

ДОКЛАД

АНАЛИЗ НА СЪСТОЯНИЕТО НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И ХРАНИТЕЛНО- ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

SWOT АНАЛИЗ

Май, 2019 г.

София

Анализът на състоянието на селското стопанство и ХВП е изготвен в съответствие с проект на Регламент на Европейския парламент и на Съвета за установяване на правила за подпомагане за стратегическите планове с възлагане по Обществена поръчка CPV код – 71620000, обявена от Министерство на земеделието, храните и горите и Договор за възлагане - РД 51-38 от 27.02.2019 г.

Анализът има за цел да подпомогне подготовката на анализа на силните и слабите страни, възможностите и заплахите (SWOT анализ) към Стратегическия план по ОСП, след 2020 г и е част от цялостна поръчка: „Изготвяне на анализ на състоянието на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост, във връзка с подготовката на стратегическия план по ОСП през програмен период 2021-2027 г.“

Докладът е изготвен от колектив към Института по аграрна икономика към Селскостопанска академия, с адрес гр. София, бул. „Цариградско шосе“ 125, бл. 1.

Авторски колектив:

доц. д-р Божидар Иванов (ръководител) – Методология, Раздел I – Части 1, 2, 3, 6, Раздел II – Част 10

проф. д-р Храбрин Башев – Раздел II, Част 14

проф. д-р Нина Котева – Раздел I, Част 5 и Раздел II, Част 9

проф. д-р Румен Попов – Раздел I, Част 7

доц. д-р Нона Маламова – Раздел II, Част 11

доц. д-р Минка Чопева – Раздел I, Част 6 и Раздел II, Част 12

проф. д-р Илияна Начева – Раздел II, Част 13

д-р Кристина Тодорова – Раздел II, Част 13

доц. д-р Диляна Митова – Раздел II, Част 13

д-р Ангел Саров – Раздел I, Част 4

д-р Даниела Цвяткова – Раздел I, Част 8

гл. експ. Атанаска Джоджова (Индикатори; Раздел I, Част 4 и 7; Раздел II, Част 10; техническа обработка)

ст. експ. Кремена Горчева (Техническа обработка, Раздел II, Част 11, Раздел II, Част 14)

Допълнителни експерти участвали в разработката –, ас. Михаела Михайлова (Раздел II, Част 14), докт. Васил Стойчев (Раздел I, Част 8, Раздел II, Част 10), д-р Росица Микова (Раздел I, Част 8), Славка Андреева (Раздел II, Част 1)

СЪКРАЩЕНИЯ

АСЗЗБ	Асоциация на собствениците на земеделски земи
БАБХ	Българска асоциация по безопасност на храните
БВП	Брутен вътрешен продукт
БДС	Брутна добавена стойност
БЗ	Биологично земеделие
БП	Брутна продукция
ВПС	Висока природна стойност
ГП	Група на производителите
ГРЕ	Годишна работна единица
ДК	Джини коефициент
ДП	Директни плащания
ДРД	Дребен рогат добитък
ЕК	Европейска комисия
ЕРД	Едър рогат добитък
ЕС	Европейски съюз
ЖЕ	Животински единици
ЗГУ	Защитено географско указание
ЗДДС	Закон за данъка върху добавената стойност
ЗНП	Защитено наименование за произход
ЗФРСР	Земеделски фонд за развитие на селските райони
ИАИ	Институт по аграрна икономика
ИЕ	Икономическа единица
ИЗП	Използвана земеделска площ
МЗХГ	Министерство на земеделието, храните и горите
МОН	Министерство на образованието и науката
МФ	Млади фермери
НДС	Нетна добавена стойност
НИРД	Научно-изследователска и развойна дейност
НСИ	Национален статистически институт
НССЗ	Национална служба за съвети в земеделието
ООД	Дружество с ограничена отговорност
ОП	Организация на производителите
ОСП	Обща селскостопанска политика
ППС	Паритет на покупателната способност
ПРСР	Програма за развитие на селските райони
СГР	Селско, горско и рибно

СЕПП	Схема за единно плащане на площ
СЗСИ	Система за земеделска и счетоводна информация
См. Ж.	Смесени животновъдни
См. Р.	Смесени растениевъдни
См. Р. Ж.	Смесени растениевъдно-животновъдни
СПО	Стандартен производствен обем
СПП	Схема за преразпределително плащане
ССА	Селскостопанска академия
СТО	Световна търговска организация
ФАО	Организация по прехрана и земеделие
ХВП	Хранително-вкусова промишленост
IFP	Индекс на факторна производителност
RCA1	Индекс на баласа - 1
RCA2	Индекс на баласа - 2

СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЗЮМЕ.....	9
I. РАЗДЕЛ I ОБЩ ДИСКРИПТИВЕН АНАЛИЗ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО.....	10
1. МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ	11
1.1. Брутен вътрешен продукт и национален доход	11
1.2. Население, потребление и инфлация	13
2. АНАЛИЗ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ.....	16
2.1. Значение на аграрния сектор за националната икономика	16
2.2. Брутна продукция и добавена стойност в земеделието	18
2.3. Инвестиции и капиталобразуване в земеделието	23
2.4. Развитие на площите и плащанията по директната подкрепа	24
2.5. Субсидии и факторен доход в земеделието	26
2.6. Инвестиционна подкрепа в земеделието и ХВП	30
3. ПРОИЗВОДСТВЕНА И СЕКТОРНА СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО	32
3.1. Териториално покритие и използване на земята	32
3.2. Поземлена собственост и разпределение на селскостопанската земя	35
3.3. Почвени и климатични условия за развитие на селското стопанство	40
3.4. Състояние в напояването	44
3.5. Секторен анализ на растениевъдството	45
3.5.1. Зърнени и маслодайни култури.....	48
3.5.2. Зеленчукопроизводство	52
3.5.3. Лозарство и производство на грозде.....	56
3.5.4. Овощарство и сектор „Плодове”.....	60
3.5.5. Технически култури извън маслодайните.....	64
3.5.6. Етерично-маслени и лечебни култури.....	67
3.5.7. Фуражни и тревни култури	70
3.6. Секторен анализ на животновъдството	72
3.6.1. Млечен сектор.....	75
3.6.2. Месодайно говедовъдство	82
3.6.3. Производство на месо от ДРД.....	85
3.6.4. Свиневъдство	88
3.6.5. Птицевъдство	92
3.6.6. Производство на яйца, пчеларство и други животновъдни продукти.....	94
4. СЕКТОРЕН АНАЛИЗ НА ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕННОСТ.....	96
4.1. Развитие на подсекторите в ХВП	98
4.2. Заети и производителност на труда в Хранително-вкусовата промишленост	101
4.3. Значение на ХВП във външната търговия	105
4.4. Икономическо и финансово състояние на предприятията в ХВП	109
5. АНАЛИЗ НА ОРГАНИЗАЦИОННО-СТОПАНСКАТА СТРУКТУРА НА	

ЗЕМЕДЕЛИЕТО.....	110
5.1. Еволюция в броя и размера на стопанствата	110
5.2. Структура на животновъдните стопанства	115
5.3. Еволюция на стопанствата по юридически статут	117
5.4. Специализация и икономически потенциал на стопанствата	118
5.5. Разнообразяване на дейността и управление на риска	121
6. АНАЛИЗ НА РАБОТНАТА СИЛА И ТРУДОВАТА ЗАЕТОСТ В	
ОТРАСЪЛА.....	123
6.1. Състояние на работната сила	123
6.2. Качество на работната сила в земеделието	127
6.3. Производителност и заплащане на труда в земеделието	130
6.4. Трудова заетост в селските райони	132
6.5. Селскостопанска заетост и добавена стойност на зает в селските райони	136
7. ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ.....	138
7.1. Еволюция на аграрната външна търговия	138
7.2. Селскостопански износ по стокови групи	140
7.3. Внос на селскостопански продукти по стокови групи	143
7.4. Аграрна търговия по региони	145
8. АНАЛИЗ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ПО РАЙОНИ НА ПЛАНИРАНЕ.	
.....	147
8.1. Анализ на почвено-климатичните условия за развитие на земеделието в България по райони	147
8.2. Структура на земеделската земя	150
8.3. Регионална структура на земеделските стопанства	152
8.4. Работна сила по региони	156
8.5. Икономически размер и продуктивността на стопанствата по райони	158
8.6. Характеристики на планинските райони	161
ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ	164
РАЗДЕЛ II ТЕМАТИЧЕН АНАЛИЗ ПО СПЕЦИФИЧНИ ЦЕЛИ	173
9. ЦЕЛ 1 ПОДПОМАГАНЕ НА ДОСТАТЪЧНО НАДЕЖДНИ ЗЕМЕДЕЛСКИ ДОХОДИ И УСТОЙЧИВОСТ В ЦЕЛИЯ ЕС С ЦЕЛ ПОДОБРЯВАНЕ НА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ	174
9.1. Икономически резултати на земеделските стопанства	175
9.2. Специализация на земеделските стопанства	179
9.3. Анализ по икономически размер на земеделските стопанства	186
9.4. Анализ на земеделските стопанства в планинските и полупланински райони	192
9.5. Анализ на подкрепата на земеделските стопанства	196
9.6. Изводи	202
9.7. SWOT Анализ	205
10. ЦЕЛ 2 ЗАСИЛВАНЕ НА ПАЗАРНАТА ОРИЕНТАЦИЯ И ПОВИШАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА, ВКЛЮЧИТЕЛНО ПОСТАВЯНЕ НА ПОГОЛЯМ АКЦЕНТ ВЪРХУ НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ, ТЕХНОЛОГИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА	207
10.1. Конкурентоспособност на основни сектори в българското земеделие	208
10.1.1. Конкурентоспособност на зърнения сектор.....	209

10.1.2.	Конкурентоспособност в сектор „Мляко”	211
10.1.3.	Конкурентоспособност в сектор „Месо”	213
10.1.4.	Конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци”	214
10.1.5.	Конкурентоспособност в сектор „Плодове”	216
10.2.	Конкурентоспособност на селскостопанската външна търговия	218
10.2.1.	Място на българския експорт в световната аграрна търговия	218
10.2.2.	Роля на аграрния експорт в националната и световна търговия	223
10.3.	Анализ на разходите и факторите за производство	226
10.3.1.	Разходи в земеделието	227
10.3.2.	Факторна производителност	231
10.4.	Пазарна ориентация и значимост на стопанските структури	233
10.4.1.	Стопанства специализирани в растениевъдството	234
10.4.2.	Стопанства специализирани в животновъдството	236
10.4.3.	Стопанства със смесена растениевъдно-животновъдна специализация	239
10.5.	Изводи	241
10.6.	SWOT Анализ	243
11.	ЦЕЛ 3 ПОДОБРЯВАНЕ НА ПОЗИЦИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ	
	СТОПАНИ ВЪВ ВЕРИГАТА НА СТОЙНОСТТА	245
11.1.	Разпределение на добавената стойност по веригите на доставка на храни	246
11.2.	Ценови анализ и разпределение на стойността по хранителната верига	251
11.3.	Пазарен достъп на земеделските стопани	258
11.3.1.	Проблеми във взаимоотношенията на селскостопанските производители с търговските вериги	258
11.3.2.	Къси вериги на доставки	261
11.4.	Организации на производители	263
11.4.1.	Състояние и развитие на организациите на производители	264
11.4.2.	Нормативна база	269
11.4.3.	Фактори, оказващи влияние върху процеса на сдружаване	272
11.5.	Изводи	273
11.6.	SWOT Анализ	277
12.	ЦЕЛ 7 ЗАЕТОСТ И ПРИВЛИЧАНЕ НА МЛАДИ ЗЕМЕДЕЛСКИ	
	СТОПАНИ	280
12.1.	Анализ на работната сила в отделните сектори на селското стопанство	281
12.2.	Анализ на работната сила в селското стопанство на регионално равнище	289
12.3.	Достъп до земя за млади стопани	293
12.4.	Достъп до финансиране и кредитиране за млади стопани	297
12.5.	Достъп до знания и консултации за млади фермери	303
12.6.	Изводи	306
12.7.	SWOT АНАЛИЗ	310
13.	ЦЕЛ 9 ПОДОБРЯВАНЕ НА РЕАКЦИЯТА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО	
	В ЕС В ОТГОВОР НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ИЗИСКВАНИЯ ПО ОТНОШЕНИЕ НА	
	ХРАНИТЕ И ЗДРАВЕТО, ВКЛЮЧИТЕЛНО ЗА БЕЗВРЕДНА, ПИТАТЕЛНА И	
	УСТОЙЧИВА ХРАНА, КАКТО И ЗА ХУМАННО ОТНОШЕНИЕ КЪМ	
	ЖИВОТНИТЕ	312
13.1.	Настоящо състояние и употреба на пестициди	313
13.1.1.	Използване на пестициди в земеделието	313
13.1.2.	Пестициден отпечатък	314

13.1.3.	Анализ на остатъчните количества от пестициди и системата за контрол ...	316
13.2.	Анализ на употребата на минерални торове	318
13.2.1.	Азотен и фосфорен отпечатък	319
13.2.2.	Азотен и фосфорен баланс.....	319
13.3.	Анализ на настоящето състояние на хуманно отношение към животните и употреба на ветеринарни медицински препарати	321
13.3.1.	Мерки за доброволни ангажменти	321
13.3.2.	Оценка на прилагането на „Мярка 14“ за хуманно отношение към животните	321
13.3.3.	Оценка на прилагането на Държавната помощ за реализирането на доброволно поети ангажменти за хуманно отношение	322
13.3.4.	Контрол по изпълнението на задълженията за хуманно отношение на животните.....	323
13.3.5.	Анализ на контрола и продажбите на ветеринарни антимикробни препарати в животновъдството	324
13.4.	Продоволствена сигурност	327
13.4.1.	Качество на храненето.....	327
13.4.2.	Загуба и разхищение на храна	328
13.4.3.	Контрол на качеството.....	329
13.4.4.	Анализ и диференциране на контрола при късите вериги.....	331
13.5.	Анализ на биологичното земеделие	332
13.5.1.	Развитие на биологичното земеделие у нас след влизането на България в ЕС	332
13.5.2.	Видове култури в системата на контрол на БЗ и продукцията от тях.	334
13.5.3.	Оператори в БЗ	336
13.5.4.	Биологично животновъдство – брой животни и продукцията от тях.....	337
13.5.5.	Подпомагане на БЗ.....	340
13.6.	Изводи	341
13.7.	SWOT Анализ	343
14.	ОБЩА ЦЕЛ МОДЕРНИЗИРАНЕ НА СЕКТОРА ЧРЕЗ СТИМУЛИРАНЕ И СПОДЕЛЯНЕ НА ЗНАНИЯТА, ИНОВАЦИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ И НАСЪРЧАВАНЕ НА ИЗПОЛЗВАНЕТО ИМ В ПО-ГОЛЯМА СТЕПЕН.....	345
14.1.	Обхват и използвана информация	346
14.2.	Развитие на научноизследователската и развойна дейност	346
14.3.	Система за аграрни изследвания	352
14.4.	Система за обучение и съвети в земеделието и селското стопанство	358
14.5.	Система за внедряване на аграрни иновации	367
14.6.	Дигитализация на селското стопанство и райони	370
14.7.	Експертна оценка на състоянието и факторите на СЗИСС	372
14.8.	Изводи	383
14.9.	SWOT Анализ	397
	ПРИЛОЖЕНИЕ – ИНДИКАТОРИ ЗА КОНТЕКСТ	400

РЕЗЮМЕ

Анализът на състоянието на селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост (ХВП) има за цел да подпомогне подготовката за разработване на Стратегическия план по ОСП, след 2020 г. При изпълнение на поръчката е следван целевият подход. Този подход се отличава с изграждане на система от цели, задачи, дейности, действия, които са подчинени на постигане на крайната цел, а именно извеждане на изводи, заключения и обобщения върху които да се направи анализ на силните, слабите страни, възможностите и заплахите, т.нар. SWOT анализ. Този анализ е първа стъпка към извеждане на стратегии за ориентации, които да бъдат подкрепени с идентифициране на нуждите за тяхното постигане. Това ще представлява вторият етап от цялостното изследване и изпълнявана поръчка, с което трябва да се даде основата за разписване на Стратегическия план и да се подпомогне програмирането на политиката в областта на българското земеделие за периода 2021-2027 г.

Докладът от направеното изследване включва два раздела – Общ дескриптивен анализ на селското стопанство и Тематичен анализ по специфични цели. Специфичните цели включени в анализа са дефинирани в заданието от Възложителя и са част от заложените в проект на Регламент на Европейския парламент и ЕК. Те се отнасят до доходите на земеделските производители, конкурентоспособността, веригата на стойността, заетостта и младите фермери, здраве и храни. Към тях се прибавя и общата междусекторна цел за иновации и цифровизация в земеделието. Целият анализ е разработен въз основа на широк набор от контекст и свързани показатели, за да се разкрие състоянието, да се проследят тенденциите на развитие и да се изведат причините. В изследването са използвани различни методи за анализ (дескриптивни, статистически, логически, структурен, сравнителен, експертен, консултативен, др.), за да се синтезират основните изводи и заключения. На основата на тези изводи и обобщения с Външна-експертна оценка е разработен SWOT анализ.

Това което може да се подчертае от анализа е, че селското стопанство остава основен отрасъл в българската икономика, който има съществен потенциал за развитие. Земеделието се модернизира, фермите се окрупняват, доходите растат, но съществуват проблеми с ниската добавена стойност и производствените дисбаланси. Членството в ЕС дава силен тласък на обновяването, модернизацията и търговията, но силната конкуренция и несигурност отвън застрашават устойчивостта на отрасъла в бъдеще. Българското земеделие има нужда от повишаване на конкурентоспособността и увеличаване на добавената стойност, за да разшири осигуряването на качествена и здравословна храна, обръщайки внимание на социалните и екологични аспекти от фермерската дейност.

**I. РАЗДЕЛ I ОБЩ ДИСКРИПТИВЕН АНАЛИЗ НА
СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО**

1. МАКРОИКОНОМИЧЕСКИ АНАЛИЗ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

1.1. БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ И НАЦИОНАЛЕН ДОХОД

България се нарежда на 22-во място по размер на икономиката измерена на база Брутен вътрешен продукт в ЕС през 2017 година, като за сравнение с 2007 година има предвижване нагоре с едно място. В същото време на човек от населението България е на последно място сред всички страни членки. На човек от населението, размерът на БВП в номинално изражение е 14,3 хил.лв, като нараства от 8,2 хил.лв постигнати през 2007 г., когато страната се присъединява към ЕС. Изчисляването на БВП в паритет на покупателна способност (ППС) показва, че страната се нарежда на 21-во място, като достига равнища от 104,7 млн.евро, което е почти двойно в сравнение с метода на текущите цени. За периода 2007-2017 година, БВП се повишава с 59%, което нарежда страната сред страните с най-висок ръст по този показател.

Най-голям принос във формирането на БВП на страната има крайното потребление на домакинствата, което съставлява през 2017 година около 62% от цялата стойност. Процентът на разходите на домакинствата намалява през разглеждания период, като през 2007 г. те са формирали около 68%. Намалението на дела на потребителското търсене в структурата на БВП се дължи на постепенното увеличение на другите компоненти, като най-сериозно е покачването във външнотърговския баланс. Благодарение на износа на услуги успяваме към края на периода да се постигне положително външнотърговско салдо, но като цяло външнотърговският елемент представлява около 4% от БВП за 2017 г.

Таблица 1.1. Брутен вътрешен продукт по разходни компоненти, млн. лв.

Година	Брутен вътрешен продукт	Крайно потребление на домакинствата	Правителствени разходи	Колективно потребление	Инвестиционни разходи	Нетна външна търговия на стоки и услуги
2007	63 464	43484	4748	5840	21342	-11951
2008	72 756	47756	6161	6313	26901	-14375
2009	72 986	45953	5943	6280	20850	-6041
2010	74 771	47708	6126	6194	16874	-2131
2011	80 759	50317	6468	6331	17339	304
2012	82 040	53671	6514	6457	18001	-2603
2013	81 866	51011	6839	7119	17234	-337
2014	83 756	52390	7215	6895	18044	-789
2015	88 575	55386	7177	7113	18768	131
2016	94 130	57311	7396	7342	18020	4060
2017	101 043	61277	7771	7999	20295	3700

Източник: НСИ и Eurostat.

Делът на инвестиционните разходи, които правят юридически лица в структурата на БВП непрекъснато намалява през разглеждания период и от 34% през 2007 г. спада до 20% през 2017 година. Тук се отчита не само свиване съотнесено към БВП, но и в самостоятелно измерение, инвестиционните разходи на бизнеса не показват прогрес. Това означава, че генератор на икономическия растеж е потребителското търсене, където нивата на заетост, доходи и структурата на населението детерминират в голяма степен посоката и динамиката на развитие на икономиката. Брутният доход на човек от населението се увеличават с 71% за периода 2007-2017 г. Това увеличение на доходите на населението изпреварва възходящото развитие на БВП, което означава, че преобладаваща част от изработеното в икономиката се превръща в заплащане на труда. Това е положителен момент защото българската икономика е основана на потреблението и ръстът в доходите, където делът на разходите за храна заема голяма част е предпоставка за засилване потреблението на храни.

Таблица 1.2. Структура на годишния брутен доход на човек от населението, лв.

Година	Брутен общ доход, лв	Работна заплата, лв	Пенсии	От самостоятелна заетост	Други доходи
2007	3105	1482	785	290	548
2008	3280	1816	810	272	382
2009	3536	1928	1019	264	325
2010	3474	1857	1128	228	261
2011	3625	1960	1140	288	237
2012	4121	2281	1153	330	357
2013	4541	2557	1229	328	427
2014	4643	2610	1242	360	431
2015	4788	2726	1286	358	418
2016	4989	2807	1432	319	431
2017	5336	3038	1479	377	442

Източник: НСИ и Eurostat.

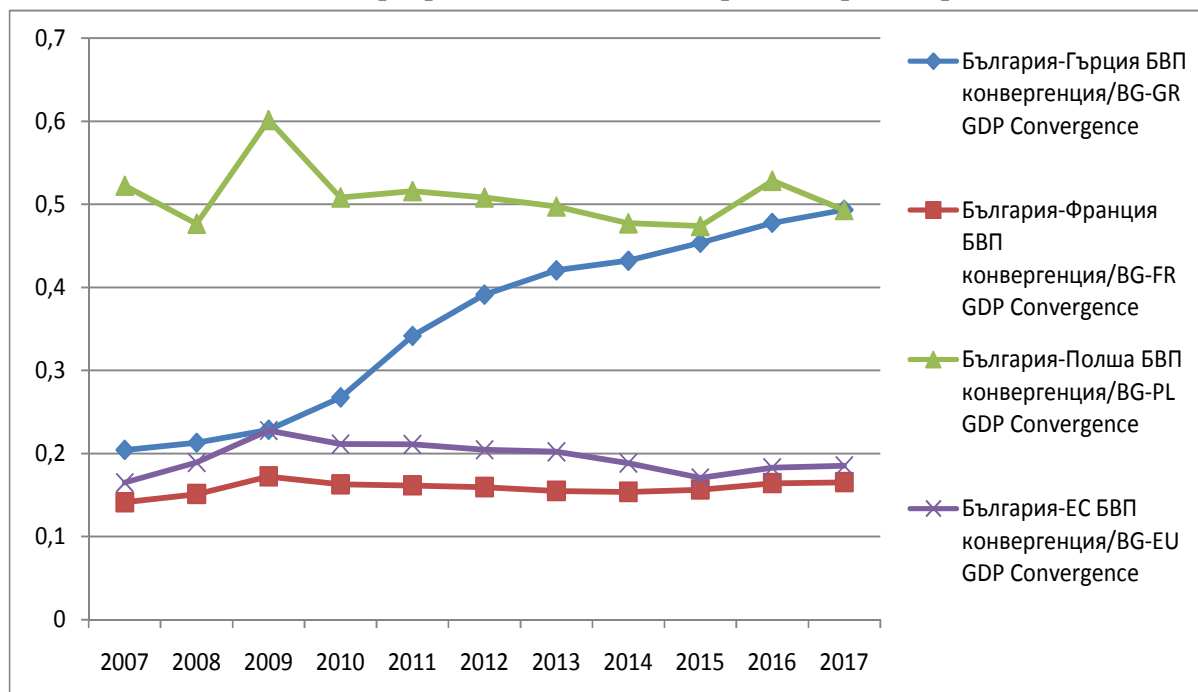
В структурата на брутния доход, най-голям дял заема работната заплата, която съставлява през 2017 г. - 57%. На следващо място се нареждат доходите от пенсии, с 28%. Размерът на работната заплата се увеличава през разглеждания период с 105%, което е сред най-значителните увеличения на този показател в целия ЕС. Около 24% от доходите с работна заплата идват от държавния и публичен сектор, който се явява вторият по големина икономически сектор. Селското стопанство допринася само с 3% към формирането на фонд работна заплата през последните години независимо, че в отрасъла са заети много по-голям процент от цялата наета работна сила.

Важен показател, който разкрива степента на сближаване на българската икономика към тази на ЕС е коефициентът на конвергиране на БВП. Като страна член

на ЕС, България получи значителен достъп до европейски средства и фондове, като една от целите на общата европейска политика е именно доближаване на по-слабите и икономически изостанали страни с развитите икономически държави. В обхванатия период се вижда незначително увеличение на коефициента на конвергиране на българската икономика към европейската, което се дължи на липса на достатъчни вътрешни генератори за растеж и ускорено развитие, като отсъствието на динамика в инвестиционното брутообразуване и ниските нива на доходи предопределят бавното икономическо сближаване. Тази макроикономическа обстановка се превръща в слабост, която рефлектира върху селското стопанство, където ниските доходи ограничават потребителските възможности на населението, а стагнацията в инвестиционното поведение не спомага за увеличаване на добавената стойност.

Фиг. 1.1. Динамика на конвергиране на БВП на България с избрани страни

Източник: Евростат и САРА.

1.2. НАСЕЛЕНИЕ, ПОТРЕБЛЕНИЕ И ИНФЛАЦИЯ

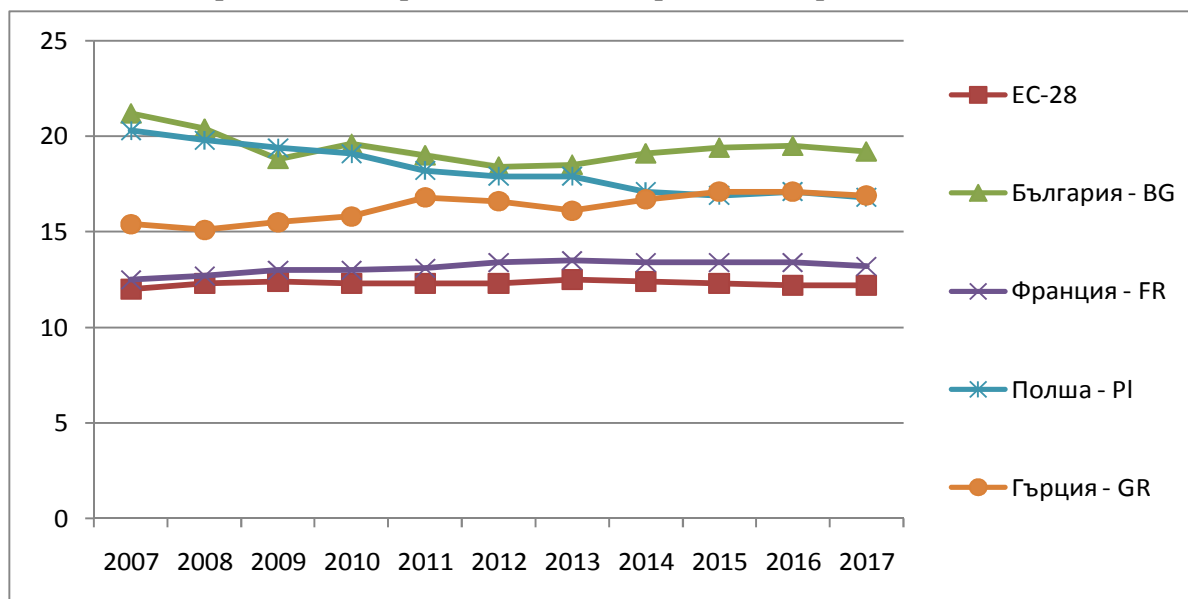
Промените в броя на населението оказва съществено влияние върху селскостопанското производство, както посредством консумацията на храни, така и като един от факторите на производство – работната сила. Населението на страната непрекъснато намалява, като между 2007-2017 година населението се свива с около 9% и през 2017 г. се изчислява на около 7,05 млн. души. Неблагоприятна е също тенденцията на застаряване на населението, като броят на хората във възрастовата група до 24 години непрекъснато намалява и през 2017 г. е 23%, докато на групата в пенсионна възраст (над 65 години) е вече 21%. Само 10 години по-рано между двете групи разликата е достигала над 9%. Всичко това се отразява като цяло на намаление на

потреблението на храни, което от една страна е вследствие на намаление на населението, а от друга на увеличаване на относителния дял на хората получаващи пенсии, чиито доходи са сравнително ниски. Като цяло, България е сред страните, където най-голяма част от доходите на населението отиват за храна. През 2017 г. около 29% от разходите на домакинствата са предназначени за храна и напитки, докато към 2007 г., тези разходи са съставлявали около 35%.

Независимо че брутните доходи на населението нарастват с около 71% за периода 2007-2017 г., разходите за храни и напитки намаляват само с около 16%, което означава, че голяма част от увеличението на доходите на населението през тези години е отивало за подобряване на жизнения стандарт, изразяващо се в повече разходи за храна. Тази тенденция ще продължи, като увеличението на доходите, особено за съвкупността, която е в долната половина на доходната класация ще води до ръст в търсенето на храни. България се отличава с най-висок процент на населението над 18 годишна възраст, което е застрашено от социално изключване и риск от бедност – 38% през 2017 г., което предполага хоризонт за увеличение брутните разходи за храна.

Фиг. 1.2. Дял на разходите за храна и напитки в крайното потребление, %

Източник: Евростат.

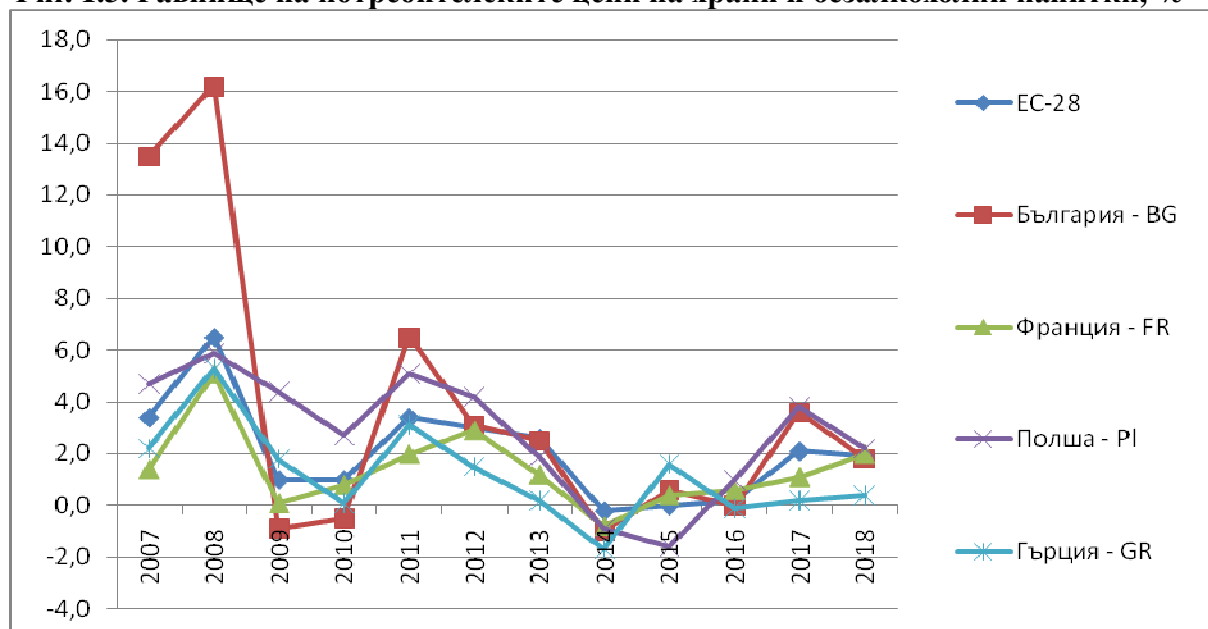
В относително измерение, разходите за храни и напитки от крайното потребление на домакинствата в България са сравнително близки с тези в другите страни на ЕС. В България те заемат около 19,2% през 2017 г., докато средно за ЕС, те са 12,2%. От избраните страни с които се прави сравнение, България е най-близко до Полша и Гърция, където през 2017 г. този процент е около 17%. Като цяло стремежът и критерият за нарастване на благосъстоянието на потребителите, което се постига чрез намаляване разходите за храна и напитки не е съвсем точно и изчерпателно. Акцентът за подобряване качеството и стандарта на живот трябва да се изразява и в подобряване

начина на хранене, което не е свързано с редуциране разходите за храни, а напротив, с тяхното нарастване, предоставящо по-добро качество.

Повишението на доходите на населението води до подобряване качеството на живот през последните 10 години, но в същото време се отразяват и на цените. По-високото търсене създава известен инфлационен натиск, който се дължи, както на ръста на доходите, така и на разширяващата се интеграция на местната икономика с европейската. България е сред страните с най-висок индекс на потребителските цени за периода 2007-2017 година, който възлиза средно на 2,6%. Средната инфлация за същия период в ЕС е 1,7%, като разликите не са големи и основната причина за по-високата измерена инфлация у нас се дължи на първите 2-3 години на членство и именно на този външен за икономиката ефект на ценова адаптация и въздействие.

Фиг. 1.3. Равнище на потребителските цени на храни и безалкохолни напитки, %

Източник: Евростат.

В групата на храните и безалкохолните напитки, индексът на тази ценова група в България превишава средния индекс на потребителските стоки, което показва, че там най-силно се оказва външното влияние върху ценовата среда. Средно за периода в България ценовите равнища на храните и безалкохолните напитки се повишава с 3,8%, което значително превишава, както средните нива на инфлация в страната, така и аналогичния индекс за ЕС – 2,1%. Вижда се, че основната причина са първите 2 години от периода, когато индексът на цените на тези стоки се е повишавал с двуцифрено число, между 14-16%. В следващите години, инфлацията на цените на храните и безалкохолните напитки се успокоява чувствително, като обяснението е, че първоначалното шоково адаптиране към европейската пазарна конюнктура е отминало. Естествено трябва да се отбележи, че изпреварване на темпа на инфлация на храните в сравнение с останалите потребителски стоки е обезпокоително и затруднява, особено

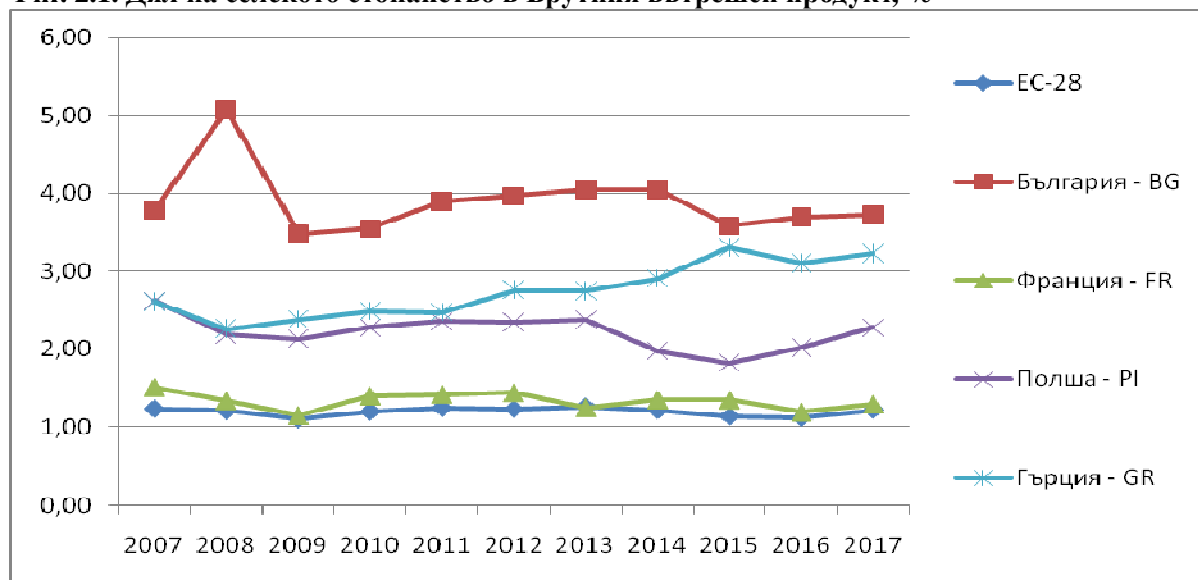
онази част от населението, където доходите са ниски и растат по-бавно отколкото инфлационният ритъм. Това трябва да бъде отчитано и което би се обострило ако расте снабдяването отвън на готови и полуготови храни и селскостопански продукти за директна консумация.

2. АНАЛИЗ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СМЕТКИ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

2.1. ЗНАЧЕНИЕ НА АГРАРНИЯ СЕКТОР ЗА НАЦИОНАЛНАТА ИКОНОМИКА

Земеделието, като част от икономиката на страната, допринася и се възползва от общото икономическо развитие. До началото на новото хилядолетие, то формира над 10% от БДС и от БВП на страната. С времето значението и мястото на селското стопанство непрекъснато намалява и през 2018 г. се очаква да съставлява около 3,6% от БВП. Само земеделието, без горско и рибно стопанство през целия преход съставлява около 2,5%, като се наблюдаваше известен спад в средата на разглеждания период и леко увеличени в последните години. В третичната отраслова структура на икономиката се забелязва регрес, както по отношение на селското стопанство, така и на индустриалното производство и строителството. Сферата на услугите, които в началото на периода са заемали около 65% дял, в неговия край формират около 73% и вече отчетливо доминират и се превръщат в основен фактор на ръста на българската икономика. По голяма част от тази негативна констатация идва не от факта, че останалите икономически отрасли изпреварват земеделието, а че земеделието показва слаб прогрес през години на членство в ЕС, където се предполагаше, че значителното финансово подпомагане ще спомогне за инертното развитие забелязано много по-рано.

Фиг. 2.1. Дял на селското стопанство в Брутния вътрешен продукт, %

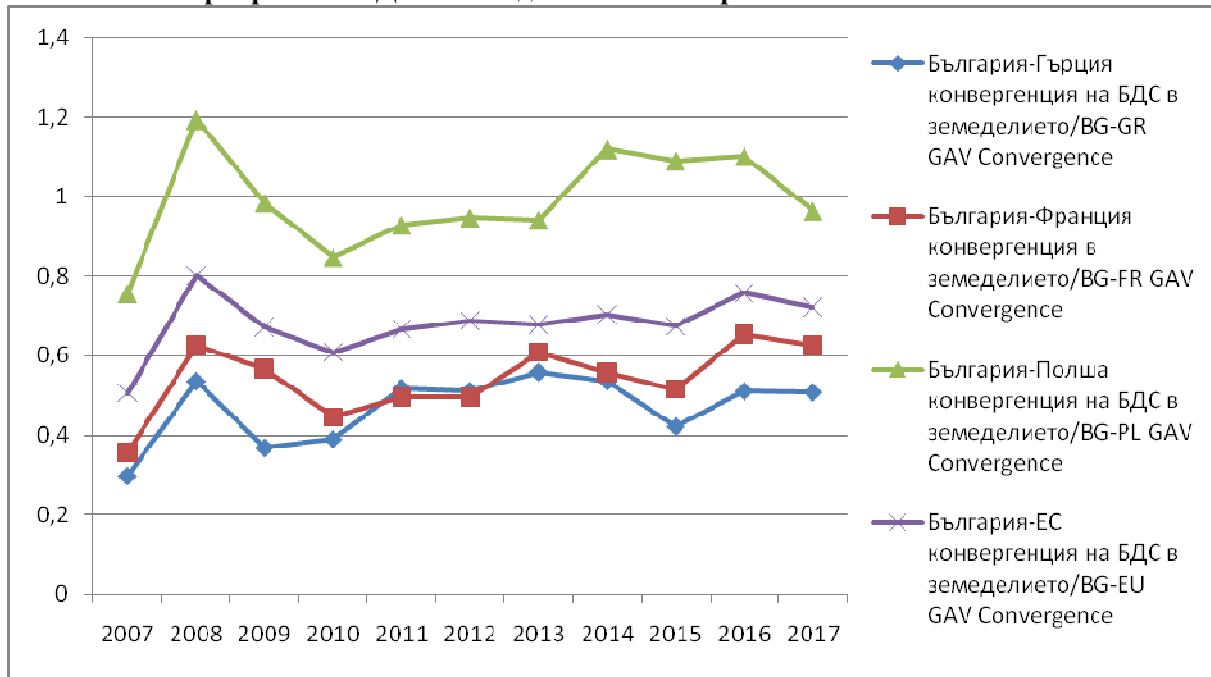
Източник: Евростат

Трябва също да се отбележи, че еволюцията на Брутната добавена стойност в българското земеделие никога не е била плавна и равномерно протичаща, а се характеризира със скокове, леки спадове и задържане. В рамките на тези цикличности и флуктоации се наблюдава известна повторяемост на по-големите скокове и спадове, които се случват на едни 7 годишни периоди. За последните 20 години такива скокове в БДС се наблюдават през 2001 г. (ръст от предходната година с 11%), 2008 г., което се дължи до голяма степен на една много слаба селскостопанска 2007 година, 2011 г. (ръст с 18% на годишна база) и 2017 г. скок от 9% в сравнение с предходната година.

Важен показател отчитащ сближаването на българското земеделие с националните земеделия в ЕС е с измерването на коефициент на конвергенция. През 2007 г., България стартира от позиция 0,51 съпоставено със средните стойности на ЕС, докато през 2017 г., нивата са 0,74. При сравняването с Франция, конвергенцията скача от 0,36 до 0,62 за разглеждания период. Такава е тенденцията и в останалите паралели с другите наблюдавани страни. Причината за това отчетливо подобрение и конвергиране на българското земеделие с ЕС, е първо недобрата стартова година, като 2007 г. се явява слаба за българското земеделие, а от друга страна, европейското земеделие не може да се похвали с висок ръст, като изостава в сравнение с останалите икономически отрасли. Например ръстът в добавената стойност от земеделие средно за ЕС е около 14% за периода между 2007-2017 година, докато икономическият растеж е около 15%, а в много от водещите в земеделието страни на ЕС, като Франция и др. се отчита дори намаление в добавената стойност за периода.

Фиг. 2.2. Конвергиране на БДС от земеделие на България на човек от населението

Източник: Евростат и САРА.

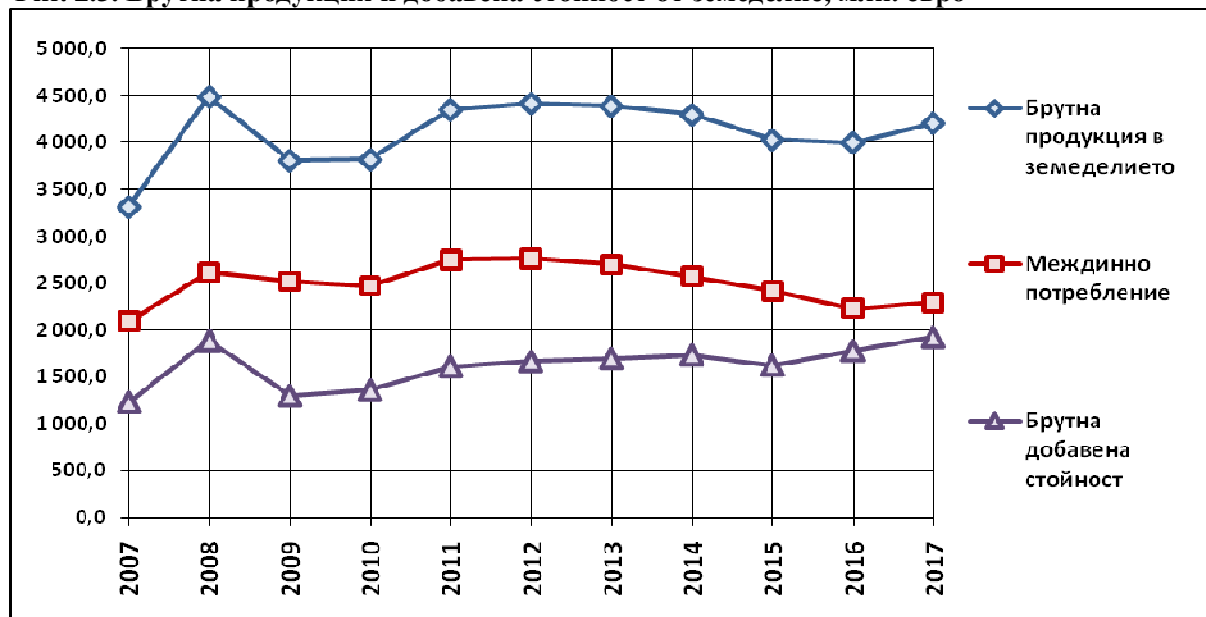

Положително в картината на конвергиране на българското земеделие е изравнението на добавената стойност на човек от населението с водещата страна от Източноевропейските страни на ЕС – Полша. За разлика от конвергирането на цялата икономика на България с европейската, където прогресът след 2007 г. е незначителен, в земеделието се вижда съществено възходящо развитие. Резервите обаче са много по-големи защото България има сред едни от най-ниските нива на добавена стойност на единица площ в сравнение със сравняваните страни. С оглед на природните и поземлени разполагаеми ресурси и на ниската факторна интензивност на единица площ (производствени разходи и гъстота на животните) понастоящем в селското стопанство, перспективите да се ускори сближаването и дори да бъдат надминати европейските нива е оценявана като много достижима.

2.2. БРУТНА ПРОДУКЦИЯ И ДОБАВЕНА СТОЙНОСТ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

По последни данни на Националния статистически институт, през 2017 г. се отбелязва значителен ръст в Брутната добавена стойност от земеделие, която достига 3,76 млрд. лв. Това са едни от най-високите нива на БДС от 2008 г. и като цяло от началото на новото хилядолетие. Причина за осезаемото увеличение на добавената стойност е намалението при разходите за производство, докато брутната продукция от земеделие остава на нива подобни на тези от преди няколко години. През 2017 г. се наблюдаваха добри цени при повечето земеделски продукти, като по-значително нарастване имаше при млякото и при някои основни зеленчуците. Изминалата година бе и благоприятна по отношение на реколтата, което също подкрепи получените резултати.

Фиг. 2.3. Брутна продукция и добавена стойност от земеделие, млн. евро

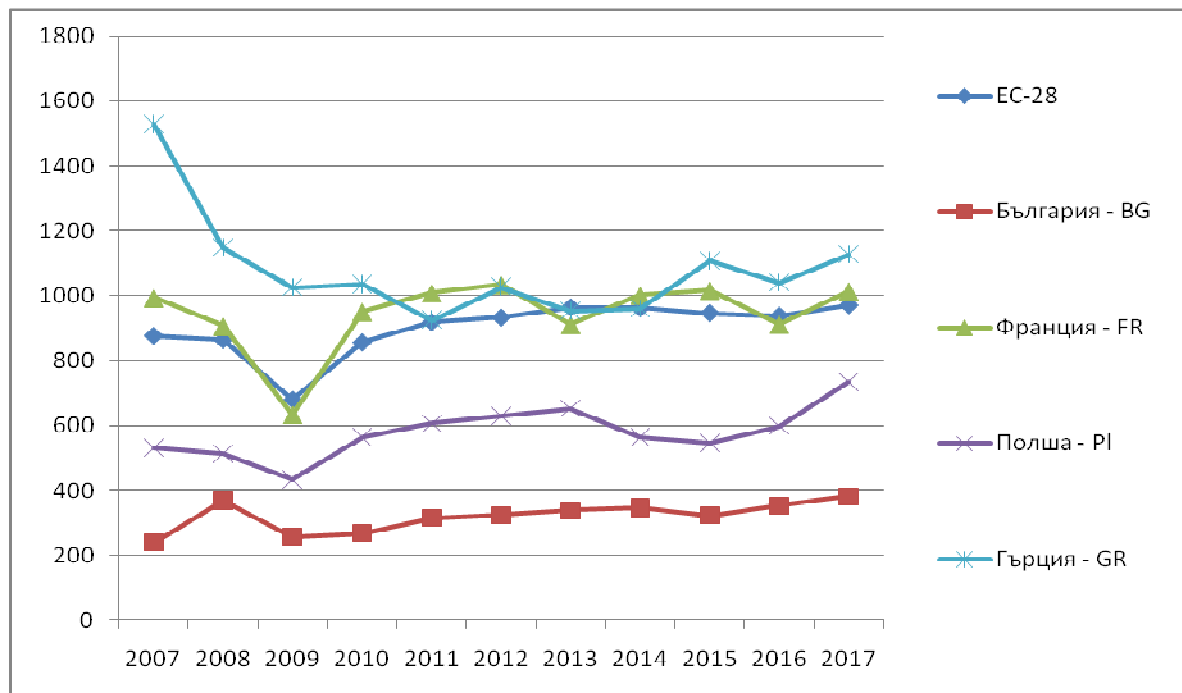

Източник: НСИ и Eurostat.

Проблемът с ниската добавена стойност от земеделие се корени в ниските стойности на добавената стойност на единица земеделска и обработваема земя. През целия разглеждан период брутната продукция от земеделие в България средно на единица Използваема земеделска площ възлиза на 350 евро на ха, докато средните стойности в ЕС-27 са над 940 евро/ха. Именно тези ниски стойности разкриват големия проблем в българското земеделие и обясняват защо ниските нива на добавена стойност се дължат на слабости на отрасъла повече, отколкото на по-бързото и изпреварващо развитие на услугите и индустрията. Наблюдаваното състояние е незадоволително на фона на потенциала, който има земеделието у нас, независимо от това, че в сравнение с останалите страни от ЕС, нещата тук не изглеждат особено незадоволително. Добавената стойност в българското земеделие на единица използваема земеделска площ се покачва с почти 28% (средно за първите 3 години отнесено към последните 3 години на разглеждания период), докато средните стойности за ЕС са 18%, а в Полша се отчита ръст с 26%. Земеделieto в Полша увеличава брутната продукция от земеделие с 11%, а в България този ръст е 29%, но разликите между абсолютните стойности на нашето и полското земеделие са почти 7 пъти в полза на полското, при положение че земеделската земя в Полша е само около 4 пъти повече от тази у нас и показва, че там добавената стойност на хектар е почти 1,5 пъти по-висока отколкото тук.

Фиг. 2.4. БДС на единица използваема земеделска площ, евро/ха

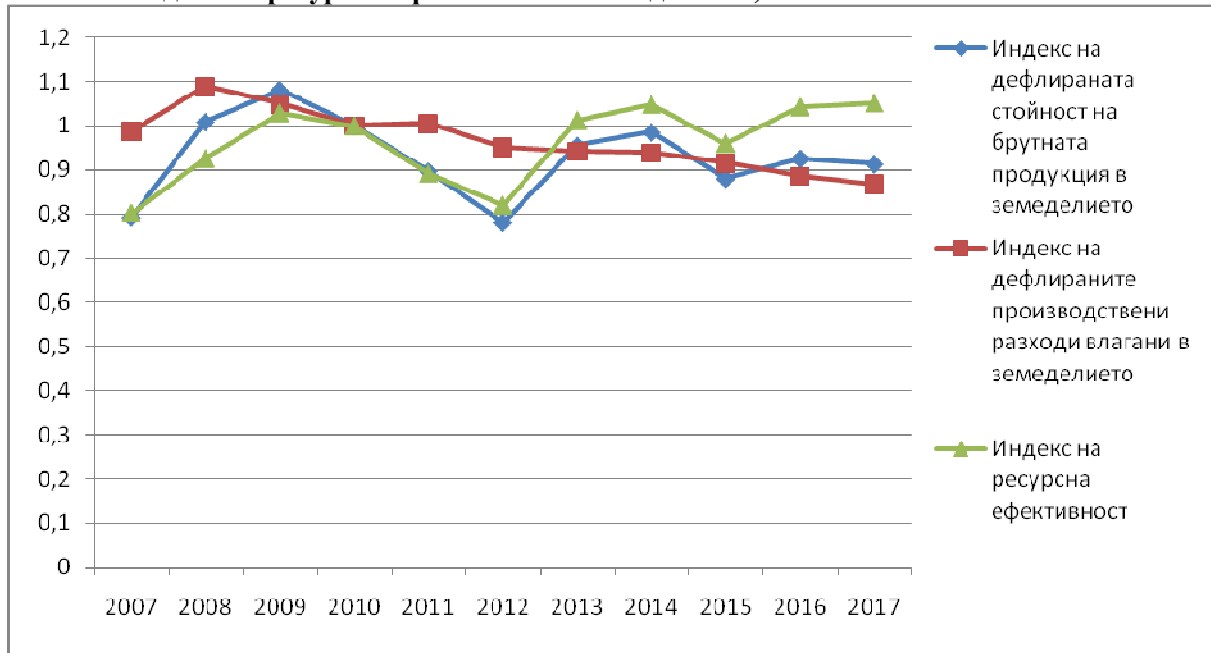
Източник: Eurostat.

Развитието на БДС от земеделие е функция на различни фактори, но най-важните са структурата на производство, производителността, стопанската структура, цените на продукцията, маркетинга, производствените разходи, капитализацията и икономическото състояние на производствените единици и др. Съществува много

висока зависимост между правените вложения на площ и възвращаемостта от производството. Структурата на производствените сектори също влияе върху равнището на добавена стойност, като сектори, където има повече вложения и по-висока разходна интензивност формират и по-висока добавена стойност. Обикновено, средните и малките стопанства, които са част от фамиленото земеделие и където доходът от земеделие е основен за хората занимаващи се с тази дейност имат по-висока добавена стойност.

Фиг. 2.5. Индекс на ресурсна ефективност в земеделието, 2010 г. = 1

Източник: НСИ и САРА.

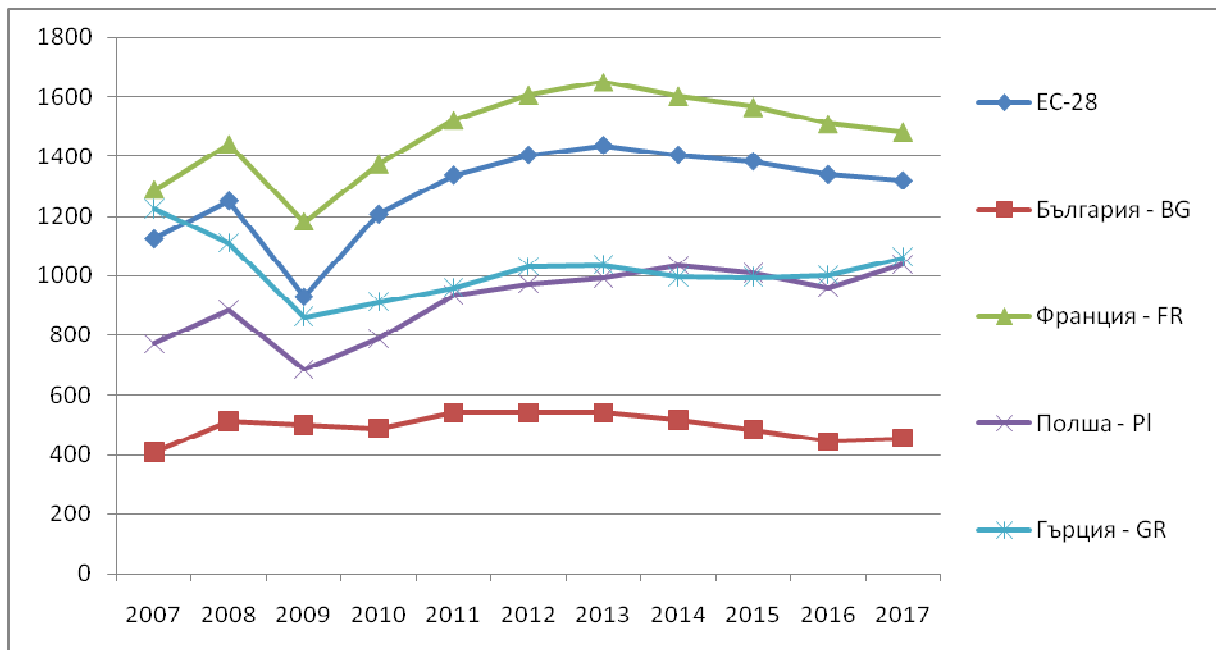
С изчисляване на ресурсната ефективност, която отразява изменението на обемите на земеделско производство и на неговата структура с изолиране на ценовото влияние отнесено към обемите на вложените суровини и материали с тяхното ценово дефлиране се вижда, че след 2007 г. се отбелязва подобрене и ръст. Индексът на ресурсна ефективност за периода нараства от 0,8 до 1,05. Този индекс показва, че след 2013 година се забелязва положително изменение в темпа на земеделското производство, което се стабилизира, макар и на нива по-ниски отколкото в началото на периода и надминава темпа на производствените разходи. Независимо че в периода 2008-2010 г., обемите на земеделско производство да са били по-високи отколкото в края на периода, дефлираните производствени разходи за суровини и материали са превишавали това производство и са водили до едни по-ниски нива на ресурсна ефективност. Най-значителен спад се отчита при индекса на производствените разходи, които съществено намаляват от 0,99 (2007 г) до 0,87 (2017 г), което показва, че има физическо свиване на производствените вложения, което се дължи на промените в структурата на земеделското производство и нискоразходното поведение на част от фермерите, с цел да оптимизират пределната възвращаемост и да се предпазят от

евентуални ниски изкупни цени. При наслагване на резултатите от измерения индекс на ресурсната ефективност с реалните равнища на добавената стойност може да се заключи, че отбелязаните високи равнища на брутна продукция в периода 2011-2015 г. се дължат основно на високите пазарни изкупни цени на селскостопанската продукция, чиято полза до голяма степен е туширана от сравнително високите цени на производствените вложения.

В последните години се отбелязва намаление на физическите обеми на производствените фактори, което най-съществено допринася за повишаване индекса на ресурсна ефективност. Производственото оптимизиране в стопанствата се постига чрез намаляване на вложенията до степен, където ефективността на единица ресурс води до по-високи производствени резултати. Производствените резултати, с изваденото влияние на цените на продуктите, макар и да се повишават леко в последните 4-5 години, остават по-ниски отколкото в началото на периода, което се дължи не на намаление на производителността, а на промените в структурата на производство. Екстензивните производства увеличават своя дял, там се постига подобряване на ефективността, където с по-малко вложени ресурси се постига по-висок резултат, докато интензивните сектори в българското земеделие отбелязват регрес.

Фиг. 2.6. Нива на производствени разходи в България и избрани страни, евро/ха

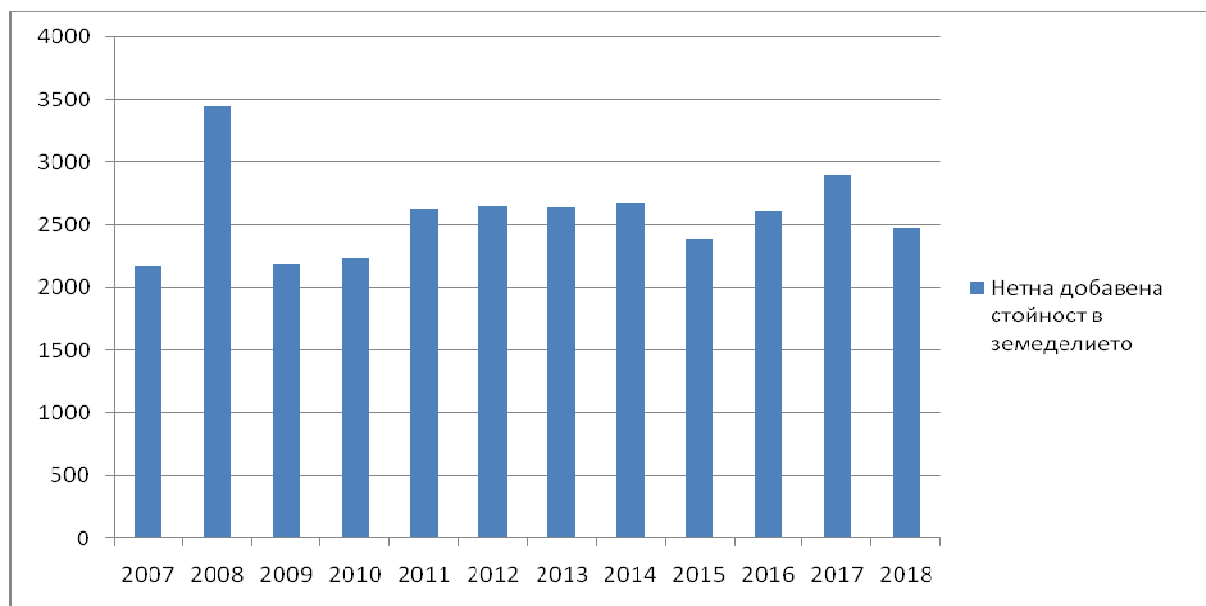
Източник: Eurostat

Производствените разходи (междинното потребление) в земеделието в България и другите страни избрани за сравнение показват значителни различия. Средно за периода 2007-2017 г., производствените разходи в България са около 500 евро/ха, докато в ЕС, средно те са около 1300 евро/ха. Това показва, че средната интензивност на разходите в ЕС е с повече от 2,5 пъти над правените разходи в България. Най-високи разходи на хектар са правени във Франция, където тяхното равнище е около 1450

евро/ха. Във всички включени в изследването страни се забелязва отчетливо увеличение на разходите на единица площ за периода 2007-2017 г., което е около 18%. В същото време за България се отбелязва увеличение, което възлиза на около 12%. В абсолютна сума, увеличението на влаганите разходи на хектар у нас се равняват на около 50 евро/ха, докато в другите страни са между 200-250 евро/ха. Единствено в Гърция се отчита намаление на влаганите разходи на хектар, което се дължи на тежката икономическа криза, която доведе до значителни ограничения във финансирането и финансовите възможности на стопанствата. Установява се, че съществува висока връзка между влаганите разходи и нивата на брутна продукция и на добавена стойност, като колкото по-високи са вложенията, толкова по-високи са потенциалните ползи изчислявани като добавена стойност. Естествено, съществува ясна връзка между производствените разходи на хектар и структурата на производство, като ориентацията на земеделието към сектори с по-висока добавена стойност детерминира нуждата от по-високи производствени разходи, което допринася за постигане на съответно по-висока добавена стойност.

Фиг. 2.7. Нетна добавена стойност в земеделието, хил.лв.

Източник: Eurostat.

Нетната добавена стойност (НДС) в земеделието е производна на БДС откъдето се приспадат амортизациите. Най-високи равнища на НДС е постигната през 2008 г., като оттогава насам средните равнища не показват сериозно развитие и се задържат на нива от около 2,5 млрд.лв. Разходите за амортизации в земеделието непрекъснато нарастват през годините на членство, което до голяма степен обяснява липсата на видимо увеличение на НДС. Така например, разходите за амортизации се увеличават от 210 млн.лв. годишно (2007 г) до 910 млн.лв. (2018 г). Това рефлектира в задържане на нивата на НДС, но същевременно по-големите разходи за амортизации са свързани с по-високи инвестиционни разходи, което е предпоставка за увеличаване на

производителността и намаляване впоследствие на разходите за труд, които участват във формирането на факторния доход. Разходите за амортизации в ЕС-28 за периода 2007-2018 г. са нараснали само с 13%, докато у нас това нарастване е с повече от 4 пъти. Макар тези цифри да са много внушителни, средната стойност на разходите за амортизации на 1 стопанство в ЕС са около 5700 евро през 2016 година, докато у нас те са около 2100 евро. Това само по себе си разкрива много по-големите размери на капитализация на стопанските структури в ЕС отколкото у нас. По-голямата капитализация в другите страни членки на ЕС е предпоставка, както за постигане на по-висока производителност, така и за повишаване добавената стойност, но в същото време води до влошаване на крайният резултат на земеделските стопанства в ЕС.

2.3. ИНВЕСТИЦИИ И КАПИТАЛООБРАЗУВАНЕ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Брутообразуването на основен капитал в селското стопанство нараства и това е тенденция не само през периода на членство в ЕС, но и през предприєдинителния период. Вероятната причина за това е както финансовата помощ по отделните мерки за подкрепа на модернизацията по време на прилагане на САПАРД и на ПРСР, но и на повишения интерес към сектора, което увеличи инвестиционната активност. Повишеният интерес към земеделието и значителните фондове за инвестиционна подкрепа в периода двата програмни периода след 2007 г. се изразяват в създаването на основен капитал, възлизащ на над 3,8 млрд.лв. През целия разглеждан период в резултат на значителните публични средства за инвестиции и на значителните средства за директни плащания възлизащи общо през годините до над 2 млрд.лв. се подобри инвестиционната активност и капиталовата база се осъвремени и издигна на много по-високо ниво. Само средствата за инвестиции в материални активи в земеделието по II стълб от 2007-2017 г. са платени публични разходи в размер на над 1,15 млрд. лв., което показва, че 30% от направените инвестиции в земеделието за този период са с публични средства.

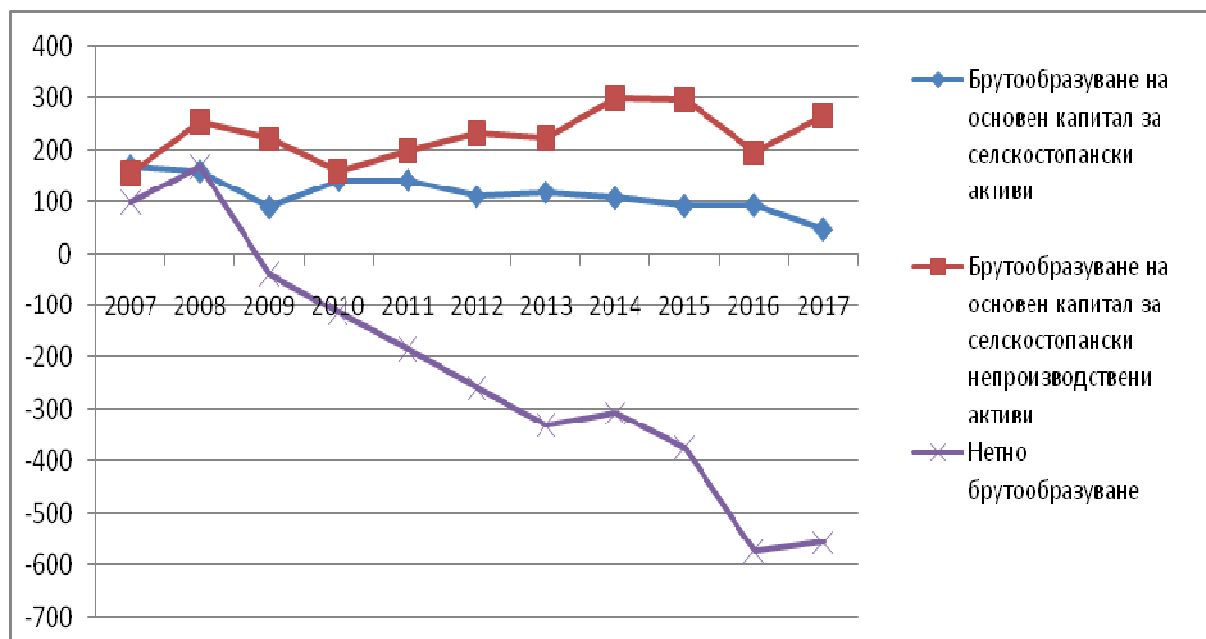
По показателя факторен доход към използване на постоянен капитал в земеделието българското е в по-добро положение отколкото е средното равнище на този показател в ЕС. През последните 3 години (2015-2017 г.) факторната доходност към брутообразуването на основен капитал в България е около 13 евро на единица създаден капитал, докато в ЕС-28, този показател е 2,8 евро за единица брутообразуване. Това свидетелства за по-високата ефективност на използването на тези активи. По отношение използването на основен капитал и неговата ефективност за създаване на добавена стойност се вижда, че страната също има известни предимства, като на единица използван капитал (амортизационни отчисления) се получава добавена стойност възлизаща на 4,1 евро, докато в ЕС-28, този показател е 2,9 евро. Най-висок

ефективност на използването на основен капитал има в Полша 5,3 евро за периода 2015-2017 г.

Негативните процеси, които се наблюдават през разглеждания период, при основния капитал са свързани с намаляване на инвестициите в преки производствени активи (живи животни и насаждения) и увеличаване на инвестициите в непроизводствени активи. Това е неблагоприятно и вероятно е една от причините да отчитаме подобрене на ефективността и производителността в земеделието, но в същото време изоставане при добавената стойност и общата възвращаемост от производството.

Фиг. 2.8. Брутообразуване и основен капитал в селското стопанство, млн. лв.

Източник: НСИ.

2.4. РАЗВИТИЕ НА ПЛОЩИТЕ И ПЛАЩАНИЯТА ПО ДИРЕКТНАТА ПОДКРЕПА

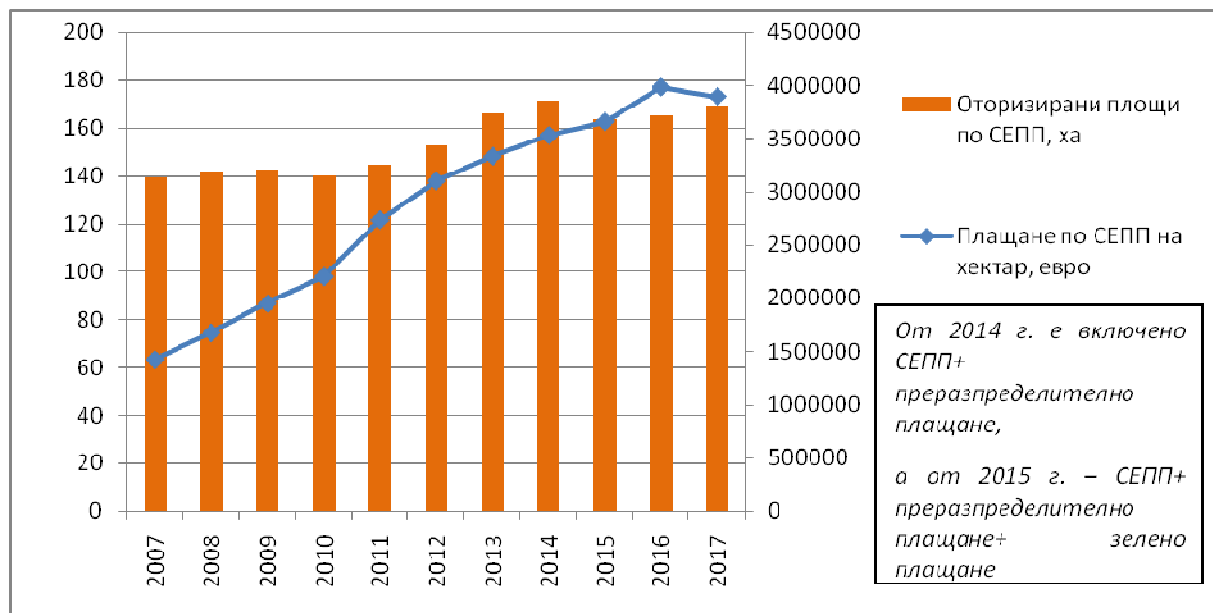
Директните плащания са организирани като необвързани с производството плащания на единица площ, предназначени за подкрепа на доходите на земеделските производители и представляват основен дял от целия бюджет на ОСП. Основната форма на подпомагане на земеделските стопани с директни плащания е чрез СЕПП и чрез тази схема се разпределя най-същественият финансов ресурс в земеделието, насочен към основния дял от бенефициентите. Същественото и едно от най-големите предимства на директните плащания е тяхната достъпност до производителите, липсата на тежки предварителни условия за тяхното придобиване и отсъствие на последващи ангажименти при тяхното използване, което ги превръща в силно предпочитани от страна на фермерите. Те дават допълнителна гаранция и сигурност на производителите,

които в условията на растяща неопределеност имат нужда от такъв своеобразен инструмент за управление на риска.

Оказа се обаче, че направените реформи в ОСП от началото на новото хилядолетие не отговарят на очакванията и нуждите на новите страни-членки, независимо че се вписват в еволюционното развитие на тази политика при старите страни - ЕС-15. Оказа се, че в нашата страна има по-високо средно плащане от много други нови страни-членки на ЕС, сходни на нас като характеристика и земеделие (например Румъния, Балтийските страни, Полша).

Фиг. 2.9. Заявени площи по СЕПП и плащане на площ по СЕПП, 2007-2016 г.

Източник: Разплащателна агенция.

Заради предимствата на ДП интересът към тях е голям. Площта заявена по СЕПП се увеличава през годините, започвайки през 2007 г. от 3,2 млн. ха и достига до над 3,8 млн. ха през 2017 г. като се предполага, че ще продължи да расте заради наличието на още земеделска земя. В периода 2007-2017 г. ставката за СЕПП ежегодно се увеличава, както и таванът на директните плащания, като сборът от различните схеми на тези плащания достига средно 173 евро/ха през последната година. СЕПП за периода 2007-2017 г. нараства с почти 3 пъти, като нарастването на единното плащане компенсира почти 20% нарастване на оторизираната площ.

След 2014 година се увеличава процентът на обвързана подкрепа, която е замислена да подкрепи целенасочено чувствителните сектори. Определено обвързаната подкрепа доведе до положителни резултати при подпомогнатите сектори, но се констатираха и конюнктурни изкривявания – при раздуване площите при някои култури и при структурната мобилност при животните. Основната причина за появилата се конюнктура е адаптационната ориентация на земеделските производители към субсидиите, които се възползват от несъвършеността на схемите. Сигналите идващи по линия на публичните плащания, оказват голямо влияние върху фермерските решения.

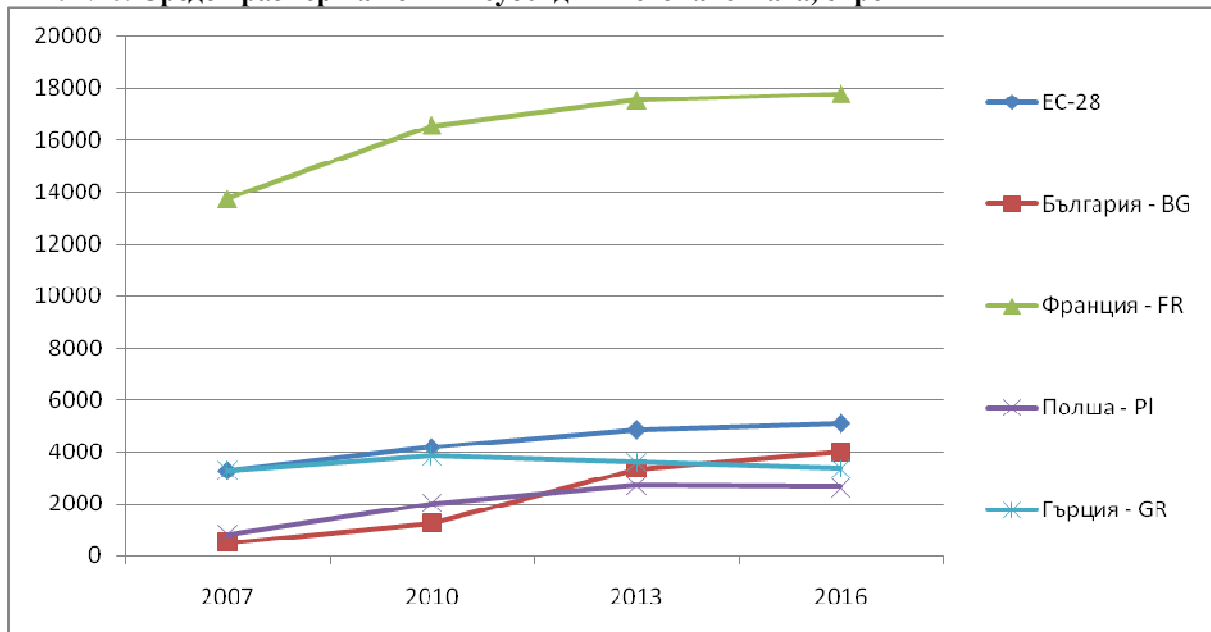

Тези плащания (реално или фиктивно) могат да променят не само производствената структура (какво да се произвежда), но дори могат да променят стопанските структури, техния мащаб и размер. Другият извод, който може да бъде изведен от случващото се е, че дефинираната като обвързана с производството подкрепа е наистина обвързана, но е обвързана секторна подкрепа, която не генерира обезателно производство.

2.5. СУБСИДИИ И ФАКТОРЕН ДОХОД В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

ЕС се отличава и с едни от най-големите и като размер и като дял на субсидии от брутната продукция и доходите на земеделските производители в света. С прилагането от ОСП и политиката на подпомагане по I и II стълб, българските производители получиха достъп до огромен финансов ресурс, който в последните години възлиза на над 2 млрд.лв. Само директните плащания и плащанията на площ и на обвързаната подкрепа са над 1,7 млрд.лв. България е сред малкото страни, където за периода между 2007-2016 г. се отбелязва осезаем ръст в размера на получаваните субсидии на едно стопанство. Скокът на получаваното подпомагане без да се отчита инвестиционните помощи достига шест пъти за разглеждания период.

Фиг. 2.10. Среден размер на всички субсидии в стопанствата, евро

Източник: Eurostat.

От анализа става ясно, че европейското земеделие е силно зависимо публичното подпомагане. Това поставя въпроса за устойчивостта на политиката защото цената на съществуване на земеделското производство е доста висока и самите субсидии, които гарантират доходност на производителите ги отклонява от пазарните сигнали и ги мотивира по-скоро да намаляват разходите си, отколкото да увеличават приходите. В ЕС, след 2009 година намалява тежестта на производителите от субсидиите със спад от 39% до 29%. През 2013 г. дялът на субсидиите във факторния доход в България е по-

висок от същия в страните членки на Европейския съюз (ЕС-28), което потвърждава твърдението, че българското земеделие е високо субсидирано.

Фиг. 2.11. Дял на субсидиите от ОСП във факторния доход в ЕС и България, %

Източник: Eurostat.

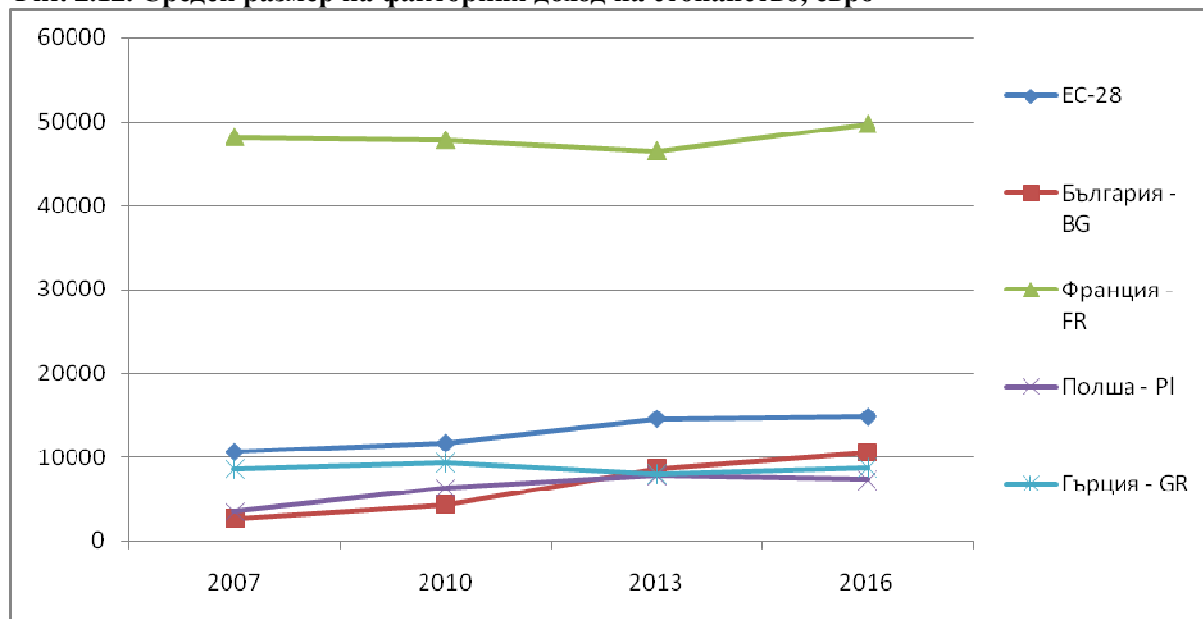
По отношение ефекта върху доходите на земеделските производители, директните плащания допринасят за увеличаване на доходите имат важна роля при генерирането на доходите от животновъдните ферми (говеда, овце и кози), полски култури, при смесени ферми, укрепват сближаването между регионите, дават възможност за намаляване на съществуващата разлика между средния доход на единица труд при малките и големите стопанства. Предполага се, че нарасналите финансови възможности на производителите от тези отрасли ще ги стимулират да развият по-конкурентни стопанства. Опитът показва, че това се случва рядко. При обвързаната подкрепа, която по принцип трябва да запази жизнеспособността на чувствителни сектори се вижда, че тя води до поддържане на поголовието при животновъдството или до стимулиране създаването на определени насаждения, но не са последвани от добита продукция, което означава, че производствени резултатите почти отсъстват.

Средното подпомагане на стопанство в България се повишава от 500 евро до 4000 евро. За сравнение, средното подпомагане в ЕС на стопанство се повишава от 3300 евро на 5100 евро. Най-високо подпомагане от сравняваните страни има във Франция, където сумата се колебае в диапазона 50 000 евро през разглеждания времеви отрязък. След 2013 година, получаваните субсидии в българските стопанства като размер превишават аналогичното финансиране в Гърция и Полша, което показва, че вследствие на чувствително свиване на броя на земеделските стопанства и увеличаване на средните размери на земята, получаваните средства на ферма в България са по-високи отколкото в много други страни на Съюза. Причина за това рязко нарастване на публичните дотации в земеделието е и прилаганият модел на подпомагане с прогресивно

увеличение на субсидиите по Схемата за единно плащане на площ (СЕПП) от 25% от определеното средно плащане на площ през 2007 г до 100% през 2016 година.

Фиг. 2.12. Среден размер на факторния доход на стопанство, евро

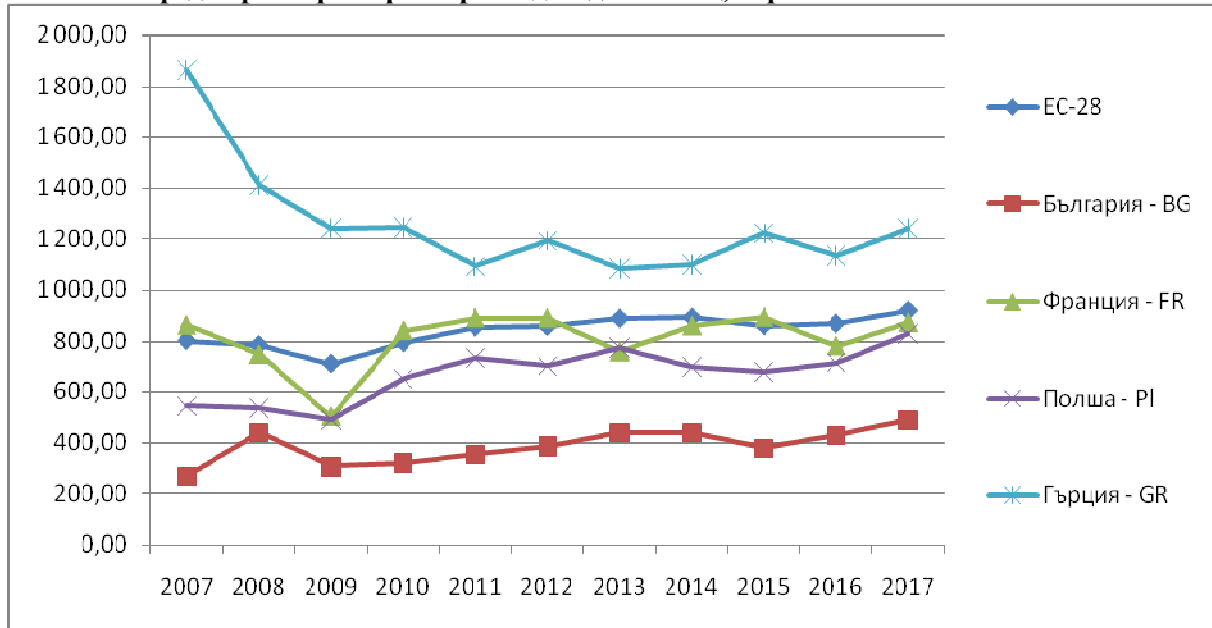

Източник: Eurostat.

Един от важните показатели отразяващи макроикономическото представяне на селското стопанство е факторният доход, който представлява добавената стойност от която са приспаднати амортизациите, трудовите разходи, разходите за лихви и други финансови услуги и са прибавени субсидиите. Макар българското земеделие да се отличава с едно от най-ниските нива на добавена стойност в ЕС, благодарение на ниските отчисления за амортизации, ниските разходи за заплащане на труда и добрите равнища на получавани субсидии в стопанствата, факторният доход в тях е по-висок отколкото в много други европейски страни. През последните години се наблюдава стремглаво повишение във факторната доходност в стопанствата, които скачат от 2,7 хил.евро до 10,6 хил.евро през 2016 г. В това отношение, стопанствата в България превишават доходността на същите в Полша след 2013 година, което показва значителното подобрене на стопанската среда. Трябва обаче да се има предвид, че в стопанската среда съществува значителна диференциация и поляризация, като броят на малките стопанства се редуцира чувствително през годините, но техният дял остава голям и оттам получаваната средна за факторния доход не е представителна за разпределението, което е неравномерно. Една част до около 5% от цялата стопанска съвкупност получава много висока доходност, където е концентрирана преобладаващата част от земята, средствата за производство, стоките доставки и където доходността превишава с пъти получената средна факторна доходност. Друга част от 85% от всички стопанства формира факторна доходност, която е между 2-3 пъти по-ниска от получената средна.

Фиг. 2.13. Среден размер на факторния доход на площ, евро/ха

Източник: Eurostat.

При изчисляване на факторната доходност на размера на ИЗП се получава, че в България тя е най-ниска в сравнение с избраните страни, което се дължи на вече споменатите особеност – ниската интензивност на производството и производствената структура на използваната земя. Факторният доход на 1 ха за периода 2007-2017 година се увеличава от 265 евро на 490 евро, което е около 66%. Средният ръст на факторния доход в ЕС е около 16% за същия период, докато в Гърция се отчита сериозно намаление от 37%. От обхванатите страни, Полша е сред страните, където доходността на единица площ нараства относително силно (41%), което се дължи преобладаващо на увеличаване на производителността и интензивността на производството. Това е и разликата с България, където именно значителното увеличение на субсидиите през годините допринася за ръста във факторния доход.

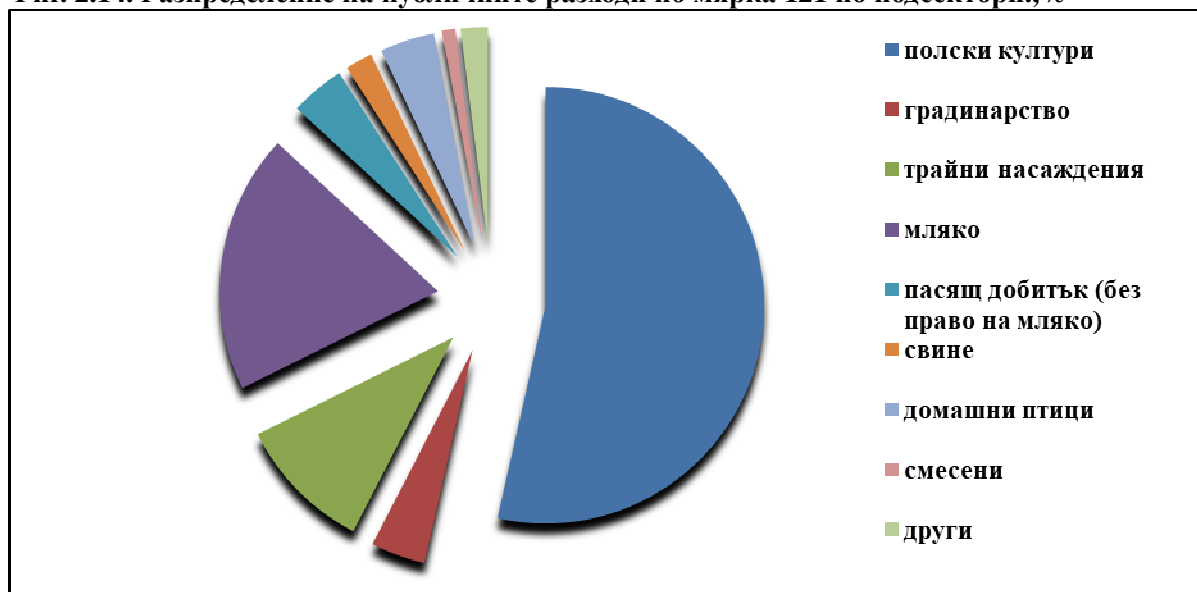
През 2017 г. публичната подкрепа допринася у нас за допълнително увеличение от 26% на факторния доход в сравнение с добавената стойност на хектар. За сравнение през 2007 г. субсидиите успяват да покрият всички останали разходни отчисления и да надградят във факторния доход с около 8%. Същите резултати в Полша са около 1% през 2007 г., а през 2017 г. частта на субсидиите повишава факторния доход с 12%. Средно за ЕС се вижда, че факторният доход на хектар е по-нисък отколкото добавената стойност от производството, което се обяснява с относително по-високите капиталови и трудови разходи. Факторният доход през 2007 г. представлява 91% от БДС, а през 2017 г. – 95%. Това показва, че без субсидиите, факторният доход на производителите в ЕС би спаднал драстично и ще подложи на сериозен риск, както икономическата жизнеспособност на земеделието, но ще доведе до рискове пред способността на европейското земеделие да осигурява необходимата храна.

2.6. ИНВЕСТИЦИОННА ПОДКРЕПА В ЗЕМЕДЕЛИЕТО И ХВП

Един от най-съществените недостатъци на II стълб в частта на инвестиционните оси се крие в неговите сложни предусловия, както по отношение изпълнение на проектите, така и като капацитет на бенефициентите, високите транзакционни разходи за финансиране и подготовка на проектите и справяне със съществуващите рискове по време на целия процес. Въпреки това интересът към програмата е висок. Направени са инвестиции за подобряване на конкурентоспособността на земеделието и хранително-вкусовата промишленост. Основната подкрепа е по Мярка 121 „Модернизация на земеделски стопанства” за периода 2007-2013 и подмярка 4.1 „Инвестиции в земеделски стопанства” 2014-2020 година, както и Мярка 123 „Добавяне на стойност към земеделски продукти” и подмярка 4.2 „Инвестиции в преработка и маркетинг на селскостопански продукти”. През първия програмен период общо по двете мерки са разпределени около 750 млн.евро публични средства. През новия програмен период за 2016-2017 г. са изплатени около 155 млн.лв. по подмярка 4.1 и 50,4 млн.лв. по подмярка 4.2. Общата оценка за прилагането на тези мерки е, че те в голяма степен благоприятства развитието на подпомогнатите стопанства и предприятия, допринасят за повишаване на тяхната добавена стойност, производителност, ефективност и оттам за конкурентоспособността. Като цяло обаче земеделието за този период показва много минимален ръст в стойностно изражение и подобряване икономическите показатели в подпомогнатите стопанства, съпътствувано със задържане на резултатите в неподпомогнатите стопански субекти.

Фиг. 2.14. Разпределение на публичните разходи по мярка 121 по подсектори.,%

Източник: Разплащателна Агенция.

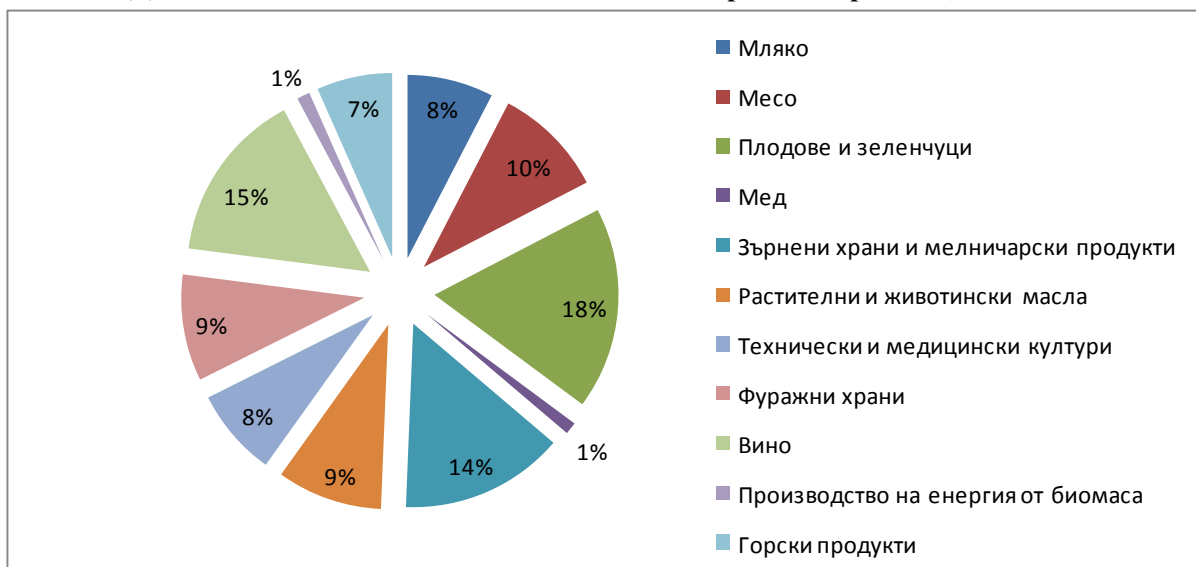
Данните свидетелстват и за известна небалансираност между подпомагането в отделните сектори. Най-голям финансов поток за изпълнение на инвестиционни проекти в предходния програмен период се генерира в подсектор „Полски култури”.

Към края на 2015 г. 51% от сключените договори по мярката са в този сектор. Почти три пъти по-малко са сключените договори в млечния сектор с размер на публичните разходи 118 млн. евро. Подсекторите „Градинарство” и „Трайни насаждения” генерират 82 млн. евро размер на публичните средства. Причините за това са както в естеството на различните проекти, така и в капацитета на стопанските субекти, които ги изпълняват, което обяснява наблюдаваните резултати, но свидетелства за слабости в цялостния механизъм на Програмата. Структурата на българското земеделие е такава, че преобладаващата част от стопанствата априори не са способни да се възползват от възможностите на Програмата. Малките и голяма част от средните по размер стопанства имат проблеми с доказване ефективността на инвестициите в тях, което ги ограничава при кандидатстването по инвестиционните мерки. През новия програмен период сектор Зърнопроизводство не е сред приоритетните производства. Същевременно инвестициите в прибираща и обработваща техника продължават да са съществена част. Опитът показва, че за да се избягват конюнктурни трансформации е необходимо да има балансиран подход, като се оценява реалната полза и добавена обществена стойност на всеки проект с минимизиране на предусловията.

При подпомагането по Мярка 123 се вижда балансираност по отношение на подпомогнатите сектори. В същото време, предприятия, които разчитат до голяма степен на вносна суровина, за да работят не могат да се разглеждат като гъвкави и жизнеспособни защото са уязвими от волатилността на пазарите. Това важи особено при финансирането на микро и малките предприятия в ХВП, които изпитват сериозни проблеми при конкуренцията на пазара и тяхната устойчивост се свързва основно с въвеждането на иновативни и нови продукти и разработване на собствени пазарни ниши, за да избегнат конкуренцията на големите предприятия и вносители и да компенсират липсата на икономии от мащаба.

Фиг. 2.15. Дял на инвестициите по подпомогнати сектори по Мярка 123, %

Източник: Разплащателна агенция.

3. ПРОИЗВОДСТВЕНА И СЕКТОРНА СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКОТО СЕЛСКО СТОПАНСТВО

3.1. ТЕРИТОРИАЛНО ПОКРИТИЕ И ИЗПОЛЗВАНЕ НА ЗЕМЯТА

Територията на България възлиза на 110,9 км², като по този показател страната се нарежда по средата измежду всички страни членки на ЕС. По отношение селскостопанската земя, България разполага със съпоставимо с европейските показатели съотношение на селскостопанската земя отнесена към цялата територия. Относителният дял на земята за селскостопанско предназначение възлиза на около 47% през последните години от националната територия, докато средният показател за ЕС е 46%. От отделните страни с които се прави сравнение се вижда, че относителният дял на селскостопанската земя в Полша и Франция възлиза на около 57-58%, като тези стойности са едни от най-високите измежду страните членки. На второ място по разпространение са горските площи, чийто процент варира през последните години, но през 2017 г. достига 35% от територията. По дял на горските и залесените територии, България се намира отново в средата на европейската класация. Това което прави впечатление е, че горските и залесени земи в страната през периода 2007-2017 година непрекъснато се увеличават, което е за сметка на селскостопанските земи, които са основният източник, както за увеличаване на залесените територии, така и за увеличение на земите заети с дейности извън земеделието и горското стопанство. Земите с друго предназначение нарастват от 1,7 млн.ха до 1,9 млн.ха, което като цяло не е тенденция и за другите европейски страни.

Таблица 3.1. Функционално използване на земята, ха

Функционално използване на земята по предназначение по години	Площ със селскостопанско предназначение	Горско стопанство	Друго предназначение
2007	5 613 891	3 676 868	1 709 241
2008	5 648 206	3 664 701	1 687 093
2009	5 490 113	3 701 268	1 808 619
2010	5 492 891	3 704 405	1 802 704
2011	5 486 572	3 704 257	1 809 171
2012	5 481 222	3 706 299	1 812 479
2013	5 258 809	3 844 184	1 897 007
2014	5 192 940	3 855 065	1 951 995
2015	5 202 752	3 866 372	1 930 876
2016	5 214 640	3 866 358	1 919 002
2017	5 224 402	3 866 780	1 908 818

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Средно на човек от населението, България разполага с около 0,75 ха, докато този показател за ЕС е едва 0,4 ха. Франция, която е с едно от най-добрите обезпечености със

селскостопанска земя на човек от населението се получава, че има около 0,5 ха. Сравнително високата снабденост на селскостопанска земя на човек от населението в България съотнесено към европейските мащаби разкрива една от силните страни на земеделието - добър потенциал за развитие предполагащ по-лесен достъп до земеделска земя, постигане на по-висок среден размер на стопанствата и по-ниски цени на земята.

Земите със селскостопанско предназначение показват прогресивно намаление през разглеждания период. Между 2007 и 2017 г. се отчита открояемо намаление на селскостопанските земи с около 7%, което сигнализира за известен риск от трансформирането на земеделски земи в урбанизирани територии и самозалесяването им, което основно засяга неизползвани земи в необлагодетелстваните части на страната. Използваемата земеделска площ (ИЗП) в страната показва движение в устойчиви диапазони, заключаващи се между 5,0–5,2 млн. ха. Трябва да се отчете, че по отношение структурата на селскостопанската земя се наблюдава значително подобрене, като чувствително намаляват изоставените (необработваеми) земи, които за периода между 2007-2017 г. са се редуцирали с повече от 3 пъти и в момента са под 200 хил.ха. Намалението на изоставените земи доведе до увеличение на обработваемите земи, които отбелязват най-сериозен ръст от почти 500 хил.ха между 2007-2017 г. Това увеличение идва основно за сметка на пустеещите земи и от постоянно затревени площи и в много по-малка степен на земи, заети с трайни насаждения и зеленчуци. Понастоящем обработваемите земи формират около 70% от ИЗП, докато постоянно затревените площи са около 26%, което свидетелства за добър екологичен баланс. За сравнение в ЕС, делът на постоянно затревените площи в ИЗП е около 33%. В България това изоставане се компенсира до голяма степен от по-високия процент на залесените територии, които заедно с постоянно затревените площи превишават значително площта на обработваемите земи.

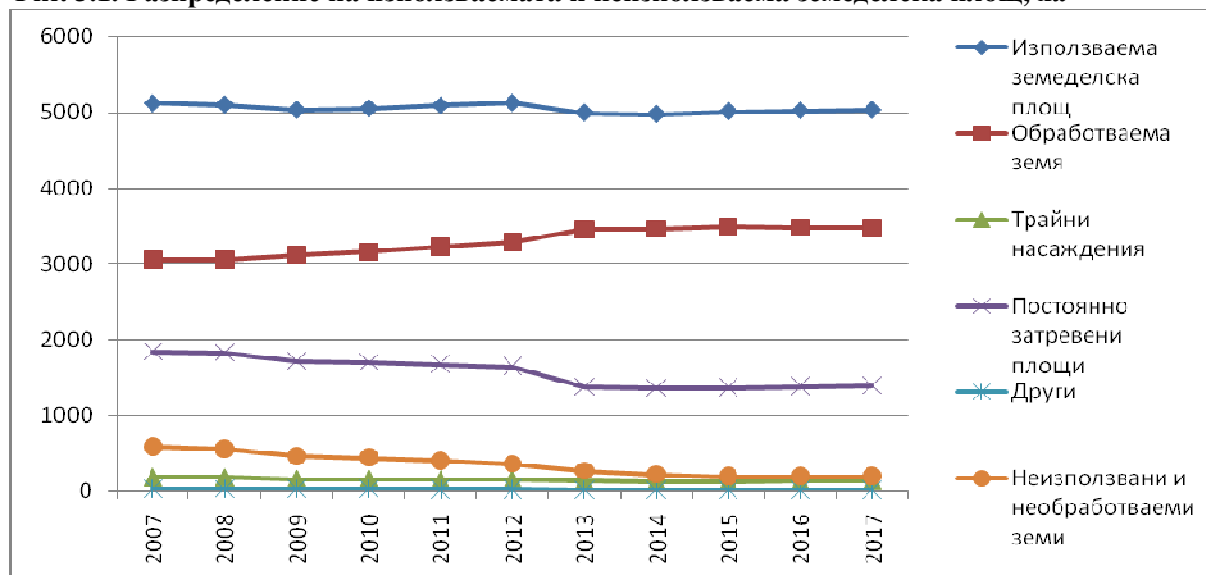
Заради нарасналия интерес към земеделието и стопанисването на земеделски земи се наблюдава, както осезаемо свиване на необработваемите земи, но се отчита и съществено съкращаване на постоянно затревените площи. При постоянно затревените площи се забелязва намаление на земите с около 22% за периода 2007-2017 г. Обяснението за това е растящият интерес към екстензивното развитие на земеделието, където в доминиращите сектори се постигат икономии от мащаба чрез увеличаване на площите. Друга причина е, че една не малка част от подходящите за обработване земи в годините преди членството в ЕС са се самозатревили или са били изоставени, което с промяна на ситуацията и прилагането на ОСП доведе до подновяване интереса към тези земи.

Това е един от най-важните ефекти от членството на страната в ЕС. Ако през 90-те години над 1 млн.ха земеделска земя е изоставена и не се стопанисва, в момента процентът на тези земи е намалял значително и такива площи могат да се открият преобладаващо в планинските и други необлагодетелствани райони. Политиката на

подпомагане в земеделието доведе не само до значително свиване на неизползваните земи, но и увеличи видимо размера на обработваемите земи и доведе до свиване площта на затревените площи, специално в равнинните райони и на местата, които са подходящи за механизизирана обработка.

Фиг. 3.1. Разпределение на използваемата и неизползваема земеделска площ, ха

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

В рамките на реструктурирането в ИЗП, най-печеливши от настъпилата промяна в средата са маслодайните култури. Именно, те заемат най-съществен процент в чувствителното увеличение на обработваемите земи. Делът на маслодайните култури през 2007 г. съставляват около 25% от обработваемите земи, докато през 2017 г. този процент нараства до 31%. Същевременно маслодайните култури формират около 28% от ИЗП през 2017 г. Отчетливо увеличение се наблюдава и при площите с други култури, основно това са някои протеинови, фуражни и индустриални, които нарастват от 566 хил.ха до 724 хил.ха в периода 2007-2017 г. Тяхното възходящо развитие през годините на членство в ЕС се дължи на схемите за подпомагане, където в периода 2014-2020 година се въведоха, както схеми за допълнителни плащания за протеинови култури, така и за обвързани плащания за плодове и зеленчуци. Ясно се вижда, че площите заети със зеленчуци и плодове намаляват между 2007-2014 година с между 4% до 16% и в следващите 3 години рязко се повишават, като това нарастване при зеленчуците е с 40%. Същевременно, продукцията от зеленчуци в количество нарастват с 12%, в същото съотношение с което се променят и площите. При плодовете между 2007-2017 г., площите заети с овощни насаждения нарастват с 32%, докато брутните количества се повишават с повече от два пъти. Именно, стимулите идващи по линия на политиката са една от водещите причини да настъпват спадове или разрастване на площите от определена група или при отделни култури, което не резултира в съответстващо увеличение на производителността.

Таблица 3.2. Структура на използваемата земеделска площ, хил.ха

Заетост на ИЗП по години	Използваема земеделска площ	Площ със зърнени	Площ с маслодайни култури	Постоянно затревени площи	Зеленчуци без кореноплодни и плодови	Лозя	Плодове	Други площи, вкл. угари
2007	5116	1762	772	1842	25	120	28	566
2008	5101	1718	797	1829	25	111	22	598
2009	5030	1850	835	1719	32	101	24	468
2010	5052	1770	945	1702	25	49	39	522
2011	5088	1769	987	1678	27	46	39	542
2012	5123	1902	916	1647	20	60	32	546
2013	4995	1975	1014	1381	23	50	33	519
2014	4977	1961	1020	1364	20	32	27	554
2015	5012	1836	1030	1369	26	39	36	677
2016	5021	1817	1019	1384	39	37	37	689
2017	5030	1737	1077	1392	28	34	37	724

Източник: Eurostat.

Съпоставено с европейското развитие, площта на зърнените култури в България представлява 34% от ИЗП, докато в ЕС, този процент е около 31% през 2017 г. Голямо различие има при дела на маслодайните култури, които у нас съставляват 22%, докато средните показатели за ЕС са 6% от ИЗП през 2017 г. Отнесено само обработваемата земя, културите от групата на зърнено-маслодайните представлява около 80%, докато в ЕС този процент е 58%. Това свидетелства за висока концентрация на производството в зърнено-маслодайни култури, разкрива липсата на достатъчна производствена диверсификация, което повишава пазарните, производствените и екологичните рискове. Специализацията в зърнено-маслодайното растениевъдство е свързано с развитие на определен тип производствени структури, които за да бъдат ефективни трябва да притежават определен критичен размер и да ползват модерна агротехника. Същевременно, производствата, където има висока добавена стойност, където се постига висока разходна интензивност като зеленчуци и трайни насаждения у нас съставляват около 2% от ИЗП, докато в ЕС, този процент е 4,3%.

3.2. ПОЗЕМЛЕНА СОБСТВЕНОСТ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СЕЛСКОСТОПАНСКАТА ЗЕМЯ

По данни на Европейския парламент, над 50% от селскостопанската земя в ЕС е собственост на 2,7% от всички собственици. В последните години се заговори за проблемът с придобиването на земя от реални фермери, които напускат земеделието, като тази земя се съсредоточава в различни бизнес структури. Започва да се създава нов модел на земеделие, което измества фамилната природа на селскостопанската дейност,

която отстъпва място на корпоративният тип производство. В настоящем, 76% от стопанствата в ЕС обработват само 11% от селскостопанската земя. Неравномерното разпределение на земята измерено чрез коефициента на неравномерно разпределение достига стойности от 0,82 при максимум 1, което показва, че теоретично 1% от собствениците притежават 82% от земята. Проблемът с неравномерното разпределение на земята е по-висок отколкото неравномерното разпределение на доходите. По този показател на неравномерно разпределение, ЕС се нарежда сред страни като Бразилия, Колумбия и Филипините, където исторически корените на поземлената собственост и селскостопанското развитие предполагат такава картина.

В България ситуацията не се различава от общата влошена картина, като 0,1% от всички собственици притежават 21% от земята. България е между страните в ЕС, в които земеделската земя е съсредоточена в ръцете на голям брой собственици. В България собственици на земеделски парцели са 1 861 410 граждани и фирми, които притежават общо 4,4 млн.ха. земеделски земи, което представлява около 88% от ИЗП през 2017 г. Броят на собствениците през годините не се променя чувствително, като единствено се променя средното разпределение и притежание на поземлена собственост, която става концентрирана все по-неравномерно. Тази динамика в поземлените отношения през годините на свободна пазарна икономика се извърши по пазарни правила, което доведе до увеличаване на концентрацията и до окрупняване на ползването, независимо от раздробения брой селскостопански имоти. Проблемът с протичащите в тази посока процеси е, че земята преминава не от едни земеделски производители в други, а преминава често в ръцете на различни инвеститори и структури, които превръщат правенето на земеделие във все по-скъпо занимание и ограничават по икономически начин достъпа до тази дейност.

Таблица 3.3. Разпределение на имотите и собственици по класове на владение

Класове на разпределение на собствеността и имотите	Брой собственици	Обща площ на собствениците, ха	Брой имоти на собствениците	Средна площ на имотите, ха
До 10 ха	1 859 316	3 482 384	7 298 246	0,48
10,1 – 20 ха	1149	159 353	238 591	0,67
20,1 – 30 ха	368	89 487	136 760	0,65
30,1 – 50 ха	273	103 617	153 879	0,67
50,1 – 100 ха	182	122 789	173 043	0,71
100,1 – 300 ха	91	144 395	193 824	0,75
300,1 – 500 ха	11	42 057	68 014	0,62
500,1 – 1000 ха	10	61 971	87 592	0,71
Над 10 000 ха	10	190 349	270 406	0,70
ОБЩО	1 861 410	4 396 402	8620355	0,51

Източник: МЗХГ.

Най-голяма е групата на собствениците, които притежават до 10 ха. Това са 1 859 316 граждани и фирми или 99.88% от всички собственици. В тяхно владение са 7 298 246 имота с обща площ от близо 3,5 млн. хектара при среден размер от 0,48 ха. Това означава, че в ръцете на най-дребните земевладелци са близо 80% от площите. Средният размер на притежаваната от тях земя възлиза на 1,87 ха. Това означава, че доминиращият брой на собствениците са малоимотни такива, които в тези условия или нямат възможност да се занимават със селско стопанство или нямат възможност да продадат своята земя заради съсобствеността с други, което затруднява изпълненията на решения за продажба или последващо разпореждане със земята. Средният размер на притежаваната от един собственик земя в страната е 2,37 ха.

На другия полюс са десетте най-едри собственици. Заедно те притежават близо 190 хил ха или 4% от общата площ, обособени в 270 406 имота. Средният размер на един имот в тази група е 0,7 ха. Средната площ притежавана от всеки един от тези нововъзникнали собственици е 19 хил.ха, което представлява огромен ресурс. Това, което показва световният опит е, че мобилността на земята съсредоточена по този начин в такъв вид притежатели е много трудна, малките и средни земеделски производители почти нямат достъп до наемане на такава земя, когато тя се преотдава, а при настъпване на събития, които водят до желание на такъв собственик да продаде притежаваната от него земя обикновено това става чрез намиране на друг крупен инвеститор, а не чрез разпродажба на малки сделки.

Въпреки, че през последните 10 години се засилва уедряването в собствеността на земеделските земи, картината е наситена с висока фрагментираност, където 79% от частните земеделски парцели се притежават от сравнително дребни собственици. Това прави земеделските стопанства в страната зависими от арендоването и наемането на земеделски площи от различни наемодатели. В периода 2007-2016 година, ИЗП в стопанствата варира в различни граници, като показва безспорни тенденции на растеж. Земеделската земя в стопанствата нараства с 42% в този период, като от 2,6 млн.ха достига 3,8 млн.ха. България се нарежда сред страните в ЕС, където размера на разполагаемата земя в стопанствата нараства най-много в този период. Това се дължи основно на повишения интерес към земеделието, към развитие и разрастване ролята на пазарно ориентирани стопанства и производственото реструктуриране към екстензивно разширяване на стопанствата, където ефективността и икономическите предимства се основават на икономии от мащаба.

Земеделските стопанства в страната заради фрагментираността и разпокъсаността на земята между голям брой малки собственици продължават да разчитат на наета земя, която съставлява през 2016 г. 86% от използваната земя в стопанствата. Именно увеличаване на наетата земя е основният източник за увеличаване на ИЗП във фермите в България. Собствената земя в стопанствата в периода 2007-2016 г дори намалява от 647 хил.ха до 557 хил. ха., като това намаление

на собствената земя и цялостното увеличение на ИЗП във фермите се компенсира от арендоване на земя. Ситуацията която се констатира в България не е непозната в ЕС, макар, че не е сред най-разпространените. Във Франция, която е водещата земеделска страна в ЕС, около 79% от стопанисваната ИЗП във фермите през 2013 г. е наета, което силно наподобява ситуацията в България. На обратния полюс са Полша и Гърция, където 17% и 39% от разполагаемата земя във фермите е наета.

Фиг. 3.4. Собственост и стопанисване на ИЗП в стопанствата

Брой на стопанствата и размер на използваемата земеделска площ по форма на собственост в земеделските стопанства	2007	2010	2013	2016
Собствена ИЗП, ха	647 110	723 212	643 480	556 727
Арендувана или наета под друга форма ИЗП, ха	2 066 150	2 893 753	3 151 431	3 238 807
Земеделски стопанства притежаващи собствена земя	470 000	342 080	226 460	
Земеделски стопанства наемащи земя	78 910	73 040	53 600	

Източник: Eurostat.

Съществена характеристика в стопанисването на земята у нас е, че целият размер на наетата земя не се разпределя равномерно между стопанствата, като средно за периода 2007-2016 година около 20% от стопанствата наемат земя, докато доминиращият брой ферми разчитат единствено на собствена земя. По този начин, ползваната чужда земя, която преобладава в стопанисваната поземлена структура се концентрира в 1/5 от фермите в България, които се превръщат във водещата сила в отрасъла. Като тенденция характеризираща се в цялостно реструктуриране на производствените процеси в отрасъла и в промяна на облика на земеделието от дребно и средно фамилно към едро и корпоративно насочено България не прави изключение. Тези стопанства, където се концентрира преобладаващият размер на земята разпределени към населението представляват около 0,7%. Съпоставено в европейски контекст, положението е почти идентично, като стопанствата, където се концентрира основен поземлен и производствен ресурс заемат между 0,5-1,5% към населението на отделните страни. Средният размер на наетата земя в стопанствата през 2013 г. възлиза на 59 ха, като през годините се забелязва чувствително увеличение. България се нарежда сред страните в ЕС, където размерът на арендованата земя в стопанствата е сред най-високите, като във Франция, където също има висок процент на наета земя, техният размер е 66 ха. на стопанство.

Повишеният интерес към земеделие и насочването към екстензивни производства, където ефективността и рентабилността зависят от увеличаване на средните размери в стопанствата и мащаба доведе до засилване търсенето на земя и увеличаване на цените. Средната цена на рентата се повиши 2 пъти само за периода 2010-2017 г. Най голямо е увеличението при обработваемите земи, където за този период скокът на рентата средно за страната се повишава с 96%. Увеличението на

рентата, която производителите плащат на собствениците на земя не е изолирано явление, а характеристика за почти целия Европейски Съюз. За периода 2007-2017 г., рентните плащания във Франция нарастват с 59%, докато в Полша увеличението е още по-впечатляващо – над 8 пъти. През 2016 г., България се нарежда на 7 място в целия ЕС в класацията за наемите, които се плащат за обработваеми земи. Причините за това са няколко, като на първо място трябва да се отбележи подпомагането по линия на СЕПП и другите директни плащания, структурата на производство, което изисква постигане на икономическа ефективност и рентабилност на база консолидация на площи, както и не на последно място на насочване на инвеститорски интерес, което повиши, както цените, така и стойността на рентата.

Таблица 3.5. Средни продажни и арендни цени на земеделска земя, лв/ха

Цена на земята и на рентата по години	Средна цена на рентата за земеделска земя	Средна цена на рентата за ниви	Средна цена на рентата за затревени площи	Средна цена на земеделска земя	Средна цена на ниви	Средна цена на затревени площи
2010	230	240	120	2790	2790	1890
2011	300	300	130	3980	4130	2070
2012	340	360	180	5470	5560	2170
2013	380	390	160	5940	6210	1980
2014	409	427	172	6841	7079	2462
2015	425	444	176	7320	7612	2267
2016	440	440	150	7610	7700	2710
2017	460	470	160	8720	8700	2617
Изменение 2017/2010 г., %	100%	96%	33%	214%	212%	38%

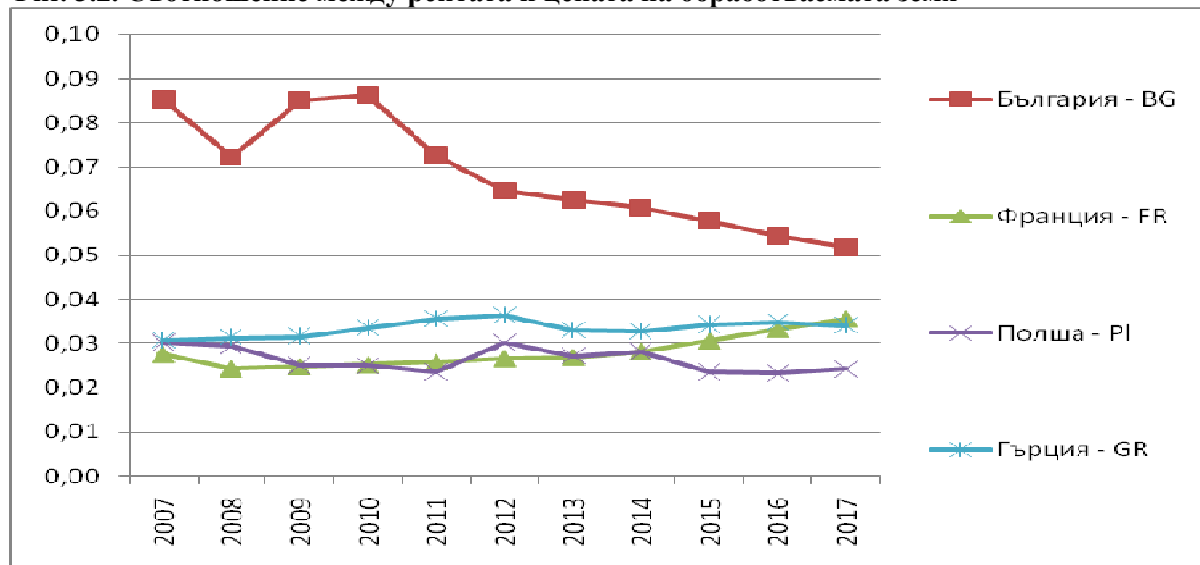
Източник: МЗХГ.

Средната цена на земеделската земя също се увеличава, като темпът на увеличение е много по-голям отколкото при цената на наема. За периода между 2010-2017 г. се отчита 214% увеличение на средните цени на земеделска земя, като най-малко са нараснали цените на ливади и пасища – 38%. Независимо от това увеличение, цената на земеделската земя е сравнително ниска на фона на останалите страни в ЕС. България се нарежда на 17 място по средни цени на обработваема земя в Съюза, което до голяма степен остава място за понататъшно увеличение. Трябва също да се отбележи, че ниската доходност и брутна печалба на единица площ обясняват тези по-ниски цени на земята. Съпоставена цената на земята към възвращаемостта и добавената стойност от единица площ се вижда, че България е сред страните с бавно откупуване. Тази възвращаемост у нас възлиза на 8% през 2017 г., докато във Франция е 17%, а в Полша – 7%, в Гърция – 9%. Отнесено към факторния доход, нормата на възвращаемост у нас е 10%, докато във Франция е 14%, а в Полша – 8%. Това дава основание да се заключи, че цената на земята у нас отнесено към доходността от земята е на равновесно ниво, което

допуска увеличение, но то може да дойде при паралелно увеличение на възвращаемостта от производството.

Фиг. 3.2. Съотношение между рентата и цената на обработваемата земя

Източник: По данни на Евростат.

Освен възвращаемостта от земята, търсенето и структурата на производство, цената на земеделската земя се определя и от цената на рентата. Изчисляване коефициента на откупуване на земята у нас показва най-високи стойности, като откупуването посредством рентите у нас се изчислява между 13-20 години. За периода 2007-2017 г. темпът на изплащане на цената на земята намалява забележимо и става все по-близък до средните за ЕС. Средният срок за откупуване на земята чрез рентата се изчислява на 25-35 години в различните страни. Това означава, че цената на рентата у нас е по-висока отнесено към средната рента в ЕС. Това предполага, че има надценяване на рентата и ако продължи лекото поскъпване на земята и едновременно с това цената на наетата земя се понижи ще се достигнат равнищата подобни за ЕС. Непрекъснато растящата рента през последните 10 години се явява пречка пред навлизане в отрасъла и стартиране на производство особено за малките стопанства и младите фермери, което е съществен въпрос за развитие и жизнеспособността на селските райони. Ето защо действията на държавата и публични власти по отношение управлението на земята, която е на тяхно разпореждане е много важно, така че да се поддържа производственият, пазарен и териториален баланс.

3.3. ПОЧВЕНИ И КЛИМАТИЧНИ УСЛОВИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Природно-географското положение на България е обусловило климатичното и растителното многообразие. Температурата оказва силно влияние върху определянето на климатичните и растителните зони и пояси. У нас режимът на температурите има ясно изразена сезонна периодичност. Това влияние е най-значимо при многогодишните

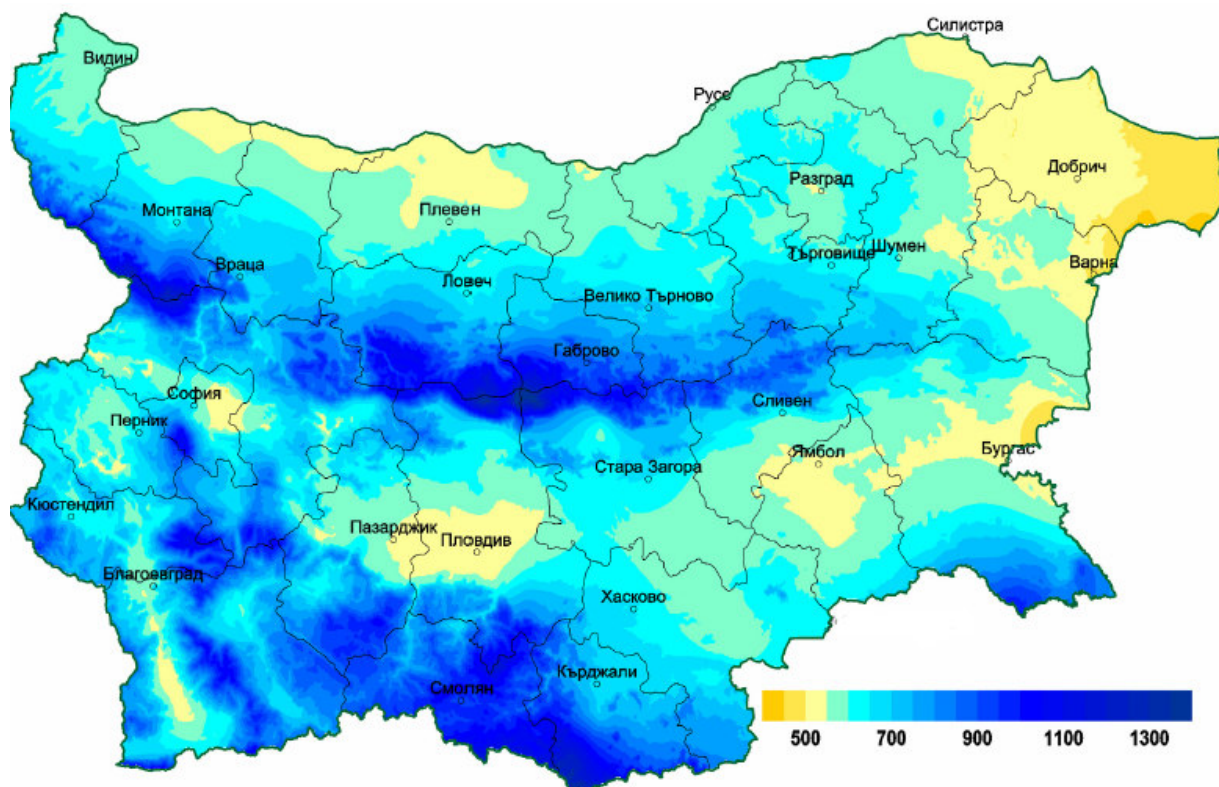
растения. Много важни са температурните суми през вегетационния период. Като цяло за по-голямата част от територията на България те са благоприятни и осигуряват 6-7 месечен период за интензивно развитие на растенията. Слънчевото греене и неговото разпределение по сезони също влияе върху формирането и развитието на растителната покривка. От продължителността и силата на слънчевата радиация в голяма степен зависи местообитаването на отделните растителни видове. Вятърът влияе върху температурата и влажността на въздуха, изпарението и т.н. Валежите са много важни, понеже тяхното количество и разпределение през годината предопределя развитието на различни типове растителност – сухолюбива, влаголюбива и т.н. Изследванията за влиянието на валежите върху развитието на селскостопанските култури показва, че най-критични от гледна точка на валежи, температури и другите климатични фактори са месеците април-май и юли-август. Направеният анализ на валежите в страната показва, че за периода 2000-2018 год. се отчитат по-малки количества валежи през пролетните месеци, на нива около 92-94% в сравнение със същия сезон за периода 1961-1990 г. През летния сезон (юли-август) средните количества на валежите са почти аналогични със средните за периода 1961-1990 година. Това което прави впечатление е, че съществува значителна вариация през годините, която достига до 30% през пролетния сезон и 45% през летните месеци. Именно това създава повече рискове за земеделското производство, като най-засегнати в случаите на дефицит на валежи и засушаване са полските култури.

Пространственото разпределение на годишните валежни суми определя като засушливи (поради недостатъчни в климатичен аспект годишни валежни количества) следните територии: Дунавските общини в области Монтана, Враца и Плевен; някои общини в области Софийска и София-град, общините по поречието на Струма (области Кюстендил и Благоевград); община Пазарджик и общините разположени в централната част на област Пловдив; по-голямата част от област Ямбол; както и редица общини от Източна България – в области Шумен, Силистра, Добрич, Варна и Бургас. Необходимо е да се отбележи, че област Добрич е изцяло подложена на риск от засушаване. Ниските годишни валежни количества са предпоставка за значима уязвимост към засушаване на общини Генерал Тошево, Шабла, Каварна и Балчик. Освен за цялата година валежите в България са неравномерно разпределени и през различните сезони от годината. През топлото полугодие повечето общини от Черноморското крайбрежие са с висок риск към засушаване, както и общините Петрич, Сандански и Струмляни в област Благоевград.

Макар да не се отчита намаление на средните летни валежи след 2000 г., значителната годишна вариация създава заплахи за полските зърнени (най-вече царевица) и маслодайни култури (слънчоглед, соя) и зеленчукови култури, което показва, колко важно е да бъде решен трайно въпросът с напояването. Достъпът до напояване в най-заstraшените райони е ключов, за да се намали рискът от провал на

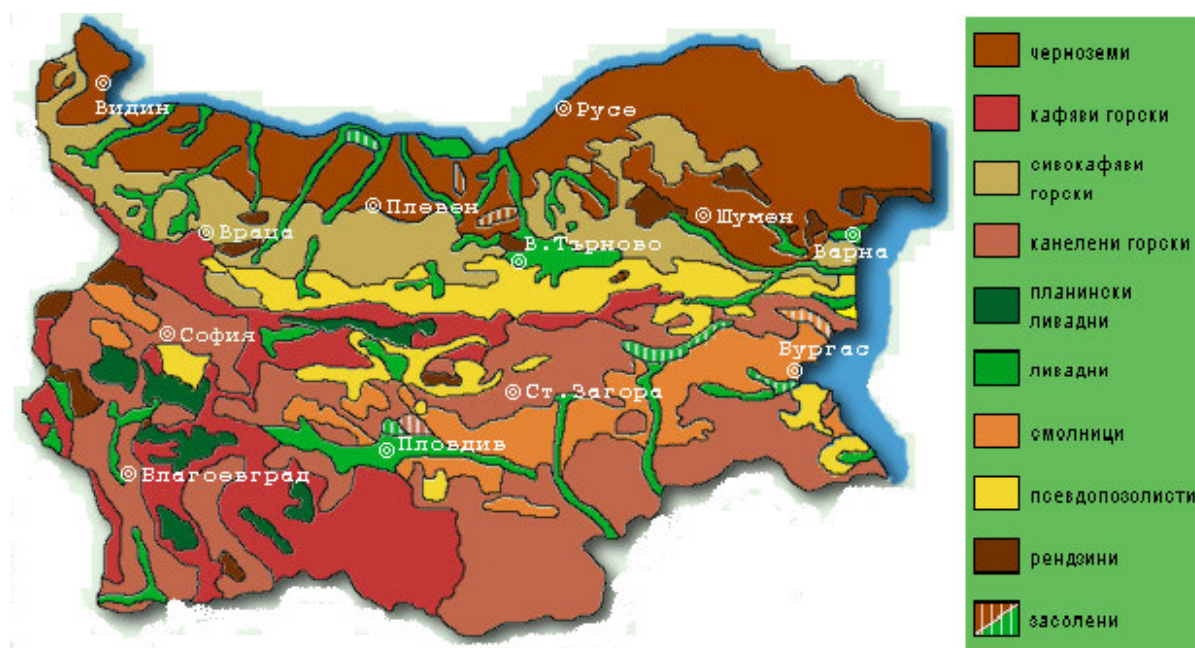
реколтата и за стимулиране развитието на интензивни производства (зеленчуци), с висока добавена стойност.

Фиг. 3.3. Пространствена карта на разпределение на годишните валежи, л/м²

Източник: Пространствено разпределение на почвеното засушаване в България.

Средногодишната температура на страната е между 10°C и 14°C, като преобладаващи са стойностите между 11°C и 12°C. Тя показва ясно изразена зависимост с надморската височина. В планините с нарастване на надморската височина топлинните условия се влияят от условията в свободната атмосфера и над 2300 м.надм.в. средногодишната температура е отрицателна. В равнинните и хълмисти земи на Северна България най-ниската средномесечна температура се проявява през м.януари (-1,4°C и -2,0°C), а в Южна България (извън обсега на котловинните полета), средно-януарските температури са 0°C и -2°C. Най-високите средномесечни температури са характерни за месеците юли-август. Те са в порядъка 21 – 24°C. Извънпланинските райони на север от Стара планина са със средни юлски температури около 22°C, а низините и хълмистите земи на юг от нея се характеризират с температура 23–24°C. Така за Северна България са характерни средногодишни температурни амплитуди около 23–25°C, за Южна България – 22–24°C и за Черноморското крайбрежие – 20–22°C и планинските райони – 16–19°C.

Фиг. 3.4. Пространствена карта на разпределение на годишните валежи, л/м²

Източник: Пространствено разпределение на почвеното засушаване в България.

Общо за страната годните за обработване почви възлиза на 52% от територията на страната. Това са така наречените дълбоки почви. Те се характеризират със значително плодородие и високи агротехнически качества. Заемат равнинно-хълмистите и котловинни земи, където е възможно прилагането на пълна механизация и модерно изкуствено напояване и наторяване. От дълбоките почви най-широко разпространение имат черноземните почви. Обхващат 36% от дълбоките почви и 21% от територията на страната. Около 1,1 млн.ха. от тях се падат на най-плодородните почви - излужените черноземи. Черноземните почви са благоприятни за отглеждането на зърнени и маслодайни култури (излужените черноземи) и лозови насаждения (карбонатните черноземи). На второ място по площ се нареждат дълбоките тъмносиви и сиви горски почви (19% от общата площ на дълбоките почви). В сравнение с черноземните почви те са по-слабо плодородни. Подходящ са за отглеждането на зърнени култури, лозови и овощни насаждения. Следват канелените горски почви, които заемат 10% от площта на дълбоките почви и смолниците - 9% от площта на дълбоките почви. Те са основният обработваем фонд на юг от Стара планина. Подходящи са за отглеждането на зърнени култури, лозя, овощни насаждения, зеленчуци, някои топлолюбиви маслодайни култури, памук.

Значително разпространение имат дълбоките алувиално-ливадни почви (15% от площта на дълбоките почви). Те благоприятствуват отглеждането на зеленчуци и овощни насаждения. В районите, където се развива интензивно поливно земеделие са разпространени засолените почви (0,5% от дълбоките почви). Проблем представлява и небалансираните агротехнологични практики на торене, като се забелязва през

последните години значителен дефицит на хранителни елементи в почвата (фосфор), докато съдържанието на азот, макар и не в застрашителна степен също е с тенденция на намаление и изчерпване като състав в почвата. Общата площ на генетично киселите почви възлиза на 30% от селскостопанската земя. Тревожен е фактът, че интензивно се развиват процесите на вторично киселяване в районите с активно земеделие - Пловдивски, Пазарджишкия, Софийския, Бургаския и др. Неправилното торене в много от уязвимите райони води до повишаване нивата на нитрати в подпочвените води, което изисква агроекологични мерки с цел предотвратяване на по нататъшни усложнения. Друг проблем е замърсяването на почвите с тежки метали е характерно за районите със замърсен атмосферен въздух, значително изхвърляне на отпадъчни води, интензивна химизация на селското стопанство и с натоварени пътища.

3.4. СЪСТОЯНИЕ В НАПОЯВАНЕТО

През последното десетилетие и по-специално след присъединяването към ЕС, България претърпя много по-бързо значително увеличение в средната големина на земеделските стопанства в сравнение с други нови държави членки. Благодарение на постепенното окрупняване на земята във фермите, модернизиранието на технологиите в производството и най-вече в зърнопроизводството, броят на фермите се редуцира съществено. Особено след присъединяването към ЕС през 2007 г., техният броят е намалял. В България, средната площ на земеделска земя, управлявана от стопанствата с размер над 50 ха е над 342 ха, което обаче отбелязва намаление от 2010 година, когато средната площ в тези стопанства е била 371 ха.

В същото време, нарастването на обработваемата земя в страната се случва на фона на незначителни промени в площта на напояваната земеделска земя. От 2007 година, когато има първите данни за размера на напояването в страната са идентифицирани около 72,6 хил.ха напоявани площи, като през 2016 година са регистрирани около 136 хил.ха, като възможности за напояване има в 120 хил.стопанства или в почти 59% от цялата съвкупност.

Интензивността на напояване е в тясна зависимост от вида на производството, региона в който са разположени площите и до някаква степен от размера на стопанството. Малките ферми до 10 ха, които доминират в Източнореломорския район, обхващаш териториите на централна Южна България, съставляват около 38% от всички ферми в страната и в тях се намира над 21% от напояваните площи. В същото време в този район се напояват 6% от земеделската земя, което показва, специализацията на района, с по-широко застъпено производство на зеленчуци и многогодишни култури, което се допълва и от по-голяма уязвимост по отношение на засушавания, дължащи се на по-високи средни температури. В Западнореломорския район, който покрива земи от югозападната част на България също доминират малките фермери. Поради това, че средната големина на фермите в Западнореломорския район (7,6 ха) е далеч под

средната за България (20,6 ха), а специализацията отново е с присъствие на повече зеленчукови и други интензивни производства, напояваната площ и в този район съставлява 10% от използваната земеделска площ. От друга страна, районът на водния басейн на река Дунав включва почти една трета от фермите в България, но те управляват повече от половината от земеделската земя (53%). Преобладаващите големи ферми в този регион са специализирани в производство на зърнени и маслодайни култури, а напояването е от маргинално значение от използваната земеделска земя.

Разпределението на поливни площи не е балансирано, защото най-високо концентрираните поливни площи се управляват от малки ферми. Най-високият дял на поливни площи се пада на дребни стопанства, стопанисващи по-малко от 2 ха, които специализират в отглеждане на зеленчуци и са разположени предимно в Източноромелийски и Западноромелийски райони. В рамките на тези ферми, средният размер на поливните площи е до 1 ха на стопанство.

След присъединяването към ЕС, средната производителност бележи слаб растеж. Макар средните добиви от зърнени култури, плодове и грозде (лозята) да имат слабо увеличение след 2007 г., производствените добиви от зеленчуци остават ниски на фона на другите страни в ЕС и в нашето географско положение. Видимото нарастване на производителността при производството на плодове и грозде се свързва предимно с появата на нови насаждения, които осигуряват по-високи добиви, докато при зеленчуците, липсата на ресурси на входа (вкл. напояване) и на земеделски практики довеждат до изоставане. По статистически данни обаче, добивите от поливни култури надвишават добивите от неполивни култури с 10-50% в зависимост от културата. В страната се практикува, така нареченото допълващо напояване или дефицитно напояване, което има за цел по-скоро да съхрани и запази насажденията и да осигури критичните нужди от вода, а не да максимизира потенциалния добив от растенията. В същото време, напояването е един от факторите за увеличение на производителността, но за да се постигнат добри резултати са важни и другите агро-технологични дейности.

3.5. СЕКТОРЕН АНАЛИЗ НА РАСТЕНИЕВЪДСТВОТО

През 2017 г. растениевъдството формира почти 68% от БДС в земеделието, а животновъдството около 26%, останалите 6% се създават от услугите в земеделието. За сравнение в началото на века, животновъдството е давало около 50%, а растениевъдството около 45% от БДС. Нещата бързо се променят в години след политико-икономическите реформи от края на 80-те на миналия век, като промяната в пазарните и производствените условия предопределят настъпилите структурни промени. Роля изиграва и приемането на Общата селскостопанска политика след 2007 г., при която подпомагането е базирано на площ, с което сектори, при които земята е пряка производствена сила получават по-голям стимул за развитие.

Най-сериозен спад в БДС на аграрния отрасъл се наблюдава при зеленчуците, чийто дял намалява от почти 12% през 2007 г. до над 4% през 2017 г., като това производство се явява най-губещото от промените в политиката. Независимо че зеленчукопроизводството използва земята като непосредствен фактор на производство заради производствени специфики, пазарни неизвестности, организационни проблеми и не на последно място силното търсене на земя за изграждане на консолидирано зърнопроизводство, този сектор се свива непрекъснато, което до голяма степен обяснява ниската добавена стойност на площ, която се получава в българското земеделие. Трябва да се отбележи, че зеленчукопроизводството изпитва и силна конкуренция отвън, където страни с по-благоприятни условия, особено заради по-топъл климат успяват да произведат и доставят на местния пазар продукция, която конкурира ранната и средно ранната зеленчукова продукция у нас. Ниската спене на организираност и сегрегираност на малките и средни производители затруднява техният достъп до пазара и влошава условията при които те реализират продукцията си.

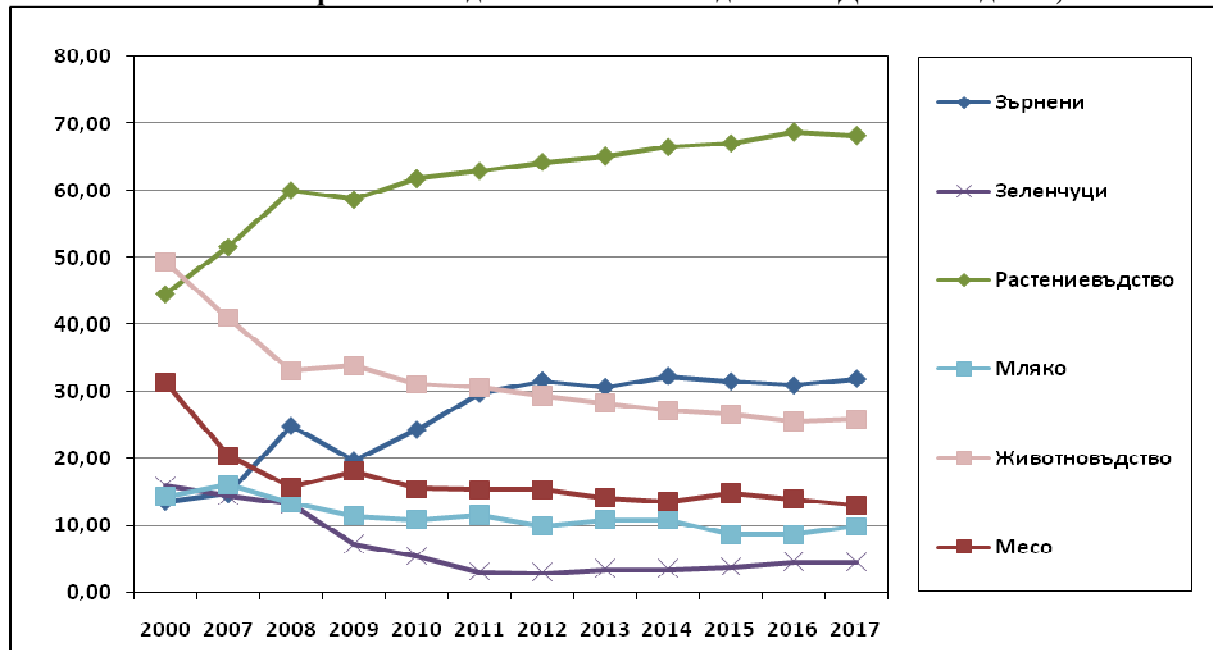
Тенденциите след 2007 г., отразени на фиг. 3.5, показват силно изразена промяна в структурата на създадената брутна продукция (БП) от растениевъдството. Прилагането на ОСП на ЕС в нашата страна води до съществено повишаване на относителния дял на БП, създадена от зърнените, техническите и маслодайни култури. Въпреки известни колебания, високият ръст при общата продукция, създадена от основни зърнени култури след прилагането на ОСП в България, се запазва. В последните четири години има ясно изразена тенденция към увеличение, като през 2017 г. достига до 30%. При техническите култури също се очертава трайна тенденция към увеличение като техният дял в структурата на БП, който нараства над два пъти - от 10% за 2007 г. на 25% за 2017 г. За анализирания период, най-чувствително е увеличението на дела на маслодайните култури над три пъти – от 6% за 2007 г. на 19% за 2017 г.

Очертават се крайно негативни тенденции при зеленчукопроизводството и трайните насаждения, които в края на анализирания период са с почти символично участие в създадената в растениевъдството обща продукция. Особено чувствително е намалението при производството на зеленчуци. От 14% дял в БП през 2007 г. се свива до 4,8% през 2017 г. Делът на трайните насаждения в БП следват тенденциите при зеленчуците, но разликите са по-малки, като от 7% за 2007 г. намалява на 5% за 2017 г.

Състоянието на брутната продукция и на БДС в земеделието са пряка функция на производствената структура, която в разглеждания период значително се променя като осезаемо расте делът на растениевъдството за сметка на животновъдството. През 2017 г. растениевъдството формира почти 68% от БДС в земеделието, а животновъдството около 26%, останалите 6% се създават от услугите в земеделието. Така сектори, при които земята е пряка производствена сила получават по-голям стимул за развитие.

Фиг. 3.5. Съотношение растениевъдство и животновъдство в БДС от земеделие, %

Източник: НСИ и Eurostat.

При зърно-маслодайните култури се наблюдава осезаем ръст на производството и задържане на ниски нива при зеленчуците и трайните насаждения. Производството на зърнено-маслодайни култури расте не само на площ, с почти 38% от 2007 до 2016 г., но физическото производство също се увеличава от 7 млн.т на 9 млн.т през този период. Зърното е борсова стока, търсенето е силно, цената се реферира от световните пазари, разходите за производството на единица площ са по-ниски в сравнение с други отрасли, както и възможностите за изчакване и складиране дават време за вземане на по-добри решения. Общата селскостопанска политика на ЕС също спомага за намаляване на рисковете, като по линия на I-ви и II-ри стълб се разпределят значителни публични средства. Директните плащания създават по-добро положение за зърнопроизводителите, като субсидиите покриват около 20-30% от производствените разходи и минимизират евентуалните загуби при ниски средни добиви (производствен риск), ниски цени (ценови риск), трудности при реализацията (пазарен риск).

Стагнацията при трайните насаждения и зеленчуците продължава и това е пряко свързано с намаляването на площите, както и с факта, че средните добиви се колебаят и зависят силно от климатичните условия. Сред основните проблеми на тези производители са малките размери на площите и съответно сравнително малките произвеждани количества, което затруднява пазарната реализация. До голяма степен това не важи за гроздепроизводството, където концентрацията се увеличава, но общото производство е намаляло с 200 хил.т. Причините са комплексни: намаляване броя на стопанствата; намаляване размера на площите; разрушена хидромелиоративна мрежа; силна зависимост от метеорологичните условия; силна конкуренция от вносни зеленчуци; ниско подпомагане от страна на държавата. Сред другите фактори за

ниските нива на продукцията и изоставането на сектор зеленчукопроизводство са: липсата на достатъчен брой квалифицирани служители, изоставане в технологиите спрямо конкурентите и т.н.

3.5.1. Зърнени и маслодайни култури

Данните очертават, известни колебания в площите със зърнени култури, което се дължи, както на пазарни промени, така и на размествания подтикнати от промяната в прилагането на политиката и извеждането на приоритетни и обособени схеми на подпомагане. През 2013 г. площите с основните зърнени култури, отглеждани у нас достигат най-високата си стойност – 2 млн.ха. През следващите години този размер намалява, като през 2017 г. са реколтирани 1,7 млн.ха. При площите с маслодайни култури се очертава трайна тенденция към увеличение, като нарастването през последните 4 г. е минимално. Анализът на данните показва, че пиковата стойност от 3 млн.ха общо за зърнени и маслодайни култури е трудно достижима в настоящите условия поради фактори от пазарен, производствен и стопански характер – задържане на цените, сериозна конкуренция на пазара на тези култури и прилагане на схеми за подпомагане, които поставят ограничения върху обработваемите земи (екологично-насочени площи и други схеми, подкрепящи конкурентни производства). Допускайки нормални климатични условия, не може да се очаква разширяване на площите със зърнени и маслодайни през следващите години, поради настоящата пазарна конюнктура (високи преходни запаси, растящ натиск на предлагане от Черноморския басейн и давление върху изкупните цени, липса на неоползотворени площи, които да се прибавят към използваните в настоящем). Производствените сигнали задавани от прилаганите мерки за насърчаване на отглеждането на протеинови култури и други, допълнително ограничават площите, които могат да бъдат използвани за отглеждане на зърнени и маслодайни култури.

Таблица 3.6. Структура на специализираните в зърнопроизводството стопанства

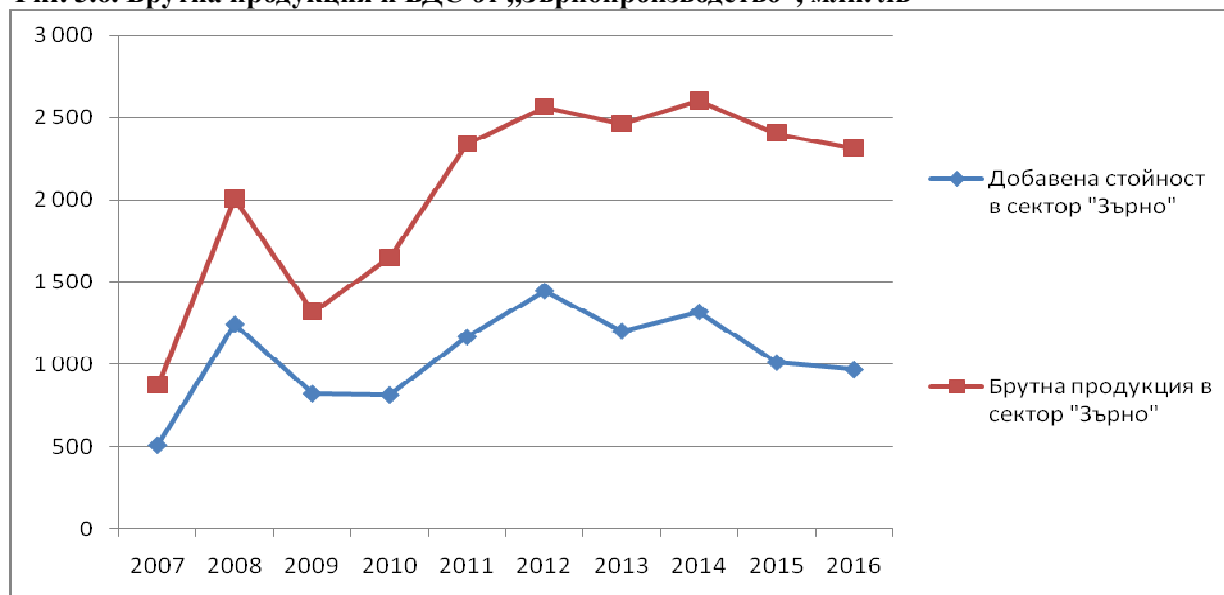
Години	Процент на стопанствата от цялата съвкупност	Процент от ИЗП	Процент на стопанствата с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния производствен обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	3%	63%	1%	1%	26%	7%	1%
2010	5%	57%	2%	2%	39%	10%	1%
2013	8%	62%	3%	3%	52%	15%	1%
2016	9%	62%	3%	3%	53%	18%	0%

Източник: НСИ и Eurostat.

Стопанствата специализирани в производството на зърнени и маслодайни култури се увеличава между 2007-2017 година в процентно отношение най-вече заради съкращаване броя на стопанствата в България. През 2007 г., специализираните в този сектор стопанства са съставлявали 3% от всички стопанства, а през 2016 г., тяхното присъствие вече достига 9%. В тях се концентрира през години, почти без големи колебания около 62% от Използваемата земеделска площ и 79% от обработваемата земя. Това са тясно специализирани стопанства, където средният размер през 2016 г. достига 144 ха. В 1100 от тези стопанства през 2016 г. се концентрира 46% от обработваемата земя в страната и 29% от производствения обем от отрасъла. По отношение на животновъдството, там то е много слабо застъпено, като едва 3% от животинските единици се намират в тях. Това са ясно открити пазарно насочени стопанства, където почти отсъства полупазарният елемент и оттам тяхното място в икономиката на земеделието и социалната сфера на селските райони, където те функционират е много висока.

Фиг. 3.6. Брутна продукция и БДС от „Зърнопроизводство“, млн. лв

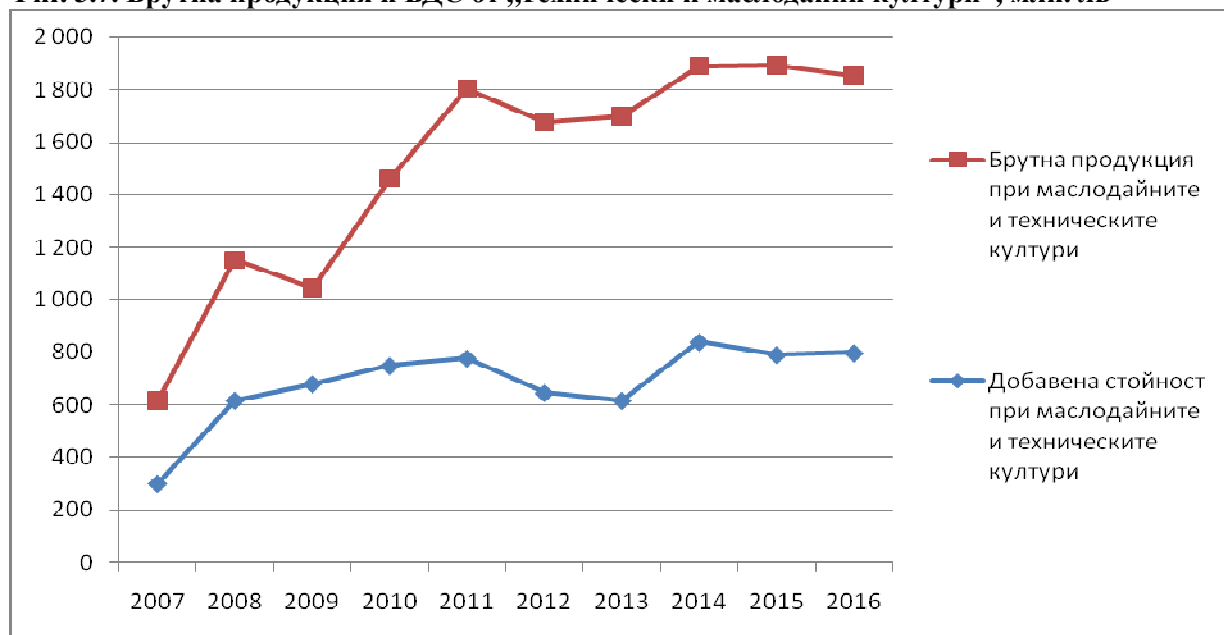
Източник: НСИ и САРА.

В стопанства от сектор „Зърно-маслодайни култури“ се концентрира не само преобладаващ поземлен ресурс и икономическа сила, но те осигуряват основната част от брутната продукция и добавената стойност на отрасъла. Само зърнопроизводството дава около 32% от БП в земеделието и 33% от добавената стойност в отрасъла. Почти изравнените нива на стойността на брутната продукция и добавената стойност показват, че брутната доходност в отрасъла не е достатъчно диференцирана и зърнопроизводството, което е сред производствата на единица площ с едни от най-ниските брутни приходи на площ (средно 1270 лв/ха през 2016 г, срещу 4700 лв/ха при зеленчуците) успява да запази значимото си присъствие и при добавената стойност.

При маслодайните и технически култури ситуацията е почти идентична. Това производство, което допълва полското производство в тази категория специализирани стопанства се установява, че брутната продукция възлиза на около 26%, докато добавената стойност от маслодайните и технически култури се изчислява на 27% през 2016 г. Средните приходи на единица площ тук възлиза на около 1430 лв/ха през 2016 г., като независимо, брутната продукция расте с много по-високи темпове отколкото добавената стойност, в крайният баланс на добавената стойност делът на това производство се запазва, най-вече заради разширяването на площите и свиване в размера на площите с интензивните култури.

Фиг. 3.7. Брутна продукция и БДС от „Технически и маслодайни култури”, млн. лв

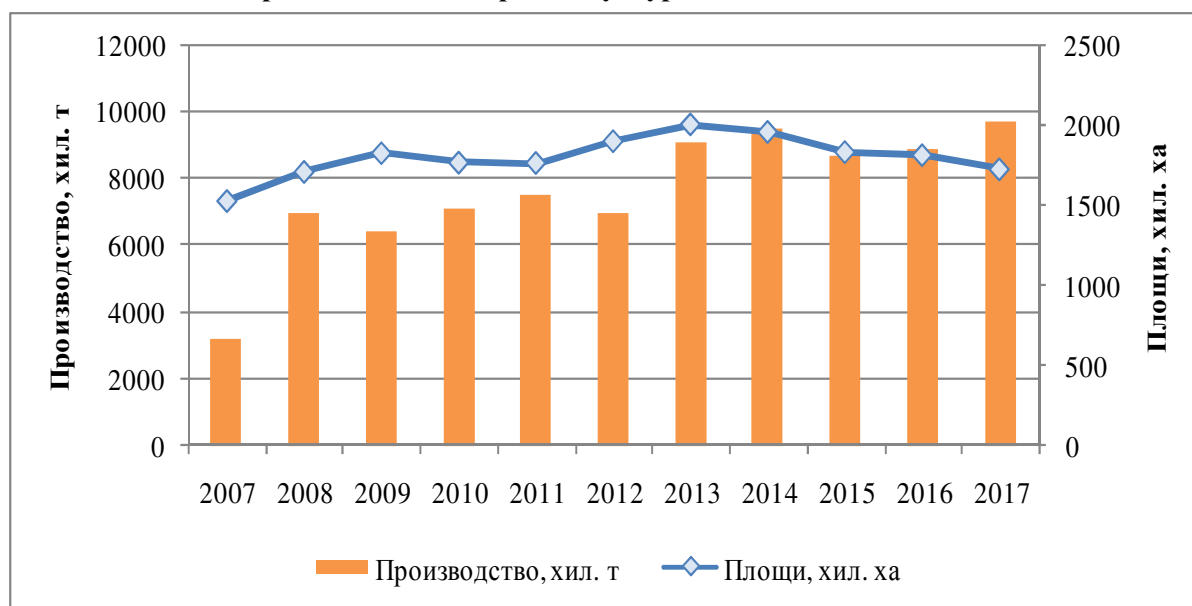
Източник: НСИ и САРА.

Тези икономически резултати формирани от 5-6 основни култури в зърнено-маслодайното производство (пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед, рапица и лавандула) се превръщат в сегашната основа на българското земеделие. Този сектор доказва не само своя доминиращ дял в брутната продукция от земеделие, но и силните си позиции в добавената стойност независимо, че по характеристики на стойностен интензитет не притежава тези предимства. Заради благоприятните условия на този силно стандартизиран и глобален бизнес, където пазарните разходи и риска за реализация на продукцията не са големи, наличието на площи и агротехника и нуждата от сравнително ниски вложения на площ правят това производство бързо и устойчиво развиващо се в тези години. Политиката на подпомагане допринася също съществено, като тя осигурява между 25-30% от производствените разходи и рентата на земята. Постигнатото в сектора през всички тези години се превръща в основна силна страна на земеделието, върху която може да се надгражда, за да се постигне увеличение на добавената стойност, повишаване доходността на стопаните и заетите и осигуряване на

достатъчна и ценово достъпна суровина за развитие на животновъдството и преработвателната индустрия.

Фиг. 3.8. Площи и производство на зърнени култури

Източник: Eurostat.

Фиг. 3.9. Площи и производство на маслодайни култури

Източник: Eurostat.

Забелязва се, че резултатите постигнати в това производство се дължат не само на разширяване на площите, но в по-голяма степен това се постига заради увеличение на производителността. Добивите по години макар и да варират, те се повишават с около 27% при пшеницата, 36% при царевичата, 29% при слънчогледа. Увеличението на средните добиви се дължи на значителното подобрене при използваните семена, прилаганата агротехника и инвестициите в машини и техники, които позволяват да се увеличи производителността, намалят загубите и повиши качеството на отглежданата

продукция. Средните добиви у нас са все още по-ниски от средните за ЕС, което дава допълнително основание за предвиждане за ръст. Увеличението на средните добиви, без увеличение на разходите за производство създава предпоставки за поддържане конкурентоспособността на това производство при настоящата ценова конюнктура.

Пазарната ценова конюнктура също допринася за нарастване интереса към това производство. За сравнение изкупните цени на зърното през 2016 г. са с около 13% по-високи от тези през 2006 г., докато при маслодайните те са с около 47% по-високи. Благоприятните климатични условия през предходните години също допринася да се отчита увеличение на продуктивността. Специализацията, направените инвестиции, натрупаният опит, постигнатата сигурност и високият риск в другите производствени алтернативи работят в полза на придържане към постигнатата производствена структура. Производството на зърнени и маслодайни култури винаги е било силно застъпено в българското земеделие и това ще продължи и в бъдеще, като посоката трябва да бъде към увеличаване производителността, подобряване ефективността на производството, което може да се постигне не чрез прибавяне на нови площи, поради липса на неизползвани подходящи такива, а чрез продължаване консолидацията в сектора, навлизане повече на практиките от прецизното земеделие и намаляване рисковете от ценовите колебания и природните катаклизми.

3.5.2. Зеленчукопроизводство

Зеленчукопроизводството заедно с овцевъдството се оказват сред най-силно засегнатите и най-силно пострадалите земеделски сектори от икономическите и политически преобразования през последните 30 години. Зеленчукопроизводството в страната традиционно е формирало около 15% от брутната селскостопанска продукция преди 1989 г. Със започването на икономическите реформи на реструктуриране и пазарно трансформиране на селското стопанство през 90-те години на миналия век, ролята и значението на този сектор намалява, като в началото на новото хилядолетие, през 2003 г., за последно по статистически данни, дялът на зеленчукопроизводството в общата селскостопанска продукция се повишава, най-вече заради сериозния спад в животновъдството и достига 19%. Само 10 г. след това през 2013 г. достигаме дъното в това производство, изразено като дял от селскостопанската продукция равняващ се на 3,4%. Намалението във физическия обем на продукцията за последните 25-30 години е около 2,5 пъти, като през 90-те години на миналия век, общият обем на зеленчуци е около 1 млн.т., а между 2000 – 2010 година е вече около 700 хил.т., а след 2010 г. около 450 хил.т.

Зеленчукопроизводството в България се развива на открити и закрити площи, като отчитаният регрес в производството се дължи преобладаващо на полското зеленчукопроизводство. Основните култури които са застъпени в полското градинарство по отношение на площите са: картофи, домати, пипер, лук-кромид. В

последните години се възобновява интереса към отглеждане на дини и пъпеша. Общо тези култури съставят около 38% от площта със зеленчуци и 72% от това производство през 2017 г. Съществени са колебанията и в рекултираните площи по основни зеленчукови култури. Ако приемем равнището на площите през 2007 г. за 100%, то в края на анализирания период има увеличение на площите при следните култури: зелето – на 158 %; дините и пъпешите - на 144 %; краставиците (вкл. корнишоните) - на 117% и зрелият кромид лук – на 113%. В същото време площите на картофите са намалели значително - на 38%, на ягодите – на 56%, на пипер-сладък – на 66% и домати-полски – на 77% спрямо началото на анализирания период.

Фиг. 3.10. Площи и производство на зеленчуци

Източник: МЗХГ, Аграрни доклади.

Средните добиви от зеленчукопроизводството в България са сравнително ниски - около два пъти спрямо добивите в развитите европейски държави. Основната причина за това е разпокъсаното и сравнително дребно производство, неспособно да постигне по-висока производителност, проблеми с напояването, липсата на съвременна техника. Значителна е динамиката на средните добиви на основните зеленчукови култури. Ако приемем равнището на добивите за 100% за 2007 г., при краставиците и корнишоните, при домати-полски и ягодите средните добиви са сравнително добре изразени към покачване с около 20-30%. При пипера-сладък, зрелия кромид лук, зелето и картофите това покачване е доста по-ниско. Добивите при дините и пъпешите са ниски, като през последната година са на ниво от 75% от постигнатото през 2007 г. Причината за това е появата на площи и деклариране на различни зеленчукови производства с цел получаване на обвързана подкрепа по линия на директните плащания, което обаче не е съпътствувано с целенасочено производство и предназначение за пазарна реализация. Правят впечатление значителните различия в равнището на производство в отделните

години – 803,5 хил. т през 2007 г. до 524,1 хил. т през 2014 г. и следващо нарастване на ниво от 831,1 хил. т. през 2017 г.

Зеленчукопроизводството е един от уязвимите сектори в българското земеделие, проблемите са свързани с пазарната реализация, конкурентния натиск отвън, преобладаващият дял на малките стопанства, трудностите с напояването и недостатъчността на политиката за намаляване на рисковете, недостатъчна подкрепа. Производството на зеленчукови култури се характеризира както с естествени колебания през отделните години, така и със средносрочни промени в средата на конкуренция. Увеличение се наблюдава в зелето – 188%, краставици и корнишоните – 175% и при зрелия кромид лук – 147%. Намаление на производството има при картофите – на 43% и ягодите с 90% от производството през 2007 г. Производството при домати-полски, пипер-сладък и дини и пъпеши се запазва както е било през 2007 г.

Таблица 3.7. Структура на стопанствата в оранжерийното зеленчукопроизводство

Години	Процент на стопанствата от цялата съвкупност	Процент от ИЗП	Процент на стопанствата с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния производствен обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	1%	0%	0%	0%	1%	1%	0%
2010	1%	0%	1%	0%	2%	2%	0%
2013	1%	0%	1%	0%	1%	2%	0%
2016	1%	0%	1%	0%	1%	2%	0%

Източник: Eurostat.

В стопанствата специализирани в оранжерийното производство се наблюдава относително постоянство, като тези стопанства са около 1% от всички стопанства, а средният размер на оранжериите представлява 0,8 ха. Тези стопанства почти не се занимават с други земеделски дейности, съсредоточени са основно в своето оранжерийно производство и имат Стандартен производствен обем по-нисък от потенциала с които разполагат. Това се дължи на факта, че от 2 790 стопанства с оранжерийна насоченост между 900-1000 от тях рекултират продукцията през последните години. Останалите или не го правят или го вършат в незначителна степен, което се дължи предимно на икономически, пазарни слабости и трудности при намирането на работна сила и заради преобладаване на рисковете над евентуалните ползи.

В специализираните в полското зеленчукопроизводство стопанства, картината е доста по-различна, като независимо, че броят на фермите специализирани в това намалява с около 43% между 2007-2016 г., тези стопанства извън специализираните си

площи в градинарството разполагат и със значителен размер други земеделски площи. През 2016 г. в тях се концентрира около 4% от земеделската земя в страната и около 3% от Стандартния производствен обем. През 2016 г. средният размер на стопанисваната в тях земя е около 40 ха, като само около 1,9 ха е на зеленчуците. Тези стопанства диверсифицират своето производство, най-вече чрез екстензивно разширяване със земя, която използват за други цели извън същинската им зеленчукова специализация. Това се дължи на текущата незадоволителна възвращаемост, сериозни рискове и необходимост от големи вложения за упражняване на професионално зеленчукопроизводство.

Таблица 3.8. Структура на стопанствата в полското зеленчукопроизводство

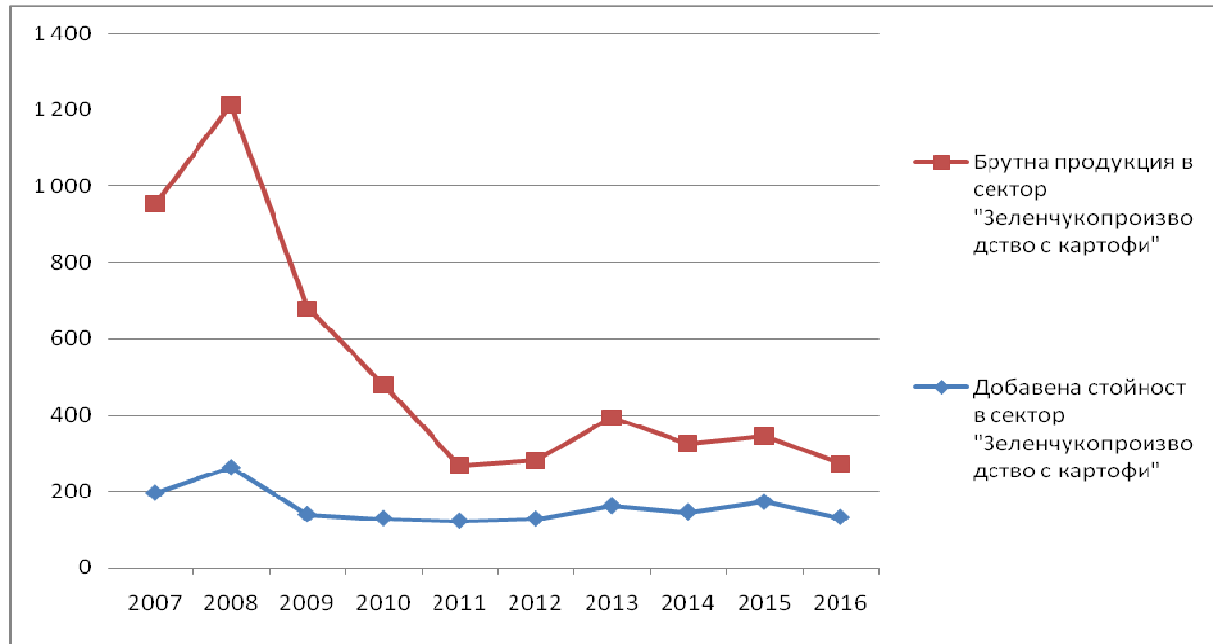
Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани в зеленчукопроизводството площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Стандартен производствен обем, хиляди лв.	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	7 970	14 170	344 220	3 680	0%	107 161	2%	4 850
2010	13 970	19 120	487 500	5 660	0%	110 643	4%	4 910
2013	5 870	10 870	685 910	1 390	0%	53 434	3%	930
2016	4 590	8 770	184 430	830	0%	54 066	3%	750

Източник: Eurostat.

Причините за осезаемото свиване в зеленчукопроизводството са комплексни: намаляване броя на стопанствата; намаляване размера на площите; разрушена хидромелиоративна мрежа; силна зависимост от метеорологичните условия; силна конкуренция от вносни зеленчуци; ниско подпомагане от страна на държавата. Брутната продукция заради ниската възвращаемост се свива рязко след 2007 година, като дъното е достигнато през 2011 година. Това е съпроводено с значително редуциране на занимаващите се със зеленчукопроизводство, което през годините се оказва слабо печелившо от една страна, а от друга свързано с поемане на високи рискове и интензивни вложения, които в края могат да доведат до големи загуби. Секторът заема около 3,8% от брутната продукция в селското стопанство и около 4,4% от добавената стойност през 2016 г., което показва, че секторът макар и да е подобрил своята възвращаемост в сравнение с 10 години назад, продължава да има доста проблеми при повишаване нормата на печалба. В днешните условия, производствените решения, които се вземат от производителите за това какво да отглеждат и как да го правят зависят не толкова от маргиналната възвращаемост, а от съотношението между брутни приходи и разходи. Недоброто съотношение между тези величини сравнено с други производства, най-вече в зърнопроизводството е основна предпоставка за кризата и трудностите при съживяването на сектора.

Фиг. 3.11. Брутна продукция и БДС от „Зеленчукови култури и картофи”, млн. лв

Източник: НСИ и САРА.

Сред другите задържащи фактори за ниските нива и изоставането на сектор зеленчукопроизводство са: липсата на работна сила, което е сериозна пречка при реализиране планове за възстановяване. Зеленчукопроизводството може да се развива най-устойчиво в по-малки и средни фамилни стопанства, където проблемът с работната сила може по-лесно да бъде решен. Големите стопанства, които не могат да механизират повечето от технологичните процеси и ще трябва да разчитат на работна сила ще се сблъскат с недостига на работници. Застоят в зеленчукопроизводството се дължи и на факта, че средните добиви от хектар не са се променили съществено. В същото време все по-важна роля в конкурентните условия започват да играят способността на производителя да разполага с технологии и иновативни решения, позволяващи му производство на продукция при нови условия и с нови качества и при по-добри ценови характеристики. Наблюдава се нарастващо търсене на директни продажби на пресни плодове и зеленчуци. Това дава перспектива на производителите, които трябва да се приспособят по-бързо към промените в потребителското търсене.

3.5.3. Лозарство и производство на грозде

Лозарството в България е сред секторите, където се отбелязва радикално свиване през годините на трансформация в българското земеделие, както и разрастване на площите с нови лозя през последните 10-15 години. Броят на стопанствата специализирани в лозарството между 2007-2016 г. намалява с около 21%, като това идва за сметка основно на малките производители до 2 ха. Към 2016 г., средният размер на лозовите насаждения е около 2,5 ха. За сравнение във Франция, която е водещата европейска страна в лозарството, средният размер на насажденията в едно стопанство е 16,8 ха. В България 88% от специализираните в лозарството стопанства са с площи до 2

ха, докато в 50 стопанства се концентрират 37% от лозовите насаждения със средна площ от 217 ха. Съпоставено със същите стопанства във Франция, те превишават тамошните структури, които имат средна площ от 147 ха. Независимо, че по средна площ в най-големите стопанства, лозовите насаждения превишават тези във Франция, разликите в производствените обеми у нас е почти 3 пъти по-ниска. Това означава, че най-големите специализирани стопанства у нас притежават много добри поземлени характеристики, за да се конкурират с най-добрите в Европа, но имат слабости и изоставане във валоризацията и добавената стойност.

Причините са различни, като се започне с производителността и добивите от лозовите насаждения и качеството на гроздето и се стигне до позиционирането и маркетинга на българските вина, където има стандарти и различни схеми за качество, но липсва целенасочена политика за подобряване цялостния имидж и изграждане на подходящ маркетинг на родните вина. Големите разлики в българското лозарство с тези във водещите европейски страни е липсата на гръбнака от средни стопанства или това са производители между 10-50 ха. У нас тези стопанства през 2016 г. съставляват 2,4%, докато във Франция – 41%. Недостатъчният брой и съвкупност от такива стопанства затруднява както пазарното развитие на сектора, така и постигане на ефективна специализация и достатъчно суровина от грозде, за да се задоволи капацитета и търсенето от преработвателните предприятия и винарските изби.

Таблица 3.9. Структура на стопанствата в лозарството

Години	Брой на специализираните в лозарството стопанства	Лозя в специализираните стопанства, ха	Процент на стопанствата с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния производствен обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	14 420	32 990	0,6%	0,1%	1,5%	2,7%	2,6%
2010	18 120	31 740	0,6%	0,1%	1,0%	3,2%	5,3%
2013	12 080	29 430	0,6%	0,0%	1,1%	3,3%	5,0%
2016	11 470	29 020	1,2%	0,0%	1,0%	3,9%	4,4%

Източник: Eurostat.

Изменението на общите площи с винени и десертни лозя се характеризира с траен темп на намаление. За анализирания период намалението е наполовина. В същото време се наблюдава увеличение на неподдържаните лозя извън лозарските стопанства. Въпреки, че все още делът на неподдържаните лозя е голям, техният дял след 2010 г. не нараства, а дори напротив в определени години е под 10 000 ха. Най-нисък размер на площите с лозя е регистриран през 2014 г. – 32 хил. ха, след което има леко увеличение.

Фиг. 3.12. Площи и производство на грозде за периода 2007-2017 г.

Източник: МЗХГ, Аграрни доклади.

Сортовата и възрастовата структура на винените лози в България са сред основните фактори, определящи производствения и конкурентния потенциал на българското винено лозарство. През последните 10 години освен спад в площите не се наблюдава значително изменение в структурата на отглежданите сортове. Сравнително постоянно остава и съотношението на отглежданите и реколтирани бели и червени винени сортове. През 2016 г. 57% от площите са с червени винени сортове. От тях водещо значение имат четири основни сорта – Мерло, Каберне Совиньон, Памид и Широка мелнишка лоза. И докато през 2001 г. година сортът Памид е заемал около 35% от всички площи с червени винени сортове, през 2016 г. година той заема 20% от площите и отстъпва на трето място сред най-популярните за отглеждане сорта.

При белите винени сортове, отглеждани у нас също се наблюдава сравнително силно изразена концентрация, където 5 сорта съставят 90% от сортовата структура на площите. Тези най-разпространени сортове са Ркацители, Мискет червен, Мускат отонел, Шардоне и Димят. Интересът към качествените бели вина е и сред причината за създаване на по-големи лозови насаждения със сорта Совиньон блан, които през 2016 г. са вече почти 1 000 ха. През 2015 г. в България има 1 717 ха лозя, които още не са встъпили в плододаване. От тях 1 089 ха са лозя за производство на вина със ЗГУ, а 617 ха за производство на вина със ЗНП. Това съотношение потвърждава наблюдаваната тенденция за загуба на интерес към отглеждане на лозя за производство на вина със ЗНП, което се обяснява със големия недостиг на грозде, което да позволи поддържане на регулярни партии с вина с това високо обозначение. Интересът към ЗГУ продължава да е по-голям.

Сериозен проблем е влошаването на възрастовата структура през 2015 г. спрямо 2009 г. През 2009 г. 49% от всички лозови насаждения са на възраст над 30 години, а

заедно с лозята от групата 10-30 години са почти 72%. Едва 27% са млади лозя на възраст до 9 години. Между белите и червените лозя има известна разлика, като в началото на анализираният период, новите червени лозя превишават лозята за бели вина, с 27% срещу 21%. През 2015 г. ситуацията продължава да е неблагоприятна. 76% от лозята с бели винени сортове са над 30 годишни, при червените този процент е 65%. Делът на лозовите насаждения под 9 годишна възраст възлиза на около 18%, като разликите между червени и бели сортове вече се свива и не представлява отличителна разлика. В последните години се наблюдава създаване на повече бели сортове, което се дължи на пазарните тенденции в потреблението, където белите вина стават все по-популярни и търсени.

Таблица 3.10. Възрастова структура на лозята в България, 2009 и 2015 г.

	Вид лозя	до 3 години	от 3 до 9 години	от 10 до 29 години	над 30 години
2009	Лозя за бели вина	2 105	2 208	5 705	10 571
	%	10%	11%	28%	51%
	Лозя за червени вина	2 603	7 133	8 949	16 859
	%	7%	20%	25%	47%
	Общо	4 708	9 341	14 654	27 430
	%	8%	17%	26%	49%
2015	Лозя за бели вина	762	2 812	1 793,49	16 943,05
	%	3%	13%	8%	76%
	Лозя за червени вина	499,09	5 273,81	5 037,91	20 403,67
	%	2%	17%	16%	65%
	Общо	1 347,82	8 422,46	7 023,74	37 528,11
	%	2%	16%	13%	69%

Източник: ИАЛВ, Лозарски регистър и МЗХГ, отдел „Агростатистика”.

При средните добиви се наблюдава положителна тенденция. Макар че те все още са незадоволителни, поради твърде голямата зависимост от климатичните условия, влошената възрастова структура има тенденция към повишение без значителни отклонения през годините. За последните десет години те варират около 4500 – 5000 кг/ха. Тези добиви са все още са далече от средните добиви във страните от ЕС с развито лозарство (например, във Франция, добивите се колебаят около 7 000 – 11 000 кг/ха). Това се отразява на цялостното производство, като продукцията от грозде – винено и десертно е с тенденция към понижение – от 377 хил. т през 2007 г. намалява на 202 хил. т. през 2017 г.

Лозарството, заедно с овощарството се оказват най-силно засегнати от климатичните цикличности и различните болести, като добивите през периода варират с около 17%, което представлява сериозен производствен риск, както в година на слаба

реколта, заради недостига на суровина, така и при силна реколта, когато пък цената тръгва обезпокоително надолу. Произведеното количество грозде зависи от рекултираните площи и средни добиви. Продуктивността на лозови насаждения с влошена възрастова структура е занижена, особено имайки предвид, че в период от тяхното отглеждане, грижите за тях са били не винаги оптимални. Физиологичното състояние на растенията не позволява реализация на биологичния им потенциал. В повечето случаи това е съпроводено със занижени грижи. Наблюдава се и по-висока степен на зараза от важните болести при лозата. Посочените неблагоприятни фактори формират и по-ниско равнище на произведената продукция.

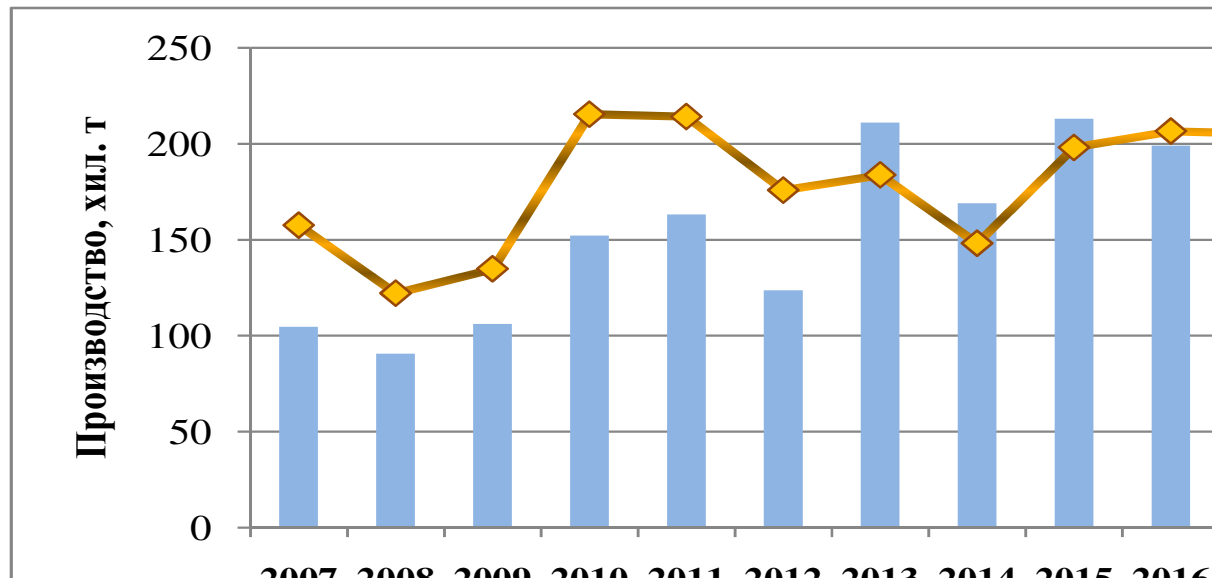
3.5.4. Овощарство и сектор „Плодове”

Българското овощарство има важно значение за изхранването на българското население, тъй като плодовете са неизменна част от балансираното хранене. В страната има изключително благоприятните условия за развитие на сравнително голям брой овощни видове. Данните за площите с овощни насаждения очертават сериозни колебания. Най-голям е спадът в площите през 2008 г. – 22 хил. ха, а най-висок размер на площите е регистриран през 2009-2010 г. - 39 хил. ха, през следващите години до 2014 г. отново има спад, последван от увеличение на площите след 2015 г., за да достигнат през 2017 г. – 37 хил. ха, което е ефект от прилаганите схеми за обвързано подпомагане на сектора. Това е размерът на рекултираните площи, които представляват около 57% от съществуващите овощни насаждения. Това показва, че една много голяма площ от насажденията не се използват, от една страна защото не са в плододаване, но от друга защото не е икономически изгодно.

Темпът на създаване на нови овощни градини в последните години до голяма степен покрива и замества онези площи, които са технологично и биологично с изчерпан ресурс (възраст над 25 години). Интересът към овощарството постепенно се събужда, като в последните години, както заради подпомагането и инвестиционната подкрепа за създаване на нови насаждения, така и заради стремежа на част от стопанствата да диверсифицират своята дейност се отчита засаждане на нови овощия. Данните показват разнопосочни тенденции при различните овощни видове през последните години. При някои видове през последните пет години има спад на площите (ябълки и круши), където делът на новосъздадените и на тези в активно плододаване (до 14 години) представлява около 75%. При черешите това съотношение е около 73%, колкото е и при сливите и джанките. С най-висок процент на нови и в активно плододаване насаждения има при лешниците, където 97% са точно такива. Вследствие на растящия интерес към овощарството в последните 15 години се наблюдава постепенно увеличаване на производството, което ако се запази като тенденция може да доведе до намаляване на вноса на плодове, подходящи за отглеждане в страната.

Фиг. 3.13. Реколтирани площи и производство на плодове

Източник: МЗХГ, Аграрни доклади.

Таблица 3.11. Структура на площите с овощни видове по възраст през 2017 г, ха

Овощни видове	Общо, ха	Възраст до 4 години	Възраст между 5-14 години	Възраст между 15-24 години	Възраст над 25 години
Ябълки	5148	599	3265	789	495
Круши	677	147	397	52	81
Кайсии и зарзали	3388	575	2292	521	
Праскови и нектарини	3663	321	2977	366	
Сливи и джанки	11249	3098	5227	1298	1625
Череша	12533	2032	7124	1887	1490
Вишни	1753	474	856	325	88
Орехи	17763	7405	4327	935	5095
Малини	2560	1460	980	121	
Лешници	3720	2705	916	58	41
Общо за страната	62 454	18 816	28 361	6 352	8 915

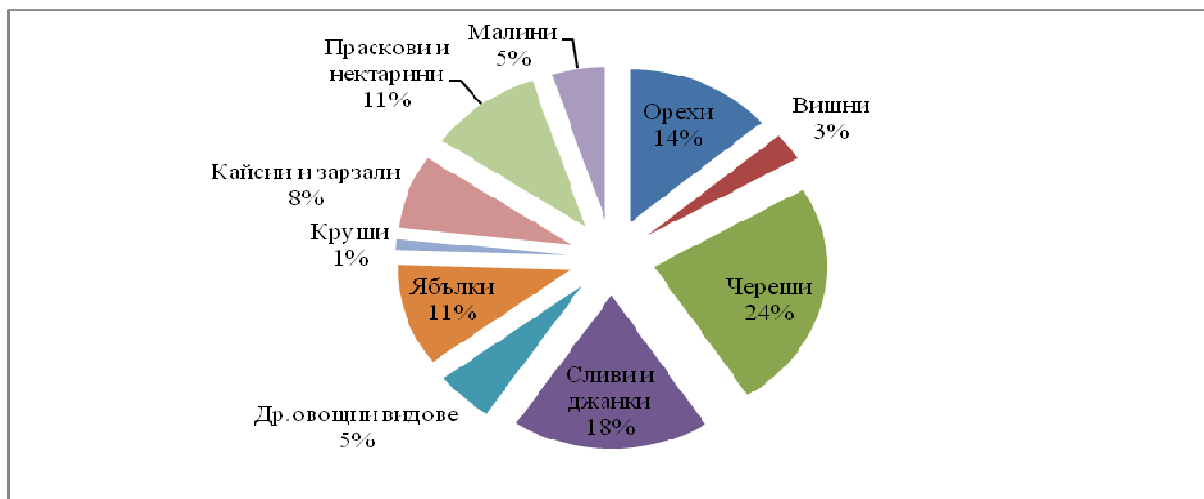
Източник: МЗХГ, отдел „Агростатистика“.

През 2017 г. производството на овощни видове в страната възлиза на 220 хил. тона, което е с 10% над същото година назад, което се дължи, както на нарасналите реколтирани площи, така и на повишението в добивите. Средните добиви при всички овощни видове са на ниско ниво, което се допълва и от видими колебания в добивите, които средно за периода са около 15% от средните равнища. Причините за по-ниските добиви са свързани с ниската продуктивност на овощните градини (преобладаващата

част от насажденията са от екстензивен тип), както и недоброто състояние на една не малка част от насажденията. Разрушената хидромелиоративна система води да силна зависимост на производството на български плодове от климатичните фактори и до неустойчиво производство през годините.

Фиг. 3.14. Относителен дял на реколтираните площи с овощни видове, 2017 г.

Източник: МЗХГ, Аграрни доклади и собствени изчисления.

Основните причини за колебанията в произведените количества се дължат преди всичко на различните в климатично отношение години. Това поставя на преден план проблема с напояването и почти унищожената система за напояване в страната. Силната зависимост на произведената продукция от конкретните метеорологични условия внася в голяма степен зависимост и несигурност у производителите. Това поставя въпроси свързани с управление на риска в това производство, което е свързано, както с превантивни мерки за борба с градушките, сланите, засушаванията и др. неблагоприятни климатични явления, така и със застраховането на продукцията.

Таблица 3.12. Структура на стопанствата в овощарството

Години	Брой на специализираните в овощарството стопанства	Насаждения в специализираните стопанства, ха	Процент на стопанствата с животни от всички стопанства с животни	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния производствен обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Процент на стопанствата с повече от 50% вътрешно потребление от всички стопанства
2007	8 380	21 240	0,5%	0,1%	1,4%	1,6%	1,2%
2010	11 670	29 220	0,6%	0,1%	1,2%	2,8%	1,8%
2013	9 370	33 210	0,5%	0,0%	1,1%	3,3%	1,3%
2016	11 350	42 090	0,9%	0,0%	1,4%	4,4%	1,2%

Източник: Eurostat.

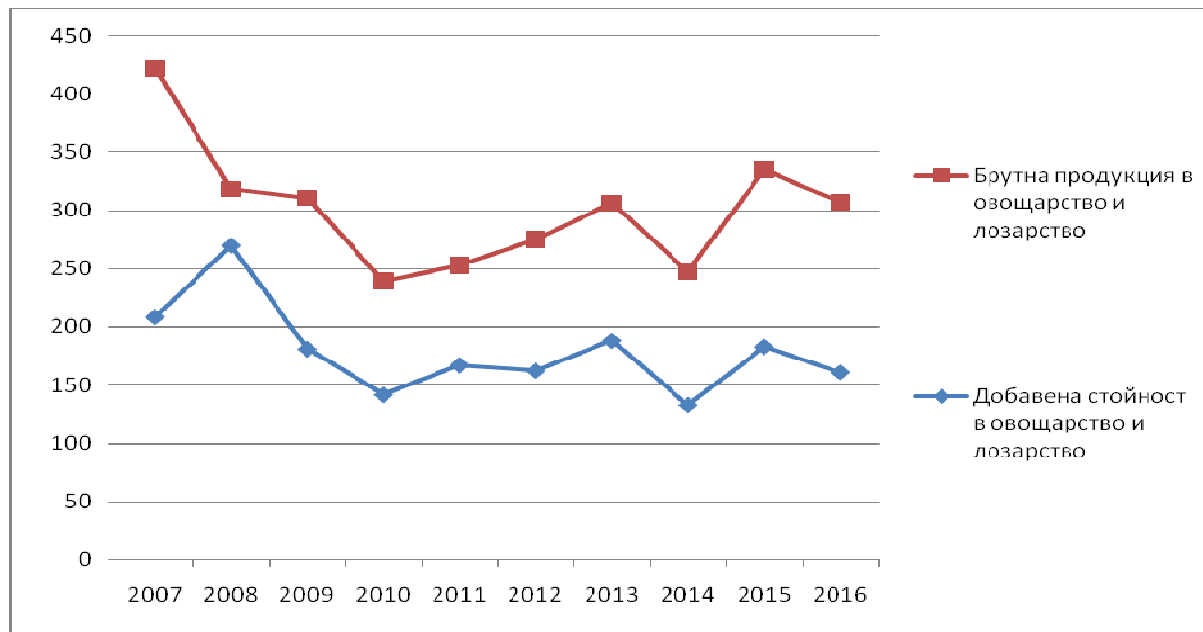
По отношение структурата на стопанствата специализирани в овощарството се вижда, че около 65% от насажденията с овощия се намират в такива стопанства. Специализираните в производството на плодове стопанства представляват около 5% от всички ферми през 2016 г. Средният размер на овощните градини през 2016 г. е около 3,8 ха, като дялът на Стандартния производствен обем в тези стопанства е 1,4% или почти 4% по-малко отколкото е тяхното представителство от всички стопанства. Тези стопанства концентрират в себе си около 0,9% от ИЗП и имат СПО на единица площ с почти 50% повече от средното разпределение на единица площ. Прави впечатление, че специализираните в овощарството стопанства липсват достатъчно едри стопанства, като през 2016 г. само 30 от тях имат СПО над 100 хил.евро. В тях се произвежда между 170-250 хил. евро продукция, което представлява около 15% от цялата брутна продукция от плодове. В средният клас по икономически размер са около 10% от специализираните стопанства, което показва, че стопанската структура е влошена, пазарната ориентираност и трудностите при реализацията на продукцията са затруднени и постигане на цялостна ефективност и конкурентоспособност на производството са непосилни. Решението е да се търси постепенна консолидация, особено сред малките стопанства, където една голяма част от тях да успеят да преминат в по-горните класове, което ще позволи да се засили пазарната ориентираност, производителността, цялостната ефективност на стопанствата и брутна продукция и добавената стойност на сектора. Тези стопанства представляват 10% от специализираните в овощарството стопанства, но те дават 25% от производствените обеми, което показва, колко по-ефективни и с по-висока възвращаемост са тези стопанства.

Брутната продукция от трайни насаждения в страната намалява от 7% през 2007 г. до 4% през 2016 г. В същото време добавената стойност за същия период се свива от почти 9% в началото на периода до 5% в края на периода. Причини за настъпилите промени са в проблемите с възвращаемостта от производството, в затрудненията за постигане на добри условия и благоприятен достъп до пазара и сериозните рискове свързани със значителната нужда от инвестиции и производствени разходи срещу които стойностният резултат не е стабилен и сигурен. Не съществува достатъчно добра интеграция по веригата на стойността в овощарството, което създава високи рискове пред производителите, особено от средния клас, които са пазарно ориентирани, разчитащи на привлечен капитал, труд и земя. Намалената възвращаемост заради проблеми с производителността, намирането на най-добрите цени, достъпа до пазара и обезпечаване на производствения процес с необходимата работна сила води до незадоволително съотношение между брутните приходи и производствените разходи, което превръща специализираното в плодове производство в неатрактивно. Интересът в последните години се подхранва от възможностите за обвързано подпомагане, както и от достъпа за ползване на инвестиционни средства по ПРСР, което трябва да бъде

насочено към увеличаване резултата от тези мерки, така че да се увеличи устойчивостта и целесъобразността от прилаганата политика.

Фиг. 3.15. Брутна продукция и БДС от „Овощарството и лозарството”, млн. лв

Източник: НСИ и САРА.

3.5.5. Технически култури извън маслодайните

Основна техническа култура извън индустриалните маслодайни видове, с важно значение за отрасъла и българската икономика е тютюнът. В последните години се наблюдава засилен интерес и увеличение на площите и производството с памук. Захарното цвекло също е намирало забележимо място в структурата на брутната продукция в минали периоди, но в момента почти не се среща. Тютюнът, който е с най-голямо историческо значение през последните 10 години е сред най-бързо свиващите се производства в селското стопанство. През 2007-2008 г., тютюнът е съставлявал около 3% от растениевъдната продукция и 2% от брутната продукция в целия отрасъл, докато през 2016-2017 г. неговото присъствие е около 1,3% в растениевъдния подотрасъл и 0,8% от цялата селскостопанска продукция. В същото време тютюнът винаги е бил важен продукт и суровина с експертно значение, като в началото на периода, той е съставлявал около 10-13% от общия селскостопански износ. През последните години, неговата експортна роля също намалява, като следствие от спада в производството и той формира около 7,3% от селскостопанския износ през 2016-2017 г.

Основните причини за консистентното свиване при тютюна са различни, като се започне от недостатъчната доходност на стопанство, трудностите пред реализацията на продукцията, провежданата европейска и национална политика насочена към борба с тютюнопушенето, което доведе до рязко повишение цените на цигарите откъдето потреблението им се понижи чувствително, бариерите пред тютюнопроизводството за получаване на инвестиционна и друга специфична подкрепа, отлив на младите хора от

интерес към това производство и др. Намаляване площите на тютюна е трайна тенденция през последните години, като заради наличие на социални и регионални последици от рестрикциите върху това производство се въведе държавно подпомагане на сектора чрез схема за преходна национална помощ за тютюн, необвързана с производството. Преходната национална помощ за тютюн обхваща през последните години като брой заявители около 41 хил. бенефициента, а бюджетът през години варира в широки граници от 70-120 млн.лв, като за кампания 2016 г. бяха разпределени 89 млн.лв. Тази сума ще намалява до 2020 година заради европейските правила за преходна национална помощ. Появява се огромна разлика между бенефициентите, които на база референтен период продължават да получават плащане и реалният брой на продължаващите да се занимават с тютюнопроизводство.

Вследствие насочване на помощта в посока необвързано с производството и с отпадане на необходимостта от наличие на тютюн между 2007-2017 г. площите се съкращават с около 4 пъти. Стопанствата занимаващи се с тютюн също претърпяват сериозна редукия, като през 2016 г. техния брой възлиза на 11,7 хил. Причината е в сериозното отпадане на стопанства отглеждащи до 5 дка, като причините за това са много, но най-голямата е че доходите от това производство изостават чувствително в сравнение с другите алтернативи към които хората могат да се ориентират. Ако общите приходи, които едно семейство с 2-3 дка тютюн в началото на новото хилядолетие е можело да получи - до около 5 000 лв., в които се калкулира изкупната цена и всички ценови премии, то след 2007 г. стойността на тези пари намалява съпоставено с повишаване на средните доходи нараснали между 2007-2017 г. с 71%. В същото време намирането на други икономически алтернативи в тези региони е много трудно, което се дължи на липсата на сериозен икономически растеж в страната и инвестиции, както и на географските и почвено-климатичните особености в районите, където е концентрирано основно тютюнопроизводството.

Таблица 3.13. Площи с тютюн и памук, ха

Технически култури	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
тютюн	29900	25300	27865	24518	21702	18151	20400	17 306	13360	9963	7721
памук	848	706	495	558	415	3731	236	287	2171	4490	4805

Източник: МЗХГ, „Агростатистика“.

Наблюдава се ясна концентрация на производството в няколко района на България, като 80% от стопанствата се съсредоточава в Южен-централен и Югозападен район на планиране. При специализираните стопанства, групата на стопанствата специализирани в тютюнопроизводството се очертават на 2 място по брой в подотрасъл растениевъдство, след специализираните в зърнопроизводството през 2016 г. На ниво

район на планиране те съставляват между 8-10% от всички стопанства, но на общинско ниво LAU1 – по места съставляват преобладаващо множество. При тютюна, макар и колеблива тенденцията е към трайно намаление на произведените количества. Намалената продукция от тютюн основно се дължи на намалените площи, като добивите остават сравнително постоянни, в рамките на нормалното вариране по години. Именно ниските добиви, които остават почти непроменени с десетилетия, по специално при ориенталските тютюни, съчетани със значителните вложения на ръчен труд са причина за изоставащата доходност.

За разлика от тютюна площите, засети с памук макар и с колебания са с тенденция към увеличение. В периода 2010-2014 г. площите намаляват, в следващия три годишен период от 2015 до 2017 г. те нарастват. Увеличението на площите, засети с памук е свързано със стартиралото през 2015 г. държавно подпомагане на производството му чрез самостоятелна схема „Специално плащане за памук“, необвързана с произведената продукция. За кампания 2016 г., за подпомагане кандидатстват 122 производителя, които си разпределят специфична помощ от 4,4 млн.лв. Тенденциите в измененията на произведеното количество памук следват тенденциите в изменението на площите. Памукът е стратегическа суровина, чието търсене в световен мащаб расте непрекъснато. Памуковото влакно в ЕС недостига, а само четири страни (Гърция, Испания, Португалия и България) имат условия за отглеждане на памук.

Таблица 3.14. Производство на тютюн и памук, тона

Технически култури	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
тютюн	41100	42400	51322	41056	40607	28060	36 446	29 996	23480	15211	13040
памук	838	756	487	887	414	252	237	326	1558	4251	4383

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Налице са благоприятни почвено-климатични фактори, дългогодишни традиции за отглеждане и на двете култури и целенасочени селекционни програми за създаване на нови сортове с по-високи и стабилни добиви при променящите се климатични условия и с по-високо качество на крайния продукт. Двете култури имат сериозен потенциал за осигуряване на суровина за производството на индустриални продукти в.т.ч. и бигорива и фармацевтични продукти и могат да играят роля в биоикономиката на страната ни. Възможностите за механизираното прибиране на памука, наред със специфичното подпомагане и концентрирането му в големите стопанства, дава добри перспективи това производство да бъде по-широко застъпено. При тютюна (най-вече ориенталския) се наблюдава отлив, като стопанствата, които остават се уедряват и за да продължат да съществуват тяхната доходност трябва да нарасне. Основните причини за отлива от това производство, свързани с многото ръчен труд, почти целогодишната

заетост; проблеми при изкупуването на тютюна могат да бъдат решени чрез намиране на възможности за инвестиционно подпомагане съобразено с нуждите и реалностите и подкрепа на доходите на земеделските райони в най-засегнатите райони.

3.5.6. Етерично-маслени и лечебни култури

В България производството на различни видове етеричномаслени и лекарствени култури има дългогодишна традиция. В периода на прехода настъпи драстично намаление на площите и основни за страната култури като маслодайната роза, лавандулата, ментата и други. В последните години, това производство постепенно се възражда и започва да изпълнява все по-значимо място в стопанската и експортна структура на българското земеделие. За периода 2007-2017 г. износът на етерични масла от отглежданите в страната ароматни култури скача от 25 млн.лв до 157 млн.лв, а през 2018 г. се покачва до 177 млн.лв. България се нарежда на престижното 5-то място в света по стойност на експорта на етерични масла от споменатите култури и на 15-то място в цялата търговия с етерични масла.

Имиджът на България като производител на етерични масла основно се свързва с розовото масло. България продължава да е лидер на световния пазар на розова масло, което се приема за еталон за качество. Произведеното в България розово масло е предназначено предимно за износ и отглеждането на маслодайна роза за някои райони (Розовата долина) е основен поминък на населението. За продължителен период по времето на социализма, площите с рози са между 25-35 хил. дка. В периода на прехода при провеждане на аграрната реформа част от насажденията бяха изкоренени и към 1997 г. достигнаха своя минимум. Площите с маслодайна роза към 2007 г. достигнаха 27 хил. дка, достигайки нивото от 1989 г и оттогава до 2017 г. непрекъснато се увеличават с общо 55%. Тенденцията на създаване на по-крупни насаждения и интегриране на производството, преработката и износа през последните години се разширява. При този начин на организация на производството и износа на розово масло се постига норма на печалба над 200-250%. Към настоящия етап площите с маслодайна роза достигат своя максимум, като добрата пазарна конюнктура (износни цени между 9-10 хил долара на розово масло) и високото търсене дават възможност да се получи приход между 800-1000 лв/дка, които да бъдат получени за активна заетост 3-4 месеца в годината.

Друга важна за България етерично-маслена култура е лавандулата, която достигна през 2017 г. 8 хил.ха.. В първите години след 2000 г., цената на лавандуловото масло беше относително ниска (около 25-30 долара/кг), но благодарение на финансиране от ДФ “Земеделие” и САПАРД се създадоха много насаждения и съоръжения за преработка. Последните години цените на лавандуловото масло нараснаха и вече достигат над 100 долара/кг, което допринесе да се наблюдава над 2,5 пъти увеличение на площите между 2007-2017 г..

Голямо стопанско значение има отглеждането на кориандър, чиито площи след 2007 г. рязко се повишиха до 54 хил.ха, но в последните години се наблюдава постепенен отлив, като площите се редуцираха до 20 хил.ха през 2017 г. Причините за това са пазарните колебания и кръстосаната възвращаемост между отделните алтернативни производства. Цената на кориандъра в началото на периода достигаше до 1 лв/кг, докато след 2014-2015 г. цената падна до 0,5-0,55 лв/кг, докато цените на лавандулата, ментата, маточината тръгнаха нагоре, което пренасочи интереса на производителите. Добивите чувствително се подобриха и вече са около 1,2 т/ха, с потенциал да достигнат 2 т/ха. Независимо от по-ниските добиви, той е желана култура и производството нараства бързо. В последните години се разшириха площите и със силибум, резене, валериана; мента и други, което се дължи основно на желанието на производителите, както да диверсифицират своето производство, с цел да намалят пазарните рискове, така и да отговорят на част от приоритетите за инвестиционно подпомагане по ПРСР. Като цяло, разписване на секторни приоритети без релевантен анализ как това ще се отрази на структурата и какви сигнали предоставя към производителите води до неустойчиви флукуации в производството и повишава неизвестностите пред фермерите.

Таблица 3.15. Площи и производство на етерично-маслени култури, тона

Площи/Производство по години	Рози		Лавандула		Кориандър		Маточина	
	Площи, ха	Производство	Площи, ха	Производство	Площи, ха	Производство	Площи, ха	Производство
2007	2709	7983	3232	5792	25864	21422	359	587
2008	2972	7837	2184	4892	37056	42119	156	296
2009	2944	7677	1854	3631	45395	31979	488	516
2010	3695	8547	3200	6339	54406	46340	72	161
2011	3156	7523	2499	4393	40266	33100	24	78
2012	3007	8554	2960	6212	25853	24159	202	311
2013	3290	8681	5083	10034	15628	15009		1527
2014	3400	10125	6850	15844	29086	26555	290	518
2015	3700	8487	5950	18768	36614	39509	410	550
2016	3750	8915	7000	19504	36257	39630	1096	1258
2017	4189	12765	8038	27659	20217	23712	2566	5358

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Основният проблем при етерично-маслените и лечебни култури е, че световното търсене е много променливо. Трайно търсене има при розовото масло, лавандуловото, ментовото, както и някои други производни, включително реализация на сух лист. За по-голяма част от тях обаче търсенето е променливо и са нужни системни маркетингови проучвания. Важно е да се знае, че отглеждането на тези култури не може да доминира

по отношение на заетите площи, те си остават на относително малко площи и с най-голямо стопанско значение са: маслодайната роза, лавандулата, кориандърът и ментата. Тази група култури е свързана с производство на продукти от ограничени площи, предназначени предимно за износ, тъй като производството надвишава значително вътрешното потребление. Те имат утвърдени позиции на световния пазар както в настоящия етап, така и в миналото. Тези култури са относително интензивни, с висок доход от декар, голямо вложение на труд (розите), висока степен на преработка на продукцията преди реализирането ѝ за износ. Производството има както потенциал за висока възвращаемост и печалба, но поради високи пазарни неопределености съществуват рискове от сривове в цените, а оттам и в доходността. Етеричните и медицински култури, които се отглеждат като полски производства имат добри предпоставки да служат за диверсифициране на производствената структура и особено в средния клас стопанствата (до 1000 ха) в сектор зърнопроизводство да създават една по-висока добавена стойност и по-висока ефективност при използване на факторите за производство.

Основен рисков фактор за реализиране на по-ускорен ръст на площите и производството е обаче голямото колебание в търсенето на тези продукти по години. За България, като основен износител, устойчиво търсене има за розовото масло (1 500-2 000 кг годишно), други производни от маслодайна роза, производните от мента, лавандула, резене, кориандър, шипка и бял трън. В момента няма достатъчна пазарна информация и данни за конюнктурата, тенденциите и прогноза за цените, което поставя фермерите пред риск от неправилни решения за продажби и производства. В тази посока могат да бъдат предприети действия, което би увеличило информираността и предотвратило някои ситуации свързани с пазарната несигурност. Високата експортна ориентираност на тези производства подпомага разпознаваемостта на българското земеделие навън и може да послужи за привличане на инвестиции, които да създадат допълнителна добавена стойност. Преобладаващата част или около 90% от производството на розово масло, лавандулово масло, мента сух лист, кориандърът, шипката, резене се изнасят под формата на суровина. Това създава перспективи за създаване и привличане на инвестиции, които да повишат добавената стойност у нас. Присъствието на страната на челни позиции в това направление може да помогне в тази посока. Ако се положат усилия и тези производства успеят да се интегрират по-добре към високо специализираната парфюмерийна, козметична и фармацевтична индустрии, площите с етеричните и медицински култури могат да се повишат осезаемо, което да повиши брутната продукция от земеделие, да създаде по-добра възвращаемост в полското производство и да стабилизира средния клас стопанства и най-вече тези в зърнопроизводството.

3.5.7. Фуражни и тревни култури

През последните години наличните естествени ливади и/или площи за паша и за сено са в рамките на 26-28% от общата използвана земеделска площ. Освен тях има още изкуствено затревени площи и площи с други фуражни култури от бобови и зърнени, които заемат около 2,5% от ИЗП. По размер на заемащата земя, фуражните култури заедно с постоянно затревените площи заемат второ място в структурата на използваната земеделска площ, след зърнените култури. Произвежданите на тях груби фуражи се реализират пряко за отглеждане на животни – основно едър и дребен рогат добитък. Основните фуражни култури отглеждани в страната са люцерна, фуражен грах, царевица за силаж, еспарзета.

В последните години се наблюдава ръст в почти всички площи с фуражни култури (площи, които до 6 години се използват с това предназначение), като особено впечатление прави разрастване на площите с бобови. Това се дължи от една страна на въведените изисквания за поддържане на екологично насочени площи в стопанствата, а от друга на субсидирането и схемите за подпомагане на протеинови култури. Това се отразява положително, както от гледна точка на плодородието на почвата, но така и на пазара на предлагане на груби фуражи, като цената на тези фуражи се задължа без сериозни изменения през периода 2007-2017 г. Средно цените на фуражите за храна на животните се покачват със 17% за разглеждания период, докато при грубите сenni фуражи покачването е около 5-8%. Единствено при силажната царевица се наблюдава увеличение на цените от 0,1 до 0,15 лв/кг.

Таблица 3.16. Площи и производство на етерично-маслени култури, тона

Площи/ Произ- водство по години	Люцерна		Едногодишни бобови		Царевица за силаж		Ливади за сено	
	Площи, ха	Произ- водство	Площи, ха	Произ- водство	Площи, ха	Произ- водство	Площи, ха	Произ- водство
2007	59888	205081	1974	10641	11187	77098	49871	113864
2008	61930	289253	713	4166	19023	243572	56181	157528
2009	60642	274539	151	574	23708	309874	63155	161475
2010	74831	450367	574	2142	20314	313550		
2011	60991	303581	482	2547	15302	252759	55837	151597
2012	57032	244137	1354	6768	31587	434083	39228	91208
2013	64752	339991	564	1566	21315	398630	103750	257208
2014	70300	385474	538	2075	25132	653020	81762	344852
2015	64802	341972	1508	7723	26555	512800	109425	327898
2016	84685	408851	4073	13290	31102	622601	127179	320726
2017	88182	432586	3641	12202	29930	642654	153792	378562

Източник: МЗХГ, „Агrostатистика”.

Люцерната е една от основните бобови култури, отглеждана на тези площи и площите заедно с производството нарастват през периода съответно с 50% и 110%. Интерес представляват и затревените площи върху които се осъществява паша или се събира сушено сено. Те се класифицират в три основни групи: постоянно продуктивни ливади (могат да бъдат окосявани или използвани за паша, характеризират се с висока продуктивност), високопланински пасища (затревени повърхности, на височина между 1000 и 1500 метра, използвани за паша на добитъка през летния сезон); и затревени слабопродуктивни площи (затревени площи, които никога не се косят, но попадат в статистиката защото на тях могат да пасат животни). Тези три групи площи са от съществено значение за развитие на животновъдството, от една страна, и за запазване на биоразнообразието, от друга. Редовното косене и/или изпасване от животни подобрява състоянието на пасищата и затревените площи и допринася за поддържането им. След присъединяването на страната ни към ЕС, имайки предвид спада в интереса към животновъдния подотрасъл, намаляват и поддържаните ливади и слабопродуктивни затревени площи. Една много голяма част от затревените площи бяха изоставени обработваеми земи, които отново започнаха да се стопанисват и разорават. Това е свързано със засиления интерес към производството на зърнени и маслодайни култури, и съответно други екстензивни растениевъди производства, които позволяват по-добра възвращаемост с по-ниски разходи и съответно и получаване на субсидии по схемата за единно плащане на площ. Този проблем става все по-остър в равнинните райони, където пасищното животновъдство, в по-малките и средни стопанства трудно ще оцелява заради трудностите при намирането на места за пашуване.

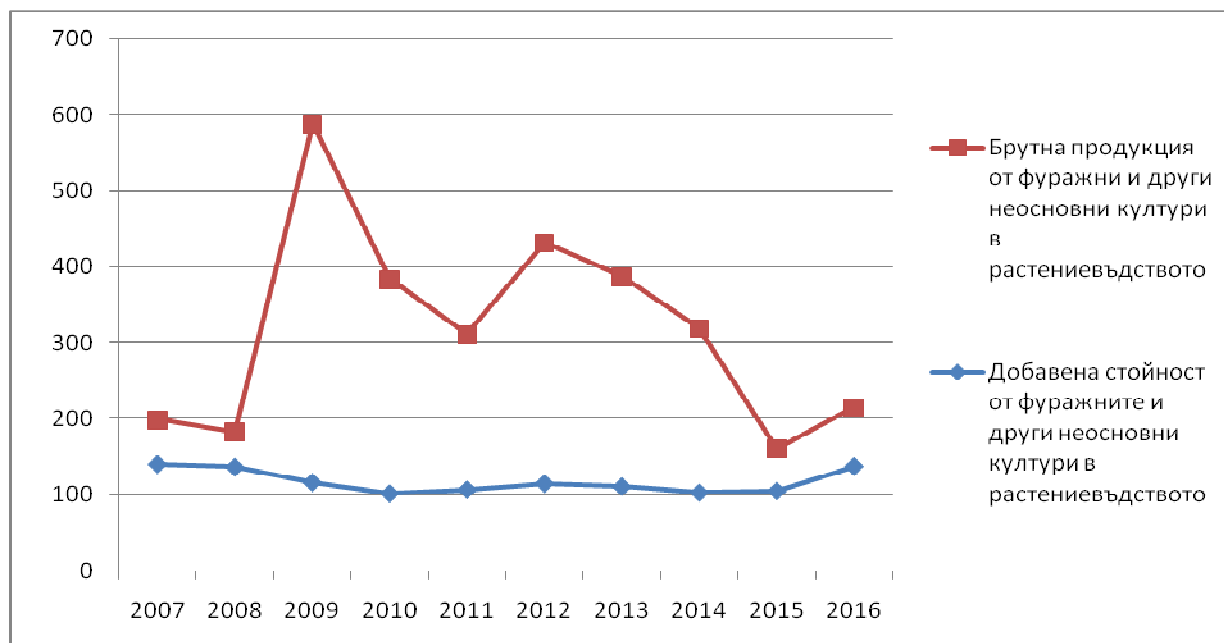
Единствено при високопланинските пасища не се наблюдава намаление в площите, поради ограниченията във възможностите за ползването им, налагани от надморската височина, изискванията, свързани с Натура 2000, и подпомагането давано на земеделските производители, които стопанисват тези пасища. Тези високопланински пасища са от ключово значение за отглеждането най-вече на овце и кози. Постоянно затревените площи у нас през последните години са около 1,4 млн.ха, докато площите които се косят не са повече от 250 хил.ха, а поне още толкова са подходящи за това. Заради изискването за поддържане в добро екологично състояние на земеделските площи като основно условие за получаване на подпомагане, много голяма част от естествените ливади се косят, без да се прибира сеното или „мулчират”, което не носи стопански ефект и има спорни екологични последици. Може да се отчете, че в страната съществува недостиг на груб сенеен фураж дори при сегашните ниски нива на поголовието в животновъдството. Увеличаване на продуктивността, което се откроява като основна слабост в млечното животновъдство също ще изисква увеличение производството на сенеен фураж, за да се подобри храненето на животните.

Изследването на промените в брутната продукция и брутната добавена стойност при фуражните и други растениевъдни производства обхваща всички останали

производства извън зърнено-маслодайния сектор, техническите култури, зеленчукопроизводството, трайните насаждения. Тези производства се отличават с ясно изразен темп на намаление и на свиване на стойностните показатели. Това до голяма степен се обяснява с техническите изчисления на ниво статистика и не е пряко следствие от физическите и стойностни показатели. През последните години нещата се нормализират, като производството на груби фуражи и на друга растениевъдна продукция съставляват около 3% от брутната продукция в селското стопанство, а формират около 5% от добавената стойност през последните години. През годините се отчитат сериозни колебания, като БП е стигала до 5-6% от общата стойност в отрасъла, докато добавената стойност пада до 4%. Предимствата на тези производства са, че изискват много ниски вложения и макар и приходите да са сравнително ниски от единица площ, те имат много добро съотношение общи приходи към разходи. Проблемът е, особено при естествените ливади в планинските райони, че изискват наличие на работна сила, което ограничава обхвата на тяхното ползване.

Фиг. 3.16. Брутна продукция и БДС от фуражните и други култури, млн. лв

Източник: НСИ и САРА.

3.6. СЕКТОРЕН АНАЛИЗ НА ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

Трудностите при структурното приспособяване на българското селско стопанство са изразени най-силно в животновъдството. Броят на говедата след 2007 г. е относително неизменен. Драстичен е спадът на броя на свинете. Намалението е устойчиво, като за 10 години надминава 43%. Броят на овцете и козите също намалява - с 26%, като все пак броят им се стабилизира и темповете на намаление се забавят. Продължилият спад при броя на животните след 2007 г., до голяма степен се дължи на ниската конкурентоспособност на нашето животновъдство, което засегна основно

малките и средни фамилни стопанства. Животновъдството в България, като цяло, трудно се приспособява към новите предизвикателства, а в някои от подотраслите (например млекопроизводство) негативните тенденции вероятно ще продължат.

За годините на членство се вижда и безспорна положителна промяна. Върви окрупняване на стопанствата, изграждат се нови модерни стопанства, породният състав на животните се подобрява, има значителен напредък и по отношение на качеството на произвежданото мляко и месо. Значителна е промяната и в структурата на стопанствата. Малките стопанства силно се съкращават през последните години, като делът на полупазарните и самозадоволяващи се домакинства с животни претърпя значително намаление от няколко пъти в сравнение с началото на новото хилядолетие.

Таблица 3.17. Продукция от животновъдството

Продукция от животновъдството	Говеждо и телешко месо, кл.т.	Свинско месо, кл.т.	Овче месо, кл.т.	Птиче месо, кл.т.	Яйца, млн.бр.	Краве мляко, млн.л	Овче и козе мляко, млн.л.
2007	21,8	76,3	21,3	116,4	1579,3	1114,9	167,1
2008	20,0	73,8	20,9	108,6	1508,0	1109,9	160,9
2009	21,9	73,7	17,4	130,2	1429,2	1042,1	146,9
2010	19,6	70,5	17,0	106,9	1437,5	1091,6	141,2
2011	20,9	72,5	15,9	103,9	1185,0	1093,0	146,4
2012	20,4	73,2	17,0	107,6	1174,4	1061,2	136,3
2013	19,1	72,9	12,8	98,4	1194,6	1115,1	154,1
2014	17,2	67,4	13,1	102,2	1218,7	1070,6	115,7
2015	18,5	69,3	11,7	105,7	1285,8	998,1	111,4
2016	17,5	73,2	11,8	109,6	1331,3	988,9	116,8
2017	17,5	75,2	11,3	107,0	1325,9	940,0	109,3

Източник: МЗХГ „Агροстатистика”, Eurostat.

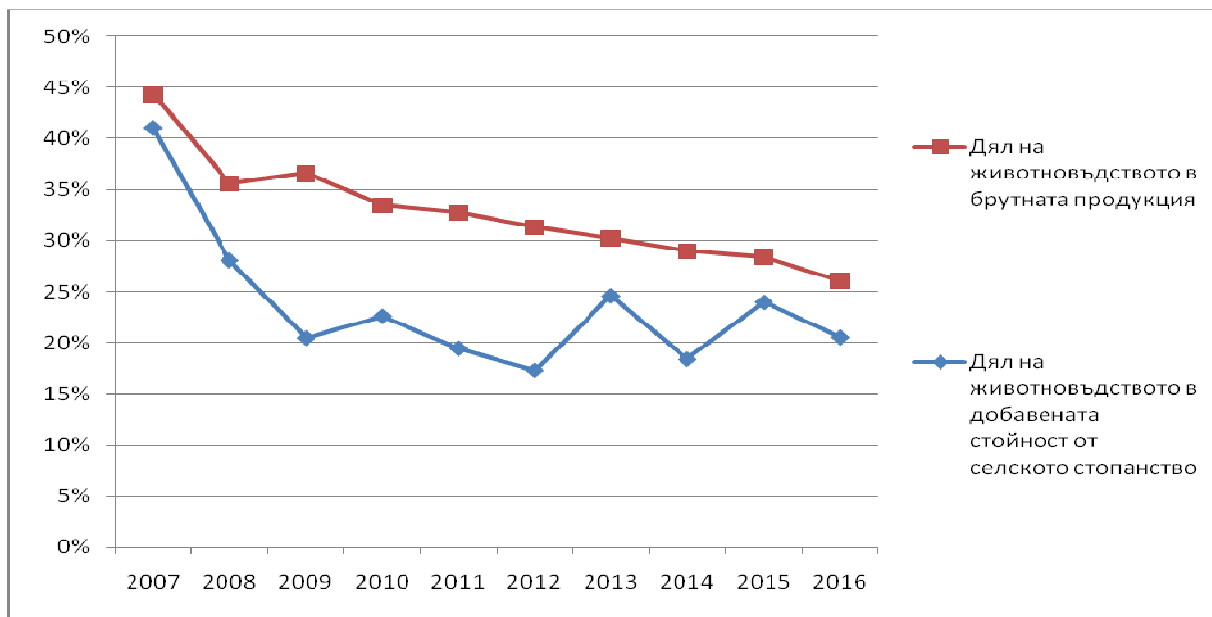
Продукцията от животновъдство намалява във физически обеми през целия период. Най-малко намаление се отчита при свинското и пилешко месо. С най-голям спад се отличава производството на мляко от ДРД. Там намалението е 35%, което основно се дължи на спада при козето мляко. Козевъдството в страната леко нарасна през 90-те и началото на новото хилядолетие, след което започна необратимо да се свива. Причина за това е изчерпване ролята на това производство, което в преходните години основно се развиващо като помощно стопанство към селските домакинства. С подобряване на икономическото положение в страната, повишаване доходите, намаляване на населението и увеличаване делът на бизнес-ориентираното земеделие, козевъдството започна да се съкращава. Изискванията за производство и реализацията на продукцията с приемането на страната в ЕС също се завишиха, като тези регулаторни ограничения допълнително засегнаха най-малките стопанства,

специализирани във всички сектори на животновъдството. Основната причина обаче за кризата в животновъдството е ниската възвращаемост от това производство.

Животновъдството се свива в брутната продукция от селско стопанство, но добавената стойност, която успява да формира е по-ниска, независимо че по условие се смята, че животновъдството наддава към добавената стойност на зърно и фуражопроизводството. Причината е, че тези производства заради ниската си продуктивност и трудностите при реализацията на продукцията на добри цени и увеличаване разходите за фуражи и отглеждане на животните не успяват да формират добра доходност и ефективност. Именно занижената ефективност и влошено съотношение между общи приходи и производствени разходи се явява факторът детерминиращ нисходящите икономически и производствени трендове в животновъдството. Това е особено валидно при млечното животновъдство, където се наблюдават най-големите затруднения. При месното животновъдство, нещата изглеждат по-различно, като причината е, че там възможностите за индустриализация и концентрация са благоприятни.

Фиг. 3.17. Дял на брутна продукция и БДС от животновъдство, %

Източник: НСИ и САРА

След 2007 г. започна засилено уедряване в секторите „свиневъдство” и „птицевъдство”, където източникът на ефективност и на възвращаемост е мащабът и интеграцията по веригата. Тези процеси доведоха до намаляване броя на стопанствата и излизането от сектора на нерентабилните такива. Постепенно това производство се стабилизира след като в началото и в средата на разглеждания период нещата изглеждаха колебливи. Стабилизацията се свързва с ръст в продуктивността и плодовитостта, което е основен индикатор за състоянието и кондицията на всяко производство. Въз основа на развитието на пазара и стабилното търсене обаче и при производството на свинско и на птиче месо страната остава нетен вносител, което също

дава тласък на вътрешното производство, което има потенциал да се разраства, за да задоволи първоначално вътрешното търсене.

Макар производството от животновъдство за тези години да намалява, в последните 1-2 години се наблюдават признаци на отгласкване от дъното. За това може да се говори основно при птицевъдството и свиневъдството, където се наблюдават положителни сигнали. Сравнително по-краткият производствен цикъл и способността за бързо възпроизводство при птицевъдството позволява на предприятията да реагират по-бързо на пазарните сигнали. Това е и единственият сектор на месодайното животновъдство, който успява, освен да задоволи вътрешното потребление почти напълно, да реализира и износ. В млечното животновъдство продължават процесите на реструктуриране, но недостатъчната капитализация, основно в малките и средни стопанства, заедно с ниската продуктивност, острият недостиг на работна сила и проблемите с реализация на продукцията застрашават устойчивостта на тези ферми и засягат около 50-60% от производството.

3.6.1. Млечен сектор

Млякото е сред най-значимите селскостопански производства за развитите страни и постепенно набира популярност и увеличава своето присъствие и в останалия свят. Брутна продукция от мляко в ЕС представлява около 13% от общото селскостопанско производство, което го нарежда на второ място след месото, като процент по производствени групи. В световен мащаб, млякото заема между 8-9% от брутна селскостопанска продукция и макар да не се нарежда сред най-големите по стойност производства, неговото значение расте. България се намира на обратния полюс, като в исторически план дялът на млечния сектор в земеделието намалява и от 13% през 1990 година, през 2018 г., този процент вече е около 9%. Това нарежда млечния сектор в България сред един от 3-те водещи подотрасли на българското селско стопанство преди 1990 година, но през последните 15 години, то отстъпва все по-назад в класацията, където безспорен лидер е зърнопроизводството заемащо 33% дял.

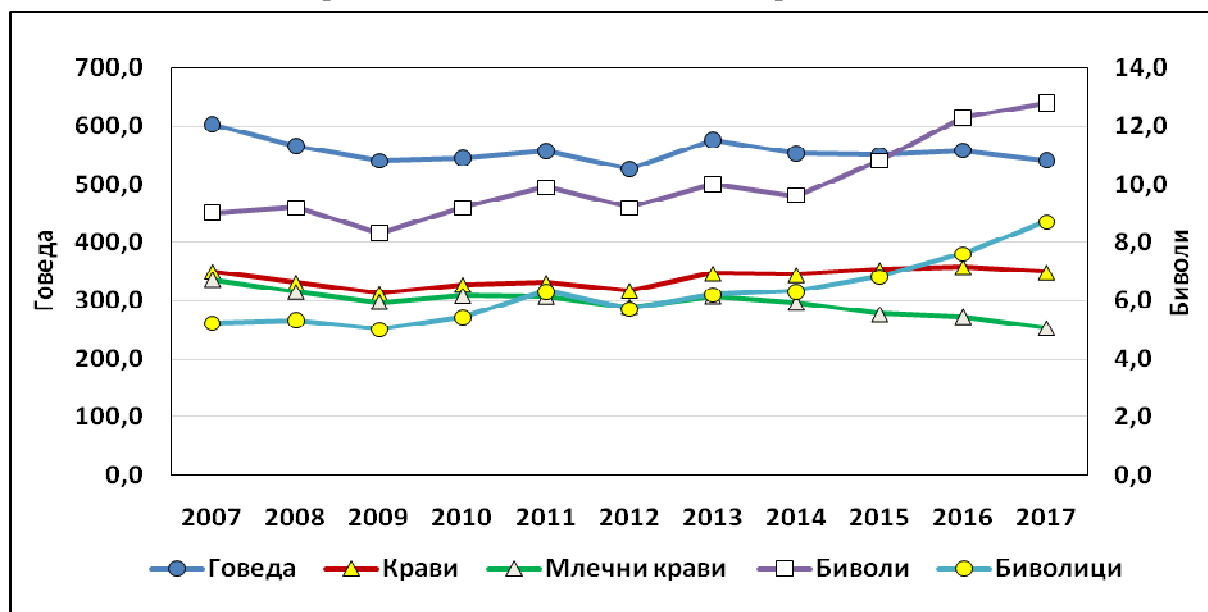
През периода 2007–2017 г., броят на говедата постепенно намалява, като има периоди на стабилизация (2011 г. и 2013 г.), и през 2017 г. достига 540,1 хил. броя. Това намаление основно се дължи на намаление на млечните крави спрямо началото на периода (с 25%). Към 2017 г. общият брой говеда намалява с 3% спрямо предходната година, а броят на млечните крави отбелязва спад от 7% за сметка на увеличаващия се брой крави от месодайно направление с 12%. Това е в резултат от деклариране на крави от млечно в месодайно направление. Причината за тази трансформация са нарасналите изисквания за производство на мляко в говедовъдните стопанства, което се явява непосилно за голяма част от средните и по-малки стопанства, въведените след 2015 година изисквания за реализация на мляко, като част от условията за обвързана

подкрепа за млечни животни и по-ниските прагове на допустимост по брой животни при месодайното направление.

През 10 годишния период се наблюдава тенденция на намаление на млечните крави отглеждани в стопанствата, като през 2017 г., техният брой е 252 хил. бр. или намаление с 25% спрямо 2007 г. При биволовството за същия период се отчита ръст с 42%, а на биволиците с 67%. До 2014 г. броят на биволиците се движи в границите на 9-10 хил. бр., но след това той нараства за да достигне 2017 г. – 12,8 хил. бр. При биволовството през 2017 г. спрямо 2007 г. се наблюдава значително окрупняване на фермите с биволици, като през 2007 г. стопанствата с 1-2 биволици са представлявали 70%, докато през 2017 г. този процент е 30%. В същото време се наблюдава увеличение на общия брой биволици. През 2017 г. над 80% от животните се отглеждат в по-удрените стопанствата, като най-много са в групата от 20 до 99 – 4 074 броя.

Фиг. 3.18. Динамика в броя на говедата и биволиците, хил. бр.

Източник: МЗХГ „Агростатистика”.

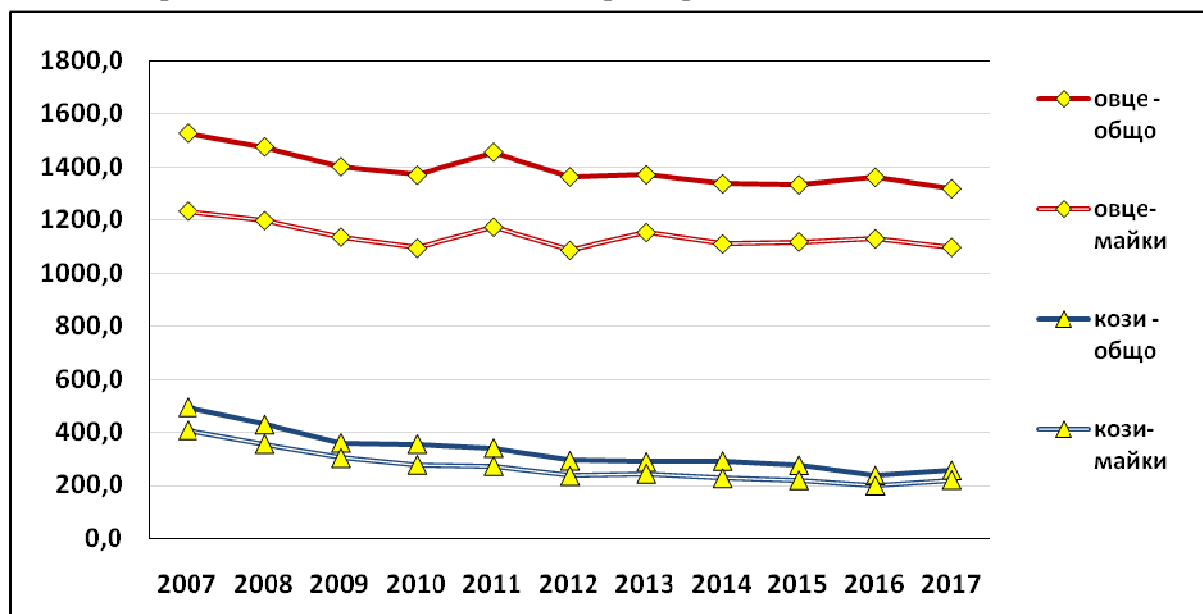
Въпреки стабилизиране цените на млякото през 2017 г., броят на млечните крави намалява, като основната причина е настоящата нерентабилност на малките и средни стопанства с до 100-150 животни, които не успяват да увеличат продуктивността си, са най-силно засегнати. Влияние за развитието на стопанствата през годината оказва изпълнението на плана за контрол на качеството на млякото приет от БАБХ. Според данни на БАБХ към март, 2018 г. от фермите с 10 до 50 млечни крави 1755 стопанства произвеждат мляко неотговарящо на стандартите. Концентрацията на производството през 2016 г. продължава, което постепенно променя структурата на производство - 73% от кравите се отглеждат в приблизително 3 450 стопанства с над 20 млечни крави.

Овцевъдството и козевъдството са направления с приоритетно развитие в селските райони на страната и са свързани с опита и традициите на населението в тях. Динамиката в изменението на броя на овцете и козите в България и през последните

години продължава да следва посоката на непрекъснато намаляване. За последните 10 години в страната, най-голямо намаление в броя на овцете и овцете майки е отчетено през 2017 г. (1 316,8 хил. бр. овце, в т.ч. 1 096,4 хил. овце-майки), а при козите през 2016 г. (237,5 хил.бр. кози и 199,4 хил. кози-майки. Най-значително намаление има при стопанствата в които се отглеждат от 1 до 9 броя овце (- 88%), следват тези с 10–19 животни (-72%) и най-малък спад е отчетен при фермите с 20 до 49 животни (-47,4%). При останалите категории ферми има значително увеличение на броя, като стопанствата с над 100 животни през 2017 г. са почти 2 пъти повече в сравнение с тези през 2007 г., а животните в тях са нараснали повече от 2 пъти. Въпреки намалението на броят на овцевъдните стопанства средният брой на овцете в стопанство се увеличава от 8,7 през 2007 г. на 41,4 през 2017 г.

Фиг. 3.19. Брой на овце и кози, в т.ч. майки през периода 2007–2017 г.

Източник: МЗХГ „Агростатистика”.

Таблица 3.18. Разпределение на заплодените овце и дзвизки в стопанствата, хил. бр.

	2007		2017	
	Стопанства, хил. броя	Заплодени овце и дзвизки, хил. бр.	Стопанства, хил.броя	Заплодени овце и дзвизки, хил. бр.
от 1 до 9	126.8	479.2	14.6	58.5
от 10 до 19	12.2	149	3.4	44.4
от 20 до 49	5.7	167.1	3	92.2
от 50 до 99	2.9	194.2	2.8	186.9
от 100 до 299	1.6	302.7	3.3	529.2
300 +			0.5	239.3
Общо	149.2	1292.2	27.5	1150.5

Източник: МЗХГ „Агростатистика”.

От 2007 г. до 2017 г. броят на козите в България драстично намалява – от 444,5 хил. бр. до 257,0 хил. бр., а на козите-майки, съответно от 406,1 хил. бр. до 220,9 хил. бр. Само през последната година има увеличение спрямо предходната, с 8,2% при козите и съответно 10,8% при козите-майки. Подобно на овцевъдството и в козевъдството, през последните 10 години се установява процес на окрупняване на фермите. Най-силно намалява броят на фермите с 1 до 9 заплодени кози – с 92,4% през 2017 г. спрямо 2007 г. Най-голямо е увеличението на фермите със 100 и повече животни (с над 5 пъти), както и броят на отглежданите в тях кози-майки и млади кози, заплодени за първи път (почти 8 пъти). През 2017 г. стопанствата, отглеждащи кози намаляват с 54% спрямо 2007 г., като през 2017 г. около 46% от козите се отглеждат в стопанства с 100 + животни.

Въпреки, че броят на специализираните в млечния сектор да намалява за периода, техният относителен дял в общата съвкупност от такива стопанства нараства от 11% на 13%. Тази група, заедно със смесените стопанства е най-многобройна и като цяло тя е доминирана от малки и дребни стопанства. Стандартният производствен обем в млечните стопанства формира около 8,5% от целият СПО през 2016 г., което показва, че за разглеждания период производствените обеми в стопанствата нарастват с по-бавни темпове отколкото нараства стандартната икономическа стойност в земеделието. Именно проблемите в способността на основната група в тези специализирани стопанства да увеличат производствените обеми е причина за тяхната влошено състояние и за непрекъснатото съкращаване на животните и на фермите. СПО на млечните стопанства в България през 2016 г. е около 12 хил.евро на ферма, докато във Франция е 197 хил.евро. Именно това прави разликата между нашите млечни стопанства и тези в най-развитата част от ЕС. И двете оперират на един интегриран пазар, където конкуренцията е много силна и външни граници почти не съществуват. В България като големи (над 100 хил евро СПО и 150 млечни крави) могат да се определят около 500 стопанства или 2% от специализираните, докато във Франция това са 80%. Във Франция почти отсъстват малките млечни стопанства (до 8 хил.евро СПО или 20 животински единици), докато в България те съставляват 78%. Именно тази обърната пирамида показва откъде идват основните проблеми в млечния сектор, свързани с липсата на ефективен размер на стопанствата, който да гарантира икономии от мащаба, добра производителност, стабилна възвращаемост. Между големите стопанства в България и Франция почти не съществуват разлики, което показва, че тези стопанства са конкурентоспособни и че основният проблем е, че те съставляват много малка част от млечните стопанства и в тях се формира около 35% от продукцията.

Процесът на реструктуриране на стопанства с млечно животновъдство в България продължава през всички години на европейското членство. Намалява броят на стопанствата за сметка на отпадане на част от дребните. Окрупняването на сектора допринася за по-голяма устойчивост на фермите, по-ефективно и рентабилно

производство. Позитивите от концентрацията на млечните животни и от реструктурирането са безспорни и те се свързват с повишаване пазарната ориентация, подобряване и модернизиране на начина на отглеждане и оттам повишаване продуктивността, което води до нарастване на ефективността и конкурентоспособността на производството. Негативи също не липсват, като те са свързани с трансформирането на фамилния тип млечно животновъдство в корпоративен и оттам неблагоприятни последици върху заетостта, доходите, състоянието и жизнеността на селските райони. Получават се и противоречия с основните цели на прилаганата Обща селскостопанска политика, свързани с: осигуряване на приемлив стандарт на живот на фермерите, задържане населението в селските райони, гарантиране на заетост и подобряване възнагражденията и условията на труд, стимулиране на младите фермери.

Таблица 3.19. Структура на стопанствата в млечния сектор

Година	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	53 830	127 910	134 570	22,4%	12,5%	13,0%	31 180
2010	46 370	155 770	163 230	28,7%	10,3%	13,4%	21 890
2013	32 440	145 300	151 450	30,0%	9,1%	13,7%	11 930
2016	27 320	134 310	176 480	26,6%	8,5%	13,8%	7 000

Източник: Евростат.

Голяма част от малките (над 10 животни) и средни (над 50 мл. крави) не разполагат с достатъчни земи, което да позволи получаване на допълнителни директни плащания на площ, което е и причина за продължаващите икономически и инвестиционни затруднения, резултиращи в продължаващо съкращение на животните в тези стопанства. Допълнително препятствие пред уедряване на фермите е недостигът на работна сила. Едрите ферми разчитат на наемен труд. Поради непопулярността и тежестта на производството обикновено се наемат неквалифицирани временни работници без перспектива за развитие, което създава неустойчивост на производството. Основен проблем пред развитието на говедовъдството е липсата на земя за фуражопроизводство. За разлика от страните с развито говедовъдство, където фермите се създават и разширяват при наличието на земя, у нас основната част от говедовъдните ферми не разполагат с достатъчно земя за производство на фуражи. Въведените през настоящия програмен период Схема за зелено плащане и за допълнително подпомагане на протеинови култури доведе до увеличаване площите с

люцерна и други бобови и фуражни култури, което помогна до голяма степен за намаляване недостига на основно груби и сочни фуражи.

При производството и изкупуването на мляко от мандрите и млекоизкупвачите се наблюдават разнопосочни тенденции. Поради ориентацията към пазара на големите стопанства, тяхната дейност е по-прозрачна, както и заради промените в режима на подпомагане регламентиран с изменение през 2016 г. на Наредба 3/2015 на МЗХГ, според което подкрепа се получава само при доказано продадено/преработено количество сурово мляко над определен праг. Отчита се нарастване на изкупеното от преработвателите мляко в края на периода и тази тенденция ще се запази.

България е сред страните в ЕС с най-нисък млеконадой на една крава (средният млеконадой е 70% по-нисък от средния за ЕС), което се дължи на 2 основни причини: разполагаемите генетични ресурси и начините на отглеждане на животните. В страната се наблюдават редица слабости по отношение на породния състав на животните, като основно това се констатира в малките и средни фамилни стопанства. Продуктивността у нас е на много ниски нива, като в края на периода се отчита около 11% увеличение при млеконадоя при кравите и 7% при овцете в сравнение с първите години. Млеконадоят в млечното овцевъдство, макар да изостава в сравнение със средните стойности на други европейски страни с развито овцевъдство, е на постижимо отстояние. В Гърция, средният млеконадой през 2017 г. е около 115 л/овца, във Франция 175 л/овца, в Испания 232 л/овца, докато у нас е 80 л/Част. Разликите с Франция и Испания се дължат на начина на отглеждане на овцете, където тези високи добиви се постигат в оборно отглеждани стада.

Таблица 3.20. Преработено от млекопреработвателните предприятия мляко

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Общо – мляко, млн.л.	777	718	635	584	563	533	530	516	523	544	601
Краве мляко, млн.л.	724	684	594	548	533	499	496	480	493	509	562
Краве мляко,%	93.1	95.3	93.6	93.9	94.7	93.7	93.6	93.0	94.3	93.6	93.5

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

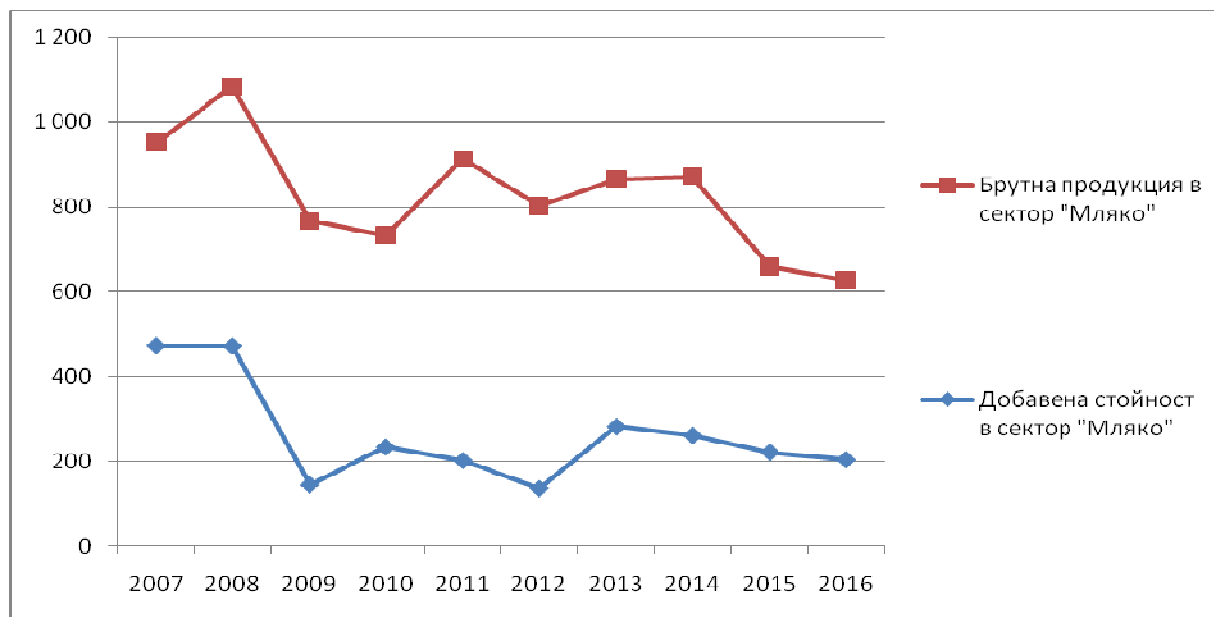
Постигнатите равнища при изкупуване на сурово краве мляко от преработвателите през 2017 г. е около 600 хил.т. и ще расте, но поне 25-30% от кравето мляко и около 70% от овчето мляко не достига до мандрите. Причините за това са в големите трудности, които преобладаващата част от стопанствата в страната изпитват, за да отговорят на изискванията за качество на млякото, особено в диапазона между 10 и 100-150 крави. От 2007 до 2017 количеството на преработеното краве мляко е намаляло с 22%. Причина за това е намаляване броя на млечните крави, респективно намаляване добива на краве мляко, както и проблемите с качеството на мляко, което

отговаря на изискванията и разрасналите се възможности за директни продажби, като следствие от опасенията за съдържанието и качеството на млечните продукти продавани в търговската мрежа и ниските цени предлагани от мандрите на малките и средни по размер стопанства.

Като резултат от намаление на млечното стадо, слабият прираст в продуктивността на животните и запазване сравнително висок дела на самозадоволяване в стопанствата, брутната продукция от мляко намалява от 2007 до 2016 г. с около 34%. През последните години брутната продукция от мляко съставлява около 9% от общата селскостопанска продукция. Добавената стойност от млечния сектор се изчислява на около 7%. Това показва, че млечният сектор в днешните условия е с намалена възвращаемост, влошен икономически резултат, понижена ефективност. Тази ситуация не стимулира производителите и не поощрява разширяване на производството от малките и средни стопанства. Тези класове стопанства са изправени в затруднено положение, с недостатъчна доходност и недостиг на капиталов ресурс, за да разширят производството и да осъвременят производствените си мощности, за да увеличат продуктивността и да намалят зависимостта си от работна сила.

Фиг. 3.21. Дял на брутна продукция и БДС от млечното животновъдство, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Цените на сочните и сенни фуражи продължават да са високи, което също пречи на тяхното развитие. Инвестициите, за да отговорят на високите европейски стандарти са допълнително финансово бреме от което страдат средните и малки стопанства. Най-големите стопанства постигат един много добър резултат, намират се на позиции почти до най-високите стандарти за това производство в ЕС, но липсата на достатъчен брой такива стопанства и на средни такива води до незадоволителна цялостна картина в сектора.

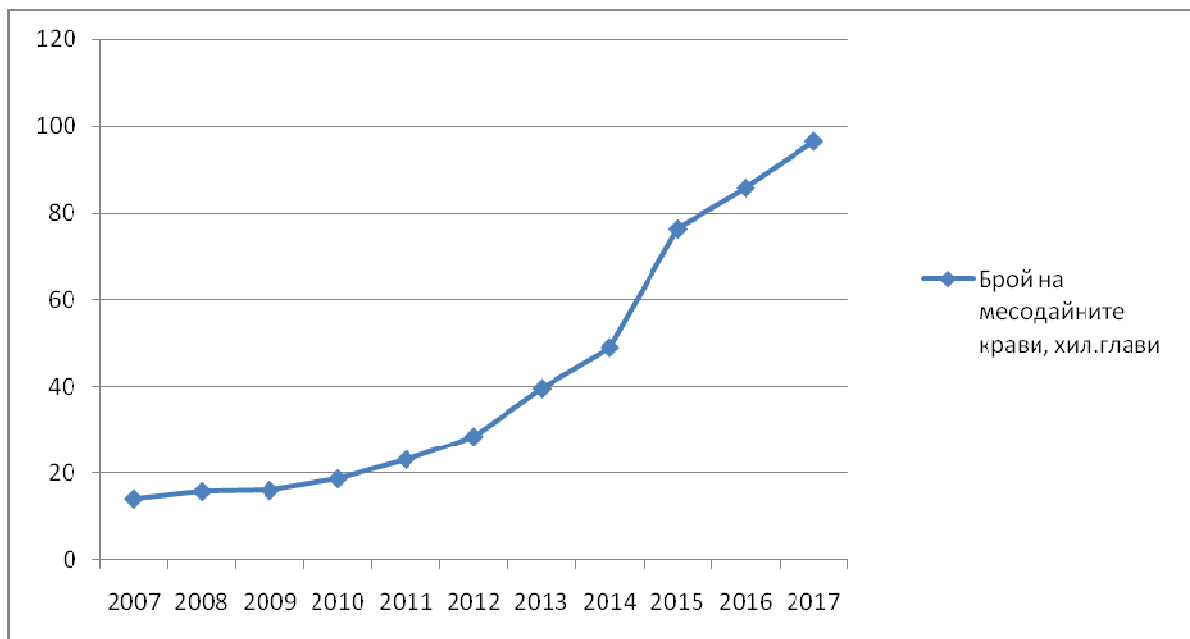

3.6.2. Месодайно говедовъдство

Месодайното говедовъдство исторически не е силно застъпено в България. Специализираните месни породи за месо започнаха по-сериозно да навлизат в страната в последните 2 десетилетия. В последните години се наблюдава засилване на интереса към отглеждане на животни за месо, въпреки, че все още най-голямата част от произвежданото в България говеждо е от животни от млечните стада (мъжки телета), и/или бракувани млечни крави. Това прави производството нископродуктивно, качеството на добиваното месо е по-ниско от това от породите за месо.

Основният показател, характеризиращ развитието на стадата с говеда от месно направление е броят на месодайните крави. Това най-често са крави с бозаещи телета (т.е. броя на крави, които се отглеждат за телета, предназначени за производство на месо). В годините след присъединяването на страната в ЕС, броят на регистрираните говеда за месо непрекъснато се увеличава. Причините за това се коренят основно не от икономически и пазарни мотиви, а от прилаганата система на подпомагане от една страна, а от друга, заради засилване на изискванията към производството на мляко от говедовъдството, което принуждава много от неотговарящите на изискванията стопанствата да регистрират животните като месодайни.

Фиг. 3.22. Брой крави от месодайно направление, хил. глави

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Броят на кравите с месодайно направление за периода 2007-2017 г. нараства почти 6 пъти. По същество, под това направление и зад този брой животни към момента основно стоят животни от различни породи, които нямат стоково предназначение или млечни животни в стопанства, които не отговарят на изискванията за производство на мляко. Въпреки растящия интерес към специализираните месодайни породи говеда,

техният брой е изключително малък – 7 132 бр. са под селекционен контрол през 2017 г., по данни на МЗХГ.

Проблемът от тези аномалии в броя и популацията е, че броят на регистрираните като месодайни крави расте прогресивно през последните години, докато производството на говеждо месо намалява от 21,8 хил.т. до 17,5 хил.т между 2007 и 2017 г. Това издава необходимостта от въвеждане на по-строга и точна дефиниция за месодайно говедовъдство, което да даде възможност да се извади същинското месодайно направление от всички останали.

Таблица 3.21. Структура на стопанствата специализирани в месодайно направление

Годи ни	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площ, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	2 770	8 960	9 150	1,5%	0,5%	0,6%	1 890
2010	1 440	15 620	15 760	1,7%	0,3%	0,4%	540
2013	1 490	26 750	26 950	3,1%	0,3%	0,7%	300
2016	5 810	53 580	54 010	7,2%	0,8%	3,1%	350

Източник: Евростат.

Таблица 3.22. Структура на стопанствата със смесено мляко-месно говедовъдство

Годи ни	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площ, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	16 780	53 080	55 550	9,4%	5,0%	4,7%	8 210
2010	4 770	14 830	15 200	2,7%	0,8%	1,4%	2 310
2013	3 260	13 830	14 060	2,6%	0,6%	1,4%	950
2016	2 990	16 110	16 310	2,8%	0,8%	1,6%	650

Източник: Евростат.

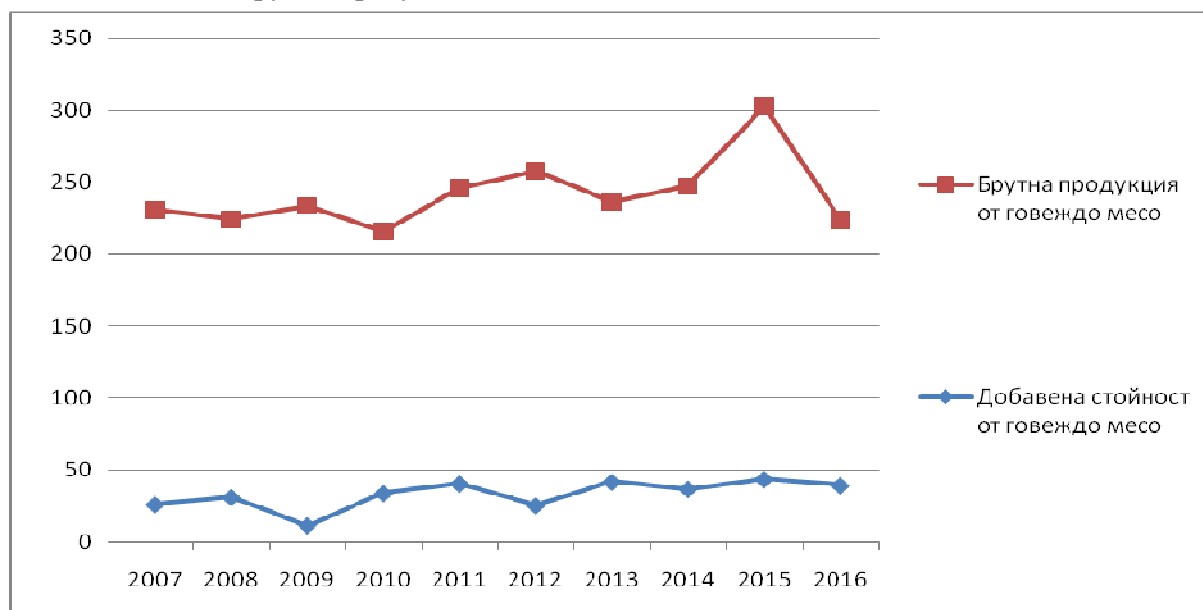
Част от обяснението от документалното раздуване на месодайните крави се вижда в броя на специализираните стопанства, които през 2016 г. се увеличават четирикратно в сравнение с 2013 г. Броят на животните в тях нараства с почти 120%. Тези стопанства формират около 3% от цялата съвкупност, но в тях се намира само около 0,8% от СПО в отрасъла. Това означава, че преобладаващата част от тях имат много ниска производствена и добавена стойност, което заедно с незадоволителното

равнище на стоковост при говеждото месо разкрива наличието на различни цели от това да произвеждат продукцията и да търсят висок икономически резултат. В стопанствата, които са със смесено млечно-месодайно направление, които представляват около 1,4% от всички стопанства през 2016 г., стандартните икономически обеми се изчисляват на около 0,8%, което показва, че това са по-пазарно ориентирани производители. Техният брой чувствително се съкращава след 2007 г., което се обяснява с техният полупазарен статут и неспособност да се приспособят и впишат в променените икономически реалност с присъединяването на страната в ЕС.

Характерно за развитието на българското месодайно говедовъдство е големият брой животни, колени в стопанствата. Съотношението между животни заклани в стопанствата и тези в специализираните кланици е ежегодно около 60%/40%. Това допълнително създава трудности за пазарната реализация на добиваното месо, тъй като месото, добивано в кланиците не разполага с необходимата документация за да попадне в пазарната мрежа, а най-често се консумира от самите производители, или чрез директни продажби на крайни потребители, голяма част от които остават и нерегламентирани. Съгласно официалните данни едва 36% от общото промишлено производство на говеждо месо е класифицирано съгласно скалата на ЕС EUROP през 2016 г., като преобладаващ е делът на говедата слаб клас по конформация (73%) и по степен на залоеност (70%). Слабото участие на България в търговията с говеждо и телешко месо в рамките на ЕС е причината за липсата на ценова интегрираност и проявлението на съществени отклонения спрямо тенденциите на европейския пазар.

Фиг. 3.23. Дял на брутна продукция и БДС от месодайно говедовъдство, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Брутната продукция от говеждо месо заема около 3% от брутната селскостопанска продукция. Добавената стойност от месо от ЕРД възлиза на 1,3% през 2016 г. Това показва, че месодайното говедовъдство е с ниска възвращаемост, намалена

доходност и относително високи производствени разходи нарастващо се като поголовие, но не като придадена стойност. Това се дължи, както на ниската стоковост на производството, където броят на популацията от животни не кореспондира с произведената крайна продукция, така и с ниските изкупни цени на месото. Причината е, че същинското угодяване на животни е застъпено в много малък процент и то преобладаващо в специализираните стопанства с типични месодайни породи. Преобладаваща част от животните за клане са или бракувани крави или телета, които остават за консумация в стопанствата заради липса на икономическа полза за самите стопанства да ги угодяват, свързано със значителни вложения. Проблемът с ниската стоковост в сектора насочва вниманието и към въпроса за нерегламентираните продажби и сивата икономика, които до голяма степен съществуват заради институционални слабости и за компенсиране на икономическа неефективност в самото производство. Развитието на това производство без да се отчитат удовлетворителни резултати по отношение на физическото производство на месо и на добавена стойност не носи ползи за отрасъла, икономиката и обществото. Насърчаването по линия на политиката трябва да бъде в посока постигане на реален резултат, което да помогне за създаване на истинско месодайно направление в говедовъдството.

3.6.3. Производство на месо от ДРД

Присъединяването на страната към ЕС доведе до значителни промени и ефекти по отношение на производството, приходите, разходите в овцевъдството. В ЕС, секторът на ДРД заема около 2% от брутния продукт получаван в месното производство на Общността. В условията на ЕС, перспективите на овцевъдството зависят от търсенето на такива продукти, външната конкуренция на европейския и световен пазар, както и в повишаване на сравнителни предимства пред другите конкурентни производства, като в случая това са млечното и месно говедовъдство. Овцевъдството в България се доминира от млечна специализация, което го различава от основната част на световното овцевъдство, което е доминирано от това за месо и вълна.

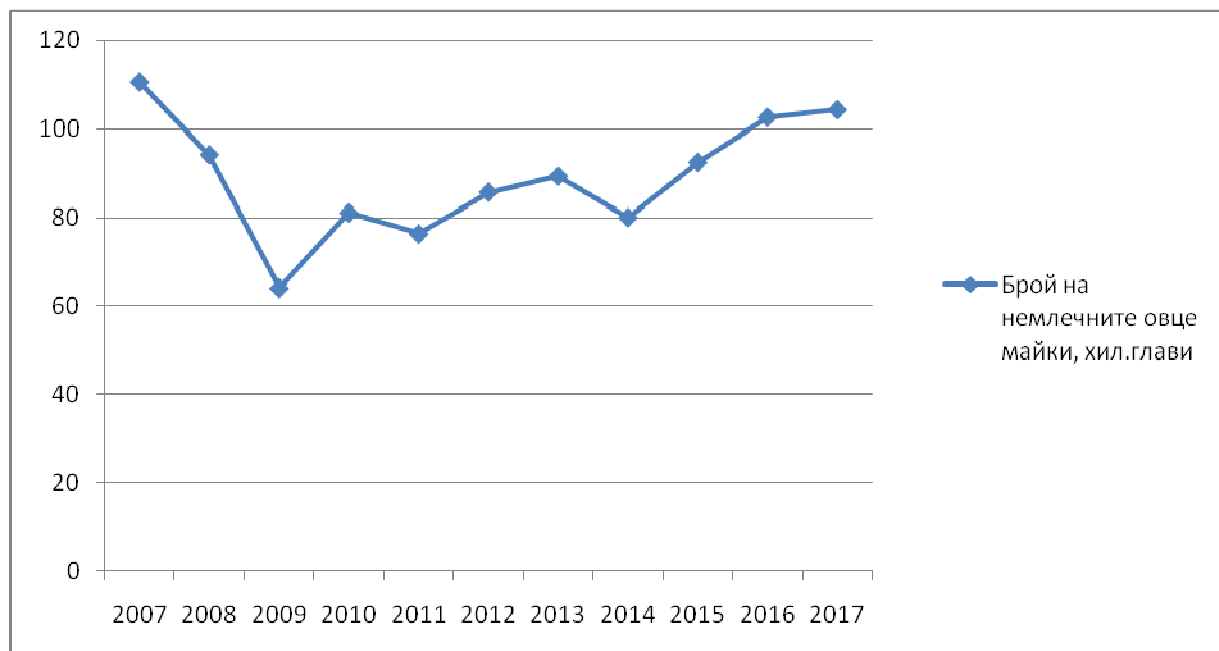
Агнешкото месо е с най-малък принос в общото количество на произведеното месо в страната. Физическият обем на продукцията през последните години възлиза на 9,5-10 хил.тона, а заедно с козите и овцете е около 13 хил.т. Подобно на производството на телешко месо и в овцевъдството основната част от месото се добива от млечни породи овце, което се обуславя от ниското равнище на рентабилност, заради липсата на развита пазарна система, която да остойностява по-високото качество на тежките агнета и овце, както и заради ограниченото вътрешно търсене. През 2017 г. броят на овцете-майки с немлечно направление е 104,3 хил. и представлява едва 8% от общия брой на овцете в страната. Традиционният характер на овцевъдството и най-вече предоставяната ежегодно подкрепа по схемите за обвързано подпомагане поддържат

броя на животните, като през последните години се забелязва увеличение на немлечните овце майки с около 10% годишно.

Като цяло, месното направление на овцевъдството не се очаква да има перспективи за по-сериозно развитие, като то в момента основно е движено нагоре от различните видове подпомагане. Използване само на месото от агнета и на възрастни животни като приход от овцевъдството не може да даде достатъчен доход и възвращаемост, при срива в търсенето и в цената на вълната, което поставя развитието на месното направление в икономически неустойчиво. В сравнение с млечното овцевъдство, приходите в месното направление са много по-малки, липсва търсене на другия продукт от овцете – вълната и няма система за премиране на тежките агнета и овце от месодайните породи.

Фиг. 3.24. Брой немлечни овце-майки, хил. глави

Източник: НСИ и САРА.

Другата специфика на производството на месо от ДРД е, че преобладаващата част от добитото агнешко и месо от ярета, е в стопанствата и то заема 82% от общото количество. Голям процент от него се реализира посредством директни продажби, без да достига до търговските обекти. Ограниченото предлагане поддържа високи цените на дребно на ниво от 13,30-13,50 лв./кг, което не стимулира растежа на потреблението. Средното равнище на консумацията на агнешко месо на Част от населението през 2017 г. е едва 1,4 кг. В момента, благодарение на силно намаления брой на овцете и на добиваните агнета и на задържащото се на нормални равнища търсене и потребление на агнешко месо в домакинствата, овцевъдните ферми реализират на сравнително висока цена своите агнета и доходът от агнешко месо представлява около 50% от общия приход на 1 овца майка.

Средният брой на овцете отглеждани в стопанствата през 2017 год. е 47,7 глави, докато само на овцете-майки е 40 броя. Специализираните стопанства за отглеждане на ДРД през 2016 г. е 27 600, като в тези специализирани стопанства са над 65% от всички овце и кози. Като брой стопанства, те представляват около 13,5% от всички стопанства в страната, но в тях се намира едва 4,1% от производствената икономическа стойност в отрасъла. Това означава, че тези стопанства са доста под средните равнища на производствен обем в селското стопанство и оттам имат недостатъчна възвращаемост и доходност. Около 82% от стопанствата са с икономически размер под 8 хил.евро, а тези над 50 хил.евро – 1,3%. В стопанствата под 8 хил.евро се концентрира около 25% от продукцията от овцевъдство (включително и на месо от ДРД), докато в най-големите около 19%. В средния клас стопанства (50-200 млечни овце) се концентрира основата на българското овцевъдство. Тези стопанства, като брой нарастват между 2007-2016 година, но техният брой има потенциал да се повиши, което ще гарантира една по-висока устойчивост, стабилност, пазарна ориентация и добавена стойност, което ще допринесе за подобряване жизнеспособността на селските райони.

Таблица 3.24. Структура на стопанствата специализирани в отглеждането на ДРД

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражно-производство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински и единици	Процент на Стандания обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	39 230	66 970	73 740	10,3%	3,9%	7,8%	28 820
2010	36 060	107 360	131 130	12,6%	3,7%	9,2%	20 640
2013	30 420	99 750	108 850	14,8%	3,7%	11,1%	13 870
2016	27 600	138 660	141 040	16,8%	4,1%	12,8%	12 800

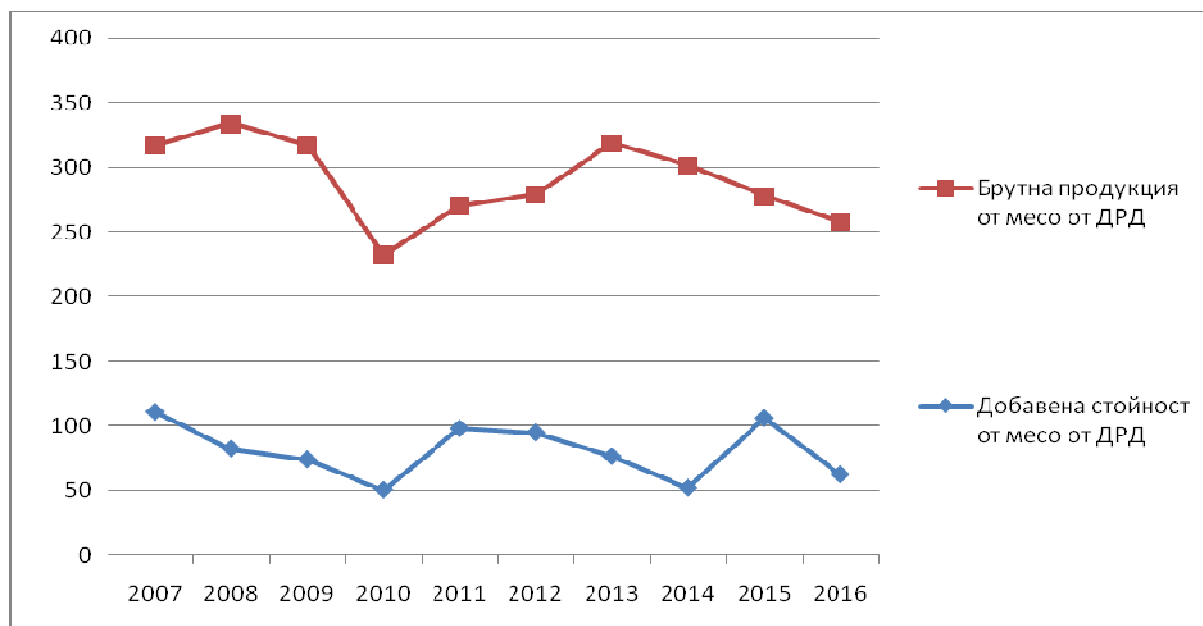
Източник: Евростат.

Брутната продукция от месо от ДРД намалява между 2007-2016 г., с около 19%, а добавената стойност се съкращава с около 44%. Причините за това са в нарасналите разходи, които изпреварват ръста в доходите, както и в запазване сравнително висок делът на полупазарните и малки стопанства. Отличителното при малките стопанства е, че те успяват да постигнат добра ефективност на единица животно, снижавайки максимално нивото на производствени разходи и постигайки високи равнища на съотношение между общи приходи към производствени разходи на единица продукция. Проблемът при тях е, че високата ефективност на животинска единица не важи на ниво стопанство, където заради постоянните разходи и остойностяване на вложения труд, ефективността пада драстично. Същевременно месото от ДРД дава около 3,6% от брутната селскостопанска продукция през 2016 г, докато добавената стойност е 2%.

Това показва подобно и при другите тревопасни направления на животновъдството за намалената ефективност и възвращаемост на производството на месо от ДРД, а всичко това предопределя свиване на производството. Производството на месо от ДРД е също силно застрашено от недостига на работна сила, т.к. то преобладаващо се развива в пасищна условия, което е свързано с осигуряване на пастири и гледачи. Ниската ефективност и рентабилност обаче не са предпоставка да се заделят повече средства за увеличаване на възнагражденията, което частично може да реши този недостиг, поради което бъдещето на сектора е несигурен и то в случай, че публичното подпомагане намалее. Заради прилагане на Схемата за единно плащане на площ в България има проблеми с оземляването на много от овцевъдните стопанства. Малките стопанства, откъдето може да се очаква увеличение на средния клас стопанства получават недостатъчни субсидии и стимули по линия на директните плащания, което възпрепятства тяхното развитие и разширяване и занижава цялостното състояние на сектора.

Фиг. 3.25. Дял на брутна продукция и БДС от месо от ДРД, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

3.6.4. Свиневъдство

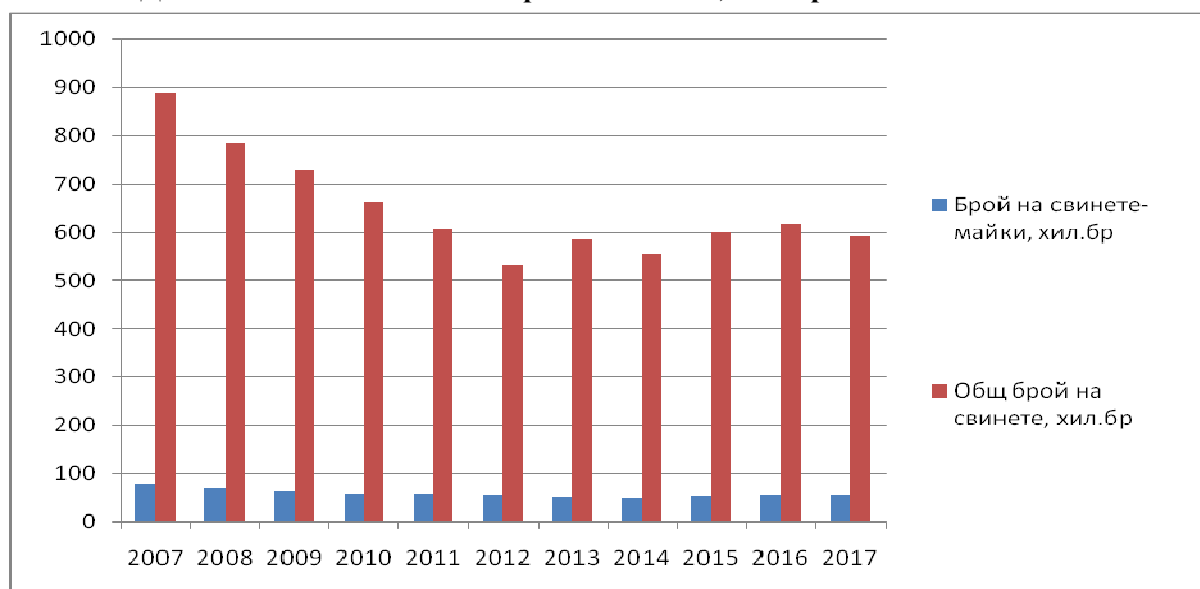
Преструктурирането на свиневъдството протича с по-бързи темпове, отколкото това се случва в месодайното говедовъдство и овцевъдството. Дребните по размер стопанства, отглеждащи свине са намалели значително през периода на членството в ЕС. Предвид икономическата ситуация в страната и тенденциите на пазара на свинско месо може да се очаква отливът на малките стопанства и на производството в „задните дворове“ да продължи да намалява. С присъединяването на страната в ЕС, спадът в производството на свинско месо и на отглежданите свине не спря. Между 2007-2012 година, броят на свинете намалява с около 39%. Причините са различни, но рязкото

покачване цените на фуражите и оскъпяване на производството, заедно с рестрикциите по отношение отглеждането на животните, добиването на месо в кланиците засегна чувствително сектора. След 2012 година производството постепенно се стабилизира и тръгва нагоре.

Към края на 2017 г. общият брой свине в страната се покачва до 593 хил. броя. По-важното е, че постепенно започва увеличаване броя на свинете-майки. Наблюдава се и ръст в продуктивността и плодовитостта. Макар броят на свинете майки да остава по-нисък отколкото в началото на периода, по-високата плодовитост и подобряване на технологиите на отглеждане и на времето за угояване на прасетата, броят на закланите прасета расте. Стабилизиране популацията на свине и на постепенния възход в производството се дължи и на въведената след 2012 година Държавна помощ за хуманно отношение, което даде известен импулс на производството.

Фиг. 3.26. Динамика на изменение на броя на свинете, хил. бр.

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Свинското месо заема доминиращ дял в производството на червени меса в страната е около 71% от общото произведено количество през 2016 г. По-достъпните цени спрямо доходите на населението в сравнение с телешкото месо, без да се пренебрегва и значението на хранителните навици, определят водещата му позиция и по отношение на потреблението. Консумацията на свинско месо в страната нараства от 12,8 кг през 2007 г. до 24 кг в края на периода. Равнището на потребление в България изостава значително от средно равнище общо за държавите-членки на ЕС – 31,9 кг през 2017 г. Очакванията са към края на прогнозния период нивото на консумация в страната да се доближи до европейското, достигайки около 27-28 кг на Част от населението.

Свиневъдният сектор в страната е добре структуриран и специализиран, което е предпоставка за устойчиво и стабилно развитие. Това предопределя и цялостното състояние и развитие на сектора и в резултат на реструктурирането му се обособяват,

както сравнително големи (над 1 000 свине-майки), така и по-малки (под 1 000 свине майки) свинекомплекси. В стопанствата със СПО над 500 хил.евро са само 40 стопанства, които обхващат 87% от стопанската продукция на сектора. В началото на разглеждания период, те са представлявали 72%. Това показва бързото развитие на концентрацията, като тези 40 големи свинекомплекса са успели да съсредоточат още по-голям производствен ресурс и мощности. По икономически мащаби, най-големите свинеферми се нареждат сред най-големите в ЕС, като превишават тези във Франция с около 2,5 пъти. Разликата на най-големите с огледалните структури във Франция е обаче в производителността на труда. Производителността на труда в най-големите стопанства във Франция е почти 5 пъти по-висока отколкото в България. По този начин голяма част от икономии на мащаба в българските свинеферми намаляват, а повишение на заплащането на труда се оказва трудно, ако не се съкращават заети. Проблемът в свиневъдството обаче е, че броят на най-големите стопанства разпределен на населението, е около 10 пъти по-малък отколкото е той във Франция. За периода между 2007 г. и 2017 г. тече реструктуриране, но броят на големите стопанства, които могат да инвестират големи ресурси и средства остава непроменен.

Постигнатите сравнително едри мащаби на производството, в резултат от високата степен на интеграция по вертикала, както и протичащите процеси на окрупняване на стопанствата, отглеждани свине, предполагат разширяване на производството в средносрочен аспект. Средният брой на отглежданите свине в стопанствата непрекъснато нараства. Тези процеси довеждат до намаляване броя на стопанствата и излизането от сектора на нерентабилните такива. Производството на свинско месо в България, в последните години, се характеризира с нисък растеж и сериозни колебания.

Таблица 3.25. Структура на стопанствата специализирани в отглеждането на свине

Години	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражно-производство площи, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглежданите животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	13 770	13 820	15 260	11,1%	5,2%	2,2%	12 000
2010	6 720	13 400	14 310	11,7%	4,7%	1,8%	4 290
2013	1 970	10 920	11 430	12,5%	3,6%	0,9%	880
2016	2 110	2 650	3 120	13,3%	3,4%	1,2%	0

Източник: Евростат.

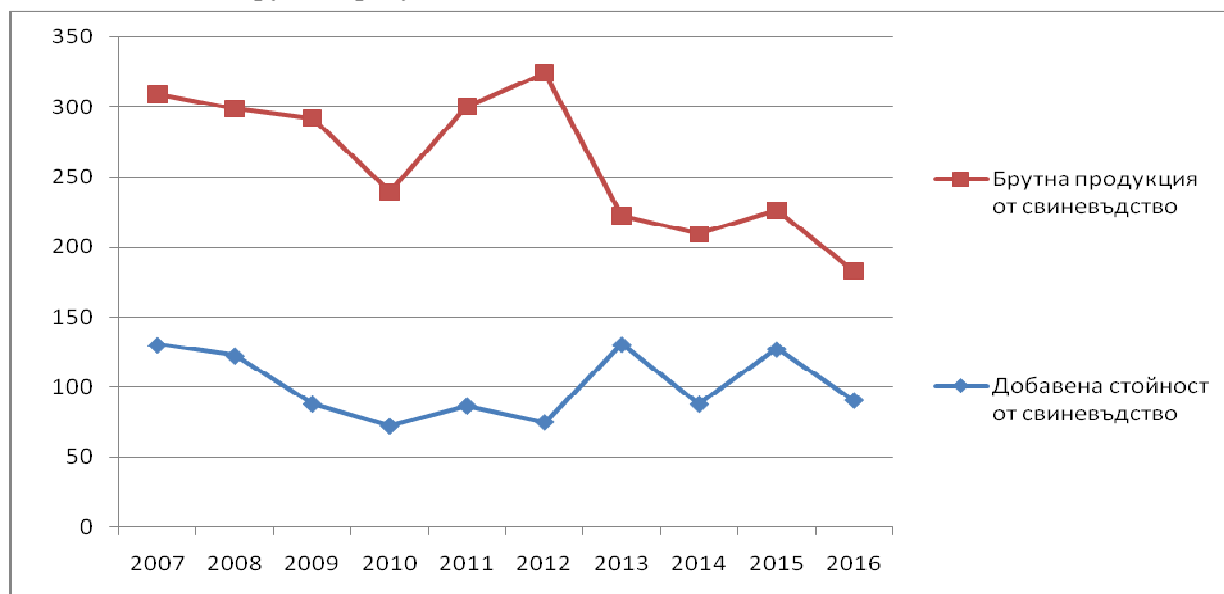
За 10 г. се наблюдава почти 7кратно намаление на специализираните в свиневъдството стопанства. Причината е в продължаващия отлив на дребните

стопанства от сектора, където не съществуват възможности за организиране на рентабилно производство. Модернизирането на технологичните процеси в големите свинекомплекси осигурява условия за подобряване на продуктивността при свинете майки. През годините се отчита намаление на броя на почти всички категории стопанства, отглеждащи свине. Най-значителен е спадът на стопанствата с 10 до 49 броя животни, както и броят на свинете в тях. Само големите свинеферми отглеждащи по 200 и повече се увеличават. Стопанствата отглеждащи свине представляват около 1% от всички стопанства в страната, но създаваната производствена стойност е 3,4%.

Членството в ЕС се отрази положително на сектора, най-вече по линия на навлизането на нови технологии и селекционни практики. Това доведе до чувствително подобрене в продуктивността на свинете и угояването.

Фиг. 3.27. Дял на брутна продукция и БДС от свиневъдството, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Брутната продукция от свиневъдство непрекъснато намалява с около 42%. БДС в сектора също следва тези тенденции и се съкращава с 30% през периода на членство. Причината за това намаление е съкращаване в броя на отглежданите животни. В края на периода, брутната продукция в свиневъдството представлява 2,5% от селскостопанската продукция, а дялът на добавената стойност е 3,5%. В последните години се наблюдава постепенно покачване на добавената стойност, като резултат от уедряване на стопанствата и подобрене в производствените практики. Големите стопанства са в състояние да свалят производствените и постоянни разходи и по този начин да постигнат задоволително съотношение между брутни приходи и разходи. Слабостта в сектора се свързва с недостатъчния брой големи и ефективни стопанства, което изисква значителни капиталовложения и вложения, което не може да бъде постигнато самостоятелно от малки и средни стопанства. Все пак с подобряване на стопанската конюнктура, задържане ръста при цените на фуражите, растящата концентрация на

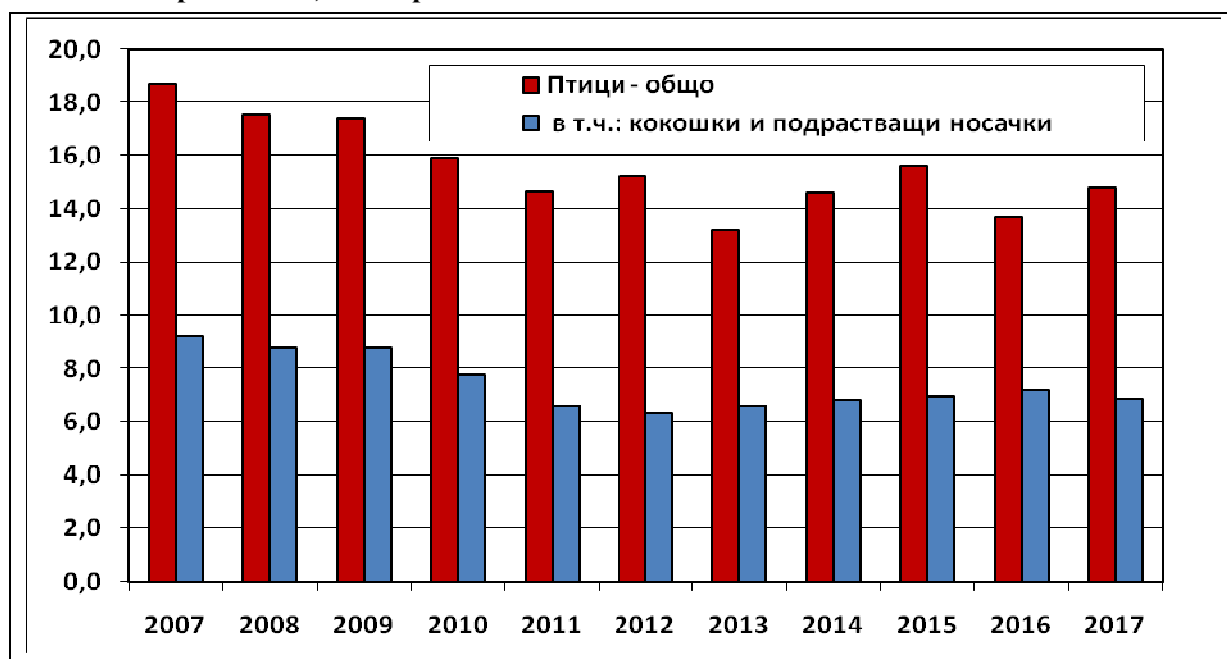

производството и повишаване на доходността се очаква увеличение в броя на свинете-майки и оттам до увеличение на продукцията в бъдеще.

3.6.5. Птицевъдство

Птицевъдството е един от най-интензивните сектори на животновъдството характеризиращ се с механизация и автоматизация на производствените процеси, което осигурява високоефективно промишлено производство. Фактор, благоприятстващ положителното развитие на сектора е способността на сектора при наличие на капиталов ресурс да се постигне висока възвращаемост на инвестициите заради бързооборотния характер на производството. Стартиралата в края на 2012 г. схема на Държавна помощ за доброволно поети ангажименти за хуманно отношение към птиците (за угодяване и за яйценосно направление) също допринесе за индуциране в сектора, след като от 2007 г. се наблюдаваше известен спад. По схемата подпомагане получават както големи птицевъдни обекта, така и по-малки ферми, осигуряващи производство на яйца, птиче месо и втлъстен черен дроб.

Фиг. 3.28. Брой птици, млн. броя

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

През 2017 г. в страната се отглеждат общо 14,8 млн. броя птици, с 20% по-малко отколкото в началото на периода, но производството на пилешко месо е със 7% по-малко. През последните години рязко се отчита увеличение на броя на патиците с 48%, както и на броя на пилетата за месо с 13%. Намаление се наблюдава основно в най-малките стопанства с 1-99 птици, където намалението е с 15% и при стопанствата с брой от 100 до 9 999, където намалението е с 26%. Увеличение се наблюдава само при стопанствата с 100 хил. и повече броя птици, което е 5%. Бройлерите заемат 80% от всички видове птици за угодяване. Наблюдава се ярка тенденция на концентриране на

отглежданите пилета бройлери в по-малко на брой окрупнени ферми. Тази тенденция се проявява и при кокошките и ярките, но все още не е толкова категорична. При производството на птиче месо, показателите са много по-позитивни. Производството расте последователно през последните 3-4 години, което свидетелства за ускоряване на угоителните процеси. Добрата структурираност на сектора - висока индустриализация, вертикалната интеграция по веригата, както и ниските разходи за производство допринасят за тези резултати и за постигнатата ефективност.

За разлика от свиневъдство, където в едва от 2% от специализираните стопанства се намира основната част от икономическия производствен потенциал, при птицевъдството около 9% притежават 75% от СПО в сектора. Най-големите птицекомбинати (СПО над 500 хил.евро) са по-едри от тези във Франция, като средно тези комбинати произвежда продукция в обем около 2 млн.евро годишно, докато във Франция, те дават около 1,1-1,2 млн.евро. Разликата е, че тези структури във Франция дават на човек от населението пилешка продукция на стойност 34 евро/Част, а у нас 28 евро/кг. Разликите не са големи, което поставя птицевъдството в България в едно от най-добре структурираните подотрасли на животновъдството и на земеделието. Подобно и на свиневъдството, производителността на труда е с около 3,5 пъти по-ниска отколкото във Франция, което отнема част от ефективността на тези структури.

Таблица 3.26. Структура на стопанствата специализирани в отглеждането на птици

Година	Брой на специализираните стопанства	Специализирани за фуражопроизводство площ, ха	Общо използвана земеделска земя, ха	Процент на отглеждани те животински единици	Процент на Стандартния обем от целия СПО в стопанствата	Процент на пряко заетата работна сила	Брой стопанства с повече от 50% вътрешно потребление
2007	30 170	7 660	11 530	13,8%	5,8%	3,7%	28 680
2010	5 690	11 050	42 520	15,6%	8,1%	2,0%	3 940
2013	1 690	8 210	9 300	15,5%	6,2%	1,4%	880
2016	1 160	9 020	10 020	16,4%	5,7%	1,5%	450

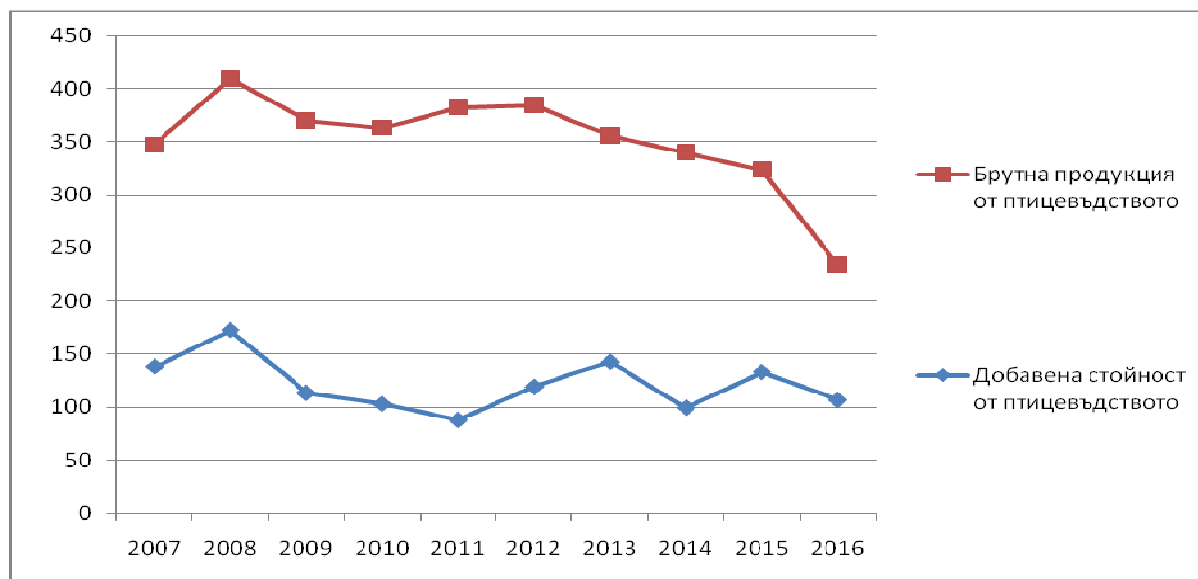
Източник: Евростат.

Птицевъдството е голям потребител на зърно, като добрата конюнктура и обезпеченост със зърнен фураж в страната са чудесна предпоставка и сравнително предимство за развитие на сектора. Фуражът представлява 65-75% от общите разходи за производство на птиче месо – изменението на цените на фуражните смеси се отразява пряко върху ефективността на производството и крайните цени на птицевъдната продукция., т.е. от фуража реално зависи конкурентоспособността на продукцията от този подотрасъл. Добрите цени у нас и ниските разходи за транспорт на фуражното зърно, наред с мащабите и високата технологизация на производството дават

възможност за повишаване ефективността и рентабилността. Това е и единственият сектор на месодайното животновъдство, който успява, освен да задоволи вътрешното потребление почти напълно, да реализира и износ. Сравнително ниските цени на птичето месо го правят и сред най-търсеното на българския пазар, като потребителските предпочитания към него, в известна степен, са свързани и със засилващата се тенденция към здравословно хранене. През последните години консумацията на птиче месо в страната постоянно нараства и представлява двигател за растежа на производството.

Фиг. 3.29. Дял на брутна продукция и БДС от свиневъдството, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

Брутната продукция в птицевъдството намалява след 2007 година, което е обща тенденция за цялото животновъдство. Последната включена в анализа 2016 г. се отличава с ниски цени на пилешкото месо, което именно отразява спадът в брутната продукция. Същевременно, брутната продукция добивана в птицевъдството съставлява около 3,4% през 2016 г., докато по добавена стойност, секторът заема дял от 3,7%. Делът на добавената стойност превишава процента на брутна продукция в сектора, което показва, че макар минимално, секторът успява да генерира по-висока възвращаемост и доходност предполагаема от неговите свойства. Рентабилността се подобрява през годините, като от около 43% в началото на периода, добавената стойност нараства до 49%. Причината е именно в структурните промени в сектора, където концентрацията на производство доведе до отпадане на много голяма част от неефективните малки производители, което води след себе си до намаляване на брутната продукция, но ефективността и рентабилността се подобряват в стопанствата, които остават.

3.6.6. Производство на яйца, пчеларство и други животновъдни продукти

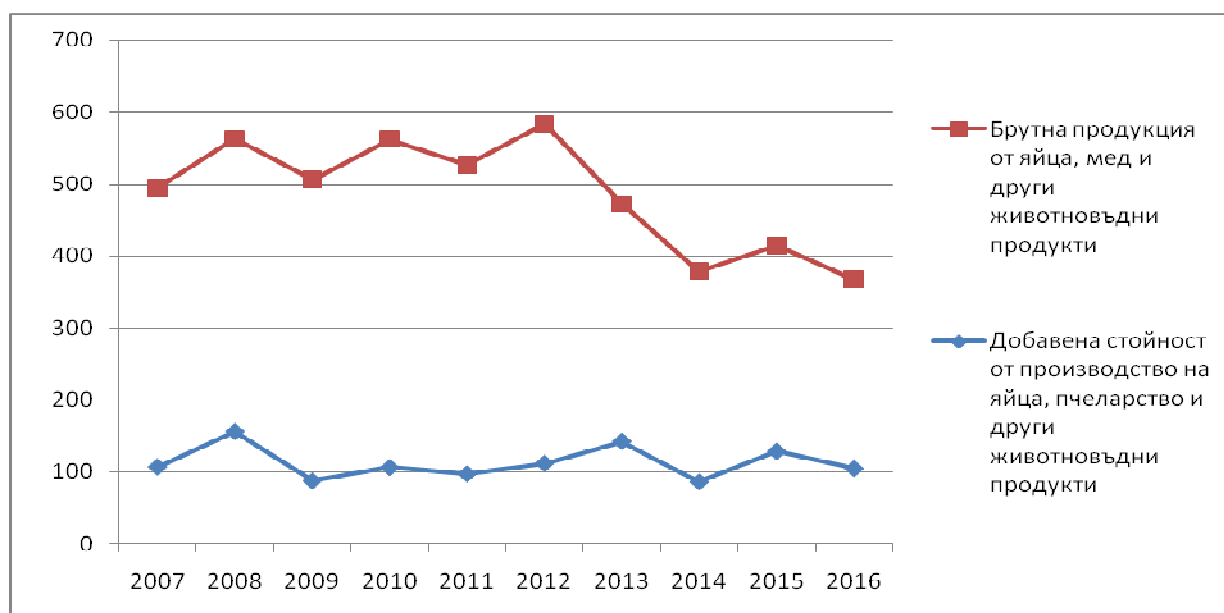
България има дългогодишни традиции при производството на мед и пчелни продукти, както заради чудесните условия за тяхното отглеждане, с наличие на

свободни пространства, запазена и разнообразна природа и обичайно стабилна консумация на пчелен мед. През анализирания период се наблюдава тенденция на увеличение, както на броя на пчеларите, така и на пчелните семейства в страната. Принос към това увеличение има селскостопанската политика, където се прилага, както специална Национална програма за пчеларството, така и действа схема за подпомагане на биологичното пчеларство и пчеларството е изведено, като секторен приоритет в инвестиционните мерки на ПРСР.

Пчеларството през обхванатия период се развива отчитайки спад в броя на пчелните семейства и на производството на мед до средата на периода, като след 2014 година постепенно се отбелязва нарастване. По-осезаемо е нарастването при броя на пчелните семейства, които се увеличават с около 18% между началото и края. При производството на мед се отчита дори намаление, като най-ниските нива на производство са достигнати през 2013 г. Оттогава постепенно производството се възстановява и достига нива от 55 хил.т, но то остава на нива 24% под равнищата на производство от 2007 г. Причината за това намаление на производството при положение, че се отчита увеличение на пчелните семейства не е много ясна и трудно може да бъде определена. Разминаването в последните 3-4 години между броя на пчелните семейства и производството на мед доведе до намаление на средните добиви на кошер, което е обезпокоителна тенденция. Броят на пчелните стопанства също се променя чувствително, като година за година, движението на стопанствата може да достигне до 15%. През последната 2017 година, броят на фермите отглеждащи пчели спада до 13,4 хил. броя, няколко години по-рано е достигал почти 18 хил. Продължава окрупняването на пчелините.

Фиг. 3.30. Дял на брутна продукция и БДС от други животновъдни продукти, млн. лв.

Източник: НСИ и САРА.

През 2017 г., производството на яйца се възстановява постепенно и достига до 1,3 млрд., от които тези за потребление са 1,1 млрд. По този начин се вижда, че производство на яйца все още не може да се възстанови до нивата от началото на членство в ЕС, като причината е като цяло силната външна конкуренция, като в стопанската структура не се наблюдава сериозна концентрация, подобна на тази която има в свиневъдството и птицевъдството. През 2007-2008 г. броят на стопанствата с над 10 хил. кокошки-носачки е 72 броя, а през 2017 г. е 66. В производството на яйца няма много голяма добавена стойност, тук възвращаемостта и доходността зависи изключително от броя на популацията. Хубавото е, че тук възможностите за подобряване и повишаване на производителността са ограничени до биологичния фактор много по-силно, отколкото в птицевъдството предназначено за месо.

Брутната продукция от яйца, мед и други животински продукти подобно и на другите сектори в животновъдство намалява през анализирания период. В брутната продукция между 35-45% се пада на яйцата и около 20-25% се пада на меда. Брутната продукция от тази продукция в последните години формира около 5% от общата селскостопанска продукция. Добавената стойност заема 3,5% от селскостопанската продукция в последните години и показва, че и при тези животновъдни производства възвращаемостта не е достатъчна и оттам не може да създаде достатъчни стимули, за да има повишен фермерски интерес и насочване на вложения. Този проблем не е епизодичен, а се наблюдава като тенденция през всички години, показва, че въпросът с недостатъчната добавена стойност се дължи на неспособността да се повишат приходите, които относително да надминат производствените разходи. Производствените разходи остават сравнително високи на фона на продукцията, която се получава. Това се обяснява със стопанската структура, където малките и средни стопанства не могат да получат достатъчно производителност и да реализират икономии от мащаба.

4. СЕКТОРЕН АНАЛИЗ НА ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

Хранително-вкусовата промишленост (ХВП) традиционно е един от най-силно развитите отрасли в българската индустрия. Тя обхваща трите големи групи продукти: „храни“, „напитки“ и „тютюневи изделия“. В условията на евроинтеграция и глобализация, устойчивото функциониране на хранително-вкусовата промишленост, получава редица възможности, свързани с достъп до единния европейски пазар; модернизация, концентрация на производствения процес и консолидация. От друга страна ХВП е изправена пред предизвикателства, отнасящи се до проблеми със суровинното обезпечаване; загуба на конкурентен потенциал на традиционно силно развити производства, засилен конкурентен натиск на вътрешния пазар; нелоялни

търговски практики; ценови колебания. Поради невъзможността да въведат евростандартите за качество и безопасност на храните или да отговорят на изискванията за опазване на околната среда голям брой малки и средни предприятия излизат от пазара.

Фиг. 4.1. Дял на БДС от ХВП в икономиката и в промишления отрасъл, %

Източник: Евростат.

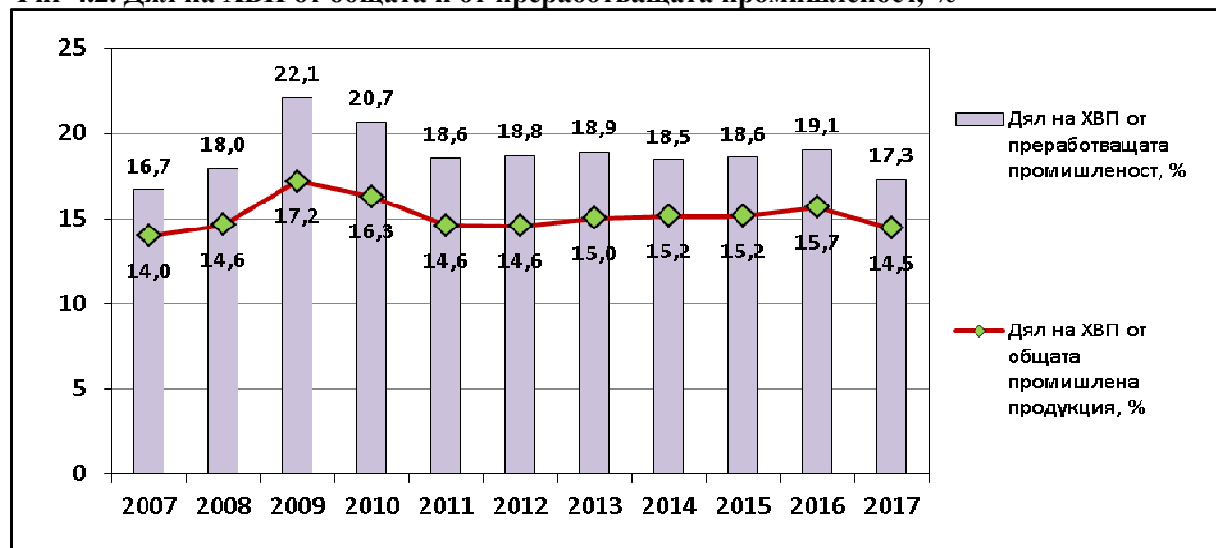
Изградените мощности за преработка в страната в ключови сектори, като млекопреработка, консервната промишленост и месопреработка поддържат системата с високи постоянни разходи. Те намаляват ефективността ѝ, като ограничават гъвкавостта на преработвателите, и на възможностите им да развият собствена суровинна база, както и да оптимизират икономическите връзки с доставчиците на суровини. За устойчиво функциониране на отрасъл ХВП е необходимо разпределение на значителен дял национални производствени фактори и развитие на суровинната база. Устойчивото функциониране на ХВП следва да се разглежда като система, включваща: икономическа значимост, икономическо развитие, конкурентно равнище, конкурентен потенциал и финансова стабилност. Хранително-вкусовата промишленост е традиционно силно развит отрасъл със значително място в икономиката и експорта на страната, като през последните години се развива с по-висок темп в сравнение с останалите индустриални отрасли.

Създадената добавена стойност от ХВП за периода 2007–2017 г. формира над 60% ръст. Делът ѝ в общата добавена стойност на индустрията се запазва висок – над 10%. Също така нараства нейният процент в общо-индустриалната заетост. След присъединяването на България към ЕС, ХВП се адаптира добре в условията на европейско членство и се развива по-стабилно и динамично от останалите индустриални отрасли на страната. Заетите са над 4% от заетите в икономиката на

страната, а дялът му в заетостта в индустрията е над 18%. Износът нараства четрикратно спрямо 2001 г. и неговият дял в стойностния обем на общия експорт на страната надвишава 9%. Дялът на ХВП от преработвателната промишленост остава стабилна величина, запазващ силните си позиции за периода 2007-2017 г. Откроява се известен подем през годините 2009 и 2010 г., когато дялът на ХВП заема близо ¼ от преработвателната индустрия в България. Също така ХВП заема висок относителен дял от общата промишлена продукция (средно 14-16%), като разширява своето участие през 2009 с над 17%. Всичко това показва едно стабилно присъствие на отрасъла в икономиката на страната след присъединяването към ЕС. Върху равнището и динамиката на продуктите от преработвателната промишленост влияние оказват динамиката на цените на производителите. Съществен стимул за запазване на делана ХВП в общото производство в икономиката на страната е общата тенденция на нарастване на цените на производителите и на вътрешния и на международните пазари. С интеграцията на България към ЕС цените на хранителните продукти и напитките на вътрешния пазар след 2007 г. нарастват скокообразно - със съответно над 25% и над 30%.

Фиг 4.2. Дял на ХВП от общата и от преработващата промишленост, %

Източник: Статистически годишници, 2008 -2018.

Над две трети от добавената стойност в отрасъла за последните години се формира от производството на храни. В стойностния обем на продукцията дялът на производството на храни е два пъти по-голям от общия дял на подотраслите напитки и тютюневи изделия.

4.1. РАЗВИТИЕ НА ПОДСЕКТОРИТЕ В ХВП

Трите сектора с най-голям и нарастващ принос в икономиката на ХВП, оценен с техния дял в структурата на наетите, стойностния обем на продукцията, и добавената стойност са: производство и преработка на месо, без готови ястия; производство на хлебни и тестени изделия и производството на други хранителни продукти. Две от

трите продуктови групи с най-висок принос в икономиката на ХВП са сектори, които не са свързани пряко със селскостопанското производство и преработка на суровини от него, а ползват готови и полуготови продукти (брашна, захар, какао, масла, сухо мляко, сметана, есенции, сладка, ядки и др.).

Таблица 4.1. Дял на секторите в ХВП, %

КИД -2008	Наименование на позицията	Наети	Произведена продукция	Добавена стойност
10	Производство на хранителни продукти	82,6	68,7	72,5
10.1	Производство и преработка на месо; производство на месни продукти	17,0	18,3	13,3
10.2	Преработка и консервиране на риба и други водни животни	1,6	0,8	1,0
10.3	Преработка и консервиране на плодове и зеленчуци	7,5	5,6	6,5
10.4	Производство на растителни и животински масла и мазнини	3,0	7,3	5,7
10.5	Производство на мляко и млечни продукти	9,2	8,8	7,6
10.6	Производство на мелничарски продукти, нишесте и нишестени продукти	3,6	6,4	7,4
10.7	Производство на хлябни и тестени изделия	28,5	10,6	17,6
10.8	Производство на други хранителни продукти	10,7	7,9	10,9
10.9	Производство на готови храни за животни	1,6	3,1	2,5
11	Производство на напитки	13,9	15,8	20,1
12	Производство на тютюневи изделия	3,5	15,6	7,4
	Производство на храни, напитки и тютюневи изделия	100,0	100,0	100,0

Източник: НСИ и собствени изчисления.

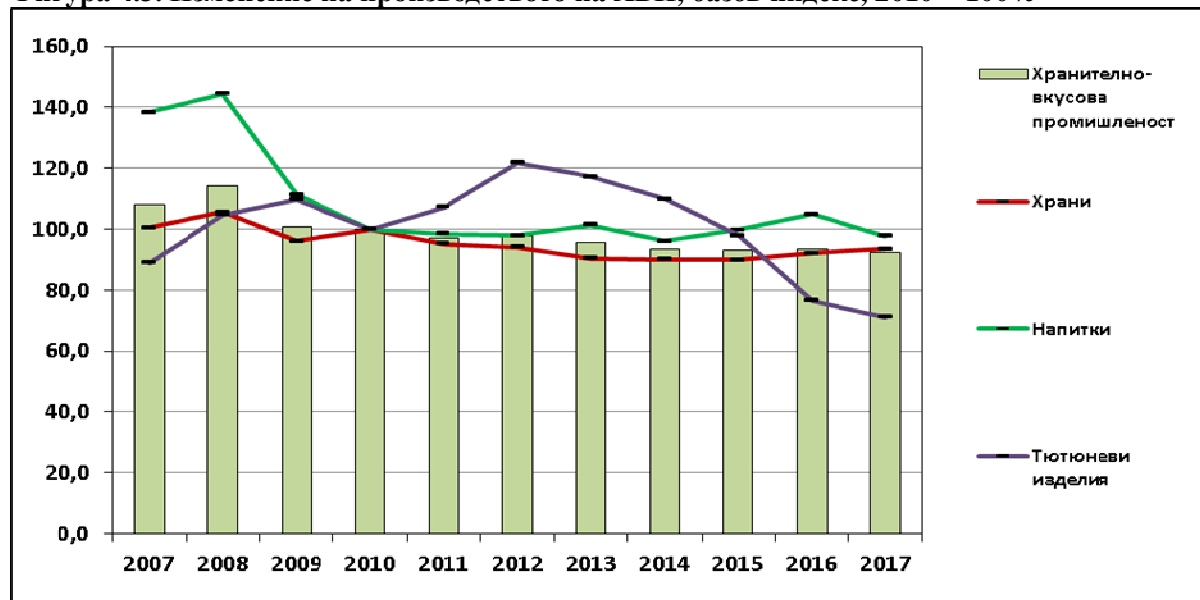
През последните години най-силно разширява своето участие в структурата на храните секторът производство и преработка на месо и месни продукти – над 5%. Производството на хляб, хлябни изделия и други хранителни продукти (пресни и сухи сладкарски изделия, сухари, бисквити, макарони, юфка, шоколадови и захарни изделия, захар, чай, хранителни подправки и сосове, хомогенизирани готови храни и др.) заема най-висок относителен дял, но стеснява своето участие спрямо 2001 г. Тези два сектора произвеждат над 50% от продукцията в стойностно изражение по текущи цени в групата на храните.

Значително нараства относителният дял и на сектор производство на мляко и млечни продукти – с около 4%, производство на масла и мазнини – 1% и рибопреработката нараства слабо – 0,2%. Други два сектора – консервната и особено мелничарската намаляват своето участие в производствената структура на групата на храните. В производството на двете основни групи – хранителни продукти и напитки след 2007 г. статистиката регистрира спад. Производството на храни намалява непрекъснато и през 2014 година е с около 10% под нивото на базисната 2010 г.,

производството на напитки също намалява с 4% под базовото ниво. Изключение от общата тенденция прави производството на тютюневи изделия, което в периода след 2007 година нараства, и надвишава (с повече от 10%) нивото от началото на периода и остава на по-високи нива до 2012 г. След това обаче започва спад, който достига до 30% от базовата 2010 г. и достига дори с 20% намаление на производството от 2007 г.

Фигура 4.3. Изменение на производството на ХВП, базов индекс, 2010 = 100%

Източник: Eurostat. Production in industry - annual data.

Трябва да се отбележи, че в последните години силно увеличение се наблюдава в сектора за производство на растителни и животински масла. Секторите, които постепенно губят относителен дял в подотрасъла „Храни” са производството на други хранителни продукти, производството на храни за животни. Постепенно свиване се наблюдава и в сектора „Мляко и млечни продукти”, които до присъединяването на страната в ЕС са имали дял около 16%, а през 2015 г., този дял пада до 12%. През последните години най-силно разширява своето участие в структурата на храните секторът производство и преработка на месо и месни продукти – над 5%. Други два сектора – консервната и мелничарската, запазват своите позиции на нива между 7-10%, като едните са ограничени от липсата на суровина, а другите заради границите на потребление на такива продукти вътре в страната, е трудно да постигнат чувствителен напредък.

С интеграцията на България към ЕС цените на хранителните продукти и напитките на вътрешния пазар след 2007 г. нарастват скокообразно - със съответно над 25% и над 30%. Това е и една от причините за забавяне на ръста на продажбите на хранителни продукти на външния пазар през последните три години. Нарастват и цените на тютюневите изделия - с 17,8% за анализирувания период. Обратно, сравнително по-високият ръст на цените на производител на външния пазар по отношение на напитките води до насочване на продажбите към външния пазар. Върху равнището и

динамиката продажбите по групи продукти влияние оказват равнището и динамиката на цените на производител. Стимул за нарастване на производството и продажбите в отрасъла е общата тенденция на нарастване на цените на производител и на вътрешния и на международните пазари.

Таблица 4.2 Добавена стойност по факторни разходи и заетост в ХВП

Показатели	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
<i>Добавена стойност, млн. евро</i>	827,4	924,8	1 049,8	913,4	1 236,4	1 237,8	1 215,5	1 297,9	1 155,1	1 169,2	1 186,5
<i>Динамика, 2007=100, %</i>	100,0	111,8	126,9	110,4	149,4	149,6	146,9	156,9	139,6	141,3	143,4
Относителен дял на БДС на ХВП в:											
<i>икономиката, %</i>	3,0	3,0	3,2	2,7	3,4	3,4	3,4	3,5	3,0	2,8	2,6
<i>индустрията, %</i>	13,1	14,3	15,5	13,6	14,9	14,8	15,1	15,3	12,5	11,5	10,9
<i>Заети лица, хил. бр.</i>	134,8	129,9	127,6	128,0	122,6	117,2	110,4	109,9	111,2	110,1	111,4
<i>Динамика, 2007=100, %</i>	100,0	96,3	94,7	95,0	90,9	86,9	81,9	81,6	82,5	81,7	82,7
Относителен дял на заетите в ХВП в:											
<i>икономиката, %</i>	3,6	3,4	3,4	3,6	3,5	3,4	3,2	3,2	3,2	3,2	3,2
<i>индустрията, %</i>	16,1	15,2	16,6	17,8	17,2	16,7	16,2	16,1	16,0	15,7	15,7
Относителен дял на износа на преработени продукти от:											
<i>общия аграрен износ, %</i>	65,1	51,4	55,5	52,4	47,5	50,4	45,1	51,5	53,2	50,1	51,9
<i>общия износ на страната, %</i>	5,8	6,5	9,5	8,8	7,8	8,1	8,2	8,6	8,7	8,6	8,0

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Едновременно с това добавената стойност в ХВП е с растящи стойности от 2007 г. с около 50% до 2012 г., след което се отчита известен спад и задържане на нивата през 2015-2017 г. Поради растящите цени на факторните разходи през последните няколко години относителния дял на добавената стойност на ХВП в индустрията намалява между 3 и 4%, като от 15,1% през 2013, тя достига до 10,9% през 2017 г. Естествено спад се регистрира и изобщо спрямо икономиката на страната, като от нива от 3,4% през 2011 до 2014 г., през 2017 г. относителния дял на добавената стойност на ХВП е границите от 2,6%.

4.2. ЗАЕТИ И ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТ НА ТРУДА В ХРАНИТЕЛНО-ВКУСОВАТА ПРОМИШЛЕНОСТ

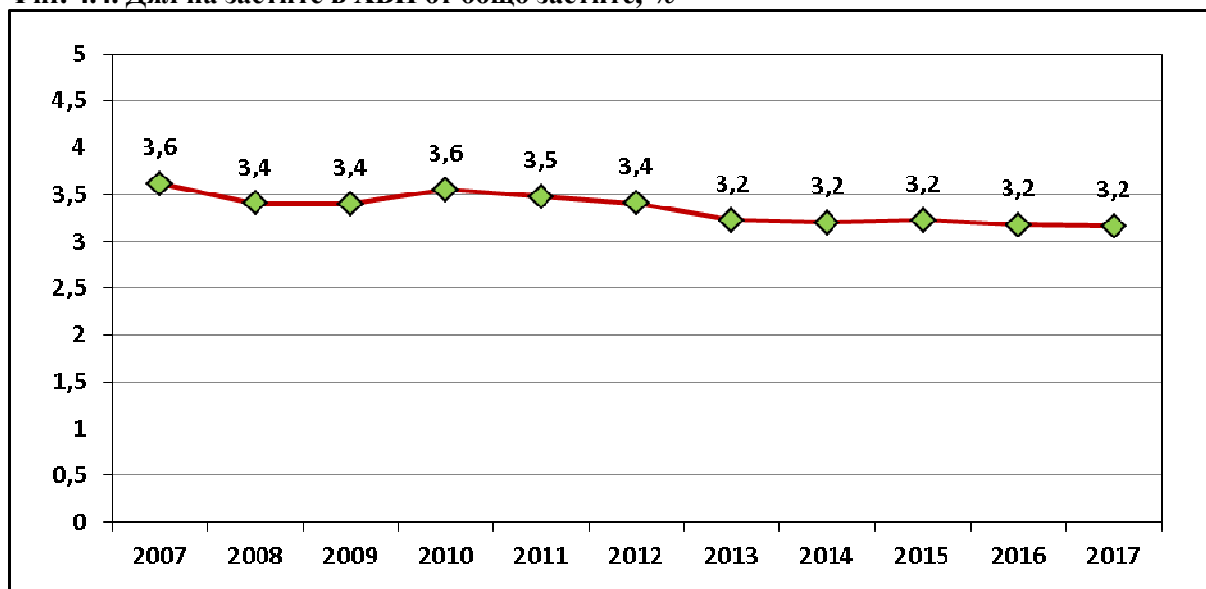
Делът на заетите в ХВП от общо заетите в икономиката на страната запазва устойчивост през последните пет години 2012-2017, а именно 3,2%. Това до голяма степен се определя от утвърдените позиции и традиции на сектора за изхранването на населението в страната. Важно е да се отбележи, че през 2007 г. при влизането на България в ЕС делът на заетите намалява и от 3,6% следва плавен спад, продължаващ до 2012 г.

Статистиката отчита редуциране на заетите по сектори за 2007 до 2017. Най-сериозен спад и при трите сектора – храни, напитки и тютюневи изделия е измерен през периода 2012 и 2013 г. Естествено производството на храни е с най-силно намаление на заетостта като абсолютна величина, като от заети 112,5 хил. души през 2008 г.,

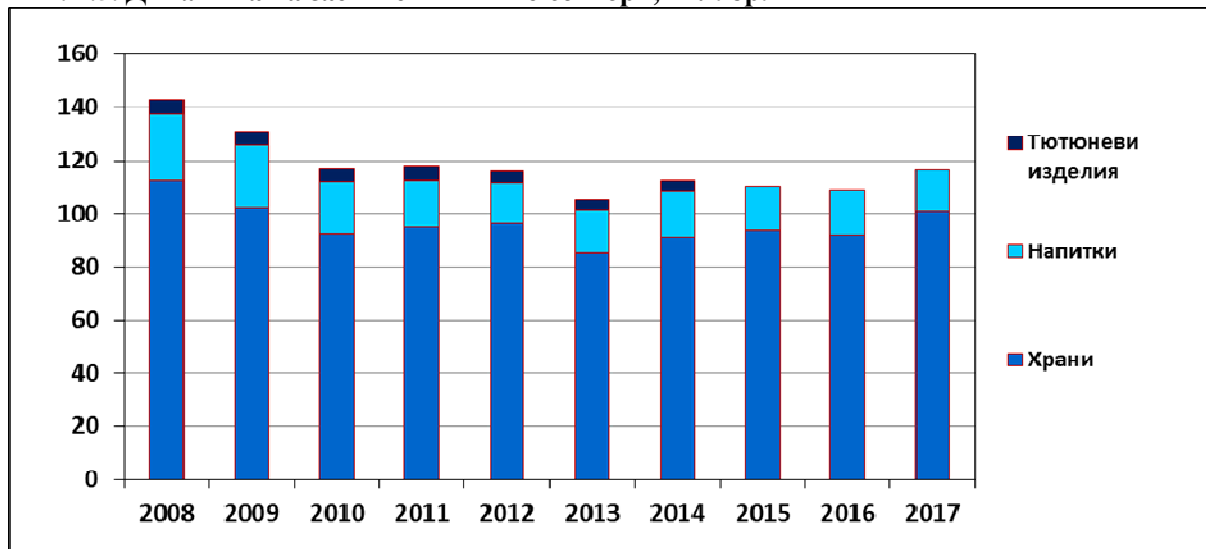
намалението е с над 25%, достигаща до 85 хил. през 2013 г. Ако обаче се сравни намалението на заетостта чрез относителна стойност, то резултатите показват, че е най-сериозно при производството на напитки – близо 60% спад на заетостта. Единствено намалението на работещите при производството на тютюневи изделия не е в такива размери, но въпреки това статистиката показва спад. Съответно от 5,6 хил. души заети към 2008, и съответно през 2013 г. са 3,5 хиляди. По всичко личи, че 2013 г. се оказва доста критична година за хранително-вкусовата промишленост в страната. Процесът на редуциране на заетостта се засилва най-силно още през 2009 г., като достига своя пик през 2012-2013 г. След този период до 2017 г. има известно раздвижване, но въпреки това нивата са значително под 2008 г. Средно базовия индекс на заетостта общо за ХВП за десетгодишния период 2007-2017 намалява с над 25%.

Фиг. 4.4. Дял на заетите в ХВП от общо заетите, %

Източник: Eurostat, National accounts employment data by industry.

Фиг. 4.5. Динамика на заетите в ХВП по сектори, хил. бр.

Източник: Eurostat.

В сектор „Месопреработване” двете най-ниски квалификационни групи наброяват над 8 000 души и числеността им е с неустойчива тенденция към намаляване. В сектор „Производство на безалкохолни напитки, минерални и други бутилирани води” над 1 500 души са с ниско квалификационно равнище като се очертава слаба тенденция към намаляване. В структурата на заетите от сектор „Производство и консервиране на плодове и зеленчуци” има близо 4 000 души от двете нискоквалификационни групи. И в този сектор се забелязва тенденция към слабо редуциране на размера на най-ниско квалифицираната заетост. В сектор „Производство на мляко и млечни продукти” близо 3 500 съставляват двете най-ниски професионално-квалификационни групи с тенденция към намаляване на броя им. Резултатите показват, че към 2011 г. в отрасъл ХВП са заети най-малко 17 000 ниско квалифицирани лица. При загуба на работни места лицата от тази квалификационна група ще се вляят в редиците на безработните. Следователно квалификацията и преквалификация на заетите в отрасъла е сериозно предизвикателство и се нуждае от последователно и цялостно анализиране за вземане на устойчиви решения.

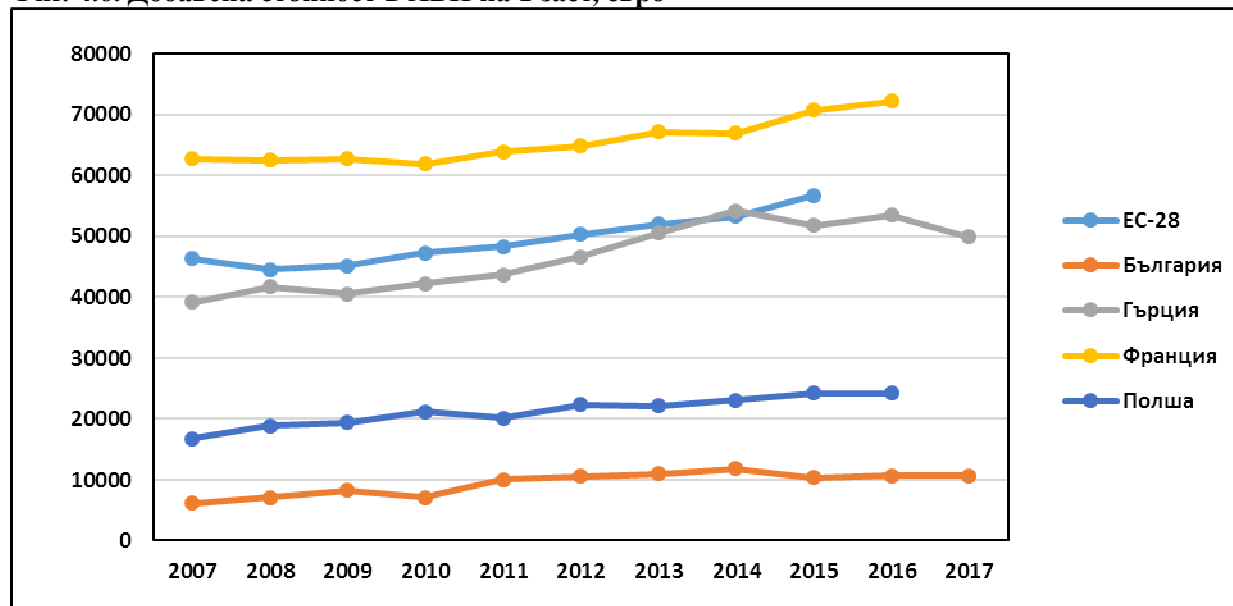
Делът на разходите за храна, напитки и тютюневи изделия от общия разход на домакинствата постоянно намалява през периода 2007-2017. Така от 42,1% през 2007 г., достига до 40,6 през 2011. След рязък спад през 2012 г. - 37,8%, през 2017 г. са 34,3%. В същото време покупателната способност на домакинствата, изчислена чрез паричния доход средно на лице расте след присъединяването на страната в ЕС. Най-осезаемо това се проявява при свинското месо, където изменението е близо два пъти, или с над 53% спрямо базовата 2010 г., следвано от малотрайните колбаси с 42%, месо от птици и бял хляб с 36%, следвани от млякото – съответно кисело и прясно с 33% и 30% и др. Единствено млечните масла не следват тази тенденция, където дори статистиката показва намаление на покупателните възможности на домакинствата с 16% за периода 2007-2017 г. Причина за това е тенденцията на увеличение в пъти на цените през последните няколко години.

Въпреки голямата инвестиционна активност и нарастването на производителността на труда в отрасъла в последните години секторите на ХВП в България се нареждат на последните три места сред страните-членки на ЕС по този показател. Секторите на ХВП в България са с четири(храни и напитки) до шест пъти (тютюни) по-ниска производителност от средната за ЕС. По производителност на труда, измерена с добавената стойност на един зает българската хранително-вкусова промишленост на този етап няма сравнително конкурентно предимство. Доказателство за тази негативна тенденция са данните от Eurostat, според които България добавената стойност в ХВП на 1 зает през 2015 г. е 10 391,3 евро, докато средната за ЕС е 56 790 евро. Положителна тенденция е ръста на добавената стойност, който се отчита за периода от 2007 до 2017 в България. През 2007 г. е 6 138,9 евро, докато към 2017 г. вече е 10 647 евро. Всичко това обаче бледнее, ако се направи сравнение например с Франция,

където изобщо ръста на добавената стойност от 2007 до 2016 г. е близо толкова, колкото е маржа у нас. Или ако през 2007 г. във Франция добавената стойност на 1 зает е 62 820,4 евро, то вече през 2016 г. се достигат нива от 72 205,1 евро.

Фиг. 4.6. Добавена стойност в ХВП на 1 зает, евро

Източник: Eurostat.

За периода 2001-2014 г. инвестициите в предприятията на ХВП са 8,9 млрд. лв., което представлява 3,8% от общите инвестиции в страната за същия период. Ръстът на инвестициите в отрасъла за цитирания период е 97,1%, но е значително по-нисък от този за страната - 222,1%. Равнището на концентрация, измерено с показателя брой заети наедно предприятие, е по-ниско от средното за ЕС в секторите храни и напитки и по-високо в сектор тютюни. Стойностите на показателя брой заети на едно предприятия показват процеси на деконцентрация в подотраслите храни и напитки (намаление) и процеси на концентрация в подотрасъл тютюн и тютюневи изделия (увеличение). По рентабилност, изразена с дела на брутни оперирац излишък в добавената стойност хранително-питейната индустрия в България е с по-високи стойности от средната за ЕС. Само производството на тютюневи изделия в България отчита значително по ниска рентабилност от тази в ЕС. Високите стойности на показателите за ефективност и рентабилност на производството в България се дължат на ниските разходи за труд, поради което не могат да бъдат тълкувани като надеждни индикатори за постигнат технологичен напредък. Производителността на разходите за труд, измерена с обема на добавената стойност, създавана от единица разход за персонала е по-висока от средната за ЕС в хранителната индустрия, но в условията на единен трудов пазар този показател не носи конкурентни предимства в дългосрочен аспект.

4.3. ЗНАЧЕНИЕ НА ХВП ВЪВ ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ

За периода 2007-2017 г. експортът нараства значително по-бавно, в резултат на което, отрасълът увеличава дела си в националния експорт с повече от 3%, което означава, че секторът проявява сравнителни конкурентни предимства по отношение на останалите отрасли в националната икономика. Темповете през последните няколко години се забавят и делът на отрасъла в общия експорт намалява с около 8%. Този показател, отразяващ външно експортната специализация на страната, показва, че в последните години отрасълът губи част от достигнатите позиции – и намалява конкурентните си възможности в сравнение с останалите отрасли на страната.

Като експортен отрасъл ХВП губи позиции в аграрния оборот, което се дължи на значителното намаление на дела на износа на преработени продукти в структурата на общия аграрен износ. Страната увеличава износа на суровини с ниска добавена стойност, като в същото време нараства и вноса на стоки с по-висока степен на преработка. Така в икономиката на страната се калкулират пропуснати ползи от създаване на доходи и заетост по директен начин в отрасъла и индиректно в земеделието, търговията, други индустриални отрасли и услугите.

Очертава се трайна тенденция на нарастване на експорта на продукти на хранителната индустрия – за последните 10 години стойностният обем на експорта е нараснал над 8 пъти. Конкурентните възможности в групите на тютюн и тютюневи изделия и на напитките, оценени с нарастването на стойностния обем на експорта също показват устойчиво положително развитие - експортът на тютюн и тютюневи изделия нараства около 8 пъти, а на напитки – близо 2 пъти.

В натурално изражение ръстът на експорта за след присъединителния период е нараснал над 2 пъти. При всички групи продукти се очертава тенденция на увеличаване на изнесените количества поотношение на базовата 2008 г. С най-висок ръст са износът на мелничарските продукти - над 8 пъти, на мазнини и масла – с около 4 пъти. Тези две групи формират над 50% от натуралния обем на експорта на храни. Износът на месо и на млечни продукти нараства близо два пъти.

Динамиката в структурата на износа в стойностно изражение на основните три групи продукти (подотрасъла) показва, че нараства значението на групата храни за сметка на напитките и тютюневите изделия. Докато през 2001 г. делът на храните в общия износ ненадхвърля 50%, а другите два подотрасъла – напитките и тютюневите изделия, разделят почти равностойно останалите 50%. В края на периода, делът на износа на храни се увеличава с над 30% – от 49% на 86%, а делът на манипулирания тютюн и цигарите заема 5,7%, след като спада значително в предходните години. Делът на напитките в общия износ намалява около 2 пъти. Още по-съществени са промените спрямо 1992 г., когато износът на манипулиран тютюн и цигари формира 42,8% от общия стойностен обем на експорта, напитките – 13,7%, а храните – 43,5%.

Промените в структурата на износа по основни групи продукти за периода в натурално изражение са аналогични – относителният дял на храните нараства с 25%, а този на напитките намалява с 27%. Експортният дял на тютюна и цигарите в натурално изражение се увеличава с 1%.

Таблица 4.3. Баланс по стокови групи, млн. евро

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Храни, напитки и тютюни - общо	-164,8	-320,7	-171,4	-60,0	-137,3	-138,1	-32,3	65,3	27,9	18,9	-32,2
<i>Храни</i>	-230,8	-379,6	-283,0	-180,9	-306,3	-307,0	-196,1	-69,5	-49,1	-26,2	-15,2
Месо и месни продукти	-52,9	-169,2	-164,7	-138,0	-221,6	-236,0	-186,8	-216,7	-190,6	-158,6	-189,3
Мляко и млечни продукти	12,6	8,2	8,5	-12,0	-32,1	-26,7	-43,8	-12,7	-10,0	-27,5	-45,0
Мелничарски продукти	-6,1	-5,8	14,2	27,0	31,2	29,6	29,6	37,0	6,6	8,5	17,0
Мазнини и масла	-37,8	-30,0	0,1	4,1	32,2	20,5	80,4	119,1	133,1	144,2	186,9
Консерви от месо и риба	-2,4	-9,4	-7,3	-10,5	-16,6	-17,7	-16,0	0,1	6,8	20,4	26,9
Захар и захарни изделия	-32,6	-39,4	-30,5	-38,2	-70,1	-64,8	-79,7	-23,8	-50,5	-61,8	-44,0
Какао и продукти от какао	-40,3	-58,9	-59,6	-48,2	-54,4	-42,8	-42,4	-51,7	-57,5	-49,0	-53,3
Тестени и сладкарски изделия	31,8	42,5	50,6	66,8	64,2	57,1	62,4	75,2	90,7	98,9	98,6
Консерви от зеленчуци и плодове	-4,8	-12,1	-14,5	19,9	6,8	-0,5	-1,2	-5,4	-3,2	5,3	6,0
Други видове продукти	-67,5	-72,7	-69,9	-66,6	-68,1	-72,6	-78,1	-77,5	-54,5	-90,9	-92,9
Готови храни за животни	-30,8	-32,7	-9,9	14,8	22,1	47,0	79,4	86,9	80,0	84,5	73,8
<i>Напитки</i>	14,0	-7,9	-16,3	-9,7	-10,2	-16,7	-34,6	-55,2	-90,2	-100,3	-99,9
<i>Тютюни</i>	51,9	66,8	127,9	130,6	179,2	185,6	198,4	190,0	167,2	145,3	82,9

Източник: Eurostat.

На секторно ниво анализът показва, че експортната структура е претърпяла значителни промени. Нараства дялът на продукти, които в миналото са заемали незначителен дял в експортната структура. Например през 1992 г. износът на продукти на базата на житни растения, тестени и сладкарски изделия заема едва 0,7% в експортната структура на храните, а към края 2015 достига 9,5%. Същата тенденция се очертава и при изделията от какао. Същевременно месната, млечната и консервната промишленост загубват част от позициите си в експортната структура. Такива са и промените в структурите на износа и вноса в натурално изражение.

Очертава се тенденция на увеличаване на възвръщаемостта от експорта на сектори с вторична преработка, които ползват готови и полуготови продукти (брашна, захар, какао, масла, сухо мляко, сметана, есенции, сладка, ядки и др.). Статистиката показва, че най-осезаем ръст на экспорт има при храните, като за периода 2007-2017 г. износа на храни се е увеличил над три пъти. Подобна тенденция се забелязва и при

тютюневите изделия с изключение на 2017 г. Благодарение предимно на големия дял на хранителен секторът (над 70%) и положителната тенденция през годините, то ХВП отчита постоянен експортен ръст достигащ до 2136,2 млн. лв. през 2017 спрямо 785,3 млн. лв. през 2007.

Търговското салдо в производството на двете основни групи – хранителни продукти и напитки след 2007 година отчита отрицателен баланс. Въпреки че износа на храни се увеличава непрекъснато, а през 2017 година достига над 3 пъти от нивото на 2007 година (или от 535.5 млн. евро през 2007, през 2017 вече е 1730,9 млн. евро). За сравнение, вносът на храни също е с нарастващи темпове и от 769,2 млн. лв. през 2007 г. заема все по-голям дял достигайки 1746,2 млн. лв. през 2017. Най-голям отрицателен баланс има за периода 2012-2013 (над 300 млн. евро). Продажбите на храни на външния пазар за изследвания период нарастват с около 16%. Ръстът не се оказва достатъчен фактор за нарастване на производството в сектора. През последните няколко години обаче, след 2014 и до 2017 г. намалява тази неблагоприятна тенденция, дължаща се основно на положителното външотърговско салдо в търговията с мазнини и масла. При тази група продукти след 2013 г. се отбелязва значителен ръст на износа, като за десетгодишния период от 2007 до 2017 г. е нарастнал близо 10 пъти или в абсолютни стойности от 37,9 млн. евро (2007) се увеличава до 304.8 млн. евро през 2017 г. Това е една възможност, една ниша в сектора, която е с потенциал, и очакванията на международните пазари е да продължава да се увеличава търсенето на растителни мазнини. Положително външотърговско салдо се регистрира и при тестените и сладкарски изделия, като за периода 2007-2017 г. ръстът е над 70 млн. евро.

След влизането на България в ЕС търговското салдо при напитките приема отрицателни стойности. И ако през 2007 г. балансът е положителна величина с 14 млн. евро, то вече през 2016 г. се отчита отрицателна стойност с над 100 млн. евро. Въпреки че изнасяме на международните пазари устойчиво и особено през последните години има ръст, той вноса постоянно се увеличава. За периода 2007-2017 г. се регистрира над 130% ръст на вноса на напитки. Това се дължи преди всичко на либерализирането на търговията на алкохолни продукти и все по-нарастващия внос на трапезни и сухи вина не само от страни в ЕС, но и от трети страни. В много случаи те са предпочитани на нашия пазар, не само поради добрите вкусови качества, но и особено е достъпната си цена. Само за периода 2016-2017 г. статистиката показва значителен ръст на вноса на напитки между 25-30% спрямо 2015 г. За периода 2007-2009 г. значително спадат продажбите на напитки на международния пазар - с 20% през 2008 г., 37% - през 2009 г., което води и до свиване на производството им през следващите няколко години. След 2010 година продажбите на напитки на външния пазар нарастват, като през 2014 г. достигат нивото от началото на 2007 г..

Изключение от общата тенденция прави единствено търговията с тютюневите изделия. Производството на тютюневи изделия, което в периода след 2007 година

нараства, и през 2014 година надвишава (с повече от 10%) нивото от началото на периода. На международния пазар продажбите на тютюневи изделия нарастват с високи темпове - близо три пъти спрямо 2007 година. Увеличеното търсене на международния пазар стимулира устойчивото нарастване на производството. Така за периода 2007-2017 г. Балансът на международните пазари на тютюневи продукти расте в пъти, като през 2009 спрямо 2008 г увеличението е над два пъти. През 2014 г статистиката отчита ръст от близо 400% в сравнение с базовата 2007 г. За последните осем години многократно нараства вносът на месо и месни продукти, мляко и млечни продукти за покриване на недостига на суровини за месопреработвателния и млекопреработвателния сектори.

Балансът на търговията на българската хранителна индустрия за периода 2007-2017 г. е отрицателна величина, от 2014 г. търговският баланс на страната с преработени аграрни продукти е положителен. Анализът на структурата на външнотърговското салдо показва, че отрицателния резултат от външната търговия на хранителната индустрия до 2013 година, включително се формира в най-голяма степен от търговията ни с храни. България на този продуктов пазар е нетен вносител, което говори за сравнително пониската ѝ конкурентоспособност по отношение на хранителните индустрии на другите страни. Само износът на тютюневи изделия е с положителен баланс и с тенденция на нарастване, докато при напитките страната става нетен вносител, поради силно редуциране на износа на вино за Русия. Положително търговско салдо има само една стокова група – хранителни продукти, приготвени на базата на житни растения, брашно, скорбяла, тестени и сладкарски изделия.

С най-голям принос в отрицателния резултат в групата на храните освен традиционно внасяните, какао, захар, „различни видове продукти” са още два сектора - месопреработвателната промишленост и млекопреработка. Последните два сектора формират отрицателен резултат в търговския обмен поради невъзможност на животновъдните ни отрасли да предоставят необходимата суровина за преработка и компенсират недостига с внос от страни-членки на ЕС.

Средните експортни цени на мелничарски продукти намаляват спрямо 2006 година. Това означава, че при равни други условия расте мотивацията на родните производители да пренасочат търговските си обороти към вътрешния пазар. Тази ситуация в голяма степен се отнася и за производителите на тестени и сладкарски изделия и на консерви от зеленчуци и плодове, за които средните импортни цени са с по-висок ръст, отколкото средните експортни цени.

4.4. ИКОНОМИЧЕСКО И ФИНАНСОВО СЪСТОЯНИЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯТА В ХВП

Финансовото състояние на преработвателните предприятия определя възможностите им за инвестиране в собствена суровинна база, както и наличието на оборотен капитал за своевременно разплащане с доставчиците на суровини, материали и амбалаж. От финансовото състояние на преработвателните предприятия зависят и възможностите за прилагането на добри практики за подкрепата на производителите на суровини чрез авансово финансиране на определен процент от производствените разходи, предоставяне на транспортни средства, оборотен амбалаж, елитни семена, препарати за растителна защита. Финансовото състояние определя и възможностите за инвестиции и иновации, които са ключов фактор за намаляване на разликата в конкурентния потенциал на подотраслите на българската хранително-вкусова индустрия със съответните индустрии на другите страни-членки на ЕС.

Стойностите на показателите очертават тенденция на стабилност на финансовите резултати от дейността на предприятията в отрасъла като цяло и в подотраслите. В следприсъединителния период приходите от дейността в отрасъла нарастват с около 29%. Най-висок е ръстът при тютюневите изделия-около 51%, следват храните, с ръст – около 34% и напитки - 9%. Ръстът на разходите леко изпреварва този на приходите при производството на хранителни продукти.

Със значително по-висока от средногодишната рентабилност на приходите (6,4%) и на собствения капитал (10,6%) са тютюневите изделия. Положителна тенденция се очертава и при ликвидността - отношението стойност на краткотрайните активи към краткосрочните задължения, която расте. По-добрите показатели се дължат и на ускорения оборот на краткотрайните материални активи от 99 на 72 дни. Изключение от общата оптимистична картина на финансова стабилност правят месопреработвателния, млекопреработвателния и консервния сектор, където финансовото състояние за периода остава влошен, което основно се дължи на високата зависимост от вносни суровини и невъзможност да натоварят своите капацитетни мощности, което намалява ефективността им заради високите постоянни разходи. Положителна тенденция се очертава и при ликвидността - отношението стойност на краткотрайните активи към краткосрочните задължения расте от 1,2 на 1,4, намалява общата задлъжнялост на предприятията.

Ръстът на разходите в млекопреработвателния сектор през по-голямата част от изследвания период изпреварва този на приходите и нетният финансов резултат, с изключение на 2009 и 2013 г., е отрицателна величина. Растежът и устойчивото развитие на отрасъла са в силна зависимост от състоянието на суровинната база, обема на инвестиции, обема на привлечените преки чуждестранни инвестиции,

потребителското търсене, наличието на квалифицирана работна сила, характеристиките на бизнес средата.

Огромно е значението, което имат суровините за резултатите от дейността на предприятията от ХВП и особено на тези от секторите производство и преработка на месо, производство на мляко и млечни продукти, преработка и консервиране на плодове и зеленчуци. Това са сектори, които години наред имат проблем с недостига на суровини поради това имат големи разходи за вносни суровини, което се отразява негативно на всички аспекти на тяхното производство - цени, количество, качество, асортимент. Засиленият внос на суровини дава възможност за поевтиняване на суровините и на произведената продукция, потребителят има ценови избор, но в същото време води и до понижаване на качеството и загуба на конкурентни предимства на външния пазар, свързани с специфични вкусови качества на българската продукция.

Позитивен ефект върху устойчивото функциониране на отрасъла оказват: инвестициите в производството на суровини и за модернизация на преработвателните предприятия чрез фондовете на ЕС; ползването на субсидии за реклама на традиционни продукти за навлизане на нови пазари във и извън ЕС; нарастването на притока на чуждестранни преки инвестиции в отрасъла след присъединяването на България към ЕС. По размер на привлечените чуждестранни инвестиции, ХВП заема шесто място и изпреварва добивната промишленост.

Негативен ефект върху развитието на отрасъла имат: недостига на национално произведени основни суровини за месопреработвателния и млекопреработвателния сектори за консервната промишленост, недостатъчната ефективност на производството заради високи постоянни разходи и непълното натоварване на производствения капацитет, нелоялната конкуренция и нерегламентирания внос от трети страни.

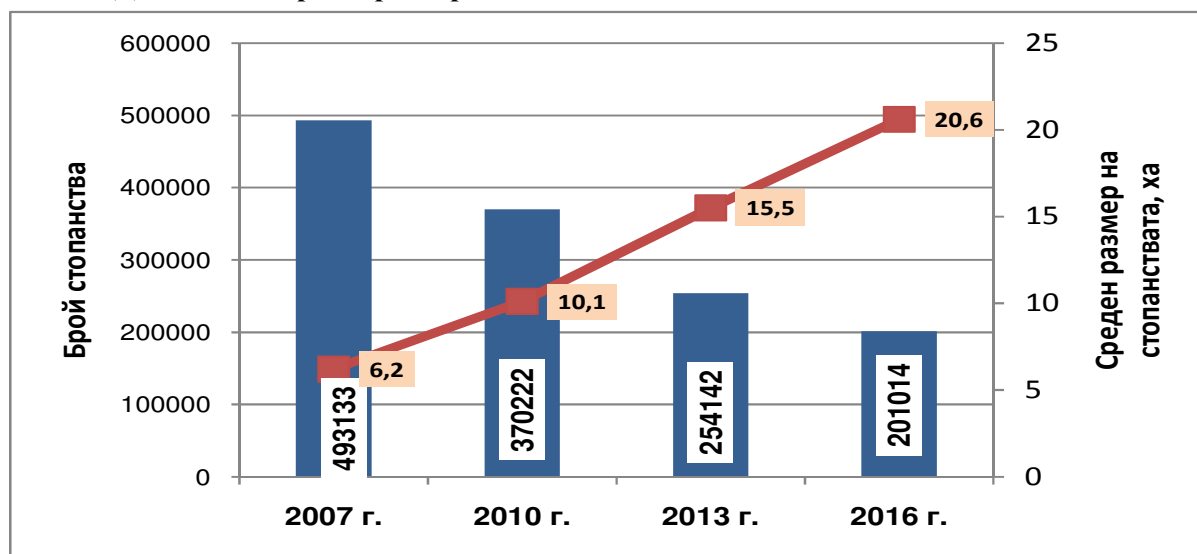
5. АНАЛИЗ НА ОРГАНИЗАЦИОННО-СТОПАНСКАТА СТРУКТУРА НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО

5.1. ЕВОЛЮЦИЯ В БРОЯ И РАЗМЕРА НА СТОПАНСТВОТА

Периодът 2007-2016 г. се характеризира с динамични структурни промени в земеделските стопанства. Очертава се трайна тенденция към намаляване броя на земеделските стопанства с близо 60% – от 493133 бр. през 2007 г. на 201014 бр. за 2016 г.

Фиг. 5.1. Динамика в броя и размера на земеделските стопанства

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Процесите на редуциране са най-динамични в стопанствата до 2 ха като намалението е със 65%. В по-малка степен, намаление е отчетено и при стопанствата с размер от 2-10 ха - с 40%. Положителна тенденция е увеличение на броя на по-едрите земеделски стопанства. С над 50% е нараснал броя на стопанствата с размер на ИЗП над 50 ха, а увеличението на стопанствата с размери от 10-50 ха е още по-високо – с 68%. Очакванията са, че очертаната тенденция на намаляване на броя на стопанствата, предимно за сметка на малките стопанства, ще продължи, макар и с по-слаби темпове.

Таблица 5.1. Динамика в броя и размера на земеделските стопанства

	2007	2010	2013	2016	Изменение 2016/2007 г., %
Стопанства, хил. бр.	493,1	370,2	254,1	201,0	-60
0 - <2ха	417,4	308,1	193,1	146,5	-65
2 - < 10 ха	49,3	41,1	38,7	29,7	-40
10 - < 50 ха	9,1	12,8	13,4	15,3	+68
>=50 ха	6,2	8,2	8,9	9,5	+53
ИЗП, хил. ха	3050,7	3617,0	3794,9	3795,5	24
0 - <2ха	191,1	144,2	100,9	69,5	-64
2 - < 10 ха	182,1	163,1	156,2	129,1	-30
10 - < 50 ха	179,9	278,6	299,6	362,5	+102
>=50 ха	2497,7	3031,0	3238,2	3234,4	+29

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”, Eurostat и собствени изчисления.

Данните очертават трайна тенденция на нарастване на общия размер на ИЗП след влизането на страната в ЕС в резултат на активизиране търсенето на земя, акумулирането на по-ниско плодородни земи и наличието на стимули за разширяване на стопанствата с цел акумулирането на повече субсидии, изплащани на 1-ца площ (европейски и национални) – от 3050,7 хил. ха през 2007 г., на 3795,5 ха през 2016 г. За анализирания период 2003-2013 г., ИЗП в страната е нараснала с 24%.

В резултат на протичащите процеси на редуциране на стопанствата и нарастване на ИЗП чувствително се увеличава средният размер на стопанство от 6,2 ха през 2007 г. на 10,1 ха за 2010 г., 15,5 ха през 2013 г. и достига 20,6 ха през 2016 г. Налага се изводът, че протичащите структурни промени водят до уедряване на земеделските стопанства в страната, ускорявани главно под влияние на директните плащания.

Таблица 5.2. Среден размер на земеделските стопанства в ЕС, ха

	2007	2010	2013	2016
България	6,2	10,1	15,5	20,6
ЕС-27 (28)	12,7	14,5	16,1	16,6
Гърция	4,7	7,2	6,8	6,6
Франция	52,1	53,9	58,7	60,9
Полша	6,5	9,6	10,1	10,2

Източник: Eurostat и собствени изчисления.

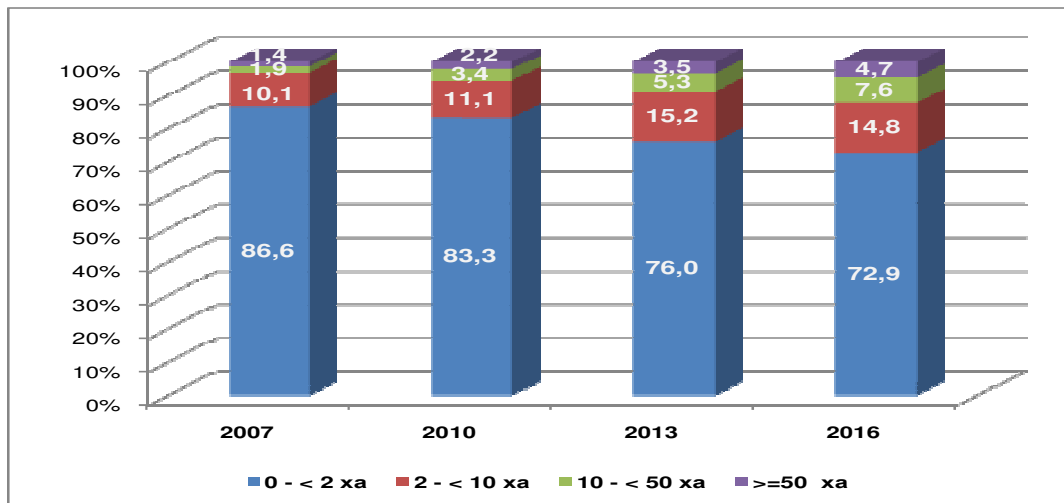
Сравнителният анализ между средните размери на земеделските стопанства в България, средно за ЕС и избрани страни - членки на ЕС показват, че за 2007 г. средният размер на стопанствата в нашата страна е нисък. Данните показват, че размерите на нашите стопанства са съизмерими с тези в Полша и са два пъти по-малки от средния размер за ЕС-27. Средният размер на стопанствата във Франция са значително по-високи и това се запазва за целия анализиран период. В България процесите на окрупняване на стопанствата протичат по-интензивно. В края на анализирания период – 2016 г., средният размер на стопанствата в страната е по-голям от размера на стопанствата, средно за ЕС, изпреварвайки и Полша. Окрупняването на земеделските стопанства е свързано с положителна тенденция на намаляване на броя на стопанствата до 1 ха, които не отговарят на условията за получаване на плащания по СЕПП. За анализирания период броят им намалява наполовина, като техният дял от 70,5% през 2010 г. намалява под 60% за 2016 г.

Протичащите процеси на реструктуриране на земеделските стопанства водят до промени в организационно-стопанската структура на земеделието. Намалява дялът на стопанствата с размер на ИЗП до 2 ха в общата структура, от 86,6% през 2007 г. на близо 73% в края на анализирания период, въпреки че запазват доминиращия си дял. В останалите групи стопанства настъпват промени в посока на увеличаване на техния дял.

За анализирания период най-чувствително е увеличението на дела на стопанствата от 10-50 ха от 1,9% през 2007 г. на 7,6% през 2016 г.

Фиг. 5.2. Структура на земеделските стопанства по размер на ИЗП

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”, eurostat и собствени изчисления.

Таблица 5.3 Динамика в средния размер по групи стопанства

Размер на земеделските стопанства	Среден размер на стопанствата в групата, ха	
	2007	2016
0 - <2ха	0,5	0,5
2 - < 10 ха	3,7	4,3
10 - < 50 ха	19,8	23,7
>=50 ха	402,8	340,5
Среден размер	6,2	20,6

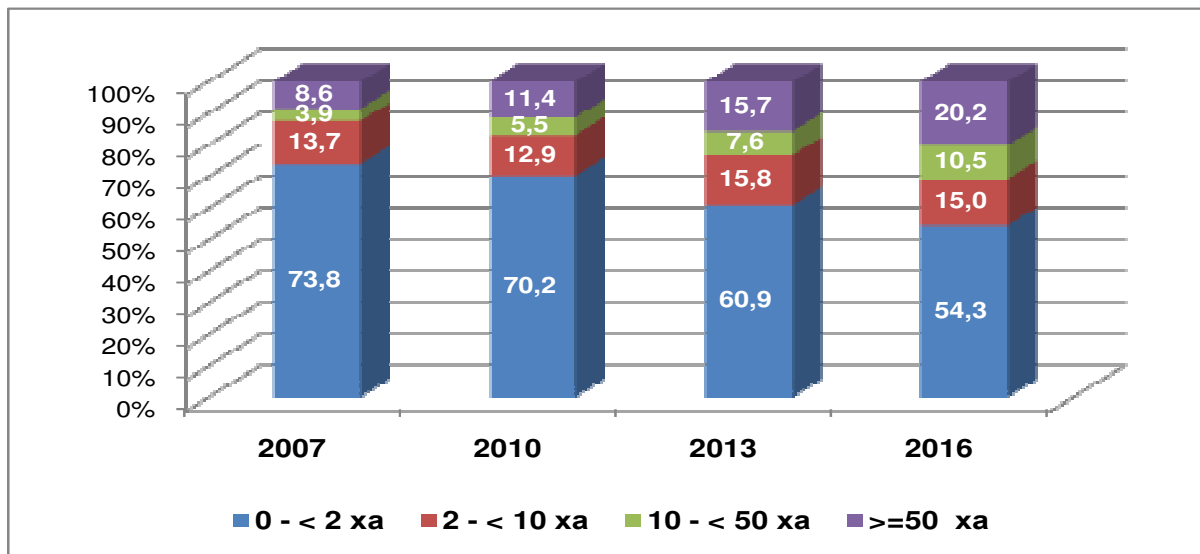
Източник: МЗХГ, „Агростатистика”, Eurostat и собствени изчисления.

Преструктурирането на земеделските стопанства води и до промяна в структурата на ИЗП по групи стопанства в зависимост от техния размер. Чувствителното намаление на броя на стопанствата до 2 ха е свързано и с намаление на техния дял в ИЗП от 6,3% през 2007 г. на 1,8% през 2016 г. За анализирания период е отчетено намаление и в дела на ИЗП на стопанствата от 2- 10 ха, докато в стопанствата над 10 ха има увеличение на техния дял. Сравнителният анализ за периода 2007-2016 г. показва чувствителна разлика в средните размери по групи стопанства, която се запазва за целия анализиран период. Данните показват: незначителна промяна в средния размер на стопанствата до 10 ха; увеличение на средния размер на стопанствата от 10 -50 ха; намаление на средния размер на стопанствата над 50 ха. В края на анализирания период

средният размер на малките стопанства е 0,5 ха, докато на най-едрите е неизмеримо по-голям – 340,5 ха.

Фиг. 5.3. Структура на вложения труд по размер на земеделските стопанства

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика” и собствени изчисления.

Неравномерно е разпределението на вложения труд по групи стопанства в зависимост от размера на ИЗП. Преобладаващ е дялът на вложения труд в земеделските стопанства до 2 ха. Положителната тенденция на редуциране на дребните и малки стопанства е свързана и с чувствително намаление на относителния дял на вложения труд в тези стопанства – за анализирания период от близо 74% намалява на 54%. Въпреки положителната тенденция се запазва преобладаващият дял на вложения труд в малките стопанства до 2 ха. Високият дял на вложения труд в малки по размер стопанства води до висока трудоемкост на продукцията, неефективно производство и ниски доходи. По-малко е увеличението на дела на вложения труд в стопанствата с размер на ИЗП 10-50 ха, а промяната в стопанствата от 2-10 ха е незначителна.

На единия полюс са дребните и малки стопанства до 2 ха, които през 2016 г. представляват близо 73% всички стопанства, в тях е съсредоточен над половината от вложения труд в отрасъла, но стопанисват едва 1,8% от ИЗП в страната. На другия полюс са най-едрите стопанства, които през 2016 г. представляват по-малко от 5% от стопанствата, с дял на вложения труд - 20% и стопанисват над 85% от общата ИЗП в страната. Анализът на данните показва, че въпреки посочените положителни тенденции в реструктурирането се запазва силно дуалистичната организационно-стопанска структура в българското земеделие и все още липсва значим слой от средни по размер земеделски стопанства.

5.2. СТРУКТУРА НА ЖИВОТНОВЪДНИТЕ СТОПАНСТВА

Анализът на данните показва чувствително намаление на животновъдните стопанства, от 418 160 бр. през 2007 г. на 134 004 бр. за 2016 г. или намаление с 68%, което е свързано и с намаление на броя на отглежданите животни в страната. С изключение на стопанствата, отглеждащи говеда, при останалите стопанства намалението е над средното. Изключително високо е намалението в броя на стопанствата, отглеждащи еднокопитни, свине, на следващо място - птици и кози.

Таблица 5.4. Динамика в броя на животновъдните стопанства

Брой стопанства по видове животни:	2007	2010	2013	2016	Изменение, 2016/2007, %
Говеда	132 766	95 357	69 564	54 376	-61
Овце	137 747	91 793	57 201	39 094	-72
Кози	113 770	84 582	45 416	26 744	-77
Свине	153859	82 265	50 104	30 143	-80
Птици	317442	185 455	109 585	68 320	-78
Еднокопитни	121766	51 232	48 783	23 160	-81
Общ брой	418160	279710	184032	134004	-68

Източник: МЗХ, „Агροстатистика”, eurostat и собствени изчисления.

Висок е делът на животновъдните стопанства, които стопанисват под 1 ха ИЗП и не отговарят на условията за получаване на плащания по СЕПП. Данните показват, че за анализирания период няма настъпили съществени промени, както общо за стопанствата така и по видове животни. Относителният дял общо за всички животновъдни стопанства от 73,7% за 2007 г. намалява на 67,6% за 2016 г. Най-нисък е делът на стопанствата, отглеждащи говеда. Въпреки колебанията, промяната е към леко увеличение на техния дял, който през 2016 г. е 57,8% и кореспондира с дела общо на стопанствата под 1 ха в страната - 59,2%. Прави впечатление, запазването на високия относителен дял на стопанствата, отглеждащи кози – над 75% през 2016 г.

За анализирания период, структурните промени в земеделските стопанства са свързани с намаление на общия брой животински единици в страната с 15%. Изпреварващите темпове на намаление на животновъдните стопанства в сравнение с намалението на животните води до увеличение на броя животински единици средно на стопанство, като увеличението е над два пъти – от 3,0 ж.е. през 2007 г. на 7,8 ж.е. за 2016 г.

Таблица 5.5. Относителен дял на животновъдните стопанства с ИЗП под 1 ха и дела на отглежданите животни в тях

Стопанства по видове животни	2007		2010		2013		2016	
	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %	Отн. дял от стопанствата, %	Отн. дял от животните, %
Говеда	54,8	32,1	59,3	21,1	51,2	24,0	57,8	23,4
Овце	64,1	42,5	66,6	40,0	56,4	33,1	59,3	31,4
Кози	78,5	66,5	82,3	69,4	74,7	58,5	75,3	52,1
Свине	70,8	58,3	72,9	59,3	62,8	59,5	70,0	66,5
Птици	74,2	75,8	57,8	63,9	65,0	66,9	71,1	70,5
Еднокопитни	64,5	61,3	65,4	57,0	60,9	54,3	62,2	42,5
Общо за стопанствата	73,7		70,5		60,2		59,3	

Източник: МЗХ, „Агростатистика”, eurostat и собствени изчисления.

Анализът на данните показва, че плътността на животновъдството, изразена чрез броя животински единици (ж.е.) на 1 ха ИЗП в нашата страна е значително по-ниска в сравнение със средната за ЕС и избрани страни-членки. Негативна тенденция е намаляването на плътността в резултат на намаляване на отглежданите животни и отлива на производители от подотрасъла. Резултатите показват, че не се използват пълноценно поземлените ресурси за отглеждане на животни – производство, което носи по-висока добавена стойност.

Таблица 5.6. Плътност на животновъдството на 1-ца площ

	Плътност на животновъдството, ж.е./ха			
	2007	2010	2013	2016
ЕС-27	0,79	0,77	0,75	0,76
България	0,41	0,26	0,22	0,24
Гърция	0,64	0,46	0,44	0,46
Франция	0,82	0,81	0,79	0,79
Полша	0,72	0,72	0,64	0,66

Източник: Eurostat и собствени изчисления.

Сравнителният анализ показва, че средните размери на животновъдните стопанства в България са по-малки в сравнение със средните размери за ЕС и избрани страни-членки. С изключение на Гърция, тези разлики са чувствителни. Уедряването на животновъдните стопанства в страната се извършва с по-бавни темпове и в края на анализирания период разликите се запазват.

Таблица 5.7. Среден брой животински единици в животновъдните стопанства

	Ж.е./стопанство			
	2007	2010	2013	2016
ЕС-27	15,9	20,0	20,8	22,9
България	3,0	4,1	5,6	7,8
Гърция	7,0	8,8	8,4	8,8
Франция	66,0	73,3	79,6	89,2
Полша	7,2	11,3	11,5	13,1

Източник: Eurostat и собствени изчисления.

5.3. ЕВОЛЮЦИЯ НА СТОПАНСТВАТА ПО ЮРИДИЧЕСКИ СТАТУТ

Изследването на структурните промени е допълнено и с анализ на организационно-стопанската структура по юридически статут на земеделските стопанства. Наред с фамилните стопанства трайно са се утвърдили и се развиват и други форми на аграрен бизнес – производствени кооперации, еднолични търговци, търговски дружества.

Таблица 5.8. Динамика на стопанствата и размера на ИЗП по юридически статут

Юридически статут	Брой стопанства				ИЗП, ха			
	2007	2010	2013	2016	2007	2010	2013	2016
Физически лица	476956	350041	237317	175209	914739	1201280	1223284	1169657
ЕТ	1828	2134	1871	1892	354597	544388	542947	541448
Кооперации	1156	941	811	767	890870	643555	565373	510698
Търговски дружества	1763	3639	4323	6322	522559	1151451	1396945	1536373
Сдружения и други	217	319	272	258	46625	76292	66362	37359

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”

За анализирания период 2007 – 2016 г., структурните промени са свързани с намаляване на броя на стопанствата при всички организационни форми с изключение на търговските дружества, като протичат с различна интензивност:

- най-динамични са процесите в групата на стопанствата на физически лица в посока на редуциране на техния брой, дължащо се главно на преустановяване дейността на дребните и малки стопанства. За анализирания период намалението на броя на стопанствата е с 63%, но се регистрира увеличение на стопанисваната от тях земя с 28%. При кооперациите също се очертава тенденция към намаляване на броя. След присъединяване на България към ЕС, въвеждането на директните плащания повиши цената на земята и рентата. При по-ниско ефективното производство, част от

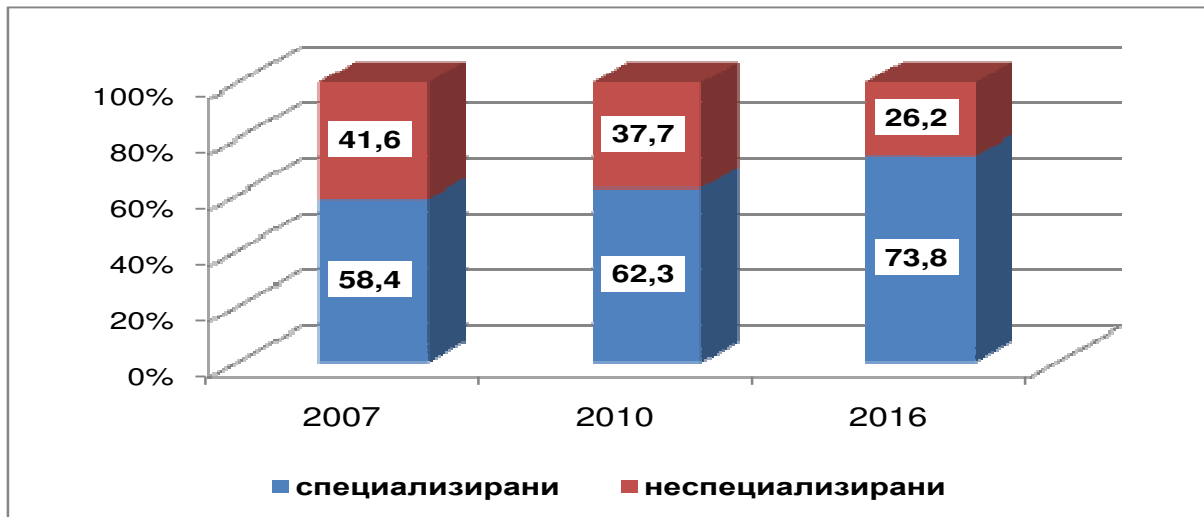
кооперациите не можаха да отговорят на очакванията на собствениците на земи за повишаване на рентата. Причините за преустановяване дейността на част от кооперациите се дължи на изтегляне на земята от собствениците с цел продажба или предоставянето им на търговски дружества срещу по-висока рента. Броят на кооперациите от 1156 през 2007 г. се редуцират до 767 за 2016 г., което представлява намаление с 34%, свързано и с намаляване на стопанисваната от тях земя. Значително увеличение на броя на търговските дружества като през 2016 г. техният брой вече е 6322 или увеличението е над 3 пъти, съпътствано и с увеличение на размера на ИЗП също три пъти. Резултатите от анализа на стопанствата по юридически статут показват, че протичащите процеси не водят до съществени промени в организационно-стопанската структура на земеделието. Обликът на нашето земеделие се определя от стопанствата на физически лица, чиито относителен дял остава доминиращ –87 % от всички стопанства и с дял 31% от ИЗП за 2016 г. Увеличава се делът на търговските дружества, които представляват 4% от стопанствата в страната, но стопанисват 40% от ИЗП.

Анализът на резултатите показва, че диференциацията между размерите на земеделските стопанства по юридически статут се запазва. Анализът по специализация показва ясно изразена тенденция към намаляване на броя на земеделските стопанства във всички групи в резултат на общата тенденция на редуциране броя на стопанствата, но процесите протичат с различна интензивност. Сравнителният анализ показва, че процесите на редуциране са по-интензивни при стопанствата със смесено производство в сравнение със специализираните стопанства. Най-високо е намалението при смесените животновъдни и растениевъдни стопанства, и при стопанствата със свине и птици.

5.4. СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ И ИКОНОМИЧЕСКИ ПОТЕНЦИАЛ НА СТОПАНСТВОТА

При специализираните стопанства, най-малко е намалението на броя на стопанствата с полски култури и трайни насаждение. По-малката редукция на броя на стопанствата с полски култури се обяснява с по-високото равнище на подкрепа спрямо производствените разходи, което стимулира фермерите да се насочват към тези култури. При стопанствата с трайни насаждения пък причината е в дълготрайния характер на направените вложения и бавния процес на промяна в специализацията. В края на анализирания период – 2016 г., най-голям е броят на специализираните стопанства, отглеждащи тревопасни животни – 61327, следвани от стопанствата с полски култури – 47991. Прави впечатление малкият брой специализирани стопанства в секторите „зеленчуци“, „свине и птици“ и смесените растениевъдни стопанства.

Фиг. 5.4. Равнище на специализация на стопанствата

Източник: МЗХГ, „Агростатистика” и собствени изчисления.

В резултат на протичащите процеси се очертава положителна тенденция на повишаване на равнището на специализация на земеделските стопанства. За анализирания период значително се повишава делът на специализираните стопанства от 58,4% през 2007 г. на 73,8% за 2016г. Три групи стопанства имат по-висок икономически размер от средния за страната – стопанствата, отглеждащи полски култури, зеленчуци, свине и птици.

Най-висок икономически потенциал имат стопанствата, отглеждащи полски култури - 18265 евро СПО, което се дължи на факта, че най-едрите стопанства, отглеждащи зърнени култури и слънчоглед са в тази група.

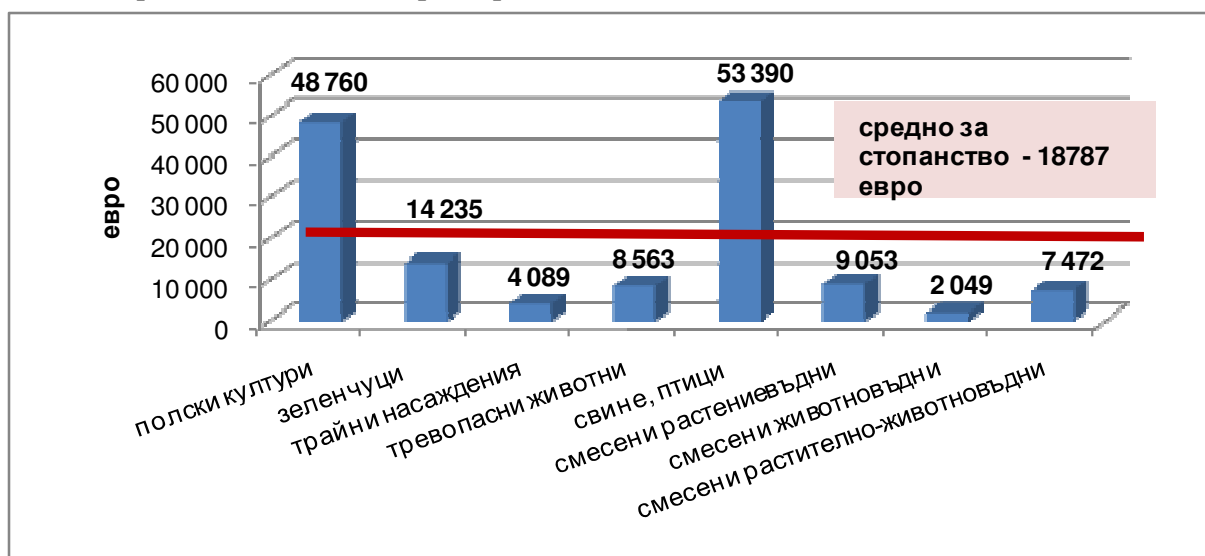
На следващо място със среден икономически размер от 12204 евро са стопанствата, отглеждащи свине и птици, което е резултат на големия общ размер на СПО, реализиран от малкото на брой едри стопанства. Този сектор се характеризира със силно разслоение на стопанствата по икономически размер - под 1% (0,7%) от стопанствата са с много висок икономически потенциал (с размер на СПО над 250 хил. евро), като реализират 75% от общия СПО в сектора. На другия полюс са дребните стопанства със СПО до 2000 евро, представляващи 74%, но реализират само 6% от общия СПО в сектора. С по-нисък икономически потенциал са стопанствата с трайни насаждения, преживни животни и смесено производство.

От специализираните стопанства с най-нисък икономически потенциал са стопанствата с трайни насаждения – средно 1885 евро СПО, което се дължи на преобладаващия брой дребни стопанства и на изключително малкия брой едри стопански единици. От неспециализираните стопанства с най-нисък икономически размер са смесените животновъдни стопанства - 1523 евро СПО, който е най-ниският размер от всички типове стопанства в страната. Причината е същата – висок дял на стопанствата от най-нисък икономически клас (до 2000 евро) и символичен брой на най-едрите стопанства с над 250 хил. евро СПО.

По-задълбочения анализ на структурата на специализираните стопанства по икономически размер показва, че при всички стопанства със изключение на сектор зеленчуци, преобладаващ е дялът на дребните стопанства до 2000 евро. Този дял варира в зависимост от специализацията на стопанствата. При зеленчукопроизводителните стопанства този дял представлява – 38,2%. Тези стопанства отглеждат високодоходни култури и въпреки дребните си размери успяват да реализират по-висок стандартен производствен обем, като преобладаващ е дялът на стопанствата - 42,3% в границите от 2000 до 8000 евро, които категоризираме като малки стопанства. В периода 2013-2016 г. продължава да нараства средният икономически потенциал на земеделските стопанства и достига 18787 евро. Увеличение е регистрирано при всички групи стопанства, но за периода най-значително е увеличението при стопанствата, отглеждащи свине и птици – 53390 евро, които изпреварват стопанствата с полски култури – 48760 евро. От специализираните стопанства с най-нисък икономически потенциал остават стопанствата с трайни насаждения – 4089 евро, което показва, че степента на обновяване на трайните насаждения не е достатъчно да доведе до по-значимо увеличение до равнища, кореспондиращи с интензивното производство. Остава изключително нисък икономическият потенциал на смесените животновъдни стопанства.

Фиг. 5.5. Среден икономически размер по типове земеделски стопанства, 2016 г.

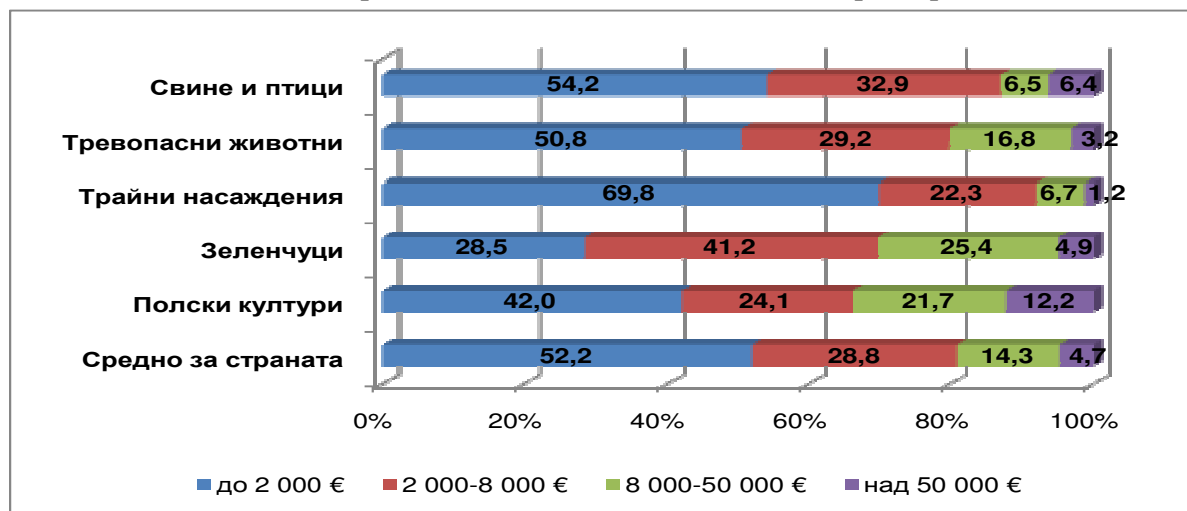
Източник: МЗХ, „Агростатистика” и собствени изследвания.

Формирането на по-високия среден икономически размер се дължи на вътрешните промени в структурата по групи стопанства. Сравнителният анализ на структурата на специализираните стопанства по икономически размер 2010 г. и 2016 г. показва, че чувствително намалява дялът на дребните стопанства до 2000 евро, които са укрепнали и увеличили икономическия си потенциал и част от тях са преминали в по-горната група на малките стопанства (2000-8000 евро). Част от малките стопанства са преминали в групата на средните (8000-50000 евро). През 2016 г. се формира по-значим слой специализирани средни

стопанства – над 20% в групите на стопанствата, отглеждащи зеленчуци и полски култури. Увеличава се и дялът на най-едрите стопанства с икономически размер над 50000 евро, при полските култури - 12,2%, отглеждащи свине и птици - 6,4% и при зеленчуците – 4,9%, чиито дялове са по-високи от средните за страната.

Фиг. 5.6 Дял на специализираните стопанства по икономически размер, 2016 г.

Източник: МЗХ, „Агростатистика” и собствени изследвания.

Сравнителният анализ на средните икономически размери на земеделските стопанства у нас и в ЕС показват значителни разлики. Средният икономически размер на земеделските стопанства в България за 2010 г. е най-нисък. Икономическият потенциал на българските земеделски стопанства е близо 4 пъти по-нисък от средния за ЕС-27, а в сравнение с Полша - 2 пъти по-малък. През 2016 г. средният икономически размер на българските земеделски стопанства изпреварва този в Полша и Гърция, но остава близо 2 пъти по-нисък от средния икономически размер на стопанствата в ЕС. Най-висок среден икономически размер имат стопанствата във Франция и диференциацията остава за целия анализиран период.

Таблица 5.9. Среден икономически размер на земеделските стопанства, евро

	2010	2013	2016
ЕС-28	25414	30550	34787
България	6640	12824	18787
Гърция	9505	11421	11059
Франция	98301	120527	134371
Полша	12602	15254	17726

Източник: Eurostat.

5.5. РАЗНООБРАЗЯВАНЕ НА ДЕЙНОСТТА И УПРАВЛЕНИЕ НА РИСКА

Анализът на данните за диверсификацията към други неземеделски дейности очертава малкия брой и нисък относителен дял на стопанствата, извършващи други дейности и носещи им допълнителни доходи в рамките на стопанската единица. Най-

голям е броят на стопанствата, извършващи механизирани услуги. За анализирания период се очертава ясно изразена тенденция към значително намаляване на броя на стопанствата при всички видове заетост, извън селскостопанското производство. Изключение правят стопанствата, занимаващи се с производство на възобновяема енергия, които в периода 2010-2013 г. нарастват.

Таблица 5.10. Разпределение на стопанствата според извършваните други неселскостопански дейности

Вид на дейността	Брой стопанства			
	2007	2010	2013	2016
Механизирани услуги	7553	2645	2201	1322
Преработка на земеделски продукти	-	307	378	312
Преработка на дървен материал	173	100	8	53
Селски туризъм	304	145	106	138
Занаяти	515	45	11	3
Рибовъдство и аквакултури	168	108	98	11
Производство на възобновяема енергия	-	5	33	11
Други странични дейности	-	255	268	164
Общо	8713	3610	2878	1987
Относителен дял от всички стопанства в страната, %	1,8	1,0	1,0	1,0

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”.

Налага се изводът, че стопанствата в България са слабо диверсифицирани към други неземеделски дейности и равнището на диверсификация продължава да намалява, което запазва риска от нестабилност на доходите. Един от начините за управление на риска е диверсифициране на дейностите в земеделските стопанства, а друг начин е застраховане на продукцията. Данните показват, че застраховането на растителната и животинска продукция не е разпространена практика за справяне с риска. За 2016 г. броят на стопанствата, застраховали продукцията е 1992, което представлява 1% от всички стопанства. От тях, най-висок е броят на стопанствата със зърнени култури – 783, технически култури – 637. Като дял на стопанствата със застраховки от общия брой на специализираните стопанствас полски култури представляват 3,3%. Прави впечатление, че в сектор „трайни насаждения”, разликата в броя на стопанствата със застраховки с овощни насаждения – 398 е значително по-висок от стопанствата с лоза - 93.

Таблица 5.11. Брой на стопанствата, застраховали продукцията за 2016 г.

Специализация на стопанствата	Брой стопанства, застраховали продукцията	Отн. дял от общия брой стопанства по специализация, %
Полски култури	1556	3,3
Зеленчуци	132	1,8
Трайни насаждения	491	2,0
Тревопасни животни	412	0,6
Свине и птици	83	1,2
Общо	1992	1,0

Източник: МЗХ, „Агростатистика”.

Наблюдава се разлика и между броя на стопанствата в сектор „тревопасни животни”. Значително по-висок е броят на стопанствата с говеда, застраховали продукцията си - 236, в сравнение със стопанствата с кози и овце – 156. При останалите типове стопанства дялът на стопанствата, застраховали продукцията са още по-ниски: при трайните насаждения – 2%, зеленчуците – 1,8%, с тревопасни животни – 0,6%, свине и птици – 1,2%.

6. АНАЛИЗ НА РАБОТНАТА СИЛА И ТРУДОВАТА ЗАЕТОСТ В ОТРАСЪЛА

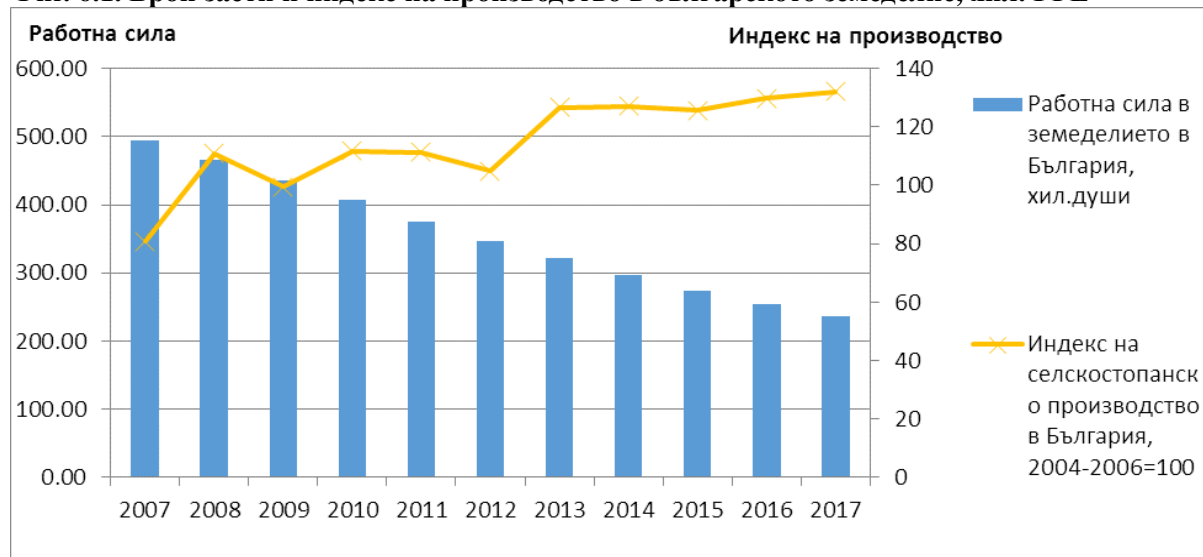
6.1. СЪСТОЯНИЕ НА РАБОТНАТА СИЛА

Проблемът с работната сила се превръща в ключов фактор за развитие на земеделието и в неговата способност да произвежда храни, с които да задоволява потребностите на увеличаващото се световно население. По данни на Световната банка, заетите в земеделието в световен мащаб от 1991 до 2017 година са намалели от 43% до 26% от всички заети в икономиката. В България, дялът на заетите в отрасъла намалява, като през 2017 г. съставлява малко над 6% от всички заети в икономиката. Като абсолютен брой, работната сила намалява от 490 хил. заети (2007 г.) до около 210 хил.заети (2017 г.). Това показва, че ангажираната в земеделието работна сила у нас се е свила 2,2 пъти между 2007-2017 г. Този факт се намира в контраст със световните тенденции, където дялът на заетите в земеделието наистина спада, но в реален брой, спадът е много по-малък, което позволява селскостопанското производство да нараства. Значителното съкращение на заетите в земеделието у нас се явява съществена причина за проблемите с липсата на достатъчен растеж в земеделското производство. Проблемът у нас се изостря не само от факта, че намалява процента на заетите в отрасъла, но и от факта, че работната сила е намаляла ежегодно през всички години на членство в ЕС.

Липсата на работници в отрасъла ограничава и спъва развитието на производството у нас, което се допълва и от бавните темпове на модернизация и технологичен напредък, които да компенсират това драстично свиване на заетите в отрасъла.

Фиг. 6.1. Брой заети и индекс на производство в българското земеделие, хил. ГРЕ

Източник: Световна Банка, ФАО, Eurostat.

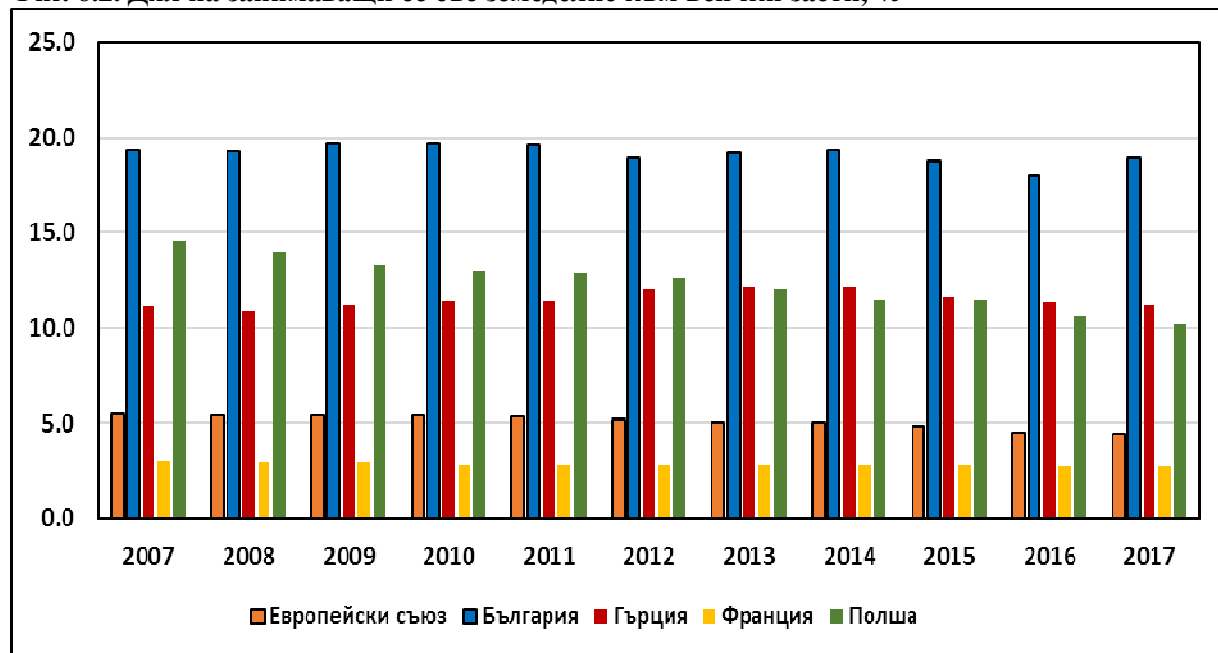
По данни на Евростат през последните 10 години (периода 2007-2016 г.) влагащите труд в земеделието намаляват повече от половината. През 2016 г. техният брой възлиза на 439,736 души. Тенденцията на намалението на работната сила в отрасъла е характерна почти за всички Европейски страни, но темпът и причините за този феномен в отделните страни е различен. В България той е близо 2.4 пъти по-висок от средния темп за ЕС-27 и е един от най-високите в европейското пространство. Редуцирането на работна сила в отрасъла на България е съпроводено със съответното съкращаване на трудовата заетост измерена с годишните работни единици (ГРЕ). Независимо, че намалява броят на заетите измерени като ГРЕ се оказва, че у нас много голяма част от населението продължава да има допир и частична (сезонна, временна, фамилна или друга) ангажираност в селското стопанство. Между 2007-2017 г почти не настъпва промяна, като около 19% от всички заети в икономиката полагат някакъв труд в земеделието. България е сред страните в ЕС, където този процент е най-висок, което показва, че има връзка между относително големия брой стопанства на човек от населението в България и значителният дял на занимаващите се със земеделие.

Влаганият труд в земеделието в България независимо от високия дял на занимаващите се със земеделие се превръща в сериозен проблем. Средно на 1 ГРЕ в ЕС през 2016 година се пада 18,3 ха, като България е сред страните с най-сериозно увеличаване на ефективността на труда – от 6,2 ха на 1 ГРЕ през 2007 година до 17,6 ха през 2016 год. Най-висока производителност на труда на база земя има във Франция, където през 2016 година 1 ГРЕ спомага за стопанисването на 36,9 ха Използваема земеделска площ. В Полша, интензивността на използването на труда е относително

ниска – 1 ГРЕ се пада на 8,6 ха. Това подсказва, че производителността на труда расте, но и разкрива, че увеличаване размера на земята, която се пада на 1 ГРЕ се дължи на реструктурирането в отрасъла, където нараства осезаемо делът на високомеханизираните производства.

Фиг. 6.2. Дял на занимаващи се със земеделие към всички заети, %

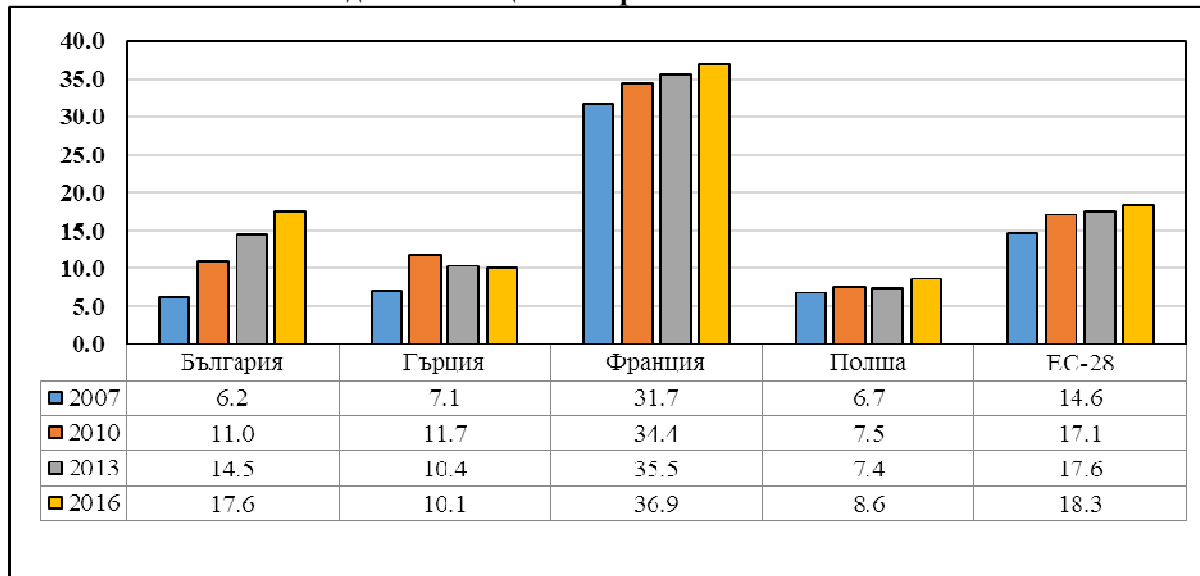
Източник: НСИ, Eurostat.

В зърнопроизводството се наблюдава бързо обновяване на материално-техническата база със съвременна техника (трактори, комбайни, прикачен инвентар и др. машини и оборудване), което допринесе този сектор най-бързо да се справи до известна степен с проблема с липсата на желаещи да се занимават със земеделие, но не и при уязвимите сектори в растениевъдството „Плодове и зеленчуци“. При стопанствата, специализирани в отглеждането на зеленчуци на 1 ГРЕ се падат едва 1,06 ха; при стопанствата с овощни насаждения приблизително 4 ха (3.93 ха). В тези сектори, най-остро се откроява проблемът с недостатъчната работна сила, като независимо от трудните пазарни и икономически условия при които трябва да се развива това производство, несигурността при намирането на работна сила възпрепятства фермерите да се занимават с това производство.

По стойността на показателя животински единици (ЖЕ) на една ГРЕ, който заедно с размера на използвана земеделска площ (ИЗП) на една ГРЕ са сравнително точен ориентир за производителността на земеделския труд в натурално изражение, България изостава от средноевропейското равнище. Анализът показва особена ниска производителност на труда в животновъдството (3.3 пъти по-ниска) и изравнена в растениевъдството със средното равнище за ЕС-27.

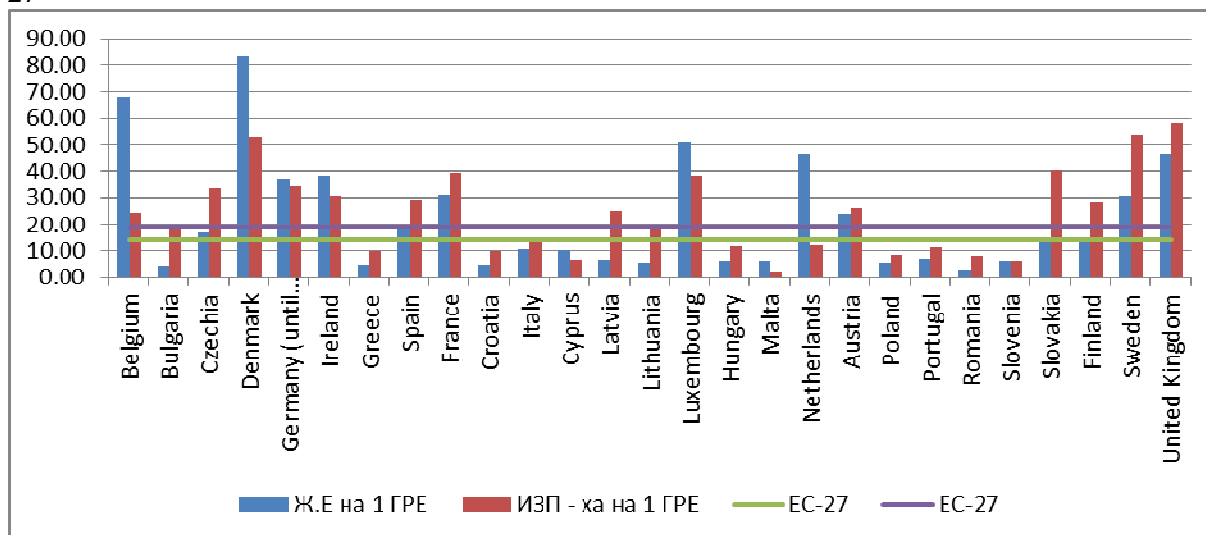
Фиг. 6.3. Използвана земеделска площ в хектари на 1 ГРЕ

Източник: НСИ, Eurostat.

Този резултат се дължи на положителната тенденция в подобряване на технологичните условия на производство в растениевъдния подотрасъл от 2007 г. насам, предимно в големите земеделски стопанства (с над 15 ИЕ), което естествено рефлектира върху повишената производителност на труда в тези стопанства. По сходен, неблагоприятен начин, са се развили през 10-годишния разглеждан период процесите на обновление и навлизане на земеделски иновации и в животновъдния подотрасъл.

Фиг. 6.4. Брой на Ж.Е и размер на ИЗП - (ха) на 1 ГРЕ през 2016 г. в ЕС-27

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Производителността на труда в него остава далеч под средното европейско равнище. През 2007 г. една ГРЕ е обслужвала 4.6 пъти по-малко на брой Ж.Е в сравнение с ЕС-27, а през 2016 г. разликата е 3.3 пъти. Производителността на труда в стопанствата на младите стопани е малко по-висока от тази в останалите стопанства. През 2016 г. Средно на 1 ГРЕ в стопанство на млад фермер се падат по 20.3 ха

използвана земеделска площ и 5.5 Ж.Е. При очертаващия се сериозен недостиг на човешка сила в земеделието се стига до задълбочаване проблемите в секторите, където ръчният труд все още не може да бъде заменен в достатъчна степен. Проблемът с недостига на работници в земеделието се дължи на качеството на работата, демографската криза в селата и психологията по отношение на труда. Спиране изтичането на работна сила и ускоряване модернизацията ще увеличи производителността, производството, доходността откъдето устойчивостта и възможностите за заплащане ще се подобрят.

6.2. КАЧЕСТВО НА РАБОТНАТА СИЛА В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

Освен количествената характеристика на работната сила в отрасъла, съответни промени през изследвания период бележи и качественият състав на заетите в земеделието. Следните два компонента имат пряко отношение към качеството на трудовите ресурси: тяхната възрастова структура и образователно равнище. Анализът на данните от горната графика показва, че делът на лицата в най-високата група (над 65 г.) намалява от 45% през 2007 г. на 36% , но той все още остава по-голям от средното за европейските страни. В същото време се увеличава делът на най-младата възрастова група (под 40 г.) – от 8% на 14%. По този показател ние изпреварваме европейското равнище. В периода 2009-2016 г. един от основните заложили приоритети по отделните мерки от ПРСР е да се стимулира развитието и навлизането на младите земеделски стопани на възраст до 40 г., включително приемствеността между поколенията. На младите земеделски стопани чрез ПРСР се предоставя възможност за подкрепа при навлизане в сектора, както и за модернизиране на производствения процес в стопанства им.

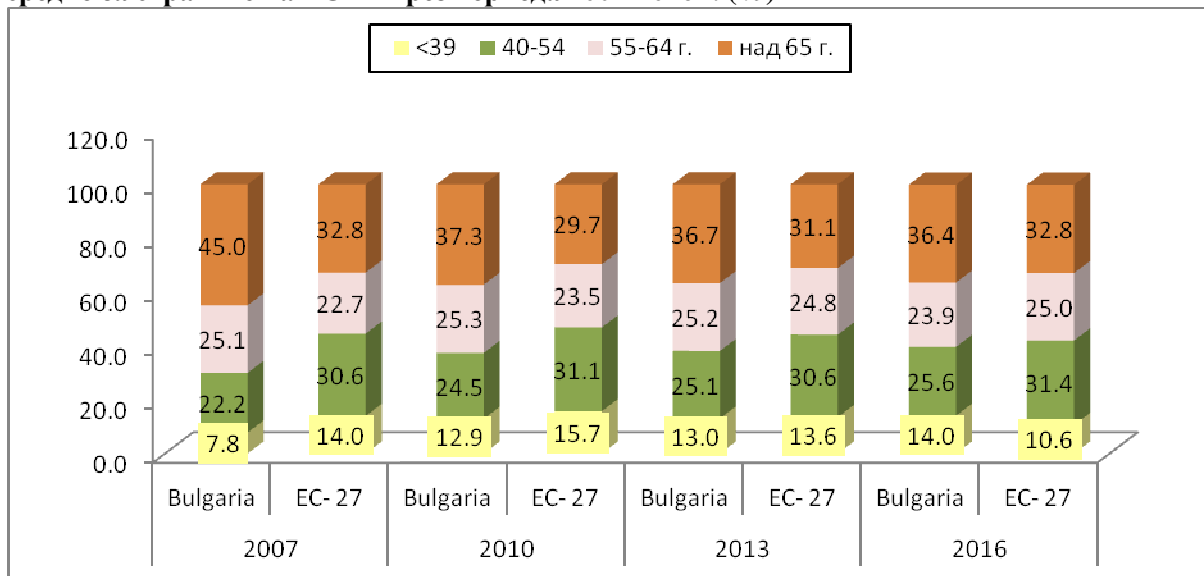
Сравнително положителният резултат по-конкретно е следствие от действието на М.112 „Създаване на стопанства на млади фермери” в ПРСР (2007-2013), която подпомага финансово бъдещите млади фермери през първия програмен период. През този период са подпомогнати 5678 земеделски стопани на възраст между 18 и 40 г. В ПРСР (2014-2020) е в действие подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“. Тези две мерки допринасят за навлизането на общо 7051 млади фермери през периода 2009-2016г. От регистъра на земеделските стопани е определен баланса между регистрираните за първи път и отписаните млади земеделски стопани.

Ниският дял на младите фермери в страните на Европа свидетелства за сериозни проблеми свързани с привличането и трайното задържане на млади хора в отрасъла. Освен мерките, подчинени на финансовото подпомагане на тази група земеделски стопани, следва да се приложи комплексен подход, който да включва мерки за осигуряването на привлекателни технологични, ергономични, социално-битови и др.

условия на труд и живот в селските райони, с цел тяхното привличане и трайното им задържане. От дългогодишни изследвания на ИАИ по отношение на факторите за формирането на трудовия потенциал в земеделието е известно, че значителният дял на ръчния и в много случаи примитивен земеделски труд, ниската степен на механизация, автоматизацията и интелектуализацията на труда обуславят отрасъла като непривлекателно поле на трудова реализация, особено сред младите хора. Това именно е една от основните причини за отлива на работна ръка от земеделието.

Фиг. 6.5. Относителен дял на заетите в земеделието по възрастови групи в България и средно за страните на ЕС-27 през периода 2007-2016 г. (%)

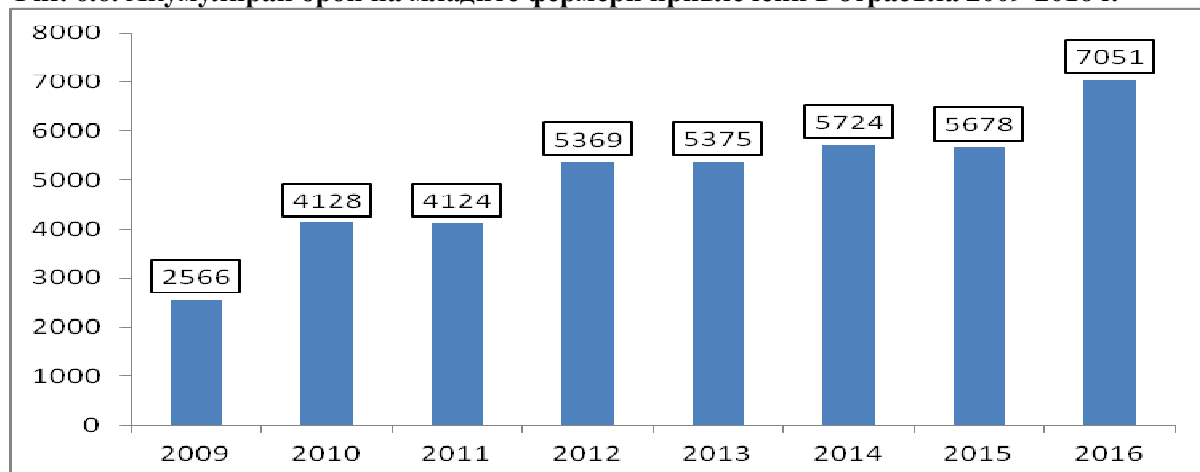
Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Технологичните, заедно със социално-битовите условия на работа не съответстват на осъзнатите потребности и изискванията на съвременния човек. Материалното стимулиране като форма на икономическата реализация на работната сила, се характеризира с генерирането на по-ниски доходи в земеделието, в сравнение с тези в другите отрасли на икономиката и в сравнение със заплащането на труда в чужбина, но това не е единствената причина за негативните нагласи за прилагане на труд в земеделието.

Освен неблагоприятната възрастова структура на работната сила в земеделието проблем е нейното ниско квалификационно равнище. По данни на Евростат от всички управители на земеделски стопанства през 2007 г. 85% са с най-ниска степен на квалификационно ниво (0-2). За 10 - годишния изследван период обхващат на лицата с това квалификационно равнище намалява на 72.3% през 2016 г. Този факт сам по себе си е положителен сигнал за редуциране на неквалифицираната земеделска заетост. Въпреки това, обстоятелството че близо една трета от всички мениджъри остават без никаква квалификационна подготовка показва, че този проблем продължава да стои с особена острота пред работната сила в отрасъла. Динамиката в образователно-квалификационната структура на работна сила може да се проследи на фигура 6.6.

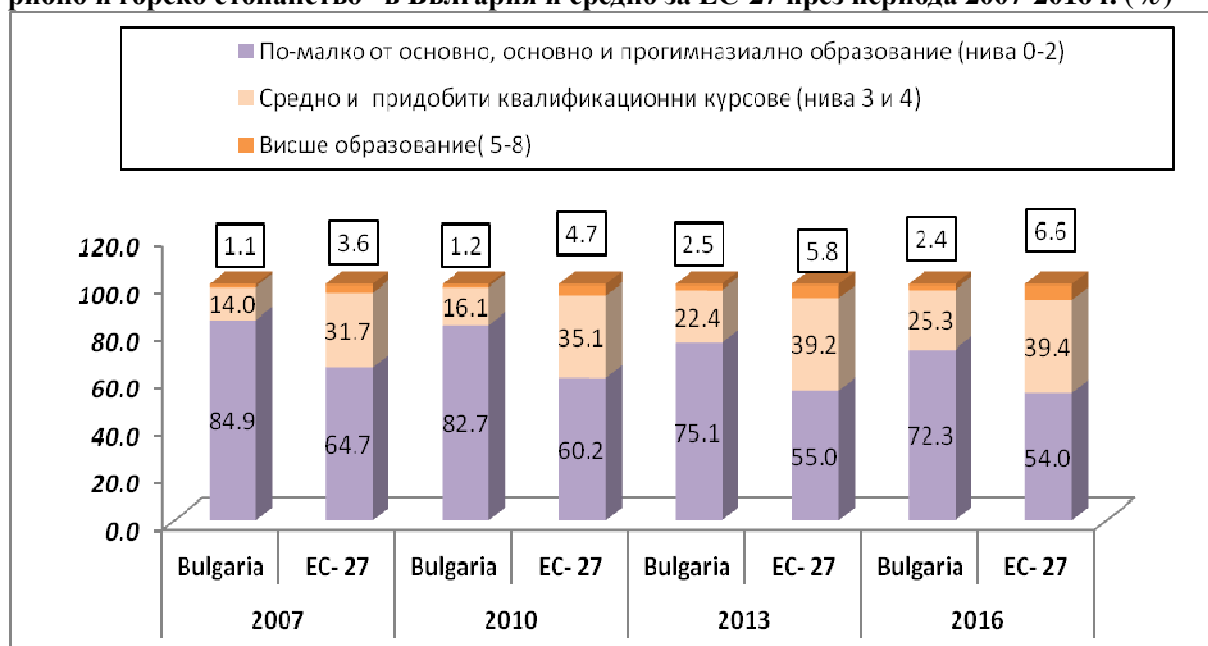
Фиг. 6.6. Акумулиран брой на младите фермери привлечени в отрасъла 2009-2016 г.

Източник: Авторска графика с данни от Доклад на МЗХ „Влияние на ОСП в ЕС върху българското земеделие”.

Съгласно възприетата категоризация на ЕС мениджърите са със следните нива на образователен статус: най-ниското ниво (0-2) обхваща лицата с по-малко от основно (начално по нашата образователна система) и основно образование; към средното ниво (3-4) се отнасят лицата със средно образование и придобили квалификационни курсове и в последната най-висока категория (5-8) заетите с висше образование.

Фиг. 6.7. Изменение в квалификационно-образователната структура в отрасъл „Селско, рибно и горско стопанство” в България и средно за ЕС-27 през периода 2007-2016 г. (%)

Източник: Евростат, собствени изчисления и графика.

Анализът на данните показва няколко основни белега на развитието на качествения състав на работната сила. Темпът на намалението на лицата с най-ниско ниво (0-2) е недостатъчен и отрасълът продължава да изпитва остър дефицит от квалифицирани кадри за работа със сложна механизирана техника и за прилагане на нови технологии. Относителният дял на мениджърите на земеделски стопанства със

средно и висше образование изостава от Европейското равнище, което означава, че в земеделието не достигат специалисти с мениджърско квалификационно ниво. Въпреки това, следва да се отбележи напредъка по отношение на изкараните допълнителни квалификационни курсове, в резултат на което обхватът на лицата с ниво 3-4 се увеличава от 14% през 2007 г. на 25.3% през 2016 г. Въпреки настъпилите положителни промени в повишаването на професионалното и квалификационно ниво в аграрния сектор, те са недостатъчни за да се постигне необходимият прелом в цялостната образователно-квалификационна структура на земеделските стопани.

Поради ключовото значение на инвестициите за издигане на качествено ново равнище технологичните условия на труд в земеделието и последващото очаквано повишаване на привлекателността на земеделския труд и прилив на млада работна сила, накратко сме разгледали тяхната динамика и инвестиционното поведение на земеделските производители. У нас от 2007 г. досега (по данни на НСИ) се наблюдава нарастване на общия обем на инвестициите за придобиване на дълготрайни материални активи в селското, горското и рибното стопанство (СГР) - от 638 208 хил. лв. на 1 451 728 хил.лв. през 2017 г. Това променя инвестиционната структура по отрасли като дялът на инвестициите от 2.3% през 2007 г. за СГР стопанство нараства на 8.2 % през 2017 г.

6.3. ПРОИЗВОДИТЕЛНОСТ И ЗАПЛАЩАНЕ НА ТРУДА В ЗЕМЕДЕЛИЕТО

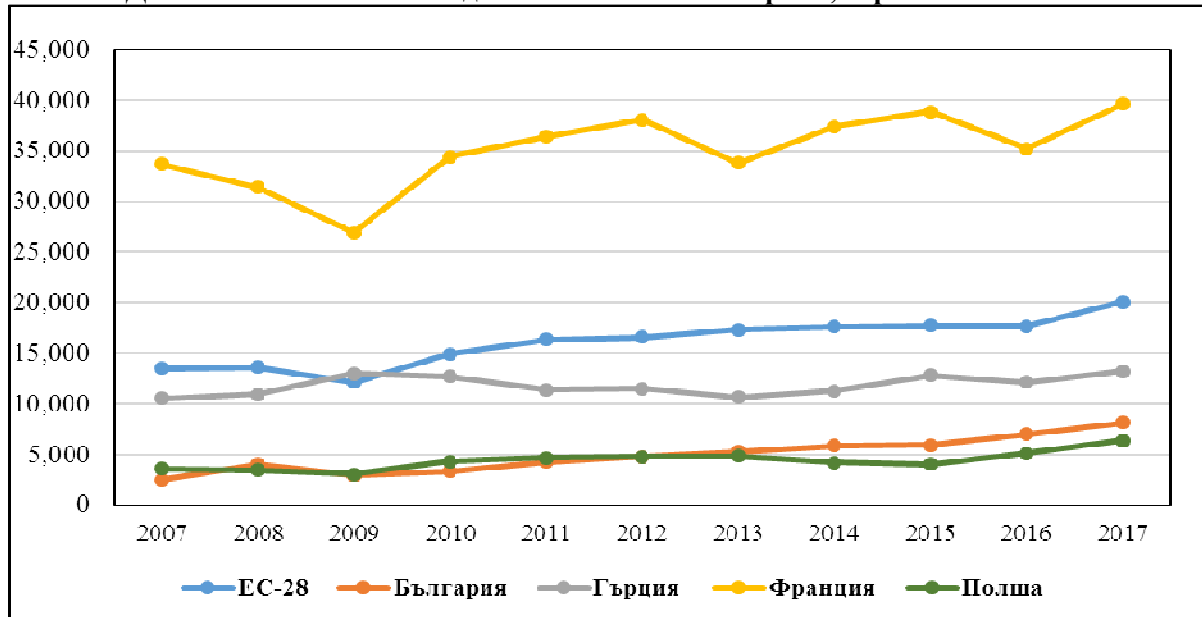
Производителността на труда в европейското земеделие е сравнително висока, но съществува значителна диференциация по страни. Средно за ЕС, 1 Годишна работна единица (ГРЕ) успява да формира около 20 хил.евро добавена стойност през 2017 г., но тя варира между 6,4 хил. евро в Полша, 8,1 хил.евро в България и 40 хил.евро във Франция. В сравнение с производителността на труда средно за европейската икономика, в земеделието тя е по-ниска между 2-4 пъти. Проблемът е в земеделието, като липсата на достатъчен ръст в отрасъла се отразяват на доходността и на заплащането на труда, което води до изоставане в нивата на заплащане на наетата работна ръка в земеделието сравнено с другите икономически отрасли. Земеделието като цяло е отрасъл, където повишението на цените и ръст в печалбата на производителите създава социални проблеми в обществото защото се покачва издръжката на живот, но ниското заплащане на труда в никакъв случай не е решението.

Ниската производителност на труда в земеделието в много от страните на ЕС, включително и в България води до относително нисък факторен доход на 1 ГРЕ. Средно за ЕС, факторният доход на 1 ГРЕ е 18,5 хил.евро, докато в България той възлиза на 10,4 хил.евро, а от другите наблюдавани страни (Франция, Полша и Гърция), най-нисък е в Полша – 7,2 хил.евро. Компенсацията на наетите в земеделието представлява около 34-35% от факторния доход в отрасъла средно за ЕС. Това е съществено да се отбележи

защото в останалите икономически сектори, компенсацията на наетите представлява около 45% от БВП средно за ЕС, което разкрива една от слабостите при заплащането на работната сила. В България, разходите за заплащане на вложения труд в земеделието възлизат на около 25% от факторния доход в земеделието, което е по-ниско отколкото средното за Европа. В същото време, Франция, която е водещата в земеделието страна на ЕС и включена в това изследване има дял на разходите за заплащане на труда достигащ 40% от факторния доход през 2017 година.

Фиг. 6.8. Добавена стойност в земеделието на 1 ГРЕ по страни, евро

Източник: НСИ и Евростат.

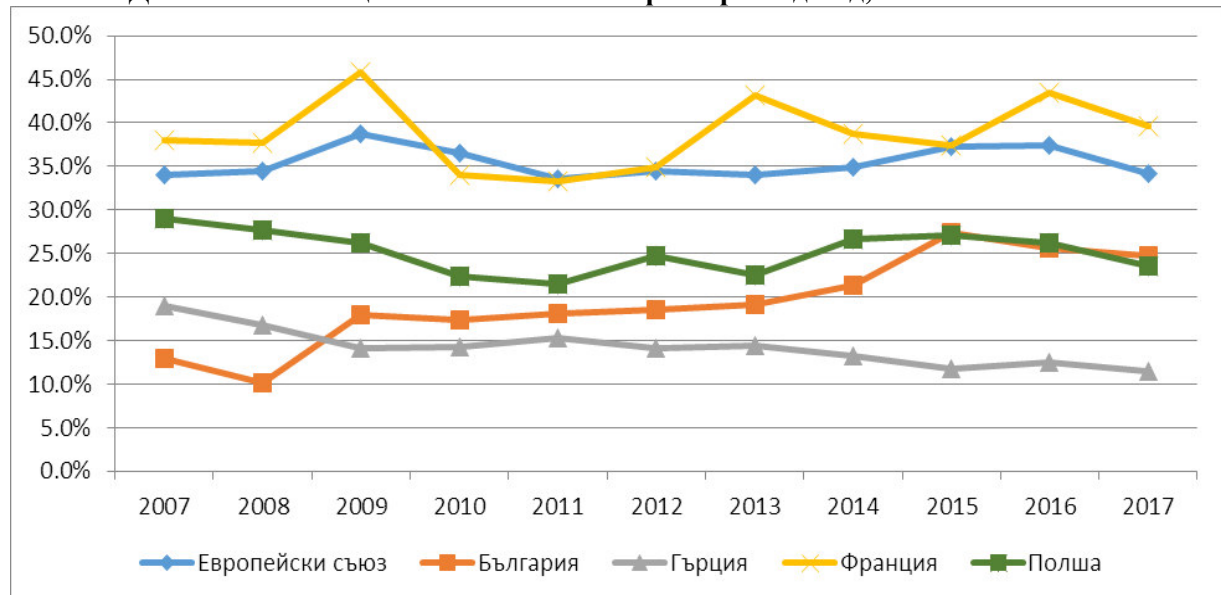
Проблемите с работната сила в земеделието и рязкото намаляване на заетите в селското стопанство и в България и в ЕС са причина за проблемите с добавената стойност и ръста на селскостопанското производство. Земеделieto е отрасъл, където труда продължава да изпълнява голяма част от производствения процес, особено в животновъдството и в други полски производства, където прибирането на реколтата не може да се извърши механизирано или едновременно. Причините за съкращаване на работната сила заета в селското стопанство у нас е в изоставането на заплащането в сравнение с другите икономически отрасли. По-ниското заплащане на труда в земеделието се дължи от една страна на по-ниската производителност и възвращаемост в отрасъла на единица разход, но така и в оценката за качеството на предлаганата работна сила и във вида на предлаганата работа.

В останалите икономически сектори, разходите за труд представляват между 45-50% от създаваната добавена стойност, докато в земеделието това съотношение е значително по-малко. В България нивата са около 25% и за да се намали острия недостиг на работници в отрасъла има възможност за едно между 50-60% увеличение на разходите за труд. Това няма да реши всички проблеми с недостига на работници, но ще преодолее част от най-острите дефицити. Проблемът с липсата на желаещи да

работят в земеделието се дължи и на качеството на работата, която се предлага в земеделието, на демографската криза в селата и на светогледа по отношение на труда на съвременното общество. Модернизацията и внедряването на нови технологии и техника са устойчивият път за преодоляване на преобладаваща част от проблемите.

Фиг. 6.9. Дял на компенсацията на заетите във факторния доход, %

Източник: НСИ и Евростат

Модернизацията не само ще помогне да се намери известно решение за заместване на част от липсващата работна сила с машини, но ще създаде възможност да се предлага работа за квалифицирани специалисти и да се подобри имиджа на заетостта. Изключително важна е модернизацията в животновъдството и в секторите (зеленчукопроизводство и овощарство), където в момента ситуацията с намирането на работници е най-критична. Едновременните мерки за спиране изтичането на работна сила от земеделието и в ускоряване на усилията за модернизация и технологичен напредък в отрасъла ще допринесат за увеличаване производителността, до нарастване на производството и добавената стойност, до увеличаване на доходността от земеделие, а оттам до по-висока устойчивост и възможности за по-добро заплащане, което ще оттласне нагоре българското селско стопанство.

6.4. ТРУДОВА ЗАЕТОСТ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Развитието на работната сила в селското стопанство и на земеделската заетост са едни от основните фактори за постигане целите на ОСП и представляват важен акцент в социалната политика на Европа. Тенденциите в развитието и формирането на работната сила в селата в голяма степен са в съответствие с демографските процеси в селските райони. По данни на НСИ, всяка година селата губят от своя човешки потенциал приблизително с 1,6%. Този процес е съпроводен с постоянно застаряване и влошаване на възрастовата структура на селското население, поради неблагоприятните социално-

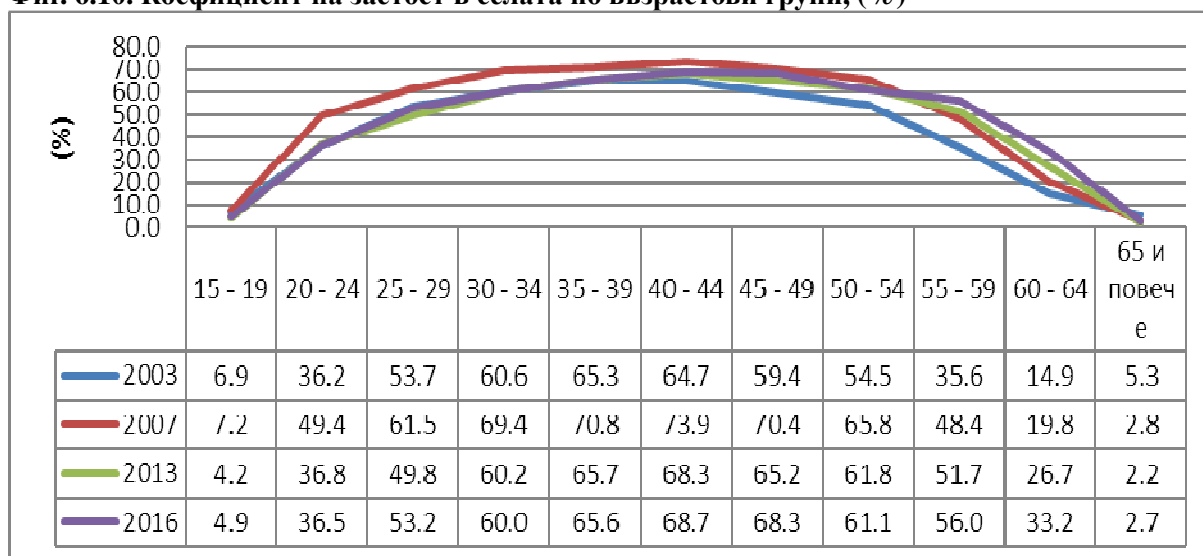
икономически и инфраструктурни условия на живот в селата. Състоянието на влошената възрастова структура на населението в селата силно ограничава възможностите за формирането на необходимата в количествено и качествено отношение работната сила в отрасъла.

Осигуряването на трудова заетост на селското население в трудоспособна възраст е една от приоритетните задачи в социалната политика на държавата. Изграждането на устойчиви трудови навици и мотивация за труд е свързано с предоставените възможности за реализация на полето на труда, с разкритите работни места, с развитието на малкия и среден бизнес в селата и не на последно място с диверсификацията на местната икономика. По данни на официалната статистика, през 2016 г. стойността на коефициента на заетост в селата възлиза на 37,1% и е значително по-ниска в сравнение със заетостта в градовете (53,8%).

След края на първия период (от 2013 г. насам) коефициентът на заетост сред по-младите възрастови групи (под 39 години) намалява. Налице е разминаване между очакванията за бързо адаптиране към трудовия пазар в селата и липсата на достатъчно реални възможности за реализация на младите. При по-възрастното население, особено в групата между 55 и 64 г., тенденцията на повишаване на трудовата заетост се запазва и понастоящем.

В значителна степен за успешната реализация на пазара на труда определена роля има равнището на образование и квалификация на зетите лица. Това с пълна сила важи и за заетостта в селата. Нагледно тази зависимост на трудовата заетост от придобитата образователна и квалификационна степен може да се проследи на фиг. 10.

Фиг. 6.10. Коефициент на заетост в селата по възрастови групи, (%)

Източник: НСИ.

Анализът на данните от горната графика много ясно показва, как заетостта на лицата с висше и средно образование е над общата заетост в селата. С особена сила този факт важи за зетите лица с придобита професионална квалификация. До 2010 г.

те доминират на трудовия пазар като през 2008 г. се достига пикът на тяхната заетост (коефициентът на заетост е близо 70%). След 2010г. заетостта на квалифицираните лица е изместена от категорията на лицата с висше образование. Този факт може да се обясни, от една страна с навлизащите нови производствени и информационни технологии в отрасъла, които изискват прилагането на нови знания не само свързани с аграрното производство, но и такива по управление и маркетинг, агро-екология, финанси и др., за които по-подготвени се явяват висшистите. От друга страна, част от лицата с висше образование са завърналите се от градовете в селата пенсионери. По тази причина преобладаващата част от тях имат висше образование, свързано с прилагането на труд извън земеделската дейност, но въпреки това успяват да се реализират на трудовия пазар в селата.

Разликата между общата заетост в селата и тази на лицата с висока степен на образование се запазва относително постоянна през всичките години – тя е от порядъка на 23-24%. Обратно на това положение е състоянието със заетостта на лицата с по-ниска степен на образование (основно, начално и по-ниско). При тях коефициентът на заетост остава под линията на общата в селата заетост през целия изследван период. Особена ниска е заетостта сред най-ниско образованите лица, за които тя е едва 9-12%. Различията в заетостта, от гледна точка на степента на образование е значима, което по-строго статистически се доказва от високите стойности на коефициента на вариация, който се запазва през годините на приблизително едно равнище от 50%.

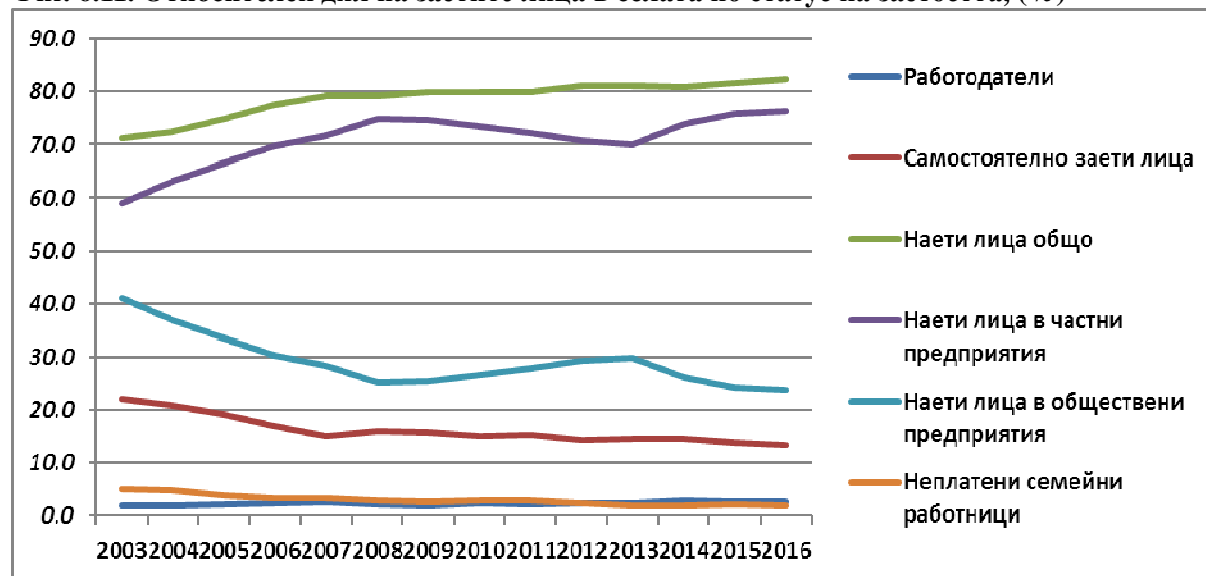
Като цяло може да се обобщи, че през годините на периода 2003-2016 г. трудовата заетост в селата за отделните категории лица бележи колебливи изменения. В общи линии, в края на изследвания период равнището на общата заетост е малко по-високо от това в неговото начало - с едва около 4%. Сред основните причини за това състояние са ограниченият брой на разкритите работни места в селата, липса на достатъчно възможности за упражняване на труд извън селското стопанство и други.

Доказателство за това е запазването на заетостта в земеделския отрасъл и свързаните с него дейности като основен източник на доходи в селските домакинства, което се установи в следните изследвания: “Инвестиционно поведение на земеделските стопанства при различни сценарии на политики за развитие” и „Влияние на инвестиционната подкрепа върху икономическата жизнеспособност на земеделските стопанства”. Делът на домакинствата, които за осигуряването на паричен доход разчитат основно на заетост в земеделието и на дейности свързани с него възлиза на 87.8% през 2007 г. и през 2016 г. – на 88.6%, т.е. остава приблизително неизменен. Свързаните със земеделието дейности са тези по преработка на земеделска продукция, оказване на селскостопански услуги, развитие на селски туризъм и др. Дейностите, свързани с упражняване на занаяти извън земеделието се свеждат основно до заетост в сферата на социалните услуги, търговията и др. На заетостта с неселскостопански труд разчитат около 11-12% от селските домакинства като основен източник на доходи.

Очевидно е, че процесът на диверсификация на икономическите дейности в селата от приемането ни в ЕС досега протича бавно и несигурно.

Фиг. 6.11. Относителен дял на заетите лица в селата по статус на заетостта, (%)

Източник: НСИ.

Налице е доминиращата и засилваща се роля на наетата работна сила през всички години. Увеличава се и се запазва водещата роля на наемане на работа в частния сектор - от 59% в структурата на общо наетите на 76% съответно през базисната и отчетната година. Релевантно на това, в селата значително намалява делът на наетите в обществения сектор - от 41.9% на 23.8%. Положителен момент в развитието на пазара на труда е незначителното увеличение дела на работодателите, който въпреки това остава съвсем символичен - 2.5% през 2016 г. срещу 1,8% през 2003 г. Съществено е намалението на неплатената семейна работна сила - 2.6 пъти и нейният дял през 2016 г. е вече под 2%.

Тенденцията на постоянно намаляване на неплатения труд на членовете на семейството заети в земеделското стопанство е индикация за осъзнаване на необходимостта от въвеждането на по-справедливи финансови механизми при отчитането на вложения труд от страна на семейната работна сила. Този факт е в съответствие с намаляването на обхвата на групата на самостоятелно заетите лица - от 22% на 13%. Може да се направи извода, че в селата се наблюдават слаби наченки на положителни изменения в структурата на заетите лица според статуса на заетост. Стимулите за развитие на самостоятелен агро - или друг вид бизнес все още не се проявяват с пълна сила и наемането на работна ръка остава основна форма на трудова заетост през 2003-2016 г.

6.5. СЕЛСКОСТОПАНСКА ЗАЕТОСТ И ДОБАВЕНА СТОЙНОСТ НА ЗАЕТ В СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Това, което най-обичайно отличава развитието на селските и градските райони е именно земеделието, което е неразривно и изконно свързано с развитието на тези райони. Не случайно другият термин използван в нашия език вместо земеделие е селско стопанство показващ естествената връзка между този сектор и селото. Силните страни на селските райони са именно условията за правене на земеделие, природните ресурси и забележителности (вода, въздух, околна среда), туристическите възможности и културното наследство. Земеделието е един от стълбовете около които трябва да се гради бъдещето развитие на селските райони. Поради промените в производствената структура на нашето земеделие в последните години много от проблемите в тези райони (висока безработица, ниски доходи, обезлюдяване) остават трудни за решаване. Развитието на едромасщабно производство при участието на минимална работна сила не работи в посока на решаване на тези проблеми. Селскостопанското производство изпитва остра липса на работна сила, особено в секторите на животновъдството, градинарството и трайните насаждения, но в същото време се отчита висок процент на безработица в тези райони. Причината за това е, че тези производства търсят преобладаващо сезонни, непостоянно заети, а заплащането остава относително ниско. Заплащането на труда в земеделието е по-ниско отколкото в останалата част на икономиката, което се дължи на ниската добавена стойност на единица площ и на заплащане в сектора съобразено със средните за района, страната и вида на труда.

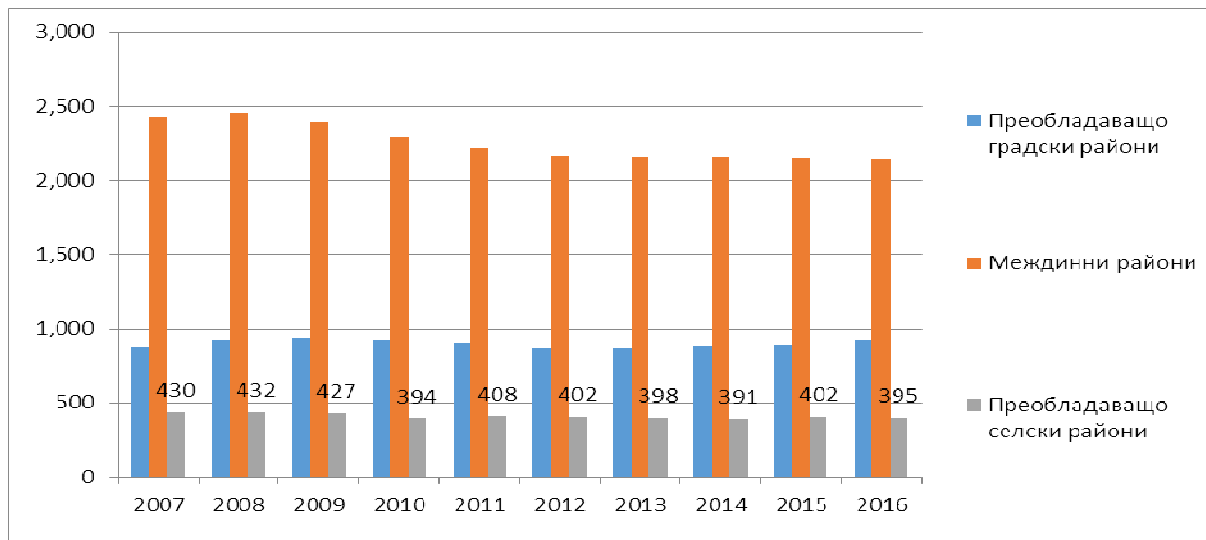
Изследванията показват, че съществува по-слаба корелация между факторния доход в стопанствата и заплащането на наетия труд в земеделието, което свидетелства за съществуването на един по-голям пазар на труда в селските райони отколкото е този в земеделието. Безработицата в селските райони се оказва по-сложно понятие за обяснение, като промените при нея не могат да се обяснят само със заплащане на труда, образователно равнище, брой на активното население. По този начин повишението на заплащането на труда в земеделието може да реши до известна степен проблемите с безработицата в селските райони и с търсенето на работна ръка в него, а оттам и да повлияе положително върху останалите проблеми свързани с нивата на бедност, жизнения стандарт, трудовата миграция и др. В стойностно изражение показателят БДС на един зает в предимно селските райони както от всички икономически дейности, така и от тези в селското стопанство се е увеличил за периода 2007-2015 г.

Нарастването на БДС от всички икономически дейности на 1 човек в предимно селските райони за периода е от 11% от средноевропейското равнище до 17%. За междинните райони нарастването е съответно от 13% до 18%, а за предимно градските – с 38% и 50%. Може да се обобщи, че от една страна БДС на човек от населението в селските и междинните райони, както от всички икономически дейности, така и от селскостопанските дейности има тенденция на нарастване през периода 2007-2016 г., но

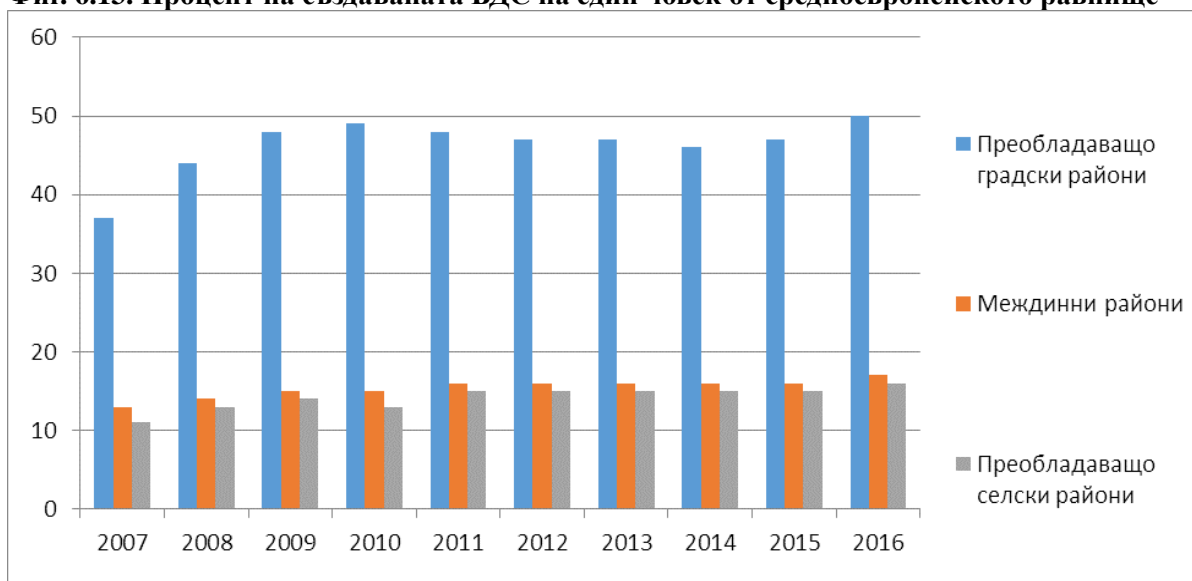
темповете на това нарастване са по-бавни в предимно селските и междинни райони, които имат много сходни характеристики, което показва, че това деление не пресъздава коректно картината в икономически аспект.

Фиг. 6.12. Брой заети във всички икономически дейности по райони, хил. души

Източник: Eurostat.

Фиг. 6.13. Процент на създаваната БДС на един човек от средноевропейското равнище

Източник: Eurostat.

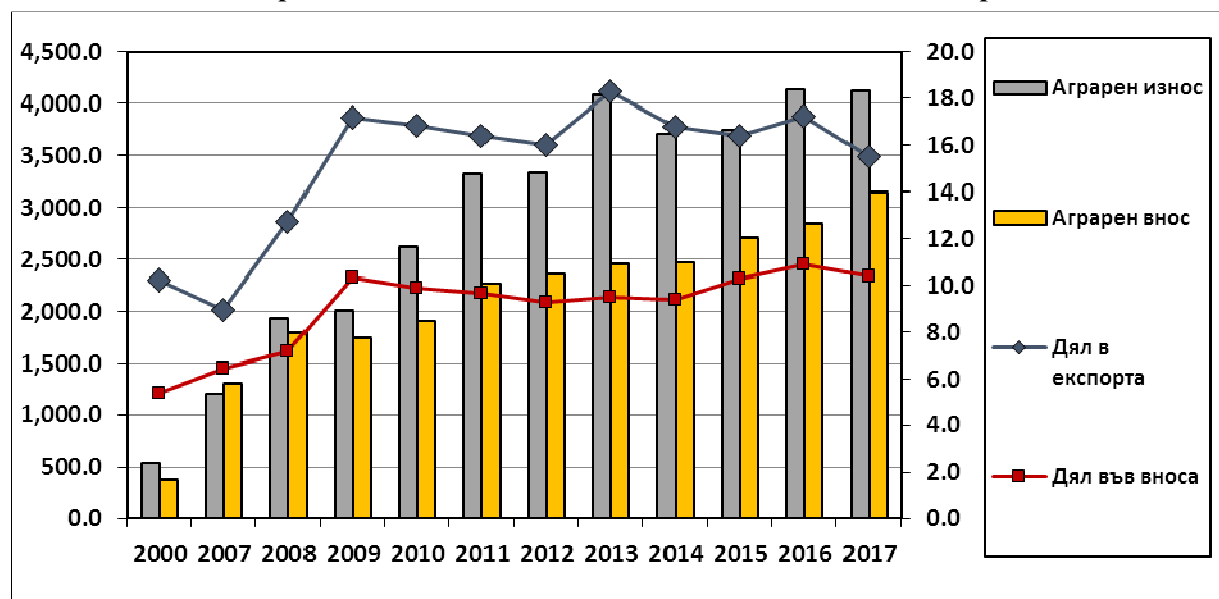
Направения анализ на данните показва, че БДС на един зает от дейностите в селското и горското стопанство и рибовъдството във всички райони е съпоставима и близка в абсолютни стойности през последните години. БДС на един зает от всички икономически дейности обаче в предимно селските и в междинните райони е почти два пъти по-ниска от БДС на един зает в градските райони, което показва, че има съществена разлика в доходите на заетите в различните типове райони, в полза на тези, живеещи в предимно градските такива.

7. ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ СЪС СЕЛСКОСТОПАНСКИ СТОКИ

7.1. ЕВОЛЮЦИЯ НА АГРАРНАТА ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ

С присъединяването към ЕС, през периода 2007 - 2017 г., обемът на аграрната търговия нараства чувствително, като износът изпреварва вноса на земеделски продукти. Това развитие демонстрира ефектите от интегрирането на българското селско стопанство в световната и европейска икономика. Либерализацията на икономиката и търговията от членството на страната в СТО през 1996 г. и пълноправното членство на страната в ЕС от 2007 г. са политическите събития, които създават рамката за развитие на износа и вноса на селскостопански стоки.

Фиг. 7.1. Външна търговия със селскостопански стоки и дял в общата търговия

Източник: НСИ и Eurostat.

Балансът от търговията със селскостопански стоки през всичките години на периода е положителен, с изключение на 2007 г., когато реколтата е рекордно ниска. Превишението на износа над вноса на селскостопански стоки в стойностно изражение през годините расте, като се движи средно около 1 млрд. евро. В структурата на аграрния износ преобладават непреработените продукти и земеделски суровини, които през последните години съставляват около 60% от експорта на селскостопанска продукция и храни. В същото време вносът на непреработени продукти е около 45% от целия аграрен внос. В структурата на вноса водещи са месото, млечните продукти, яйцата и напитките, докато при износа се открояват зърното, маслодайните семена и тютюн. Оказва се, че преобладаващата част от брутната продукция от земеделие е предназначена за износ (около 65% от общата продукция), което се обяснява с дисбаланса в производството, заради свръхизлишъка в определени производства и осезаемия дефицит в други. Темпът на растящ селскостопански износ (с членството в

ЕС) показва, че разрастване дела на зърнено-маслодайните култури води до стимулиране на износа повече, отколкото до развитие на вътрешната преработка и потребление.

По отношение на външната търговия с аграрни продукти, през 2017 г. излишъкът с аграрни стоки се понижава и търговският баланс е позитивен с около 1,9 млрд.лв. Това е леко намаление в сравнение с предходните 4 години, когато превесът на износа над вноса с аграрни стоки достига нива от около 2,3 млрд.лв. Вносът със селскостопански продукти представлява около 10% от целия импорт през миналата година, а износът съставлява около 16%. В абсолютно изражение и износът и вносът с аграрни стоки се увеличава, като ръстът при вносът е с много по-висок темп отколкото износът.

Видно е, че обемът на външнотърговския оборот на селскостопански стоки в текущи цени за периода нараства от 2509 млн. евро през 2007 г. на 7258 млн. евро през 2017 г., или три пъти. Дори с отчитане на инфлацията нарастването на обема на търговията е внушително и е свидетелство за способността на земеделието да се специализира при новите икономически условия. Това развитие е илюстрация на интегрирането на българското селско стопанство в световната и преди всичко в европейската икономика. Стабилизирането на външнотърговския режим, членството на страната в СТО от 1996 г. и особено споразумението за асоцииране към Европейската общност и пълноправното членство на страната в ЕС от 2007 г. са политическите събития, които създадоха рамката за развитие на износа и вноса на селскостопански стоки.

Селскостопанският експорт за периода 2007 – 2017 г. се е увеличил 3,4 пъти, а данните за вноса за същия период показват увеличение от 2,4 пъти. Балансът от търговията със селскостопански стоки през всички години на периода е положителен, с изключение на 2007 г., когато реколтата е рекордно ниска. Превишението на износа над вноса на селскостопански стоки през годината между 2007-2017 г. показва, че българското земеделие има висока експортна ориентираност.

След 2007 г. страната увеличава износа на суровини с ниска добавена стойност, като в същото време нараства вносът на стоки с по-висока степен на преработка. На подотраслово равнище, основна част от износа на хранителната индустрия се формира от групата на храните. Конкуреннтните възможности в групите на тютюн и тютюневи изделия и на напитките, оценени с нарастването на стойностния обем на експорта също показват устойчиво положително развитие. В натурално изражение ръстът на експорта след присъединителния период е нараснал над 2 пъти. При всички групи продукти се очертава тенденция на увеличаване на изнесените количества съпоставено с предприсъединителния период. С най-висок ръст са износът на мелничарските продукти - над 8 пъти и мазнини и масла – с около 4 пъти. Тези две групи формират над 50% от натуралния обем на експорта на храни. Износът на месо и на млечни продукти

нараства близо два пъти. С най-голям принос в значителния скок във вноса на храни за последните години освен традиционно внасяните, какао – 4%, захар – 5%, напитки – 8%, са още две групи продукти - месо с 12% и мляко и млечна суровина и яйца – 7%.

Търговията със селскостопански стоки е от голямо значение за икономиката на страната поради високия ѝ дял във външотърговския оборот и при формирането на търговския баланс. Делът на аграрния внос и износ до 2007 г. е относително постоянен (7-9%), но в годините на членство в ЕС нараства и през 2013 г. за износа достига 18,3%, а за вноса през 2016 г. – 11%.

7.2. СЕЛСКОСТОПАНСКИ ИЗНОС ПО СТОКОВИ ГРУПИ

Превишението на износа над вноса на селскостопански стоки в стойностно изражение през годините расте, като се движи средно около 1 млрд. евро. В структурата на аграрния износ преобладават непреработените продукти и земеделски суровини, които през последните години съставляват около 60% от експорта на селскостопанска продукция и храни. В същото време, вносът на непреработени продукти е около 45% от целия аграрен внос. Търговията със селскостопански стоки е от голямо значение за икономиката на страната, поради високия ѝ дял във външотърговския оборот и при формирането на търговския баланс. Делът на аграрния внос и износ до 2007 г. е относително постоянен, но в годините на членство в ЕС нараства и през 2017 г. износът достига 16% от целия стоков износ на страната, а аграрният внос възлиза на около 10,5%. При тези нива на износ, българското земеделие се нарежда сред най-важните отрасли на икономиката и допринася за намаляване на отрицателния търговски баланс на страната. То се отличава с висока экспортна ориентираност, което показва сравнителната конкурентоспособност на отрасъла при търговията и е единственият път за постигане на производствен ръст, с оглед на ограниченото вътрешно потребление. Високата экспортна ориентираност на аграрния отрасъл бива допълвана и от сравнително ниската стойност на единица количествен износ.

За периода 2015-2017 г., стойността на аграрния износ на 1 тон възлиза на около 460 долара. За сравнение през първите 3 години на европейското членство, стойността на износа на 1 тон продукция възлиза на 520 долара. Това недвусмислено показва, че за периода на членство в ЕС, България успява да увеличава в количествено и стойностно изражение своя экспорт, но това става за сметка на намаляване стойността на износа и на изнасяне на преобладаващо продукция от по-нисък ценови клас – най-вече аграрни суровини. На другия полюс се намира аграрният внос. Стойността на 1 тон аграрен внос през периода 2015-2017 година достига 1150 долара. Това показва, че страната внася в преобладаваща степен стоки с по-високи цени и с по-висока добавена стойност. В ретроспективен план се установява, че да първите 3 години на европейското членство, средната стойност на аграрния внос е бил около 1250 долара/т. Това показва,

че стойността на аграрния внос също отбелязва известно намаление с годините на членство, но разликата между единичните стойности на аграрния внос и износ продължава да бъдат в полза на вноса.

Таблица 7.1. Селскостопански износ по стокови групи, млн. евро

	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Живи животни	23,3	21,4	67,3	18,7	23,6	61,4
Месо и месни продукти	122,2	120,6	168,9	141,2	150,5	188,6
Риби и ракообразни, мекотели и др.	13,0	12,2	21,8	23,5	25,1	39,0
Мляко и млечни продукти, яйца, естествен мед	75,2	99,9	123,9	174,5	184,9	197,7
Други продукти от животински произход	3,0	2,7	4,1	5,0	6,0	14,2
Живи растения и цветарски продукти	2,8	2,8	6,1	7,0	6,8	9,8
Годни за консумация зеленчуци, растения	44,0	67,9	60,4	58,5	70,7	119,1
Годни за консумация плодове и ядки,	44,2	45,0	65,7	87,1	100,5	105,6
Кафе, чай, мате, подправки	18,2	37,4	48,3	58,9	85,8	94,4
Зърнени култури	109,5	351,7	698,3	1213,4	883,1	927,6
Продукти на мелнич.промишленост	11,6	31,0	48,4	64,3	41,0	49,7
Маслодайни семена и плодове	161,5	350,2	768,8	770,6	547,9	605,1
Лакове, лепила, други растителни сокове	0,5	1,7	0,9	1,2	2,7	2,8
Други продукти от растителен произход	0,1	0,1	0,9	0,5	0,9	0,5
Животински или растителни мазнини и масла	37,9	81,3	155,4	206,3	246,3	304,8
Месни изделия	9,2	17,0	20,4	34,6	51,4	78,2
Захар и захарни сладкарски изделия	40,6	85,6	152,5	98,5	79,6	96,5
Какао и продукти от какао	15,4	16,1	53,2	80,0	147,8	144,2
Хранителни продукти от зърнени култури	88,3	115,8	143,5	170,2	207,1	244,2
Хран. продукти от зеленчуци, плодове или ядки	72,7	84,7	101,6	101,0	119,2	132,9
Разни видове хранителни продукти	21,7	35,6	39,1	53,8	94,1	92,9
Безалкохолни, алкохолни напитки и оцет	111,9	80,9	120,8	125,5	118,7	134,6
Остатъци и отпадъци от ХВП	43,7	70,2	116,5	192,0	205,5	201,4
Тютюн и обработени заместители	134,8	274,8	333,1	399,7	345,0	270,7
Общо земеделски продукти	1205,3	2006,8	3320,0	4086,1	3744,1	4115,9

Източник: Eurostat, (<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>).

В структурата на износа през първата година на периода най-голям дял имат следните продукти: семена от маслодайни –13%;тютюн и преработени тютюневи изделия –11%; месо и местни продукти – 10; безалкохолни и алкохолни напитки и оцет –9%; зърнено-житни – 9%; хранителни продукти от зърнени храни, брашно и нишесте – 7,33; млечни продукти, яйца и пчелен мед – 6%, хранителни продукти от зеленчуци,

плодове и ядки – 6%. Поради изключително неблагоприятна за земеделието година, особено за зърнените култури, сравнения е нормално да се правят за следващата 2008 година. Тогава най-голям дял заемат зърнените култури – 23%, следвани от маслодайните семена и плодове – 16%, тютюн и обработени заместители на тютюна – 10%, хранителни продукти от зърнени култури, брашно или нишесте – 5%, безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – 5%, мляко и млечни продукти, яйца и естествен мед – 5%, месо и местни продукти – 5%, захар и захарни сладкарски изделия – 4%, хранителни продукти от зеленчуци, плодове или ядки – 4%, животински или растителни мазнини и масла – 4%. Десет години по-късно има известни промени в разпределението на дяловете: зърнено-житни – 22%; семена от маслодайни – 14%; животински или растителни мазнини и масла – 7%; тютюн и преработени тютюневи изделия – 6%; хранителни продукти от зърнени храни, брашно и нишесте – 6%, остатъци и отпадъци от хранителната промишленост – 5%, мляко и млечни продукти, яйца и естествен мед – 5%, месо и местни продукти – 4%, безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – 3%, хранителни продукти от зеленчуци, плодове или ядки – 3%. В сравнение с 2008 година се забелязва намаление на износа на тютюн и тютюневи изделия – от 10% на 6%, и на безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – от 5% на 3%, както и нарастване на износа на животински растителни мазнини и масла – от 4% на 7%.

Износът на селскостопански стоки през периода 2007-2017 година значително нараства – през 2007 г. от 2509 мил. на 7258 през 2017 г. Растежът е при всички наблюдавани стоки, като той е особено значим при Живи животни с 263%, Млечни продукти, яйца и пчелен мед с 262%, Кафе, чай, мате, подправки с 519%, Зърнени култури с 847%, Маслодайни семена и плодове с 374%. Значително по-малък растеж имаме при Безалкохолни, алкохолни напитки и оцет – 120% и Тютюн и обработени заместители на тютюна с 200%, което подчертава кризата в двата подотрасъла. Значителният растеж на износа в двата подотрасъла – зърнени храни и маслодайни семена и плодове, подчертава голямото им значение за българското селско стопанство. Обратно, слабият напредък или застои в месото и местните продукти и млякото и млечните продукти е свидетелство за кризата в животновъдния сектор.

В началната 2007 година износа на непреработени продукти от страната възлиза на 707,5 мил. евро (Живи животни, Месо и местни продукти, Риби и ракообразни, мекотели и др. водни безгръбначни, Млечни продукти, яйца и пчелен мед, Други продукти от животински произход, живи растения и цветарски продукти, Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки, кафе, чай, мате, подправки, Зърнени култури, Маслодайни семена и плодове, Тютюн и обработени заместители на тютюна), или 59% от целия износ на селскостопански продукти. През последната 2017 година износа на същите продукти представлява 2633 мил. евро., което е 64% от целия селскостопански експорт. Неблагоприятната по отношение на климатичните условия

2007 година не доведе до засилен внос на зърнени и маслодайни култури и вътрешните нужди са посрещнати от собственото производство. През 2017г. три групи продукти дават 50% от селскостопанския износ – зърнено-житни, семена от маслодайни и животински или растителни мазнини и масла. Силно пада дялът на алкохолните и безалкохолните напитки. Преобладаването в износа на страната на непреработени продукти от само три стокови групи прави експорта зависим от конюнктурата на световните пазари.

7.3. ВНОС НА СЕЛСКОСТОПАНСКИ ПРОДУКТИ ПО СТОКОВИ ГРУПИ

В структурата на вноса водещи са месото, млечните продукти, яйцата и напитките, докато при износа се открояват зърното, маслодайните семена и тютюн. За разлика от структурата и развитието на външнотърговския оборот на ЕС, където доминират преработените продукти, България през периода на членство остава водена от износа на аграрни суровини. Дялът на аграрния внос и износ до 2007 г. е относително постоянен, но в годините на членство в ЕС нараства и през 2017 г., износът достига 17% от целия стоков износ на страната, а аграрният внос възлиза на около 11%. С присъединяването към ЕС, обемът на аграрната търговия нараства чувствително, като износът изпреварва вноса на земеделски продукти. Това развитие демонстрира ефектите от интегрирането на българското селско стопанство в световната и европейска икономика.

Вносът на селскостопански продукти е значително по-равномерно разделен между отделните стокови групи. През първата година на първо място по дял са месото и местните продукти – 14%; безалкохолни и алкохолни напитки и оцет – 7%; разнообразни хранителни продукти 7%; следвани от тютюна и тютюневите изделия – 6%; хранителни продукти от зеленчуци, плодове и ядки – 6%, остатъци и отпадъци от хранителната промишленост – 5%, годни за консумация плодове и ядки, кори от цитросуви плодове или пъпеши – 5%, захар и захарни сладкарски изделия - 5%, зърнени култури – 5%, мляко и млечни продукти, яйца и пчелен мед – 5%, и др.

За единадесет години структурата на вноса на селскостопански стоки също се е променила. Най-голям е дялът на месото и местните продукти. Дялът на вноса на безалкохолни и алкохолни напитки и оцет и на тютюн и тютюневи изделия остава почти същия – съответно 7% и 6%. Висок остава дялът на месото и местните изделия – 12%. Забележимо се увеличава дялът на млякото и млечните продукти, яйцата и пчелния мед – от 4% на 7%. Значителният дял на месото и местните продукти и на млякото в структурата на вноса подчертават продължаващата криза в българското животновъдство, главно в говедовъдството и свиневъдството.

В началната 2007 година вносът на непреработени продукти от страната възлиза на 648 мил. евро (Живи животни, Месо и месни продукти, Риби и ракообразни, мекотели и др. водни безгръбначни, Млечни продукти, яйца и пчелен мед, Други продукти от животински произход, Живи растения и цветарски продукти, Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки, кафе, чай, мате, подправки, Зърнени култури, Маслодайни семена и плодове, Тютюн и обработени заместители на тютюна), или 49% от целия внос на селскостопански продукти. През последната 2017 година вносът на същите продукти представлява 1765 млн. евро., което е 56% от целия селскостопански импорт. Като се има предвид, че 2007 година бе неблагоприятна за зърнените и маслодайните култури със значителен спад в износа може да се направи извода, че в двете групи на стоките се наблюдава незначително нарастване на дела на непреработените продукти.

Таблица 7.3. Селскостопански внос по стокови групи, млн. евро

	2007	2009	2011	2013	2015	2017
Живи животни	33,4	28,2	67,7	18,8	24,0	39,1
Месо и месни продукти	175,1	285,3	390,5	327,9	341,1	377,8
Риби и ракообразни, мекотели и др. водни безгр.	21,8	35,8	42,8	50,9	71,5	91,4
Мляко и млечни продукти, яйца, естествен мед	62,6	91,3	156,0	218,3	194,9	242,7
Други продукти от животински произход	10,4	13,9	13,1	14,2	12,9	17,1
Живи растения и цветарски продукти	19,6	14,4	15,7	15,4	18,8	30,6
Годни за консумация зеленчуци, растения, корени, грудки	57,8	112,1	83,4	102,3	127,7	154,1
Годни за консумация плодове и ядки, кори от citrusови плодове или пъпеши	74,1	80,6	108,5	112,5	132,8	172,7
Кафе, чай, мате, подправки	38,0	64,3	80,6	94,4	126,4	137,9
Зърнени култури	71,7	52,4	63,5	60,6	70,0	119,8
Продукти на мелнич.промишл., малц, скорбяла	17,7	16,8	17,2	34,7	34,4	32,7
Маслодайни семена и плодове	35,8	48,7	64,2	96,7	149,7	194,9
Лакове, лепила, смоли, други растителни сокове и екстракти	4,1	8,4	7,2	10,1	9,8	16,1
Материали за сплитане и други продукти от растителен произход	0,5	0,2	0,4	0,6	0,7	0,3
Животински или растителни мазнини и масла	75,7	81,2	123,2	126,0	113,2	117,8
Месни изделия	11,5	24,3	37,0	50,5	44,7	51,3
Захар и захарни сладкарски изделия	73,2	116,1	222,6	178,2	130,1	140,5
Какао и продукти от какао	55,7	75,7	107,6	122,4	205,4	197,5
Хранителни продукти от зърнени култури, брашно или нишесте	56,5	65,2	79,3	107,8	116,4	145,6
Хран. продукти от зеленчуци, плодове или ядки	77,5	99,1	94,7	102,2	122,4	126,9
Разни видове хранителни продукти	89,2	105,5	107,2	131,9	148,7	185,7
Безалкохолни и алкохолни напитки и оцет	97,9	97,2	131,0	160,1	208,9	234,6
Остагъци и отпадьци от хранителната промишл.	74,4	80,1	94,4	112,6	125,5	127,6
Тютюн и обработени заместители на тютюна	82,9	146,9	153,9	201,3	177,8	187,8
Общо земеделски продукти	1317,1	1743,9	2261,9	2450,5	2707,6	3142,3

Източник: Eurostat.

Анализът на промените в структурата на вноса на селскостопански стоки показва, че е нараснал дела на основни продукти като месото и млякото, предимно за преработка, за сметка на производството им в страната. Намалява дялът на захарта и захарните изделия и на тютюна и тютюневите изделия. Променитеса производни от отварянето на българската икономика и особено интегрирането ѝ в европейската, както и на конкурентоспособността на отделните селскостопански продукти. Във вноса в сравнение с износа дялът на високопреработените продукти е висок, но също така е увеличен и вноса на селскостопански суровини за преработка.

7.4. АГРАРНА ТЪРГОВИЯ ПО РЕГИОНИ

Присъединяването на страната в ЕС допринася за значителното увеличение на националния аграрен износ, който в по-голяма степен е насочен към вътрешнообщностни доставки. Те съставляват през 2017 г. около 72% от целия аграрен износ. Износът на страната към трети страни за периода на членство нараства с около 47%, много по-малко отколкото общия аграрен износ, който нараства между 2008-2017 г. с почти 110%. При аграрния внос нещата изглеждат почти идентично, като 79% от вноса идва от другите европейски страни, а 21% е от трети страни на ЕС. При това положение, аграрният отрасъл в България допринася за скъсяване дистанцията между аграрния импорт и експорт на Общността, заедно с другите Източноевропейски страни.

В началото на анализирания период – през 2007 г., дялът на износа за страните от ЕС (ЕС-27) вече достига 61% от целия износ на селскостопански стоки, от който на Франция – 8%, на Германия – 11%, Италия – 7%, Гърция – 21%, Испания – 2%. След единадесет години, през 2017г., дяловете на съответните региони са както следва: ЕС-27 – 72%, от който на Франция – 6%, Германия – 8%, Италия – 6%, Гърция – 20%, Испания – 9%, Нидерландия – 6% и Румъния – 15%. Очертава се известно разнообразяване на експортните пазари на българските стоки по отношение на Испания и Нидерландия.

Най-важният извод, който може да се направи от данните по-горе е, че само за единадесет години настъпват известни промени във външните пазари на български селскостопански стоки. През 2007 г. на пазарите на страните от ЕС-27 се изнася 61% от експорта на селскостопански стоки, докато през 2017 г. дялът на ЕС-27 е вече 72%. Ако към този дял се прибави и износа за страните от Западните Балкани, $\frac{3}{4}$ от експорта на български селскостопански стоки е към пазарите на страни-членки или асоциирани към ЕС.

Таблица 7.4. Износ на селскостопански стоки по региони, млн. евро

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Износ	1 205,3	1 935,1	2 006,8	2 622,5	3 320,0	3 328,1	4 086,1	3 709,4	3 744,1	4 138,7	4 115,9
ЕС-28	739,1	1 137,9	1 455,9	1 911,9	2 457,3	2 402,1	2 708,5	2 448,2	2 424,3	2 817,6	2 990,4
от които:											
- Франция	61,6	72,7	83,7	118,4	176,3	110,1	231,7	180,3	165,2	205,3	186,3
- Германия	83,4	100,9	122,5	147,2	188,1	165,2	192,9	209,9	211,0	272,5	253,0
- Италия	52,3	51,0	79,6	122,7	174,5	211,7	212,1	192,2	185,5	242,9	187,3
- Гърция	161,0	233,3	271,8	314,3	429,1	476,6	542,3	494,8	496,4	565,0	592,8
- Испания	19,4	67,6	188,2	171,3	243,7	282,5	268,5	199,1	225,4	260,3	
- Нидерландия	28,5	62,7	78,5	66,7	160,2	111,9	178,1	155,5	151,4	153,3	199,1
- Румъния	138,0	324,2	323,9	565,6	608,8	476,3	446,8	460,5	454,6	460,0	440,9
Други:											
- Турция	121,5	212,4	156,2	232,4	279,0	165,8	242,7	210,7	266,3	252,2	257,9

Източник: Eurostat.

През 2007 г. вносът от ЕС-27 представлява 76% от импорта на селскостопански стоки в България, в това число Франция – 6%, Германия – 10% и Италия – 6%, Нидерландия – 9% , Гърция – 11% и Румъния – 9%. Единадесет години по-късно, през 2017 г., делът на ЕС-27 е вече 79,69%, в т.ч. на Франция – 5%, Германия – 13%, Италия – 7%, Гърция – 13%, Испания – 6%, Нидерландия – 8% и Румъния – 15%. За единадесет години делът на страните членки се е увеличил във вноса с 4 процентни пункта. В заключение може да се направи извода, че в края на първото десетилетие на 21 век повечетоот $\frac{3}{4}$ от външнотърговският оборот на България със селскостопански стоки се реализира със страните от ЕС.

Таблица 7.5. Внос на селскостопански стоки по региони, млн. евро

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Внос	1 317,1	1 792,1	1 743,9	1 902,8	2 261,9	2 357,5	2 450,5	2 468,1	2 707,6	2 843,5	3 142,3
ЕС-28	993,6	1 363,5	1 312,6	1 506,8	1 823,6	1 970,4	1 981,8	2 005,6	2 142,8	2 249,0	2 504,2
от които:											
- Франция	64,0	76,0	61,8	81,7	101,3	132,9	121,6	128,1	117,5	117,8	136,0
- Германия	105,0	153,8	165,5	175,3	202,0	234,5	258,0	291,1	294,3	301,8	340,8
- Италия	65,3	85,1	73,4	74,8	90,9	93,7	93,2	106,1	121,7	144,9	167,9
- Гърция	153,2	218,4	210,4	277,6	308,8	338,2	336,3	294,9	302,6	327,9	342,1
- Испания	34,2	61,3	79,3	66,0	81,8	90,7	98,7	108,5	113,7	129,0	150,1
- Нидерландия	117,8	150,1	135,0	146,1	145,8	130,4	155,1	162,6	184,1	178,2	203,5
- Румъния	118,5	182,4	189,8	262,2	342,0	307,5	305,2	316,7	371,1	352,9	389,3
Други:											
- Турция	66,5	93,3	128,0	80,5	69,0	66,6	84,3	86,0	102,4	110,0	111,2

Източник: Eurostat.

Оказва се, че преобладаваща част от brutната продукция от земеделие е предназначена за износ (около 65% от общата продукция), а в страната се внасят основни суровини (месо и мляко), така и преработени храни. Това се обяснява с

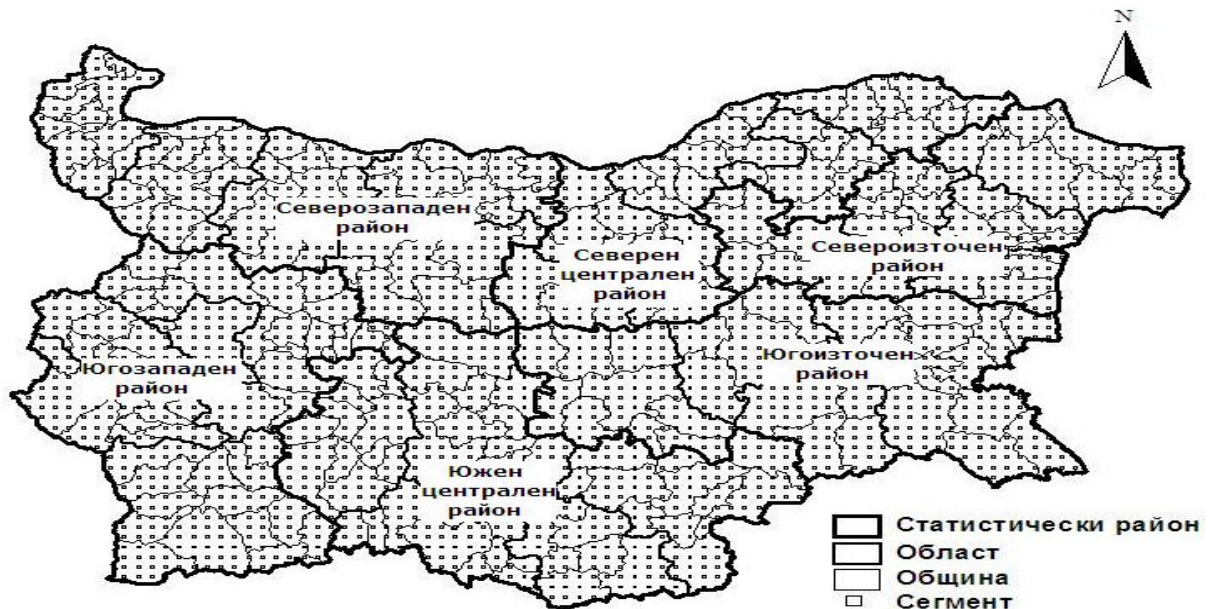
дисбаланса в производството, заради свръхизлишъка в определени производства и осезаемия дефицит в други. Темпът на растящ селскостопански износ (с членството в ЕС) показва, че разрастване дела на зърнено-маслодайните култури води до стимулиране на износа повече, отколкото до развитие на вътрешната преработка и потребление.

8. АНАЛИЗ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО ПО РАЙОНИ НА ПЛАНИРАНЕ

8.1. АНАЛИЗ НА ПОЧВЕНО-КЛИМАТИЧНИТЕ УСЛОВИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО В БЪЛГАРИЯ ПО РАЙОНИ

Направеният анализ на ниво райони е съгласно утвърдената класификация по NUTS. В статистиката на България, административно-териториалните единици се подреждат, в следната последователност по райони: Северозападен – Видин, Враца, Монтана, Ловеч и Плевен; Северен централен – Велико Търново, Габрово, Разград, Русе и Силистра; Североизточен – Варна, Добрич, Разград, Силистра, Търговище и Шумен; Югоизточен – Бургас, Сливен, Ямбол; Южен централен – Кърджали, Пазарджик, Пловдив, Смолян, Стара Загора и Хасково; Югозападен – Благоевград, Кюстендил, Перник, София (столица) и София.

Фиг. 8.1. Райониране на България по класификацията – NUTS

В света има 25 типа почви, като в България се срещат 17 типа, 28 подтипа и 39 подвида. На базата на тази закономерност в България се формират три почвено-географски зони: Северна, Южна и Планинска.

Северозападният район е разположен в Дунавската равнина. Климатът в района е с ясно изразен умереноконтинентален характер. От почвените типове в района преобладаващо разпространение имат: алувиално-ливадните, ливадните черноземи, карбонатните и типични черноземи и блатни почви. В Дунавската равнина са разположени черноземни почви, в Предбалкан има сиви горски почви, а в Старопланинската част - кафяви горски и планинско-ливадни почви. Зърнените култури и трайните насаждения са водещ подотрасъл в растениевъдството. Почвите са подходящи за отглеждане на пшеница, царевица, лозя, слънчоглед люцерна, захарно цвекло и в полупланинските райони и картофи. От маслодайните култури значително място заема слънчогледът. На територията на района са развити свиневъдството, птицевъдството и говедовъдството.

Североизточният район обхваща северната част на българския бряг на черноморското крайбрежие, част от източния дял на Стара планина, Лудогорието и Добруджа, с площ от 19 966,6 км². Районът се намира в зоната на умереноконтиненталната климатична област с ясно изразено климатично влияние на Черно море в 30-35 километровата крайбрежна зона. Широкото разпространение на черноземните, тъмносивите почви е подходящо за отглеждане на зърнени и не топлолюбиви технически култури, трайни насаждения и лозя, а напояваните площи –на зеленчуци, дини и пъпеши. В района най-широко е застъпено отглеждането на култури - пшеница, слънчоглед и царевица. Пшеницата заема повече от една четвърт от цялата обработваема земя в областта. При царевицата размерът на заетите площи и общият обем произведено зърно също се увеличава. Слънчогледът е сред най-предпочитаните култури за отглеждане в района. Двама основни подотрасъла: растениевъдство и животновъдство не са развити в еднаква степен. Съществуването на отлични условия за развитие на растениевъдството се обуславя и от високия дял на обработваемата земя – 98,9 % (при 86,4 % за страната). При животновъдството в района се развиват основно говедовъдството, биволовъдството, овцевъдството, свиневъдството и козевъдството.

Северен централен район обхваща част от централната и източната половина на Дунавската равнина, Предбалкан и част от Централна Стара планина. Релефът в Северен централен район е разнообразен. В северните части на района релефът е равнинен до хълмист в Предбалкана и планински по южната граница, преминаваща по Стара планина. Паралелното разположение на морфоструктурните единици предопределя различията от север на юг в район. Релефът е подходящ за отглеждането на зърнени, технически култури, както и трайни насаждения. Климатът на Северен централен район е типичен умереноконтинентален. Почвите са разнообразни, като с най-широко разпространени са черноземите.

Южен централен район заема земите от Стара планина на север до гръцката и от части до турската граница на юг. На север в района се включва голяма част от средна Стара планина, средната и източната част на Средна гора и сгъшените между тях

задбалкански котловини. На територията на селските райони в Южен централен район има 7 вида почви, 10 подтипа и 5 подвида. Бонитетната оценка на почвите е висока, с изключение на Кърджали и Смолян. Голямото почвено разнообразие е базова основа за развитие на селскостопански дейности във всички направления. Южен централен район е най-големия производител на зеленчуци (48% от площите), лозя (33%) и тютюн (55% от културата се отглежда в района). Благоприятните климатични и почвени условия, позволява този район да е производител и на култури, като фъстъци, ориз, лавандула, ръж и памук, които трудно (незначително) биха се отглеждали в други райони.

Югозападният район е втори по големина на територията от районите за планиране в Република България. Тук се намират най-високите планини в България – Рила, Пирин, западните части на Родопи, а също и Осоговска планина, Малешевска, Витоша, част от Стара планина. Според географското си разположение Югозападният планов район попада в умерено континенталната подобласт на европейско-континентална област като включва три климатични района с техните подрайони. Югозападният район се характеризира с разпространението на канелени горски почви, смолници, кафяви горски почви, планинско-ливадни, плитки, ливадни и ливадно-блатни почви. В района се отглежда широк набор от селскостопански култури – зърнени, технически, бобови, фуражни, овощни насаждения, лозя и др. Особено благоприятни почвени и климатични условия са за отглеждане на трайни насаждения (череша, ябълки, праскови и лозя). Благоевградска, Кюстендилска и Софийска области. Високият относителен дял на постоянно затревените площи на територията на Югозападния район дава добри възможности за развитие на пасищно овцевъдство и месодайно говедовъдство.

Югоизточен район е с широки излаз към Черно море и с дългата си граница с Турция 259 км. на юг по Странджа и Девентските възвишения. Релефът на Югоизточен район е разнообразен. В климатично отношение районът обхваща три климатични под области – континентална, черноморска и преходно-континентална. Присъствието на три климатични подобласти обуславя благоприятства развитието на селското стопанство. Почвеното разнообразие е голямо, като преобладават канелените горски почви и смолниците. Почвено-климатичните условия в Югоизточния район, са много благоприятни за отглеждане на трайни насаждения. Лозарството е силно застъпено в района. Югоизточния район развива предимно зеленчукопроизводството, като се отглеждат зеленчуци - домати, пипер, краставици, лук, зеле и картофи. Наличието на пасища и ливади в планинската и полупланинската част предполага развитието на овцевъдство и месодайно говедовъдство.

8.2. СТРУКТУРА НА ЗЕМЕДЕЛСКАТА ЗЕМЯ

Частната собственост, отдаването под аренда от собственици на земеделски земи и кооперативното ползване са най-важните форми на владение на земеделските земи в България. Прави впечатление, че преобладаващата част от земята, която е стопанисвана в стопанствата през годините е наета или взета под аренда. Собствена земя представлява по-малка част от стопанисваната земя във всички райони на страната. При разпределение на собствената земя в периода 2010-2016 г. се вижда, че тя намалява във всички райони, с изключение на Югозападния, където увеличение на собствената земя в стопанствата се повишава с 49%.

Таблица 8.1 Разпределение на собствената земеделска площ в стопанствата (ха)

Години	Северозападен	Северен централен	Североизточен	Югоизточен	Югозападен	Южен централен
2010	142405	124 950	129014	120 387	85663	120 789
2013	123 710	122 164	93 559	101 039	75 945	127 060
2016	98 865	117 035	92 115	109 281	127 060	92 319

Източник: МЗХГ, отдел "Агростатистика", ГДЗРП, Структура на земеделските стопанства.

От представените таблици личи, че в Североизточният район е на първо място, следван от Югоизточен по използване на земя под аренда. Това не е изненада от гледна точка, на това, че основно земята се използва за отглеждане на зърнени култури и в Североизточния район преобладават най-големите стопанства в страната. Данните за ИЗП очертават различни процеси в отделните статистически райони. През 2016 г. в Северозападния и в Североизточния район се откроява тенденция за намаляване на ИЗП в сравнение с 2013 г. Това са двата статистически района с най-висока средна ИЗП за страната.

Таблица 8.2. Разпределение на земя, взета под наем, аренда или под друга форма (ха)

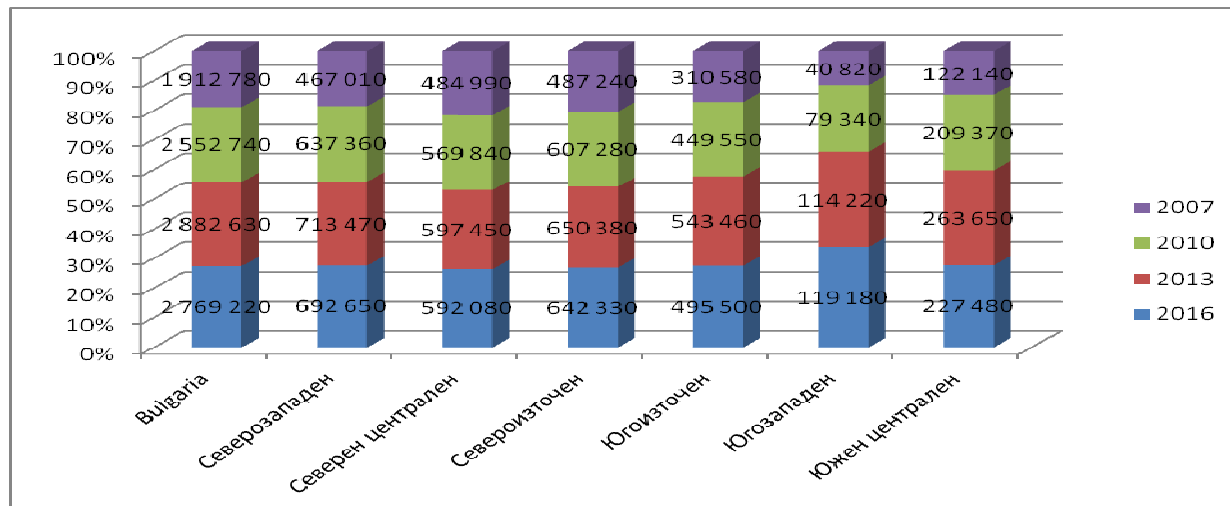
Години	Северозападен	Северен централен	Североизточен	Югоизточен	Югозападен	Южен централен
2010	607117	124 950	689 325	610 973	149 576	323 446
2013	689 325	122 164	653 553	630 329	215 799	370 487
2016	711 054	117 035	650 475	627 113	254 974	393 393

Източник: МЗХГ, отдел "Агростатистика", ГДЗРП, Структура на земеделските стопанства.

Най-много обработваема земя, е концентрирана в Северозападния район. На следващо място е Североизточният район. Югоизточният район е трети по размер на ИЗП, следван от Северния централен. Във всички райони от Северна и Югоизточна България са най-големите по размер земеделски стопанства у нас е предопределено от благоприятните природно-климатични условия за развитие на селско стопанство.

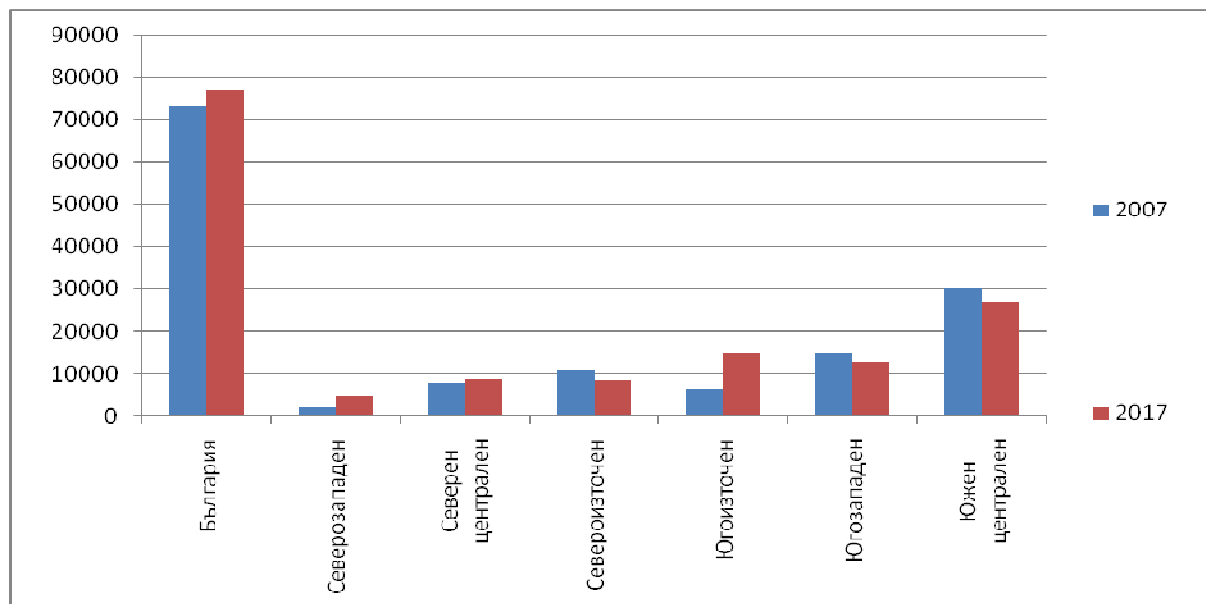
Фиг.8.2. Площи, заети със зърнени култури (ха)

Източник: Евростат.

Зърнените култури са най-разпространените сред растениевъдните производства и това е ситуация, която е характерна за страната. Това което обаче е характеристика на новото време и се задълбочава в периода на членство в ЕС е постоянното нарастване на тези площи. Площта със зърнени култури расте във всички райони на планиране, като най-висок процент на нарастване има в южните райони. В Югозападния район площите със зърнени култури нараства почти 2 пъти между 2007-2017 г.

Фиг. 8.3. Разпределение на площите с плодове и зеленчуци (без бобови), ха

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Отглежданите у нас зърнено-житните култури е съсредоточена в Северна България. Обикновената пшеницата е с най-голямо стопанско значение сред зърнено-житните култури и заема 65% от тях. Тук са и най-големите стопанства, в които се отглежда пшеница и царевица. Царевицата за зърно е втората по значимост сред зърнено-житните култури. Техническите култури заемат 33% от обработваемата земя у нас. Най-много площи се отглеждат в Северозападния район, където са и най-големите

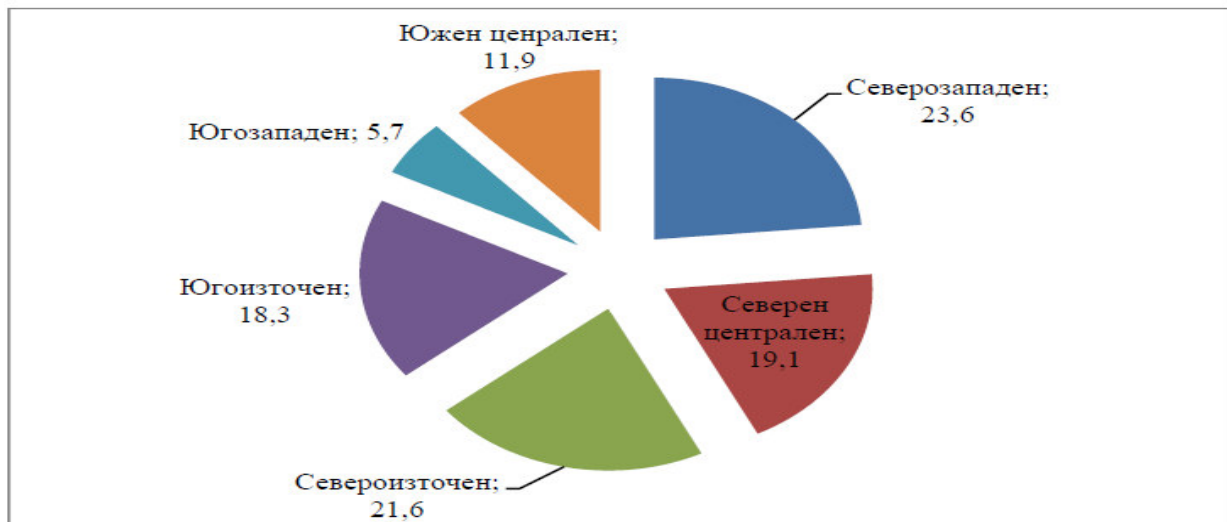

стопанства. Североизточният и Югоизточният са следващите райони на страната със съществен дял на отглежданите технически култури. Слънчогледът е основна техническа култура, най-широко застъпена в Северна и Югоизточна България.

Традиционно у нас зеленчуци на открито и плодове се отглеждат в Южен централен район – 43% от площите заети със зеленчуци в страната и 21% от овощните насаждения през 2017 г. Южен централен район продължава да се откроява като основен район за концентрация на зеленчуци и плодове, но между 2007-2017 г. се наблюдава намаление на площите, което се дължи на свиване на отглежданите зеленчуци. Трайните насаждения са съсредоточени в Югоизточния район, в Южен централен и в Северния централен район, като площите в Югоизточния район растат най-бързо. Плодовете и зеленчуците в отделните райони показват незначително развитие, като на фона на увеличение на Използваемите земеделски площи през периода 2007-2017 г., тези площи стоят относително статично.

Вследствие на повсеместното нарастване на техническите и зърнени култури, постепенно производствената специализация в страната избледнява и земеделието придобива характеристики на монокултурност. Южен централен район, където е установена най-голямо разнообразие от почвено-климатични и географски характеристики се вижда относително по-висок процента на производства извън зърнено-маслодайните, но и тук доминацията на тези култури е голяма. В този район са съсредоточени 55% от площите с тютюн в страната, което прави този район относително най-специфичен измежду районите на планиране.

Фиг. 8.4 Разпределение на обработваемата земя за 2017 г. в %

Източник: МЗХ, отдел „Агростатистика“, Резултати и анализи, № 334 – 2017.

8.3. РЕГИОНАЛНА СТРУКТУРА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

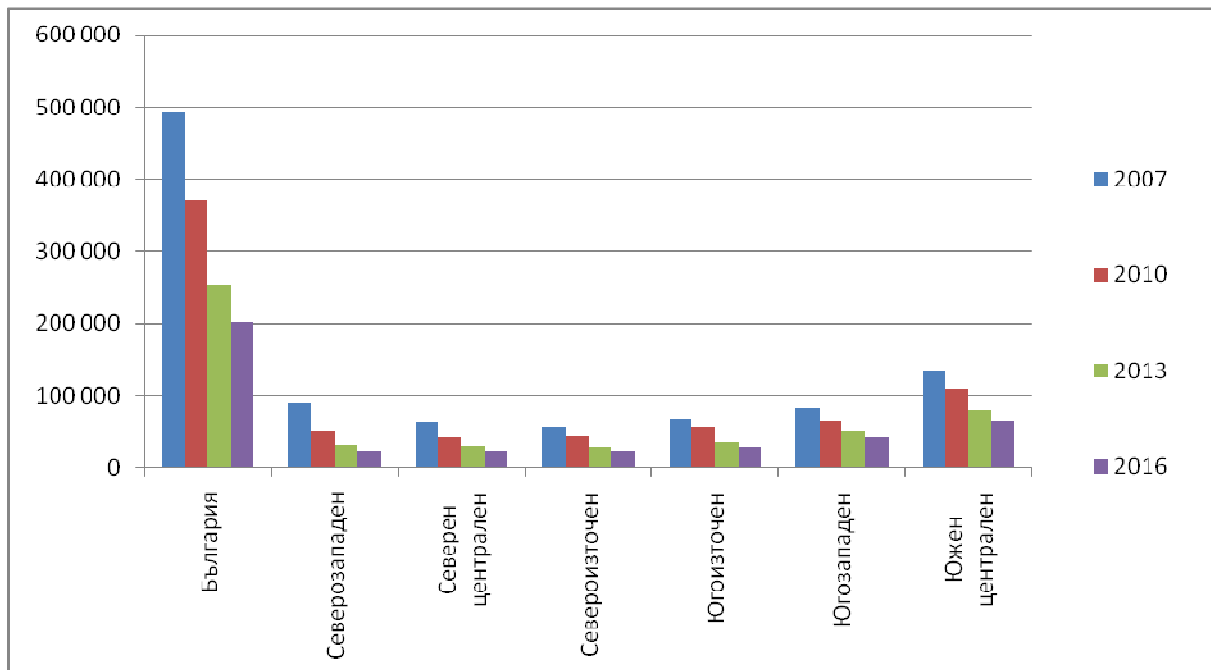
Българското земеделие се характеризира с дуалистична структура на земеделските стопанства: от една страна дребномащабни земеделски стопанства и от

други големи земеделски стопанства. Общата тенденция е, че намалява броя на земеделските стопанства през годините в различните райони на страната. Отбелязва се обаче значителен ръст в средния размер на земеделските стопанства. Тази структурна промяна е осъществена много по-бързо в сравнение с останалите нови държави-членки. Броят на земеделските стопанства е намалял значително. Сред основните причини за този ръст са постепенното консолидиране на стопанствата, модернизацията на технологиите и въвеждането на нова механизация в производството на зърнени култури. След присъединяването към ЕС през 2007 г. броят на стопанствата е намалял наполовина.

В Северния централен район са регистрирани най-големите по размер земеделски стопанства. В Южния централен в Югоизточния район са концентрирани 70% от лозовите насаждения в България. В тези два района се отглеждат и 2/3 от лозята с винени сортове. Налице е преразпределение на производствените фактори в земеделието и концентрацията им в по-малък брой производители. Това е и основната причина да расте средната производителност на стопанство. Най-големият източник на средства за селското стопанство са директните плащания на площ, които заедно с националните доплащания на площ .Те стимулират развитието на производството на зърнени, технически и фуражни култури, при които разходите за производство са сравнително ниски. Настъпилите промени в заетостта на обработваемата земя имат своите регионални индикации. На първо място трябва отбележим различната осигуреност на районите с обработваема земя.

Фиг. 8.5. Общ брой стопанства за периода 2007-2016

Източник: Евростат.

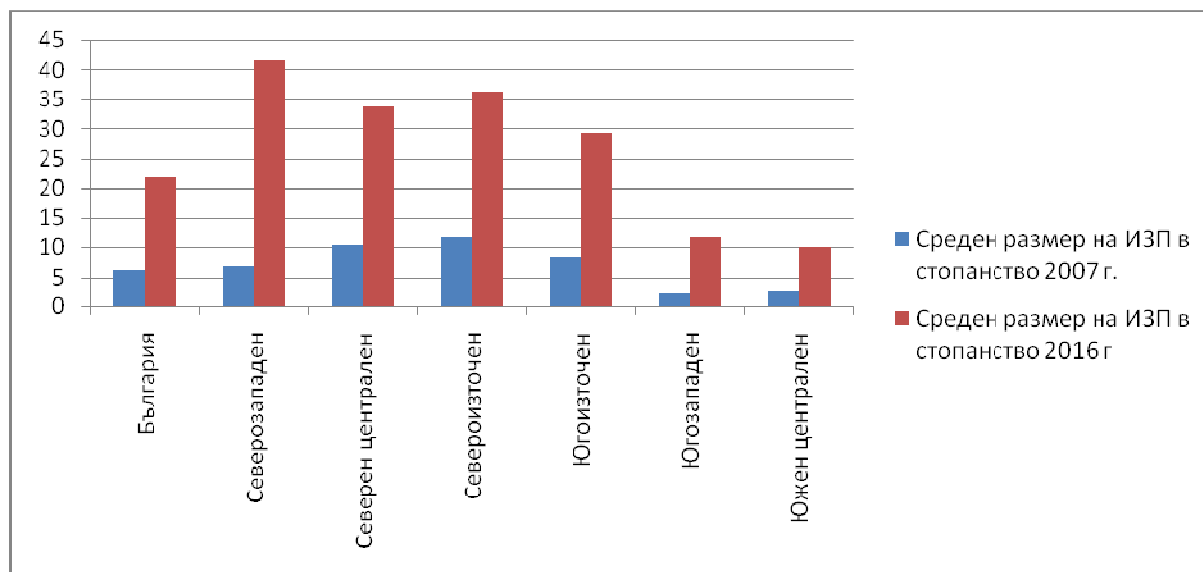
Структурата на земеделските стопанства по статистически райони от представените данни потвърждава процеса на намаляване на общия брой на

стопанствата както в страната, така и в отделните статистически райони. През периода 2010-2016 г. известно забавяне на тази обща тенденция се регистрира в Югозападния статистически район. В Южния централен район през 2016 г. в сравнение с 2013 г. също се наблюдава известно задържане на темпа на намаляване на общия брой на земеделските стопанства. Регистрираната тенденция може да се отчете като положителен ефект от прилагането на Схемата за обвързано с производството директно подпомагане. Сред основните причини за този рязък спад са постепенното консолидиране на стопанствата, модернизацията на технологиите и въвеждането на нова механизация в производството на зърнени култури.

Засилената конкуренция за земя, промените в цените на продукцията и на средствата за производство, както и естествени фактори като застаряването и намаляването на селското население водят до намаляване на броя на стопанствата. Намаляване броят на стопанствата е тенденция във всички райони, като това води до увеличаване средния размер на Използваната земеделска площ в стопанствата. През 2016 г., най-голям среден размер имат стопанствата в Северозападния район, следвани от тези в Североизточния. Южноцентралният и Югоизточния райони се отличават с най-малък размер на земеделската земя в стопанствата, което се дължи преобладаващо на географските характеристики и специализацията на стопанствата. Тези два района се характеризират с най-малко обща земеделска земя и с най-голям брой стопанства, което води до малка средна площ в стопанствата. Маломерността на стопанствата в тези райони при наличието на критичен минимум за доходност на стопанство означава, че тези стопанства трябва да постигнат по-висок приход и икономически обем на единица площ, за да останат устойчиви.

Фиг. 8.6. Среден размер на ИЗП в стопанствата по райони, ха

Източник: Евростат.

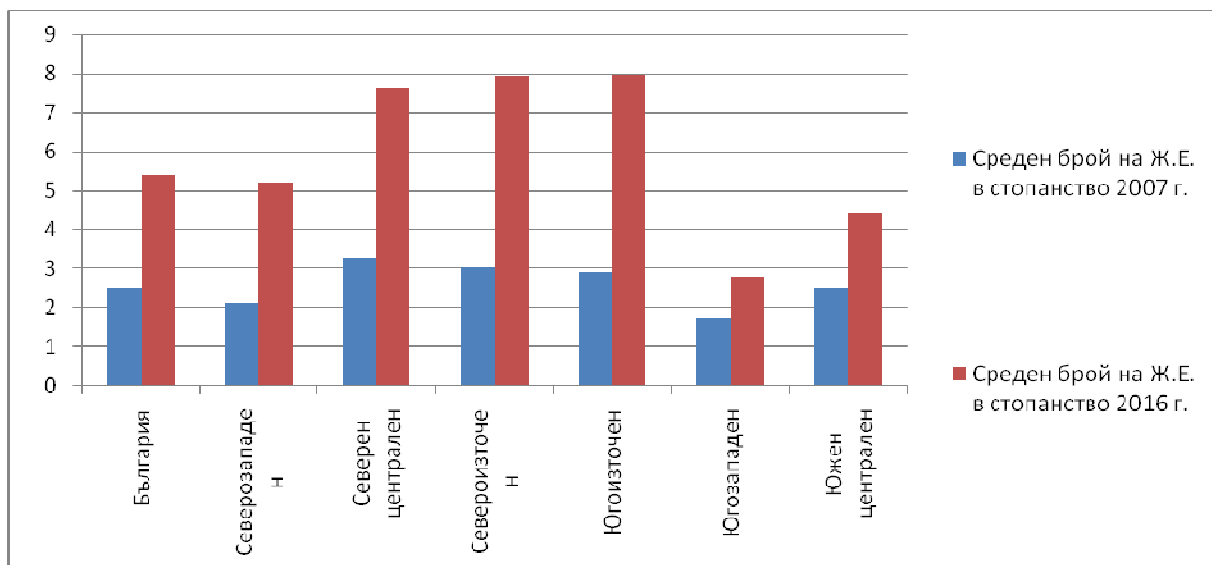
За периода 2007-2016 се очертава трайна тенденция към намаляване на броя на земеделските стопанства почти наполовина. Процесите на редуциране са най-

динамични в дребните стопанства (до 2 ха) като намалението е почти 2 пъти. В по-малка степен, намаление е отчетено и при малките стопанства (от 2 до 5 ха) – с близо 18%. Протичащите процеси се характеризират с положителна тенденция на двойно увеличение на броя на средните стопанства (от 10 до 50 ха) и с близо 36% увеличение на сравнително по-едрите стопанства с размер на ИЗП над 100 ха. За анализирания период настъпват промени и в структурата на ИЗП по групи стопанства в зависимост от техния размер. Чувствителното намаление на общия размер на ИЗП, стопанисвана от дребните и малки стопанства води и до значително намаление на този дял в общата ИЗП в страната.

В Южен централен и Югозападен район, концентрацията на животновъдство също е по-ниска отколкото в останалите. През 2016 г. тя се повишава, но остава на около 20% под средните нива за страната. Малкият брой животински единици в стопанствата в тези два района показва, че определено тези райони, където планинските територии съставляват голяма част от техните площи изпитват не само проблеми в селскостопанското производство, но имат проблеми с жизнеспособността на селата отдалечени от големите урбанистични центрове и разположени в планинските части.

Фиг. 8.7. Среден брой на животинските единици в стопанствата по райони

Източник: Евростат.

Стопанствата с икономически размер до 2000 евро представляват 50% от всички стопанства, като те най-често са от смесен тип – не са специализирани в отглеждането на определен тип растителна култура или животни. Те доминират в Югозападния и Южен-централен район. Те са предимно полупазарни, произвеждат за собствени нужди, но предлагат част от продукцията си на пазара. Големите стопанства обаче, се отличават със специализация в отглеждането на полски култури. Тяхната основна концентрация е в Северна България. Средните и големи стопанства имат силна специализация в отглеждането на зеленчуци от останалите, както и малко по-силна специализация при

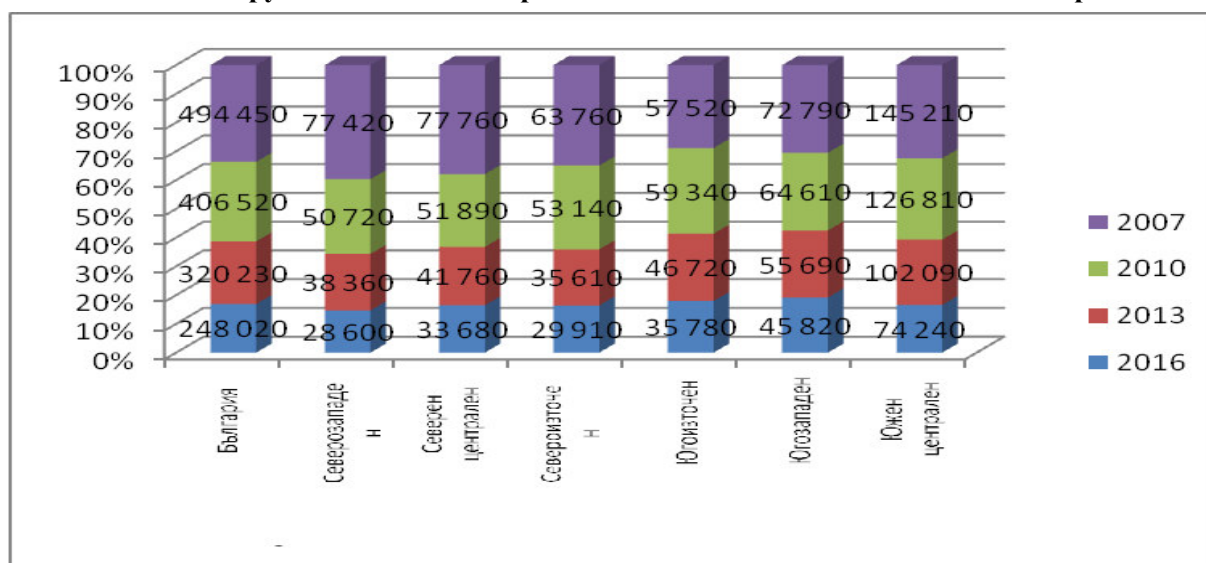

отглеждането на тревопасни животни и те са сравнително равномерно разпределени по отделните райони. С трайни насаждения се занимават преобладаващо малките стопанства.

8.4. РАБОТНА СИЛА ПО РЕГИОНИ

Вложения труд в селското стопанство непрекъснато намалява за периода 2007-2016 г., като в два от районите Южен централен и Югозападен се концентрира 48% от целия положен труд в земеделието, измерен в ГРЕ през 2016 г. Вложеният труд в земеделието намалява във всички райони на планиране, но най-голям е спадът в Северна България, където съкращаването на използвания труд в някои от тези райони е повече от два пъти. Причините за рязкото намаление на наличната работна сила са в непривлекателността на труда в земеделието, ниското заплащане, обезлюдяването на селата, преструктурирането на земеделието. Именно преструктурирането на земеделието и силното съкращаване на фамилните стопанства, където има най-високо присъствие на самонаетост води до огромното намаление на работната сила в Северна България. В Южен централен и Югозападен райони на планиране, поради преобладаването на малки фамилни стопанства, работната сила се редуцира с по-бавни темпове, но слабите икономически показатели и доходност на стопанствата в тези райони застрашават съществуването им и вечае напускане на заетите в земеделието в тези райони. Голямата част от работната сила е заета в малки по размер стопанства. Формите на заетост в сектора са свързани с цялостната структура на селското стопанство и с размера на стопанствата. Характерна за сектора е временната и сезонна форма на заетост.

Фиг. 8.8. Вложен труд от постоянна и временна заетост в ГРЕ в стопанствата по райони

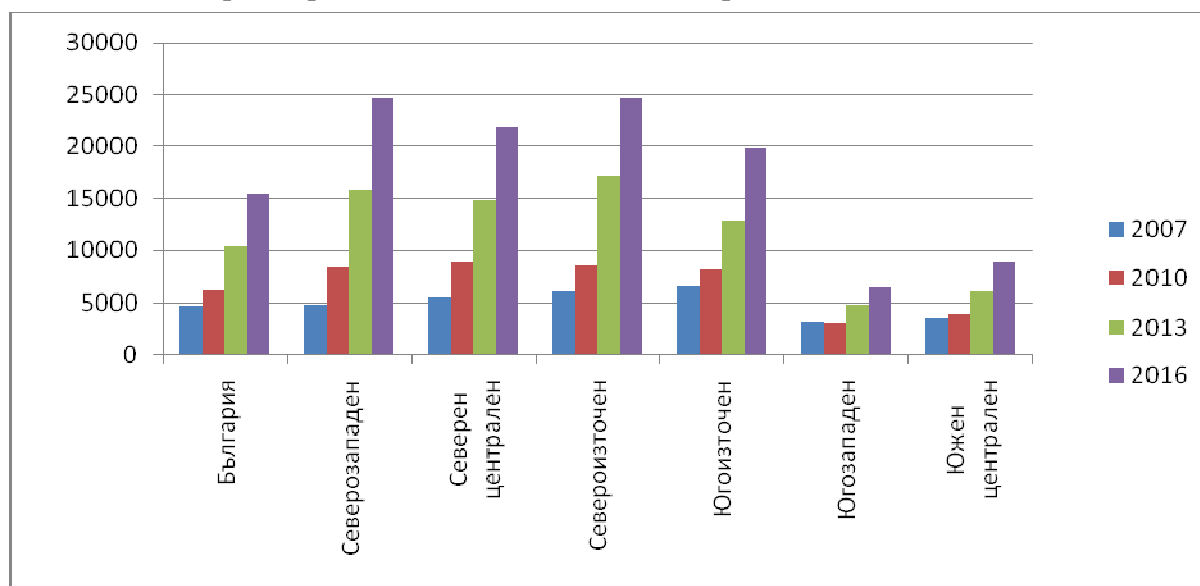
Източник: Евростат.

По отношение на икономическите резултати на вложения труд в отрасъла се вижда, че той расте, но не е равномерно разпределен между отделните райони. Най-висока доходност и икономически обем произвежда зает в Северозападен, Северен централен и Североизточен райони на планиране, като равнищата са почти изравнени. През 2016 г. в Североизточния и Северозападния район, в стойностна изражение производителността на труда възлиза на около 25 хил.евро на 1 ГРЕ. Това е доста над средното за страната и я превишава с около 68%. През годините се отбелязва непрекъснат ръст във възвращаемостта на труда, като впечатление прави изоставането в икономическия обем продукция, което се пада на един зает в Северен централен район в периода 2007-2016 г.

С най-ниска доходност и СПО на ГРЕ са Югозападен и Южен централен район, което потвърждава по-големите проблеми в тези райони в сравнение със средните за страната. Това се дължи на основно географските характеристики и на маломерността на земеделието и на стопанствата в тях. Разпокъсаността на земеделието в тези райони, съпроводено и със свиването на сектори, които се отличават с по-висока добавена стойност на единица площ води до това тези сектори не само да са под средните за икономическа производителност на труда, но и до увеличаване разликата с останалите райони.

Фиг. 8.9. Стандартен производствен обем на 1 ГРЕ, евро

Източник: Евростат.

Произведената стойност по райони съотнесена към използваните ГРЕ нараства за цялата страната, което е логично предвид значителното намаление на броя на стопанствата, респективно броя на заетите в земеделието. На север от Стара планина продуктивността на труда в стопанствата расте с по-висок темп, което можем да отдадем на по-добрата материална обезпеченост на растениевъдните стопанства. Прави впечатление, че по отношение на възрастовия профил, че над 54% от лицата, влагащи труд в селското стопанство са на възраст над 55 години, като тази група е формирана

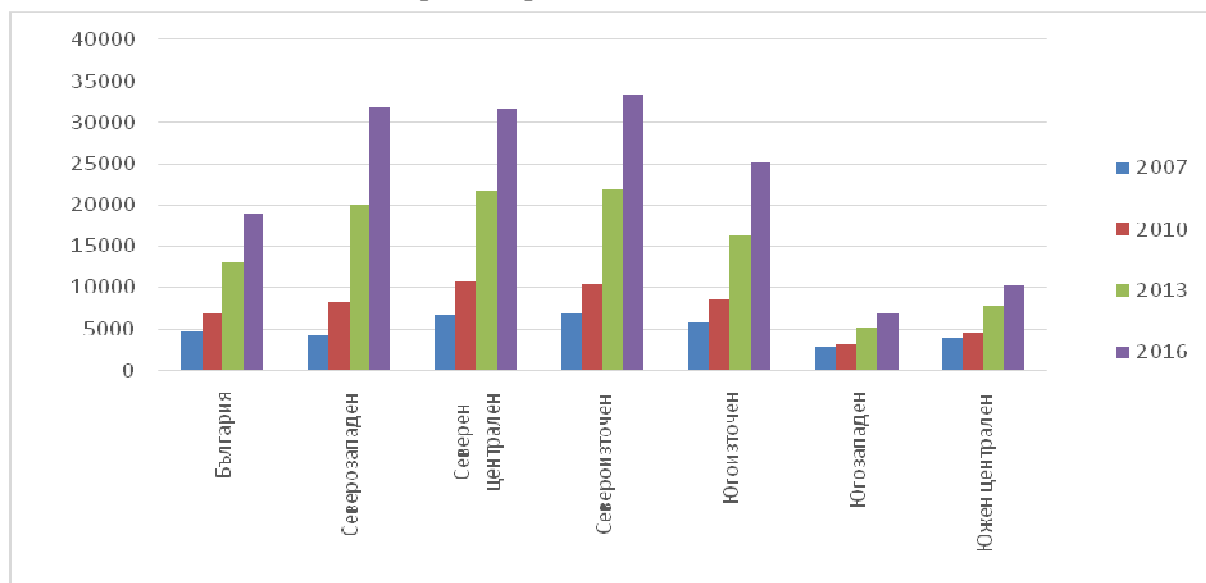
основно от стопаните и семейните работници, които в повечето случаи попадат в групата на неплатените работници.

Проблемът с трудовите ресурси е повсеместен и трябва да се търси възможност за решаване на тези въпроси. Запазване на преобладаващия дял на заетост на работната сила в дребни и малки стопанства е от съществена важност. Промяна на структура на работната сила по възраст и образователно ниво също трябва да бъде във фокуса на внимание. В условията на пазарна икономика се налага необходимостта от подобряване качеството на човешкия потенциал. Това ще доведе до повишаване на техния капацитет в търсене на нови бизнес-възможности, прилагането на иновативни производствени практики и въвеждането на европейските стандарти и изисквания.

8.5. ИКОНОМИЧЕСКИ РАЗМЕР И ПРОДУКТИВНОСТТА НА СТОПАНСТВОТА ПО РАЙОНИ

За всички региони се наблюдава ръст на производството в стойност, като най-висок е той за Северозападен район, с увеличение над шест пъти, превишавайки макар и с малко производствения обем на стопанствата от Северния централен район за 2016 година, и формирайки ясно разделение на страната по отношение икономическия размер на стопанствата в посока север-юг с граница Стара планина. Забележителното е, че на юг стопанствата не само са със значително по-малък среден производствен обем, но и с по-бавен темп на нарастване на производството, което води до изоставане и на най-добре представящият се Югоизточен район. Причина за рязкото увеличение на производството на стопанствата в Северозапада може да се търси и в четирикратното намаление в броя на стопанствата от 90 330 към 2007 на 22 140 към 2016 г. Броят на стопанствата за цялата страна също намалява устойчиво, но с по-бавен темп.

Фиг. 8.10. Изменение на стандартния производствен обем на стопанство

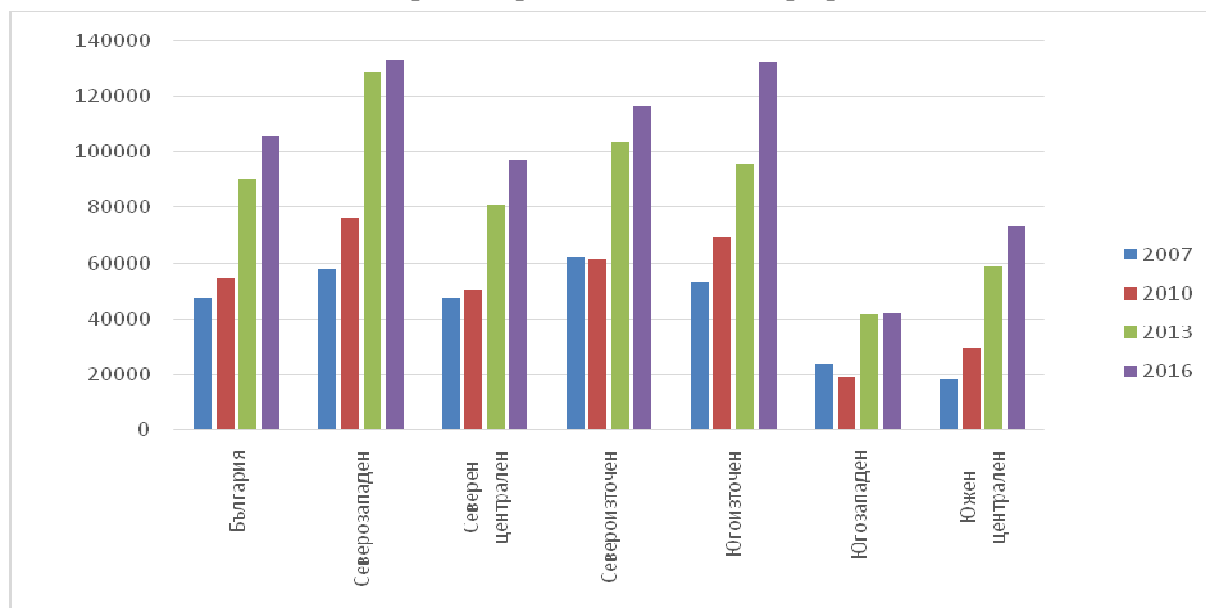
Източник: Евростат.

Ако направим сравнение според произведената продукция на хектар използвана селскостопанска площ, в началото на периода водещи са Южният централен район, следван от Югозападен район, докато в края на периода стопанствата Югозападен район са с най-ниско производство на хектар, а на второ място е Северен централен район. И при двата района за разглеждания период се наблюдава значително намаление на формираната стойност на хектар, което предполага, че там е най-значимото намалението при стопанствата формиращи с по-висока добавена стойност от единица площ (животновъдство, плодове и зеленчуци).

При стопанствата със зърнени и маслодайни култури, водещите райони според стандартен производствен обем на стопанство са Северозападния и Югоизточния райони. Районът с най-голям ръст на производството на стопанство е Южния централен район (увеличение над три пъти), но то започва от много ниска база. Ръстът на приходите от хектар е сходен за всички райони, което предполага използването на семена със сходни качества и сравнима степен на механизация на стопанствата. Водещ район сравнен на базата на производство на хектар е Северен централен район, следван от Североизточния район. Според използването на ГРЕ водещи са Южния централен район (+230 %) и Северозападен район (+179%).

Фиг.8.11. Изменение на стандартния производствен обем при растениевъдните стопанства

Източник: Евростат.

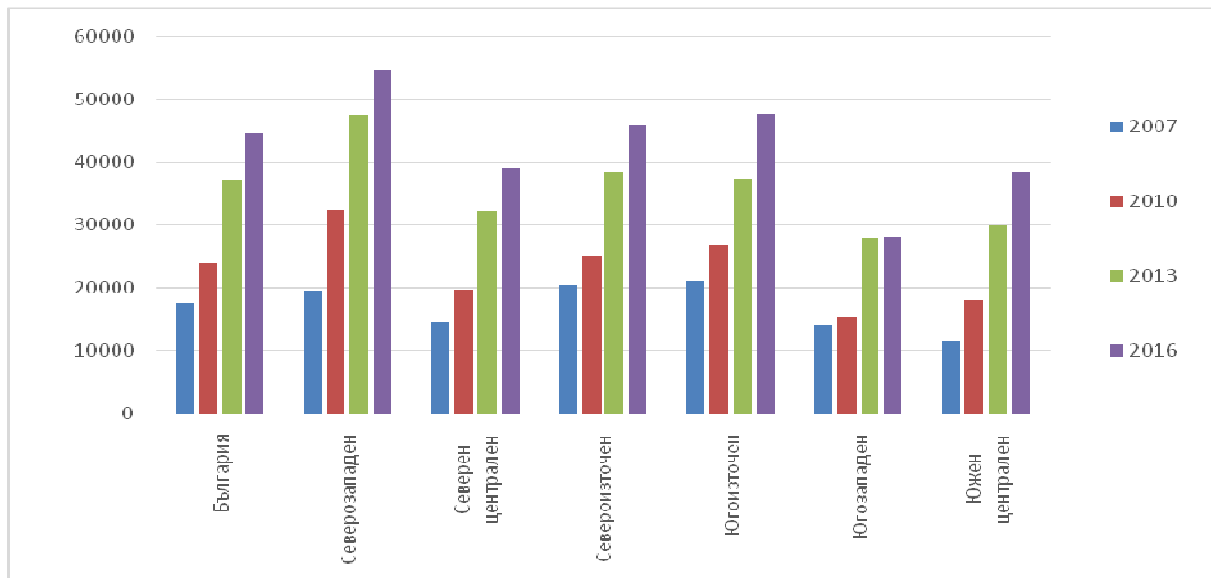
При стопанствата отглеждащи зеленчуци на открити площи най-голямо увеличение на производствения обем има в Северозападния район, следван от Югоизточния район, а най-голям среден обем на стопанство има при Северния централен район, т.е. въпреки че в Южен централен район се произвеждат все още почти половината от зеленчуците от открити площи у нас, стопанства специализирани в зеленчукопроизводство има и в други райони, като средният производствен обем е по-голям от стопанствата в Южен централен район. При стопанствата произвеждащи

плодове водещ по среден размер на продукцията е Северен централен район, следван от Североизточния район. Най-голям ръст средно на стопанство отбелязват Югозападния и Северозападния райони. Райони в които традиционно се произвеждат плодове, като Североизточния и Югоизточния отбелязват спад произведената продукция на стопанство за периода с 46% и 22 % , което можем да отдадем на увеличение на броя на стопанствата и инвестиции в нови насаждения, които към 2016 г. все още не плододават.

Стопанствата специализирани в отглеждане и угодяване на добитък през годините отчитат значим ръст между 2013 г. и 2016 г., свързан вероятно с промяната в специализацията на значим брой млечни говедовъдни стопанства. Броят на стопанствата в тази група достига 5 810 броя при едва 1 490 броя три години по-рано. Стопанствата от Северозападен район са водещи по среден обем на продукцията към 2016 г. въпреки малкия дял от общата произведена продукция (5%), надминавайки районите със специализация в месодайното животновъдство на юг. Водещи по ръст в обема на произведената продукция са стопанствата от северна България, с ръст за периода от 164% за Северозападния район, 116% за Североизточния район и 108% за Северен централен район. Специално за Североизточния район не е ясно доколко това развитие е устойчиво, предвид ниските резултати през предходни периоди. От районите в южна България единствено Югоизточният има близък ръст на производителността. Южен централен район продължава да е водещ за общото производство на месо в страната, но поради по-големият брой стопанства средният обем произведена продукция е най-нисък.

Фиг. 8.12. Изменение на стандартния производствен обем при отглеждане на тревопасни

Източник: Евростат.

При стопанствата отглеждащи тревопасни животни водещи по обем на продукцията са стопанствата от Югоизточен и Северозападен райони, близо до тях са стопаните от Североизточния район. Най-голям ръст в обема на произведената продукция за периода имат стопанствата от Северозападния район (355%), следвани от

Северния централен (263%), Югоизточния район (260%) и Североизточния район (136%). Тези данни показват засилената концентрация на производството в посочените райони. За останалите два района увеличението на обема на производство от около 90%.

8.6. ХАРАКТЕРИСТИКИ НА ПЛАНИНСКИТЕ РАЙОНИ

Идентифицирането на планинските райони и техните проблеми в страните от ЕС са обект на специално внимание и отношение. В повечето европейски държави е прието разбирането, че планинските райони могат да бъдат дефинирани по четири основни критерия: разчлененост на релефа, наклон на склона и климатичен контраст. При различните типологизации за определянето на даден район като планински се изисква или поне 50% от тяхното население да живее в територии, определени чрез морфометрични показатели за планински, или над 50% от площта на съответната териториална единица да е планинска.

Фиг. 8.13. Разпределение на необлагодетелстваните общини и селища в България

Източник: Собствени изчисления и обработка.

В България за определяне границите на планинските райони се прилага Наредбата за определяне на критериите за необлагодетелстваните райони и териториалния им обхват (приета с ПМС No 30 от 15.02.2008 г., в сила от 26.02.2008 г., изм. и доп., бр. 53 от 12.07.2011 г.). Според тази наредба в Чл.3. (1) „Планинските райони са землищата на населените места, които отговарят на поне един от следните критерии и показатели: средна надморска височина минимум 700 метра; среден наклон

на терена минимум 20%; средна надморска височина минимум 500 метра с комбинация със среден наклон на терена минимум 15%”.

Планинските райони представляват значителна част от територията на България, като площта им е 52 422 km² (47,2% от територията на страната). Това означава, че те заемат приблизително половината от територията ѝ. Планинските общини са 144 и включват 1697 населени места, в които е съсредоточено 33,4% от населението през 2018 г. Те имат важно значение за балансираното регионално развитие на страната и за повишаване качеството на селищно и териториално устройство. Значителният размер на територията върху която те са разположени показва, че тяхното състояние и развитие е от огромно значение за социалния и икономически облик на страната.

42% от територията на планинските райони са земеделски земи. Средно за страната, делът на земеделската земя е 58%, което показва, че независимо от това, че те се простират на сравнително голяма територия и че процесът на урбанизация е по-малък отколкото в други райони, размерът на земеделската земя е по-малък. Все пак на човек от населението в тези райони, площта на земеделската земя е относително по-голям отколкото в непланинските, което е предимство. По-голямата част от земеделските земи са постоянно затревени ливади и пасища и земи с по-ниско почвено плодородие и качество на почвите, което ограничава възможностите за правене на земеделие. Независимо от по-слабото почвено плодородие това е сериозен ресурс на планинско земеделие и животновъдство. Преобладаващата част от територията на планинските райони са горски (52%), което означава че те могат да предоставят основа за много икономически дейности, с акцент върху горското стопанство, туризма и производството на биомаса.

По статистически данни, населението на планинските райони през 2018 г. е 2 338 615 души или 33,4% от населението на България, а гъстота им е 44,6 д./km², при 63,4 д./km² за страната. Ниска е и гъстота на селищата в планинските райони - 3,2 населени места на 100 km². Тя е различна за страната (4,7 населени места на 100 km²) и е в пряка зависимост от конкретните физико-географски условия. С най-голям брой планински селища е територията на Кърджалийска (312) и Благоевградска област (около 207). Ниската гъстота на населението и селищата в планинските райони илюстрира значително по-високата динамика на негативните демографски процеси (депопулация и обезлюдяване) в планинските общини спрямо другите части за България. По-лошите климатични условия, трудностите при изграждането на инфраструктура и комуникационни мрежи в планинските райони прави условията и качеството на живот в тези райони по-ниски отколкото в непланинските. Възможностите за земеделски дейности също са ограничени заради качеството на почвите, климатичните условия, релефа, което е неблагоприятно за земеделските производители и което ги прави сравнително по-неконкурентоспособни в сравнение тези в непланинските региони.

За българските планински райони са характерни малките селища. Много голяма е локализацията им в Родопите (в общините: Рудозем, Велинград, Мадан и др.) и Стара планина (Трявна, Троян, Своге и др.). В тях са разположени 32% от селата (в които живее 24% от селското население в България) и 32% от градовете в страната. Високата концентрация на села показва ниската степен на урбанизираност (3,7%), докато средно за страната 4,5%. Средно на 640 км² се пада 1 населено място с административен статут на град, докато средно за страната тази площ е 430 км². Колкото по-рядко населена е една територия и колкото по-влошени за демографските показатели, толкова по-малки са възможностите на тези райони се развиват и да генерират социален и икономически интерес.

Таблица 8.3. Териториално-урбанистичното развитие на планинските райони в България

Показател/(мерна единица)	Планински райони	Общо за България
Площ на района (км ²)	52 422	110 994
Процент от територията на страната	47,2%	100%
Населени места и други урбанизирани територии (%)	3,7%	4,5%
Площ на земеделската земя (%)	42,4%	58,2%
Площ на горите (%)	52%	34,7%
Брой на населението към 2018 г. , души	2 338 615	7 000 039
Процент от населението на страната 2018 г.	33,4%	100%
Гъстота население (души/км ²)	44,6	63,4
Брой на селища на 100 km ² територия	3,2	4,7

Източник: НСИ.

Голяма част от планинските райони са слабо населени и с характер на обезлюдени територии. В 23 села няма население. В 47% от населените места в планинските райони живеят под 100 жители, а в 8% от тях живеят от 500 до 1000. Най-много обезлюдени села има в общините Трън (50), Кюстендил (39), Крумовград (37), Кърджали (31), Ардино (25) и Смолян (21). Обезлюдяването, характеристиките на земеделието и на земеделския ресурс с който се отличават тези райони дават основание да се търсят специфични и конкретни решения, за да се намалят и предотвратят негативните процеси, които протичат. Земеделието в тези райони, които могат да разчитат основно на естествените си природни ресурси, е ключов отрасъл. Развитие на услугите в обезлюдяващи се райони и на индустрията, където изграждането на инфраструктурата е скъпо и трудно изпълнима дейност показват, че отношението към земеделието за насърчаване на тази дейност трябва да бъде с целенасочен приоритет. Необходимо е планинските райони в България да станат обект не само на целево внимание, но и на прилагането на специфични мерки и политики.

ОБОБЩЕНИЯ И ИЗВОДИ

1. Потребителското търсене в страната расте осезаемо през периода (около 20% е за храни и напитки), то обаче остава под средните нива за ЕС, което създава предпоставки за увеличение в бъдеще, благоприятстващо развитието на земеделието;
2. Незначително конвергиране на българската икономика към европейската, заради липса на достатъчни вътрешни източници за растеж и неизползван потенциала на селското стопанство да създава мултипликационни ефекти;
3. Населението на страната непрекъснато намалява и застарява, което се отразява на търсенето на храни и на структурата на търсените продукти;
4. В страната има проблем с осигуряване на достатъчно храни, като процентът на населението над 18 годишна възраст, което е застрашено от социално изключване и риск от бедност е 38%;
5. България е сред страните с най-висок индекс на потребителските цени за периода 2007-2017 година, като инфлацията при храните превишава тази на другите потребителски стоки;
6. Мястото на селското стопанство непрекъснато намалява в БВП на страната и земеделието показва слаб прогрес през години на членство в ЕС;
7. Селското стопанство през годините на членство успява да се конвергира по-близо до средните европейски равнища, което издава отраслови проблеми в целия ЕС;
8. Проблем с ниската добавена стойност от земеделие, коренящ се в ниските стойности на добавената стойност на единица земеделска и обработваема земя;
9. След 2013 година се забелязва положително изменение в земеделското производство, което се стабилизира, макар и на нива по-ниски отколкото в началото на периода и надминава темпа на производствените разходи;
10. Физическо свиване на производствените вложения, дължащо се на промени в структурата на земеделското производство и ниско разходно поведение на част от фермерите, с цел оптимизиране на пределната възвращаемост;
11. Производствено оптимизиране в стопанствата чрез намаляване на вложенията до степен, където ефективността на единица ресурс води до по-високи производствени резултати;
12. Екстензивните производства увеличават своя дял, там се постига подобряване на ефективността - с по-малко вложени ресурси се постига по-висок резултат, докато интензивните сектори в българското земеделие отбелязват регрес;
13. Средната интензивност на разходите в ЕС е с повече от 2,5 пъти над правените разходи в България;

14. Разходите за амортизации в българското земеделие растат през последните години, но са доста по-ниски от тези в ЕС, което показва по-добро използване на капиталовата база;
15. Българското земеделие се отличава с едно от най-ниските нива на добавена стойност в ЕС, но ниските отчисления за амортизации, ниските разходи за труд и добрите равнища на получавани субсидии правят факторния доход по-висок отколкото в много други европейски страни;
16. Факторният доход е неравномерно разпределен. Около 5% от цялата стопанска съвкупност получава много висока доходност, с концентрация на земя, средствата за производство, стоковост, а 85% от всички стопанства формира факторна доходност, между 2-3 пъти по-ниска от получената средна;
17. Публичната подкрепа допринася у нас за допълнително увеличение на факторния доход, в сравнение с добавената стойност на хектар и без субсидии. Факторният доход на производителите в ЕС и България би спаднал драстично подлагайки на сериозен риск икономическата жизнеспособност на земеделието;
18. Средно на човек от населението, България разполага с повече земеделска земя отколкото средно за ЕС;
19. Земите със селскостопанско предназначение показват прогресивно намаление през разглеждания период сигнализиращо за известен риск от трансформирането на земеделски земи в урбанизирани територии и самозалесяването;
20. По отношение структурата на селскостопанската земя се наблюдава значително подобрене, намаляват изоставените (необработваеми) земи, които за периода между 2007-2017 г. са се редуцирали с повече от 3 пъти;
21. Увеличава се размерът на обработваемите земи и се свива площта на затревените площи, специално в равнинните райони и на местата, които са подходящи за механизизирана обработка;
22. Маслодайните култури заемат най-съществен процент в чувствителното увеличение на обработваемите земи и висока концентрация на производството в зърнено-маслодайни култури;
23. Броят на собствениците през годините не се променя чувствително, а се променя средното разпределение и притежание на поземлена собственост, която става концентрирана все по-неравномерно;
24. В собствеността на земеделските земи доминира фрагментираността, където 79% от частните земеделски парцели се притежават от сравнително дребни собственици. Земеделските стопанства са зависими от арендуването и наемането на земеделски площи;
25. Увеличаване на наетата земя е основният източник за увеличаване на ИЗП във фермите в България и около 20% от стопанствата наемат земя;

26. България се нарежда на 7 място в целия ЕС по цена за наем на обработваеми земи. Основната причина е нарасналото търсене заради директните плащания;
27. Цената на земеделската земя е сравнително ниска на фона на останалите страни в ЕС. България се нарежда на 17 място по средни цени на обработваема земя в Съюза;
28. Съпоставена цената на земята към възвращаемостта и добавената стойност от единица площ се вижда, че България е сред страните с бавно откупуване;
29. Цената на рентата у нас е по-висока отнесено към средната рента в ЕС, като откупуването посредством рентите у нас се изчислява между 13-20 години;
30. Благоприятни почвено-климатични условия за развитие на сравнително разнообразно и широко спектърно земеделско производство;
31. Съществува значителна вариация на валежите, което създава рискове за земеделското производство, като най-засегнати в случаите на дефицит на валежи и засушаване са полските култури. Решаване въпроса с напояването;
32. Проблем представляват небалансираните агротехнологични практики на торене, като се забелязва дефицит на хранителни елементи и повишаване нивата на нитрати в подпочвените води;
33. Растениевъдството отчетливо доминира брутната продукция в отрасъла и съществено повишаване на БП създадена от зърнените, техническите и маслодайни култури;
34. Негативни тенденции при зеленчукопроизводството и трайните насаждения, които в края на анализирания период са с почти символично участие в създадената в растениевъдството обща продукция;
35. В специализираните стопанства от сектор „Зърно-маслодайни култури” се концентрира не само преобладаващ поземлен ресурс и икономическа сила, но те осигуряват основната част от брутната продукция и добавената стойност на отрасъла;
36. Зърно-маслодайният сектор включва 5-6 основни култури (пшеница, ечемик, царевица, слънчоглед, рапица и лавандула), които се превръщат в сегашната основа на българското земеделие;
37. Резултатите, постигнати в зърнопроизводството се дължат не само на разширяване на площите, но и на увеличение на производителността, намаление на загубите и повишаване качеството на отглежданата продукция;
38. Производството на зърнени и маслодайни култури винаги е било силно застъпено в българското земеделие и това ще продължи. Посоката трябва да бъде към увеличаване производителността, подобряване ефективността на производството (не чрез прибавяне на нови площи, а чрез продължаване консолидацията в сектора) навлизане на практиките от прецизното земеделие и намаляване рисковете от ценовите колебания и природните катаклизми;

39. Намалението във физическия обем при зеленчуците за последните 25-30 години е около 2,5 пъти;
40. Средните добиви от зеленчукопроизводството са сравнително ниски. Основната причина е разпокъсаното и сравнително дребно производство, неспособно да постигне по-висока производителност, проблеми с напояването, липсата на съвременна техника;
41. Зеленчукопроизводството е сред уязвимите сектори в българското земеделие, проблемите са свързани с пазарната реализация, конкурентния натиск отвън, преобладаващия дял на малките стопанства, трудностите с напояването и недостатъчно внимание за намаляване на рисковете и недостатъчна подкрепа;
42. Зеленчукопроизводството макар и да подобрява своята възвращаемост в сравнение с 10 години назад, продължава да има доста проблеми при повишаване нормата на печалба;
43. Производствените решения, които се вземат зависят не толкова от маргиналната възвращаемост, а от съотношението между брутни приходи и разходи. Недоброто съотношение в зеленчукопроизводството сравнено с други производства е основна предпоставка за кризата и трудностите в сектора;
44. Най-големите лозарски стопанства притежават много добри поземлени характеристики, за да се конкурират с най-добрите в Европа, но имат слабости и изоставане във валоризацията и добавената стойност;
45. Големите разлики в българското лозарство с тези във водещите европейски страни е липсата на гръбнака от средни стопанства или това са производители между 10-50 ха;
46. Сериозен проблем е влошаването на възрастовата структура През 2009 г. 49% от всички лозови насаждения са на възраст над 30 години, а заедно с лозята от групата 10-30 години са почти 72%;
47. В овощарството една голяма площ от насажденията не се използват защото не са в плододаване, но и защото не е икономически изгодно;
48. Интересът към овощарството расте заради подпомагането и инвестиционната подкрепа, така и заради диверсифициране в по-големите стопанства;
49. Колебанията в произведените количества в полските производства заради климатичните влияние, което внася несигурност у производителите;
50. Нужда от консолидация сред малките стопанства и прерастване в по-големи, за да се засили пазарната ориентираност, производителността, ефективността и да нарасне брутната продукция и добавената стойност;
51. Намалената възвращаемост заради производителността, намирането на най-добрите цени, достъпа до пазара и обезпечаване с необходимата работна сила води до незадоволително съотношение между брутните приходи и производствените разходи прави интензивните производства в неатрактивни;

52. Недостатъчната доходност на стопанство, трудностите пред реализацията на продукцията, провежданата политика към борба с тютюнопушенето водят до намаляване производството с тютюн създаващо социални, икономически и регионални проблеми;
53. Страната е на челни позиции в производството на етерични и медицински култури. При по-добра интеграция на тези производства с парфюмерийната, козметична и фармацевтична индустрии, площите могат да се повишат и да се стабилизира средния клас стопанства, най-вече в зърнопроизводството;
54. Много голяма част от естествените ливади се косят, без да се прибира сено или „мулчират“, което не носи стопански ефект и има спорни екологични последици;
55. Съществува недостиг на груб сенеен фураж дори при сегашните ниски нива на поголовието в животновъдството;
56. Трудностите при структурното приспособяване на българското селско стопанство са изразени най-силно в животновъдството;
57. Животновъдството се свива заради ниската си продуктивност, трудностите при реализацията на продукцията на добри цени, увеличаване разходите за отглеждане на животните и недостига на работна сила;
58. Засилено уедряване в секторите „свиневъдство“ и „птицевъдство“, където източника на ефективност и на възвращаемост е мащаба и интеграцията по веригата. Постепенно тези производства се стабилизират, което се свързва с ръст в продуктивността и плодовитостта;
59. Въпреки повишението при производството на свинско и на птиче месо страната остава нетен вносител, особено при свинското, като вътрешното търсене може да бъде генератор за по нататъшен растеж;
60. Отстъплението в млечния сектор продължава, както като производство, така и като дял в брутна селскостопанска продукция;
61. В най-критично положение са малките и средни стопанства с до 100-150 млечни крави, които не успяват да увеличат продуктивността и рентабилността си;
62. проблемите в способността на млечните специализирани стопанства да увеличат производствените обеми е причина за тяхното влошено състояние и за непрекъснатото съкращаване на животните и на фермите;
63. Липсва ефективен размер на млечните стопанствата, който да гарантира икономии от мащаба, добра производителност, стабилна възвращаемост;
64. Големите стопанства в България са почти на европейско равнище и са конкурентоспособни но са до 2-3% от всички ферми;
65. Концентрацията на млечните животни водещи до повишаване пазарната ориентация, подобряване и модернизиране начина на отглеждане на животните и

- оттам повишаване продуктивността, което води до нарастване ефективността и конкурентоспособността;
66. България е сред страните в ЕС с най-нисък млеконадой на една крава, което се дължи на разполагаемите генетични ресурси и начините на отглеждане на животните;
 67. Около 1/3 от кравето мляко и около 70% от овчето мляко не достига до мандрите;
 68. Броят на кравите с месодайно направление нараства почти 6 пъти. Това са животни от различни породи, които нямат стоково предназначение или млечни животни в стопанства, неотговарящи на изискванията за производство на мляко;
 69. Броят на регистрираните като месодайни крави расте прогресивно през последните години, докато производството на говеждо месо намалява;
 70. Ниската стоковост сред малките и средни стопанства насочва вниманието към нерегламентираните продажби и сивата икономика, които съществуват заради институционални слабости и компенсират икономическа неефективност в самото производство;
 71. Развитие на производство без да се отчетат резултати по отношение на физическото производство и добавена стойност не носи пълни ползи за отрасъла, икономиката и обществото;
 72. Политиката насочено основно към подкрепа на доходите отдалечи земеделието от търсене на реален производствен, икономически и устойчив резултат от който да се възползват и потребителите;
 73. В преживното животновъдство преобладаваща част от животните се заколват и реализират в самите стопанства;
 74. Малките стопанства успяват да постигнат добра ефективност на единица животно, снижавайки максимално нивото на производствени разходи. Проблемът е, че високата ефективност на животинска единица не важи на ниво стопанство;
 75. Селското стопанство е традиционен, структуроопределящ и притежаващ голям потенциал за развитие отрасъл стъпил на разнообразни почвено-климатични условия, благоприятно географско положение на страната и подходяща структура на икономиката;
 76. Земеделието постепенно губи териториална продуктова специализация и се доминира от няколко основни култури;
 77. Социално-икономическите проблеми в планинските и необлагодетелстваните райони са по-остри от тези в други райони;
 78. Районите с най-много обработваема земя имат най-малък брой земеделски стопанства и оттам трудности пред трудовата реализация и доходите на населението;

79. Селското стопанство се развива относително хомогенно, като по икономически критерии 4 териториални района (С-И, С-Ц, С-З и Ю-И) притежават изравнен принос към производствената стойност;
80. Силното присъствие на земеделието в северната част на страната, където социално-икономическото положение е най-влошено трябва да бъде надградено;
81. Преобладаване на планинските територии в Югозападния и Южно-централния район предопределя изоставането в земеделието въпреки близостта до развитите центрове на страната;
82. Къси вериги на доставка и специална подкрепа на земеделието в отдалечените от икономически центрове планински райони може да задържи тяхното изоставяне;
83. Трайна тенденция на намаляване на броя на земеделските стопанства. Процесите на редуциране са най-динамични при дребните и малки земеделски стопанства;
84. Положителна тенденция на уедряването на земеделските стопанства, която протича с по-ускорени темпове в сравнение с редица страни в ЕС. Средният размер на земеделските стопанства в България е по-висок от средния размер на стопанствата в ЕС-28, което показва добра осигуреност с поземлени ресурси;
85. Тревожен факт е малкият брой на земеделските стопанства, отглеждащи зеленчуци, който продължава да намалява, като през 2016 г. достига 7295. Малък е и броят на стопанствата, отглеждащи свине и птици, но значително увеличеният икономически потенциал за анализирания период показва, че намалението е за сметка на малките и дребни стопанства;
86. Изключително ниска е плътността на животновъдството на единица площ, в пъти по-ниска от средната за ЕС и наблюдаваните страни-членки от ЕС и продължава да намалява. Животновъдните стопанства в страната са значително по-малки от средните размери общо ЕС;
87. Положителна тенденция към повишаване на равнището на специализация и концентрация на производството, подобряване на пазарната ориентация на земеделските стопанства- за 2016 г. близо 66% от стопанствата реализират преобладаващ дял от произведената продукция на пазара, от тях близо 19 % директно на крайния потребител;
88. Положителна тенденция е намаляване на дела на всички стопанства под 1 ха, но той все още остава висок (за 2016 г. – 59%), които не отговарят на условията за плащания по СЕПП. Подкрепата за животновъдните стопанства е ограничена поради по-високият дял на стопанствата, не отговарящи на условията за получаване на подкрепа по СЕПП, особено в секторите „козевъдство”, „ свине и птици”;
89. Въпреки нарастването на средния икономически потенциал на стопанствата в страната, той остава по-нисък в сравнения със средното равнище във ЕС. Причините са: преобладаващият дял на дребните и малки стопанства; отливът

- на производителите от производства с по-висока добавена стойност - екстензивни култури и животновъдство;
90. Неблагоприятната демографска база в селата оказва силно неблагоприятно влияние върху формирането на достатъчно работна сила в отрасъла;
 91. Мерките залегнали в ПРСР, които се отнасят пряко до издигане качеството на живот на селското население и разнообразяване на селската икономика не са изиграли решаваща роля за постигането на траен и положителен обрат в механичното движение на населението;
 92. Тенденцията на намалението на работната сила в отрасъла е характерна почти за всички Европейски страни, но темпът и причините за този феномен в отделните страни са различни. В България този темп е значително по-висок от този в ЕС-27;
 93. Налице е много по-ниската производителност на земеделският труд в България в сравнение с тази в ЕС -27;
 94. Позитивното развитие на производителността на труда в животновъдството протича с бавни и незадоволителни темпове за разлика от това в растениевъдството, предимно зърнопроизводството. Все още равнището на производителността на труда в секторите „Плодове и зеленчуци” и животновъдството като основен лимитиращ фактор на количеството и качеството на земеделския труд изостава от това в ЕС;
 95. Освен общото намаление на заетата работна сила в земеделието, намалява и то с по-бързи темпове семейната работна ръка;
 96. Селското стопанство продължава да бъде един от отраслите с най-неприемливи условия (технологични, социално-битови, ергономични и др.) на труд, които го правят ниско привлекателен особено за по- младите хора;
 97. Естествените предпоставки за формирането на необходимият интерес и желанието да се наследи фермата се коренят в силната връзка с родното място, със земеделската земя и местните традиции, с натрупаният от детството практически опит в отглеждането на съответните култури и животни;
 98. Налице е ниско професионално-квалификационно равнище на мениджърите на земеделските стопанства;
 99. Основните причини за навлизането на млади хора в отрасъла са действащите инвестиционни М.112, Мярка 6.1 и Схемата за млади земеделски стопани. Положителното въздействие на тези финансови стимули доказва, че и през бъдещият период те следва да продължат дори в още по-големи мащаби;
 100. За някои сектори (предимно зърнопроизводството и други култури със слята повърхност) увеличението на броят на стопанствата на младите фермери се дължи на разделянето на големите земеделски масиви на по-малки и последваща приемственост на съответните стопанства от младите наследници;

101. Както в Европа, така и у нас темповете на отлив на жизнеспособна работна сила и проблемите свързани с подмладяването на земеделието стоят на дневен ред;
102. Успешното решаване на проблемите свързани с осигуряването на достатъчно и качествена работна сила в земеделието в много голяма степен е обусловено от повишаването на качеството на живот в селските райони, фактор който е с особено значение за младите хора;
103. Различията в заетостта от гледна точка на степента на образованието е значима. Лицата с висше и средно образование са с по-високи шансове за успешната трудова реализация в селата. Особена ниска е заетостта сред най-ниско образованите лица;
104. Запазва се заетостта в земеделския отрасъл и свързаните с него дейности като основна сфера на приложение на труда в селските райони;
105. Процесът на диверсификация на икономическите дейности в селата и съответно разнообразяване на трудовата заетост от приемането ни в ЕС досега протича с бавни темпове.

РАЗДЕЛ II ТЕМАТИЧЕН АНАЛИЗ ПО СПЕЦИФИЧНИ ЦЕЛИ

**9. ЦЕЛ 1 ПОДПОМАГАНЕ НА ДОСТАТЪЧНО НАДЕЖДНИ
ЗЕМЕДЕЛСКИ ДОХОДИ И УСТОЙЧИВОСТ В ЦЕЛИЯ ЕС С ЦЕЛ
ПОДОБРЯВАНЕ НА ПРОДОВОЛСТВЕНАТА СИГУРНОСТ**

9.1. ИКОНОМИЧЕСКИ РЕЗУЛТАТИ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

За анализирания период 2007-2016 г. се очертава тенденция към увеличение, макар и с колебания на равнището на брутната продукция (БП), средно на земеделско стопанство.

Фиг. 9.1. Среден размер на брутната продукция и междинното потребление на стопанство

Източник: МЗХ, „Агростатистика”, СЗСИ; eurostat FADN.

След увеличение на БП за 2008 г., през 2009 г. следва спад в равнището на показателя, но през следващите години е с трайна тенденция към увеличение като през 2014 г. достига най-високата си стойност – 85159лв., след което отново следва спад.

Размерът на междинното потребление (МП) е висок, което формира и високият относителен дял в структурата на БП. Резултатите показват, че относителен дял на междинното потребление в брутната продукция през 2009 г. е най-висок, съответно близо 67%. След 2013 г. този дял се движи в границите от 59-62%.

Анализът на данните показва, че БП е получена в резултат на вложени високи разходи в производството, което се отразява на резултативните икономически показатели.

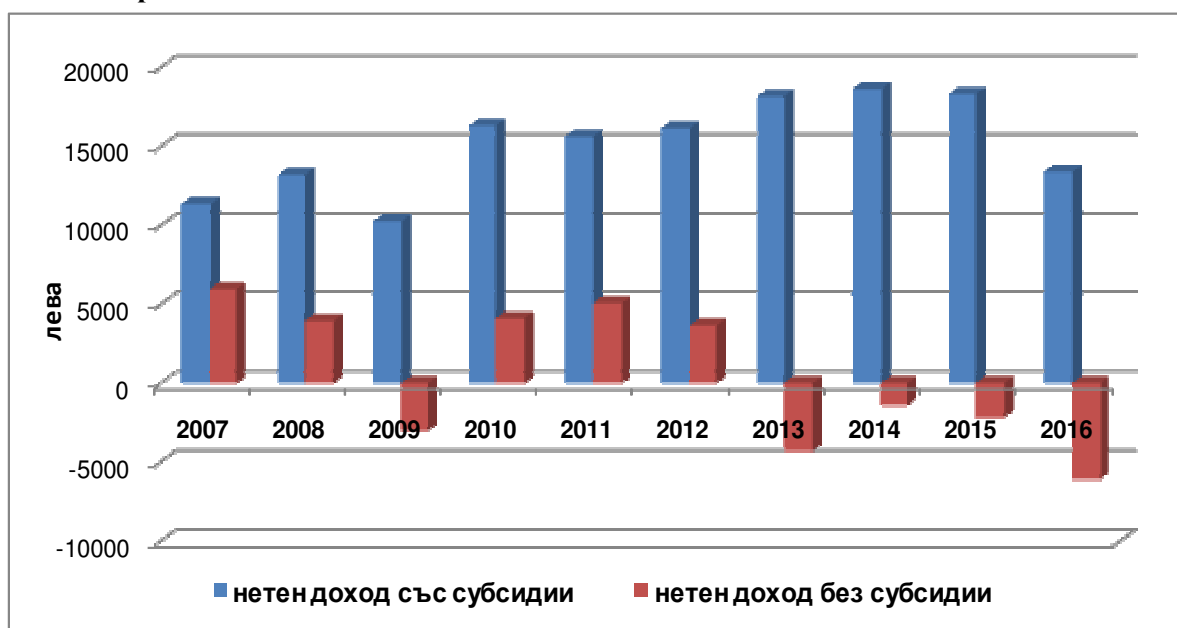
За анализирания период, се очертава тенденция на нарастване на субсидиите по линия на директните плащания, рентата, амортизациите. Нарастването на рентата е резултат от конкурентния пазар на аренда, стимулиран от субсидии по СЕПП. Резултатите показват, че изплатената рентата е по-ниска от общия размер на субсидиите, получавани средно на стопанство. Рентата представлява значителен дял от субсидиите, съответно 53% през 2007 г., 48% - за 2010 г. и 65% за 2015 г.

Амортизациите се увеличават, макар с по-плавен темп, което показва, че техническата осигуреност на земеделските стопанства се подобрява.

Средният нетен доход на стопанствата следва тенденциите на изменение на брутната продукция. Макар и с известни колебания, средният нетен доход на стопанство се повишава. С изключение на 2009 г., полученият среден нетен доход за периода е по-висок от началната година – 2007 г. Стопанствата са реализирали най-висок среден доход през 2014 г. – 18660 лв., главно в резултат на получения най-висок размер на субсидиите в предходната година, който през следващите години намалява. Прави впечатление, че въпреки високата подкрепа след 2014 г. има понижение в равнището на нетния доход, като за 2016 г. този спад е по-чувствителен – 13386 лв.

Фиг. 9.2. Среден нетен доход на стопанство

Източник: МЗХГ, „Агостатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Интерес представлява динамиката в равнищата на средния нетен доход на стопанствата без субсидии. Очертава се ясно изразена тенденция към намаление на получения нетен доход без субсидии, а от 2013 г. трайно остава отрицателна величина.

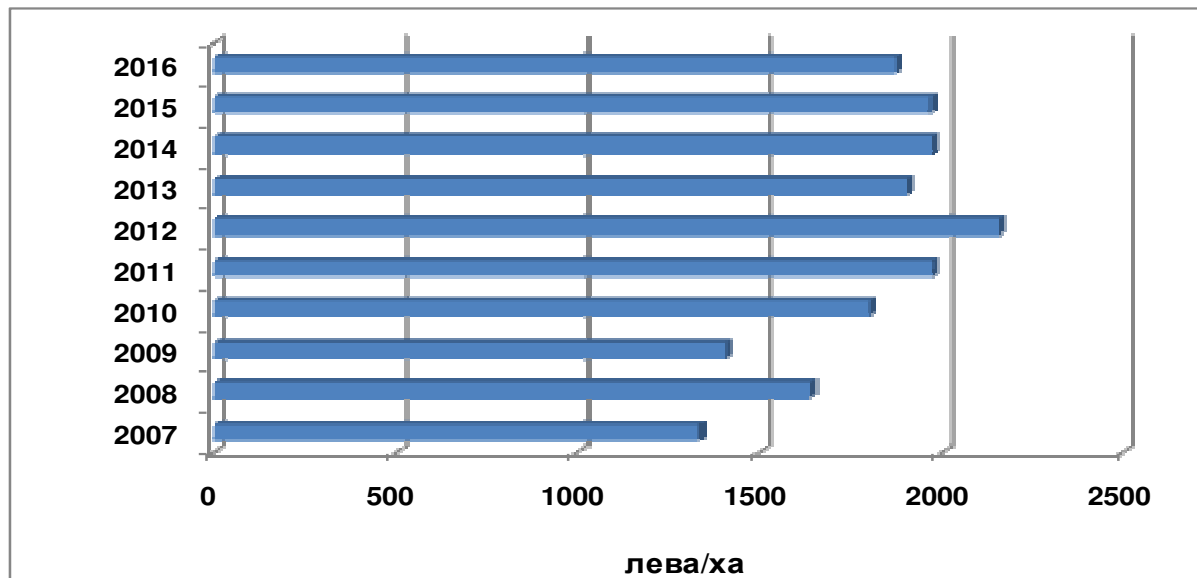
Анализът на данните показва, че субсидиите играят определяща роля при формиране на доходите на земеделските производители и показва силната зависимост на доходите на земеделските стопанства от подкрепата.

Колебанията на нетния доход показват, че производството е зависимо от редица фактори - вътрешни (слабо управление на риска, неефективно производство, ниско равнище на диверсификация и др.) и външни фактори (зависимост от климатичните промени, пазарна и институционална среда).

За анализирания период, постигнатата продуктивност, измерена като получената брутна продукция на 1 ха ИЗП, показва повишение след 2007 г. Динамиката на постигнатата продуктивност зависи от динамиката в равнищата на брутната продукция, и в по-малка степен от средния размер на ИЗП в стопанствата, тъй като промените не са съществени.

Фиг. 9.3. Постигната продуктивност средно на стопанство

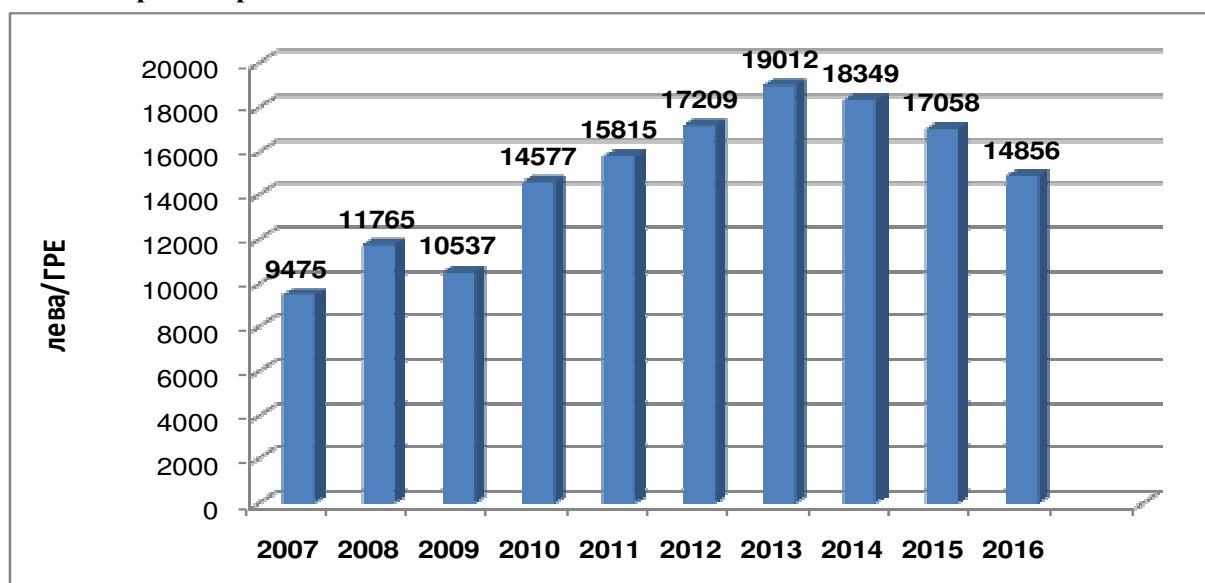

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Анализът на постигнатата производителност, средно за стопанство като един от основните показатели на икономическата ефективност бележи тенденция към повишаване, макар и с известни колебания. Изключение от очерталата се тенденция прави само 2009 г., поради получените ниски икономически резултати.

През 2007 г. постигнатата производителност е 9475 лв./ГРЕ, а през 2013 г. равнището на този показател вече е 19012 лв./ГРЕ, или нарастване 2 пъти. В периода 2014-2016 г. следва намаление на показателя. Повишаването на производителността на стопанствата се дължи на нарастването на нетната добавена стойност, докато количеството вложен труд е почти без промяна. Главен фактор за повишаване на нетната добавена стойност е увеличението на субсидиите за анализирания период.

Фиг. 9.4. Средна производителност в стопанствата

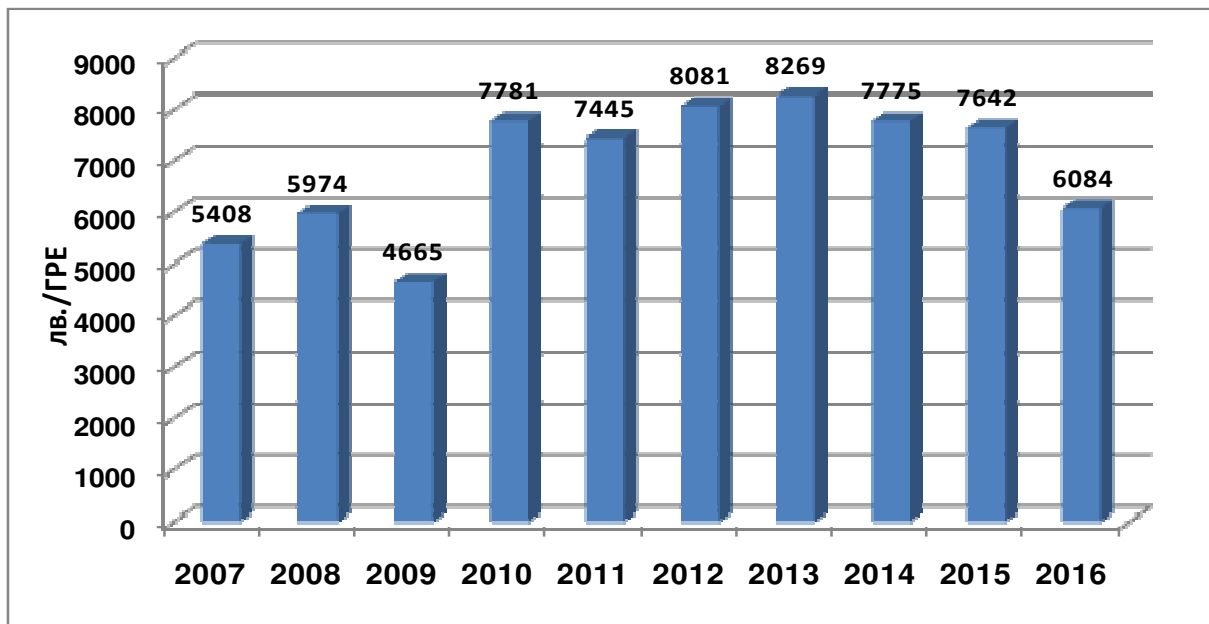

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Постигнатата доходност, изразена чрез получения нетен доход на 1-ца вложен труд, за анализирания период нараства макар и с известни колебания. Без съществени промени в количеството вложен труд, равнището на средната доходност се определя от постигнатия среден нетен доход в стопанствата и следва неговата тенденция на изменение. Най-висока доходност е постигната през 2013 г. - 8269 лв./ГРЕ, след което следва намаление и през 2016 г. е 6084 лв./ГРЕ.

Фиг. 9.5. Постигнатата средна доходност на 1-ца вложен труд

Източник: МЗХГ, „Агροстатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

Динамиката на нетния доход и производствените разходи рефлексират върху равнището на нормата на рентабилност. Сравнителният анализ показва, че за целия период, нормата на рентабилност с включени субсидии е най-висока през 2007 г. В рамките на периода нормата на рентабилност се характеризира със сериозни колебания. Въпреки увеличаващия се размер на субсидиите през следващите години това равнище на показателя не е постигнато. Причините трябва да се търсят в колебанията на нетния доход и трайната тенденция на нарастване на производствените разходи в земеделските стопанства. Резултатите показват, че производството става все по-нерентабилно.

Значително по-ниските равнища на нормата на рентабилност без субсидии показват, че те играят значителна роля във формиране на икономическите резултати на земеделските стопанства. Анализът на резултатите показва, че нормата на рентабилност без субсидии също е най-висока през 2007 г., следва спад, като след 2013 г. нормата на рентабилност без субсидии остава отрицателна величина. Данните показват, че в земеделските стопанства не е постигнато увеличение на ефективността на направените разходи.

Фиг. 9.6. Норма на рентабилност в земеделските стопанства

Източник: МЗХГ, „Агростатистика”, СЗСИ и собствени изчисления.

9.2. СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

Важен въпрос е да се проследят равнищата на основните икономически показатели по специализация на земеделските стопанства.

Съществени са различията в получената брутна продукция по специализация на стопанствата. За целия анализиран период, само стопанствата, отглеждащи полски култури, лозя и свине и птици са реализирали по-висока брутна продукция от средната за стопанствата в страната. След 2010 г. разликата между размера на брутната продукция в стопанствата с полски култури и свине и птици и останалите стопанства се задълбочава. Понижаването на брутната продукция в стопанствата с полски култури след 2013 г. се дължи на намаление на размера на стопанствата.

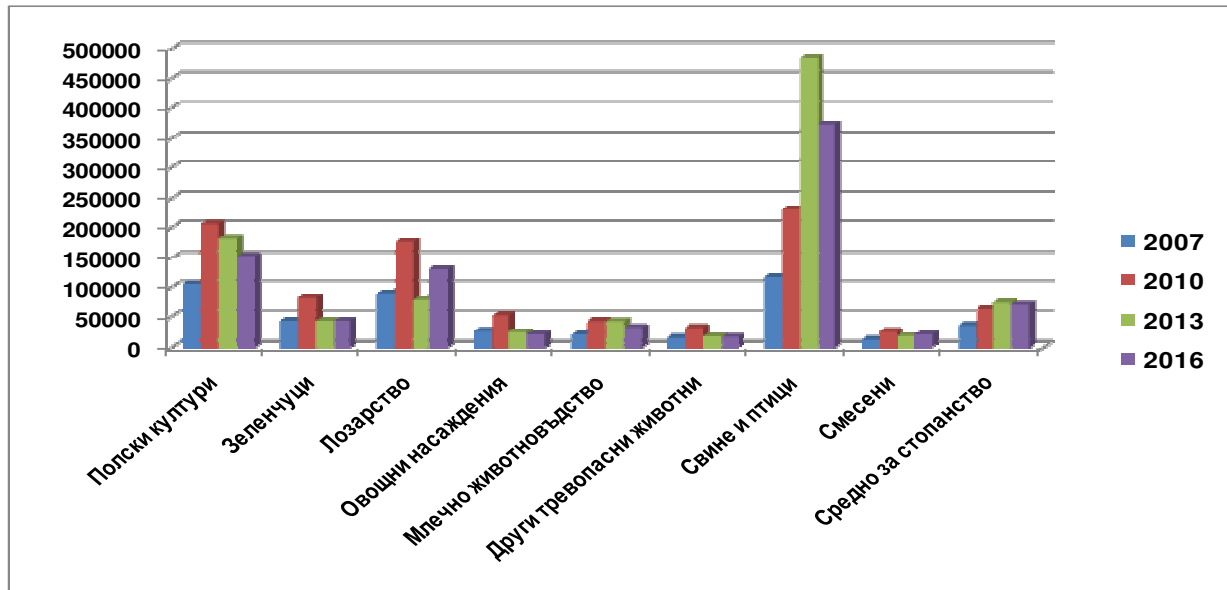
Специализираните стопанства в зеленчукопроизводството през 2007 г. и 2010 г. са получили по-висока брутна продукция от средната, но през следващите години – 2013 и 2016 г. са под средното равнище.

Стопанствата с овощни насаждения и с тревопасни животни – млечно направление са реализирали значително по-ниска брутна продукция от средната за стопанствата в страната. Особено тревожно е положението в стопанствата с овощни насаждения, при които след 2010 г. е регистриран спад в показателя. За 2016 г. сравнението показва, че произведената брутна продукция от овощни насаждения е 3 пъти по-ниска от средното равнище, а за животновъдните стопанства – млечно направление около 2 пъти по-малко.

Най-ниски са равнищата на брутната продукция в стопанствата с тревопасни животни и смесено производство.

Фиг. 9.7. Брутна продукция по специализация на стопанствата

Източник: Eurostat, FADN.

За съпоставимост на резултатите и елиминиране влиянието на големината на стопанството върху размера брутната продукция, продуктивността на растениевъдните стопанства е изчислена като брутна продукция на 1-ца площ, а на животновъдните – брутна продукция на 1 животинска единица (ж.е.).

Резултатите показват, че най-висока продуктивност реализират зеленчукопроизводителните стопанства като техните равнища значително превишават останалите растениевъдни стопанства.

Равнището на продуктивност е динамична величина, с редуващи се спадове и увеличения, но след 2010 г. с изключение на стопанствата с полски култури е с тенденция към понижение.

Най-ниска е продуктивността на стопанствата с овощни насаждения, некореспондиращи с производството на интензивни култури. В лозарството е постигната по-висока доходност, но разликата не е чувствителна.

Сравнителният анализ показва, че по-високата брутна продукция на стопанство с полски култури е в резултат на значително по-големия им размер, в сравнение с останалите стопанства.

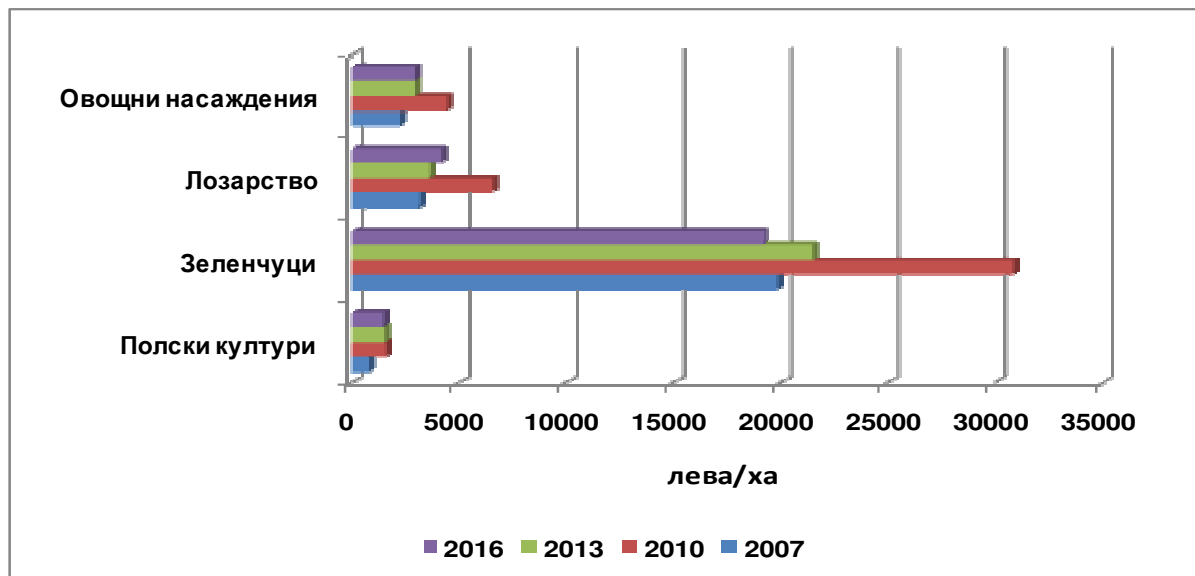
Понижаването на брутната продукция в стопанствата с полски култури след 2013 г. се дължи на намаление на размера на стопанствата, главно под влияние на преразпределителните плащания.

При несъществена промяна в размера на стопанствата със зеленчуци и с трайни насаждения, намалението на брутната продукция в стопанствата след 2013 г. се дължи на понижаване на продуктивността на 1-ца площ.

Съществени са колебанията в продуктивността в стопанствата с лозя, което води и до колебания в получената брутна продукция за анализирания период.

Фиг. 9.8. Продуктивност на растениевъдните стопанства

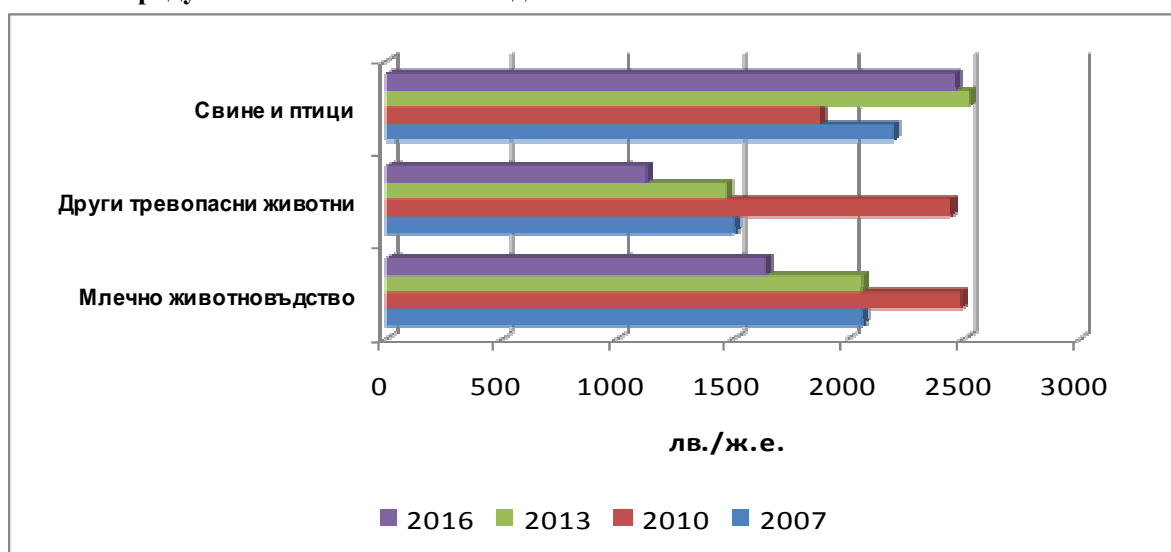
Източник: Eurostat, FADN.

Резултатите показват, че най-висока продуктивност е постигната в стопанствата, отглеждащи свине и птици, следвани от стопанствата с млечно направление, а най-ниска – в стопанствата с други тревопасни животни.

Въпреки колебанията, продуктивността и в двете групи стопанства с тревопасни животни се понижава, докато в стопанствата със свине и птици е в посока към повишение.

Анализът на данните показва, че чувствителното нарастване на брутната продукция за анализирания период се дължи не толкова на увеличението на продуктивността, а на концентрацията на производство – значително увеличение на броя на отглежданите животни – както следва през 2007 г. – 53,38 ж.е., за 2010 г. - 122,46 ж.е., за 2013 г. – 191,96 ж.е., за 2016 г. - 151,06 ж.е.

Фиг. 9.9. Продуктивност на животновъдните стопанства

Източник: Eurostat, FADN.

Сравнителният анализ показва, че големите различия в равнищата на брутният доход при животновъдните стопанства, не се дължи на равнищата на постигнатата продуктивност, а е в резултат от чувствителните разлики в размера на стопанствата. За сравнение броят отглеждани животни в стопанствата с млечно направление са значително по-малко: за 2007 г. са 10,51 ж.е., 2010 г. – 20,53 ж. е., 2013 г. – 17,04 ж.е., за 2016 г. – 19,42 ж. е.

Динамиката в изменението на брутната продукция и междинното потребление формират равнищата на нетната добавена стойност на стопанствата, която има пряко отражение върху постигнатата производителност.

Данните показват, че през 2007 г. стопанствата с полски култури и свине и птици имат по-висока производителност от средната. В останалите специализирани стопанства няма чувствителни разлики между постигнатата производителност, като стойностите са под средната за страната. Най-ниска е производителността при стопанствата със смесено производство.

През следващите години настъпват промени в равнищата на производителността по специализация на стопанствата. След 2007 г. с изпреварващи темпове се увеличава производителността на стопанствата с полски култури, и свине и птици като тази разлика се увеличава чувствително след 2010 г. в резултат на предимствата на едромасщабното производство.

При останалите стопанства промените в производителността са по-незначителни, като няма съществени разлики между стопанствата по специализация. Въпреки колебанията има тенденция към леко увеличение на производителността, но остава под средната за страната.

Най-динамични са промените в нетния доход на стопанствата със свине и птици в посока на значително увеличение като през 2016 г. достига 64597 лв. и изпреварва стопанствата с полски култури, при които след 2010 г. има намаление в равнищата на доходност. Въпреки получените най-високи субсидии от стопанствата с полски култури за анализирания период, причините за намалението на дохода трябва да се търсят в намалението на размера на стопанствата. От друга страна нарастването на доходите в стопанствата със свине и птици се дължи на концентрацията на производството в сектора, увеличаването на отглежданите животни и предимствата на едромасщабното производство.

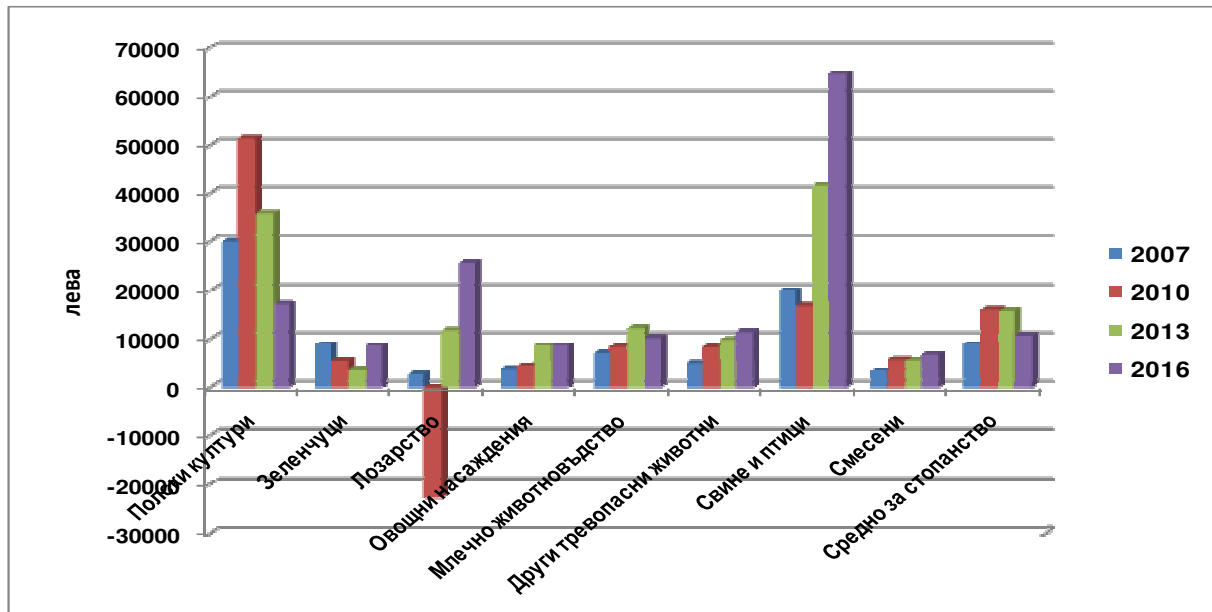
Най-сериозни са колебанията в нетния доход на стопанствата в лозарството, което показва, че производството е силно конюнктурно. При изключително нисък доход през 2007 г., реализирани сериозни загуби през 2010 г., в следващите години следва увеличение като през 2016 г. достигат до ниво два пъти по-високо от средното.

В останалите групи стопанства, нетните доходи са по-ниски от средното равнище. Най-стабилна е тенденцията на покачване на доходите при двете групи стопанства с тревопасни животни. За периода 2007-2013 г., те реализират нетен доход

по-нисък от средния, докато през 2016 г. достигат до около средния доход. Зеленчукопроизводителните стопанства след спад през 2010г. и особено чувствителен през 2013 г., възстановяват нивото на дохода през 2016 г. на равнището от 2007 г. При стопанствата с трайни насаждения има тенденция към покачване на нетния доход, което показва, че проблемите в сектора (лошо състояние на насажденията - висок дял на занемарените и амортизирани насаждения, нисък дял на новосъздадени масиви) започват да се преодоляват.

Фиг. 9.10. Нетен доход по специализация на стопанствата

Източник: Eurostat, FADN.

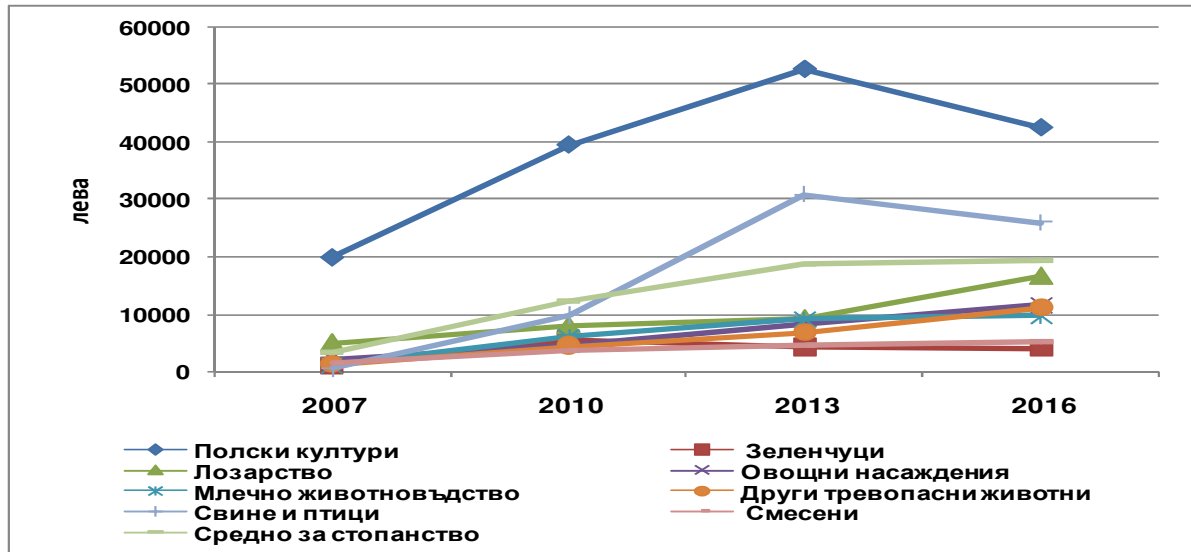
При всички групи стопанства се очертава тенденции към нарастване на размера на субсидиите. Поради значително по-добрата осигуреност със земя, субсидиите са най-високи при стопанствата с полски култури, например през 2016 г. са два пъти по-високи от размера средно на стопанство. Налага се изводът, че плащанията по СЕПП имат съществен принос за реализирането на високите доходи при стопанствата с полски култури.

Прави впечатление, че след 2010 г. значително нараства размерът на субсидиите при стопанствата със свине и птици, които вече получават подкрепа над средната. Тази подкрепа вероятно е получена по мерките за райони с природни ограничения, за хуманно отношение към животните и др.

При останалите групи стопанства, получените размери на субсидиите са под средния. Най-нисък е размерът на подкрепата при стопанствата със зеленчукопроизводство. Имайки предвид малките размери на тези стопанства, субсидиите по СЕПП са незначителни, а помощта идва главно по схемата на обвързаното с производството подпомагане. Същите заключения могат да се направят и при стопанствата с тревопасни животни и с трайни насаждения.

Фиг. 9.11. Размер на субсидиите за инвестиции

Източник: Eurostat, FADN.

При задълбочаване на анализа, за да се отчете влиянието на получената подкрепа, нетният доход е посочен с и без субсидии.

При всички стопанства се отчитат сериозни колебания в доходите без субсидии.

Прави впечатление, че при част от стопанствата с интензивни производства (овощни насаждения, зеленчуци и тревопасни животни), получените доходи след 2007 г. са по-ниски спрямо началото на анализирания период. Сравнителният анализ на данните за периода след 2013 г. показва, че при посочените групи стопанства, обвързаната с производството подкрепа оказва съществено влияние върху доходите в посока на стабилизиране и увеличение.

При полските култури, след 2013 г. доходът без субсидии е отрицателна величина, което още веднъж показва голямото значение на директните плащания при формиране на доходите.

Единствено при стопанствата със свине и птици е отчетено значително повишаване на дохода за 2016 г. и в много по-малък размер при стопанствата в лозарския сектор. Анализът на резултатите показва, че до 2013 г. субсидиите оказват по-съществено значение при формиране на доходите на стопанствата с млечно направление, отколкото в останалите стопанства с тревопасни животни.

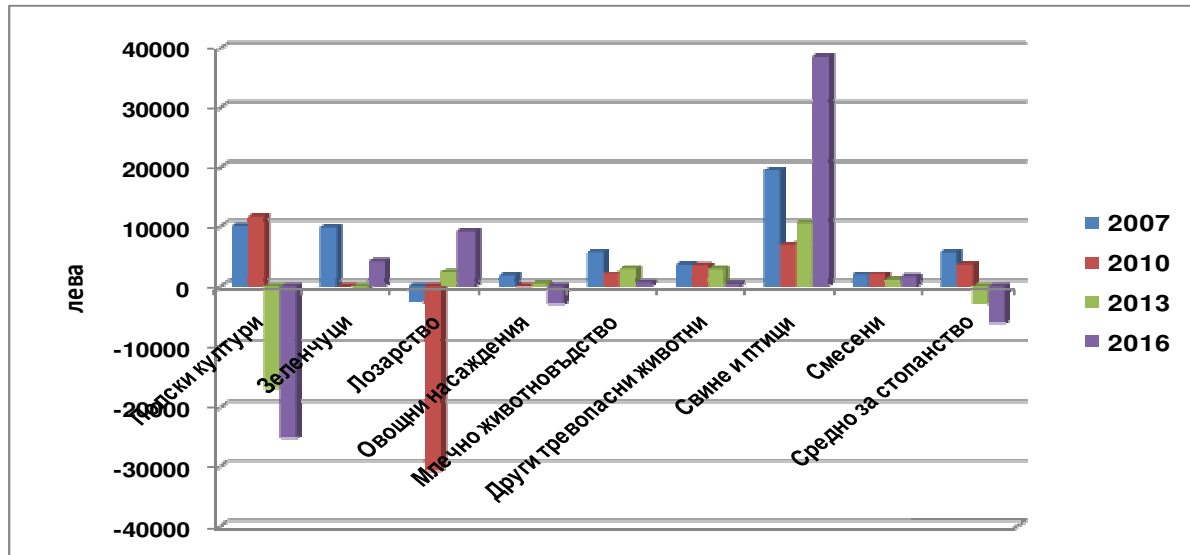
Нетният доход без субсидии на стопанствата със смесено производство остава положителен, но на изключително ниско равнище.

Данните за средната доходност, измерена чрез нетния доход на 1 ГРЕ показват различни равнища и тенденции по типове стопанства. При нарастваща доходност при стопанствата със свине и птици и съответно намаляваща доходност при полските култури, равнищата при двете групи стопанства са над средното за анализирания период. При специализираните стопанства в сектор „зеленчуци” и „овощни насаждения”, въпреки че се очертава нарастваща тенденция, доходността остава под

средната и за 2016 г. е най-ниска. При стопанствата с тревопасни животни и смесено производство, доходността също се повишава, но едва в края на анализирания период - 2016 г. надхвърля средната.

Фиг. 9.12. Нетен доход без субсидии по специализация на стопанствата

Източник: Eurostat, FADN.

Сравнителният анализ показва, че за 2016 г. с изключение на стопанствата със свине и птици, разликите в доходността при останалите типове стопанства намалява и се колебае около средната величина.

Данните показват, че нормата на рентабилност е силно колеблива величина при всички стопанства, независимо от тяхната специализация. За анализирания период нормата на рентабилност се повишава при стопанствата с трайни насаждения (лозарство и овощни насаждения) и с други тревопасни животни (извън млечно направление). Повишаването на нормата на рентабилност при стопанствата с трайни насаждения (главно при овощните насаждения) се дължи на обвързаната с производството подкрепа и полученото значително специфично подпомагане за подобряване на качеството, за преработка, за изтегляне от пазара и пр.

При стопанствата със смесено производство показателят е без съществена промяна. При останалите групи стопанства има понижението на нормата на рентабилност спрямо началото на анализирания период – 2007 г., но с различни стойности. Най-значително е понижението при стопанствата с полски култури – от 31,4% през 2007 г. на 9,6% за 2016 г. В зеленчукопроизводството при норма на рентабилност от 26,2% за 2007 г., през 2010 г. и 2013 г. има значително понижението, но през 2016 г. е отчетено повишението – 21,6%, но без да се достигне нивото в началото на анализирания период.

С най-висока и нарастваща норма на рентабилност са стопанствата с тревопасни животни извън млечния сектор, която значително превишава средната за страната. Тази висока норма на рентабилност може да се обясни със значителния дял на семейния

неплатен труд, чието възнаграждение се включва в нетния доход и по-ниските производствени разходи, свързани с пасищното отглеждане.

При високи икономически резултати – брутна продукция, нетен доход постигнати от стопанствата, отглеждащи свине и птици, и постигнатото равнище на рентабилност, в повечето случаи под средното за страната показва, че производството е свързано с големи разходи и ниско ефективно.

9.3. АНАЛИЗ ПО ИКОНОМИЧЕСКИ РАЗМЕР НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

Анализът по икономически размер е направен при следните групи стопанства:

- Малки от 2000- 7999 евро общата стандартна продукция (СПО) и ИЗП до 10 ха, съгласно националната дефиниция;
- Средни от 8000-49999 евро СПО;
- Големи над 50000 евро СПО.

Посочени са основните характеристики на наблюдаваните земеделски стопанства – средната ИЗП и средният брой отглеждани животни в животински единици (ж.е.).

Резултатите показват голяма диференциация в ресурсната осигуреност между типовете стопанства.

Анализът на данните показва, че за анализирания период в размера на ИЗП и в броя отглеждани животни в малките и средни стопанства няма съществени изменения.

Промяна има в размера на ИЗП и отглежданите животни при едрите стопанства и тя е в посока към намаление.

Извадката на наблюдаваните стопанства в Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ) е представителна и можем да я използваме за най-общо дефиниране на малките, средни и големи стопанства както по среден размер на ИЗП, така и за среден брой отглеждани животни:

Малки стопанства са с размер на ИЗП - 3 ха и брой отглеждани животни - 4 ж.е;

Средните стопанства са с размер на ИЗП - 20 ха и брой отглеждани животни – 12 ж.е.;

Големите стопанства са с размер на ИЗП – 375 ха и брой отглеждани животни – 78 ж.е.

Таблица 9.1. Характеристика на земеделските стопанства по икономически размер

Стопанства	2007		2010		2013		2016	
	ИЗП, ха	Ж.е.	ИЗП, ха	Ж.е.	ИЗП, ха	Ж.е.	ИЗП, ха	Ж.е.
Малки	3,35	3,28	2,92	2,42	3,03	3,34	3,05	4,28
Средни	19,8	12,9	23,1	13,0	18,8	10,7	20,4	11,5
Големи	394,9	92,8	453,5	94,4	362,9	76,1	375,2	77,6

Източник: Eurostat, FADN.

Дефинирани са средните размери по ИЗП на стопанствата по икономически размер в зависимост от отглежданите култури.

Таблица 9.2. Размер на ИЗП по икономически размер на стопанствата

Вид култури	Размер на ИЗП по икономически размер стопанствата, ха		
	Малки	Средни	Големи
Обикновена (мека) пшеница и лимец	3,43-14	15-86	над 87
Царевица за зърно	2,7-11	12-67	над 68
Слънчоглед	3,56-14	15-89	над 90
Картофи	0,59-2	3-15	над 16
Домати - открито производство	0,24-1	2 - 6	над 7
Домати - оранжерийни	0,04-0,16	0,17-1	над 2
Краставици - открито производство	0,32-1	2-8	над 9
Краставици - оранжерийни	0,04-0,16	0,17-1	над 2
Пипер - открито производство	0,4-2	3-10	над 11
Пипер - оранжерийни	0,04-0,16	0,17-1	над 2
Семкови овощни видове	0,4-2	3-10	над 11
Костилкови овощни видове	0,28-1	2-7	над 8
Черупкови овощни видове	0,92-4	5-23	над 24
Лозя - винени	1,78-7	8-44	над 45

Източник: собствени изчисления.

Дефинирани са и средните размери на стопанствата по икономически размер в зависимост от вида на отглежданите животни.

Таблица 9.3. Брой отглеждани животни по икономически размер на стопанствата

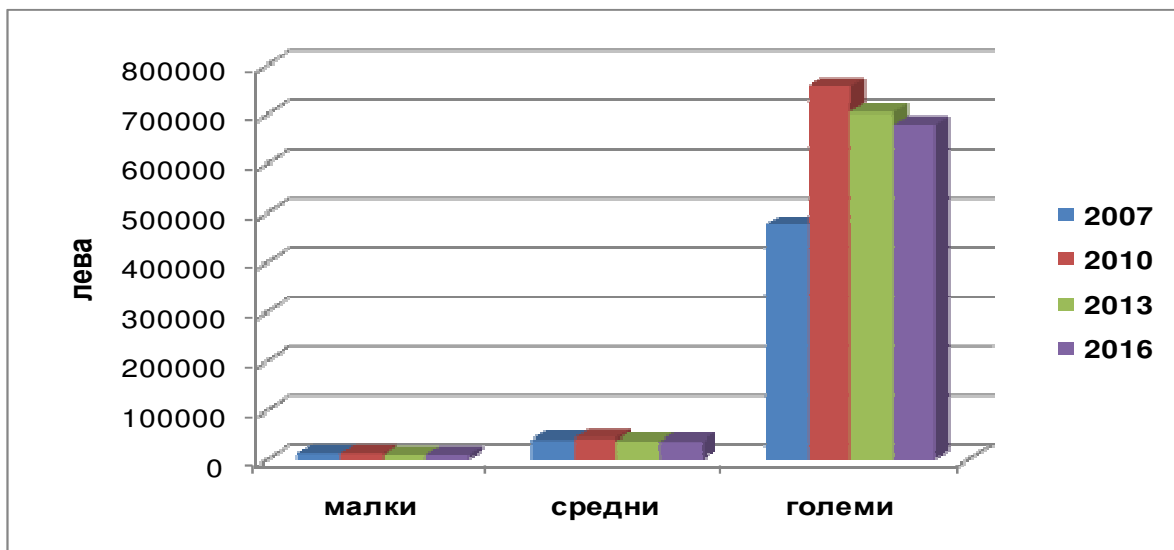
Видове животни	Брой отглеждани животни по икономически размер стопанствата, бр.		
	Малки	Средни	Големи
Млечни крави и биволици	2-8	от 9-47	над 48
Крави от месодайни породи	10-41	42-253	над 254
Овце - млечни и Овце - месодайни	28-109	110-684	над 685
Кози - майки	22-86	87-537	над 538
Свине - майки	3-9	10-57	над 58
Кокошки - носачки	135-540	541-3372	над 3373
Бройлери	196-782	783-4890	над 4891

Източник: собствени изчисления.

За анализирания период, данните показват разнопосочни тенденции на изменение на брутната продукция при типовете стопанства в зависимост от икономическия размер. При големите стопанства равнището на брутната продукция се увеличава, докато при средните и малки стопанства има намаление спрямо началото на анализирания период – 2007 г. Сравнителният анализ показва, чувствителна разлика между равнищата на реализираната брутна продукция между големите стопанства от една страна в резултат на едромащабното производство и от друга страна - малките и средни стопанства, като тази разлика в края на анализирания период – 2016 г. се задълбочава.

Фиг. 9.13. Брутна продукция по икономически размер на земеделските стопанства

Източник: Eurostat, FADN.

Прави впечатление, че получената брутна продукция не само при малките, а дори и при средните стопанства е по-ниска от средната стойност общо за всички стопанства.

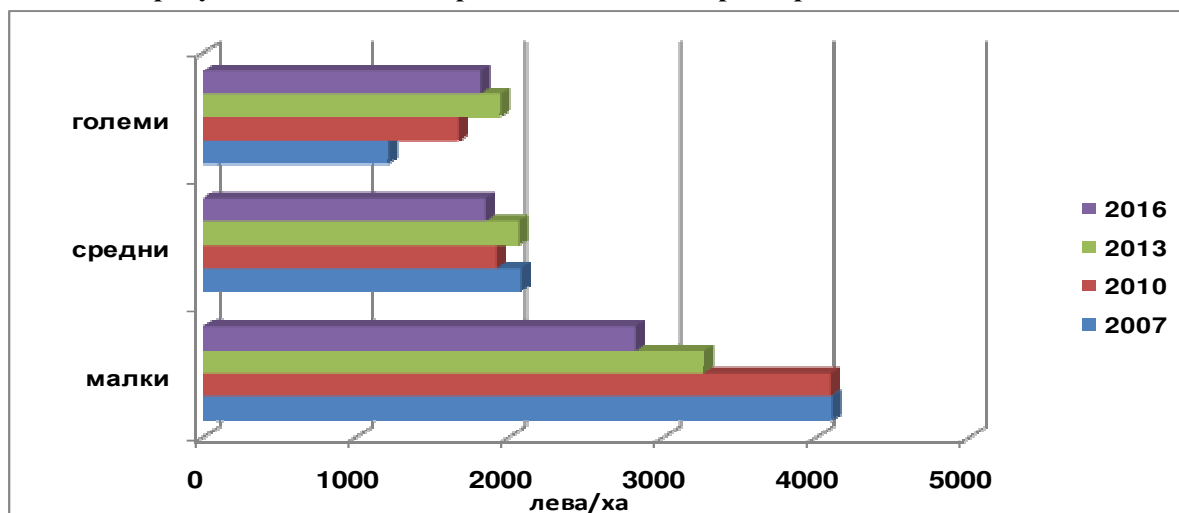
При сравнение на продуктивността на 1-ца площ, изразена чрез брутния доход на 1 ха, картината се променя. Предимствата на малките стопанства – гъвкавост при управление, висока степен на контрол върху дейността, силна мотивация за развитие водят до постигането на най-висока продуктивност. На следващо място по продуктивност са средните стопанства, най-ниска – големите стопанства, като разликата между последните две групи не е съществена.

За анализирания период, при малките стопанства тенденцията е към намаление на продуктивността, докато при големите стопанства макар и с колебания е към увеличение, но съществената разлика се запазва.

Анализът на резултатите на постигнатата доходност на 1-ца площ показва, че реализираният висок обем брутна продукция от големите стопанства се дължи на мащаба, а не на по-ефективно производство.

Фиг. 9.14. Продуктивност на хектар по икономически размер на земеделските стопанства

Източник: Eurostat, FADN.

При трите групи стопанства се очертава тенденция на увеличение на производителността като нарастването е най-значително при големите стопанства в резултат на едромасщабното производство и по-високото равнище на техническа осигуреност. При малките стопанства, равнището на производителност е ниско и увеличението е незначително, поради по-малкия икономически потенциал и по-ниска ресурсна осигуреност, която притежават. В края на анализирания период, разликата в равнищата на производителност между групите стопанства се задълбочава.

В рамките на стопанските единици, по-ниският икономически потенциал на малките стопанства, предопределя и ниският размер на реализирания нетен доход. За анализирания период се очертава тенденция на леко повишение на нетния доход на малките стопанства, но той остава значително по-нисък от средния доход общо за стопанствата. За сравнение през 2016 г., доходът на малките стопанства представлява 60% от средния за стопанствата в страната.

Данните показват чувствително повишение на доходите на средните стопанства като за 2010 г. спрямо 2007 г. увеличението е най-значително. Всяка следваща година за анализирания период разликата между доходите на средните стопанства и средният нетен доход общо за стопанствата нараства.

Най-висока доходност са постигнали големите стопанства, въпреки че техните доходи се характеризират със сериозни колебания. Прави впечатление, че равнището на нетния доход на големите стопанства през 2016 г. е най-ниско за анализирания период.

Може би една от причините е въвеждането на преразпределителното плащане за новия програмен период на ОСП (2014-2020), в резултат на което вече се приспадат реално изплатените възнаграждения за труд, включително данъците и социалните осигуровки, свързани с трудовата заетост.

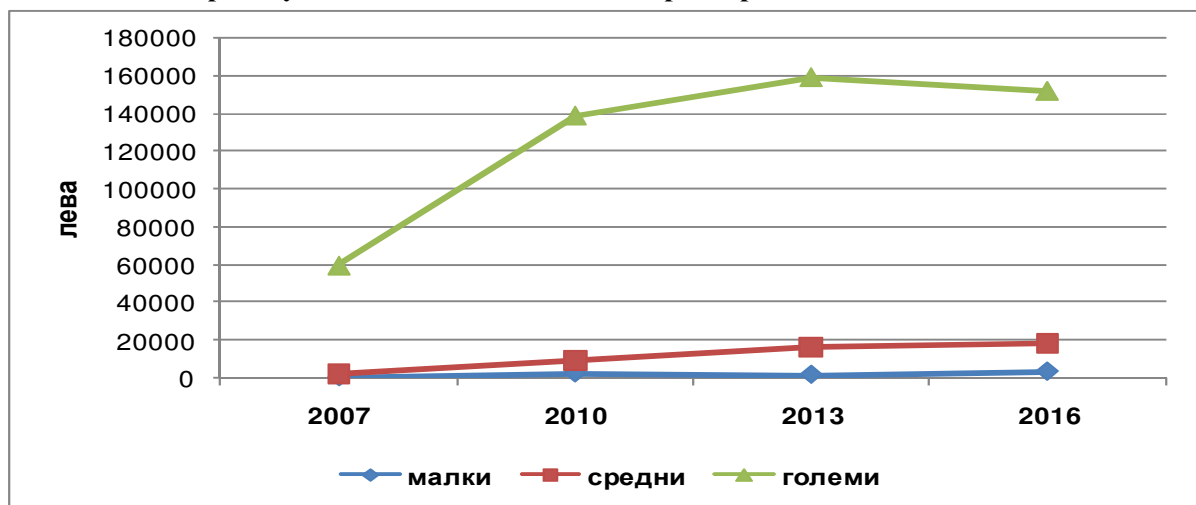
Анализът на резултатите показва, че при малките стопанства увеличението на субсидиите в края на разглеждания период спрямо началото е 7 пъти, при средните

стопанства – 8 пъти, докато при големите стопанства е 2,5 пъти. При значително по-ниският икономически потенциал на малките и средни стопанства, въпреки изпреварващото увеличение на субсидиите, при тях се запазва значително по-ниският размер на субсидиите спрямо едрите стопанства.

За анализирания период и при трите типове стопанства се очертава тенденция към увеличение на подкрепата, но разликата в размерите на ИЗП на стопанствата определят значителната диференциация в размера на получените субсидии, между големите стопанства от една страна и малките и средни стопанства - от друга, като тази разлика се задълбочава.

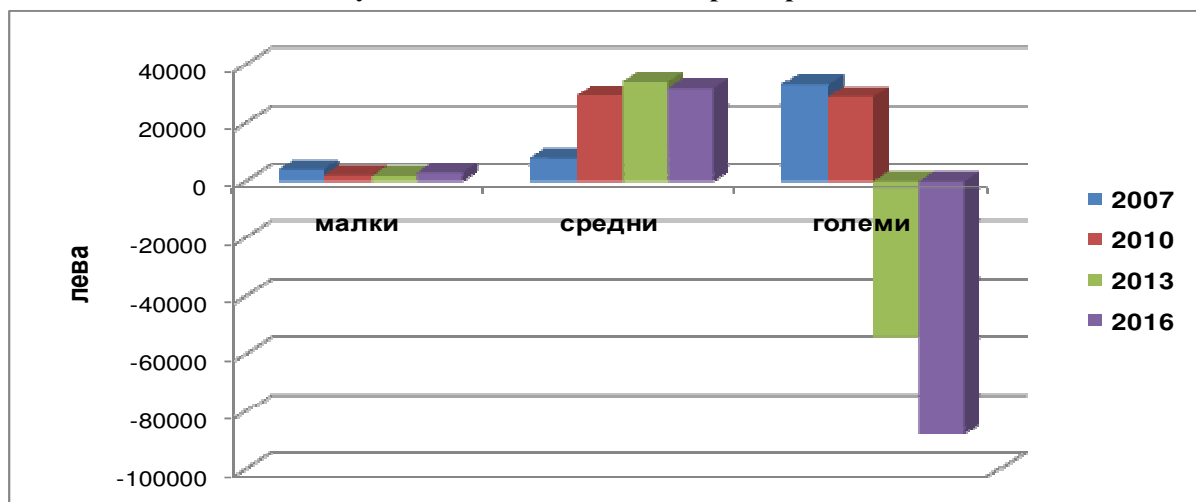
Фиг. 9.15. Размер на субсидиите по икономически размер на стопанствата

Източник: Eurostat, FADN.

Резултатите показват, че и при трите типове земеделски стопанства, субсидиите играят роля при формиране на доходите, но с различна тежест. При малките стопанства се отчита намаление на нетният доход без субсидии, но може да се посочи, че разликата не е съществена.

Фиг. 9.16. Нетен доход без субсидии по икономически размер на стопанствата

Източник: Eurostat, FADN.

При средните стопанства се запазва тенденцията на увеличение на нетния доход дори без субсидии, но на по-ниско равнище, което показва по-слабото влияние на подкрепата върху доходността.

Най-чувствително е влиянието на субсидиите върху доходите на големите стопанства. За анализирания период, нетният доход без субсидии на големите стопанства е с ясно очертана тенденция към намаление, дори за последните две години е отрицателна величина, въпреки нарастването на подкрепата.

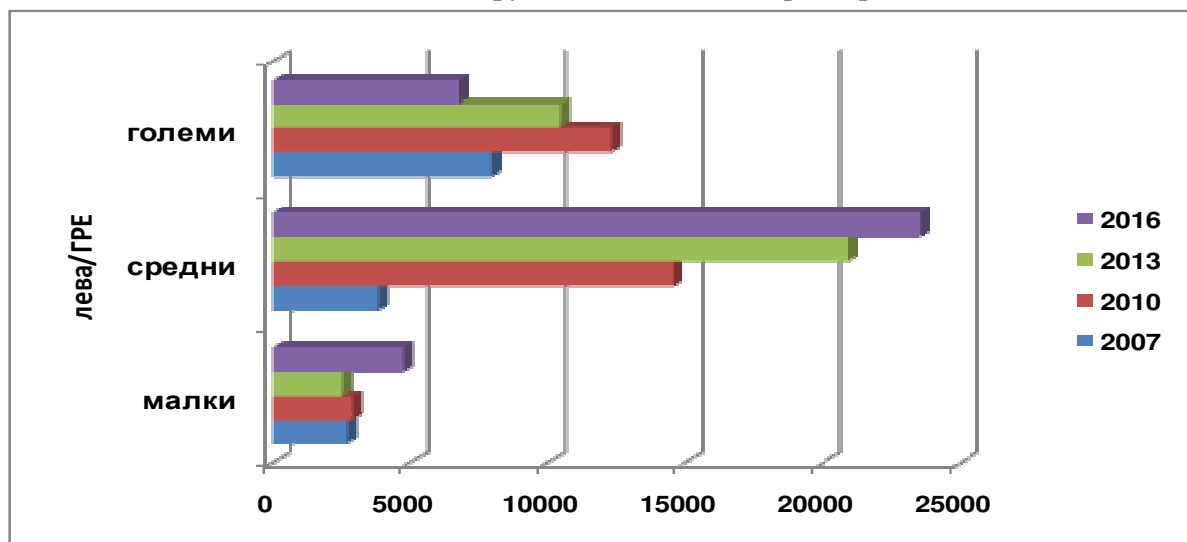
Сравнителният анализ показва, че средните стопанства реализират най-висок нетен доход без субсидии.

Данните за постигната доходност на 1-ца вложен труд, изчислена като нетен доход/ГРЕ при различните типове стопанства очертават разнопосочни тенденции. При малките стопанства в периода 2007-2013 г. равнището на доходност се запазва без съществени промени, но през 2016 г. нараства близо два пъти спрямо 2013 г. Една от причините е целенасоченото подпомагане на малките стопанства през новия програмен на ОСП (2014-2016).

При големите стопанства се очертават сериозни колебания в доходността. През 2010 г. има увеличение в постигнатата доходност спрямо 2007 г., а в периода 2010-2016 г. следва спад.

Най-чувствителни промени настъпват в доходността при средните стопанства, където се очертава тенденция на трайно увеличение, в резултат на което след 2010 г. изпреварват големите стопанства.

Фиг. 9.17. Доходност на 1-ца вложен труд по икономически размер на стопанствата

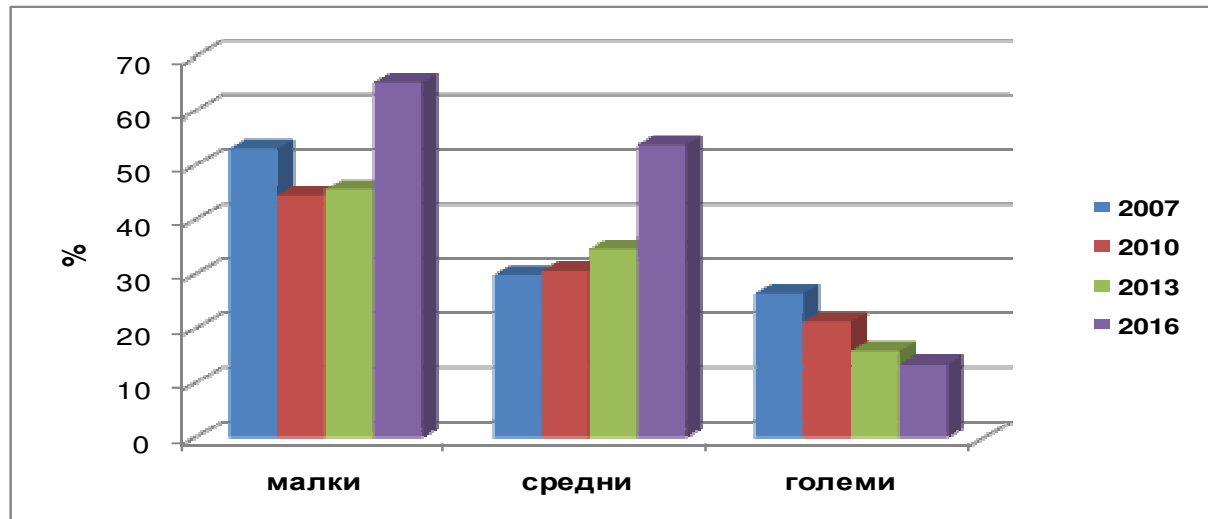

Източник: Eurostat, FADN.

Един от важните икономически показатели за постигнатата ефективност от производството е нормата на рентабилност. При средните стопанства се очертава трайна тенденция към повишаване на нормата на рентабилност, като по-чувствително е увеличение през 2016 г. спрямо 2013 г.

Фиг. 9.18. Норма на рентабилност по икономически размер на стопанствата

Източник: Eurostat, FADN.

При големите стопанства се очертава негативна тенденция към трайно понижаване на нормата на рентабилност за анализирания период.

При малките стопанства, въпреки колебанията, нормата на рентабилност в края на анализирания период – 2016 г. е по-висока спрямо 2007 г.

Сравнителният анализ показва, че с най-висока норма на рентабилност са малките стопанства, които изпреварват другите две групи стопанства – средните и големите.

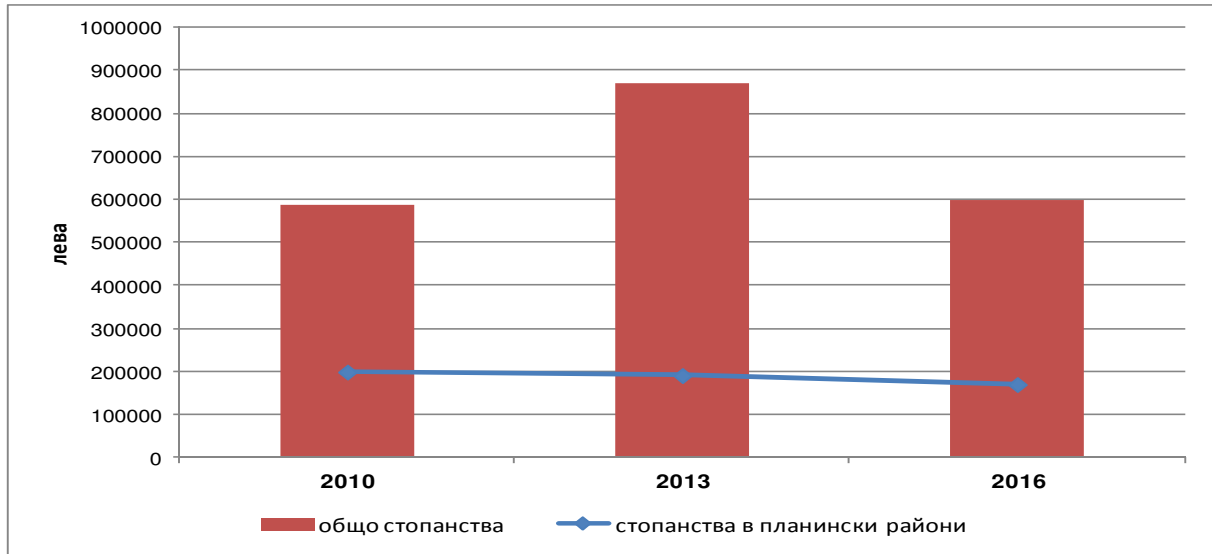
9.4. АНАЛИЗ НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В ПЛАНИНСКИТЕ И ПОЛУПЛАНИНСКИ РАЙОНИ

При анализа на земеделските стопанства в планинските и полупланински райони са използвани първични данни от наблюдаваните стопанства, включени в Системата за земеделска и счетоводна информация (СЗСИ) на отдел „Агростатистика” на МЗХГ, като извадката е представителна.

Тенденциите на изменение на брутната продукция (БП) за двете групи земеделски стопанства са сходни. За анализирания период се очертава тенденция на нарастване на брутната продукция за периода 2010-2013 г., след което следва спад. Колебанията в равнището на БП в стопанствата от планинските райони са по-незначителни. В резултат, на което се задълбочава разликата в равнищата на брутната продукция между двете групи стопанства. Докато в стопанствата с планинско земеделие през 2010 г. е произведена 2,2 пъти по-малко БП в сравнение с всички стопанства в извадката, то през 2013 г. тази разлика е 4,6 пъти, а за 2016 г., съответно – 3,5 пъти.

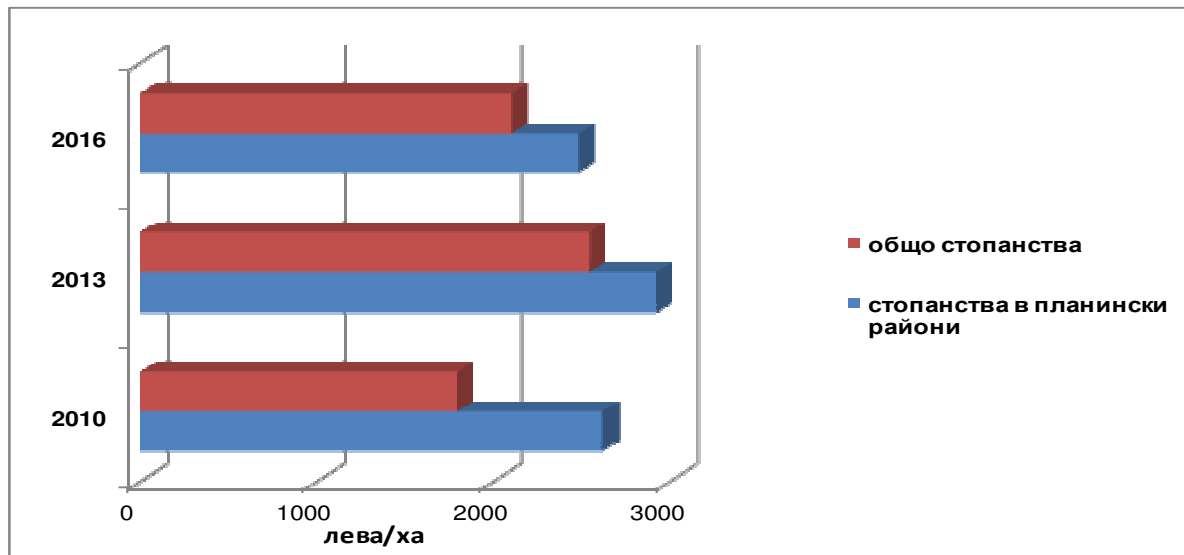
Фиг. 9.19. Брутна продукция на стопанство

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика”, МЗХГ.

Сравнителният анализ на постигнатото равнище на продуктивност на 1-ца площ, показва по-високо равнище на продуктивност на стопанствата с планинско земеделие спрямо средното равнище на всички стопанства в извадката, като разликата се запазва за целия анализиран период. Обяснението е в специализацията на производство при двете групи стопанства. По-висок е дялът на стопанствата в планинските райони, специализирани в отглеждането на животни и трайни насаждения – производства с по-висока добавена стойност.

Фиг. 9.20. Продуктивност на 1-ца площ

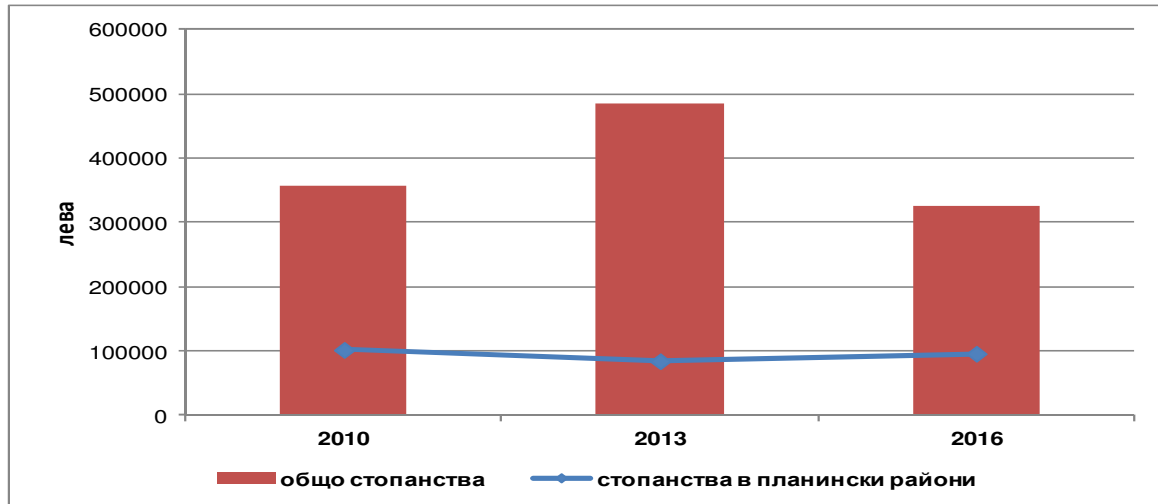
Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика”, МЗХГ.

Тенденцията на брутният доход следва тенденцията на изменение на брутната продукция и при двете групи стопанства. В резултат на по-високия дял на междинното потребление в БП при стопанствата в планинските и полупланински райони спрямо общо за стопанствата в извадката, разликата в равнището на брутният доход е с още по-

големи отклонения. За 2010 г. реализираният брутен доход от стопанствата в планинските райони е 3,5 пъти по-малък, за 2013 г. е 5,7 пъти по-нисък, а за 2016 г. – съответно - 3,4. Положителното е, че през 2016 г. разликата между равнищата на доходите между двете групи стопанства намалява.

Фиг. 9.21. Брутен доход на стопанство

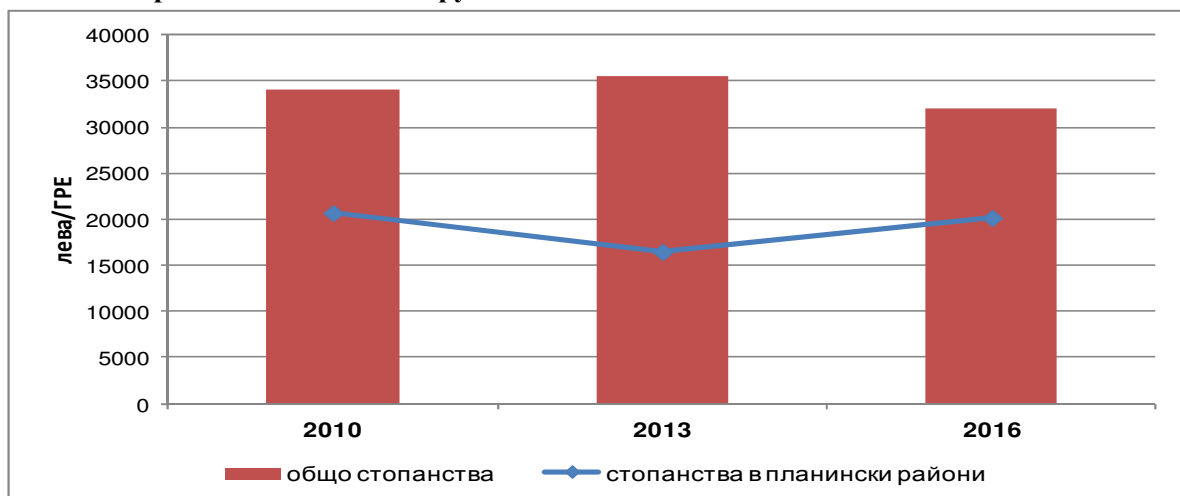

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика”, МЗХГ.

Един от важните показатели за икономическото състояние на земеделските стопанства е постигнатата производителност на труда. Данните показват, че за анализирания период равнището на средната производителността на труда на двете групи стопанствата в извадката е с разнопосочни тенденции на изменение, но без съществени колебания.

Прави впечатление, че стопанствата с планинско земеделие са постигнали най-висока производителността на труда през 2010 г., докато другите стопанства – през 2013 г., което се дължи на получените значително по-високи субсидии спрямо останалите две години.

Фиг. 9.22. Производителност на труда в стопанствата

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика”, МЗХГ.

Сравнителният анализ показва, че за анализирания период, постигнатата производителност на труда в стопанствата в планинските и полупланински райони е по-ниска от средното равнище на стопанствата в извадката. Причината е по-голямото количество вложен труд и получената по-ниска нетна добавена стойност.

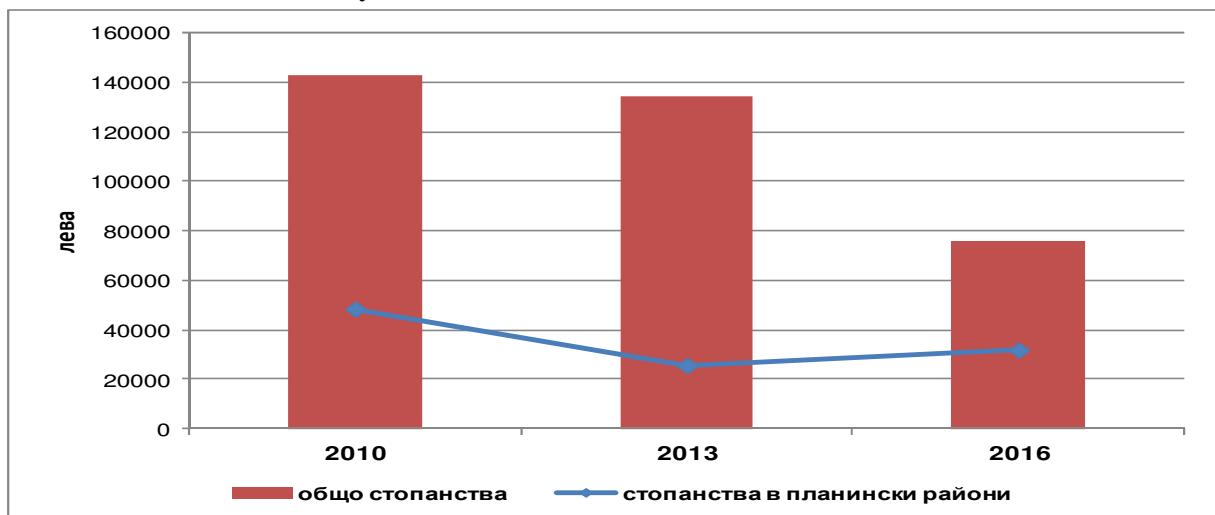
Положителното е, че разликата между двете групи стопанства в производителността е по-малка в сравнение с предходните показатели. През 2010 г., стопанствата с планинско земеделие имат 1,6 пъти по-ниска производителност, през 2013 г. е най-висока – 2,1 пъти и през 2016 г. – намалява на 1,5 пъти.

Като резултативна величина, при нетния доход със субсидии се очертават различни тенденции при двете групи стопанства. Средният нетен доход общо на стопанствата в извадката е с ясно очертана тенденция към намаление, като понижението е по-чувствително през 2016 г. спрямо 2013 г.

В стопанствата в планинските и полупланински райони нетният доход е подложен на колебания. В периода 2010-2013 г. има снижение на нетния доход, докато в периода 2013-2016 г. има леко увеличение.

Сравнителният анализ показва, че нетният доход на стопанствата с планинско земеделие е по-нисък от средния за стопанствата в извадката, като тази разлика е особено чувствителна през 2013 г. – над 9 пъти по-ниски доходи, което показва, че подкрепата за стопанствата в планинските райони в периода на ОСП (2007-2013) не е достатъчна.

Фиг. 9.23. Нетен доход със субсидии на стопанство

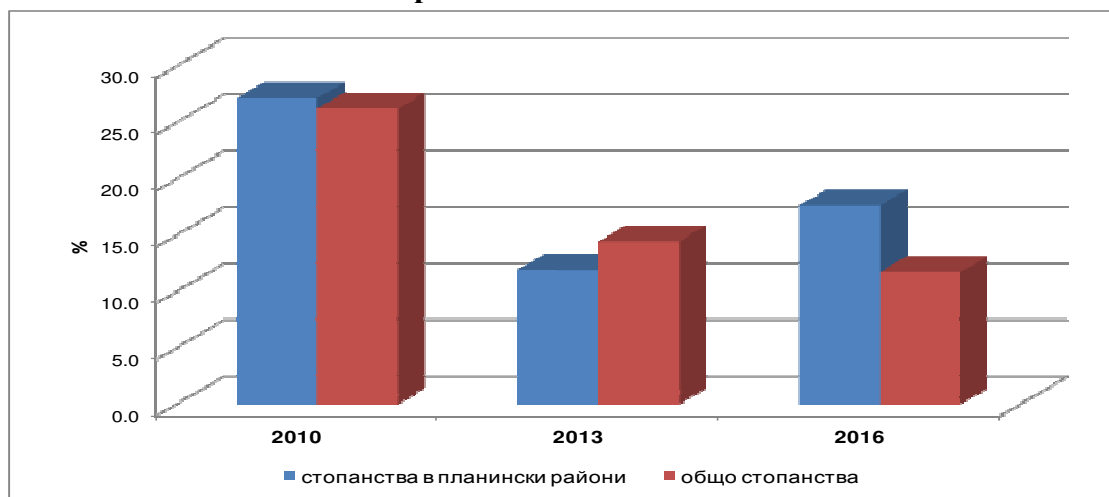
Източник: първични данни на стопанствата, включив СЗСИ, „Агростатистика”, МЗХГ.

Картината на нетния доход без субсидиите коренно се променя. При двете групи стопанства, равнището на нетния доход за 2010 г. е положителна величина, а за следващите години е отрицателна величина. Данните показват, че и при двете групи земеделски стопанства, получените субсидии играят изключително важна роля при формиране на доходите, но не водят до повишаване на ефективността на производството.

През 2007 г. постигнатата производителност е 9475 лв./ГРЕ, а през 2013 г. равнището на този показател вече е 19012 лв./ГРЕ, или нарастване 2 пъти. В периода 2014-2016 г. следва намаление на показателя. Повишаването на производителността на стопанствата се дължи на нарастването на нетната добавена стойност, докато количеството вложен труд е почти без промяна. Главен фактор за повишаване на нетната добавена стойност е увеличението на субсидиите за анализирания период.

Фиг. 9.24. Рентабилност на производството

Източник: първични данни на стопанствата, включени в СЗСИ, „Агростатистика”, МЗХГ.

Друг важен резултативен показател е нормата на рентабилност на производството. Общото между двете групи стопанства е понижение на показателя спрямо началото на анализирания период, като тенденцията при стопанствата с планинско земеделие е с колебания, докато общо за стопанствата е ясно очертана. В резултат, на което през 2010 г. и 2016 г. нормата на рентабилност на стопанствата в планинските райони е по-висока от средната за стопанствата в извадката.

9.5. АНАЛИЗ НА ПОДКРЕПАТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА

По-ниската доходност в селското стопанство в сравнение с другите икономически дейности, налагат необходимостта от подкрепа на земеделските стопани, които да гарантират определено ниво на икономическа сигурност на земеделските стопани при кризи и подкрепят техните доходи, за да останат в отрасъла и да се осигури устойчивост на селскостопанското производство.

Основната подкрепа на доходите на земеделските стопани е по линия на директните плащания.

След членството на България в ЕС през 2007 г., земеделските стопани започват да получават директните плащания от 2008 г. Данните показват, че броят на бенефициентите на директни плащания за периода 2008-2015 г. от 78,79 хил. нараства и достига най-голям брой - 98,94 хил., като през 2016 г. и 2017 г. намаляват до малко над 67 хил. Причините са в отказа на значителна част от стопанствата, които получават

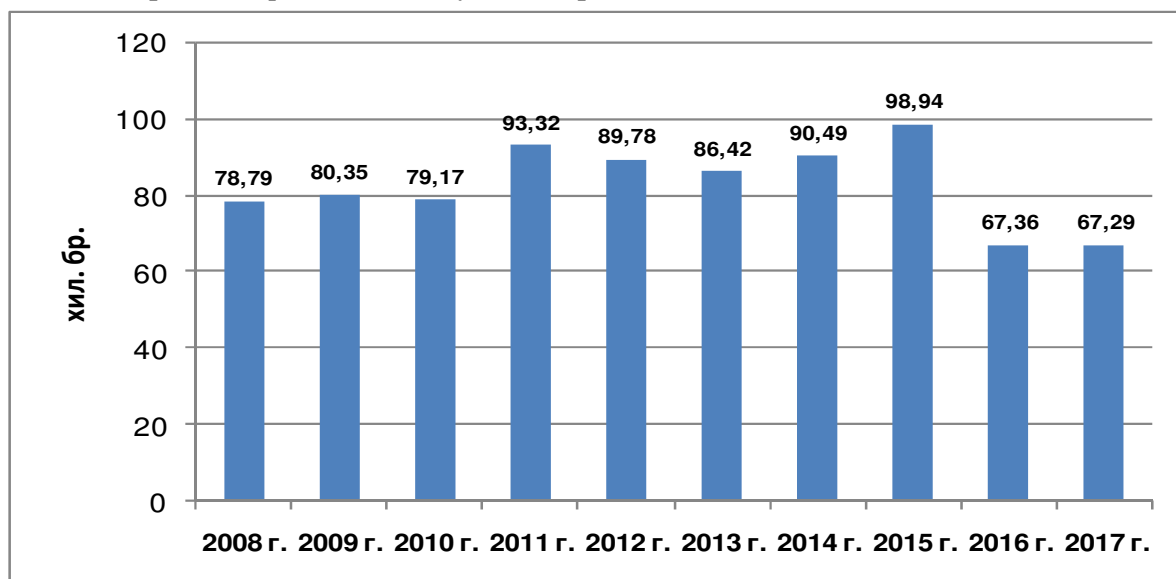

малки суми (до 500 евро) да кандидатстват през следващите години, свързани с повишените изисквания и контрол и/или са преценили, че нямат изгода при сравнение на получените суми с направените разходи, свързани с кандидатстването (изплащането на социални и здравни осигуровки при регистрация по Наредба №3/1999 г., разходи за командировки, административни и др. разходи). В потвърждение са данните за броя на бенефициентите, получили директни плащания до 500 евро, съответно през 2015 г. – 38,53 хил., за 2016 г. - 8,2 хил., през 2017 г. – 7,1 хил. или намаление с около 30 -31 хил. бр. Има намаление на броя на бенефициентите и от групата на получилите субсидии в рамките на 500 – 1250 евро, но то е значително по-малко – от 22,48 хил. през 2015 г. на 17,21 хил. - през 2016 г. и 16,26 хил. – за 2017 г. или намаление с около 5-6 хил.

Динамиката в общия брой на земеделските стопанства в страната и броя на бенефициентите по линия на директните плащания формират равнищата на относителния дял на подкрепените стопанства. Очертава се положителна тенденция към повишение на относителният дял на подкрепените стопанства от 21,4% през 2010 г. на 34% през 2013 г. и 33,5% - 2016 г.

Висок е относителният дял на бенефициентите от броя стопанства, които отговарят на условията по СЕПП и е с тенденция към увеличение – от 72,5 % за 2010 г. на 85,4% - 2013 г. и 82,3% - 2016 г.

Фиг. 9.25. Брой бенефициенти, получили директни плащания

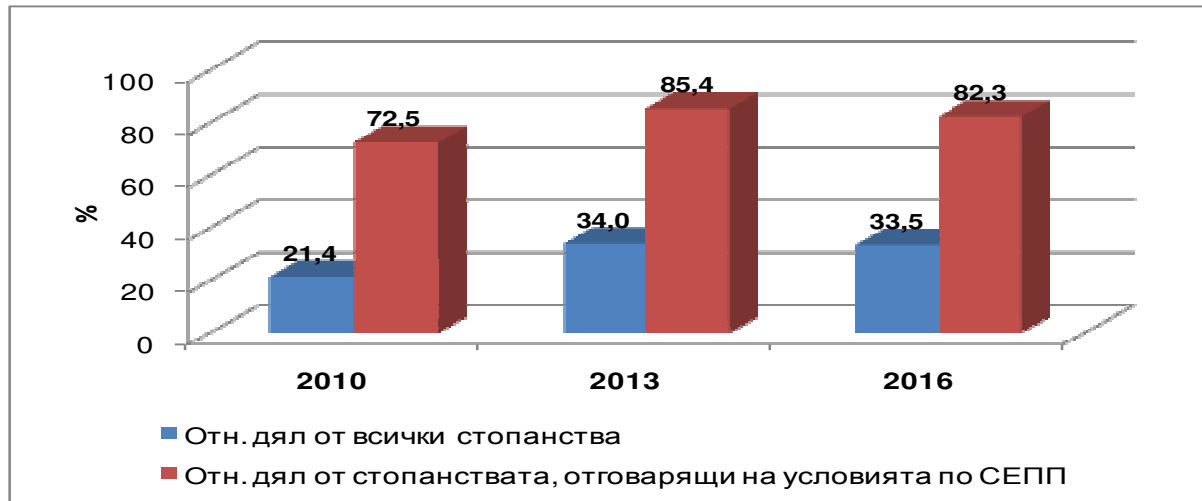

Източник: DG AGRI.

Въпреки, че анализираният период обхваща два програмни периода на ОСП 2007-2013 и 2014-2020 се очертава ясно изразена тенденция към нарастване на изплатените суми на земеделските стопанства по линия на директните плащания. Изплатените субсидии от 166,4 млн. евро (325,45 млн. лв.) през 2008 г. нарастват на 774,1 млн. евро (1514,0 млн. лв.) или увеличението е 4,7 пъти.

Фиг. 9.26. Относителен дял на подкрепените стопанства

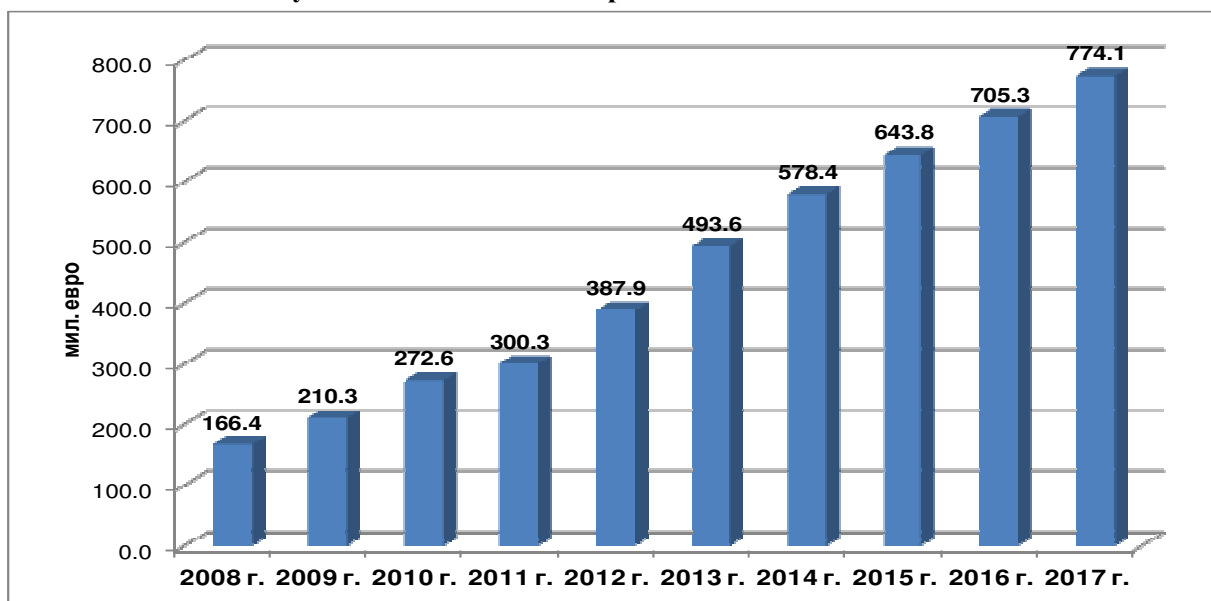

Източник: DG AGRI; МЗХГ, „Агростатистика” и собствени изчисления.

Увеличението на равнището на подпомагане и динамиката в броя на бенефициентите определят средния размер на получената подкрепа на стопанство. В периода 2008-2013 г. има плавно увеличение на субсидиите, средно на стопанство от 2,1 хил. евро на 6,4 хил. евро за 2014 г., когато са изплатени сумите за 2013 г.

В сегашния програмен период (2014-2020), увеличението на средния размер на субсидиите за 2016 г. и 2017 г. е по-значително спрямо 2015 г., когато броят на бенефициентите е най-голям. Причината не е само в увеличението на подкрепата, но и както вече се посочи в чувствително намаление на броя на бенефициентите, които получават минимална подкрепа (до 500 евро).

Фиг. 9.27. Изплатени субсидии по линия на директните плащания

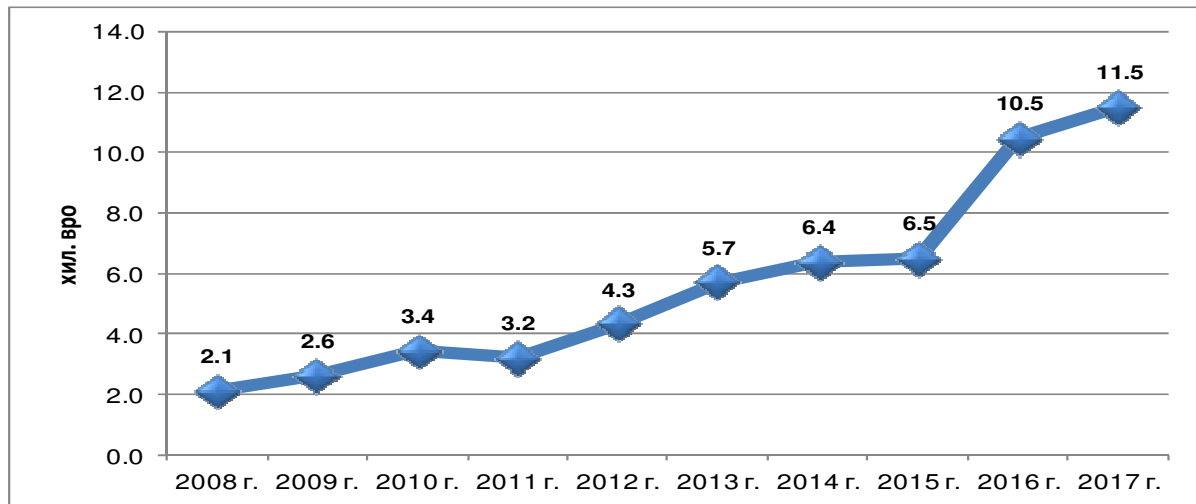
Източник: DG AGRI.

Данните показват, че за анализирания период средният размер на субсидиите на стопанство са се увеличили 5,5 пъти. Резултатите от анализа показват, че директните

плащания играят съществена роля при формиране на доходите на земеделските стопани.

Фиг. 9.28 Среден размер на субсидиите на стопанство

Източник: DG AGRI и собствени изследвания.

Важен въпрос е разпределението на подкрепата по линия на директните плащания между земеделските стопанства. Бенефициентите в зависимост от получените суми са разпределени в 12 групи. Данните показват, че в периода 2007-2015 г. най-голям е броят на бенефициентите в пъвата група (до 500 евро) и с увеличението на изплатените субсидии, броят на подкрепените стопанства в съответните групи плавно намалява.

През 2017 г. такава закономерност не се забелязва. Най-голям е броят на стопанствата от следващата група (от 500-1250 евро). На второ място по брой подкрепени стопанства са получилите субсидии от 2000-5000 евро.

Сравнителният анализ показва, че за анализирания период има ясно изразена тенденция на нарастване на броя на стопанства в съответните групи с подкрепа над 1250 евро, което е в резултат на тяхното окрупняване в процеса на реструктуриране.

За оценка на разпределението на получените субсидии между бенефициентите се използват следните показатели:

Коефициент или индекс на Джини, въведени от италианския статистик Корrado Джини (Corrado Gini). Индексът е представяне на коефициента като процент. Джини коефициентът (ДК) е мярка за неравномерността на дадено статистическо разпределение като стойност 0 показва пълна еквивалентност или равнопоставеност (перфектно равенство), а стойност 1 - абсолютната липса (максимално неравенство). Следователно, колкото по-ниска е стойността на коефициента, толкова по-равномерно са разпределени средствата. Коефициентът на Джини често се използва за измерване до каква степен разпределението на доходите се отклонява от перфектното. В случая, ДК показва неравномерното разпределение на субсидиите, отчитайки средствата и броя на бенефициентите.

Таблица 9.4. Разпределение на субсидиите по суми и бенефициенти

	2008		2010		2013		2015		2017	
	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.	Изплатена сума, млн. €	Бенефициенти, хил. бр.
≥ 0 < 500	9.239	58.476	10.764	49.9	10.27	45.2	10.025	38.532	2.157	7.139
≥ 500 < 1 250	6.781	8.74	9.914	12.67	12.307	15.69	17.743	22.478	12.787	16.263
≥ 1 250 < 2 000	4.274	2.73	6.496	4.12	8.889	5.61	12.874	8.138	13.005	8.164
≥ 2 000 < 5 000	11.873	3.76	17.338	5.52	27.277	8.55	38.948	12.248	45.803	14.315
≥ 5 000 < 10 000	13.127	1.87	18.050	2.58	32.942	4.75	58.558	8.192	65.992	9.188
≥ 10 000 < 20 000	18.246	1.29	22.201	1.58	35.178	2.53	59.691	4.295	80.387	5.846
≥ 20 000 < 50 000	39.671	1.23	46.306	1.45	60.396	1.9	78.010	2.473	101.799	3.311
≥ 50 000 < 100 000	35.246	0.51	56.915	0.82	81.336	1.14	94.063	1.303	104.459	1.457
≥ 100 000 < 200 000	20.389	0.16	52.825	0.39	101.122	0.71	120.631	0.867	149.96	1.061
≥ 200 000 < 300 000	3.291	0.01	16.473	0.07	53.327	0.21	60.399	0.248	75.244	0.31
≥ 300 000 < 500 000	2.805	0.01	6.734	0.02	32.506	0.09	43.420	0.120	64.098	0.175
≥ 500 000	1.449	0.004	8.587	0.01	38.068	0.04	49.405	0.047	58.389	0.062
Всичко:	166.39	78.79	272.56	79.17	493.618	86.42	643.80	98.90	774.08	67.29
Коефициент на Джини	0.799		0.807		0.831		0.792		0.726	
Коеф. на концентрация на неравномерно разпределената сума	0.766		0.749		0.749		0.699		0.638	

Източник: DG AGRI и собствени изследвания.

Коефициент на концентрация на неравномерно разпределената сума – отчита само субсидиите, които не са равномерно разпределени между бенефициентите. Коефициентът е в границите между 0 и 1, като по-ниското равнище на показателя е индикатор за по-равномерно разпределение.

Резултатите от анализа на данните за равнищата на коефициента на концентрация на неравномерно разпределената сума показват, че за периода 2008-2013

г., 75-76% от субсидиите са неравномерно разпределени. Положителна тенденция е понижаването на равнището на коефициента (до 0,64 за 2017 г.) в сегашния програмен период (2014-2020), през който една от целите е по-балансирана подкрепа по типове стопанства.

Таблица 9.5. Относителен дял на бенефициентите и изплатените субсидии по отделните класове

	2008		2010		2013		2015		2017	
	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %	Дял от общата сума, %	Дял от бенефициентите, %
≥ 0 < 500	5.55	74.22	3.43	63.03	2.08	52.30	1.56	38.96	0.28	10.61
≥ 500 < 1 250	4.08	11.09	3.64	16.00	2.49	18.16	2.76	22.73	1.65	24.17
≥ 1 250 < 2 000	2.57	3.46	2.38	5.20	1.80	6.49	2.00	8.23	1.68	12.13
≥ 2 000 < 5 000	7.14	4.77	6.36	6.97	5.53	9.89	6.05	12.38	5.92	21.27
≥ 5 000 < 10 000	7.89	2.37	6.62	3.26	6.67	5.50	9.10	8.28	8.53	13.65
≥ 10 000 < 20 000	10.97	1.64	8.15	2.00	7.13	2.93	9.27	4.34	10.38	8.69
≥ 20 000 < 50 000	23.84	1.56	16.99	1.83	12.24	2.20	12.12	2.50	13.15	4.92
≥ 50 000 < 100 000	21.18	0.65	20.88	1.04	16.48	1.32	14.61	1.32	13.49	2.17
≥ 100 000 < 200 000	12.25	0.20	19.38	0.49	20.49	0.82	18.74	0.88	19.37	1.58
≥ 200 000 < 300 000	1.98	0.01	6.04	0.09	10.80	0.24	9.38	0.25	9.72	0.46
≥ 300 000 < 500 000	1.69	0.01	2.47	0.03	6.59	0.10	6.74	0.12	8.28	0.26
≥ 500 000	0.87	0.01	3.15	0.01	7.71	0.05	7.67	0.05	7.54	0.09

Източник: DG AGRI и собствени изследвания.

За периода 2008-2013 г., данните очертават негативна тенденция на увеличение на равнищата на Джини коефициента като достига най-висока стойност - 0,831 през 2013 г., което показва, че само 17% от парите и бенефициентите получават равномерно разпределение.

Въведените промени в дирекните плащания в сегашния програмен период на ОСП, допълнени от други схеми за подпомагане, насочени към конкретни цели и типове стопанства водят до положителен резултат – увеличаване на дела равномерно разпределение до 27% за 2017 г. Въпреки положителната тенденция, делът на неравномерно разпределените субсидии между бенефициентите остава висок.

Интерес представлява разпределението на субсидиите и бенефициентите между отделните класове. През 2008 г., 85,3% от бенефициентите получават 9,6% от подкрепата. На другия полюс 2,4% от стопанствата усвояват 61,8% от субсидиите.

За анализирания период, промените са в посока на намаляване делът на стопанствата в ниските класове на подкрепа (до 1250 евро) и увеличение на дела в горните класове (над 20000 евро). През 2013 г., 70,5% от бенефициентите получават 4,6% от сумите и 4,7% от стопанствата - 85,8% от средствата. През 2017 г. данните показват по-равномерно разпределение, но разликата не е съществена – 34,8% от стопанствата усвояват под 1,9%, а 9,5% от бенефициентите получават 71,6% от субсидиите.

9.6. ИЗВОДИ

Въз основа на анализа могат да се направят следните обобщаващи изводи:

1. Основните икономически показатели, средно на стопанство – БП, НДС, НД и производителност са с тенденция към повишение в периода 2007-2013 г., след което следва спад. Същата тенденция се очертава в средния размер на директните плащания на стопанство. Това показва, че субсидиите играят значителна роля при формиране на доходите на земеделските производители и определя силната им зависимост от подкрепата;
2. Има съществени различия в икономическите показатели по специализация на земеделските стопанствата;
3. Стопанствата, отглеждащи полски култури, лозя и свине и птици са реализирали по-висока брутна продукция от средната за стопанствата в страната. След 2010 г. разликата между размера на брутната продукция в стопанствата с полски култури и свине и птици и останалите стопанства се задълбочава;
4. След 2007 г. с изпреварващи темпове се увеличава производителността на стопанствата с полски култури, и свине и птици като тази разлика се увеличава чувствително след 2010 г. в резултат на предимствата на едромашабното производство;
5. Най-динамични са промените в нетния доход на стопанствата със свине и птици в посока на значително увеличение като през 2016 г. изпреварва стопанствата с полски култури, при които след 2010 г. има намаление в равнищата на доходност. Най-сериозни са колебанията в нетния доход на стопанствата в лозарството. В останалите групи стопанства, нетните доходи са по-ниски от средното равнище като разликата е по-чувствителна при стопанствата със зеленчуци, овощни насаждения и смесено производство, докато при стопанствата с млечно животновъдство разликата е минимална;

6. При всички стопанства се отчитат сериозни колебания в нетните доходи без субсидии. При стопанствата с интензивни производства (овощни насаждения, зеленчуци и животновъдство), получените доходи след 2007 г. са по-ниски спрямо началото на анализирания период;
7. Намалява се разликата в доходността на 1-ца вложен труд между отделните типове стопанства. Доходността на стопанствата със свине и птици и полски култури е по-висока от средната. С най-ниска доходност в края на анализирания период са стопанствата със зеленчуци и овощни насаждения;
8. Нормата на рентабилност е силно колеблива величина при всички типове стопанства. С най-висока и нарастваща норма на рентабилност са стопанствата с тревопасни животни извън млечния сектор, която значително превишава средната за страната, което се дължи по-ниските разходи, свързани с пасищно отглеждане на животните и на значителния дял на семейния неплатен труд, чието възнаграждение се включва в нетния доход. За анализирания период нормата на рентабилност се повишава при стопанствата с трайни насаждения (лозарство и овощни насаждения) и с други тревопасни животни (извън млечно направление). При стопанствата със смесено производство показателят е без съществена промяна. При останалите групи стопанства (зеленчуци, полски култури, свине и птици) има понижение на нормата на рентабилност спрямо началото на анализирания период, но с различни стойности. За 2016 г. стопанствата с полски култури имат значително по-ниска рентабилност от средната;
9. Ефективността на производството в земеделските стопанства се понижава. С изключение на лозарските стопанства въпреки сериозните колебания, при всички останали стопанства (полски култури, зеленчуци, тайни насаждения, животновъдство и смесено производство), нетният доход и нормата на рентабилност без субсидии е по-ниска от 2007 г.;
10. Големите стопанства реализират значително по-висока брутна продукция, нетен доход и производителност от средните показатели в резултат на големия мащаб на производство и получените субсидии, а не на по-ефективно производство;
11. Доходността на хектар при малките стопанства е по-висока от тази на средните и големи стопанства в резултат на постигната по-висока ефективност на производство;
12. Нормата на рентабилност при малките стопанства е по-висока в сравнение с тази на големите и средни стопанства в резултат на по-доброто съотношение между постигнати брутна продукция/вложения, благодарение на гъвкавост при управлението, висока степен на контрол на дейността, силна мотивация за развитие на стопанството;

13. Не само при малките, но и при средните стопанства брутната продукция и производителността са по-ниски от средното равнище;
14. Размерът на усвоените субсидии показва натрупан опит в усвояването на средства по първи и втори стълб на ОСП вкл. и при малките стопанства;
15. При целенасочено подпомагане, съобразено с потребностите, малките стопанства могат да увеличат икономическия си потенциал и да станат средни стопанства;
16. Доходността на вложения труд на средните стопанства е с тенденция на нарастване и изпреварва равнището на доходност на големите стопанства;
17. Постигнатата норма на рентабилност на големите стопанства е под средното равнище на показателя за стопанствата в страната;
18. Субсидиите оказват значително по-силно влияние върху доходите на големи стопанства в сравнение с малките и средни стопанства;
19. Продуктивността на стопанствата в планинските и полупланински райони на единица площ е по-висока от средното равнище на стопанствата в резултат на специализацията им предимно в интензивни сектори, в производства с по-висока добавена стойност – животновъдство и трайни насаждения, докато делът на отглежданите полски култури е сравнително по-нисък;
20. Размерът на субсидиите на стопанствата в планинските и полупланински райони е по-нисък от средния размер общо на стопанствата, въпреки че поради по-високата трудоемкост и утежнени природно-климатични условия водят до по-големи разходи, което налагат необходимостта от по-висока подкрепа на доходите;
21. Реализираните брутна продукция, производителност, брутен и нетен доход от стопанствата с планинско земеделие са значително по-ниски от средните. Положителна тенденция е, че в резултат на по-балансираната подкрепа през настоящия програмен период на ОСП (2014-2020) тази разлика намалява;
22. Субсидиите играят съществена роля при формиране на доходите. След 2010 г. нетният доход без субсидии на стопанствата с планинско земеделие е отрицателна величина;
23. Усвоен е значителен финансов ресурс от земеделските стопанства по линия на директните плащания, с какъвто нашата държава не разполага;
24. Подкрепени са около 1/3 от земеделските стопанства;
25. Неравномерно разпределение на подкрепата между бенефициентите - акумулирането на значителни средства от едрите стопански структури, малък или незначителен размер на подкрепа на малките стопанства;
26. Незначителна положителна промяна през сегашния програмен период на ОСП (2014-2020) спрямо предходния към по-балансирано и равномерно разпределение на подкрепата между земеделски стопанства.

9.7. SWOT АНАЛИЗ

ЦЕЛ 1

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<p>1. Селското стопанство е традиционен, структуроопределящ и с голям потенциал за развитие отрасъл, стъпил на разнообразни почвено-климатични условия, благоприятно географско положение на страната и подходяща структура на икономиката.</p> <p>2. Субсидиите допринасят в голяма степен за финансовото стабилизиране на производителите.</p> <p>3. Повишаване равнището на специализация и концентрация на производството в земеделските стопанства.</p> <p>4. Доходите на земеделските производители и на стопанствата са се увеличили няколкократно, което увеличава инвестиционните им възможности.</p> <p>5. Нарастване на средната продуктивност, доходност и производителност на стопанствата след 2007 г.</p> <p>6. Намаляват изоставените (необработваеми) земи, които за периода между 2007-2017 г. са се редуцирали с повече от 3 пъти.</p>	<p>1. Запазване двуполюсният модел в структурата на земеделските стопанства – доминиращ дял на дребните и малки стопанства на физически лица води до сериозен дисбаланс.</p> <p>2. Липса на значим слой средни земеделски стопанства.</p> <p>3. Въпреки нарастването на средния икономически потенциал на стопанствата в страната, той остава по-нисък от средното равнище в ЕС.</p> <p>4. Земеделските стопанства са слабо диверсифицирани към други дейности с тенденция към понижаване, ограничаващо възможностите за повишаване на приходите и риск от нестабилност на доходите.</p> <p>5. Значителен дял от дребни стопанства (52% с до 2000 евро СПО), без или със слаби възможности за подобряване на техническата осигуреност, модернизация и пазарен достъп.</p> <p>6. Не само при малките, но и при средните стопанства брутната продукция и производителността са по-ниски от средното равнище към ЕС.</p> <p>7. Факторният доход е неравномерно разпределен. 85% от всички стопанства</p>

	<p>формира факторна доходност между 2-3 пъти по-ниска от получената средна.</p> <p>8. Небалансирано развитие на земеделието, вследствие на неравно поставена подкрепа на производството в отделните сектори.</p> <p>9. Бавно откупуване на земята, съпоставяйки цената към възвращаемостта и добавената стойност на площ.</p>
<p style="text-align: center;">ВЪЗМОЖНОСТИ</p> <p>1. Увеличаване на доходите чрез модернизация на производството, трансфер на знания, въвеждане на иновации и управление на риска.</p> <p>2. При целенасочено подпомагане, съобразено с потребностите, малките стопанства могат да увеличат икономическия си потенциал и да станат средни стопанства.</p> <p>3. Нужда от консолидация сред малките стопанства и разрастване, за да се засили пазарната ориентираност, производителността, ефективността, брутната продукция.</p> <p>4. Производствено оптимизиране в стопанствата чрез намаляване на вложенията до степен, където ефективността на единица ресурс води до по-високи производствени резултати.</p> <p>5. Средно на човек от населението, България разполага с повече земеделска земя отколкото средно за ЕС.</p>	<p style="text-align: center;">ЗАПЛАХИ</p> <p>1. Сериозните колебания в равнището на нетния доход на растениевъдните стопанства показва силна зависимост от климатичните условия.</p> <p>2. Факторният доход на производителите би спаднал драстично без субсидиите, подлагайки на сериозен риск икономическата жизнеспособност на земеделието.</p> <p>3. Земите със селскостопанско предназначение показват прогресивно намаление. Това носи риск от трансформирането на земеделски земи в урбанизирани залесени територии.</p> <p>4. Значителна вариация на валежите, което създава рискове за полското производство.</p> <p>5. Трудностите при възстановяване на напояването водят до увеличени производствени рискове.</p>

**10.ЦЕЛ 2 ЗАСИЛВАНЕ НА ПАЗАРНАТА ОРИЕНТАЦИЯ И
ПОВИШАВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА,
ВКЛЮЧИТЕЛНО ПОСТАВЯНЕ НА ПО-ГОЛЯМ АКЦЕНТ
ВЪРХУ НАУЧНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ, ТЕХНОЛОГИИТЕ И
ЦИФРОВИЗАЦИЯТА**

10.1. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА ОСНОВНИ СЕКТОРИ В БЪЛГАРСКОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

Конкурентоспособността на земеделието е една от най-важните характеристики за постигане на устойчивост и жизнеспособност. Без икономически резултати и икономическа стабилност много трудно може да се надгражда и да се търсят допълнителни и по-широки ефекти върху екологията, околната среда, благосъстоянието на районите и т.н. Конкурентоспособността се разглежда в нейният най-тесен и пряк смисъл, като способност устойчиво да се печели и запазва пазарен дял. В нея са заложени две концепции - за изменение на пазарния дял и формиране на печалба, за да бъде постигнатото устойчиво във времето развитие. Посредством тази концепция се прави опит да се направи комплексна оценка на конкурентоспособността на различните подотрасли на българското земеделие, съчетавайки производствената и стойностната и страна. Ако пазарното присъствие изразява количественото представяне на вътрешния и международните пазари, то брутна стойност на произведената продукция обвързва представянето с постигнатите икономически резултати.

Изхождайки от тази дефиниция, за да се квантифицира представянето е съставен индекс на конкурентоспособността на ниво сектор. За да има сравнимост между продуктите, методологията се прилага на съпоставими и измерими необработени продукти и стоки. Самият индекс на конкурентоспособност се прави на човек от населението защото конкурентоспособността освен абсолютно измерение има и относително, което отчита на база на ресурсите и потенциала, който съществува, какви резултати се постигат. Производството и консумацията са претеглени към броя на населението, което позволява създаването на единна база, и сравняването на резултатите по различни признаци.

Конкурентоспособността се измерва чрез обобщен индекс, който има две компоненти – производствена и стойността и може да варира в диапазона от 0 до 1. Теоретично погледнато индексът приема стойност 0 всеки път, когато липсва местно производство. Стойност 1 може да се достигне, когато националното производство е единствено в света. Когато стойността на българското и световното производство се изравнят и са еднакви на човек от населението, индексът приема стойност 0,5. Използваната методика дава възможност да се правят както сравнения, за да се види представянето на отделните сектори - кои са успели и кои са влошили своето положение, но и да се проследят какви промени са настъпили в българското земеделие в отделни времеви периоди, но така предоставя възможност да се съпоставят по измерим начин и отделните страни. Зад всяка стойност на индикатора стоят конкретни причини, които са факторите на конкурентоспособността, които служат за обясняване причините

за състоянието и настъпилите промени. Тези фактори са вътрешни и външни и в зависимост от тяхното действие се случват наблюдаваните движения.

В последните десетилетия не толкова сравнителните конвенционални фактори в земеделието, като труд, земя, природни условия и др., а иновациите и новите технологии правят разликата в конкурентоспособността между отделните страни. За да бъде успешно и конкурентоспособно дадено земеделие е важно не само да има достъп и да се въвеждат иновативни и модерни практики, но това да става да достъпни и създаващи предимства, а не превръщащи се в бремене разходи. Иновациите, новите технологии и цифровизацията се отличават с високи цени и високи разходи за внедряване. Именно големите и добре капитализирани стопанства са естествената целева група, където този тип земеделие най-лесно и бързо може да се развие. Тези стопанства могат да отговорят на условията за целесъобразност, ефективност и капацитет на посрещнат разходи по съфинансиране. Слабостта, която е констатирана в настоящем е, че почти цялата съвкупност от иновации, които се внедряват в селското стопанство и средства, които се разходват за такива дейности отиват навън, като не се създава вътрешна синергия и цената, която се плаща, е по-скъпа в сравнение ако имаше и национална участие. Най-доброто решение е процесът на внедряване и разпространение на иновативни технологии да включва не само прекия външен доставчик и селскостопанския производител, а да се развие и разшири стойностната верига на иновативния процес чрез реално включване и на национални центрове за иновации, като по този начин резултатите ще бъдат много по-широки и полезни.

10.1.1. Конкурентоспособност на зърнения сектор

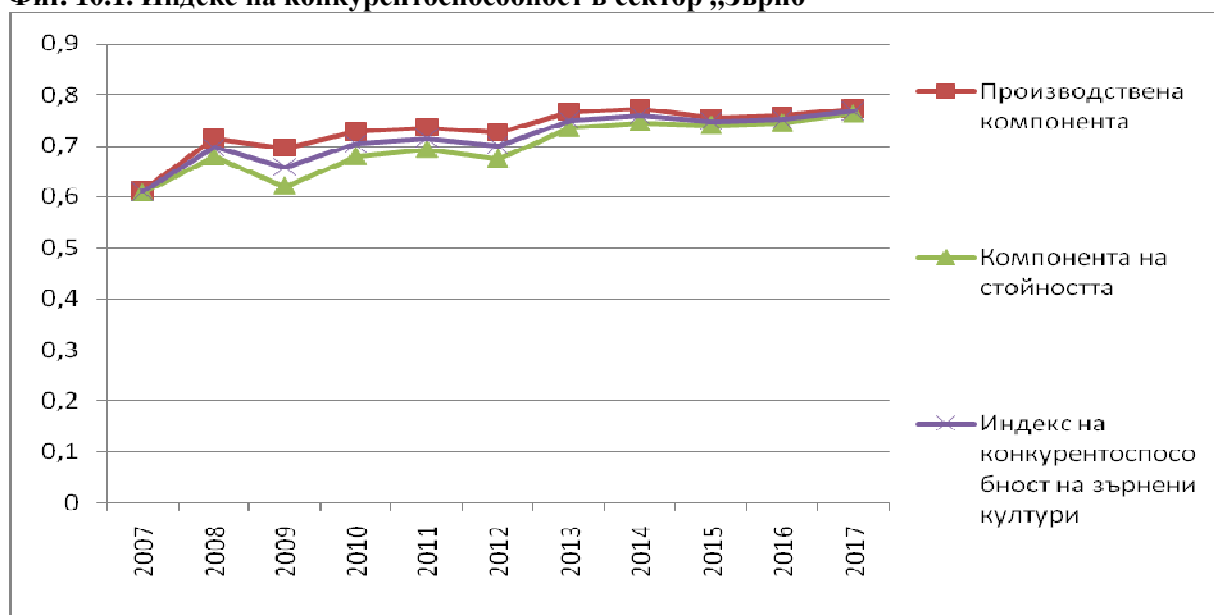
Конкурентоспособността в зърнопроизводството, измерена чрез обобщения индекс през годините на членство в ЕС показват, че през 2017 г. са постигнати най-високите равнища. При максимална стойност на индекса от 1, българското зърнопроизводство достига през 2017 година индекс от 0,77. Това означава, че в продуктово и стойностно изражение страната превишава с между 4-6 пъти средните световни показатели на човек от населението. До 2017 г., последната най-добра година по този показател е била 2014 г., когато индексът на конкурентоспособност е бил 0,76. И при производствената и при стойностната компонента се наблюдава много висока хомогенност и синхрон, като тенденцията между 2007-2017 г е с ясно изразен възходящ тренд на развитие. Това показва, че в страната производството не само нараства, но се постига и увеличение в цените, на които зърното се продава на пазара. Това е много добра атестация за постигнатото в сектора и показва благоприятното влияние, което европейското членство оказва върху зърнения сектор.

Цялостният индекс на конкурентоспособност в зърнопроизводството показва висок резултат, който дава основание да се обобщи, че зърнопроизводството е не само важен и стратегически сектор в българското земеделие, но той има много добри

позиции на глобалния пазар и една силна, определяща и успешно вписваща се роля на международната сцена. Независимо, че страната представлява около 1% от световното производство на зърно, това не пречи на страната да се разглежда като конкурентоспособна на този пазар и да не отстъпва по този показател и на водещите производителки и сили в света. Още по-важно е да се отбележи, че независимо, че страната е приемаща по отношение на световните цени, българските зърнопроизводители успяват да получат по-висока цена на своето зърно и да бъдат по-добре позиционирани отколкото са средните световни равнища. Стабилните позиции показвани през годините свидетелстват, че секторът се развива устойчиво и е добре адаптиран към съвременните глобални пазарни условия

Фиг. 10.1. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Зърно“

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Причините за много високата оценка за конкурентоспособността в зърнопроизводството са няколко, като се отнасят до вътрешни и външни фактори. Вътрешните фактори са свързани със значителното подобрене в използваната агротехниката, осезаемото подобрене и модернизирани на техниката и технологиите за производство в стопанствата, благоприятната структура на стопанствата, наличие на традиции и опит в това производство. Външните фактори допринасящи за постигнатите резултати са в оказаната подкрепа по линия на европейските фондове, подходящите почвено-климатични условия за това производство и спецификата на търговията и на стоките, които се произвеждат. Пазарът на зърно е най-големият и като количество и като стойност глобален пазар на земеделски стоки и продукти. Около 21-22% от производството на зърно са обект на международна търговия.

Конкурентоспособността на зърнопроизводството до голяма степен се предопределя и от солидната модернизация и подобрена технологизация, като заради значението и мястото на този сектор в световен план разработването и предлагането на

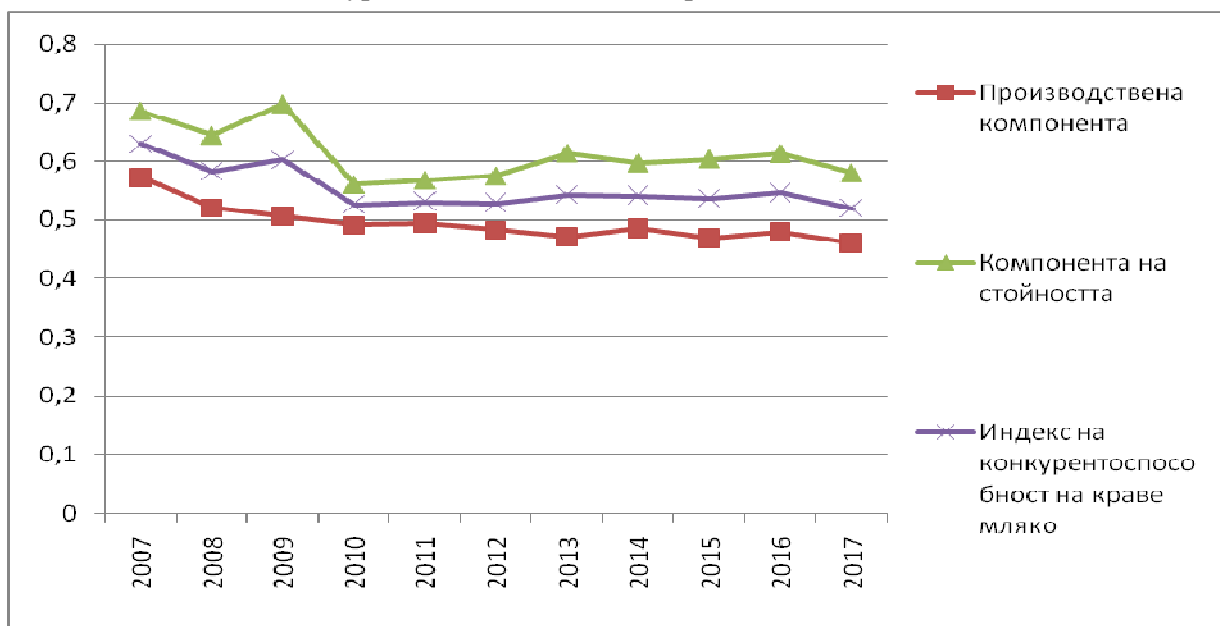

нови технологии и способности за производство е много високо. Стопанската структура на тези производители в България и благоприятната среда, като членки на ЕС и достъпа до европейско финансиране даде възможност за навлизането не само на нови машини и посевен материал, но и за внедряване на иновативни методи на производство. Концентрацията на икономически и производствен ресурс и все по-засилващата се световна конкуренция прави стопанствата от зърнопроизводството подходящи и способни да се превърнат в основен сегмент за повишение на конкурентоспособността на база развитие на иновациите и прецизното земеделие.

10.1.2. Конкурентоспособност в сектор „Мляко”

Проучванията за конкурентоспособността на производството на краве мляко в страната показват, че индексът на конкурентоспособност слабо намалява през разглеждания период, като най-съществено намаление се наблюдава при производствената компонента. През 2017 г са отчетени едни от най-ниските стойности на конкурентоспособност. Средно за периода се отчита, че при обобщения индекс на конкурентоспособността има отстъпление с около 17%. Обобщения индекс въпреки намалението е на нива над средата (0,52), което показва, че в производствено и стойностно изражение, българското производство на краве мляко е на средните равнища в световен мащаб. Производственият компонент на индекса на конкурентоспособност отбелязва намаление до 0,46 поради намаление на добиваното краве мляко в страната. Стойностният компонент на индекса намалява в сравнение с 2007 г. до 0,58 заради по-голямото увеличение във външнотърговските цени на млечния протеин в световен мащаб и пак като резултат от съкращение на вътрешното производство.

Фиг. 10.2. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Мляко”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Загубата на пазарен дял води и до намаление на производството на мляко. Броят на млечните крави между 2007 и 2017 г. намалява. Производството се концентрира в поголемите стопанства, които имат по-ниски разходи за производство и могат да инвестират в нови технологии, както и в подобряване породността на стадото. Средната продуктивност на млечна крава расте слабо и достига 3,75 тона, което не компенсира спада в производството. Въведените от дерогацията ограничения за търговия с млечни продукти произведени от мляко не отговарящо на стандартите, предопределят по-ниските изкупни цени за млякото от фермите трета категория.

Влияние оказват и значително поскъпването на факторите на производство след влизането в ЕС. В опит да оцелеят собствениците на по-малки ферми се насочват към директни продажби на продукцията. Делът на изкупеното от преработвателите мляко намалява от 68% на 51%. Тази ситуация се явява допълнителен стимул за вноса на млечни суровини в страната, за да бъде използван по-пълно производствения капацитет на преработвателните предприятия.

Колебанията на изкупните цени на суровото мляко оказват допълнителна натиск върху рентабилността на производството. Те са повлияни от вътрешни и външни за общия пазар фактори, като световната финансова криза, Руското ембарго, отпадането на системата на млечните квоти в Съюза и разместванията в търсенето на глобалния пазар.

Населението на България за периода 2007-2017 г. намалява, което допринася за запазването на количеството потреблени мляко и млечни продукти на глава от населението. Друг важен фактор е повишаването на покупателната способност на жителите, съчетано с навлизането на международни търговски вериги, предлагащи по-голям избор на млечни продукти. Същевременно населението на света нараства. В световен мащаб се наблюдава увеличение на потреблението на млечни продукти, като най-значим е ръстът на пазарите на Северна Африка и Азия. За разлика от производствената компонента, стойностната компонента се колебае в границите 0,54 и 0,69. Тя приема стойност над 0,5; защото стойността на изнасяната продукция на човек от населението е по-висока от брутната стойност на единица протеин на човек от световното население, т.е. от България се изнася продукция с по-висока добавена стойност от средната стойност на продукцията търгуваната на световните пазари.

Обобщеният индекс на конкурентоспособността, показва тенденция към намаление на възстановяване през 2013 и 2016 години, което се дължи основно на стойностната компонента, т.е. на пазарната конюнктура. Подобрене може да се наблюдава при увеличение на производството респективно продуктивността, което е свързано със значителни инвестиции. Или ако се постигнат намаление на разходите, в следствие на коопериране между стопанствата и колективно закупуване на входящи ресурси, както и съвместно използване на техника.

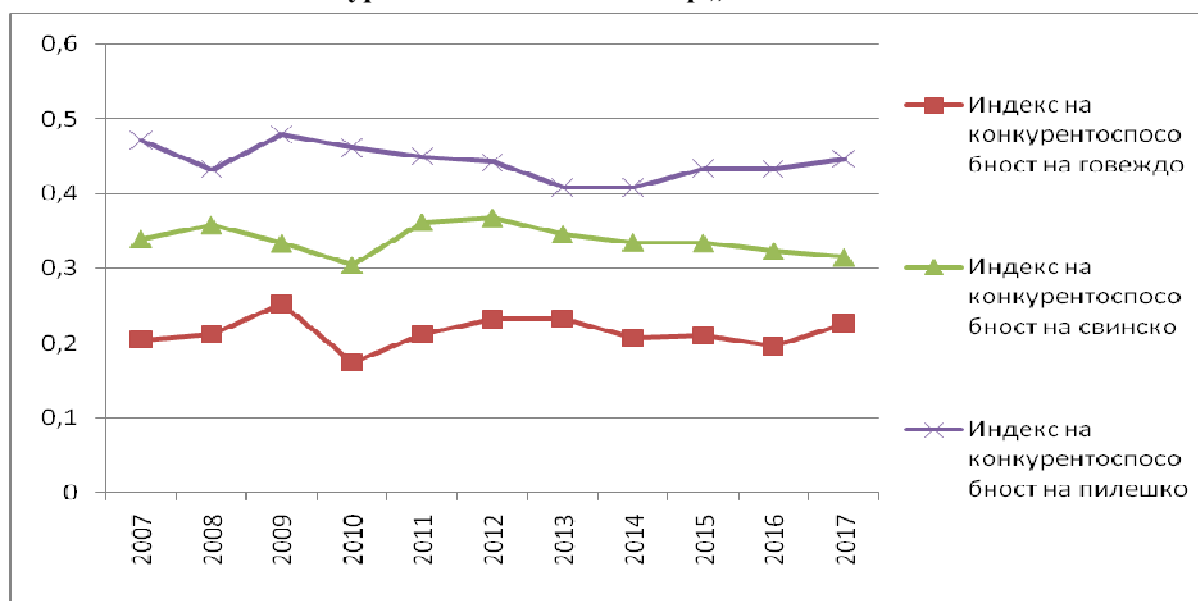
10.1.3. Конкурентоспособност в сектор „Месо”

При месата се установява едни от най-ниските като цяло конкурентни позиции. Индексът на конкурентоспособността при говеждото и телешкото месо през 2017 г. е 0,23. Счита се че при нива по-ниски от 0,25 страната е неконкурентоспособна на световния пазар и зависи силно от вноса на такава продукция. Тази стойност е най-ниска от трите изследвани групи меса и потвърждава високата зависимост на българския пазар от внос. Индексът на конкурентоспособността при свинското месо възлиза на 0,32 през 2017 г., което е индикатор за слаби пазарни позиции на глобалния пазар. Пилешкото месо е с най-висок индекс на конкурентоспособност за 2017 г. – 0,45, което е близко до средните стойности в световен план. И при трите групи меса индексът на производството е под 0,5 за разглеждания десетгодишен период, като тенденцията за развитие е отрицателна.

Най-ниски са стойностите на показателя за производството на говеждо месо. Имайки предвид изоставащото развитие на месното говедовъдство в страната и недостатъчното производство на фона на развиващото се производство в световен мащаб не може да се очаква скоро преодоляване на негативното състояние в близко бъдеще. Това което прави впечатление при говеждото месо е, че между 2007-2017 година не се отчита намаление или влошаване, а позицията на страната на световния пазар остава почти една и съща.

Малко по-добри стойности има производствената компонента при свинското месо, където в последните три години се наблюдава повишение. С оглед по-стабилното развитие на свинепроизводството у нас и стабилното търсене на свинско месо, спокойно може да се очаква повишаване на конкурентоспособността на производството в бъдеще.

Фиг. 10.3. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Месо”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Най-висока е стойността на производствената компонента при птичето месо. Там стойностите са най-близки до средната граница от 0,5, което отразява нарастването на производството с темпове равни на това на българското и световното потребление. Все пак негативна е тенденцията през разглеждания десетгодишен период, което от една страна се дължи на забавяне на вътрешното производство, така и на факта, че производството и потреблението на пилешко месо в световен мащаб нараства ежегодно. Като най-търсеното и консумирано месо в страната, птичето има пред себе си добри възможности за развитие, като е възможно дори развитие на производство, позволяващо износ на международни пазари.

От друга страна, това което прави впечатление при производствената компонента на конкурентоспособността и при трите меса е, че индекса намалява през периода на членство, което означава, че производствената конкурентоспособност се влошава. Причина за това е, намалението на производството на тези меса и увеличаващото се в същото време световно производство и потребление.

Съставният индекс на конкурентоспособността за трите групи месо показва разнопосочни тенденции. При говеждото тенденцията е на увеличение, при свинското месо не се отчита изменение през периода, докато при пилешкото се забелязва известно намаление. Единствено при пилешкото месо за разглеждания период може да се каже, че се намираме в рамките на средните стойности за конкурентоспособност и страната в този пазарен продукт е в позиция, която е съпоставима със средните световни равнища. Потреблението и консумацията са съпоставими със средните световни равнища, и в стойностно изражение получаваме съизмерими резултати, каквито се наблюдават на глобалния пазар. Като цяло обаче страната има ниска конкурентоспособност на световния пазар на месо, което показва, че страната е високо зависима от вноса, не успяваме да постигнем и по-добра добавена стойност на месото, което произвеждаме и тази ниска конкурентоспособност означава, че очакваното увеличение на месо в страната ще става все повече за сметка на импорт.

10.1.4. Конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци”

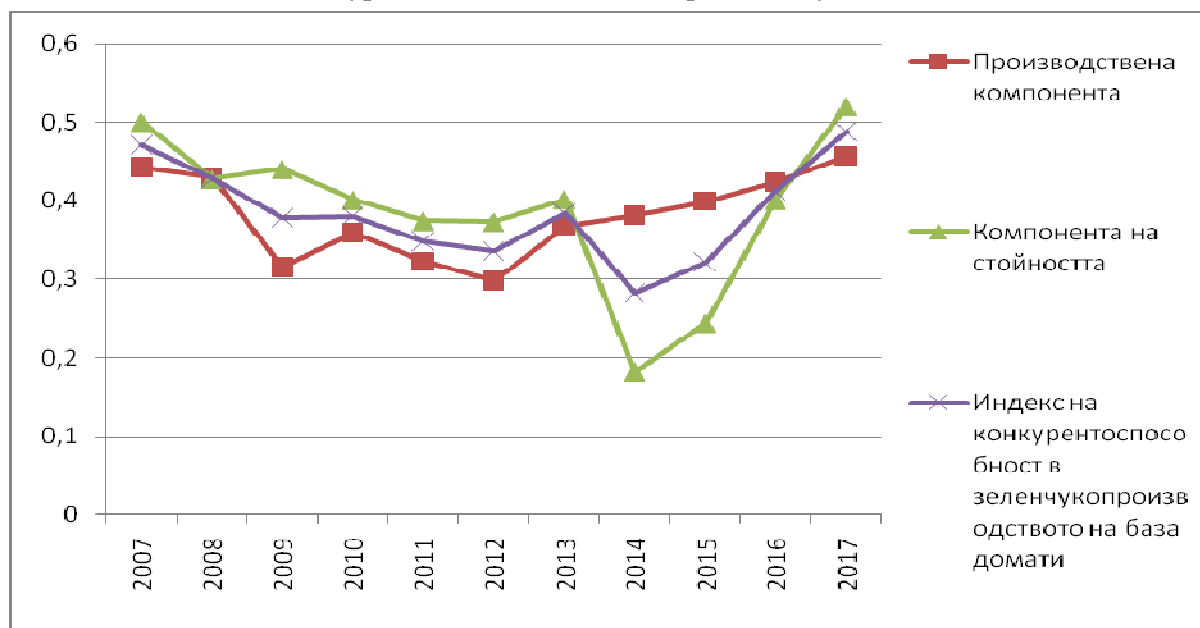
Оценката на конкурентоспособността при зеленчуците е правена чрез изчисляване индекса на конкурентоспособността на домати, които са приети като референтна култура при зеленчуците. Доматите са най-разпространената и отглеждана зеленчукова култура в страната, като производството през последните години достига 150-160 хил.тона В световен мащаб тя остава най-отглежданата и произвеждана зеленчукова стока, заради което е избрана, за да се установи мястото на българското доματοпроизводство на световния пазар. Основната причина при изследване на конкурентоспособността в зеленчукопроизводството да стане на базата на референтна култура е, че в групата на зеленчуците попадат много и разнообразни растения, което прави много трудно тяхното обединение под някакъв общ еквивалент, който да позволи

тяхното сравнение. Самото изследване показва, че в производствено отношение, българското производство на домати, средно за периода 2007-2017 г. преживява нееднозначно развитие, свързано с отчетлив спад в първите години и постепенно възстановяване сред средата на периода. Това дава основание да се заключи, че страната има проблеми с производствената конкурентоспособност, която е ниска и се намираме далеч под средните стойности на световното производство.

По производствената компонентна имаме индекс от 0,46, докато в стойностната компонентна отбелязваме скок до 0,52. Високите нива на стойностната компонентна, която отчита брутните приходи от производството на домати се дължи на чувствителното нарастване на търгуваните цени, отнесено към външотърговските световни цени. Това от една страна показва, че производителите на домати успяват да реализира продукцията си на по-високи цени отколкото са средните европейски цени и оттам придадената стойност от производството да бъде по-висока. Другото специфично при стойностната компонента на конкурентоспособността е големият размах на движение. Това основно се наблюдава през 2014 и 2015 година, но като цяло страната има по-висока конкурентоспособност по отношение на добавената стойност отколкото по средното производство на човек.

Фиг. 10.4. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Има известни различия между производствената и стойностна компонента на конкурентоспособността, като производствената се движи малко по-гладко и уравниловачно в сравнение със стойностната компонентна, където през 2014 г. има рязко снижаване на индекса, след което отново се покачва. Обобщеният индекс на конкурентоспособността при домати през 2017 г. достига 0,49, което означава, че достигаме средните, съпоставими със световните равнища в това производство.. Това

дава основание да се каже, че България се намира на равнища по отношение на конкурентоспособността съпоставими със средните за света и позициите, които в момента заемаме не ни дават основание да претендираме, както за повишаване на пазарното ни присъствие, така и за получаване на по-висока добавена стойност отколкото са средните световни равнища. През целия разглеждан период, индексът на конкурентоспособност на доматопроизводството в страната намалява, като най-ниските нива са достигнати през 2014 година, откогато има известно възстановяване. Независимо от това, средните равнища за периода в страната остават без промяна, независимо от известното движение в рамките на обхванатите години. Страната е силно зависима от внос, основно извън сезонното производство през топлите месеци, като макар нивата на конкурентоспособност като пазарен дял и добавена стойност да са съпоставими със средните за света, те не отговарят на потенциала и на историческите равнища, които са наблюдавани в миналото. Причина за това отстъпление в конкурентоспособността е отлива в производството, заради намалената възвращаемост, раздробеността на производството, което затруднява реализацията на продукцията на добра цена, проблемите с напояването и силният натиск от внос.

10.1.5. Конкурентоспособност в сектор „Плодове”

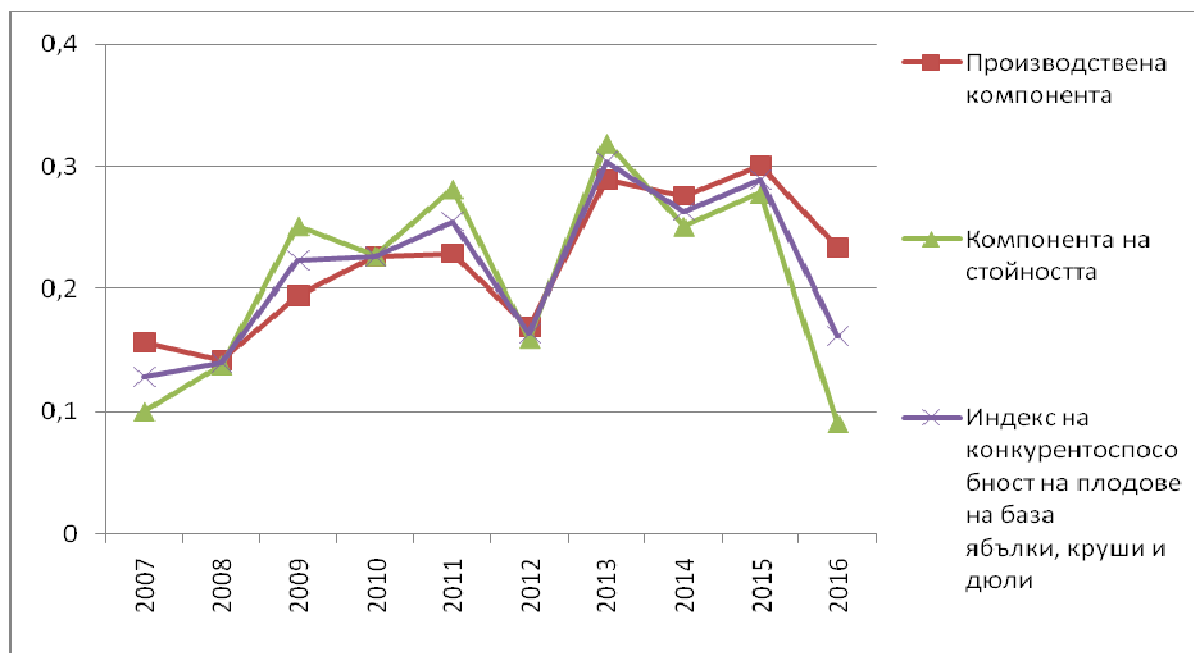
Оценката на конкурентоспособността при овощарството е направена чрез изчисляване на индекса на конкурентоспособността на три вида плодове – ябълки, круши и дюли. Те са приети като референтна група при плодовете. Основното ограничение при провеждане на изследването за нивото на конкурентоспособността при плодовете се свързва с липсата на информация за средните цени за търговия на отделните продукти, като в използваната база данни на Евростат се предлага обща цена за цялата група, което налага използването на такъв групов подход. Избраните видове плодове – ябълки, круши и дюли в българската, а и в световната структура на производство са доминирани от ябълките, които са сред най-разпространения отглеждан плод. Общото производство в България на тази група за периода 2007-2016 година се повишава 85%, като се характеризира със сериозни вариации през годините. Световното производство нараства с по-бавни темпове отколкото българското, което спомага за положителната тенденция в производствената компонента на конкурентоспособността.

Производствената компонента на конкурентоспособността на тези плодове се повишава през годините, като достига в периода между 2013-2015 година равнища около 0,3. За целия период производствената компонента на конкурентоспособността е около 0,23, което свидетелства за влошени производствени условия в страната в сравнение със световното земеделие. По отношение на стойностната компонентна на индекса на конкурентоспособността, тя е в рамките на около 0,21, което показва по-нисък резултат на тази компонента в сравнение с нейното производствено допълнение.

Това което прави разликата обаче между производствената и стойностната компонентна на конкурентоспособността е, че при стойностния елемент не се наблюдава ясна тенденция на нарастване, такава каквато се наблюдава при производствената. Това означава, че в България, независимо, че се отчита увеличение на производството на цялата група, по-голямата част от това увеличение е за сметка на онзи вид, който се характеризира с по-малка цена и дава по-малко стойностно изражение във формирането на брутната продукция и добавената стойност.

Фиг. 10.5. Индекс на конкурентоспособност в сектор „Зеленчуци”

Източник: НСИ и International Trade Centre, CAPA.

Обобщения индекс на конкурентоспособността при ябълки, круши и дюли представлява средно аритметично между двата съставни компонента и се равнява на ниво от 0,22. Това дава основание да се каже, че България има незадоволителна, влошена конкурентоспособност при тези видове плодове, което означава, че страната не само, че произвежда много по-малко отколкото се произвежда в света на човек от населението и че е зависима силно от вноса, но и че се намира под средните равнища за формиране на добавена стойност и че остава силно зависима, както от производствените, така и от ценовите колебания на световните пазари.

Макар да се потвърди, че обобщеният индекс на конкурентоспособност при тези видове плодове да върви във възходяща посока, все още страната е на равнища на ниска конкурентоспособност, където присъствието ни на световните пазари е в частта на нетните вносители и на страна с по-лоши показатели при формирането на добавена стойност, отколкото са средните равнища за света. Като характеристика на тази група в сектор „Плодове” са и големите колебания, като особено това личи през 2016 г., когато и производството, а и стойностната компонента на конкурентоспособността потъват. Това са едни от последствията при ниска конкурентоспособност, като в този случай по-

големите турбуленции на световните пазари правят такъв ниско конкурентен производител по-силно уязвим и нестабилен. България е голям вносител на плодове и неконкурентоспособността в този сектор се дължи на структурните слабости на вътрешното производство и на големите колебания в цените на пазарите, което поставя преобладаващата част от местните производители в сериозен риск в условията на недостатъчна защита по линия на подпомагането, където субсидиите покриват много малка част от разходите.

10.2. КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ НА СЕЛСКОСТОПАНСКАТА ВЪНШНА ТЪРГОВИЯ

За изследване сравнителната конкурентоспособност в аграрния отрасъл и хранително-вкусовата промишленост си използва Индексът на Баласа. Този метод се използва за определяне на силните и слаби експортни сектори на дадена страна. Има различни разновидности на Баласа индекса (RCA), като за нуждите на този анализ се прилагат два от тях - RCA1 и 2. RCA1 показва присъствието на българския износ в съответната стокова група към огледалния в световната търговия със същата стока. Другият коефициент RCA2 показва мястото на съответната стокова група в българския износ отнесено към мястото на същата стока в целия световен износ. RCA1 може да заеме стойности от 0 до 1, като разкрива какъв дял заема страната в световната външна търговия. Колкото е по-голям коефициентът, толкова са по-големи сравнителните предимства и обратно, колкото по-близък е коефициента до 0, толкова по-ниска е сравнителната конкурентоспособност. При RCA2, коефициентът приема стойности от - 0 до 1 също, като при стойности на индекса от 0,5, тогава делът на стоката в националния и световния износ са еднакви. В случай, че коефициентът е над 0,5 тогава тази стока има по-голямо присъствие в националния износ, а при стойности под 0,5, то пропорционално вътрешния износ по стоквата група е по-малък от делът на същата група в световния експорт.

10.2.1. Място на българския експорт в световната аграрна търговия

Измерването на тези индекси показва мястото на страната в световната търговия и в световното производство на тези стоки, откъдето могат да се правят изводи за сравнителната външнотърговска конкурентоспособност на страната в тези производства. България е малък производител и като такъв не може да има сериозно място в световната търговия. При непреработените стоки от растителен произход се вижда, че в преобладаващата част, българския износ не представлява дори минимална част от световната търговия. Единствено при зърнени и маслодайни семена, страната присъства, като заема около 1% от световната търговия. Този дял представлява съотношение в стойностно изражение, като по-важната част от въпроса е да се види тенденцията. Определено при групата на зърнените култури се вижда възходяща

промяна в мястото на българското производство в световната търговия, която расте. Средно за периода 2007-2009 година, индексът на сравнителните предимства RCA1 се покачва от 0,005 до 0,01, което е удвояване на присъствието на страната в световния износ. Въпреки това присъствието на българския зърнен износ свидетелства по-скоро за незначителна възможност за влияние на нашето зърнопроизводство в световната търговия, но оказва известно влияние при формирането на глобалните цени при зърнените и кореспондира с високата оценка, която се наблюдава при отчитане на обобщената конкурентоспособност.

Значимите позиции, които страната има при маслодайните култури, доминирани основно от слънчоглед и рапица потвърждават сравнителните предимства на тези производства във външнотърговски аспект и свидетелстват за устойчивото развитие и в бъдеще. Продукцията от такива семена ще продължи да бъде търсена и да се намира високо приложение в бъдеще, което ще подпомогне родното производство и ще му гарантира едни стабилни и устойчиви перспективи.

Таблица 10.1. Присъствие на аграрния износ на непреработени растителни стоки в световната търговия, RCA1 индекс

Година	Живи растения и цветарски продукти	Зеленчуци, растения и корени за консумация	Плодове, citrusови и пълешови кори	Кафе, чай и подправки	Житни растения	Маслодайни семена и плодове, индустриални и медицински растения	Естествени лакове, смоли и други растителни сокове	Продукти от растителен произход неупоменати другаде
2007	0,000	0,001	0,001	0,00	0,002	0,005	0,000	0,000
2008	0,000	0,001	0,001	0,00	0,006	0,007	0,000	0,000
2009	0,000	0,002	0,001	0,00	0,006	0,008	0,001	0,000
2010	0,000	0,001	0,001	0,00	0,009	0,009	0,000	0,001
2011	0,000	0,001	0,001	0,00	0,008	0,013	0,000	0,001
2012	0,000	0,001	0,001	0,00	0,009	0,008	0,000	0,001
2013	0,000	0,001	0,001	0,00	0,013	0,010	0,000	0,001
2014	0,000	0,001	0,001	0,00	0,010	0,008	0,000	0,001
2015	0,000	0,001	0,001	0,00	0,009	0,007	0,000	0,001
2016	0,001	0,001	0,001	0,00	0,012	0,008	0,000	0,001
2017	0,001	0,002	0,001	0,00	0,010	0,007	0,000	0,001

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

Това, което е характерно и видно при тази група е, че въпреки сериозното увеличение на производството и на площите при маслодайните култури през периода 2007-2017 година, това не се забелязва при присъствието във външната търговия в началото и края на периода. Причината за това е, че една част от производството на

маслодайни семена отива за преработка и по този начин се изнася като преработен продукт, а от друга, че световната търговия с маслодайни семена също се увеличава и тенденциите у нас съвпадат със световните.

Както и при зърнените, така и при маслодайните трябва да се отбележи, че сами за себе си добрите и впечатляващи резултати през последните години говорят за безспорни успехи, които утвърждават страната, като забележимо присъствие в световната търговия и поддържането на тези постижения и постепенното подобрене говори за сравнителна конкурентоспособност във външотърговски план.

Извън зърнените и маслодайни култури се наблюдава много незначително участие на националния износ в световния, като при плодовете и зеленчуците, нашето присъствие в стойностно изражение на световния експорта от съответната група е около 0,1%. Това напълно съответства на ниските нива на производство, където страната е нетен вносител на плодове и зеленчуци и само в определени специализирани производства, като череша, малини, оранжерийни краставици, ние успяваме да генерираме известни излишъци, които да изнесем. Отчетените резултати по отношение на стоките с растителен произход извън зърнено-маслодайните култури показва ниската конкурентоспособност разглеждана, като участие на страната в международната търговия и способността и да влияе върху търговското предлагане.

Таблица 10.2. Присъствие на аграрния износ на непреработени стоки от животински произход в световната търговия, RСА1 коефициент

Година	Живи животни	Меса и карантинни годни за консумация	Рибни и ракообразни, мекотели и други	Други продукти от животински произход неупоменати другаде
2007	0,002	0,002	0,00	0,001
2008	0,002	0,002	0,00	0,000
2009	0,002	0,002	0,00	0,000
2010	0,002	0,002	0,00	0,001
2011	0,004	0,002	0,00	0,001
2012	0,002	0,002	0,00	0,000
2013	0,001	0,002	0,00	0,001
2014	0,001	0,002	0,00	0,001
2015	0,001	0,001	0,00	0,001
2016	0,002	0,002	0,00	0,001
2017	0,003	0,002	0,00	0,002

Източник: International Trade Center (ИТС) и собствени изчисления.

По отношение на сравнителната конкурентоспособност на стоките свързани с животновъдството там страната почти отсъства от световната търговска карта, като при износа на живи животни, месо и на специфични продукти от животински произход се

забелязва присъствие между 0,1-0,3%. При месата се констатира, че страната почти отсъства като експортна дестинация. Величините на RCA1 индексите показват, че този дял представлява нищожна част от световната търговия с този продукт при четирите сектора месо – свинско, пилешко, говеждо и козе и овче - 0 или в редки случаи една десетохилядна част от единицата за целия изследван период. С изключение на агнешкото месо, което обаче съставлява много малка част от производството на месо и търговията с такова, националното салдо от търговията с месо е с отрицателни стойности за целия изследван период. При свинското и говеждото месо, страната е голям нетен вносител; при пилешкото месо от положителни в първата половина на периода се превръщат в отрицателни за втората, т.е. салдото от търговията с пилешко месо се превръща в отрицателно, което също е свидетелство за загуба на конкурентно-способност. Единствено при козето и овче месо стойностите са положителни през целия период, но и те бележат намаляване. Това идва да покаже, че месният сектор у нас няма конкурентни предимства на световния пазар и като цяло страната вече не фактор в експорта, а единствено играе роля на вносител.

Таблица 10.3. Присъствие на аграрния износ на преработени стоки от животински произход в световната търговия, RCA1 коефициент

Година	Мляко и млечни продукти, птичи яйца и мед и продукти неупоменати другаде	Продукти от месо, риби или ракообразни и други водни	Разни видове хранителни продукти	Отпадъци от хранителната промишленост приготвени храни за животни
2007	0,002	0,000	0,001	0,001
2008	0,002	0,000	0,001	0,001
2009	0,002	0,001	0,001	0,002
2010	0,002	0,001	0,001	0,002
2011	0,002	0,001	0,001	0,002
2012	0,002	0,001	0,001	0,003
2013	0,002	0,001	0,001	0,003
2014	0,002	0,001	0,001	0,003
2015	0,003	0,001	0,001	0,003
2016	0,003	0,002	0,001	0,003
2017	0,002	0,002	0,001	0,003

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

При преработените продукти от животински произход се вижда малко присъствие до около 0,3% от световния износ. Страната присъства в износа на месни преработени продукти, но като цяло това присъствие е по-ниско отколкото същото при износа на живи животни. Там страната има по-голямо присъствие отколкото при износа на преработени меса. Това показва, че във външната търговия на преработени продукти

от месо, където страната е отчетлив нетен вносител, месната индустрия, която се развива сравнително успешно е ориентирана предимно за вътрешния пазар. Малко по-високи са показателите при износа на млечни продукти. Макар и тук нивата на индекса да са отново ниски, те са по-високи отколкото при месото и макар страната да е нетен вносител на млечна суровина успява да изнася млечни продукти. Като тенденция при млечните и месните продукти и при отпадъците от хранителната промишленост се вижда лек ръст през периода, което е положителен сигнал, но все още страната е с незначително място в глобалната търговия с преработени животински продукти. При преработените продукти от растениевъдството се вижда, че нивата на присъствие в световната търговия са по-високи отколкото при продуктите от животновъдството, но тенденциите при различните групи са различни. Увеличение се наблюдава при мелничарските продукти, където коефициента RCA1 нараства от 0,001 до 0,003.

Таблица 10.4. Присъствие на аграрния износ на преработени растителни стоки в световната търговия, RCA1 индекс

Година	Мелни чарски и продукти от малц и нишесте	Мазнини и масла от животински и растителен произход	Захар и захарни изделия	Какао и продукти от какао	Хранителни продукти приготвени на база зърнени, брашно, тестени и сладкарски изделия	Хранителни продукти от зеленчуци и плодове	Безалкохолни и алкохолни напитки, вино и оцет	Тютюн и обработени продукти от тютюн
2007	0,001	0,002	0,001	0,001	0,003	0,002	0,002	0,006
2008	0,001	0,004	0,001	0,001	0,004	0,002	0,002	0,008
2009	0,002	0,003	0,001	0,001	0,004	0,003	0,001	0,011
2010	0,002	0,004	0,001	0,002	0,004	0,003	0,001	0,010
2011	0,002	0,004	0,001	0,002	0,004	0,002	0,002	0,011
2012	0,002	0,003	0,001	0,002	0,003	0,002	0,002	0,010
2013	0,003	0,003	0,001	0,002	0,003	0,002	0,001	0,011
2014	0,003	0,002	0,001	0,003	0,004	0,002	0,001	0,011
2015	0,003	0,002	0,001	0,004	0,004	0,002	0,001	0,009
2016	0,003	0,002	0,001	0,004	0,004	0,002	0,001	0,009
2017	0,003	0,002	0,001	0,003	0,004	0,002	0,001	0,006

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

При износа на растителни масла се отчита също известен регрес, което се дължи на засилващата се конкуренция от страна на производителите от Черноморския басейн, което показва, че подобно на семената, така и при растителните масла, реализацията на външните пазари е затруднено и страната не притежава отличителни сравнителни конкурентни предимства. При тютюна и тютюневите изделия се регистрира едно постепенно свиване на националното място в световната търговия с тази стока, което е

възлизало на почти 1% от световния търговски оборот. През 2017 г. се отчита по-голямо понижение в износа и присъствието на тази група в световната търговия, което показва, че има глобално намаление в разпространението на тютюн и изделия от него, но нашето присъствие в тази търговия се свива с по-големи темпове.

10.2.2. Роля на аграрния експорт в националната и световна търговия

Стойността на индекса RCA2 е производна от съотношението между дела на продукта в износа на страната отнесено към същото съотношение в световната търговия. Колкото по-близко до 1 е този индекс, толкова по-голямо значение има този продукт за местната икономика и толкова по-значим е той в световен мащаб и притежава сравнителни предимства да се конкурира на международната сцена. При непреработените стоки от растителен произход страната не притежава сравнителна конкурентна значимост при живите растения, зеленчуците, плодовете, естествените лакове и смоли и др. Делът на тези стоки в нашия експорт е много по-малък отколкото е техният дял в световната търговия, което показва, че тези стоки са много по-търгувани и разменяни в международен мащаб, докато не залягат в същата степен в нашия експортен баланс. Ясно се вижда, че при зеленчуците и плодовете страната постепенно отстъпва и тяхното значение в националния външнотърговски оборот намалява, на фона на едно по-високо присъствие на тези стоки в общия световен обмен.

Таблица 10.5. Значение на непреработени растителни стоки в националната и световна аграрна търговия, RCA2 индекс

Година	Живи растения и цветарски продукти	Зеленчуци, растения и корени за консумация	Плодове, цитрусови и пълешови кори	Кафе, чай и подправки	Житни растения	Маслодайни семена и плодове, индустриални и медицински растения	Естествени лакове, смоли и други растителни сокове	Продукти от растителен произход неупоменати другаде
2007	0,06	0,38	0,28	0,26	0,58	0,83	0,04	0,06
2008	0,05	0,29	0,20	0,34	0,80	0,83	0,07	0,01
2009	0,04	0,36	0,17	0,32	0,78	0,84	0,09	0,03
2010	0,06	0,24	0,17	0,24	0,83	0,84	0,01	0,14
2011	0,06	0,21	0,16	0,20	0,80	0,87	0,03	0,21
2012	0,07	0,21	0,18	0,29	0,83	0,81	0,02	0,18
2013	0,06	0,17	0,17	0,25	0,86	0,82	0,02	0,12
2014	0,06	0,21	0,17	0,32	0,85	0,80	0,05	0,12
2015	0,07	0,20	0,18	0,33	0,84	0,79	0,07	0,17
2016	0,09	0,21	0,16	0,34	0,86	0,80	0,06	0,10
2017	0,09	0,29	0,16	0,34	0,85	0,78	0,07	0,10

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

В положение на най-значим измежду изнасяните аграрни продукти се очертават зърнените и маслодайни семена, които притежават място в нашата търговска структура много по-високо отколкото е в световната. Ясно се откроява сравнително високите и същевременно растящи стойности при RCA_2 , които показват, че делът на българския износ на зърно превишава в последните години средно около 3 пъти дела на зърното в световния аграрен износ. Това еднозначно показва, че зърното доминира в нашата аграрна експортна номенклатура на фона на далеч по-ограниченото място на зърното в международната аграрна търговия. Зърнените имат много по-голямо значение за националния търговски баланс отколкото те играят в структурата на международната търговия, което показва, че те са от съществена важност не само за земеделието, но и за икономиката на страната, като цяло.

Таблица 10.6. Значение на непреработени и преработени животински стоки в националната и световна аграрна търговия, RCA_2 индекс

Година	Живи животни	Меса и карантинни годни за консумация	Риби и ракообразни, мекотели и други	Други продукти от животински произход неупоменати другаде	Мляко и млечни продукти, птичи яйца и мед и продукти неупоменати другаде	Продукти от месо, риби или ракообразни и други водни	Разни видове хранителни продукти	Отпадъци от хранителната промишленост приготвени храни за животни
2007	0,56	0,587	0,08	0,20	0,479	0,241	0,20	0,42
2008	0,38	0,317	0,05	0,06	0,434	0,253	0,06	0,28
2009	0,32	0,353	0,04	0,06	0,437	0,315	0,06	0,36
2010	0,41	0,357	0,05	0,11	0,374	0,289	0,11	0,37
2011	0,63	0,310	0,05	0,10	0,316	0,300	0,10	0,38
2012	0,25	0,313	0,05	0,07	0,386	0,324	0,07	0,46
2013	0,15	0,214	0,04	0,09	0,348	0,392	0,09	0,45
2014	0,12	0,242	0,04	0,14	0,393	0,499	0,14	0,53
2015	0,21	0,247	0,05	0,13	0,459	0,532	0,13	0,54
2016	0,33	0,274	0,05	0,14	0,407	0,498	0,14	0,53
2017	0,52	0,285	0,06	0,27	0,419	0,568	0,27	0,54

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

При стоките от животински произход се наблюдават отново разнородни равнища, но като цяло значението на тези продукти в националния износ, съпоставено с този при растениевъдната продукция е по-голямо от гледна точка на световната търговия. Независимо, че мястото на нашия износ на животновъдна продукция е незначителен в световната търговия с такива продукти, но търгуваната животновъдна продукция от нас заема много по-голямо място в общия национален износ. Това се вижда при живите животни, преработените продукти от месо и при отпадъците от

хранителната индустрия, където този износ в страната превишава огледалния му дял в света. Това означава, че износът на преработени месни продукти от България е по-добре представен отколкото същия в световната търговия, което е добра атестация за преработвателния месен сектор.

На другия полюс е състоянието на RCA2 при непреработеното месо, където страната губи позиции и тежестта на износа на месо в националната търговия става все по-малка отнесено към същото в световната търговия. Тенденцията на намаление при говеждото, козето и овче месо и на минимално увеличение при пилешкото и свинско месо се отразяват директно в свиване потенциала за износ и оттам спад в неговата роля в общия износ. Намалението в стойността на индекса означава загуба на сравнителни предимства в производството на тези продукти. Сравнително близки до световните съотношения е и търговията с млечни продукти, мед и яйца. Тук се констатира реверсивни тенденции през годините, но се вижда, че делът на местния износ в националната търговия е малко по-малък от този на същия в международната търговия и слабото присъствие в глобалната търговия с млечни продукти, мед и яйца не е свидетелство за неконкурентоспособност във външната търговия.

Таблица 10.7. Значение на преработени растителни стоки в националната и световна аграрна търговия, RCA2 индекс

Година	Мелничарски и продукти от малц и нишесте	Мазнини и масла от животински и растителен произход	Захар и захарни изделия	Какао и продукти от какао	Хранителни продукти приготвени на база зърнени, брашно, тестени и сладкарски изделия	Хранителни продукти от зеленчуци и плодове	Безалкохолни и алкохолни напитки, вино и оцет	Тютюн и обработени продукти от тютюн
2007	0,359	0,241	0,522	0,219	0,719	0,605	0,534	0,856
2008	0,243	0,253	0,664	0,165	0,649	0,484	0,352	0,851
2009	0,565	0,315	0,605	0,121	0,622	0,482	0,263	0,879
2010	0,607	0,289	0,616	0,314	0,610	0,484	0,243	0,856
2011	0,563	0,300	0,587	0,262	0,543	0,382	0,247	0,852
2012	0,672	0,324	0,468	0,288	0,559	0,365	0,262	0,857
2013	0,601	0,392	0,356	0,343	0,491	0,306	0,209	0,842
2014	0,673	0,499	0,349	0,431	0,551	0,359	0,206	0,849
2015	0,478	0,532	0,367	0,578	0,601	0,385	0,216	0,839
2016	0,416	0,498	0,328	0,567	0,579	0,366	0,207	0,813
2017	0,508	0,568	0,372	0,556	0,608	0,390	0,216	0,768

Източник: International Trade Center (ITC) и собствени изчисления.

От гледна точка на сравнителната конкурентоспособност на външната търговия, съвпадането на ниски под 0,5 стойности на RCA2 и нива под 0,5% присъствие на дадена

група в световния износ (индекс RCA1) означава, че страната има проблеми в производството и износа на тези стоки и стои на по-лоши конкурентни позиции в глобален план. Положителното при млякото е, че страната макар да внася голяма част от млечната суровина, успява да произвежда млечни продукти (сирене и кашкавал), които са основна част от този износ, насочени към нишови пазари, което от една страна води до създаване на добавена стойност, а от друга показва, че селскостопанския износ на стоки с животински произход имат важно място в националната търговия.

При преработените продукти от растениевъдството се вижда разнопосочни тенденции в почти всички основни групи. При захарните изделия, зеленчуци и плодове, безалкохолни и алкохолни напитки от позиции, които тези продукти са заемали в националния търговски износ в началото на периода, в неговия край се отчита чувствително съкращение. Това се дължи от една страна на проблемите, които имат селскостопанските сектори, които трябва да осигурят суровина за тези преработвателни индустрии, но и на повишаване местния износ на неселскостопански стоки, което понижава значението на тези продукти в общия търговски обем. Трябва да се отбележи, че световната търговия със селскостопански стоки и храни расте през целия период, като при онези групи, където RCA2 е на високо равнище разкриват много добрите конкурентни позиции на мастния сектор.

В това положение попадат растителните масла, какаовите изделия, мелничарските продукти се вижда, че те имат съществено значение в националната търговия и независимо, че при някои от тях нямаме високо присъствие в световната търговия с тези стоки, те са относително важни в националния търговски баланс. Членството на страната в ЕС се отразява положително на сектора зърно-маслодайни култури, които се развиват благодарение на експортните пазари и допринасят за поддържане външотърговския аграрен и търговски баланс на страната. При тютюна и тютюневите изделия се вижда, че неговото значение във външната ни търговия, макар и да намалява, той остава много по-високо отколкото има тази група в световната търговия. Тютюнът си остава важен за националния търговски баланс продукт и намалението на вътрешното производство не се дължи на свиване на световното търсене, а на вътрешносекторни проблеми.

10.3. АНАЛИЗ НА РАЗХОДИТЕ И ФАКТОРИТЕ ЗА ПРОИЗВОДСТВО

Равнищата и движението на производствените и постоянните разходи в земеделието определят до голяма степен резултатите и състоянието на конкурентоспособността, както на отрасъла, така и на отделните сектори. Обикновено, повишаване цените в онези сектори на растениевъдството, които доставят фуражи за животновъдството водят до повишение разходите в животновъдството и оттам до намаление на конкурентоспособността. Производителността и производството в земеделието са също в пряка зависимост от вложенията, като съотношенията между

производителността и доходността и различните видове разходи свидетелства за ефективността. Размера на вложенията и на инвестициите на земеделските производители също зависи от тяхната доходност, която е резултат от производствените им постижения и получената публична помощ, която представлява различен процент в отделните производства и класове стопанства.

10.3.1. Разходи в земеделието

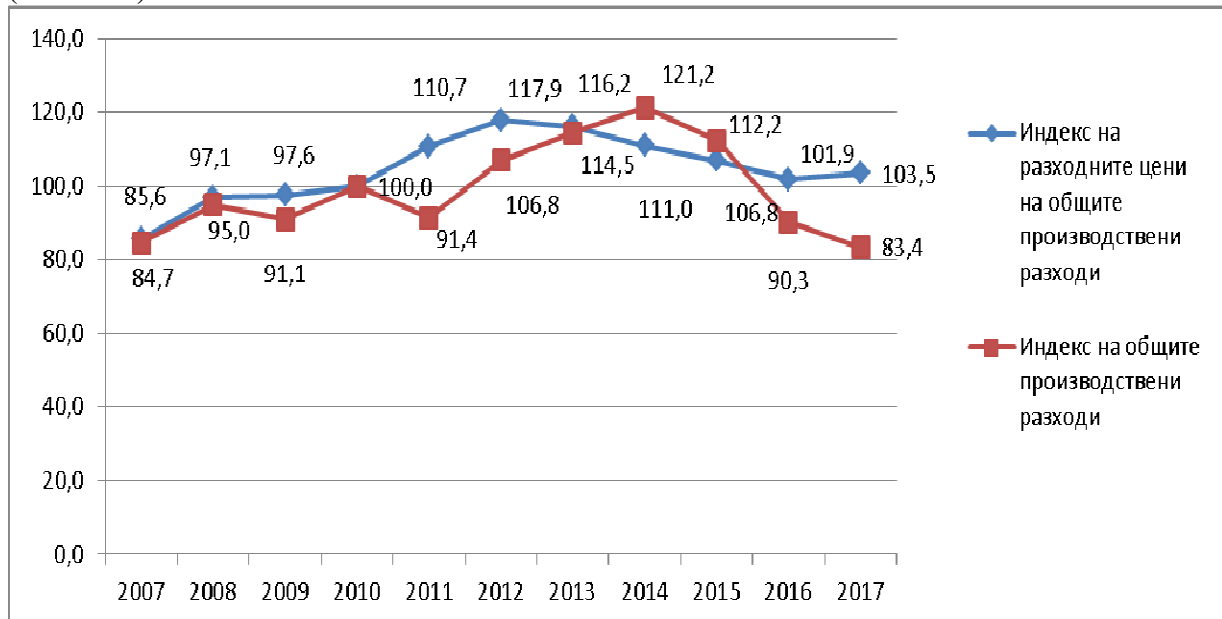
Наблюдава се положителна корелация между ръста на брутната продукция от земеделие и междинното потребление, което е обяснимо с оглед на планиране на разходите в условията на пазарна икономика и максимизиране на печалбата. С приемането на страната в ЕС, разходите за земеделие нарастват. В първите години на членството именно цените на суровините и материалите влагани в земеделското производство са основният генератор на ръста на общите разходи. Индексът на разходните цени на общите производствени разходи през периода 2007-2017 е нараснал с близо 18%. Отчита се близо 30% повишаване на индекса с плавни темпове за периода 2007-2012 (2010 = 100). След 2013 г. има намаление с около 12%, който през 2017 г. достига до 103,5. Всяко увеличение на индекса на разходните цени води след себе си до намаление на влаганите количества, като по този начин фермерите реагират на повишените цени. Увеличението на разходните цени за междинно потребление се отразява негативно върху количеството на входящите суровини, влагани в производството за реалното потребление. През периода 2013-2015 г. е налице обратната тенденция: Намалението на индекса на разходните цени за междинно потребление с 5,2%, отчетено през 2013 г., се отразява положително върху количеството на използваните материали и суровини с 7,3 %. В последните години (2016-2017 г.) се вижда, че макар цените на суровините и материалите в земеделието да намаляват, приходите от субсидии да растат, индексът на общите производствени разходи намалява сериозно и стига нивата от 2007 г., което означава, че производителите прибегват до разходна стратегия на минимизиране на разходите до равнище, където могат да оптимизират своите приходи. По този начин тяхното поведение не отговаря на максимизиращата теория за пределните приходи и разходи, а търсят най-доброто съотношение между брутни приходи и разходи. Сnižаване нивата на производствени разходи от една страна води до намаляване себестойността на продукцията, но в същото време ограничава производствените резултати.

По отношение цените на средствата за производство, с най-големи колебания и флукуации през периода са цените на минералните торове. За период цените на минералните торове варират в порядъка на 17-18% годишно, което е и причина за значителните колебания в разходите за торове. Трябва да се отбележи, че минералните торове представляват около 9% от сумата на производствените разходи правени в земеделието през 2017 г. Средно за останалите европейски страни, делът на разходите

за торове намалява през годините и те са около 7% от всички производствени разходи. Измежду наблюдаваните страни, с най-голям дял на разходи за минерални торове е Полша, където те съставляват 10,7% от общите производствени разходи. Присъствието на повече разходи за торове показва, че доминирането на растениевъдството над животновъдството в България и в стремежа на производителите да повишат продуктивността в този подотрасъл.

Фиг. 10.6. Индекс на цените и на общите производствени разходи в селското стопанство (2010=100)

Източник: НСИ и Eurostat.

С най-голям дял в междинното потребление у нас са енергийните разходи за електроенергия, горива и др. Те представляват средно за периода 2007-2017 г. около 21% от общите разходи за междинно потребление. За сравнение в ЕС, те са 11,6% през 2017 г., а във Франция през последната година са около 9% от всички производствени разходи. Това показва, колко по-енергоемко е нашето земеделие, като това е черта не само у нас, но и в други източноевропейски страни. Причините за това са, както изоставането в повишаване на енергийната ефективност и на използването все още в големи мащаби на стара енергийно неефективна техника, но и на увеличение на цените на енергоносителите. За периода 2007-2013 г. се отчита осезаемо нарастване на цените на електроенергията и горива в България за периода с около 36% и макар в последствие да намалява, тези разходи остават относително високи.

Индексът на цените за посевен и посадъчен материал нараства с високи темпове до 2013 г.- над 41%. След този период се отчита тренд на намаление, но нивото е по-високо от базовата 2010 г.. Данните категорично показват, че ръста на цените за посевен и посадъчен материал се отразяват негативно върху избора на семена и посадъчен материал, като българските производители се опитват да прибегнат до използване на

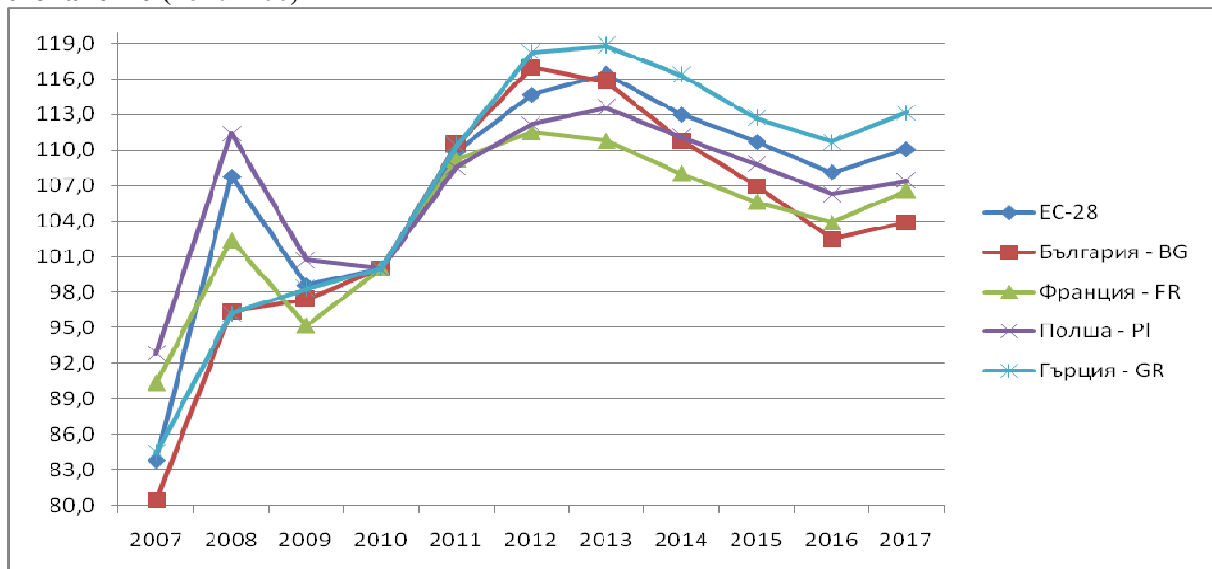

различни алтернативи. Разходите за посевен материал в България през последните години у нас формира около 3,5% от общите производствени разходи, докато средно за ЕС-28 е 5,5%.

В Европейския съюз най-голям процент в общите производствени разходи имат разходите за фуражи за животновъдството – 37% през 2017 г. Разходите за фуражи у нас представляват през 2017 г. едва 21,3%. През годините тяхната част в брутните производствени разходи непрекъснато намалява, което отразява състоянието на животновъдството. Всичко това дава отражение върху количеството и производителността на произведената продукция в животновъдството. Ниските изкупни цени допълнително оказват негативно влияние върху броя на отглежданите животни и съответно върху производителността. Ценовият индекс при фуражите между 2007-2017 г. у нас се повишава с около 17%, докато във Франция и ЕС-28 това увеличени е 13%.

Като цяло, резултатите от изследването показва, че директните плащания оказват въздействие върху междинното потребление и производствените разходи в земеделието. Анализът на въздействие на директните плащания разкрива, че разпределението на субсидиите към земеделските производители е довело до увеличение на производствените разходи, което се дължи на увеличение на индекса на цените на стоките и услугите за текущо потребление и на нарастване на физическите обеми. Междинното потребление расте осезаемо след 2007 г., като в пиковите години 2011-2013 г. достига ръст в сравнение с първата година на членство в ЕС с 25%.

Фиг. 10.7. Индекс на цените на производствените и инвестиционни разходи в селското стопанство (2010=100)

Източник: Евростат.

Индексът на цените на инвестиционни и производствени разходи в земеделието разкрива, че в началото на периода България е имала най-ниските показатели. Този индекс е бил около 80 на база 2010 г., докато в избраните страни за правене на сравнения, същият индекс е доста по-висок. В следващите години в целия ЕС, се отчита

инфлация на цените на производствените и инвестиционни материали, като пикът е през 2012-2013 г. Причината е производствената криза при снабдяването с фуражи, които съставляват голяма част от разходите в отрасъла, което доведе до ръст в цените, което повлече всички цени на факторите на производство нагоре. България през този период отчита по-голямо от останалите страни увеличение на цените на средствата за производство. Това се дължи на причините довели до увеличение и в другите части на ЕС, но и рязкото повишение на доходността на фермерите заради субсидирането, както по I, така и по II стълб допълнително покачи индекса на цените. В изследвания правени по темата се установява, че при сценария без директни плащания, размерът на междинното потребление в отрасъла би бил с около 5-7% по-нисък отколкото ако нямаше такива плащания. По този начин публичната финансовата подкрепа не стимулира единствено доходността на фермерите, но и повдига цените на средствата за производство. Това се дължи на ефекта, което оказват директните плащания върху стимулирането на потреблението на стоки и услуги за текущо потребление, което води, както до нарастване на тяхното потребление, така и до промяна на цените на тези стоки и услуги заради повишеното търсене. Оказва се, че най-значителна детерминация при изменението на текущите цени на стоките и услугите има при цените на семена, торове и ветеринарни услуги, където около 27% от промените в тези цени се дължат на директните плащания.

Таблица 10.8. Детерминираност на цените на средствата за производство

	Посевен и посадъчен материал	Аренда	Минерални торове	Препарати за растителна защита	Фуражи
Изкупни цени в селското стопанство	0,33	0,38	0,41	0,13	0,48
Субсидии и подпомагане /	0,27	0,52	0,27	0,14	0,27
Други фактори	0,40	0,10	0,31	0,73	0,26

Източник: НСИ и САРА.

Субсидиите освен, че пряко подпомагат доходите на земеделските производители, естествено са и фактор, който влияе върху промените на цените на по-голяма част от факторите на производство. Те имат най-силно отражение върху върху наема и рентата на земеделската земя. Коефициента на детерминация на рентата възлиза през периода 2007-2017 г на 0,52, което означава, че процента на изменение на рентата през тези години в 52% може да бъде обяснено именно с директните плащания и подпомагането. Стойности на този коефициент между 0,6-0,8 свидетелстват за много силна детерминираност и показват, че най-съществено между всички факторите на производство е влияние на директните плащания при арендата. Изкупните цени на селскостопанската продукция оказват въздействие върху стойността на рентите, но то е

по-скоро слабо и около 38% от повишението при рентите през годините на членство в ЕС могат да бъдат приписани на изкупните цени.

Изкупните цени оказват по-сериозно влияние върху цената на минералните торове. Коефициента на детерминация достига 0,41. Това означава, че при увеличение на изкупните цени, цените на минералните торове също ще тръгнат нагоре и доколко и в каква степен това ще се случи зависи и от суровинния пазар от които те се произвеждат. Пикова по отношение на увеличение на индекса на разходните цени за минерални торове е 2012 г. (увеличение 41% спрямо 2010), което предизвиква производителите да намалят използваните количества минерални торове. Това е сигнал, че ръстът на цените на минералните торове има предел за възможностите на производителите и в определен момент производителите свиват тяхната употреба. Най-незначително е влиянието на изкупните цени и субсидиите върху индекса на цените на препаратите за растителна защита. Коефициента на детерминация на субсидиите е едва 0,14. Подобно е значението и на изкупните цени, където същия коефициент е 0,13. Причината за това е, нееластичното и ограничено предлагане на такива химикали, като много често най-добрите продукти нямат генерични алтернативи и фирмите, които ги предлагат слабо се съобразяват с пазарната и конюнктурата на доходите при производителите. Оказва се, че препаратите за растителна защита са критичен фактор в производството. На практика предлагането на препарати у нас е концентрирано в няколко световни производители, поради което влиянието на другите фактори на ценообразуване се измерва с коефициент на детерминация 0,73.

10.3.2. Факторна производителност

Факторната продуктивност в земеделието представлява изменение на физическите обеми на производство в отрасъла към изменение на вложените количества по факторните на производство. Факторите за производство в земеделието са земя, капитал, материали и суровини и труд. Факторната производителност се измерва с Индекс на факторна производителност – IFP. Факторната производителност отчита само изменението на физическите обеми на производство и по този начин нулира влиянието на цените, които имат многозначителен ефект и корен на промяна. Анализът на факторната производителност се прави чрез сравняване на периода 2007-2009 г, който се отнася към 2015-2017 г. Отчита се цялото селскостопанско производство, като стойностните показатели на производството служат, за да се определят теглата, с които те участват.

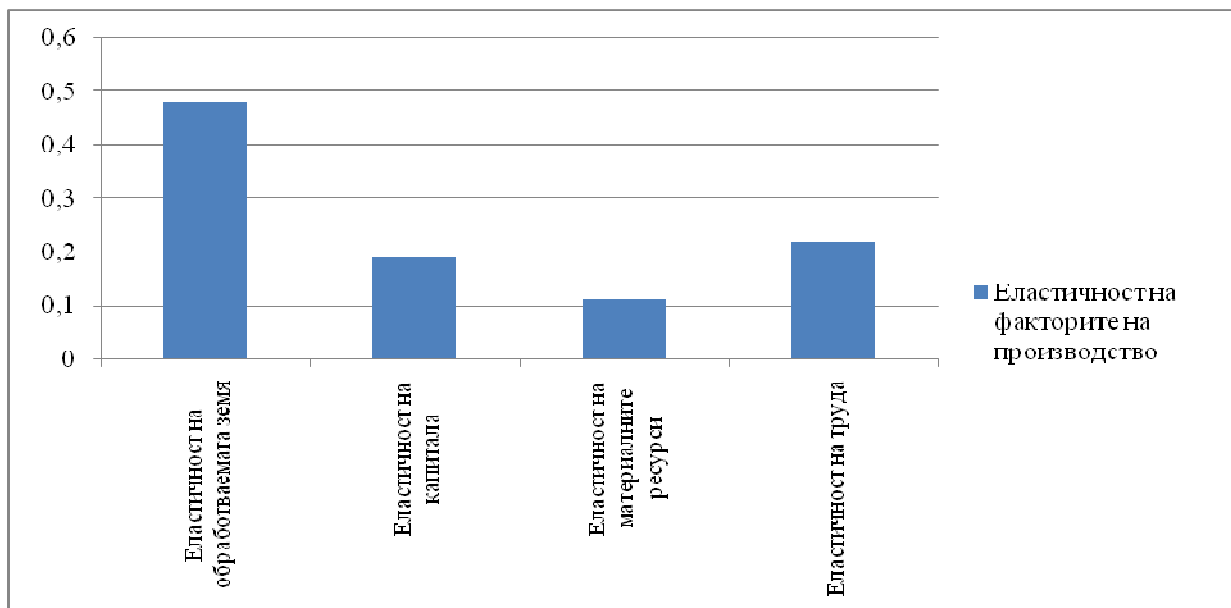
Установява се, че физическото производство в края на периода се увеличава с 31% в сравнение с началото на периода. Най-голям принос в това увеличение има маслодайните култури, етеричните и медицинските култури и зърнените, както и при плодовете. От животновъдството, в почти всички сектори се наблюдава намаление, като има известно увеличение при производството на свинско, докато при пилешкото се

запазва равновесие между двата периода. По този начин, преобладаваща част от това увеличение на физическите обеми се дължи на растениевъдството, където се наблюдава открояващо се нарастване на производителността, което се дължи именно на нарастване на обработваемите земи и на свиване на неизползваните земи.

Това увеличение на физическото производство идва на фона на ръст при използваната обработваема земя и много голямо увеличение на брутообразувнето в земеделието. Има намаление при разходите за суровини и материали и силно съкращаване на заетостта в земеделието. Като цяло основните фактори за производство нарастват в периода с около 17%. Оттук се получава, че Индексът на факторна производителност в отрасъла е 1,12. Това означава, че реално увеличението на производителността е 12%, което е постигнато за времеви отрязък от 9 години между 2007-2017 година. Безспорно между 2007 и 2017 г се отчита увеличение в производителността в отрасъла, което за да се определи дали е задоволително или не трябва да се види базата от която се тръгва и как се променя факторната производителност в групата в която България се намира, а именно в ЕС. ЕС не може да се похвали със сериозни резултати, докато през в началото на периода българското земеделие се намира с 2-3 пъти под средната производителност на единица площ и животно в сравнение със средните европейски равнища. По този начин факторната производителност у нас може да се каже, че нараства с бавни темпове и има нужда и потенциал за още по-голямо увеличение. Изследването на еластичността на факторите за производство за постигната физическа производителност разкрива именно потенциала и възможностите за подобряване на този резултат.

Фиг. 10.8. Еластичност на производителността към факторите за производство

Източник: Евростат и САРА.

Постигнатото увеличение в производителността в земеделието през периода се дължи в най-голяма степен на увеличението на обработваемата земя. Именно там се

измерва и най-високата еластичност между производителността и отделните фактори. Еластичността на физическата производителност при фактора земя е 0,48, което означава, че приблизително 1% нарастване на обработваемата земя води до 0,48% увеличение на физическата производителност в селското стопанство. Това е сравнително висока еластичност и показва, че българското земеделие постига ръст и разчита за увеличаване на производството преобладаващо на екстензивни фактори. Високата еластичност на земята за определяне на производителността свидетелства за ограниченост на възможния ръст защото земята е средство за производство, където има лимитиран таван на разполагаемост със земя. Тази констатация не е изненадваща и може да бъде обяснена именно с прилаганата политика на подпомагане по СЕПП, където стремежа на производителите е да разширяват своите производствени граници без да държат това да води до увеличаване на продукцията на единица площ.

Това което е обезпокоително е ниската еластичност на капитала и суровините и материалите влагани в земеделието към физическата производителност. През целия период на членство в ЕС инвестициите в машини и оборудване расте прогресивно, увеличават се и използването на минерални торове и препарати, което неминуемо дава резултати, но това става само в определени сектори и все още не е повсеместно, а и стартовата позиция откъдето това се прави е твърде ниска. От друга страна през последните години се отбелязва намаление на влаганите разходи за производство, докато физическото производство расте и оттам самата еластичност остава ниска. От друга страна концентриране на инвестиционен капитал основно в стопанствата специализирани в зърнопроизводството, което се отличава с относително ниска стойностна възвращаемост на единица площ води до въпроси с ефективното използване на капиталовите средства за производство. Все пак благодарение на прогресивното модернизиране и преоборудване в отрасъла драстичното намаление на работната сила в земеделието бива компенсирани, за да се предотврати спад.

10.4. ПАЗАРНА ОРИЕНТАЦИЯ И ЗНАЧИМОСТ НА СТОПАНСКИТЕ СТРУКТУРИ

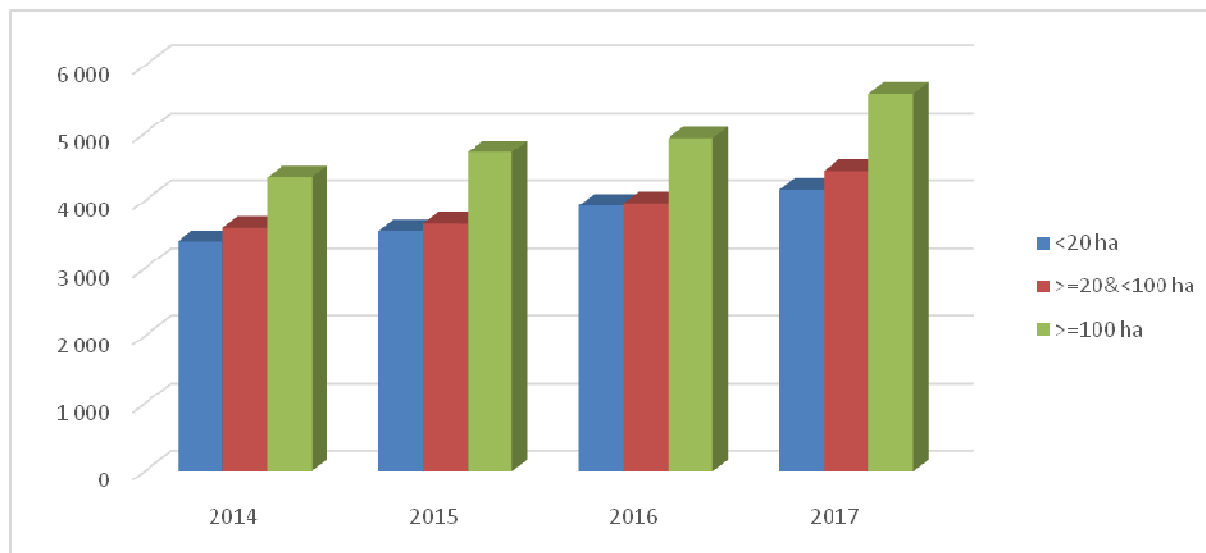
Настоящият анализ цели да покаже пазарното значение на различните класове стопанства в основните сектори и производствени специализации и да изследва тяхната пазарна ориентираност на база производителността им по икономически размер. Посредством производителността може да се съди, както за тяхната ефективност, така и за мотивите по отношение земеделската дейност. Със събиране на резултатите от анализа на каква част от производството отделните класове стопанства имат и каква е тяхната производителност може да се определи тяхната пазарна ориентация и значение. Стопанствата са разделени на 3 класа – малки (до 8 хил евро СПО), средни (/50 хил.евро СПО) и големи (над 50 хил.евро СПО).

10.4.1. Стопанства специализирани в растениевъдството

В растениевъдството най-добре се вижда разликата между малки, средни и големи стопанства. Най-силно тя се откроява при полските култури. Средните добиви от пшеница нарастват с 27% до 5 358 кг./ха., в резултат на нарастването на добивите на всяка от групите стопанства с между 23-29%. Нарастването е постоянно през годините при всички групи с верижно изменение на годишна база между 2% и 12 %. Сравнявайки групите прави впечатление, че най-голям ръст има при най-големите стопанства, което може да се отдаде на използването от тях в най-голяма степен съвременна механизация и технологии. Разликата в продуктивността между стопанствата с до 20 хектара и тези с над 100 хектара нараства през годините и достига 34% към 2017 г. Средната добиви от пшеница, която е най-разпространената култура в страната при малките стопанства за периода 2014-2017 г. е 3,8 т/ха, в стопанствата между 20-100 ха – 3,9 т/ха и в големите 4,9 т/ха. Вижда се, че не съществува разлика в продуктивността на стопанствата до 100 ха. и именно в полското производство границата за малки стопанства трябва да бъде определена до 100 ха. Средният клас могат да бъдат определени до 1000 ха и тези над този размер могат да бъдат разглеждани като големи стопанства. Средните стопанства без диверсификация в бъдеще трудно ще могат да останат конкурентоспособни на пазара, най-вече заради тяхната ефективност и постигане икономии от мащаба и подпомагането на различни линии ще бъде определящо.

Фиг. 10.9. Пшеница - среден добив в различни класове стопанства, кг/ха

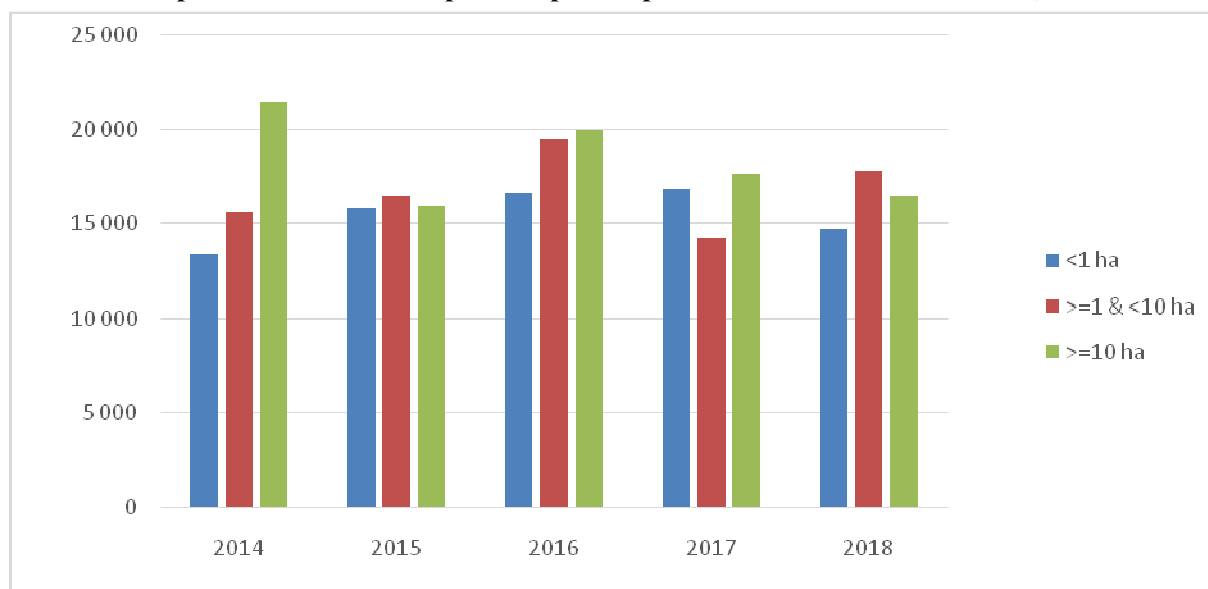
Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Делът на площите със зеленчуци обработвани от малките стопанства през годините намалява от 93% (2014) на 83% (2018). Най-значимо е увеличението на площите при стопанствата от средния клас до 10 ха. достигайки 15 % от всички при 7% (2014), което безспорно е положително развитие. Предвид отрицателното търговско салдо при търговията със зеленчуците и спада на продуктивността при големите стопанства е необходимо всички групи стопанства да бъдат подкрепени

Средният добив на пипер от открити площи нараства с 5% през последните години достигайки 17 803 кг./ха. През периода има тенденция за нарастване, но се колебае достигайки максимум през 2016 г. от 19 049 кг./ха. При най-малките стопанства добивите за наблюдаваните 4 години е най-нисък – 15,5 т/ха, в средните е около 16,7 т/ха, а най-висок е при големите стопанства 18,3 т/ха. При стопанствата от среден клас има най-явно изразено нарастване на продуктивността, но и при тях продуктивността се колебае в широки диапазони. Между средните и големите стопанства няма ясно изразен лидер при продуктивността, като те се редуват през годините. Пазарната ориентираност в зеленчукопроизводството показва, че с изключение на стопанствата, които имат до 1-2 дка, останалите притежават много близки характеристики, както по отношение на продуктивността, така и по място, което те заемат в брутната продукция. Укрепването на средните стопанства, които тук могат да се определят, като такива с 0,5-10 ха може да допринесе за подобряване състоянието на целия сектор.

Фиг. 10.10. Среден добив на пипер от открито в различни класове стопанства, кг/ха

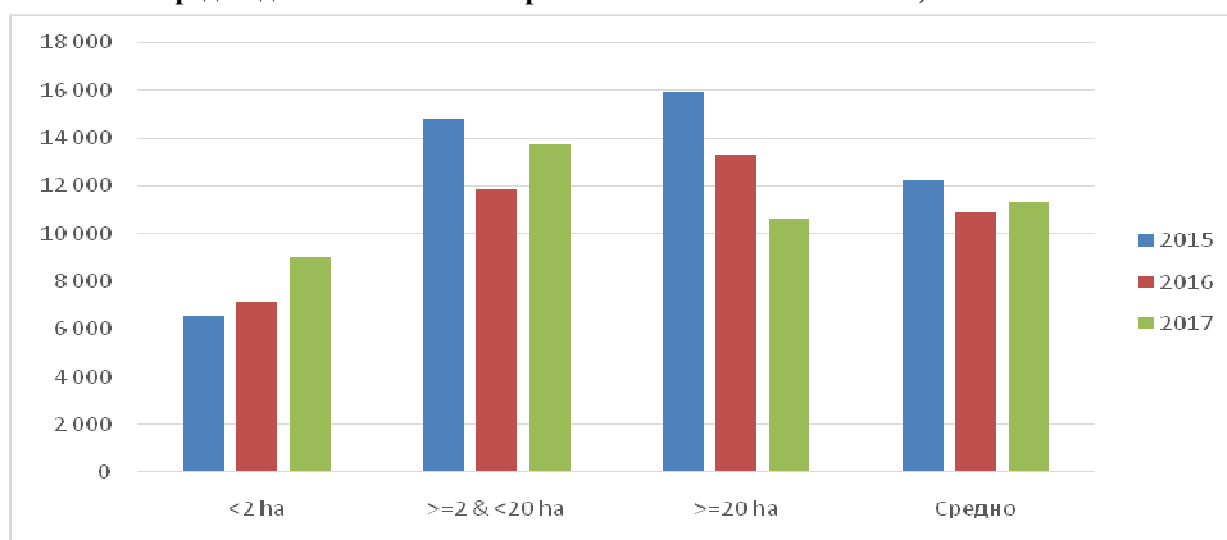
Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Стопанствата отглеждащи овощни насаждения в страната са преобладаващо малки до 2 ха (80% от всички стопанства) с тенденция към намаление, при средният клас между 2 и 20 ха, стопанствата между 2015-2017 г са около 18% и най-големите стопанства формират около 2% от всички производители. Тук ясно се вижда, че малките стопанства имат сравнително ниска производителност при много от основните овощни видове и тяхното значение за общото производство намалява. Определеният долен праг при малките стопанство в овощарството може да бъде занижен на 0,5 ха. Средните стопанства могат да си останат до 20 ха и големите стопанства да бъдат дефинирани над този праг. Референтна култура за овощарството се приема най-разпространения плод – ябълките. Средният добив при ябълките е с тенденция към намаление за разглеждания период, като намалява със 8%, до 11 308 кг./ха. При малките стопанства има

забележителен ръст (38%) на продуктивността за периода, но въпреки това те остават на значима дистанция от средните и големите стопанства (към 2017 г. те са с 52% под продуктивността на средния клас стопанства и с 18% под продуктивността на големите стопанства). Малките стопанства средно за 3-те години имат добив от 7,6 т/ха, докато при средните и големите, техният добив е над 13 т/ха. При стопанствата от 2 до 20 ха, продуктивността се колебае значително, като те са с най-високата продуктивност от трите групи. При най-големите стопанства продуктивността значимо намалява през периода с 33 %. Средните и големи стопанства в овощарството имат най-добри производствени показатели и заедно с онези стопанства от малкия клас, които са преобладаващо насочени към пазара формират ядрото на българското овощарство.

Фиг. 10.11. Средни добиви от ябълки в различни класове стопанства, кг/ха

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

10.4.2. Стопанства специализирани в животновъдството

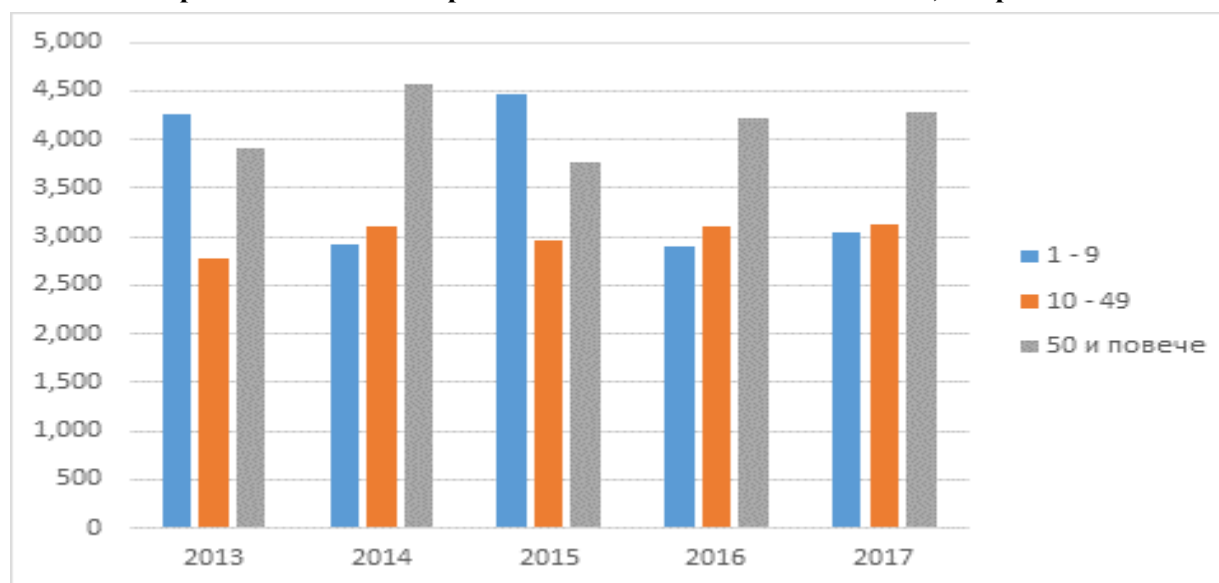
В животновъдството са разгледани 2 типа специализирани стопанства с тревопасни животни – крави и овце за мляко. Анализът е направен на референтни продукти, които се получават, като целта е да се види продуктивността при малките, средните и големите и значимостта, която те имат в общата продукция. При млечните крави се наблюдава процес на концентрация на производството, като броят на млечните крави във фермите намалява. За последните 5 години се отчита реструктуриране, като в стопанствата от 1 до 9 крави намалението на животните е с 63%, в групата от 10 до 49 намаляват с 24%, а при големите стопанства ръстът е с 32% или 30 997 глави. Млечното стадо в страната намалява с 55 041 млечни крави.

Въпреки увеличението на мащаба на производството, средната млечност нараства незначително с 3,4% до 3 696 литра. През периода тя се колебае с минимум от 3549 литра (2015), което е нормално предвид факта, че значителна част от стадото се отглежда пасищно, респективно продуктивността на кравите зависи от формирането на биомаса, функция на количеството на валежите и температурите през сезона на

пашуване. При най-малките стопанства продуктивността намалява с почти 29% до 3038 л. При стопанствата с до 49 крави продуктивността нараства с 13% до 3 117 л. При най-големите стопанства има ръст с 10% до 4 290 л. Ясно се вижда, че продуктивността при големите стопанства превишава тази при средните и малките с около 26% през последните 2 години. Икономическия размер не е достатъчен, за да се диференцират стопанствата на малки, средни и големи и от данните се вижда, че като малки стопанства трябва да бъдат определени тези до 20 млечни крави, до средни тези до 100 животни и останалите да бъдат големи.

Фиг. 10.12. Средна млечност по брой млечни животни в стопанствата, литри

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

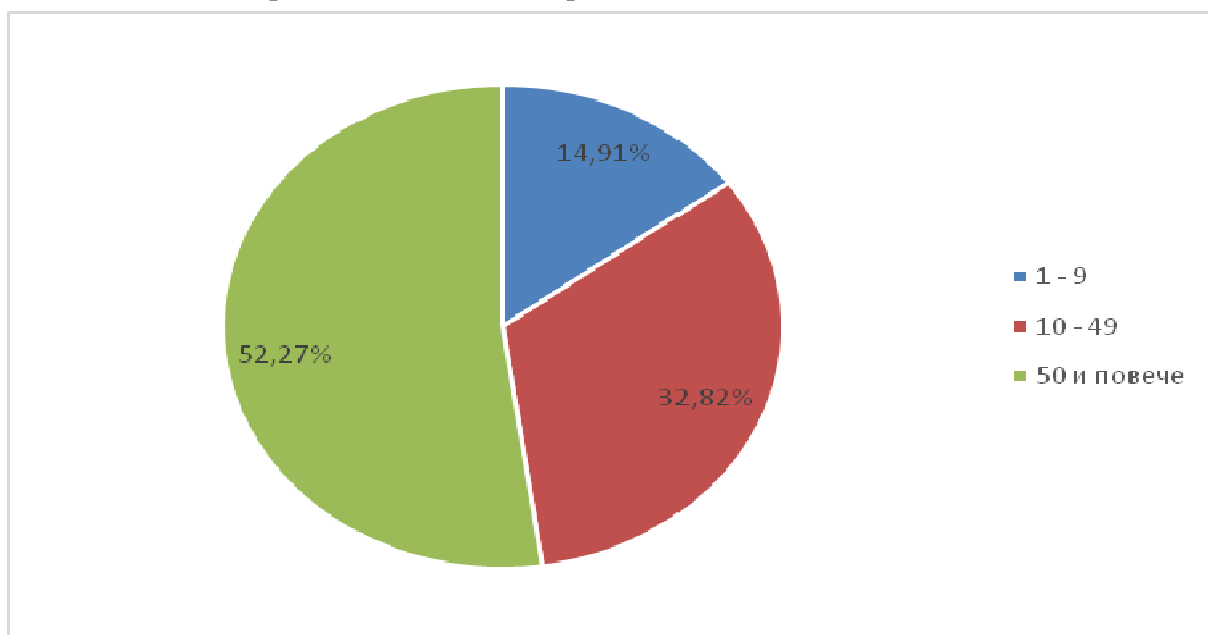
Ако сравним делът на стопанствата към общия брой, прави впечатление, че производствената структура все още е дуалистична – почти 79% от специализираните стопанства са в групата на малките стопанства с до 9 крави. Но делът им от общото производство на краве мляко е едва 15%. В същото време средните по размер стопанства произвеждат почти една трета от продукцията, а съставляват около 27% от стопанствата, а стопанствата с 50 и повече крави са 4% от всички и дават почти 53% от продукцията. Средните стопанства продължават да имат съществен принос към млекопроизводството в страната, като проблемите с тяхната продуктивност и устойчивост водят до нарастване на недостига на мляко.

Изменението в броя на овцете по класове стопанства следва сходна тенденция като при млечното говедовъдство – цялото стадо намалява за разглеждания период. Най-малките стопанства намаляват с 122 499 млечни овце, средните стопанства с 18 366 млечни овце, а най-големите се увеличават с 103 853 млечни овце. Средната млечност намалява за разглеждания период с 4% до 67 литра. Тук разликите при продуктивността на животните не са големи, като те достигат най-много до 15% отклонение от средните през отделните години. При най-малките стопанства до 49 овце се достига млечност от

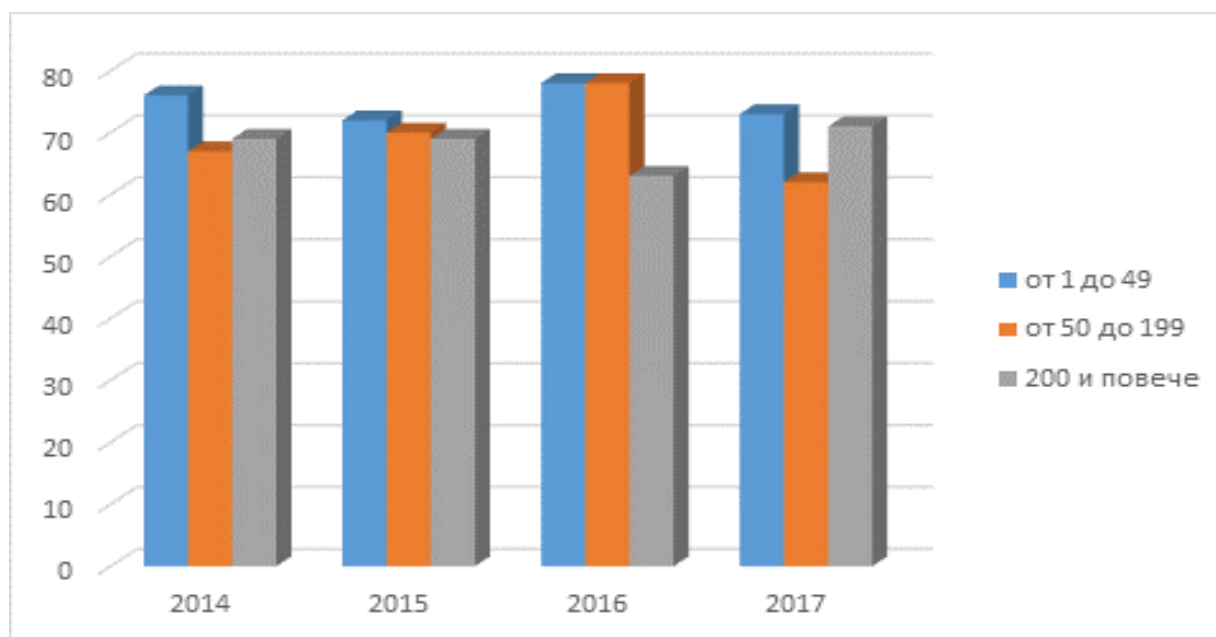
73 л през последните 1-2 години. . При стопанствата между 50 и 200 овце се установява най-ниска млечност, която е около 68 л. При най-големите стопанства средната продуктивността за последните 2 години е 57 литра. Тъй като овцете се отглеждат основно пасищно при тях продуктивността зависи много от климатичните условия, което води до колебания по години. Съдейки по продуктивността може да се заключи, че няма разлика между отделните класове стопанства и възможностите за производство са доста сходни, като различието при стопанствата идва не от продуктивността, а от броя на животните.

Фиг. 10.13. Дял на произведеното мляко в различните класове стопанства

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Фиг. 10.14. Средна млечност на овца в различни класове стопанства, литра

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Малките стопанства са най-голям брой, около 76% от всички стопанства, но произвеждат непропорционално малък дял от общата продукция, която възлиза на 19% от цялото овче мляко. Стопанствата по среден размер представляват почти една пета от всички и произвеждат 42% от продукцията. Най-големите стопанства са едва 5% от всички, а произвеждат почти 39 % от цялото мляко. Високото присъствие на малките и средните стопанства и съпоставимата им с другите стопанства продуктивност предполага вниманието в овцевъдството да не води до специални деления, защото именно малките и средни стопанства осигуряват заетост в планински и полупланински райони, в които има малко други алтернативи, въпреки по-малкият им пазарен дял.

10.4.3. Стопанства със смесена растениевъдно-животновъдна специализация

Направеният до момента анализ по различни производства показва, че в растениевъдството има ясна диференциация между малки, средни и големи. Като в полските малките и средни стопанства имат по-ниска продуктивност и значение за общото производство. При зеленчуците и плодовете, малките отново отстъпват по отношение на продуктивността, което говори за неспособност да постигнат добри резултати и тяхната пазарна ориентация и значение се свива чувствително. При преживното животновъдството и специално в млечното говедовъдство, малките стопанства трудно ще намерят потенциал да бъдат конкурентоспособни на общия европейски пазар и алтернативата за тях са късите вериги. При овцевъдството малките и средни стопанства имат все още много висок дял в производството и те се представят добре поради екстензивния характер на отглеждане и по-ниските разходи за правене на селекция по отношение на продуктивността.

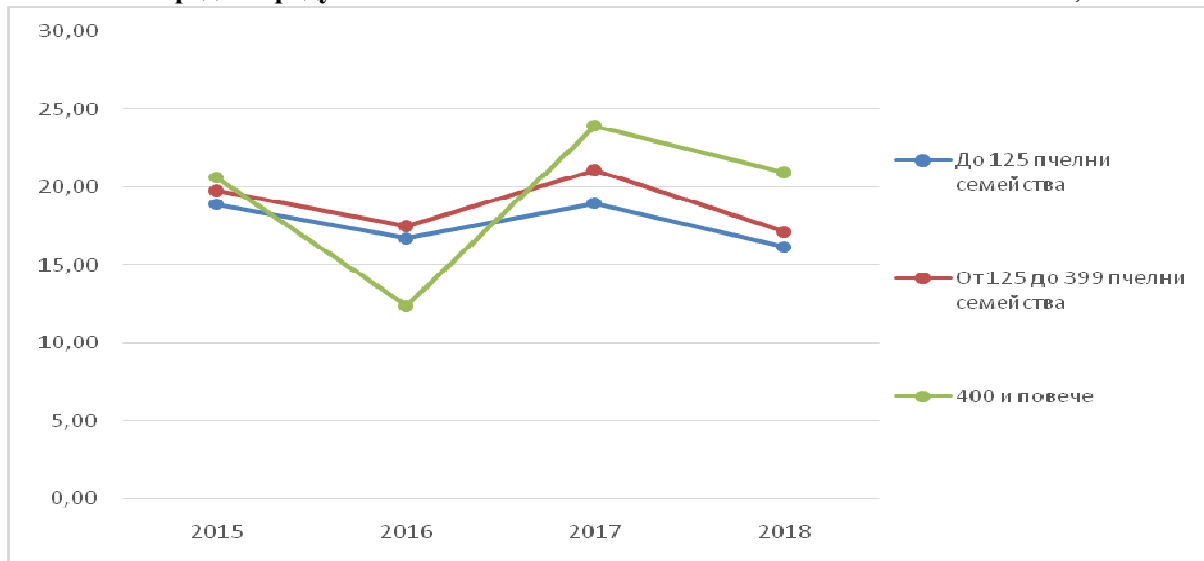
При смесените стопанства в които присъстват разгледаните по-горе производства картината съвпада с казаното, като тук ще се прибави анализ на пчеларството и на производството на люцерна, които много често присъстват в смесените стопанства. Средната продуктивност на пчелно семейство се колебае през годините. Средната продуктивност към 2018 г. е 16,8 кг., което е намаление с 12% спрямо 2015 г. През изследвания времеви период се редуват благоприятна с неблагоприятна години, което води до значителни колебания в продуктивността. При най-малките стопанства средната продуктивност за периода е 17,7 кг., а при средния клас 18,9 кг. При най-големите стопанства средната продуктивност 2015-2018 г. е около 19,5 кг. При най-големите стопанства има най-голяма колебание в продуктивността, която достига през годините до 30%.

Разликите в добития мед от пчелините при различните класове не е голям, като се оказва, че най-малките стопанства представляват около 56% от всички стопанства и в тях се добива 54% от меда. Това евентуално налага намаляване на долния праг за определяне на малки стопанства, който да стане до 50, което значително ще намали значението на тези стопанства в общото производство и ще открие по-видимо разликата

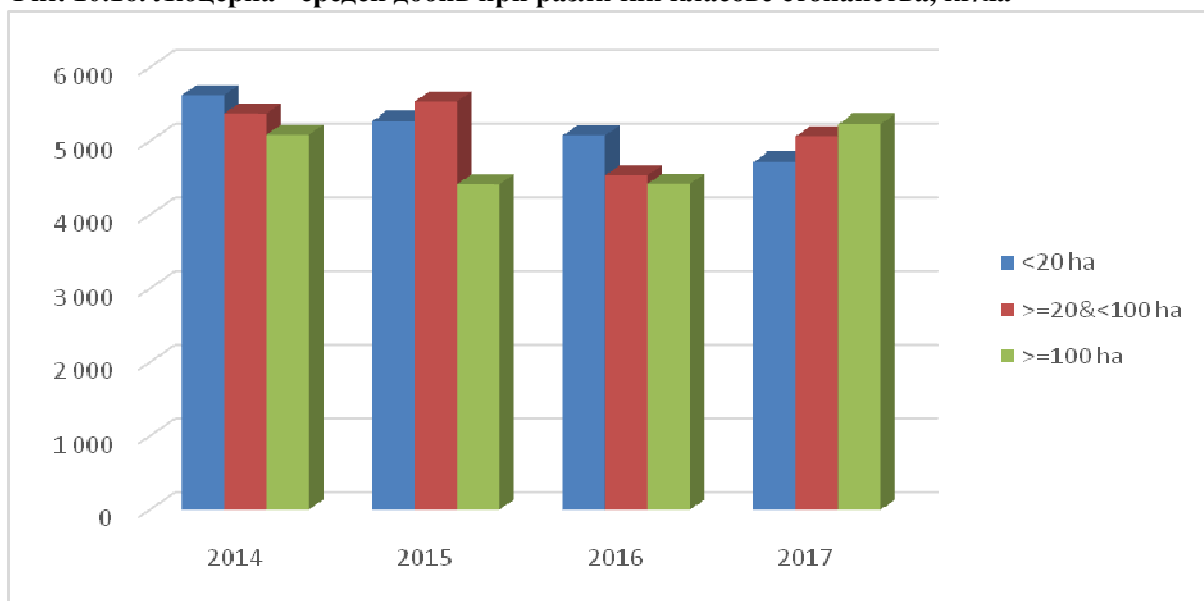
между малките и останалите две групи, които имат съществен принос за развитие на това производство.

Фиг. 10.15. Средна продуктивност на пчелните семейства по класове стопанства, кг

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

Фиг. 10.16. Люцерна - среден добив при различни класове стопанства, кг/ха

Източник: МЗХГ, Агростатистика.

При люцерната, която е основна в последните години фуражна култура се вижда, че тя е концентрирана преобладаващо в стопанства с под 20 ха. (до 98% в отделните години), в средният клас стопанства се намират около 3% от отглеждащите ферми, а дялът на най-големите стопанства е под 0,5%. Средният добив от люцерна се колебае значително през годините, поради силната зависимост на продукцията от климатичните условия. За разглеждания период се наблюдава намаление на продуктивността на добитата суха маса до 4 906 кг/ха (-10,5%). Добивите от люцерна почти не се различават между отделните класове стопанства. Люцерната в преобладаващия брой от

случаите се отглежда в смесени стопанства с животновъдна насоченост, което показва, че с изключение на най-големите говедовъдни стопанства, малките и средни стопанства имат доста сходни показатели за продуктивност, пазарна ориентираност, но не и пазарно значение. При малките стопанства, средният добив е около 5,2 т/ха, при средните около 5,1 т/ха, а при тези разполагащи с над 100 ха – 4,8 т/ха. Интересно факт е, че въпреки близките климатични условия, добивите за различните класове стопанства се различават за всяка година, като за първите три години малките стопанства имат по-добра или сравнима продуктивност на хектар с по-големите.

10.5. ИЗВОДИ

1. Конкуренетоспособността на зърнопроизводството расте и е на много високо ниво в световен план;
2. Конкуренетоспособността при българското млякото намалява на световния пазар и се оценява като задоволителна;
3. Конкуренетоспособността при говеждото и свинско месо се определя като ниска и незадоволителна;
4. Конкуренетоспособността на птичето месо е на средно световно равнище и изпитва пазарен натиск от външни производители;
5. Зеленчукопроизводството отстъпва конкурентни позиции, но има средни показатели в глобален мащаб, но с големи вариации, разкриващи сериозни рискове;
6. Ниска конкурентоспособност в производството на плодове (семкови), с вариации в оценката и трудно пробиване на пазарите заради конкуренцията;
7. България изнася аграрни суровини и формира положително търговско салдо от аграрни стоки, а отрасълът заема важно място в търговския баланс на страната;
8. Българското земеделие става все по зависимо от европейското. Опасността от криза и връщане на протекционизма в Европа и света ще удари силно отрасъла;
9. Преобладаваща част от брутната продукция от земеделие е предназначена за износ, като при стабилизиране на животновъдството ще се диверсифицира търговския риск;
10. Зърнените имат много по-голямо значение за националния търговски баланс отколкото те играят в структурата на международната търговия, което показва, че те са от съществена важност не само за земеделието, но и за икономиката на страната, като цяло;
11. Мястото на нашия износ на животновъдна продукция е незначителен в световната търговия с такива продукти, но търгуваната животновъдна продукция от нас заема много по-голямо място в общия национален износ;

12. При непреработеното месо, страната губи позиции и тежестта на износа на месо в националната търговия става все по-малка отнесено към същото в световната търговия. Тенденцията на намаление при говеждото, козето и овче месо и на минимално увеличение при пилешкото и свинско месо се отразяват директно на намаление в стойността на индекса означава загуба на сравнителни предимства в производството на тези продукти;
13. Положителното при млякото е, че страната макар да внася голяма част от млечната суровина, успява да произвежда млечни продукти (сирене и кашкавал), които са основна част от този износ, което от една страна води до създаване на добавена стойност, а от друга показва, че селскостопанският износ на стоки с животински произход имат важно място в националната търговия;
14. Средните добиви при интензивните култури са сравнително ниски, заради разпокъсаното и дребно производство, проблеми с напояването, липсата на съвременна агротехника;
15. Пазарната реализация, конкурентният натиск отвън, преобладаващият дял на малките стопанства, трудностите с напояването спъват зеленчукопроизводството;
16. В растениевъдството има ясна диференциация между малки, средни и големи. Като в полските малките и средни стопанства имат по-ниска продуктивност и значение за общото производство;
17. При зеленчуците и плодовете, малките отново отстъпват по отношение на продуктивността, което говори за неспособност да постигнат добри резултати и тяхната пазарна ориентация и значение се свива чувствително;
18. При преживното животновъдство и специално в млечното говедовъдство, малките стопанства трудно ще намерят потенциал да бъдат конкурентоспособни на общия европейски пазар и алтернативата за тях са късите вериги;
19. Постигнатото увеличение в производителността в земеделието през периода се дължи в най-голяма степен на увеличението на обработваемата земя. Именно там се измерва и най-високата еластичност между производителността и отделните фактори;
20. Ниска еластичност на капитала и суровините и материалите влагани в земеделието към физическата производителност. През целия период на членство в ЕС инвестициите в машини и оборудване расте прогресивно, увеличават се и използването на минерални торове и препарати, което неминуемо дава резултати, но това става само в определени сектори и все още не е повсеместно;
21. Факторната производителност нараства с бавни темпове и има нужда и потенциал за още по-голямо увеличение.

10.6. SWOT АНАЛИЗ

ЦЕЛ 2

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<p>1. Конкуентоспособността на зърнопроизводството расте и е на много високо ниво в световен план.</p> <p>2. Резултатите, постигнати в зърнопроизводството, се дължат не само на разширяване на площите, но и на увеличаване на производителността, намаляване на загубите и повишаване качеството на продукцията.</p> <p>3. България изнася аграрни суровини и формира положително търговско салдо от аграрни стоки, а отрасълът заема важно място в търговския баланс на страната.</p> <p>4. С присъединяването към ЕС, обемът на аграрната търговия нараства чувствително и отрасълът се интегрира добре в световната и европейска икономика.</p> <p>5. Страната е на челни позиции в производството на етерични и медицински култури. При по-добра интеграция с парфюмерийната, козметичната и фармацевтична индустрия, площите могат да се повишат и да се стабилизира средният клас стопанства, диференциращи дейността си в зърнопроизводството.</p>	<p>1. Инвестиционната подкрепа подпомага конкурентоспособността на земеделието, но е разпределена неравномерно между секторите, вида на инвестициите и класа стопанства.</p> <p>2. Ниска конкурентоспособност в производството на плодове (семкови), с вариации в оценката и трудно пробиване на пазарите заради конкуренцията.</p> <p>3. Внасяме основни стоки с по-висока цена, а изнасяме суровини с по-ниска цена.</p> <p>4. Средните добиви при интензивните култури са сравнително ниски, заради разпокъсаното и дребно производство, проблеми с напояването, липсата на съвременна агротехника.</p> <p>5. Зеленчукопроизводството, макар и да подобрява своята възвращаемост, в сравнение с 10 години назад, продължава да изпитва проблеми при повишаване нормата на печалба.</p> <p>6. Големите разлики в българското лозарство с тези във водещите европейски страни е липсата на гръбнака от средни стопанства, производители между 10-50 ха.</p> <p>7. Около 1/3 от кравето мляко и около 70% от овчето мляко не достига до мандрите.</p> <p>8. Броят на регистрираните като месодайни крави расте прогресивно, докато производството на говеждо месо намалява.</p> <p>9. Животновъдството се свива основно заради ниската възвращаемост и способност да генерира печалба и</p>

	недостига на работна сила.
<p style="text-align: center;">ВЪЗМОЖНОСТИ</p> <p>1. Сравнителни предимства в производството на зеленчуци, някои плодове, етерично-маслени култури, в лозарството и овцевъдството.</p> <p>2. Увеличаване на световното население, намаляване на бедността и повишаване търсенето на храни при нарастване на българския аграрен износ.</p> <p>3. Конкуренцията на зърнопроизводството в Черноморския басейн трябва да насочва внимание към повишаване на добивите, ефективността, свиване на разходите и новите технологии.</p> <p>4. Правилно насочване на стимулите на подкрепа, обвързана с конкретни резултати може да укрепи сектора.</p>	<p style="text-align: center;">ЗАПЛАХИ</p> <p>1. Не се използва потенциала на селскостопанската наука и земеделските производители стават все по-зависими от вноса на скъп посадъчен и генетичен материал отвън.</p> <p>2. Българското земеделие става все по-зависимо от европейското и се задълбочава кризата и връщането на протекционизма в Европа и света ще удари силно отрасъла.</p> <p>3. Колебания в произведените количества при полското растениевъдство, предизвикани от климатичните влияния, поражда несигурност у производителите.</p> <p>4. Ниската капитализация, икономическата недостатъчност и силната конкуренция отвън правят по-голямата част от млечния сектор неконкурентоспособен.</p>

**11.ЦЕЛ 3 ПОДОБРЯВАНЕ НА ПОЗИЦИЯТА НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ
СТОПАНИ ВЪВ ВЕРИГАТА НА СТОЙНОСТТА**

11.1. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДОБАВЕНАТА СТОЙНОСТ ПО ВЕРИГИТЕ НА ДОСТАВКА НА ХРАНИ

Анализът в тази част на проекта има за цел да проследи промените в позицията на производителите на земеделска продукция в секторните вериги на стойността. В резултат на анализа ще бъдат идентифицирани секторите, които влошават позицията си във веригата на стойността, както и тези, чиито дял във веригата на стойността се увеличава през изследвания период.

Използван е индикаторът добавена стойност по базисни цени (БДС). Анализът се основава на статистически данни от икономическите сметки за селското стопанство и структурната бизнес статистика (за секторите на хранително - вкусовата промишленост и за търговията на едро и дребно с хранителни стоки). Критерият за включването на сектори в анализа е наличието на информация по икономическите дейности (КИД 2008). Изследвано е разпределението на стойността по следните секторни вериги на доставка на храни: „Зърно – брашно - хляб”, „Мляко”, „Плодове изеленчуци”, „Месо” „Червено месо”, „Птиче месо”, „Технически култури”.

Секторната верига на стойността „Зърно – брашно – хляб и хлебни изделия”, включва пет звена: производство на пшеница; производство на мелничарски продукти, нишесте и нишестени продукти; производство на хляб и хлебни изделия; търговия на едро със зърно, търговия на дребно с хляб, брашно, сладкарски изделия в специализирани магазини.

В разпределението на добавената стойност по веригата в сектор „Зърно-брашно – хляб и хлебни изделия” доминира първичното производствено звено, като през 2008 година заема 64% от цялата добавена стойност, а през 2016 година - 50% (фиг. 11.1.). За изследвания период брутната добавена стойност в производството намалява с 11%, което се дължи на спад на цените на пшеницата за изследвания период – с 15 %. В преработката и търговията е налице устойчива тенденция на нарастване. Налице са и възможности за ускоряване на този процес предвид високата степен на самозадоволяване в сектора на зърнените култури и наличието на сравнителни конкурентни предимства на външния пазар на преработващите звена в сектора в изследвания период.

В сектор мляко през анализирания период производството отбелязва спад на добавената стойност, намалението е значително (66%) (фиг. 11.2.). Делът на производството в секторната верига на стойността се свива два пъти. Една от причините за тази ситуация е затрудненият достъп до пазара на голяма част от производителите –по наши изчисления 34 % от продукцията на мляко не се реализира на пазара или е в сивия сектор. Определена роля имат и ниските изкупни цени на млякото за продължителни периоди - 2009-2010 г.; 2015-2016 години. Добавената

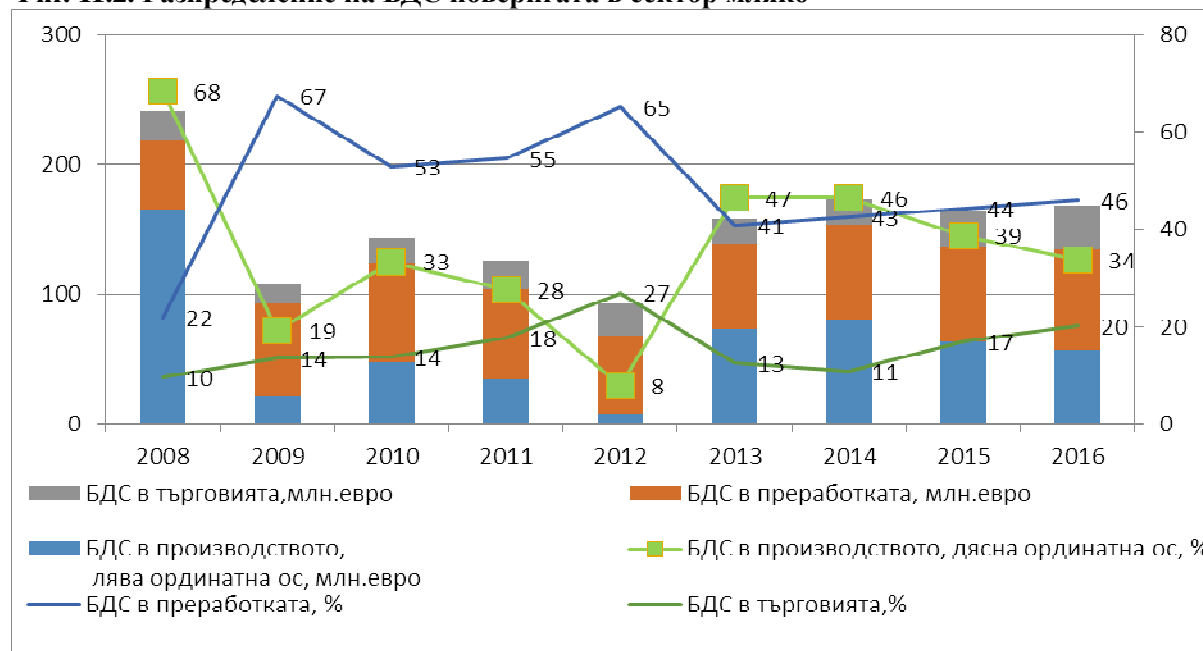
стойност в преработката и търговията расте. Дяловете на преработката и търговията в разпределението на добавената стойност по веригата на снабдяването с мляко нарастват два пъти за изследвания период. Тенденциите в разпределението на добавената стойност по пазарната верига на млякото се определят в най-голяма степен от равнището на изкупните цени и от делът на млякото в производствените разходи на млекопреработвателните предприятия.

Фиг. 11.1. Разпределение на добавената стойност по веригата на сектор зърно

Източници: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Фиг. 11.2. Разпределение на БДС по веригата в сектор мляко

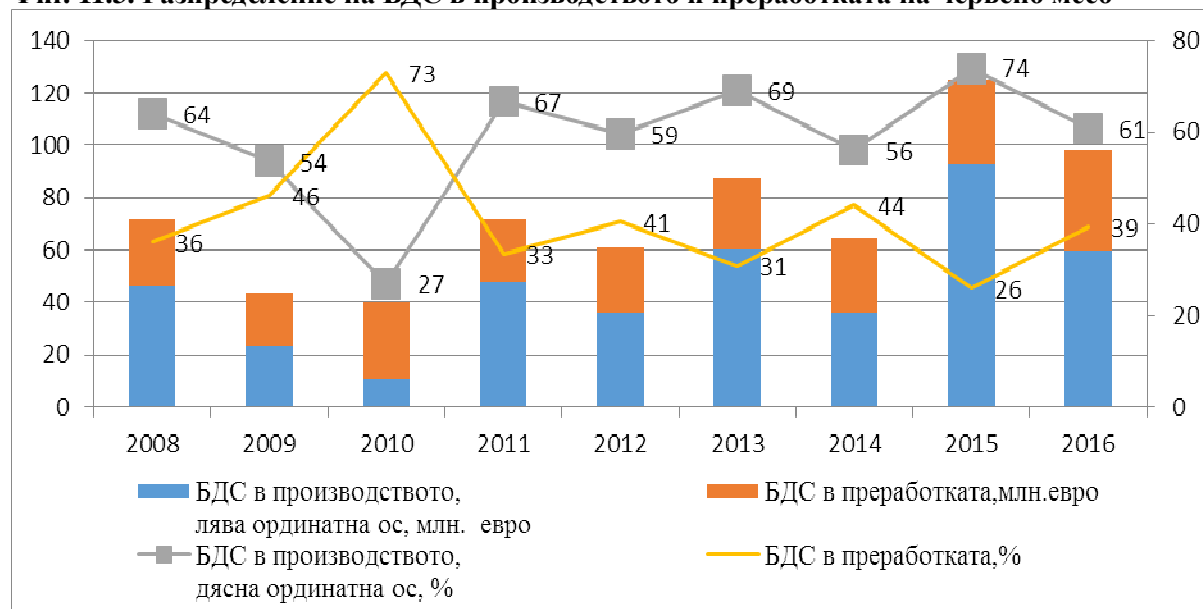

Източници: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

В сектор производство на червено месо през целия изследван период доминира делът на първичното производство в БДС, като за периода реализира слаб спад (фиг. 11.3.). БДС в първичното производство нараства с 29 % за изследвания период. Данните за преработката показват неустойчива тенденция на нарастване през изследвания период. Има значителни резерви за повишаване на добавената стойност в преработката, която за периода е на относително ниски прагове. Капацитетът на преработвателните предприятия е натоварен частично, което оскъпява продукцията и намалява тяхната конкурентоспособност. Една от причините за това е и високата степен на самозадоволяване, която се отчита в отрасъла, като по-голямата част от производството на телешко и говеждо месо се консумира директно в стопанствата и въобще не достига до преработвателите, което води до пропуснати ползи.

Фиг. 11.3. Разпределение на БДС в производството и преработката на червено месо

Източници: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Колеканията в разпределението на добавената стойност по пазарната верига на снабдяването с червено месо се определят от равнището на консумация в домакинствата и от равнищата на изкупните и вносни цени на месото.

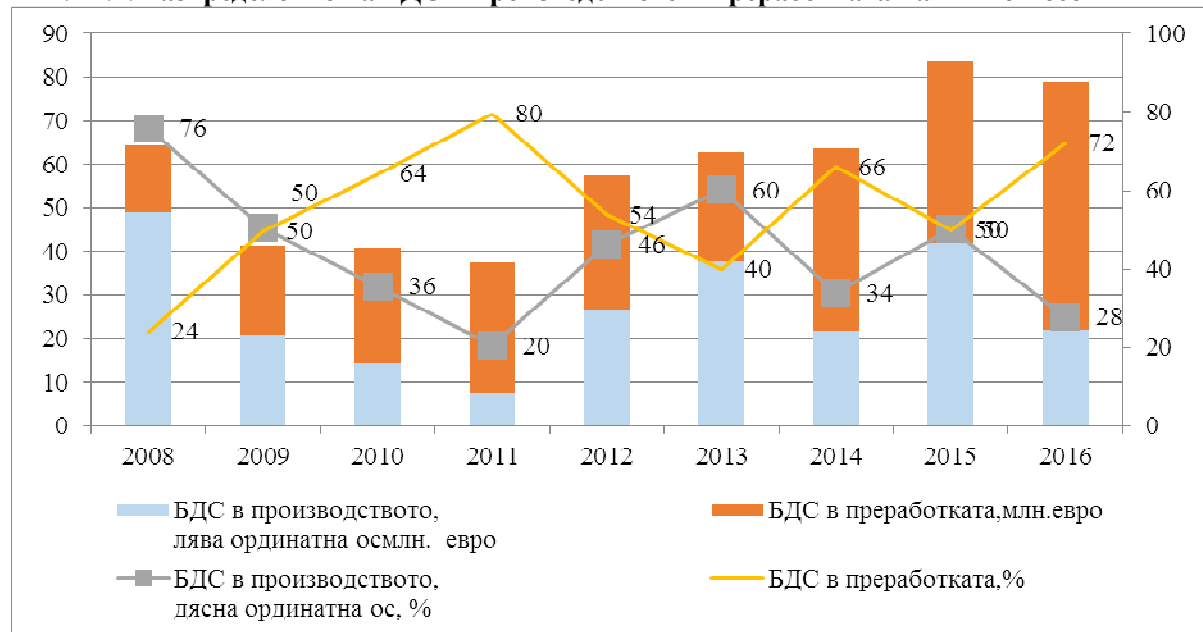
Делът на първичното производство в сектор птиче месо намалява драстично - от 76 % през 2008 година на 28 % - през 2016 година (фиг. 11.4.). Първичното производство отбелязва устойчив спад през анализирания период. Добавената стойност намалява от 49 милиона евро през 2008 година до 22 милиона евро през 2016 година. Същевременно в преработката е налице устойчива тенденция на нарастване – брутната добавена стойност нараства три пъти за изследвания период.

Относителният дял на производството на плодове и зеленчуци в секторната верига на стойността намалява значително през изследвания период – от 72 % през 2008

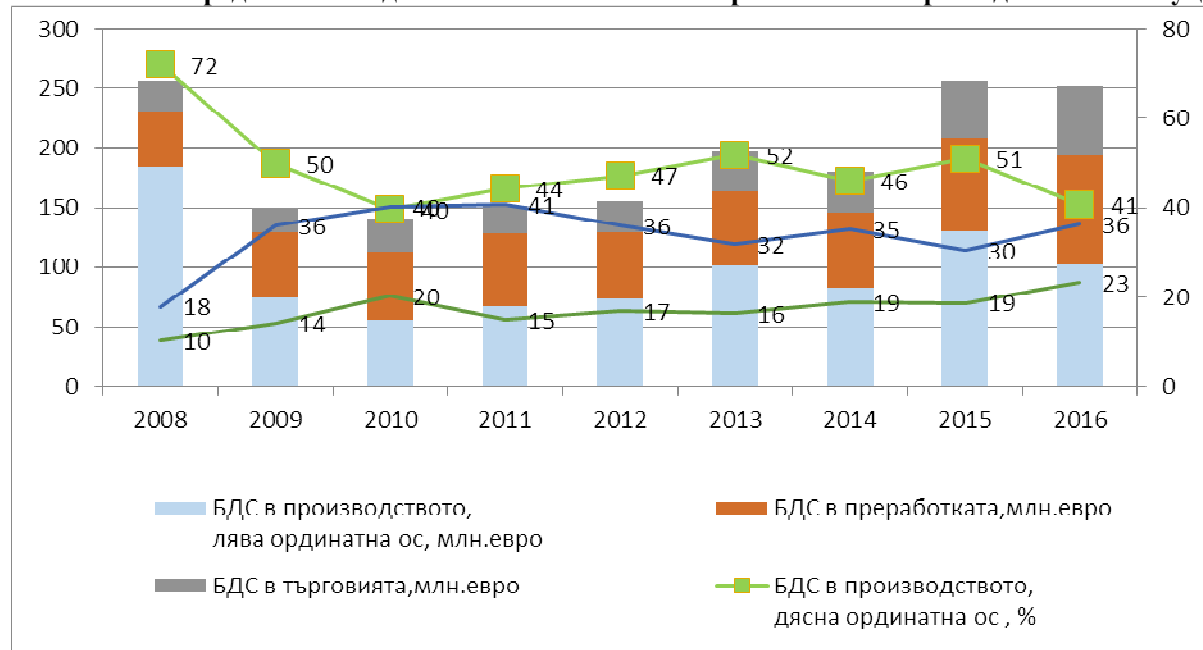
година до 41 % през 2016 година (фиг. 11.5.). Налице е устойчива тенденция на нарастване, на приноса на преработката и търговията във формираната от сектора добавена стойност. Секторът не успява да достави достатъчно количество качествена суровина за преработката, в резултат на което в периода 2007-2013 година преработвателните предприятия натоварват много малка част от капацитета си (фиг. 11.6.), което оскъпява продукцията и намалява тяхната конкурентоспособност.

Фиг. 11.4. Разпределение на БДС в производството и преработката на птиче месо

Източници: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Фиг. 11.5. Разпределение на добавената стойност по веригата в сектор плодове и зеленчуци

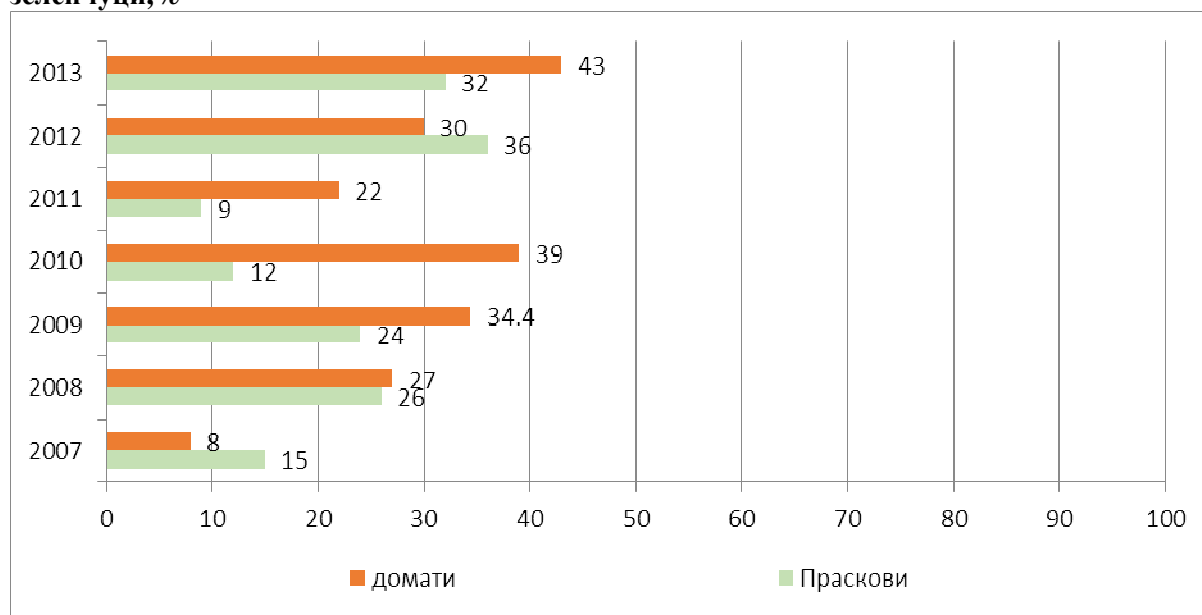

Източници: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

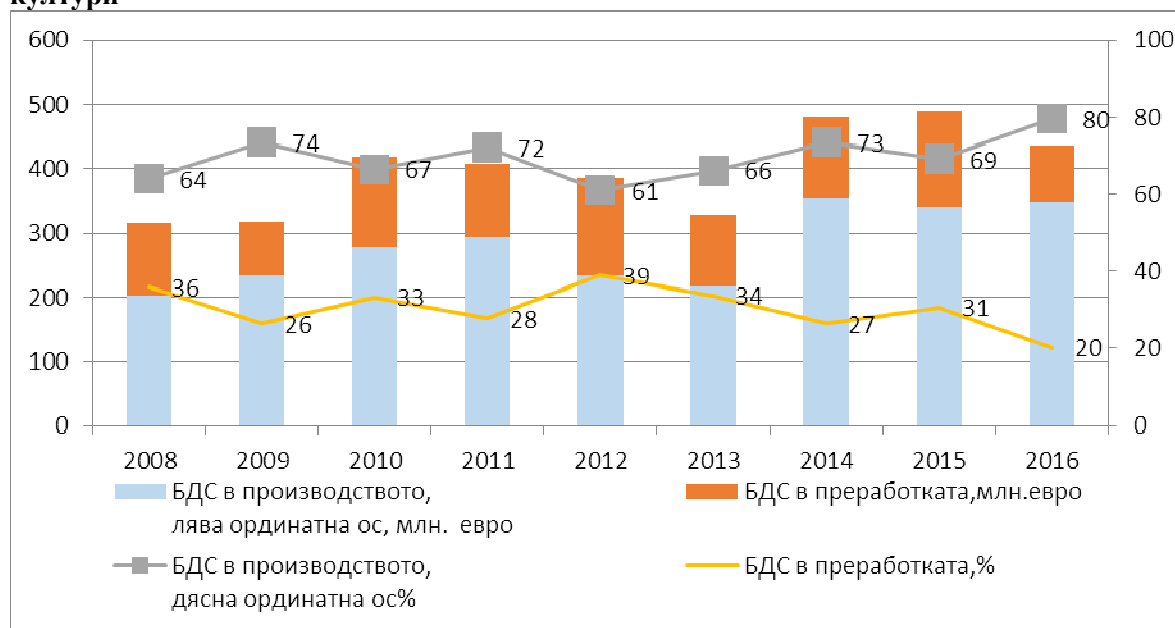
Силният конкурентен натиск на вноса, високата и нарастваща концентрация на търговските вериги, съчетани с малкия размер на голяма част от производителите в сектора, упражняват натиск върху разходите за реализация и цените на продукцията. Влошават се условията за оцеляване, инвестиране, иновации и развитие на сектора и за осигуряване на достатъчно количество качествена суровина за преработката.

Фиг. 11.6. Използван капацитет от предприятията за преработка на плодове и зеленчуци, %

Източник: МЗХГ, Агростатистика, Дейност на предприятията, преработващи плодове и зеленчуци в България през 2007-2013 г.

Фиг. 11.7. Разпределение на БДС в производството и преработката на сектор технически култури

Източници: Eurostat, Economic Accounts for Agriculture (aact_eaa01) and Structural Business Statistics (sbs_na_sca_r2, sbs_na_dt_r2 and sbs_na_1a_se_r2).

Разпределението на добавената стойност в секторната верига на техническите култури се оказва сравнително стабилно и в него категорично доминира първичното производствено звено. През 2016 година първичното звено заема 80% от цялата добавена стойност, докато през 2008 година дялът му е 64% (фиг. 11.7.). Дялът на преработката е нисък и устойчиво намаляващ, което е индикатор за пропуснати ползи по линията на добавената стойност, още повече като се има предвид, че производството на мазнини от растителен произход има конкурентни предимства на външния пазар през анализирания период. Съществуват значителни резерви за повишаване на добавената стойност в преработката предвид високите стойности, силната концентрация и качество на производството на маслодайни култури.

11.2. ЦЕНОВИ АНАЛИЗ И РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СТОЙНОСТТА ПО ХРАНИТЕЛНАТА ВЕРИГА

Равнището на променливост на цените, преносът на промените по веригата на храните, асиметрията и ценовите съотношения, имат голямо значение за устойчивото функциониране на веригата на храните в България и в частност за разпределението на добавената стойност между земеделски производители, преработвателни предприятия на храни, търговци на едро и дребно. Осигуряването на ефективно функциониране на веригата на предлагане на храни е ключов фактор за нарастване на конкурентоспособността и ползите, и за потребителите чрез ниски цени, и за другите звена по веригата, чрез устойчиво разпределение на добавената стойност.

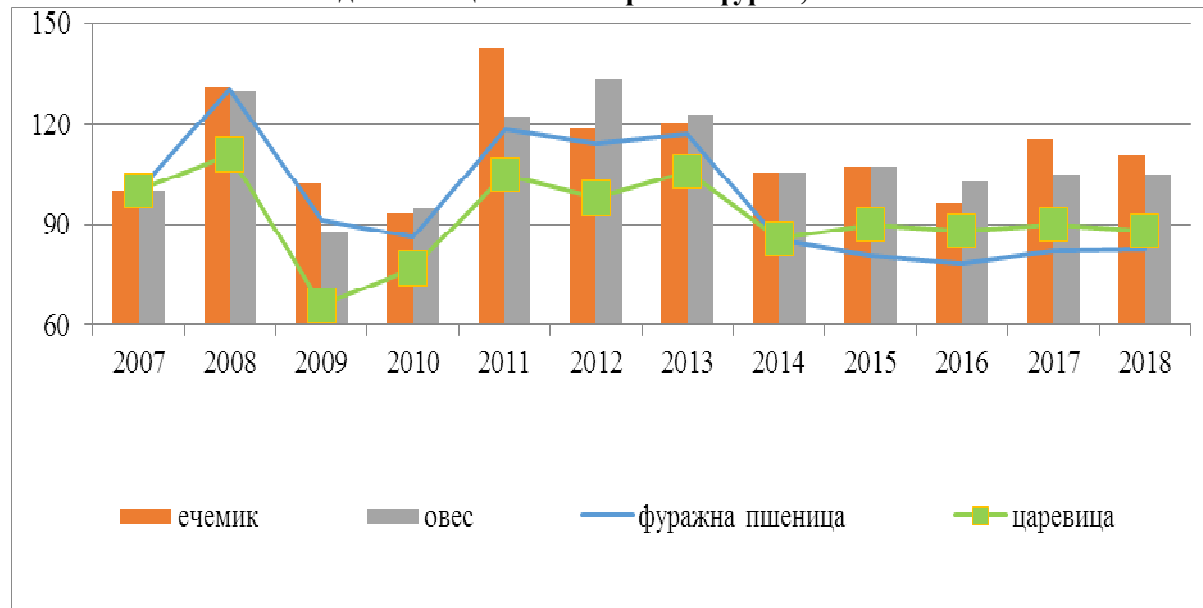
11.2.1. Динамика на цените на селскостопански и хранителни продукти

Анализът на динамиката на цените на производител на селскостопанска продукция дава възможност да се идентифицират: промени в равнището на ценова конкурентоспособност на българските селскостопански производители на европейския пазар; големи колебания, сринове на цените в определени звена на хранителната верига за определени периоди, които нарушават оптималното функциониране на пазарите.

Нарастването на цените на българските производители на свинско и птиче месо и на сурово краве мляко, предвид високия дял на фуражния елемент в разходите- 70 % (птицевъдство), 50% (свиневъдство), следва увеличението на цените на фуражите и формира тенденция на изравняване със средните европейски нива и води до намаляване (за месо от домашни птици) и загуба (за сурово краве мляко) на ценовите конкурентни предимства в края на изследвания период. Угоените прасета влошават конкурентните си позиции на европейския пазар. Единствено месото от ДРД през изследвания период увеличава ценовите си конкурентни предимства (фиг. 11.8., табл. 11.1.).

Фиг. 11.8. Номинални индекси на цените на зърно за фураж, 2007=100

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Пазарът на селскостопански и хранителни продукти вече е реструктуриран и от пазар, движен от предлагането се превръща в пазар движен от търсенето.

Табл. 11.1. Разлика в изкупните цени на продукти с животински произход на българските производители от средните европейски нива, %

	2008-2010 г.	2015-2017 г.
Угоени прасета	+8	+15
Месо от домашни птици	-16	-9,5
Месо от ДРД	-10	-18
Яйца	-0,3	-3
Сурово краве мляко	-1,3	+1,3

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Дългосрочното развитие на цените на селскостопанските продукти се определя в най-голяма степен от различните тенденции в търсенето - нарастване на глобалното търсене на суровини; развитие на нови пазари като този на биогорива; промени в потребителските предпочитания - изисквания за безопасност и качество на храните; екологични стандарти; хуманно отношение към животните.

Тези тенденции в търсенето, съчетани с редуциране на производствените разходи чрез технологични иновации и прогрес на производителността (зърно, свинско и пилешко месо, яйца) и съответно увеличаване на разходите при селскостопански производства с по-висока интензивност на труда (картофи, плодове, зеленчуци) са предизвикали ценовите промени в дългосрочен план.

Дългосрочните ценови тенденции се прекъсват от краткосрочни колебания, чиито определящи фактори идват както от страна на търсенето (колебания в доходите, сезонно поведение на потребителите и т.н.), така и от страна на предлагането (промени в реколтата; санитарна среда и климатични условия, обща организация на пазарите;

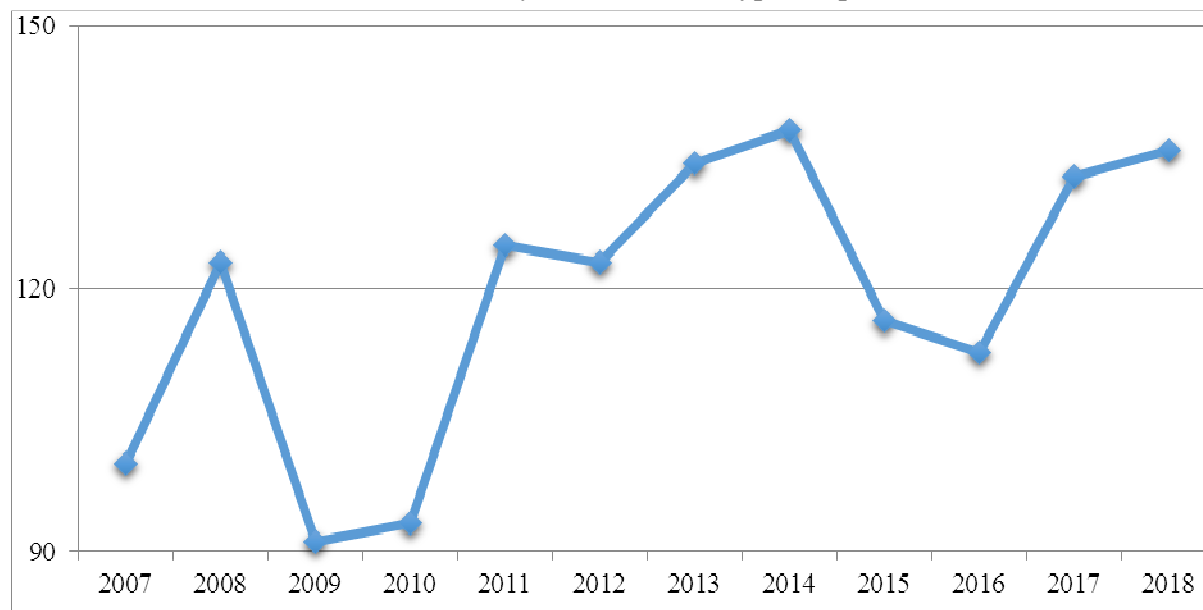
различни равнища на самозадоволяване, обем на вноса и т.н.), а също и от фактори като пазарна мощ и конкурентна верига на доставки.

В резултат на взаимодействието на посочените по-горе фактори номиналните индекси на цените на селскостопанските продукти показват различни тенденции. Цените на пшеницата за анализирания период 2007-2018 година регистрират спад с около 15 %. Цените на производител на телета и на угоени прасета показват устойчив ръст. Най-големи колебания на цените се наблюдават в сектор мляко - *срив през 2009 и 2010* години, *рязък спад 2015-2016* години и висок ръст на изкупните цени на суровото краве мляко в края на периода (фиг. 11.9.). Цените на производител на зеленчуци намаляват, в същевременно се формира силна устойчива тенденция на нарастване на цените на дребно. Устойчива тенденция на намаляване и силен спад в цените на производител на ябълки за периода 2007-2018 г., същевременно нарастване на цените на дребно.

Очертаните тенденции показват, че пазарите на мляко и на плодове и зеленчуци не функционират оптимално.

Сривът и големите спадове в изкупните цени на млякото се определят от ниското качество, високия внос на млечни суровини (сухи и кондензирани млека, сметана, млечни мазнини), вноса на сирена в ниския ценови клас за преработвателната промишленост. Нарастването на цените на млякото в края на периода не е резултат от секторната политика. Секторната политика почти не оказва влияние на предлагането и търсенето на сурово краве мляко, а от там и на изкупните цени в сектора.

Фиг. 11.10. Номинални индекси на изкупната цена на сурово краве мляко, 2007=100

Източник: САПИ ЕООД и собствени изчисления.

Въведената през 2007 година квотна система за пазара на сурово мляко не оказва влияние върху предлагането, тъй като през целия период на функционирането ѝ, България не изпълнява предоставените пазарни квоти, които се оказват високи. Така

например, изпълнението на квотата за доставки непрекъснато спада - от 85, 10% през квотната 2007-3008 година до 47% през квотната 2014-2015 година - по данни на МЗХГ) Аграрен доклад (2008-2016 г.). Изпълнението на квотата за директни продаж би спада от 61,45 % през през квотната 2007-3008 година до едва 28,34 % през квотната 2014-2015 година. Наредбата на МЗХ N. 1/25.01.2015 г., цели засилване на позицията на производителите в млечната верига и предвидимост при доставките на мляко за преработвателите като изисква сключване на договори между производителите, от една страна, и преработвателите респективно търговците, от друга страна. В договорите се вписват срок, цена, количество доставяно мляко. Въведените договори за изкупуване на сурово мляко на практика не оказва съществено влияние на пазара. Количеството на отговарящото на хигиенните стандарти мляко на пазара от години не достига и в този смисъл забавянето на плащанията от преработвателите е неактуален въпрос. В договорите се вписва минимална цена, но не и механизъм, по който да се определя изкупната цена. Нарастването на цените на млякото в края на периода 2007-2018 година е обусловено от нарастване на цените на суровините и енергията, и ниското предлагане, произтичащо от ниската ефективност на малките ферми и увеличаването на домашната консумация и сивия сектор.

11.2.2. Ценова асиметрия и ценови съотношения по веригата на храните

Ценовата трансмисия между различните звена на веригата на предлагане на храни е индикатор за ефективността на веригата. Равнището на асиметрия показва величината на корекцията на цените, т.е. каква част от промяната в цената на една стъпка на веригата на предлагането на храни се предава надолу по веригата.

В тази част на доклада са представени резултатите от измерване на ценовата асиметрия между изкупните цени, от една страна, и цените на едро и дребно на основни селскостопански и хранителни продукти, от друга страна (табл. 11.2.). Направени са изводи за ключовите фактори, определящи ценовата асиметрия.

Средните стойности на ценова асиметрия по веригата зърно - брашно – хляб показват много висока ценова асиметрия и липса на ценова интеграция. Основната причина за слабата реакция *на цените на едро и дребно на брашно и хляб на промените в изкупните цени на пшеницата е ниският дял (около 5%) на суровината в производствените разходи на преработвателите.* Това означава, че увеличение от 45% на цената на пшеницата може да бъде причина за около 2,2% увеличение на цената на хляба. Промените в цената на хляба и брашното извън тези граници се дължат на други фактори. Главните ценообразуващи фактори при преработвателя в сектора са разходите за труд, енергия и капитал. Ето защо в периоди с ниски цени на зърното, цените на хляба се повишават.

Таблица 11.2. Средни стойности на ценова асиметрия по секторните вериги на стойността за периода януари 2007 - декември 2018 г.

	Изкупни цени/ цени на едро	Изкупни цени/ цени на дребно
ЗЪРНО		
Брашно /брашно тип 500	0,9	0,5
Хляб "СтараЗагора"	0,9	0,8
МЛЯКО		
прясно мляко	0,6	0,6
кисело мляко	0,5	0,5
краве сирене	0,5	0,5
масло	0,6	0,6
ТЕЛЕШКО МЕСО		
телешко месо трупно/телешко месо с кости	0,3	0,3
СВИНСКО МЕСО		
Свински бут /свински бут с кост	0,7	0,6
ЗЕЛЕНЧУЦИ ¹		
картофи	0,4	0,5
лук	0,5	0,5
зеле	0,6	0,4
домати	0,4	0,6
краставици	0,3	0,3
ПЛОДОВЕ ²		
Ябълки	0,6	0,7

Източник: МЗХГ, САПИ ЕООД и собствени изчисления.

Изкупните цени на телета се предават симетрично по веригата. В този хранителен сегмент е единственият случай на слаба ценова асиметрия и значителна интегрираност на селскостопанските изкупни цени с тези на цените на дребно.

Ценовата асиметрия в сектора на свинското месо е висока, а ценовата интегрираност - ниска. Делът на селскостопанската суровина в потребителските цени на месото е около 40%, факторите труд, капитал и енергия са с относително по-малко значение, отколкото при преработката в сектор зърно. При месните продукти, които са с по-висока степен на преработка, делът на разходите за суровина в общите разходи е около 20 %. Повишение на изкупните цени на свинско и на пилешко месо с около 22 % могат да доведат до промяна на цените на дребно на месо с около 9 %, а на месни продукти с около 4-5 %. Чувствителността на цените на едро и на дребно към промените в изкупните цени на свинско месо, а съответно и равнището на ценова асиметрия, се определят в голяма степен и от други фактори. При свинското месо цените на крайния потребител в голяма степен се определят и от допълнителни стоки и услуги (преработка, съхранение, дистрибуция) към суровия продукт - разходите за кланици, хладилна база, лицензиран транспорт. Тези допълнителни компоненти

¹ За периода януари 2012 - декември 2017 г.; за домати, краставици, пипер, моркови – сезонно.

² За периода януари 2007 година – декември 2016 година.

увеличават разходите за труд, енергия и капитал. Цената на дребно се увеличава без никакво количествено отражение на ниво производител на суровина. Маржът се увеличава поради допълнително търсене на допълнителни стоки и услуги, следователно не е в полза на селскостопанския производител като доставчик на суровини. Освен това, при месните продукти с по-висока степен на преработка и с нисък дял на суровината в продукта, например малотрайни колбаси, търговските вериги използват маркетингови стратегии за задържане на ниски ценови равнища с цел привличане на потребители. По този начин се упражнява натиск върху маржовете на преработвателя, той от своя страна упражнява такъв върху производителите на суровини. Преносът на промените в изкупните цени по веригата се влияе и от търговската позиция на сектора. В сектор свинско месо, а също и в секторите мляко, плодове и зеленчуци, където България е нетен вносител на непреработена селскостопанска продукция, цените на дребно са по-слабо чувствителни към промените в изкупните цени.

В сектора на млякото ценовата асиметрия е висока за прясно мляко и масло. За останалите хранителни сегменти в сектора е установено средно равнище на ценова асиметрия. При маслото, сиренето и кашкавала, разходите за суровина формират около 70 % от производствената цена. Увеличение от 34/35% в цената на *суровото мляко* се очаква да доведе до 24-25% в цените на дребно на маслото, сиренето и кашкавала. Ценовата асиметрия в сектора се формира в най-голяма степен от увеличаването на вноса на млечни суровини, увеличаване на производството на имитиращи млечни продукти, съдържащи растителна мазнина, внос на сирена от ниския ценови клас. Определена роля играе и системата на ценообразуване в сектора (договорните споразумения), която определя известно забавяне и по-малка степен на следване на колебанията в цените на суровото мляко от цените на преработвателите на мляко.

В сектор зеленчуци цените на производител се предават на цените на едро на зеле и лук привисокоравнище на ценова асиметрия. Преносът на изкупните цени към цените на дребно при картофи, лук и домати също е с висока асиметрия. Единствено при краставиците е регистрирано ниско ниво на ценова асиметрия от цените на производител към цените на едро ина дребно.

При зеленчуците и плодовете, които се преработват (домати, праскови, ябълки, круши) наличието на ценова асиметрия се определя в голяма степен от ниския капацитет на използване на производствените мощности на преработвателните предприятия, което намалява рентабилността и увеличава разходите и цените на преработвателя. При продукти с относително ниска ценова еластичност на търсенето, каквито са повечето от селскостопанските продукти, реакцията на цените на дребно на промените в изкупните цени е силно зависима от пазарната мощ и договорната сила, които за производителите на плодове и зеленчуци са много по – малки от тези на другите стопански субекти по веригата.

За изследвания период дялът на изкупните цени на селскостопанските стоки в цените на крайния продукт намалява значително (табл. 11.3.) Тази негативна тенденция е най-силна при зелято (-23%) и при картофите (-20%). На секторно равнище най-засегнати са секторите зърно и плодове и зеленчуци. Дялът на цената на пшеницата в цените на дребно на брашното и хляба намалява за изследвания дванадесет годишен период съответно с 11% и с 10%. Дялът на изкупните цени на ябълки в цените на дребно намалява с 10,8%. Намалява дялът на изкупните цени в цените на дребно и при кромид лук (-8,6%), краставици (-6,4%), домати (-3,4%).

Силно засегнато от намаляването на дела на селскостопанския производител в цените на дребно е и сектор мляко. Дялът на цената на сурово краве мляко в цената на дребно на маслото намалява два и половина пъти за анализирувания период. Намаление на дела на изкупните цени на суровото краве мляко в цените на дребно се отчитат и при останалите млечни продукти – кисело мляко, сирене и кашкавал.

Негативната тенденция в развитието на ценовите съотношения за анализирувания период не е характерна само за два хранителни продукта - свинско месо, при което дялът на изкупната цена в цената на крайния продукт нараства с 7% и прясно мляко - дялът на изкупната цена в цената на дребно нараства с 4,7%.

Табл. 11.3. Дял на изкупните цени в цените на дребно по веригата на храните, %

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Брашно тип 500	39,9	31,3	23,6	30,1	34,7	36,2	33,4	30,2	30,2	27,1	28,2	28,5
Хляб "Стара Загора"	31,7	24,9	15,5	21,9	27,0	28,4	26,3	22,8	22,6	20,3	21,2	21,4
Свински бут	27,2	31,2	31,3	30,8	32,9	34,5	35,0	35,8	34,4	34,3	34,6	34,2
Телешко трупно	34,2	32,1	32,4	31,5	31,6	31,0	32,4	31,5	31,0	28,9	29,2	29,9
Прясно мляко	44,0	48,4	36,5	36,6	45,1	44,4	49,4	49,8	42,2	42,1	48,5	48,7
Кисело мляко	30,5	33,9	25,0	25,6	30,8	29,1	30,9	30,1	25,6	24,9	29,0	28,3
Масло	14,8	14,6	9,8	9,2	9,9	9,0	9,2	8,5	7,4	7,3	6,6	5,6
Краве сирене	9,5	10,1	7,8	7,2	7,8	7,1	7,3	6,9	5,9	5,8	6,5	6,5
Кашкавал "Витоша"	5,3	5,6	4,3	4,1	4,6	4,3	4,6	4,5	4,0	3,9	4,4	4,4
Домати	24,6	22,6	19,9	25,9	19,4	25,5	21,1	28,3	22,7	30,3	27,6	21,2
Краставици	40,3	36,9	30,6	33,3	30,6	30,0	27,0	26,0	30,8	32,2	28,8	33,9
Картофи	61,7	59,0	55,5	49,5	48,7	44,6	43,9	41,2	44,6	40,4	40,7	42,0
Кромид лук	51,2	40,9	51,1	50,8	47,1	43,8	46,6	45,1	43,7	42,5	43,2	42,6
Зеле	66,1	59,5	58,8	53,3	45,9	45,9	45,8	46,4	37,6	39,3	42,0	43,1
Ябълки	43,3	55,6	44,9	55,2	37,0	38,0	38,6	29,4	31,8	30,3	32,5	

Източници: МЗХГ, САПИ ЕООД и собствени изчисления.

Промените в ценовите съотношения показват, че веригата на стойността е неефективна, преразпределяща доходи от нарасналите цени в полза на преработватели и търговци.

11.3. ПАЗАРЕН ДОСТЪП НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНИ

В тази част на анализа са разгледани проблеми във взаимоотношенията на селскостопанските производители с търговските вериги и развитието на късите вериги на доставки на храни

11.3.1. Проблеми във взаимоотношенията на селскостопанските производители с търговските вериги

Високата и нарастваща концентрация и липсата на конкурентна среда в сферата на преработката и търговията е фактор, който подтиска доходите на отрасъла. При съществуващата вертикална структура селскостопанските производители са отделени от преработвателите и търговци и имат неравностойна пазарна сила. В анализ на Конфедерацията на работодателите и индустриалците в България се отбелязва, че разходите за реализация на българските производители са се увеличили от 30 % до над 50 % от стойността на продажбите за някои продукти в резултат на неподлежащите на договаряне условия на международните търговски вериги. В анализа се подчертава, че българските производители продават на загуба или без печалба, като частично компенсират чрез другите канали.

В тези условия търговските вериги прилагат нелоялни търговски практики и влошават позицията на земеделските производители във веригата на стойността (ДИРЕКТИВА (ЕС) 2019/18 март на Европейския Парламент и на СЪВЕТА относно нелоялните търговски практики в отношенията между стопанските субекти. С цитираната Директива се въвежда минимален стандарт на Съюза за защита срещу нелоялни търговски практики (забавяне с повече от 30 дни на плащания след доставката на нетрайни храни; едностранни промени или промени със задна дата на договорните условия; анулиране на договори без предизвестие с разумен срок; отказ за сключване на писмен договор; изисквания за плащания на стоки или услуги, които не са свързани с продажбата на продукти на доставчика; таксуване на фиктивни услуги; прехвърляне на разходи за транспорт и съхраняване на доставчиците; неправомерно придобиване, използване или разкриване от купувача на търговски тайни на доставчика; принудително участие в промоции, реклама, налагане на такси за промоции, реклами, разполагане на стоки на видно място в магазините и други допълнителни такси; заплаха за ответни действия, ако доставчикът подава жалба или сътрудничи в разследването на правоприлагащи органи).

Проведената от нас анкета с представители на браншови асоциации, показва, че нелоялните търговски практики сериозно увеличават разходите за реализация на продукцията, оказват значим негативен ефект върху планирането на бизнеса и налагат реализацията на продукцията на земеделските производители от повечето сектори на селското стопанство на цени под себестойност (фиг. 11.11.).

Фиг. 11.11. Доколко нелоялните търговски практики са проблем за Вашия сектор?

Значителна част от браншовиците смятат, че нелоялните практики няма да се обезсилят след забраната им – в най-голяма степен това мнение се отнася до: принудително участие и налагане на такси за промоции, реклама; анулиране на договора без предизвестие с разумен срок; отказ за сключване на писмен договор. По-големи са очакванията за позитивен ефект върху: плащания на стоки или услуги, които не са свързани с продажбата на продукти на доставчика, прехвърляне на разходи за транспорт и съхраняване на доставчиците; таксуване на фиктивни услуги (фиг. 11.12.).

Единодушно е мнението, че България трябва да се възползва от възможността да въведе национални правила, предназначени за борба с нелоялните търговски практики, които надхвърлят изискванията на Директивата по посока на: разширяване на обхвата на защитата на доставчиците и на списъка със забрани на нелоялни търговски практики, въвеждане на забрана за продажба на стоки под себестойност, задължение за сключване на писмен договор с доставчиците и изискване за минимален срок на договорите, задължителна поверителност на жалбоподателя (табл. 11.3.).

Фиг. 11.12. Какви са Вашите очаквания за промяна на позицията на земеделските производители след забраната на следните нелоялни търговски практики?

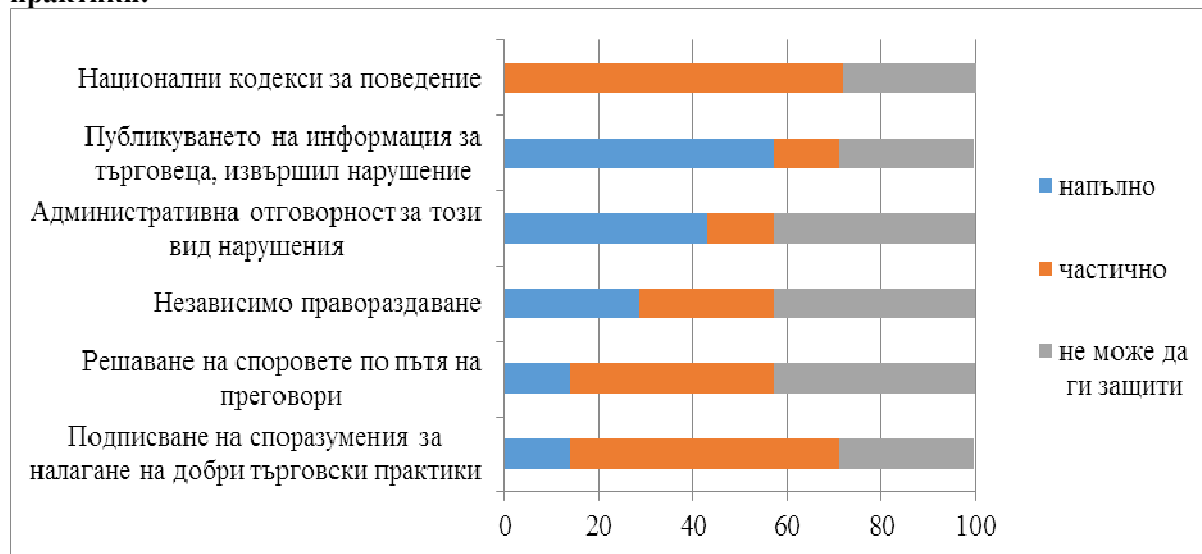
Таблица. 11.4. Какво е Вашето мнение за необходимостта от:

	Да, %	Не, %
Разширяване на обхвата на защитата на доставчиците	86	14
Разширяване на списъка със забрани на нелоялни търговски практики	100	
Промяна във вида на забраните на нелоялните търговски практики	86	14
Задължение за сключване на писмени договори с доставчиците	86	14
Изискване за минимален срок на договорите	86	14
Забрана на продажбата на стоки под себестойност	86	14
Задължителна поверителност на жалбоподателя	86	14

Според представителите на браншовете много малка е вероятността да получат ефективна защита от механизми като: подписване на споразумения за налагане на добри търговски практики; решаване на споровете по пътя на преговори. Голямо е недоверието и във възможностите на независимото правораздаване. Частична защита се очаква от Национални кодекси за поведение. Прави впечатление, че в най-голяма степен за успех в борбата с нелоялната конкуренция се разчита на публикуването на информация за търговеца, извършил нарушение. Половината от анкетиранияте представители на сбраншовите асоциации очакват позитивен ефект от налагането на Административна отговорност за този вид нарушения (фиг. 11.13.).

Фиг. 11.13. В каква степен прилагането на следните механизми може да защити правата на стопанските субекти, чиито интереси са увредени вследствие на нелоялни търговски практики:

11.3.2. Къси вериги на доставки

Голяма част от земеделските производители не са интегрирани във веригата на стойността. Информацията от последните изследвания на структурата на земеделските стопанства показва, че дялът на стопанствата с над 50% от продукцията, оставаща в стопанствата намалява от 2013 до 2016 година от 69% до под 20%. Тези стойности също са над средните равнища за ЕС и правят актуален въпроса за разширяване на достъпа на малките стопанства до пазара и за изсветляване на сивия сектор. Особено остър е проблема за млечното животновъдство. Като се има предвид, че 49% от суровото мляко остава за собствена консумация или се реализира чрез директни продажби (табл. 11.5.) и същевременно само 15% от произведеното мляко е от регистрирани по Наредба 26 за директни доставки на малки количества суровини обекти (табл. 11.6.), то става ясно, че около 34 % от произведеното мляко не се реализира на пазара или е в сивия сектор.

Таблица 11.5. Дял на директните продажби от общото производство, %

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Мляко	40	44	49	5	55	56	58	57	53	51	49
Плодове	42	51	46	27	34	29	53	66	66	65	64
Зеленчуци	63	55	72	77	78	76	80	83	84	88	84

Източник: МЗХГ, отдел "Агростатистика": Месечна анкета "Дейност на млекопреработвателните предприятия"; Наблюдение на предприятията, преработващи плодове и зеленчуци.

Наредба 26 от 26.10.2010 г. МЗХ регламентира директните продажби, пазара на малки количества продукция от животновъден произход от фермерите, въвеждайки регистрационен режим за фермите производители и търговците. Осем години след въвеждане на Наредбата късите вериги на доставки остават неразвити.

В регистъра на БАБХ (към месец март 2019 година) за ферми реализиращи продукцията посредством директни продажби, са регистрирани само 21 ферми притежаващи стационарни и мобилни млекомати за краве мляко, както и други 400 ферми с регистрация за продажба директно от фермата. Съпоставени със съществуващите 24 000 специализирани млечни ферми към ноември 2017 г., те представляват само 1,7% от всички производители в първичния сектор на млякото. Броят и относителният дял на фермите, произвеждащи яйца, регистрирани по Наредбата за директни продажби също са незначителни - 158 обекта и съответно по-малко от 1% от стопанствата. Маргинално е присъствието на месото и рибата в този канал на дистрибуция. Наредбата се оказва приложима единствено в сектор пчеларство. По нея са регистрирани 1185 броя производители на пчелен мед и пчелни продукти, което е над 16% от общия им брой.

Таблица 11.6. Стопанства, регистрирани по НАРЕДБА 26 за директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход към месец март, 2019 година

	Брой	% от общия брой регистрирани обекти
риба	33	1,2
яйца	158	5,6
месо	11	0,4
мляко	421	15,0
пчелен мед и пчелни продукти	2185	77,8
общо	2808	100

Източник: БАБХ.

Регистрацията на обект за производство на млечни и месни продукти затруднява силно малките стопанства от двата сектора, поради изискването за отделяне на всеки етап от преработката и на операциите за отделни животни по място и време С промени в наредбата през 2015 година е облекчен режима за регистрация на обекти за млекопреработка, като е разрешено да се използва едно помещение за различни процеси, стига те да бъдат последователни и разделени във времето, въведена е възможност за използване на малки мобилни мандри в планинските райони; разрешено е при продажба да се ползва опаковка доставена от крайния потребител.

Заложените в Наредбата прагове за директни продажби и изискване за ограничение на географския обхват на пазарите - само до областта, в която функционира фермата и съседната област, я правят неатрактивна за големите стопанства.

Понастоящем, финансова помощ се предоставя на производители, които имат желание да предлагат директно собствени продукти на потребителите. Финансовата помощ се предоставя от ДФ „Земеделие“ по схема за държавна помощ „Инвестиции за изграждане на търговски помещения и закупуване на търговско оборудване за земеделски производители, осъществяващи директни доставки на малки количества суровини и храни от животински произход“. Схемата е достъпна за всички лица, регистрирани по реда на Наредба № 3 от 1999 г. за създаване и поддържане на регистър на земеделските производители, отговарящи на определени от ДФЗРА условия. За периода на действие на схемата, т.е. от датата на одобрението ѝ от Европейската Комисия до 2013 г., бюджетът на помощта възлиза на 106 414 036 лв. Допустими са разходи за изграждане на обекти за търговия на дребно или приспособяване на съществуваща сграда за нуждите на обект за търговия на дребно, както и разходи за закупуване на основно търговско оборудване, вкл. млекомати.

Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 г. предоставя възможност за създаване на къси вериги за доставка на храни, като помощта се предоставя по Приоритет 3: Насърчаване организацията на хранителната верига и управление на риска в земеделието. Проекта на новия Регламент за развитие на селските райони, с разпоредбата на в чл. 3б, създава възможност за програмиране на мерки или пакет от дейности за насърчаване и сътрудничество на къси вериги на доставки и местни пазари. Съществува възможност за предоставяне на инвестиционни кредити за реализиране на проекти по мярка 16.4 Земеделски стопанства, получаващи подпомаганеза местни пазари и къси вериги. По ПРСР 2014-2020. По мярката помощта е в размер на 32 573 723 евро (ЗФРСР и НФ), от тях европейски средства - 29 316 351 евро.

11.4. ОРГАНИЗАЦИИ НА ПРОИЗВОДИТЕЛИ

Анализът на дистрибуцията на стойността, на динамиката на цените, ценовите асиметрии и ценовите съотношения, на достъпът на земеделските стопани във веригата на доставка на храни в България, очерта тенденции на влошаване на позицията на земеделските производители.

На обединяването на земеделските стопани в Организации на производители се възлагат надежди за концентрирането на произведената земеделска продукция; планиране и адаптиране на производството в съответствие с търсенето на пазара по отношение на качество и количество; намаляване на производствените разходи; увеличаване на договорната сила на производителите на селскостопанска продукция във взаимоотношенията им с търговци на едро и дребно и постигане на по-добра пазарна реализация.

11.4.1. Състояние и развитие на организациите на производители

За периода 2007-2017 г. са признати общо 25 организации на производители. Най-голям е броят на организации на производители в секторите плодове и зеленчуци (9) и мляко (9), по две признати организации функционират в секторите зърнено-житни и маслодайни и медицински и етерично-маслени култури и по една в секторите пчелни продукти, месо и технически култури. Декларираният стойностен обем на реализираната продукция от организациите на производители варира в широки граници - от 540 хиляди лева през 2015 г. до 11,2 млн.лева през 2014 г. (фиг. 11.14.).

Фиг. 11.14. Основни показатели за признатите групи и организации на производители

Източник: МЗХГ.

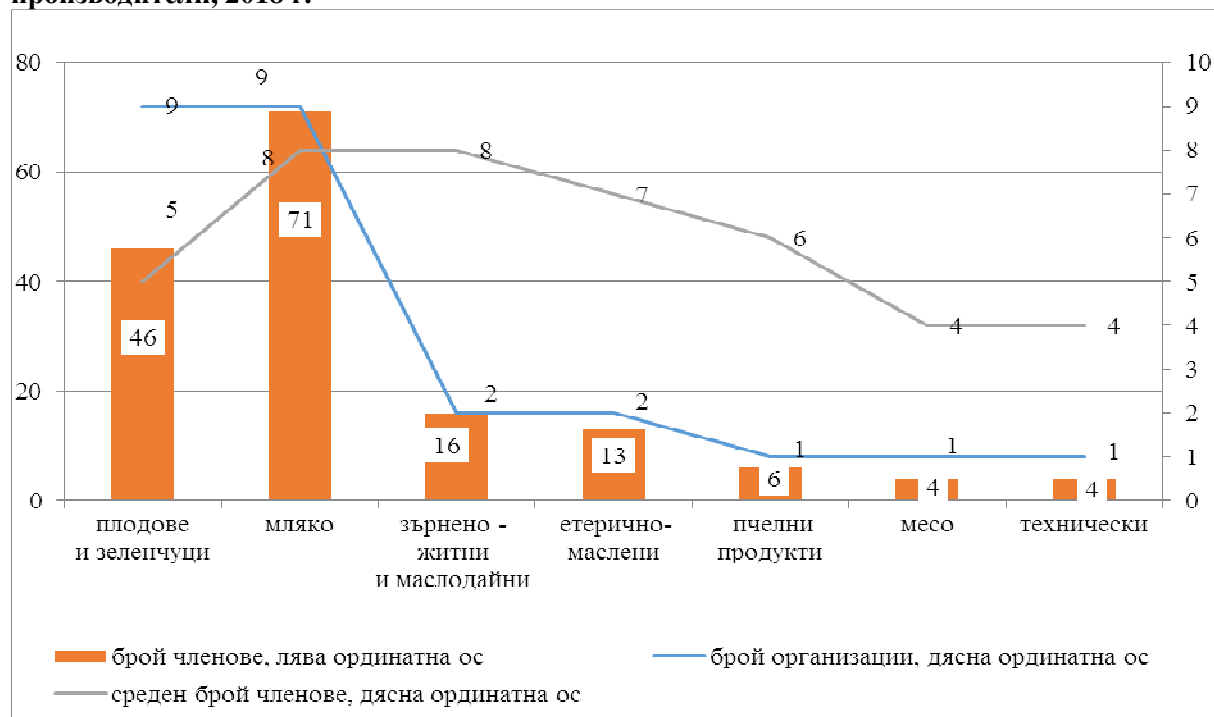
В периода след 2007-2017 г. се открояват два етапа с противоположни тенденции по отношение на признаването и развитието на организации на производители. От 2007 до 2013 г. процесът спира. За целия петгодишен период е призната само една организация на производители със седем члена. През последните четири години от изследвания период се наблюдава тенденция на увеличаване на признаване на организации и групи на производители, като това обхваща както сектор плодове и зеленчуци, така и секторите зърнено-житни култури, винено грозде, медицински и етерично-маслени култури и семена и посадъчен материал.

В секторен разрез, към 2018 година най-голям брой организации на производители са признати в секторите както следва: мляко, зърнено-житни и маслодайни култури, етерично-маслени, пчелни продукти и плодове и зеленчуци. Най-голям брой членове са обединени в ОП в секторите мляко и плодове и зеленчуци. Малък е броят на включените в ОП земеделски стопани в секторите зърнено – житни и маслодайни култури и етерично-маслени. В останалите сектори в признатите организации на производители участват незначителен брой земеделски производители.

Стойностите на индикатора среден брой членове на една организация, показват, че размерът на признатите организации на производители е малък във всички сектори и техните възможности за концентрация на производството и за оказване на влияние върху конкурентоспособността, пазарната мощ и договорната сила на земеделските производители са незначителни (фиг. 11.15.). Малкият среден брой на активно участващите земеделски производители определя маргиналната им роля за подобряване на качеството на земеделската продукция иза подобряване на спазването на екологичните стандарти в производството

Фиг. 11.15. Секторно разпределение на признатите групи и организации на производители, 2018 г.

Източник: МЗХГ.

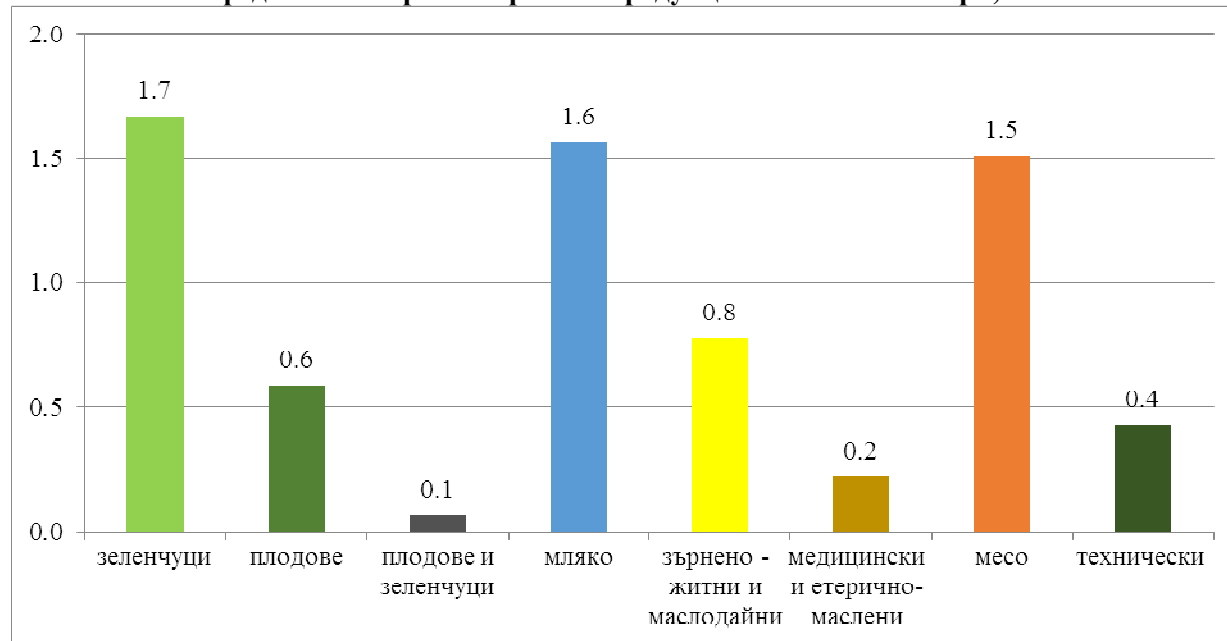
Стойността на реализираната от организациите на производители продукция през 2017 г. е най-висока в сектор зеленчуци и най-ниска в смесените организации, тези на производителите на плодове и зеленчуци. Следващите в скалата на секторните ОП по този показател са секторите мляко и месо (фиг. 11.16.).

Степента на организираност, оценена с показателя дял на реализираната от организациите на производители продукция в общия стойностен обем на продукцията, е незначителна като за сектор ”плодове и зеленчуци” е малко по-висока в сравнение с останалите области на растениевъдството и животновъдството (фиг. 11.17.).

Посочените данни показват, че признатите организации и групи на производители у нас са малко на брой, обемът на търгуваната от тях продукция е незначителен спрямо обема на реализираната селскостопанска продукция. Този извод важи, както за ситуацията в отрасъла, така и на секторно и регионално ниво.

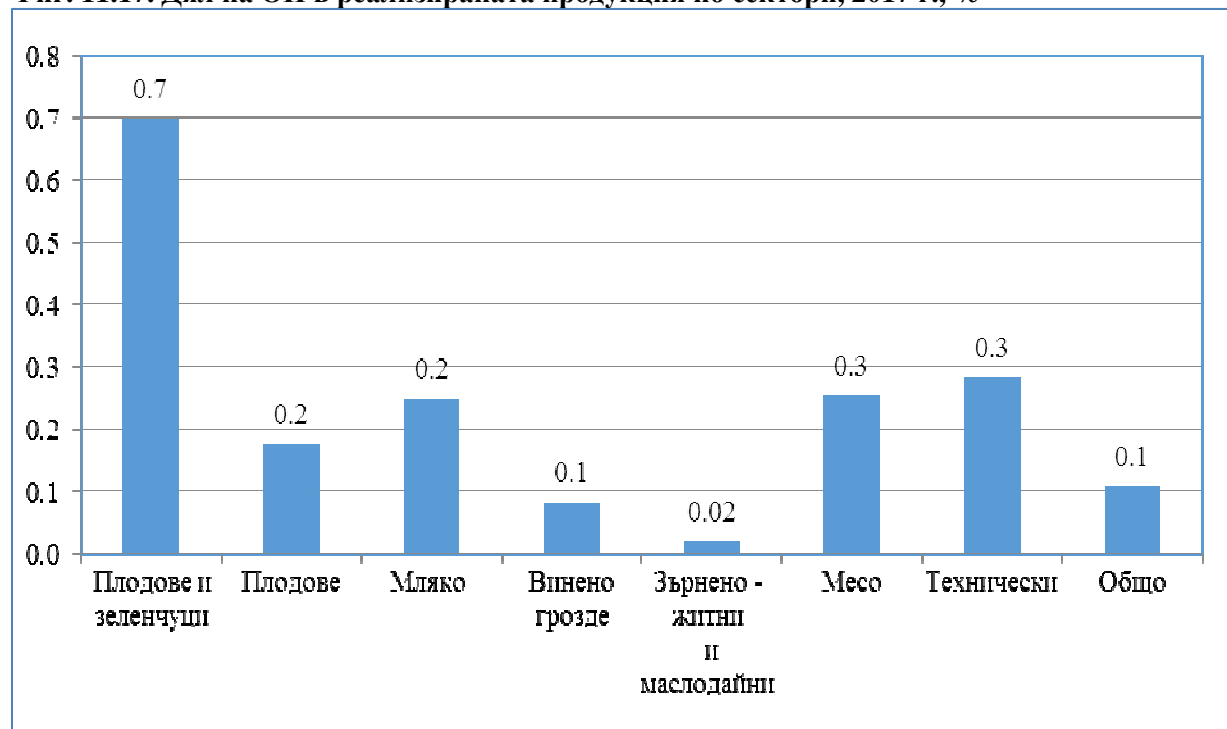

Фиг. 11.16. Разпределение на реализираната продукция от ОП по сектори, 2017 г. млн. лв.

Източник: МЗХГ.

Фиг. 11.17. Дял на ОП в реализираната продукция по сектори, 2017 г., %

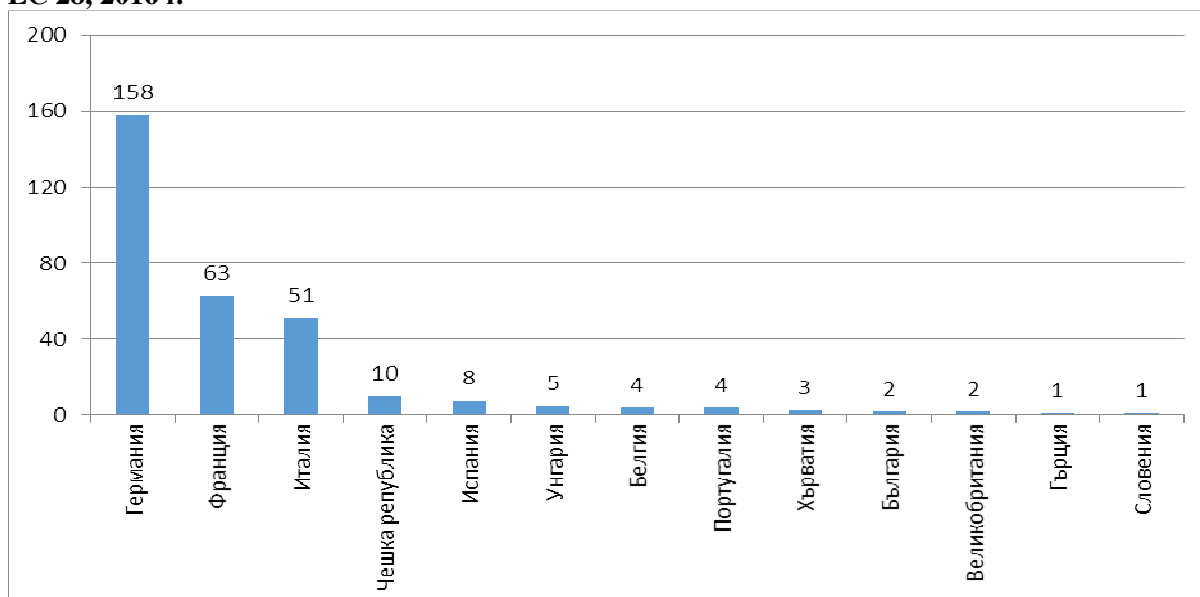

Източник: МЗХГ и собствени изчисления.

Сравнението със страните членки на ЕС показва, че по брой признати организации на производители България към 2016 година, във всички сектори се намира на много голяма дистанция след страните членки на ЕС с най-високи стойности на този показател – Германия, Франция, Италия, Гърция, Португалия, Австрия (фиг. 11.18., фиг. 11.19.).

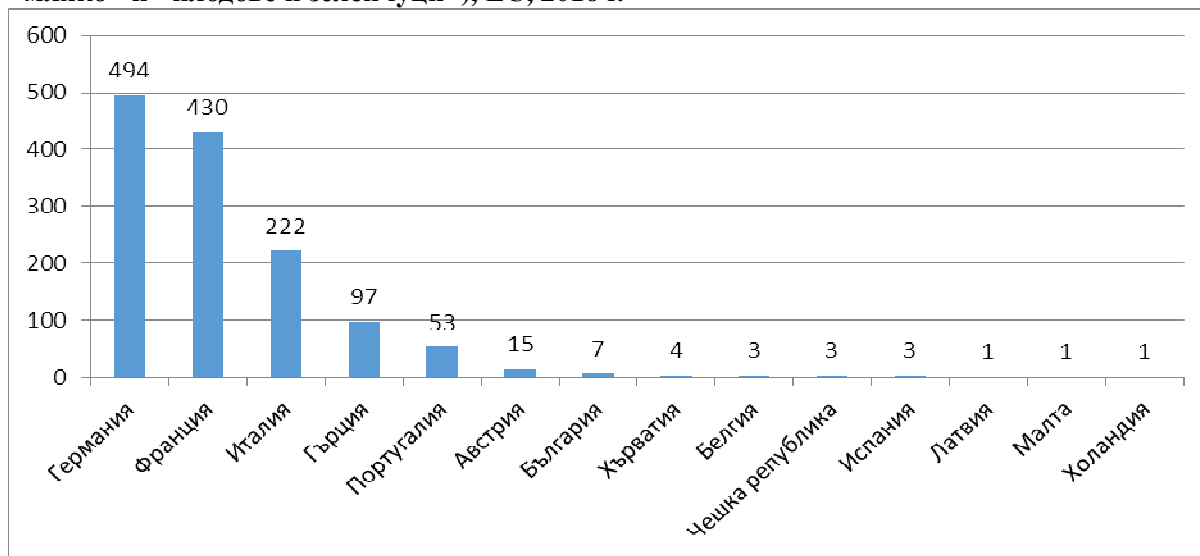

Фиг. 11.18. Признати организации на производители в сектор мляко и млечни продукти, ЕС 28, 2016 г.

Източник: COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Report from the Commission to the European Parliament and the Council The application of the Union competition rules to the agricultural sector {COM(2018) 706 final}.

Фиг. 11.19. Признати организации на производители в други сектори (извън секторите "мляко" и "плодове и зеленчуци"), ЕС, 2016 г.

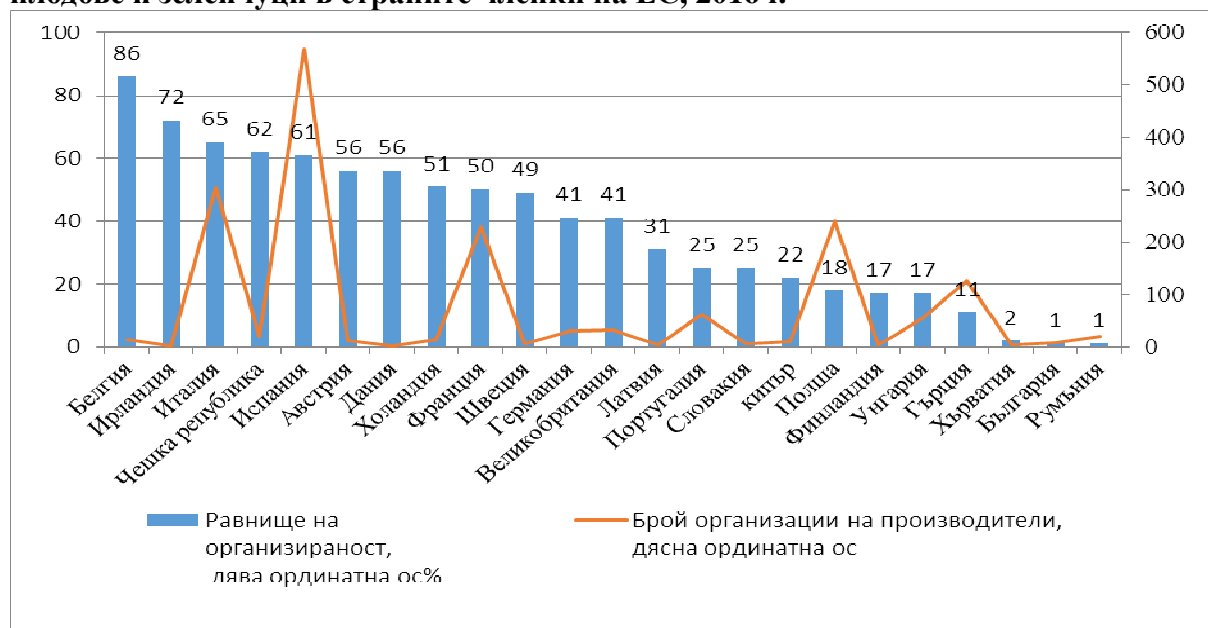
Източник: COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Report from the Commission to the European Parliament and the Council The application of the Union competition rules to the agricultural sector {COM(2018) 706 final}.

Данните за степента на организираност на земеделските производители в сектор "плодове и зеленчуци" за страните членки на ЕС през 2016 г. очертават следната картина. Повече от една трета от страните членки на ЕС са постигнали много висока степен на организираност в този сектор като пазарните дялове на организациите на производители от сектора в тази група страни се движат от 41 % във Великобритания и Германия до 72% - в Ирландия, 61 % - в Испания, 62 % - в Чехия, 65 % - в Италия, и

86% - в Белгия. От новите страни членки на ЕС висока степен на организираност постигат земеделските производители на плодове и зеленчуци в Латвия (31%), Словакия (21%), Полша (18%) и Унгария (17%). На противоположния полюс, с най-слаби резултати са Хърватия, България и Румъния. Правят впечатление данните за Хърватия, където 126 броя организации на производители от сектора постигат едва 2% пазарен дял. Същевременно само две организации в Ирландия реализират 72% от търгуваната продукция на плодове и зеленчуци в страната. Сходна е и ситуацията в Белгия, където 14 организации на производители в сектора осигуряват реализирането на 86 % от продукцията на пазара (фиг. 11.20.).

Фиг. 11.20. Равнище на организираност и реализирана продукция от ОП в сектор плодове и зеленчуци в страните членки на ЕС, 2016 г.

Източник: COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Report from the Commission to the European Parliament and the Council The application of the Union competition rules to the agricultural sector {COM(2018) 706 final}.

В регионален аспект, най-висока степен на организираност към 2017 г., както по брой признати организации, така и по брой стопани, участващи в ОП, имат земеделските производители от Североизточния район. Тук са и най-големите, ако се съди по среден брой на земеделските производители в тях, организации на производители. Същевременно информацията парадоксално показва най-нисък стойностен обем на реализираната от признатите организации на производители продукция, именно в този район. По интегрална оценка, и по трите показателя за организираност, относително най-високи стойности показва югоизточния район, който е и с най-висок стойностен обем на реализираната от организациите на производители продукция. Интересно е да се отбележи, че в този район организациите на земеделските производители са сравнително малки - с най-малък среден брой на участващи в тях земеделски производители спрямо организациите на производители

във всички останали райони. С най-ниско ниво на организираност са земеделските производители Югозападния район (фиг. 11.21.).

Фиг. 11.21. Разпределение на основни показатели за признатите групи и организации на производители по статистически райони, 2017 г.

11.4.2. Нормативна база

Националната нормативна уредба, която определя реда и условията за създаване и признаване на организации на производители и реда и условията за одобряване и изменение на одобрените оперативни програми, след присъединяването ни към ЕС е напълно хармонизирана с европейското законодателство.

Националната нормативна база включва: НАРЕДБА № 11 от 15 май 2007 г. за условията и реда за признаване на организации на производители на плодове и зеленчуци и на техните асоциации и за условията и реда за одобряване и изменение на одобрените оперативни програми; НАРЕДБА № 1 от 28 януари 2015 г. за договорните отношения в сектора на млякото и условията и реда за признаване на организации на производители, техни асоциации и междубраншови организации в сектора на млякото и млечните продукти; НАРЕДБА № 12 от 5 май 2015 г. за условията и реда за признаване на организации на производители на земеделски продукти, асоциации на организации на производители и междубраншови организации и на групи производители.

По реда на споменатите по - горе наредби организациите на производители на земеделски продукти, асоциациите на организации на производители и междубраншовите организации се признават от министъра на земеделието, храните и горите в следните сектори: плодове иззеленчуци; мляко; зърнено-житни и маслодайни култури; медицински и етеричномаслени култури; зърнено-бобови култури; технически култури; картофи; месо и вълна; мед и пчелни продукти; винено грозде; яйца; копринени буби; живи дървета и други растения, луковици, корени и други подобни, рязан цвят и декоративна растителност; семена и посадъчен материал.

Основно изискване за признаване на организация на производители е тя да има минимален брой членове и да обхваща минимален обем или стойност от пазарната продукция. Определянето на оптимален за секторните условия размер на минимален брой членове и минимална стойност на търгуваната продукция може да създаде възможности за ускоряване на процеса на създаване и развитие на организации на производители. Прекалено нисък размер на фиксираните минимални граници за признаване на ОП може да окаже негативно влияние върху тяхната устойчивост, конкурентоспособност, пазарна сила на договаряне и способност да изпълняват оперативни програми. от друга страна, по-високи минимални граници могат да затруднят процеса на създаване на организации на производители.

Изискванията на наредба № 11 от 15 май 2007 г. за минимален брой членове и минимална стойност на предлаганата на пазара продукция за признаване на ОП в сектор производство на плодове и зеленчуци са съответно - 7 броя и 100 000 евро.

С измененията в наредба № 11 от 2015 г. , както и наредба № 1 от 28 януари 2015 г. за договорните отношения в сектора на млякото и условията и реда за признаване на организации на производители, техни асоциации и междубраншови организации в сектора на млякото и млечните продукти, наредба № 12 от 5 май 2015 г. за условията и реда за признаване на организации на производители на земеделски продукти, асоциации на организации на производители и междубраншови организации и на групи производители, изискванията за минимален брой членове и минимална стойност на търгуваната продукция са силно редуцирани: минимален брой членове - 6 и минимална стойност на предлаганата на пазара продукция - 50 000 лева.

Възпиращ фактор за процеса на формиране и развитие на организациите на производители (малък брой признати организации на производители, намаляване на тяхната икономическа мощ и на техните пазарни позиции) би могло да бъде и несполучливо законодателно решение за максималния процент гласове, който може да има отделният член. Точната формулировка на това изискване трябва да осигури предотвратяване на злоупотребата с власт или влияние от страна на един или повече от членовете по отношение на управлението и дейността на ОП като същевременно не демотивира големите производители да членуват в нея.

НАРЕДБА № 11 от 15 май 2007 г. определя 20% максимален дял гласове, който може да има отделният член, впоследствие максималният процент от правата на глас, който може да притежава един член е определен на 40%.

С НАРЕДБА № 11 от 15 май 2007 г. се уреждат условията и редът за одобряване съдържанието и редът за прилагане на оперативни програми на признати организации на производители; дейностите и разходите, които могат да се включват в оперативните програми на признатите организации на производители; условията и редът за подпомагане на групи производители.

Организациите на производители и/или техните асоциации могат да създадат оперативен фонд. Фондът се финансира от финансови вноски от членове на организация на производители и/или на самата организация на производители, или асоциации на организации на производители чрез членовете на тези асоциации; финансова помощ от съюза, която може да бъде предоставена на организациите на производители или на техните асоциации, когато тези асоциации представляват, управляват и прилагат оперативна програма или частична оперативна програма, в съответствие с условията, които се приемат от комисията. Оперативните фондове се използват само за финансиране на оперативни програми, представени на държавите членки и одобрени от тях.

Мотивацията за изготвяне на оперативни програми зависи от това дали стойността на подпомагането надвишава значително разходите на ОП за изготвянето и администрирането на оперативна програма, както и от релевантността на целите на оперативните програми, които са предвидени от законодателството към приоритетните потребности и предпочитания на организациите на производителите в България.

Финансовата помощ от съюза е равна на размера на реално платените вноски в оперативния фонд, платени от членовете на ОП, самата ОП или асоциациите на ОП и е ограничена до 50% от реално извършените разходи. Помощта е ограничена и до 4,1 % от стойността на предлаганата на пазара продукция от всяка организация на производители или от асоциация на такива организации. Допустимо е увеличаване на процента до 4,6% за оп и 4,7% от стойността на предлаганата на пазара продукция при условие, че количеството, което превишава прага от 4,1% се използва единствено за мерки за предотвратяване и управление на кризи.

Също така, предвиденото ограничение за помощ до 50% от реално направените разходи може да бъде увеличено по искане на ОП на 60% за оперативна програма или за част от такава, при изпълнено поне едно от следните условия: представена е от една или повече организации на производители, участващи в схеми, управлявани на междубраншова основа; обхваща единствено специално подпомагане на производството на биологични продукти, включени в обхвата на регламент № 834/2007 на съвета; представлява първата програма, представена от призната организация на производители, която е резултат от сливане на две признати организации на производители; представлява първата програма, представена от призната асоциация на организации на производители; представена е от организации на производители в държави членки, в които организациите на производители предлагат на пазара по-малко от 20 % от продукцията на плодове и зеленчуци; представена е от организация на производители в някой от най-отдалечените региони, посочени в член 349 от ДФЕС.

Съгласно последните изменения на наредбите, признатите организации на производители, които са създали оперативни фондове, могат да включат в оперативните си програми и искане за национална помощ за тяхното допълване в размер до 80 на сто

от собственото им участие. През 2018 г. националната помощ може да бъде в размер до 25 % от стойността на търгуваната от ОП продукция, а от 1.01.2019 г. - не повече от 10% от стойността на търгуваната от ОП продукция.

11.4.3. Фактори, оказващи влияние върху процеса на сдружаване

Оценката на ефекта от Национална стратегии за устойчиви оперативни програми на организации на производители на плодове и зеленчуци в Република България за периода 2009-2013 година, резултатите от анализи на организации на производителите (2016), дават възможност да се класифицират причините за слабото развитие и интерес към организациите на производители в България в следните групи: фактори, затрудняващи участието на определени групи производители в организации на производители; фактори, демотивиращи земеделските производители или определени групи от тях за участие в ОП; слаби резултати от функционирането на ОП; липсата на доверие между земеделските производители, преработвателите и търговци; недоверие в ефективността на българската правосъдна система, което при опортюнистично отношение от страна на някой от участниците в ОП би довело трудности при изпълнение на договорите.

Към първата група фактори спадат административно заложените високи изисквания за обем на продажби. Експерти на МЗХГ, считат, че препятствие пред създаването на ОП се явява липсата на умения за управление на маркетингова организация (свързани с воденето на счетоводство, управление на търговско дружество и т.н.), както и минималните задължителни разходи за функциониране на ОП. (МЗХГ, 2016). В Наредба № 1/2015 г. е предвидено, че ОП на мляко и млечни продукти може да бъде „всяко юридическо лице или ясно обособена част от него“. Тази формулировка се явява вероятно и основно препятствие пред създаването на междубраншови организации при млякото, защото преобладаващата част от преработвателите нямат собствени ферми и не произвеждат мляко, а дори да имат, не могат да обособяват част от ЮЛ, което да се включи в организацията, докато останалата част да продължи да функционира, като преработвател и търговец.

Към втора група фактори могат да бъдат отнесени административните процедури по САПАРД и ПРСР (2007-2013), които се явяват причина за ниската степен на мотивация на фермерите да се сдружават. *Като основна причина за липсата на оперативни програми*, предложени от организации на производители в България, оценката на Националната стратегия 2009-2013 г. посочва размера на финансиране от ЕС и неговото обвързване със стойността на пазарната продукция на съответната организация на производители. Създаваните в България организации на производители на плодове и зеленчуци са много малки в сравнение с организациите в други държави членки. Това се дължи от една страна на малкия размер на земеделските стопанства в страната. От друга страна, в резултат на липсата на доверие между производителите,

създаваните организации на производители не успяват да обединят голям брой индивидуални производители. Малкият размер на организациите предопределя много ниските стойности на обемите на търгуваната продукция. Допълнителен фактор за ниските стойности на търгуваната продукция са по-ниските цени на продаваните плодове и зеленчуци на вътрешния пазар на страната, в сравнение с цените в други държави членки. Така признатите организации на производители не са се възползвали от възможността да изготвят оперативни програми, тъй като стойността на подпомагането, което биха получили се доближава до разходите, които ще направят за изготвянето и администрирането на оперативната програма. Това не дава възможност на организациите на производители да направят реални инвестиции чрез прилагането на оперативна програма.

Значими различия в качеството на произвежданата продукция дължащи се на използваните технологии, мащаб на производство и сортове/породи, също могат да демотивират (възпрепятстват сдружаването), защото се предполага, че ОП трябва да гарантира еднородността на качеството на продукцията на членове си. Т.е. при сдружаване между различни по технологично развитие и размер стопанства към по-изостаналите ще трябва да бъдат насочени по-голямата част от подкрепата получени по линия на европейското подпомагане, което лишава от стимул за участие по-развитите и продуктивни стопанства.

Що се отнася до значението на третата група фактори, данните за резултатите от Националната стратегия за устойчиви оперативни програми на организации на производители на плодове и зеленчуци в Република България за периода 2009-2013 г. разкриват, че докато през първите две години от членството на България в ЕС – 2007 и 2008, започва процес на създаване на организации на производители на плодове и зеленчуци, през 2009 г. този процес спира, а след 2010 г. започва процес на прекратяване на създадените организации на производители. Като основни причини са идентифицирани, както затруднения или невъзможност на признатите организации на производители да отговорят на критериите за признаване, така и нежелание на техните членове да продължи тяхното съществуване. Сдружаването при производителите на селскостопанска продукция не води до очакваните резултати, поради малкото участващи производители, от там и сравнително малкият дял на произведените селскостопански продукти от ОП на пазара и в крайна сметка членуващите в организациите производители не установяват особени ползи от членството си в тях.

11.5. ИЗВОДИ

В резултат на направения анализ бяха идентифицирани положителни тенденции и възможности за подобряване на позицията на земеделските производители във веригата на стойността.

1. Очерта се добра и устойчива позиция на земеделските производители от секторите зърно и технически култури във веригата на стойността за периода 2008-2016 година.
2. Намалява дялът на частично изключените от веригата на стойността земеделски производители (стопанствата с над 50% от продукцията за домашна консумация) - от 69% до под 20% през 2016 година.
3. Нараства търсенето на хранителни продукти, което е предпоставка за повишение на цените на селскостопанските и хранителни продукти.
4. Нараства дялът на изкупните цени на свинско месо в цените на крайния потребител, което е индикатор за подобряване на функционирането на този пазар.
5. Прекратен е спадът и започва процес на оздравяване на изкупните цени в сектор мляко от началото на 2017 година.
6. Стойностите на коефициента на ценова асиметрия на изкупните цени с цените на едро и на дребно в сектор телешко месо са ниски, което означава добър пренос на промените в цените на производител към цените на крайния потребител за този продукт.
7. Поставено е начало на процес на организиране и признаване на организации на производители. Очертава се тенденция на увеличаване на броя и обхвата на организациите на производители след 2015 година. В процеса на признаване на организации на производители освен сектор зеленчуци са включени и секторите мляко, плодове, зърнено-житни култури, етерично-маслени и медицински култури пчелни продукти, месо, технически култури.
8. Поставено е началото на развитие на договорните отношения в сектор мляко.
9. Наличието на регламентирани продажби чрез къси вериги на доставка в секторите мляко, яйца, месо и пчелен мед показва изсветляване на директните продажби. Постигнат е добър ефект от прилагането на Наредба 26 за директните доставки в сектор пчелен мед и пчелни продукти. Към март 2019 година по тази наредба са регистрирани 1185 пчелари, което представлява 16% от общия им брой.
10. Възможностите за подпомагане по ПРСР на ОП и ГП и за инвестиционна подкрепа на късите вериги на доставки, както и за инвестиционна подкрепа на преработката на суровини в земеделските стопанства, са предпоставки за окрупняване на производството и обединяване на производителите. за подобряване на логистиката, съхранението, предлагането и реализацията на селскостопанската продукция.
11. Регулирането на директните продажби води до изсветляването им и до подобряване на качеството и на хигиенните и екологични стандарти при продажбите на хранителни продукти по този канал на реализация.

12. Констатирани бяха наличие на проблемни звена и неблагоприятни тенденции за устойчивото функциониране на веригата на стойността на храните.
13. Намалява дялът на първичното производство от секторите мляко, месо, плодове и зеленчуци в БДС на секторните вериги на доставки за периода 2007-2016 година.
14. Продължава, въпреки отчетеното намаление, да е значителен дялът на земеделските производители, практически изключени от веригата на стойността. С над 50% от продукцията за домашна консумация са близо 20 % от стопанствата.
15. Около 34% от продукцията на мляко не се реализира на пазара или е в сивия сектор. Подобна е и ситуацията в секторите месо от ЕРД и ДРД.
16. Недостатъчно е обезпечаването на производствения асортимент за преработвателната промишленост. Прекалено големият брой малки производители не дава възможност за предлагане на пазара на постоянни по качество партиди и концентрация на съхранението и предлагането.
17. Намаляването на дела на изкупните цени в цените на дребно (с изключение на цените в сектор свинско месо) за периода 2007-2018 година показва, че веригата на стойността е неефективна, прехвърляща доходи от нараснали цени в полза на преработватели и търговци.
18. Големите колебания и периоди на драстичен спад в цените в сектор мляко са пречка за устойчивото развитие на сектор мляко.
19. Измерени бяха високи стойности на ценова асиметрия в предаването на изкупните цени по пазарната верига за секторите зърно, мляко, свинско месо, плодове и зеленчуци.
20. Слаба е вертикалната интеграция на производители и преработватели. Значителните транзакционни и логистични разходи демотивират и двете страни за развиване на сътрудничество.
21. Малък е броят на ОП, както и този на активните членове в ОП и ГП. Ниско е равнището на организираност на земеделските производители, измерено с дял на търгуваната от ОП и ГП продукция в общия дял на продажбите на земеделска продукция. Тези характеристики на ОП определят слабия ефект от функционирането на ОП върху концентрацията на производството, конкурентоспособността, пазарната мощ и договорната сила на земеделските производители. Това е и причината за маргиналното влияние на ОП върху доставката на качествени суровини за преработвателната промишленост и спазването на екологичните стандарти в Българското земеделие. Недоверието и слабият интерес на земеделските производители към ОП и ГП не дават основание за добри прогнози относно тяхното развитие.

22. Нарастващата концентрация и липсата на конкурентни структури в търговията на дребно със селскостопански и хранителни продукти затруднява достъпа на дребните производители до пазара.
23. Висок е конкурентния натиск от внос в секторите месо, мляко, плодове и зеленчуци.
24. Нарастват цените на необходимите производствени ресурси.
25. Нелоялните търговски практики изземват добавена стойност, чрез натиск върху цените и разходите на земеделските производители от страна на търговските вериги.
26. Условията за развитие на къси вериги са рестриктивни.
27. Информацията от регистрите на БАБХ показва слабо развитие на директните продажби на мляко чрез млекомати, както и слабо развитие на директните продажби от фермите в секторите мляко и месо.
28. Липсва напредък по мерките за подпомагане на местни пазари и къси вериги (16.4), и групи на производители (9) от ПРСР 2014-2020.
29. Ниската стойност на подкрепата и високите административни разходи демотивират ОП да се възползват от възможностите за подкрепа на инвестиции чрез прилагането на оперативни програми.
30. В резултат на анализа бяха очертани следните направления за подобряване на позицията на земеделските стопани във веригата на стойността.
31. Обвързване на инвестиционното подпомагане в ХВП с ангажименти за интегриране на местни производители, което ще се отрази благоприятно на всички субекти по веригата на храните.
32. Създаване на орган или агенция за насърчаване на аграрния износ и търсене на пазари за добавяне на стойност.
33. Осигуряване на възможности за по-голяма и адекватна на нуждите и на икономическите показатели инвестиционна подкрепа за късите вериги на доставки
34. Подобряване на нормативната база по посока на определяне на оптимални за секторните условия изисквания за признаване, функциониране и финансиране на ОП и ГП на производители.
35. Приемане на регулаторна рамка на браншовата дейност, което ще благоприятства предприемането на действия за хоризонтална интеграция и колективни инвестиции.
36. Въвеждане на допълнителни механизми и мерки за борба с нелоялните търговски практики и нерегламентирания внос, особено при зеленчуци и плодове. Провеждане на двупосочна борба с нелоялната търговия и злоупотребата с положение, чрез правила и чрез либерализация и повишаване пазарния достъп.

11.6. SWOT АНАЛИЗ

ЦЕЛ 3

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<p>1. Добра и устойчива позиция на земеделските производители от секторите зърно и технически култури във веригата на стойността.</p> <p>2. Стоковите култури, заради спецификата им, имат по-лесен достъп до пазара при ясни механизми за ценообразуване, което намалява пазарната несигурност.</p> <p>3. Уедряване на земеделието и завишаване на контрола и изискванията за получаване на субсидии допринасят за изсветляване в сектора</p> <p>4. Късите вериги за доставка увеличават не само доходите на производителите, но засилват конкуренцията, което е добре за потребителите.</p>	<p>1. Проблем с ниската добавена стойност от земеделие, коренящ се в ниските стойности на единица земеделска и обработваема земя.</p> <p>2. Намалява дялът на първичното производство от секторите мляко, месо, плодове и зеленчуци в добавената стойност</p> <p>3. Има диференциация при изкупните цени на продукцията, малките и средни стопанства получават често по-ниски цени.</p> <p>4. Земеделските производители в отдалечените, планински райони, както и по-слабо развитите срещат повече проблеми пред намирането на най-добрата цена.</p> <p>5. При много от основните продукти има висока асиметрия на изкупните цени с цените на дребно по веригата, което показва слаба интегрираност във веригата на стойността.</p> <p>6. Липсата на доверие и слабостите на институционалната система пречи на сдружаването и затруднява стопаните да реализират продукцията, а преработвателите да намерят суровина.</p> <p>7. Земеделието предоставя сравнително ценово конкурентна, но недостатъчна по обем суровина. На ниво междинна преработка, местната продукция се оскъпява.</p> <p>8. Капацитетът на преработвателните предприятия и тези в ХВП е натоварен частично, което оскъпява продукцията и</p>

	<p>намалява нейната конкурентоспособност.</p> <p>9. Малък брой Организации и Групи на производителите, с малък брой активни членове и с нисък дял на търгуваната от ОП и ГП продукция.</p> <p>10. Слаб ефект от функционирането на ОП върху концентрацията на производството, конкурентоспособността, пазарната мощ и договорната сила.</p>
<p style="text-align: center;">ВЪЗМОЖНОСТИ</p> <p>1. Предприети усилия за регламентиране продажбите чрез къси вериги на доставка в секторите мляко, яйца, месо и пчелен мед.</p> <p>2. Обвързване инвестиционното подпомагане в ХВП с ангажименти за интегриране на местни производители ще се отрази благоприятно.</p> <p>3. Осигуряване на възможности за по-голяма и адекватна на нуждите и на икономическите показатели инвестиционна подкрепа за късите вериги на доставки.</p> <p>4. Търсене на допълнителни механизми за борба с нелоялните търговски практики и нерегламентирания внос, особено при зеленчуци и плодове.</p> <p>5. Европейска воля за борба с нелоялната търговия и злоупотребата с търговско положение, чрез правила и с либерализация и облекчаване на пазарния достъп.</p> <p>6. Необходимост от насърчаване на аграрния износ и търсене на пазари за добавяне на стойност.</p> <p>7. Възможности за насърчаване неизползания потенциал на интегратора в процеса на обединяване в сектора.</p> <p>8. Късите вериги на доставка и специална подкрепа на земеделците в отдалечените</p>	<p style="text-align: center;">ЗАПЛАХИ</p> <p>1. Пазарната конкуренция отвън е истинска заплаха за земеделските производители и без вътрешносекторна и вертикална интеграция бъдещата устойчивост ще е трудна.</p> <p>2. Непропорционална пазарна мощ между отделните нива по търговската и веригата на стойността ощетява най-вече земеделците.</p> <p>3. Институционалните слабости и стопанската неефективност сред малките и средни стопанства ги насочва към нерегламентирани продажби и сивата икономика.</p> <p>4. Съвременният бизнес се окрупнява и капитализира, достъпът до пазара става по-скъп и труден, което застрашава неукрепналото българско земеделие.</p> <p>5. Наличие на висок конкурентен натиск от внос в секторите месо, мляко, плодове и зеленчуци.</p>

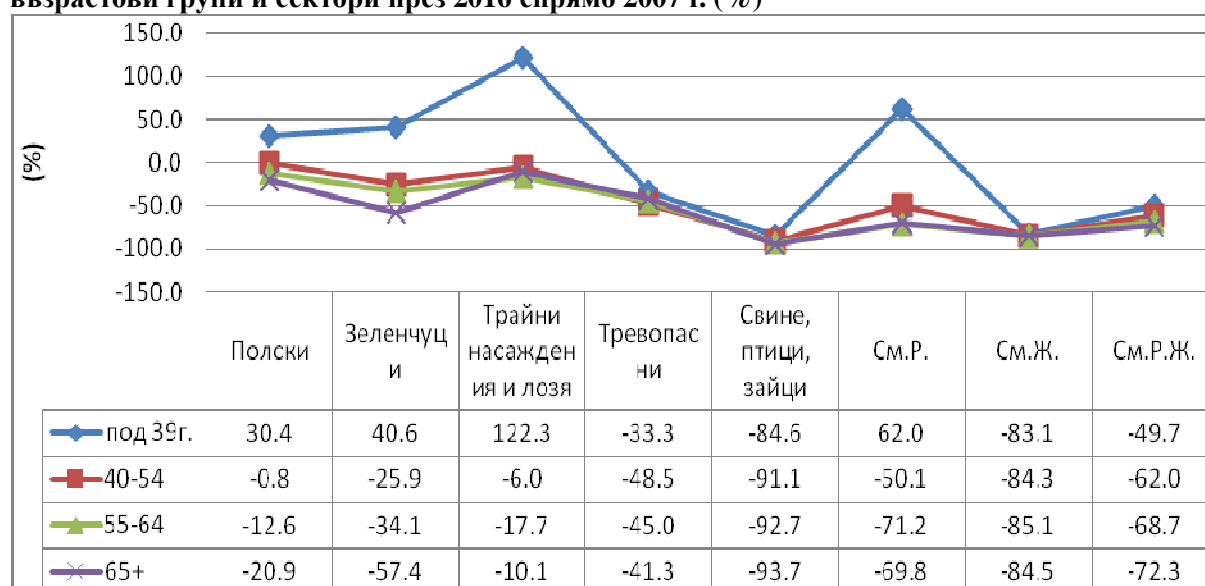
от икономически центрове планински райони може да забави тяхното изоставяне.	
--	--

**12.ЦЕЛ 7 ЗАЕТОСТ И ПРИВЛИЧАНЕ НА МЛАДИ ЗЕМЕДЕЛСКИ
СТОПАНИ**

12.1. АНАЛИЗ НА РАБОТНАТА СИЛА В ОТДЕЛНИТЕ СЕКТОРИ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Тенденциите в изменението на работна сила през периода 2007-2016 г. се характеризират с определени различия между отделните сектори обособени в следната традиционна класификация: полски култури; зеленчукопроизводство; трайни насаждения и лозя; тревопасни животни; свине, птици и зайци; смесени растениевъдни (См.Р.); смесени животновъдни (См.Ж.) и смесени растениевъдно-животновъдни стопанства (См.Р.Ж.). Получените резултати могат да се проследят на фигура 12.1.

Фиг. 12.1. Индекс на изменение на абсолютния брой на земеделските стопани по възрастови групи и сектори през 2016 спрямо 2007 г. (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Анализът на данните от горната графика показва повишен интерес от страна на най-младата възрастова група (до 39 г.) към секторите на растениевъдния подотрасъл, което е положителен сигнал за тяхното подмладяване. Най-привлекателен за младите лица през 10-годишния период, който значително се откроява от останалите сектори е този, свързан с отглеждането на трайни насаждения и лозя (увеличението е над 100%); следва смесено растениевъдното производство, което е белег за ориентация към диференциране на растениевъдното производство; зеленчукопроизводството и отглеждането на полски култури.

При полските култури също се наблюдава увеличение на младите стопанства. Една от причините за нарастване на броя на младите фермери в този сектор „полски култури” е създаването на т.нар. „стопанства на млади фермери”. Това е процес, при който поради наложения таван за субсидиите по СЕПП и допустимата площ, родителите прехвърлят част от стопанството на своите деца. Освен това, стопаните от по-високите възрастови групи, дори да не разделят стопанството си са мотивирани да го

прехвърлят на своите деца, с цел ползването на субсидиите по Схемата за подкрепа на млади стопани и другите специални мерки от ПРСР за млад фермер.

Отбелязаната промяна в реалните предпочитания на младите и изместването на традиционния интерес към зърнопроизводството и другите полски култури от т.нар. уязвими растениевъдни сектори е резултат на мерките за обвързано с производството подпомагане, част от които се отнасят именно до трайните насаждения и зеленчукопроизводството. По данни на МЗХ през 2016 г. броят на младите стопани, отглеждащи тези култури е нараснал почти двойно в сравнение с 2011 г. (1.9 пъти). Освен това, голяма част от тях са млади овощни насаждения, които тепърва ще дават плод и може да се очаква още по-засилен интерес към трайните насаждения. Повишеният интерес към отглеждането на овощки и зеленчуци през последните години изисква влагането на повече жив труд, което естествено рефлектира върху увеличената трудова заетост. Следва да се отбележи, че добрата стойност на индекса на навлизане на млади хора в отглеждането на трайни насаждения не се покрива с толкова внушителното им реално присъствие в този сектор. Техният абсолютен брой през 2016 г. е под 5 хил. души (4190 лица), което е крайно недостатъчно за коренна промяна. Подобно е положението със зеленчукопроизводството, където броят на младите лица е под 2000 души (1350 през 2016 г.) Въпреки слабите положителни промени, те са ясен сигнал че избраната посока относно насърчаването на заетостта в уязвимите растениевъдни сектори е правилна. Ако продължат тези сектори да са обект на специални финансови стимули, в бъдеще може да се очаква по-нататъшно увеличаване на работната сила в тях и то главно младата.

Основните причини за увеличения брой на стопанствата на младите фермери в растениевъдния подотрасъл са следните: политиката за подпомагане на определени култури, обвързана с производството в секторите плодове и зеленчуци; специалните Схеми за подпомагане на младите стопани и заложените инвестиционни мерки в ПРСР; предприетите действия от страна на по-възрастните фермери по прехвърляне на цялото стопанство или на част от него на своите деца, с цел ограничаване размера на стопанството. Това е характерно предимно за сектор зърнопроизводство, отглеждането на маслодайни и други полски култури.

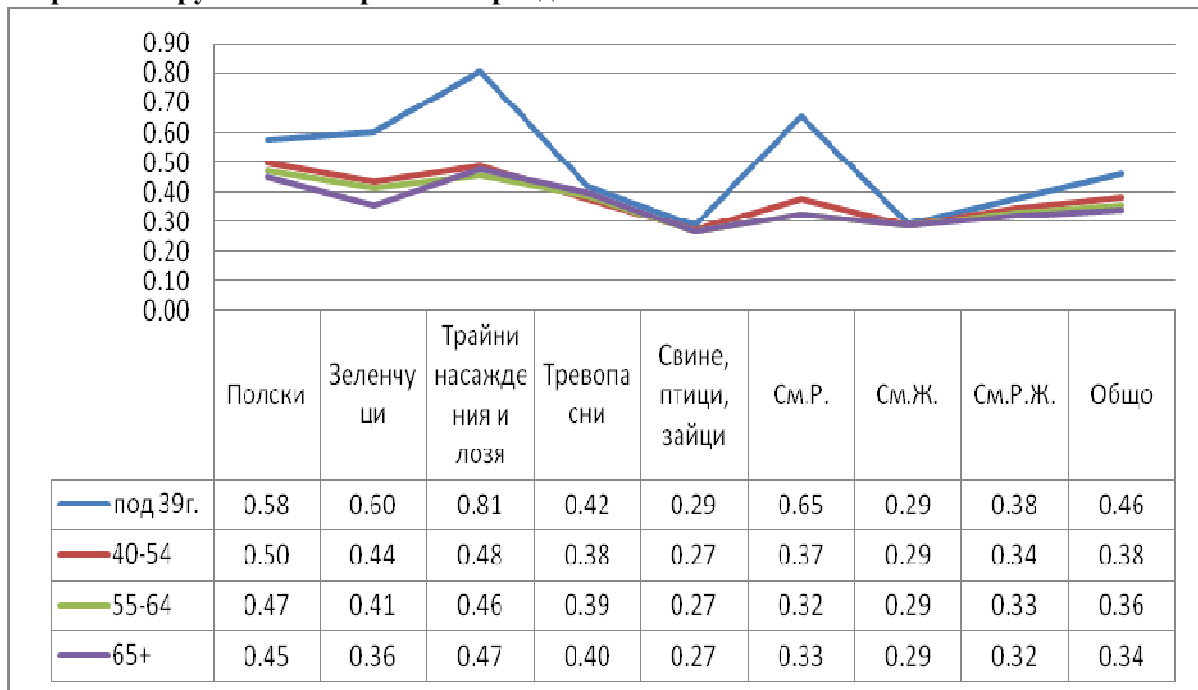
За съжаление, не така оптимистични са получените резултати и прогнозните очаквания по отношение на развитието на работната сила в животновъдните подсектори. Във всички възрастови групи е налице значителен спад на работната сила, като най-силно този процес протича в ЗС, специализирани в отглеждането на зърноядни животни (между 84% намаление при младите лица и над 90% при по-високата възрастова група). Много висока редукция е характерна при смесените животновъдни стопанства - с над 80% спад при всички възрасти. Относително по-добро е положението в ЗС с отглеждането на тревопасни животни. При тях намалението е малко под 50%, като сравнително най-слабо то е при лицата до 39 г. Млади те лица до 40 г. в

отглеждането на говеда, овце и кози през 2016 г. са с 1/3 по-малко в сравнение с 2007 г. Подобно на уязвимите растениевъдни сектори, които бяха допълнително стимулирани, така и тези животновъдни сектори получиха допълнителна финансова подкрепа, обвързана с производството. Въпреки това, специалните мерки за подпомагане на отглеждането на тревопасните животни не са донесли желаните положителен ефект върху привличането и задържането на работна сила в сектора.

Динамиката в изменението на мениджърския състав по възрастови групи, в т.ч и на тези до 40 г. може да се проследи и чрез т.нар. нормализиран динамичен индекс (фигура 12.2.). Той се движи в границите от 0 до 1. Стойност 0 означава, че съответната възрастова група ще се заличи, а при стойност 1- всички фермери ще са в тази възрастова група. При 0.5 не се констатира промяна в броя на мениджърите от съответната възрастова група.

Фиг. 12.2. Нормализиран индекс на динамиката на земеделските стопани от различните възрастови групи по секторите за периода 2007-2016 г.

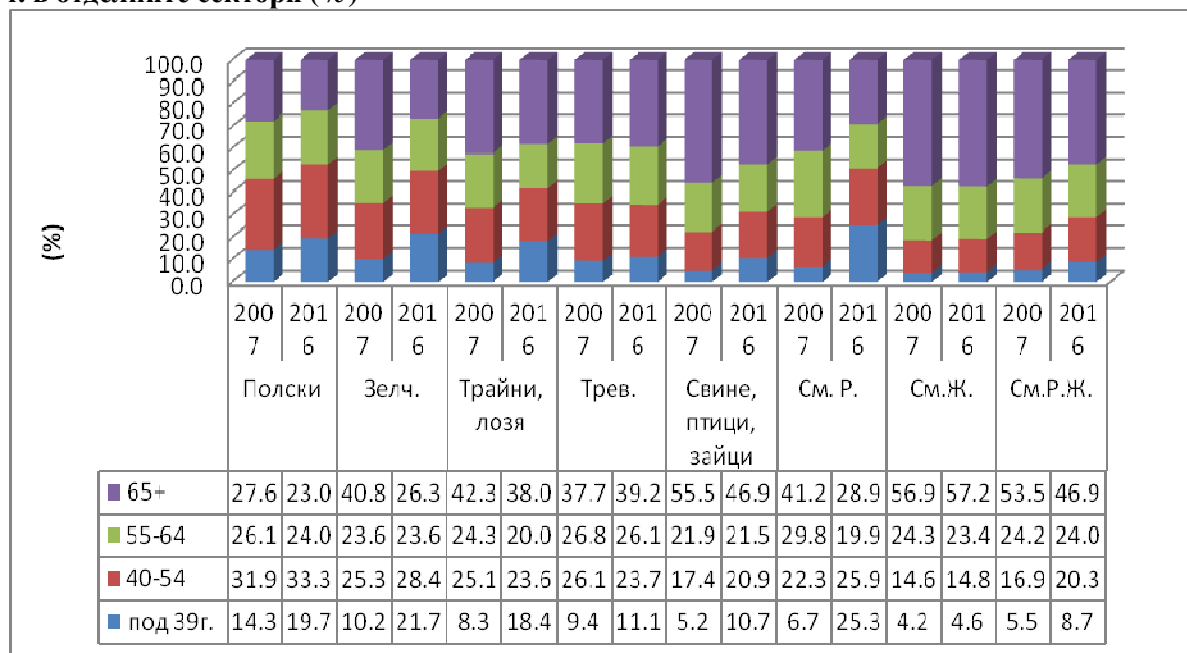

Данните от горната фигура са сходни с резултатите във фигура 12.1. Броят на лицата под 39 г. се е увеличил при земеделските стопанства, специализирани в отглеждането на трайни насаждения; от смесено-растениевъден тип; в зеленчукопроизводството и при полските култури. Стойността на стандартизирания индекс за младите фермери е под 0.5 при всички животновъдни стопанства. Това означава, че е налице в тези стопанства редуциране на фермерите до 39 г.

Различните посоки и темпове на изменение на работната сила в отделните сектори през периода 2007-2016 г. са оказали влияние върху съответните промени във тяхната възрастова структура (фигура 12.3.).

Фиг. 12.3. Изменение във възрастовата структура на земеделските стопани през 2007-2016 г. в отделните сектори (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Нараснал е относителният дял на лицата до 39 г. във всички растениевъдни сектори, което кореспондира с отбелязаните тенденции на тяхното увеличение, като най-голямо е то при смесените растениевъдни стопанства, зеленчуковите и тези с отглеждане на трайни насаждения. През 2016 г. обхватът на младите хора, заети в различен тип диверсифицирани растениевъдни стопанства достига ¼; при стопанствата, специализирани в зеленчукопроизводството е 21.7%, а на тези в отглеждането на трайни насаждения - 18.4%, което е над средното за страната. В стопанствата, специализирани в отглеждането на свине, птици и зайци относителният дял на младите фермери бележи ръст – близо два пъти; при тревопасните също се наблюдава увеличение на дела на младите стопани – с близо 2%; при стопанствата от смесено растениевъдно-животновъден тип – с приблизително 3%. На приблизително едно равнище се запазва относителният дял на младите в стопанствата от смесено животновъден тип. Резултатите от използването на синтезиран показател (със стойности от 0 до 1) по отношение на относителните величини показва несъществени различия между отделните сектори (фигура 12.4.).

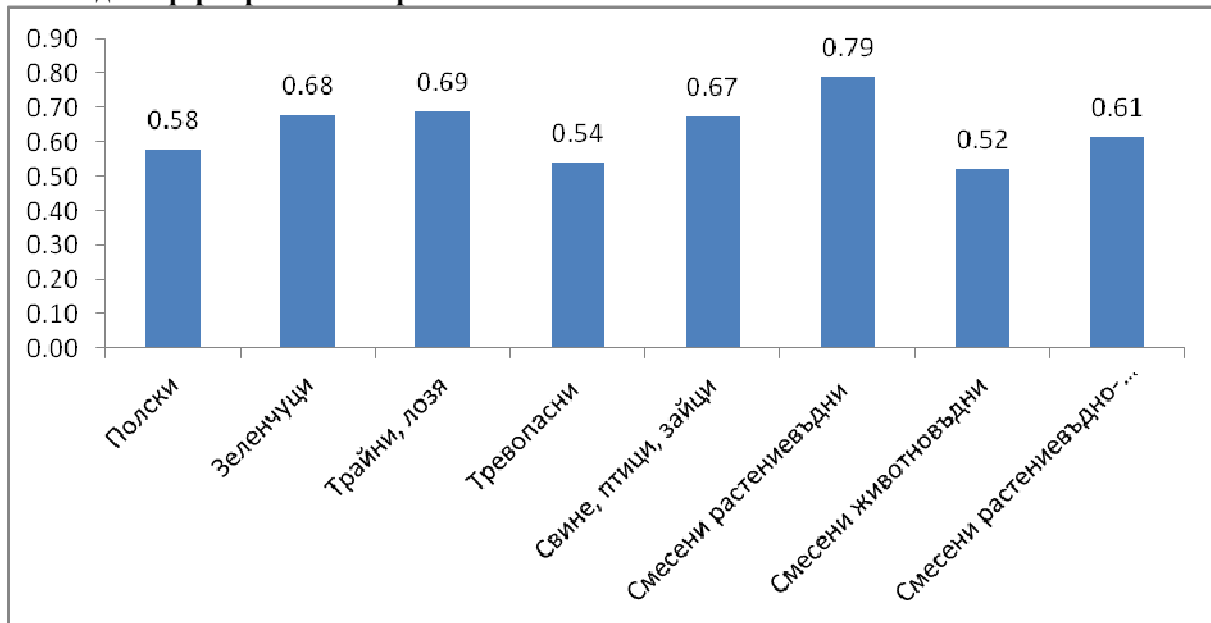
Както се вижда, за всички стопанства, независимо от производствената им специализация интегралният коефициент е по-голям от 0.5, което е допълнително доказателство, че техният относителен дял не се е намалил през 2016 спрямо 2007 г.

Младите фермери и в животновъдните стопанства относително се запазват или дори увеличават. Тези сами по себе си добри относителни резултати не следва да се абсолютизират, защото зад тях стоят както вече анализирахме намаляващи стойности на абсолютния брой на младата работна сила във всички животновъдни сектори и в

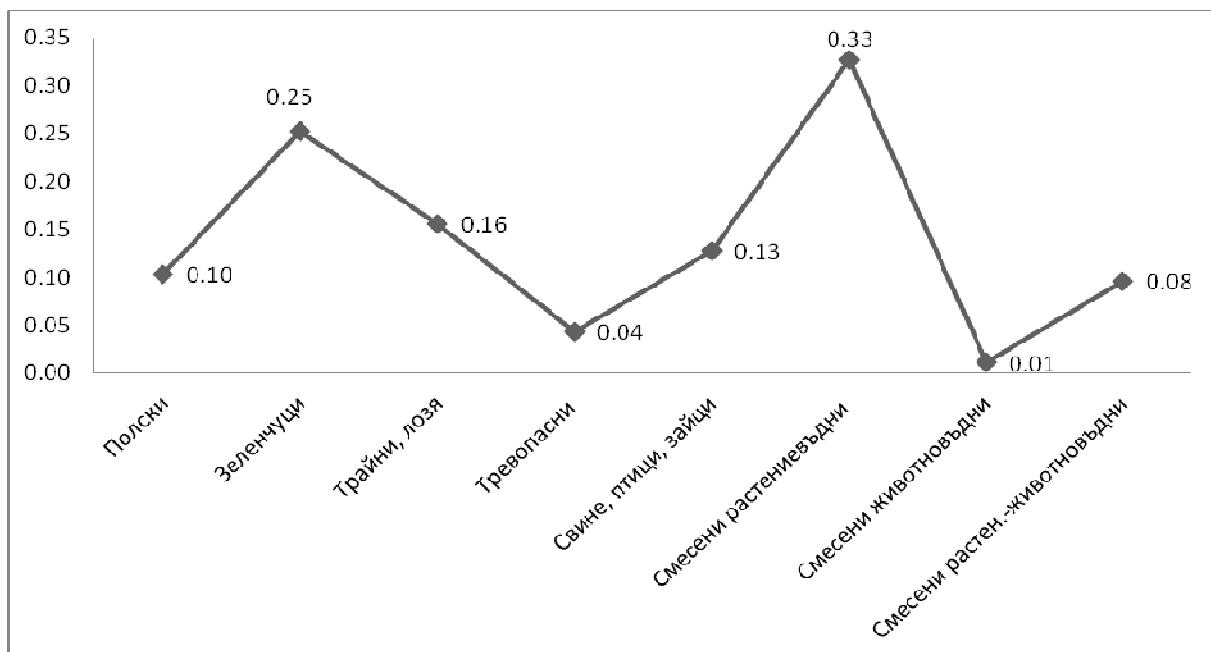
стопанствата от смесено растениевъдно-животновъден тип. Релевантно на ръста на младите лица се наблюдава спад на дела на работната сила от най-високата възрастова група, при зеленчуците с 14-15%, а при трайните насаждения и полските култури с по 4-5%. Получената комплексна оценка на настъпилите различия във възрастовата структура на работната сила през 2016 г. спрямо 2007 г. в отделните сектори с помощта на интегралния коефициент на структурните промени е представена на фиг. 12.5.

Фиг. 12.4. Стойности на синтезиран индекс, отчитащ измененията в относителните дялове на младите фермери по сектори

Източник: Авторска графика с изчисления.

Фиг. 12.5. Стойности на интегралния коефициент на изменения във възрастовата структура на младите стопани по сектори през 2016 г. спрямо 2007 г.

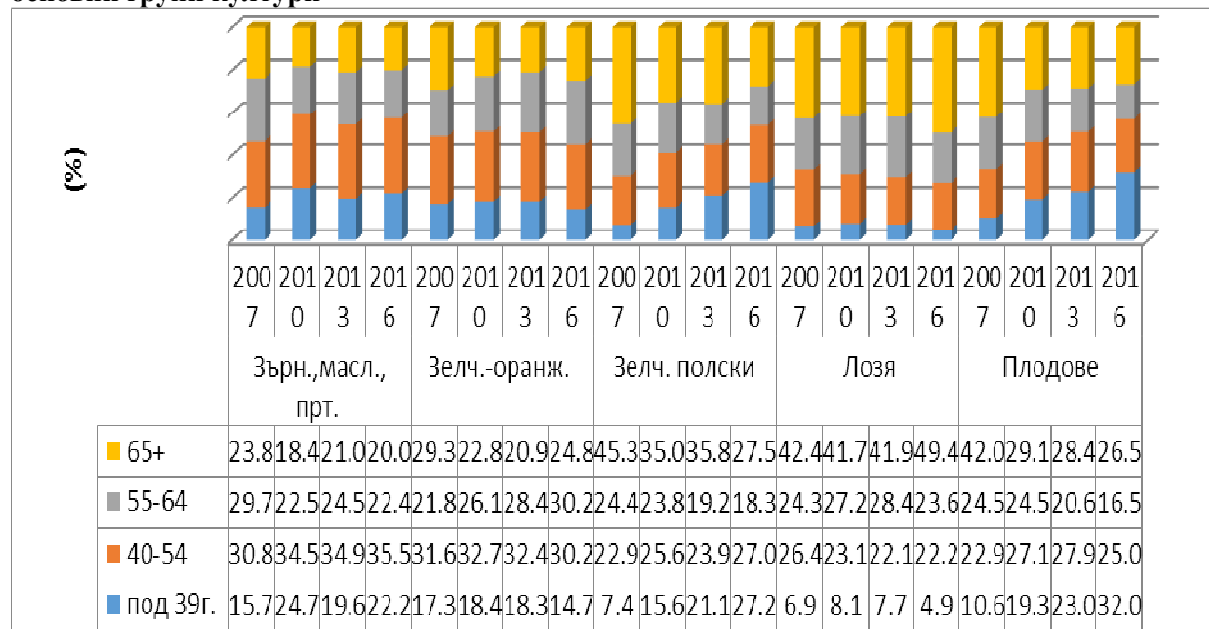
Източник: Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Анализът на данните в горната графика показва, че най-значими са различията в смесено-растениевъдния сектор и зеленчукопроизводството. В умерена степен изследваните различия са при секторите: трайни насаждения; свине, птици, зайци и полските култури. Почти идентични са възрастовите структури на работната сила в стопанствата, специализирани в отглеждането на тревопасни животни и при останалите два сектора от смесен тип: със смесено животновъдно и смесено растениевъдно-животновъдно направление. През периода 2007-2016 г. са налице по-осезаеми възрастови изменения в секторите, в които от една страна темпът на намаление във високите и средни възрастови групи е значителен и от друга, тези сектори представляват определен предприемачески интерес за младите хора.

Измененията във възрастовата структура на земеделските стопани по основни групи култури може да се проследи на фигура 12.6.

Фиг. 12.6. Динамика в изменението на възрастовата структура на земеделските стопани по основни групи култури

Източник: Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Анализът показва, че най-чувствително е нараснал дялът на младите фермери специализирани в отглеждането на плодове - от 10.6% на 32%; тези в полското зеленчукопроизводството – от 7.4% на 27%. Увеличение на младите стопани, въпреки че е по-слабо, се наблюдава и при културите със слята повърхност- от 15.7% на 19.6% . При оранжерийното производство на зеленчуци и при лозята дялът на младите фермери остава почти неизменен. Предприетите мерки са имали най-благоприятен ефект при отглеждането на плодове и зеленчуци на открито, и почти нулев ефект при оранжерийните зеленчуци и лозята. Разходите в оранжерийното производство са прекалено големи и получените субсидии в много малка степен могат да ги покрият (под 10%), с което се обяснява липсата на положителен ефект при тях.

През последните години има засилен интерес към отглеждането на етерично-маслени култури и медицински култури (маслодайна роза, лавандула, мента, маточина); закупуване на нови кошери и отглеждане на пчелни семейства. По данни на МЗХ броят на младите стопани, които през 2016 г. са отглеждали етерично маслени и лечебни култури е нараснал повече от два пъти в сравнение с 2011 г. (от 694 на 1 403 души). Критериите за финансово подпомагане при отглеждането на лечебните растения през в ПРСР 2014-2020 не позволяват в повечето случаи, особено за малките фермери да кандидатстват само с билки (<https://www.naas.government.bg/bilki/finansovo-podpomagane.html>). Те трябва да се съчетаят с други култури, за да се достигне изискването за определен стандартен обем на стопанството. Това изискване има двояко значение: от една страна то има възпиращо действие върху фермерите, които досега не са се занимавали със земеделие и желаят да започнат земеделска дейност с отглеждането, единствено на този вид растения. От друга страна, за съществуващите вече стопанства, в които има благоприятни почвено-климатични и природни условия за отглеждането на лечебни растения, финансовото стимулиране е допълнителен мотивиращ фактор за диверсификация на тяхната дейност, съответно увеличаване влагането на повече жив труд, до допълнителни приходи и като цяло повишаване на доходите им.

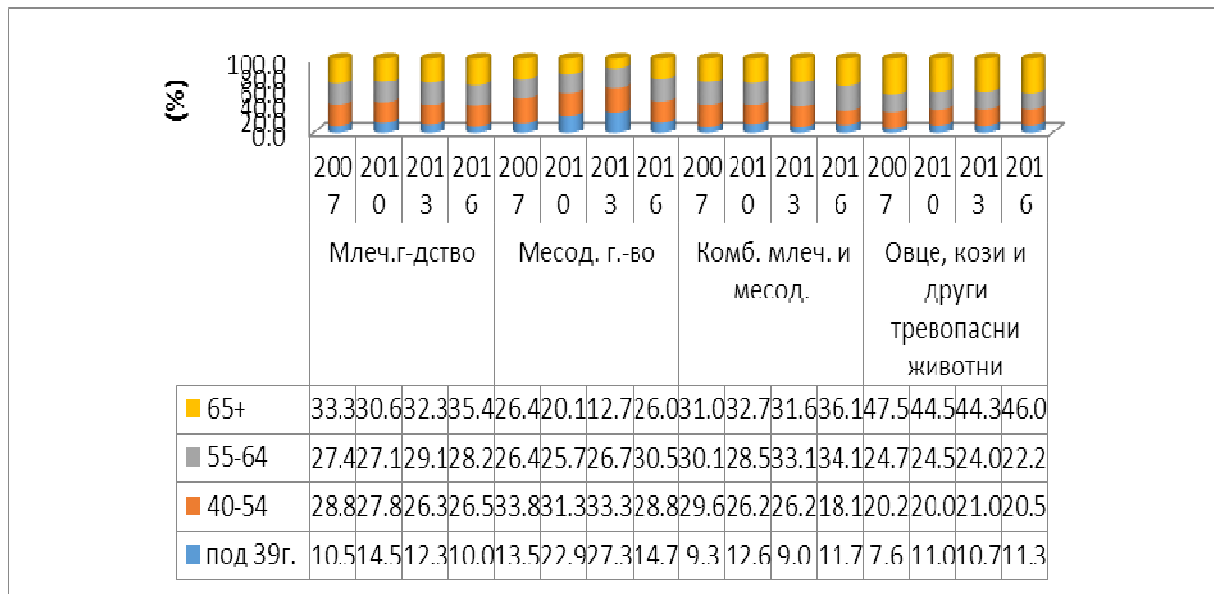
Намаление на броя на младите фермери през 2016 г. спрямо 2011 г. се наблюдава при отглеждането на картофи от порядъка на 9.5% (Данни от МЗХ - регистър на З.С.). Дините и пъпешите са включени в групата на зеленчуците и земеделските производители с минимум 0.5ха имат право на подпомагане по схемата за обвързано подпомагане за зеленчуци (зеле, дини и пъпеша), но въпреки това интересът от страна на младите фермери към тази култура е отслабнал. Намалението на техния брой през 2016 г. спрямо 2011 г. е с 16%. (Данни от МЗХ - регистър на З.С.) Действащите схеми за подпомагане (Национална програма по пчеларство 2014-2016 г. и 2017-2019 г.) в голяма степен обяснява засиления интерес към пчеларството - близо два пъти се е увеличил делът на младите пчелари през 2016 г. спрямо 2011 г. (с 91.2%). Това е положителен знак за по-нататъшно продължаване на финансовото им стимулиране, с цел постигането на безопасни и конкурентни на вътрешния и международен пазар пчелни продукти.

Измененията във възрастовата структура на мениджърския състав на стопанствата в животновъдството по основни видове животни може да се проследи на фигура 12.7.

Анализът на горните данни показва, че през изследвания период се е увеличил делът на младите фермери, специализирани в отглеждането както на дребен, така и на едър рогат добитък. Следва да се има предвид, че тези данни показват относителните изменения, но не и измененията в техния абсолютен брой. Абсолютните промени във възрастовите групи са представени на фигура 12.8.

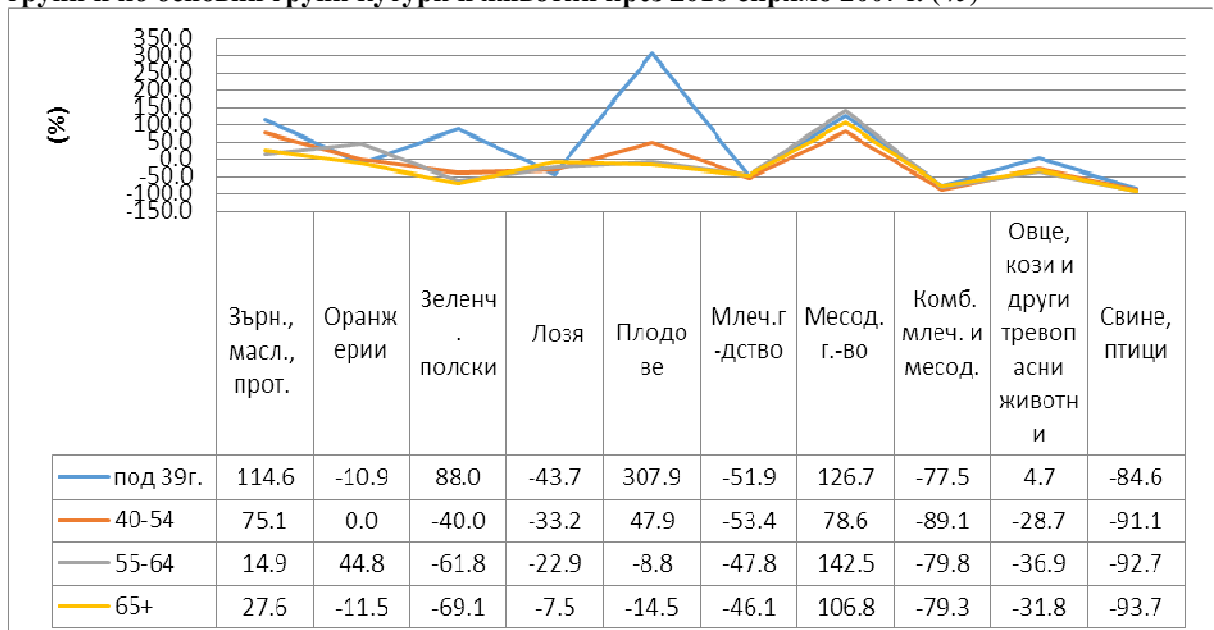

Фиг. 12.7. Динамика във възрастовата структура на мениджърския състав на животновъдните стопанства по основни видове животни през 2007-2016 г. (%)

Източник: Авторска графика и изчисления с данни от Евростат.

Фиг. 12.8. Индекс на изменение на абсолютния брой на мениджърите по възрастови групи и по основни групи култури и животни през 2016 спрямо 2007 г. (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Сравнителният анализ между относителните и абсолютните изменения във възрастовите групи показва съществени различия. Както е видно, налице е намаление на броя на младите фермери при следните групи култури и видове животни: оранжерийното производство на зеленчуци, лозя, млечно говедовъдство, при комбинираното млечно с месодайното направление и при свинете и птиците. Най-значително увеличение бележи броят на младите фермери, специализирани в отглеждането на плодове – повече от три пъти; при културите къс слята повърхност и

при полските зеленчуци. Внушителната цифра при плодовете се дължи на факта, че базата за сравнение е много ниска- през 2007 г. са регистрирани едва 890 млади фермери, през 2016 г. техният брой нараства на 3630. Този резултат преди всичко е следствие от поощрителните мерки за създаване на трайни насаждения (черупкови - предимно орехи и бадеми, семкови и костилкови плодове). При отглеждането на културите със слята повърхност: зърнени, маслодайни и протеинови култури също се наблюдава увеличение на броя на младите стопани с 115%. През 2016 г. техният брой почти е изравнен с този в сектор „плодове и зеленчуци”. Очевидно, младите стопани имат по-голям интерес към отглеждането на овощията и полското зеленчукопроизводство, в сравнение с традиционното зърнопроизводство.

При животновъдните сектори, с изключение на месодайното говедовъдство и дребния рогат добитък е налице спад в абсолютния брой на младите фермери: при млечното говедовъдство с близо 52% и при свинете и птиците с приблизително 85%.

Според неофициални източници, са констатирани редица нарушения от страна на част от бенефициентите, свързани с неспазване на необходимите изисквания за получаване на паричната подкрепа или след като вече тя е получена се нарушават задължителните условия при усвояването на финансовите средства. Поради тази причина, при конкретното изпълнение на някои финансови схеми се е наложило няколкократно спиране на изплащането, после отново подновяване, което е предпоставка за несигурност и отслабване на интереса към съответните видове култури и животни. Такива примери, отново да подчертаем, по неофициална информация има по отношение на изпълнението на мерките за отглеждане на пчелни семейства; на пълпъдъци, друг вид птици и зайци; лечебни растения и др. Тук са визирани специфични видове култури и животни, но проблеми от подобно естество практически съществуват и при отглеждането на основните земеделски продукти. Определените и регламентирани финансови параметри в схемите за насърчаване отглеждането на отделните култури и животни сами по себе си не са достатъчно условие за изпълнението на заложените в тях цели. Пречки от чисто административно-субективен характер могат да демотивират фермерите и да забавят успешното прилагане на финансовите схеми.

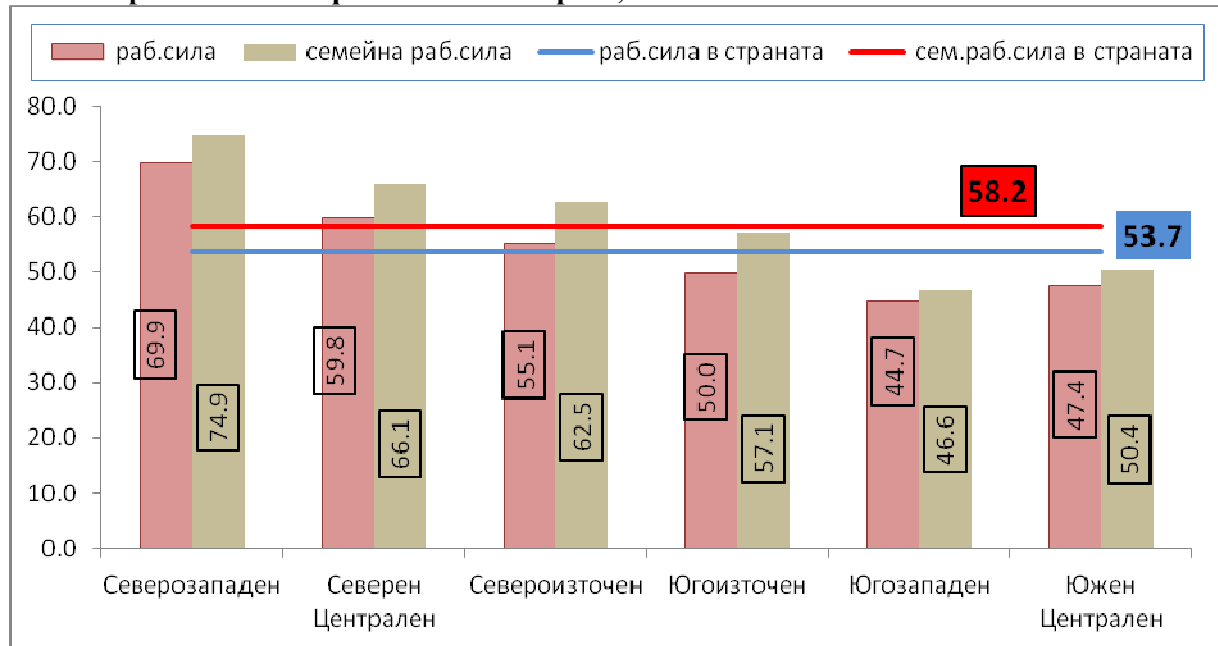
12.2. АНАЛИЗ НА РАБОТНАТА СИЛА В СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО НА РЕГИОНАЛНО РАВНИЩЕ

Тенденциите на намаление на работната сила в земеделието са характерни за всички райони на планиране. Най-силно това е изразено в Северозападния район на планиране (СЗР) - с близо 70%; следват Северен Централен (СЦР)- с 60% и Североизточен (СИР) – с 55%. Под средното намаление в страната са районите от Южна България, като най-нисък е спадът в Югозападния район (ЮЗР) – с 44.7%.

Различията в процеса на съкращаване на заетата работна сила в земеделието между отделните райони е на границата между умерената и значителната степен, което по-строго се доказва от стойността на коефициента на вариация (24.5%). В процентно отношение намалението на работната сила в отделните райони е представено на фигура 12.9.

Фиг. 12.9. Намаление на работната сила в отрасъла в т.ч и на семейната работна ръка през 2016 г. спрямо 2007 г. по райони на планиране, %

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Намалението на заетата работна сила в земеделието е съпроводено с още по-голямо намаление на семейната работна ръка. Намалението е абсолютно и относително във всички райони на планиране. По-осезаемо това намаление се наблюдава в Северна България - с около 10 пункта повече от средното за страната като най-голямо за пореден път то е в Северозапада (с 16.7%). В Югоизточна България динамиката в изменението на обема на семейната работна ръка се доближава до средното изменение в страната. Отклоненията в намалението на семейната работна ръка от средното е по-силно изразено, в сравнение с различията по отношение на спада на цялата работна сила (коефициентът на вариация е равен на 30.0%).

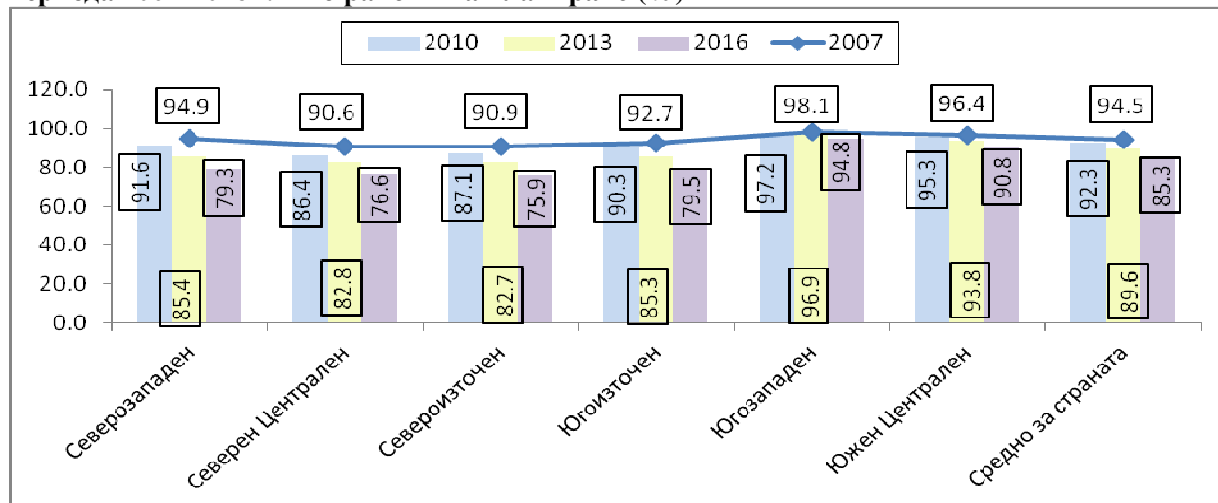
По-бързият темп на намаление на семейната заетост, в сравнение със спада на цялата земеделска работна сила, води до съответни изменения в структурата на работната сила. Делът на семейната работна ръка продължава да бъде доминиращ, но през изследвания период бележи затихваща роля (фигура 12.10.).

Намалението на обхвата на семейната работна ръка в общата структура на заетата работна сила средно за страната намалява от 94.5% през 2007 г. на 85.3% през 2016 г., т.е то е малко под 10% (9.2%). Отново и съвсем закономерно през 2016 г. в сравнение с 2007 г. значението на семейната работна сила намалява по-забележимо в

Северна България - с около 15 пункта над това през 2007 г. като най-голямо е в Северозапада (с 15.7% по-високо). Югоизточна България също бележи достатъчно голямо намаление на дела на семейната работна ръка (с 13.2% по-голямо спрямо 2007 г.). В Югозападна България намалението на относителния дял на семейната работна ръка е под средното за страната намаление (с 3.3% по-ниско).

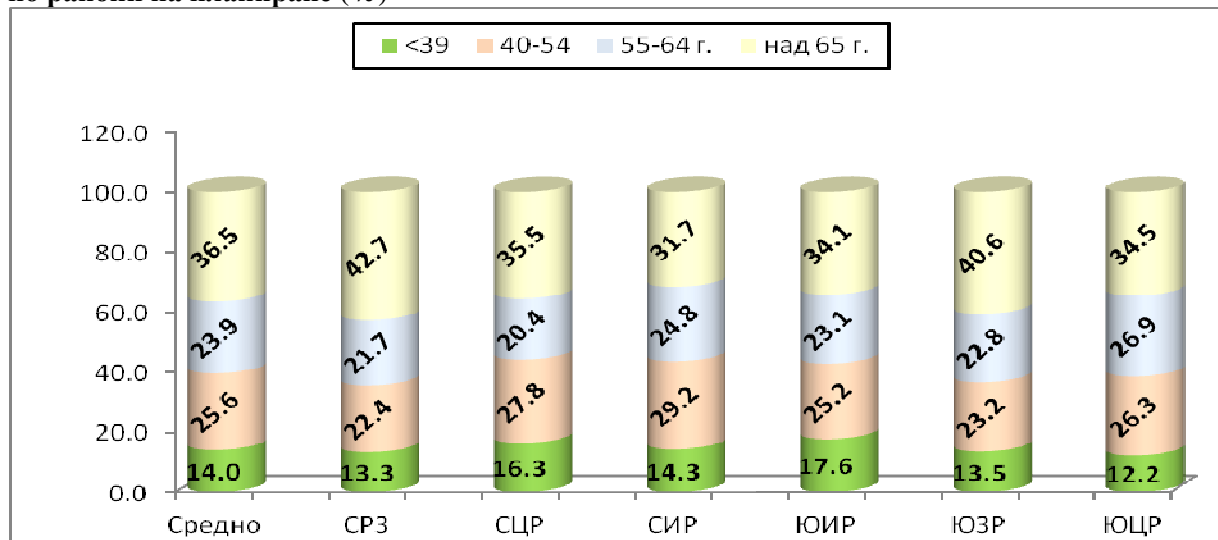
Фиг. 12.10. Относителен дял на семейната работна ръка в общата работна сила през периода 2007-2016 г. и по райони на планиране (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Във възрастово отношение между отделните райони не се наблюдават съществени различия (фигура 12.11.).

Фиг. 12.11. Възрастова структура на управителите на земеделските стопанства през 2016 г. по райони на планиране (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

По-строго математически това се доказва от коефициента на вариация, чиито стойности при отделните възрастови групи се движи между 10% и 14%.

Във всички райони е налице редуциране на мениджърския състав. Поради естествени социално-демографски причини най-осезаемо това засяга лицата над 65

години, при които коефициентът на смъртност в селските райони е най-висок и той е по-голям както от средното за европейските страни, така и сравнение с този в градовете. Редица нерешени проблеми с медицинското обслужване, особено в малките и отдалечени населени места, които продължават да съществуват от години насам обуславят именно високата смъртност сред най-възрастното селско население. Между отделните райони на планиране смъртността на селското население варира, като над средния за страната коефициент на смъртност (в ‰) е при лицата над 65 г. (67.6 смъртни случаи на 1000 души от селското население) е в СЗР (73.6 ‰); СЦР (70.1 ‰) и ЮИР (69 ‰). При останалите райони смъртността в тази възрастова група е по-ниска от средната за страната.

Намалението на земеделската работна сила, в т.ч и на мениджърите в отделните райони на планиране, следва картината на протичащите в тях от десетилетия насам отрицателни демографски процеси. С оглед ключовото значение на човешкия потенциал като социална база за формирането на работната сила в отрасъла, по-нататък съвсем накратко са разгледани основните белези на демографската ситуация в селата.

Общата тенденция към съкращаване на човешките ресурси в селата е характерна за всички райони на планиране, но темпът на този процес най-силно се проявява в СЗР и СЦР, съответно 21.9% и 19.8% за последните 10 години. В ЮЗР и ЮЦР намалението на селското население е по-малко (съответно 11.2% и 11.9%), което се дължи на задържащото се население в селата около столицата и втория по големина град в България - Пловдив. Мигриращите от другите части на страната предпочитат да се заселват както в столицата и в другите големи градове, така и в близките около тях села. Сходни процеси протичат и в областите около Черноморието (СИР и ЮИР), където намалението на селското население е под средното за страната.

През следващото десетилетие ще продължи негативната тенденция на развитие на демографските процеси в селските райони като се очаква общият брой на селското население да падне под 1.5 милиона души. Слабо развитите икономически дейности в селските райони и свързаните с това висока безработица, състоянието на социалната и техническа инфраструктура стимулират предимно младите жители в селата и малките градове да търсят препитание да и се концентрират в големите селищни центрове, столицата или да емигрират в чужбина. Може да се заключи, че изпълнението на мерките, залегнали в ПРСР, които се отнасят пряко до издигане качеството на живот на селското население и разнообразяване на селската икономика не са изиграли решаваща роля за постигането на траен и положителен обрат в механичното движение на населението. Според УС на Асоциацията на българските села тенденцията към депопулация ще продължи, ако се запази досегашният подход към усвояване на еврофондовете, предназначени за развитието на селските райони. Някои кметове на села и представители на Асоциацията споделят мнението, че общините са бенефициенти на средствата за селските райони, а те в по-голямата си част не правят

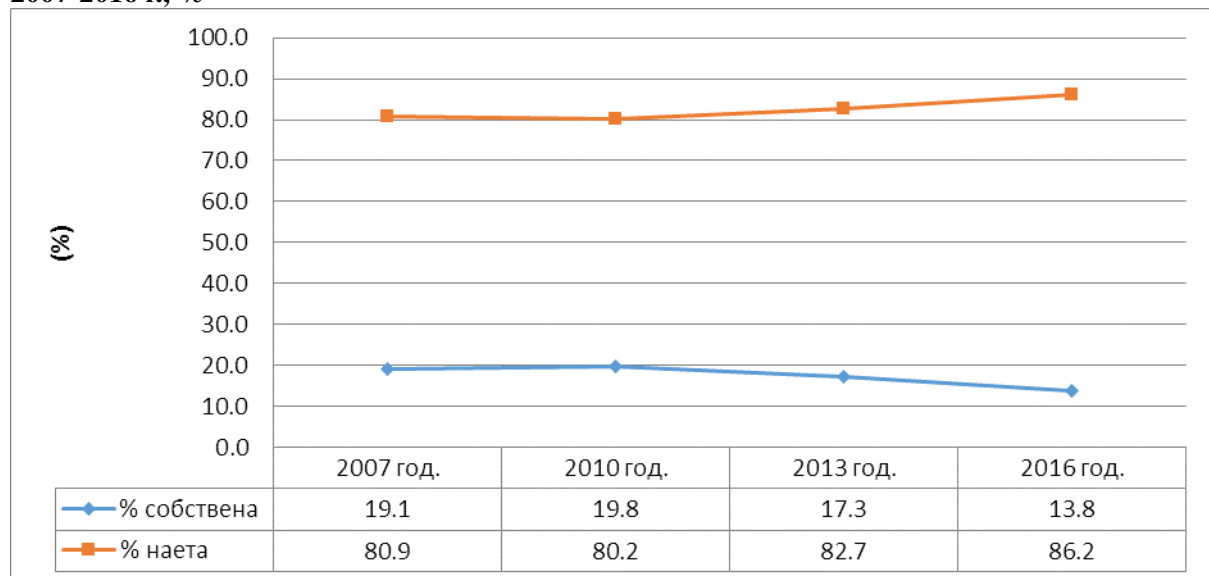
проекти за селата. По този начин селата се лишават от възможността да привличат инвестиции и да се развиват така, че да станат привлекателни за онези млади хора, които не харесват големите градове и желаят да живеят и работят на село.

Резултатите от дългогодишните изследвания на ИАИ върху социално-икономическите проблеми в селата показват, че в мерките за тяхното преодоляване следва да се заложи комплексният подход, като приоритет при усвояването на финансовите средства, в т.ч и от еврофондовете, да имат все още надеждните и изпълнени с потенциал за развитие села.

12.3. ДОСТЪП ДО ЗЕМЯ ЗА МЛАДИ СТОПАНИ

Измененията в размера на стопанисваната от младите фермери земеделска земя през периода 2007-2016 г. по форми на стопанисване може да се проследи на фигура 12.12.

Фиг. 12.12. Разпределение на земята по форми на стопанисване от младите фермери през 2007-2016 г., %

Източник: Авторска графика с данни от МЗХГ.

Анализът на горната информация показва, че през годините плавно намалява делът на собствената земя и съответно се увеличава този на наетата земя. От близо 1/5 собствена земя през 2007 г. младите производители са собственици на едва 13.8% от земята, която стопанисват през 2016 г. В абсолютни цифри общият размер на собствената земя на младите фермери също бележи спад с почти 12% - от 138546 ха през 2007 г. на 121928 ха през 2016 г. Релевантно на това, увеличението на наетата земя е с 30% (от 587708 ха на 764673ха). Собствената земя на младите стопани в повечето случаи е наследствена. Ако искат да започнат агробизнес на собствена земя или да разширят вече съществуващо стопанство чрез допълнително закупуване на земя, на тях им е необходим финансов ресурс, с който те на младежка възраст почти не разполагат. Поради специфичния характер на земеделското производство и на системния риск, на

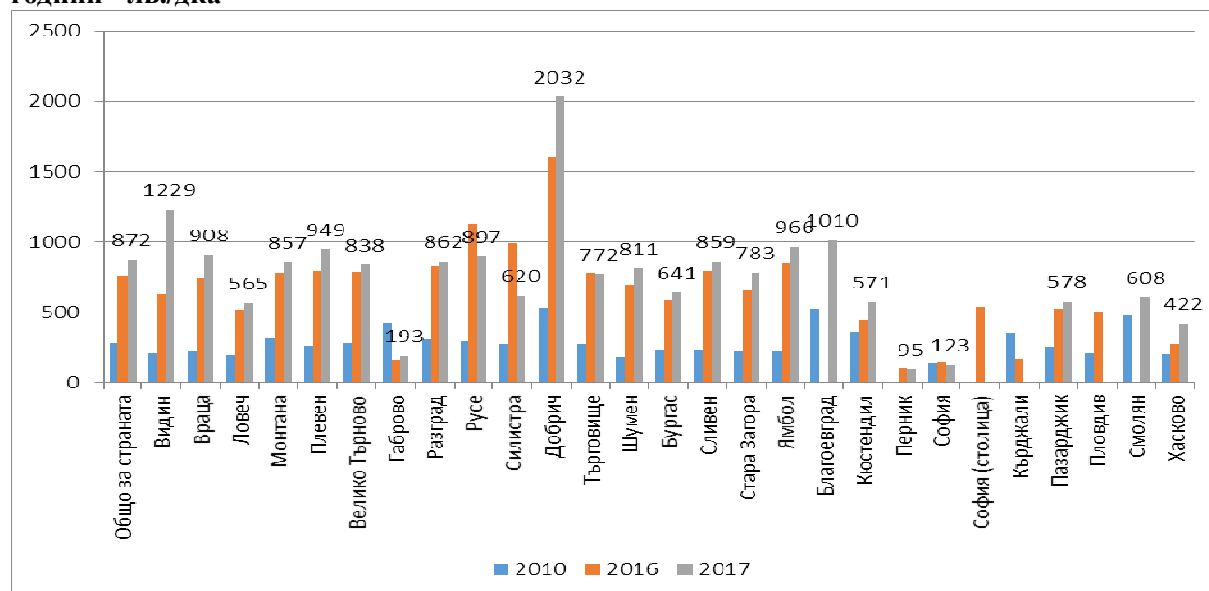

който той е изложен, банките отпускат кредити само при доказана устойчивост и гарантирана рентабилност на стопанството. Младите стопани в повечето случаи нямат натрупан опит, липсва им кредитна история, нямат достатъчно капитал за обезпечение и гаранция на необходимия банков кредит. Банковият пазар не предлага земеделски кредитни продукти, предназначени само за млади фермери по подобие примерно на младежките жилищни кредити, на студентските заеми и др.

Достъпът до земеделска земя се усложнява от общата картина на нейното разпределение между различните по юридически статут стопанства независимо от възрастта на техните управители. Налице е концентрация на земята в ръцете на едрите стопанства (ЕООД, ЕТ, ТД, ЗК), чийто относителен дял по данни на МЗХГ през 2016 г. възлиза на 5%. Същите владеят приблизително 70% от цялата земеделска площ. За протичането на този процес, който се развива не само в България, но и в страните на Европа допринася системата на директните субсидии за площ стопанисвана земя (<https://www.dw.com/bg/в-чий-ръце-е-земята-на-българия>). Това явление някои наричат „заграбване на земя”. Европейските субсидии осигуряват на големите фирми значителни субсидии поради огромните земеделски масиви.

По-трудният достъп до земя за младите стопани допълнително е обусловен от нарастващата пазарна цена и рентата заради повишеното търсене на поземления ресурс (фигура 12.13. и фигура 12.14.).

Фиг. 12.13. Средна цена на сделките за покупка на земеделска земя по области и отделни години - лв./дка

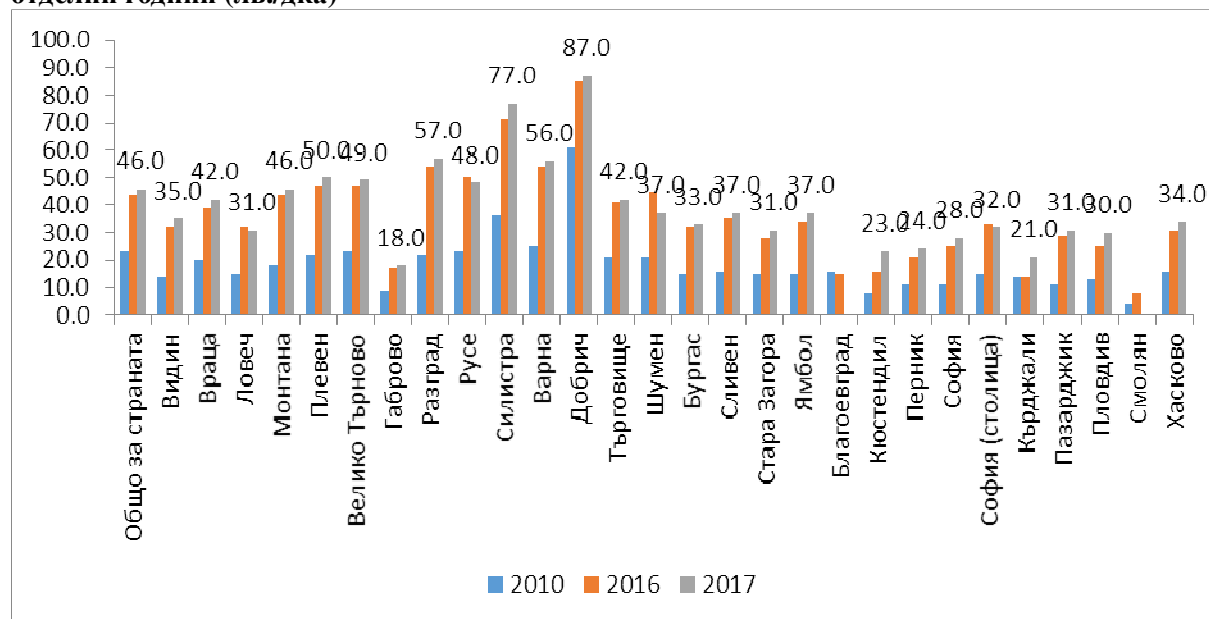
Източник: Авторска графика с данни от НСИ.

Още от влизането на България в ЕС средната цена на земеделската земя се е увеличила почти четири пъти, като скокът в някои региони е по-висок според официалната статистика (НСИ). За 2017 г. средната цена за страната е достигнала 872 лв. за декар, което е ръст от 14.6% спрямо предходната година. В най-атраktivната

област - Добрич, цената на декар е преминала границата от 2 хил. лв., достигайки 2032 лв. Най-ниски са цените на земеделската земя в Габрово, Перник и Кърджали. Според Асоциацията на собствениците на земеделски земи (АСЗЗБ) основното търсене е на качествена земеделска земя, а сред факторите, които влияят, са качеството на почвите, размер на парцела, възможността за напояване, наличието или не на рентни отношения и дългосрочни договори, възможности за получаване на субсидии и участие в европейски програми. Подобно е положението с динамиката на рентните плащания (фигура 12.14.).

Фиг. 12.14. Средни цени на договорите за наем/аренда на земеделска земя по области и отделни години (лв./дка)

Източник: Авторска графика с данни от НСИ.

Средната рента за страната през 2017 г. се е увеличила точно два пъти в сравнение с 2010 г. и достига 46 лв./дка. И при рентните плащания най-високи стойности се наблюдават в традиционните райони на Северна България – Добричко - 87 лв./дка, Силистра- 77 лв./дка; Разград, Варна и Русе, а най-ниски в Габрово, Кърджали и София.

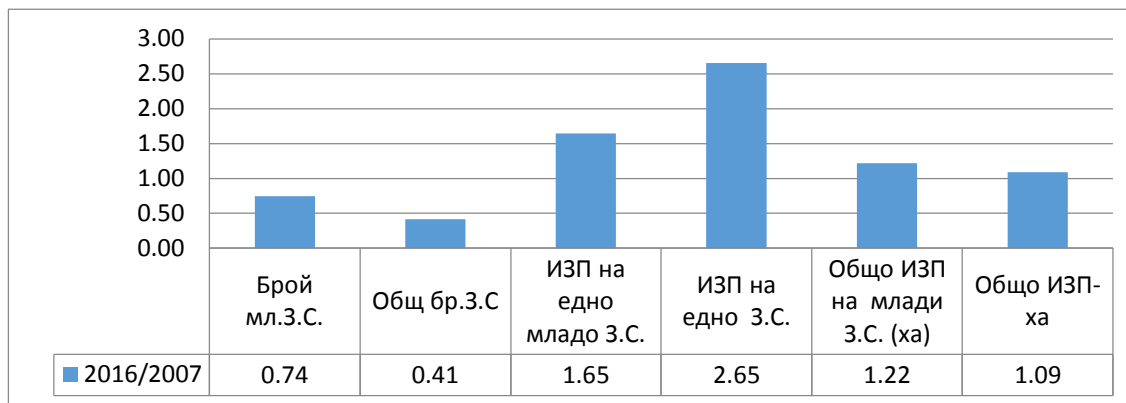
По-трудният достъп до земя за младите ЗС в сравнение с останалите стопанства, допълнително може да се обоснове със сравнителен анализ на измененията в общия размер на ИЗП и съответно на ИЗП в едно стопанство (фигура 12.15.).

Резултатите на горната фигура показват, че общият размер на ИЗП от млади стопанства расте по-бързо от темпа на нарастване на ИЗП за всички стопанства (1.22 пъти срещу 1.09 пъти). Това се дължи на по-бавното намаление на броя на младите стопанства в сравнение с намалението на общия брой на всички стопанства. През 2016 г. младите стопанства съставляват 74% от тези през 2007 г., докато останалите стопанства са 41%. Едновременно с това темпът на нарастване на ИЗП в едно младо стопанство е по-нисък от темпа на нарастване на ИЗП в останалите стопанства (1.65

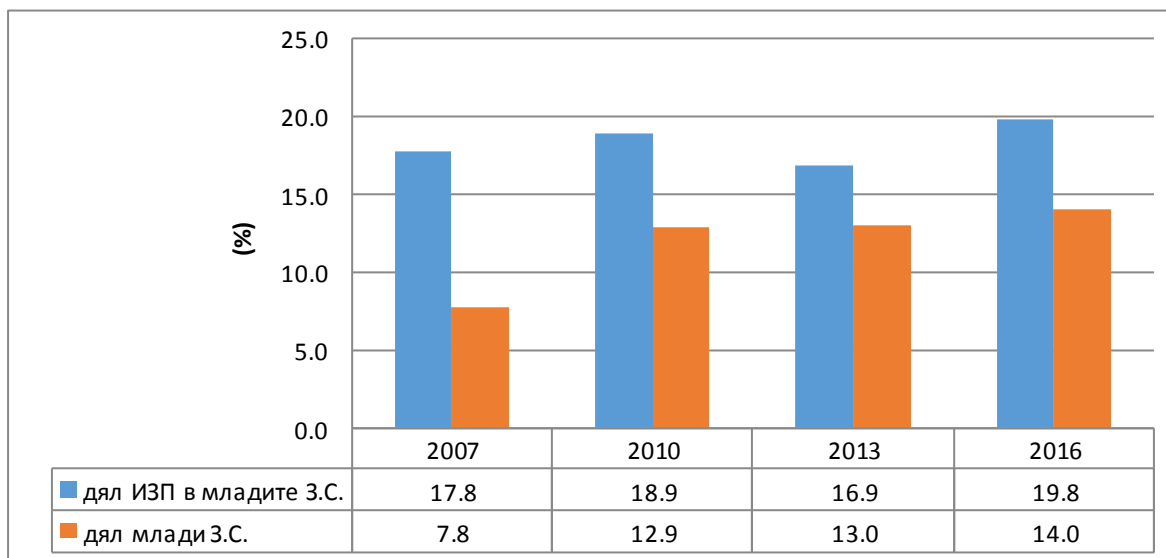
срещу 2.65). По-бързото повишаване на общия размер на ИЗП в младите стопанства има за проекция увеличаване на дела на тяхната земя в общата структура на ИЗП, който през 2016 г. достига 20% (фигура 12.16.).

Фиг. 12.15. Индекс на изменение на общия брой на З.С., на броя на З.С. с млади стопани, на общия размер на ИЗП и на размера на ИЗП в З.С. на младите стопани през 2016 г. спрямо 2007 г.

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Фиг. 12.16. Изменение в дела на земята, стопанисвана от млади фермери през 2007-2016 г. (%)

Източник: Авторска графика с данни от Евростат.

Може да се направи извода, че като цяло размерът на земята в младите стопанства расте, но разглеждани като отделна земеделска производствена единица, те изпитват по-голям недостиг на земя в сравнение с другите земеделски стопанства.

За получаване на допълнителна информация относно достъпа на младите стопани до земя се извърши изследване по метода на експертната оценка. За целта се проведе специално анкетно проучване със съдействието на компания „Агрион“, асоцииран член на Асоциацията на собствениците на земеделски земи в периода 02.04-10.04. 2019 г. Това е водеща компания в управлението и мобилността на земеделските

земи (покупко-продажба; договори (споразумения) за наем/аренда; заменки на земи и др.) с 19 областни офиси в страната. В допитването взеха участие представители на тези офиси. Зададени са три ключови въпроси относно възможностите за достъп до земя от страна на младите фермери. Обобщените получени резултати показват, че за половината от анкетираните експерти съществуват сериозни пречки за достъп до земята в най-плодородните земи; а приблизително за 1/5 от тях не съществуват пречки само за достъп до земята в планинските и гранични райони; според 1/3 съществуват пречки за достъп до земята навсякъде в България.

Пречките за достъп до земеделска земя за младите фермери, са подредени по степен на важност по петобалната система както следва: На първо място с оценка 4.2 е липсата на достатъчно финансови ресурси при младите фермери за да инвестират в земя; На второ място с оценка 3.8 се нарежда високата цена на най-плодородните земи; следват причини свързани с голямата разпокъсаност на земята - 3.3; с липсата на достатъчно свободна земя в най-плодородните райони – 2.9 и факта че свободните парцели са малки по размер – 2.6. Получените резултати потвърждават хипотезата относно причините за ограничения достъп до земя.

На възможностите за достъп до земя посредством т.нар. „бели петна“, съгласно чл. 37 от Закона за собствеността и ползването на земеделските земи, анкетираните експерти дават скромната оценка от 1.8. по тристепенната система. Това може да се обясни донякъде с факта, че в Североизточна България по информация от асоциацията на зърнопроизводителите няма резерви за генериране на „бели петна“. Такива са очертани предимно в планинските и по-слабо продуктивните земеделски земи. С най-висока оценка от 2.8 са възможностите за вземане и ползване на земя под наем. Основен и най-сигурен начин за осигуряване на младите стопани със земя, освен чрез унаследяване, е сключването на договори за нейното наемане или арендуване.

12.4. ДОСТЪП ДО ФИНАНСИРАНЕ И КРЕДИТИРАНЕ ЗА МЛАДИ СТОПАНИ

През двата програмни периода (2007-2013 г. и 2014-2020 г.) две са основните инвестиционни мерки/подмярка в ПРСР, които са предназначени за младите земеделски стопани: Мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери” и подмярка б.1 "Стартова помощ за млади земеделски стопани".

До края на 2015 г. по мярка 112 са подадени 9 590 заявления за подпомагане, с обща стойност на публичните разходи 594 563 200 лева. Одобрени са 5 678 договора за финансова помощ, с размер на публичните средства 275 348 967 лева. Към 31.12.2015 г. размерът на изплатените средства по одобрени заявления възлиза на 225 914 865 лева. Анализът на напредъка по постигане на целите (въз основа на сключени договори за подпомагане) показва, че броят на младите фермери, подкрепени по мярка 112

представлява 95% от заложената цел (Аграрни доклади - 2009-2016, МЗХГ). Около 1/3 от сключените договори са развитие на градинарство, за отглеждане на трайни насаждения – близо 1/4 и за полски култури – около 15% (Аграрни доклади, МЗХ). За животновъдни дейности са предназначени по-малко от 10% от одобрените проекти. Смесените стопанства са малко под 10%. Останалите са в категорията „други”, в които попадат земеделските стопанства с направление пчеларство и алтернативно животновъдство.

През периода 2014-2020 г. М.112 е продължена като подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“ от ПРСР. „Стартова помощ за млади земеделски стопани“.

Допустимите разходи са за инвестиране в дълготрайни материални активи: селскостопански машини, оборудване, земеделска земя, селскостопански животни, пчелни кошери, лозя, овошки. Безвъзмездната финансова помощ по подмярка 6.1 също може да се използва за ремонт, модернизация или разширяване на съществуваща вече ферма. Приемът на заявленията по тази мярка стартира в средата на 2015 г. като през 2018 г. е обявен втори прием на документи. Броят на подадените в ДФЗ-РА бизнес планове от 2015 г. до м. юни 2018 г. общо за страната е 2 975. (К.Кънева, с. 65, Анализ на основните резултати от дейността на НССЗ, свързана с ОСП през 2007-2013 и 2014-2020 г.) По подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“ от ПРСР 2014-2020 са подпомогнати 1391 души.

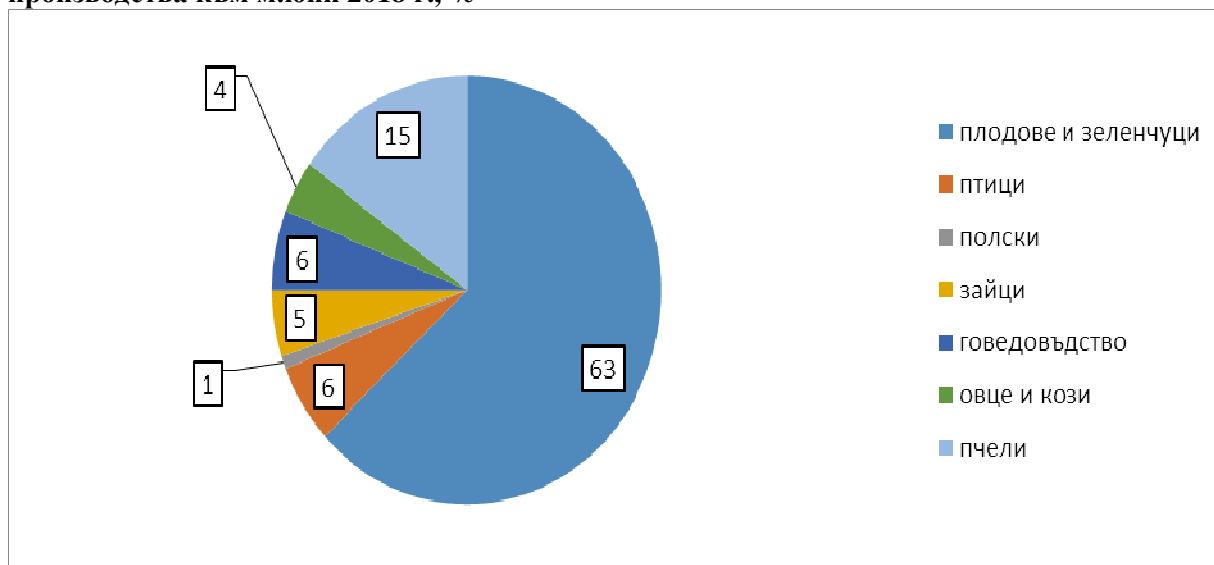
Във внесени в ДФЗ-РА бизнес планове по подмярка 6.1 преобладават растениевъдните стопанства - 62% (1 386 стопанства), последвани от животновъдните стопанства с 31% (698 стопанства) и най-малък дял от 7% генерират смесените стопанства, които наброяват 163 и за които не може да се определи водещ сектор. Делът на растениевъдните стопанства към м.юни 2018 г. нараства с 11% пункта спрямо края на 2017 г.

Най-често растениевъдните стопанства, кандидати по подмярка 6.1, включват овощни насаждения, лозя, зеленчуци и други, а сред животновъдните най-често се срещат стопанства, отглеждащи пчели, птици и зайци (фиг. 12.17.). Сред стопанствата, отглеждащи птици преобладават тези с пьдпъдъци, патици и пуйки. Броят на стопанствата, отглеждащи охлюви е 6, етерично-маслени култури - 3, свине – 4. Отглеждането на култури и животни по биологичен начин и/или в преход към биологично производство се осъществява в 408 стопанства.

Разпределението на одобрените по мерките на ПРСР млади стопани по юридически статут може да се проследи на фигура 12.18.

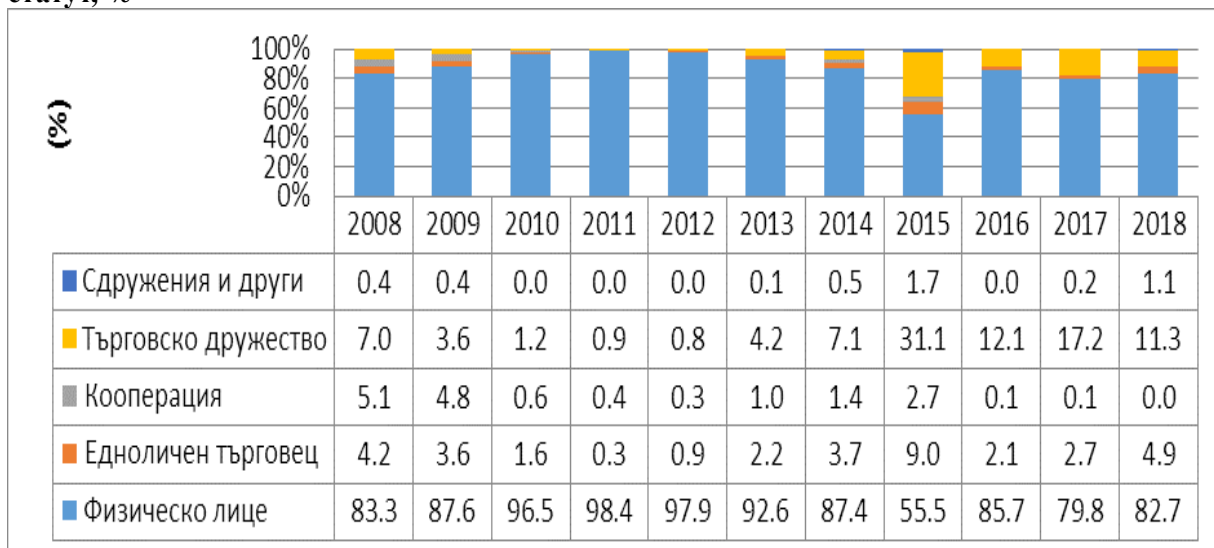

Фиг. 12.17. Разпределение на кандидатите по подмярка 6.1 по основни видове производства към м.юни 2018 г., %

Източник: По данни на НССЗ, 2016-2018.

Фиг. 12.18. Разпределение на одобрените по ПРСР бенефициенти до 40 г. по юридически статут, %

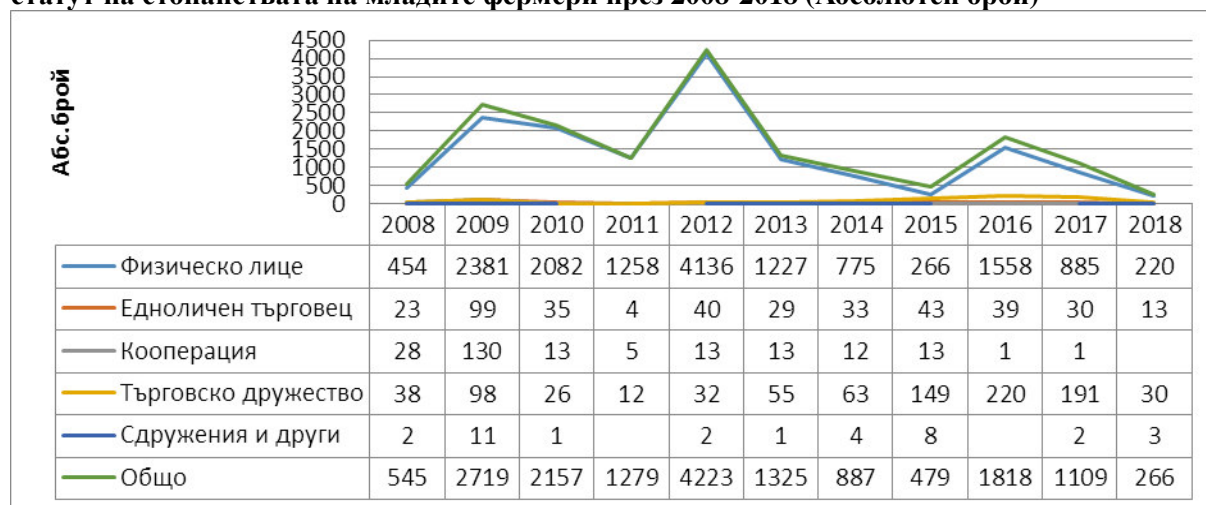

Източник: Авторска графика с данни от ДФ „Земеделие“.

Анализът на горните резултати показва, че през всичките години делът на стопанствата на физическите лица е доминиращ (над 80%), през 2010-2013 г. той е почти на 100%. То е следствие от факта, че приблизително 95% от всички стопанства на млади фермери са на физически лица. Този факт има за проекция значително поголемия брой на одобрените бенефициенти сред физическите лица, в сравнение с този на юридическите лица (фигура 12.19.).

Фиг. 12.19. Динамика на броя на одобрените проекти по Мерките в ПРСР по юридически статут на стопанствата на младите фермери през 2008-2018 (Абсолютен брой)

Източник: Авторска графика с данни от ДФ „Земеделие“.

Както се вижда от графиката общата динамика в развитието на процеса на одобрение на проектите по мерките в ПРСР от младите стопани има формата на параболична крива линия. От 2008 г. се наблюдава рязък скок, който достига своя „пик“ през 2012 г., след което отново е налице спад до 2018 г. включително. Същият характер на изменение на броя на одобрените бенефициенти до 40 г. имат стопанствата на физическите лица. Това е лесно обяснимо като се има предвид, че през 10-годишния период както вече беше отбелязано, повече от 80% от всички млади бенефициенти са стопанства на физически лица.

От проведените разговори с представители на Асоциацията на младите фермери се констатира, че част от младите стопани кандидатстват с намерението след изтичане на определения срок да прекратят дейността. Това са обикновено млади хора от по-големите областни градове, които нямат намерение устойчиво да се занимават със земеделие, т.е. парите, взети в тези случаи по Мерките в ПРСР, нямат никаква реализация в полза на развитието на отрасъла.

Според мнението на Асоциацията, младите хора не се чувстват сигурни в много отношения: Постоянно изменящи се изисквания за допустимост при кандидатстването; Информационен дефицит относно условията за пазарна реализация на продукцията; Неспазване на графика за прием на необходимите документи при кандидатстването; Изготвянето на бизнес-планове от консултантски фирми често пъти е некоректно като не се изготвят обективни стойностни анализи и изкуствено се нагаждат да удовлетворят условията за кандидатстване; Младите фермери в по-голяма степен в сравнение с останалите стопани са склонни към коопериране за съвкупна реализация на продукцията, но действащият закон за браншовите организации не им помага; Липсва инвестиционна подкрепа за функционирането на такива организации на младите стопани; Предприемаческата инициатива на младите хора лесно се стопява от липсата на финансови възможности за ползване на дългосрочни кредити; Надбавката по

директните плащания не е правилно да се обвързва с определен срок от създаването на стопанството; Размерът на необходимия икономически потенциал (стандартната продукция) за кандидатстване по младежките мерки е висок, който младите фермери трудно могат да достигнат; Почти всички млади фермери, ползвали субсидии по мерките в ПРСР за отглеждане на калифорнийски червей и охлюви, след това се отказват от тази дейност; Сред причините за отказ: липса на социална среда за общуване и развитие на останалите членове на домакинството, в т.ч и на децата.

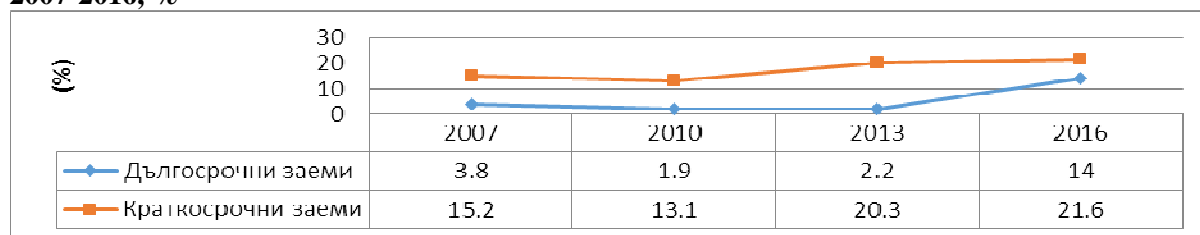
Една от формите за финансиране на младите стопани е прилаганата т.нар. Схема за млади земеделски стопани. Чрез нея се предоставя надбавка от 25% за млади фермери като допълнение към плащането по СЕПП, понастоящем тя е увеличена на 50%. Схемата се прилага от 2015 г. Целта е да се въздейства в посока привличане на млади фермери в сектора. По данни на ДФЗ годишно, през периода 2015-2017 г. по тази мярка са подпомагани между 3000 и 3800 млади стопани. Съответно средният размер на допълнителната субсидия на едно младо земеделско стопанство е както следва: 333 лв. през 2015 г.; 424 лв. през 2016 г. и 418 през 2017 г. Общата сума за плащане по СЕПП на едно младо стопанство (заедно с основното и допълнителното заплащане по Схемата за млади стопани) възлиза съответно за трите години на: 1667 лв. за 2015 г.; 2122 лв. за 2016 г. и на 2088 лв. през 2017 г.

Важен финансов ресурс, на който земеделските производители могат да разчитат за създаване и устойчиво укрепване на стопанството са мерките в ПРСР за инвестиционна подкрепа. От тези мерки, само една е предназначена специално за нуждите на младите фермери (подмярка 6.1), която вече беше разгледана в настоящия анализ. По всички останали мерки, младите стопани следва да кандидатстват при равни условия с останалите фермери, независимо от тяхната възраст. Обхватът на тези мерки включва такива, предназначени както за инвестиции в земеделските стопанства, така и за инвестиции в неземеделски дейности (Подмярка 4.1; Подмярка 4.1.2.; Мярка 4.2; Подмярка 4.4; Подмярка 6.2; Подмярка 6.3; Подмярка 6.4.1 и Подмярка 6.4.2). Общото за голяма част от инвестиционните мерки е това, че финансовата помощ по тях покриват от 50% до 80% от общия размер на допустимите за финансово подпомагане разходи. Това на свой ред налага земеделските стопани или да имат достатъчно собствен паричен капитал, или което е масова практика да ползват кредитни заеми. Младите стопани за разлика от тези в по-големите възрастови групи, в преобладаващата си част нямат все още достатъчно натрупан капитал, което изисква тегленето на инвестиционни кредити. По данни на МЗХ (Агростатистика) през 2007-2013 г. собственият капитал на младите стопани е съставлявал 23% от този на останалите фермери. При положение, че липсват преференциални условия за ползване на кредити (по-ниска лихва; по-дълъг срок за погасяване на главницата и др.), за младите настоящи и бъдещи фермери става много трудно на практика да кандидатстват по изброените инвестиционни мерки и да се възползват от заложената в тях финансова подкрепа.

Ограниченият достъп до кредити за младите фермери кореспондира с получените резултати относно тяхната кредитна активност (фигура 12.20.).

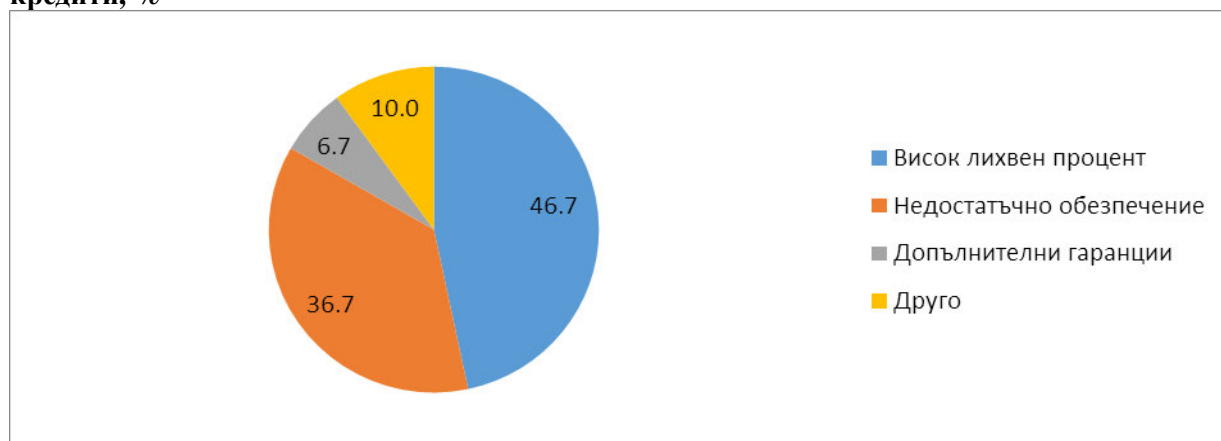
Фиг. 12.20. Обхват на младите стопани с дългосрочни и краткосрочни заеми за периода 2007-2016, %

Източник: СЗСИ, Агростатистика- МЗХГ.

Анализът на данните в горната таблица показва преимуществената ориентация на младите фермери към ползването на кредити за покриване на текущите потребности в стопанството. Обхватът на младите фермери с краткосрочни заеми нараства от 15.2% през 2007 г. на 21.6 % през 2016 г. За 10- годишния период може да се заключи, че темпът на нарастване на краткосрочните заеми е нисък. По отношение на дългосрочните заеми се наблюдава по-висок ръст. Обхватът на младите стопани с дългосрочни кредити се увеличава 3.7 пъти, но следва да се отбележи, че базата за сравнение е много ниска- едва 3.8 % от младите фермери през 2007 г. са имали дългосрочни заеми. Въпреки по-значимия темп на нарастване на дела на младите стопани с дългосрочни заеми, той остава по-нисък от този на лицата с краткосрочни кредити. Като цяло може да се обобщи, че кредитната активност на младите стопани през 2007-2016 г. както по отношение на дългосрочните, така и по отношение на краткосрочните заеми е ниска; Сред основните причини за недостатъчното кредитна активност са следните: висок лихвен процент; недостатъчни възможности за обезпечение; допълнителни гаранции и несигурност както в условията по кредитирането, така и в очакваните приходи от собственото земеделско производство (фигура 12.21). Последните две причини са включени в групата на „Друго”.

Фиг. 12.21. Разпределение на основните причини за липса на мотивация за ползване на кредити, %

Източник: Графика с данни от представително емпирично изследване на ИАИ.

12.5. ДОСТЪП ДО ЗНАНИЯ И КОНСУЛТАЦИИ ЗА МЛАДИ ФЕРМЕРИ

Навлизането на модерни технологични и производствени системи в агробизнеса поставят повишени изисквания към качеството на трудовия потенциал. Създаването на привлекателни производствени условия на земеделския труд, оборудвани със съвременни машини, техника и информационни технологии инициират адекватни предизвикателства в подготовката на необходимите кадри за да бъдат те в състояние да боравят с тях. В непосредствения производствен процес се изменя ролята и функциите на човека. От изпълнител, той поема функциите по управлението не само на земеделското стопанство, но и на сложните машини и агрегати. Все повече понастоящем, а и в бъдеще развитието на успешен и конкурентен агробизнес ще зависи не само от производствения капацитет на стопанството, но в не по-малка степен и от наличието на високообразовани и квалифицирани кадри, притежаващи специфични знания във все повече професионални области. Закриването на редица земеделски професионални гимназии през последните години не допринася за изпълнението на тази мисия.

Много отговорна и значима е ролята на Националната служба за съвети и земеделието (НССЗ) за компенсиране на ниската професионална подготовка на земеделските мениджъри. Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” от ПРСР (2007-2013) е основната обучителна мярка. Целта на провежданите обучения по нея е да се постигне промяна в мисленето на земеделските производители и създаване на ново отношение към опазването на земеделските земи, животните и горите. Допустими за подпомагане са курсове, които могат да бъдат с продължителност до 150 часа и краткосрочни - с продължителност до 30 часа. Финансират се и информационни дейности като семинари, информационни сесии или работни срещи, с продължителност от 6 до 18 часа. Темите на курсовете по дългосрочно професионално обучение с продължителност 150 часа са: агротехника на различни земеделски култури, трайни насаждения, зеленчукопроизводство и общо животновъдство. Темите на курсовете по краткосрочно обучение с продължителност 30 часа са: базово обучение по проблеми на опазване на околната среда в земеделието – целесъобразното използване на земята и животните, отглеждане на охлюви, отглеждане на червеи и нови техники и технологии в пчеларството. Предимство за участие в курсовете през различните години са получили бенефициенти с одобрени проекти, мярка 112 и по мярка 141. Тематичната насоченост на семинарите от 8 и от 18 часа е в областта на общата екология, агроекологично пчеларство, основни проблеми по опазване компонентите на околната среда в земеделския сектор, като приоритет имат лицата одобрени по Мярка 214 „Агроекологични плащания”.

Обхватът на дългосрочните курсове с продължителност 150 учебни часа и на семинарите с продължителност 18 часа е изравнен. На тях се падат по около 30 - 32% от всички проведени обучения по М.111. Краткосрочните курсове с продължителност 30 часа и семинарите с 8 часово обучение също имат еднакъв принос в изпълнението на М.111 (приблизително 19-20%), но този принос е с около 10 % по-слаб в сравнение с дългосрочните курсове и семинарни занятия с 18 часова продължителност.

Освен за повишаване на знанията и уменията на земеделските стопани, успешното завършване на някои от обученията е задължително условие за изпълнение на ангажиментите на земеделските стопани по различни мерки от ПРСР. Кандидатстването за получаване на финансова подкрепа по редица мерки в ПРСР изисква притежаването на съответен сертификат за успешно завършен курс на професионално обучение. Това би следвало да е допълнителен стимул за участие в провежданите формални форми на обучение. По мярка 111 "Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания" от ПРСР 2007-2013 г. консултации са получили 8242 души, които към датата на курса са били на и под 40 години. Въпреки широката обучителна дейност на НССЗ, голяма част от младите земеделските мениджъри (около 80%) не са обхванати в този процес.

Обхватът на младите фермери, включени в обучителните курсове и консултантските услуги предоставяни от НССЗ възлиза приблизително на 20%. (Данни от НССЗ). Получените резултати от представително за страната изследване на ИАИ (Научен проект "Влияние на инвестиционната подкрепа върху икономическата жизнеспособност на земеделските стопанства" (2015-2016 г.) също доказват слабото участие на младите стопани в процесите на квалификация, преквалификация и консултантски услуги. Около 80% от анкетираните лица са заявили, че не са преминали през обучителен курс; 88% декларират необходимостта от получаването на консултантски услуги. Младите стопани в най-голяма степен се нуждаят от консултации, свързани с изготвянето на проекти по ПРСР и на одобрени вече проекти (фигура 12.22.).

Между отделните райони на планиране се наблюдават съществени различия по отношение на необходимостта от различните видове консултации (фиг. 12.23.).

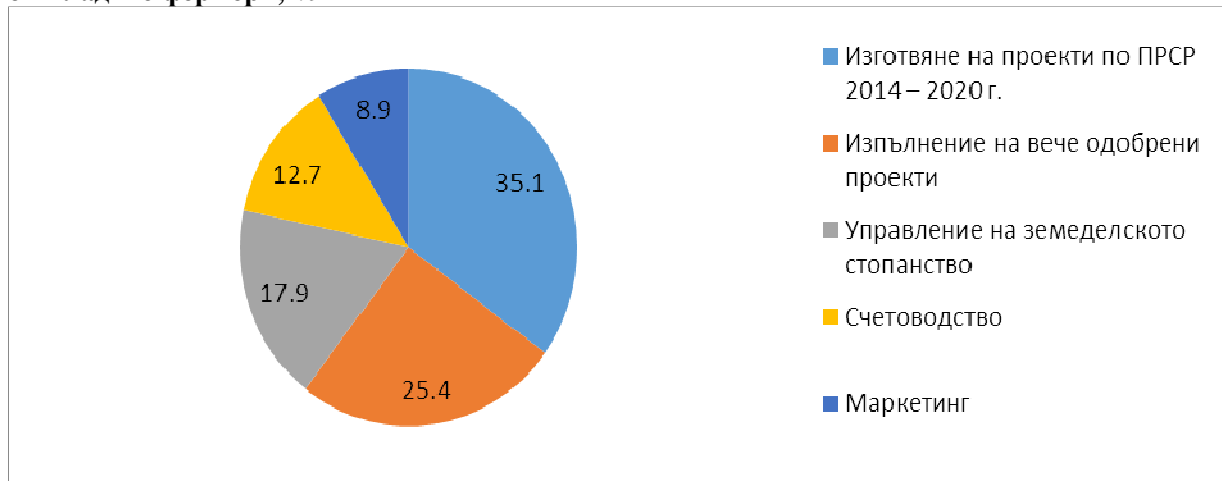
По-строго този извод се доказва с коефициента на вариация, който за консултации свързани с изготвянето на проекти по ПРСР 25%; с изпълнението на вече одобрени проекти - 41%; с управлението на З.С- 38%; с водене на счетоводството – 41% и с маркетинг- 19%.

През следващите 10 години в изпълнение на една от основните цели на ОСП, свързана с преминаването към прецизно земеделие се очаква ускорено навлизане на дигиталните средства за управление на земеделските стопанства. Резултатите от разработен научен проект в ИАИ (2017-2018) показват, че близо 1/3 от земеделските производители, и то предимно млади лица, желаят да внедрят в своята дейност

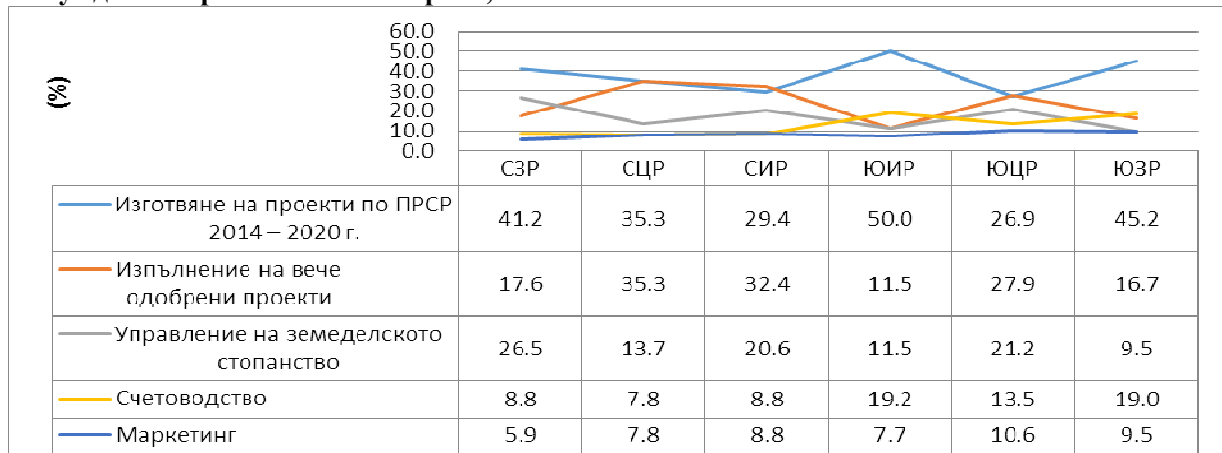
софтуерни продукти за управление на стопанството, но към момента не са наясно как може това да се осъществи. Популяризирането на софтуерните продукти за управление на ЗС сред земеделските мениджъри, разкриването на предимствата им свързани с постигането на по-конкурентно и икономически ефективно стопанство ще отговори на все по-назряващата обективна необходимост от преминаване към прецизно земеделие. Тук именно е ролята на НССЗ, в многостранната консултантска и обучителна дейност на която, въпросите свързани с използването на дигиталните средства за управление на земеделското стопанство все още не са включени. Това е важна стъпка към създаването на по-привлекателен труд и реална възможност за привличането на млади хора в отрасъла. По този начин ролята на НССЗ през новия програмен период 2021-2027 г. ще се увеличава и ще става още по-важна и значителна. Заедно с това, необходимо условие за преминаване към цифрово земеделие е наличието в селата на широколентов достъп до интернет. По данни на НСИ делът на селските домакинства с такъв достъп нараства от 30.9% през 2013 г. на 58% през 2018 г., което е недостатъчно.

Фиг. 12.22. Относителен дял на необходимостта от различни видове консултантски услуги от младите фермери, %

Източник: Графика с данни от емпирично представително изследване.

Фиг. 12.23. Структура на З.С. на младите фермери според вида на консултациите, от които се нуждаят по райони на планиране, %

Източник: Графика с данни от емпирично представително изследване.

Една от формите за оказване на професионална помощ на младите фермери от НССЗ с териториалните ѝ офиси е безплатното изготвяне на бизнес планове и предоставяне на специализирани консултации. През първия програмен период НССЗ е подпомогнала 4406 броя млади фермери по Мярка 112 „Създаване стопанства на млади фермери” с безплатно предоставените на пълен комплект съветнически услуги (КСУ) съгласно мярка 143 от ПРСР, което съставлява 75.6% от всички стопани до 40 г. одобрени по тази мярка (Отчетен доклад, НССЗ и Аграрен доклад, МЗХ). Може да се направи извода, че НССЗ е допринесла в голяма степен за удовлетворяване потребностите на младите фермери, свързани с кандидатстването и усвояването на средствата по М 112.

НССЗ продължава и през втория програмен период да подпомага млади стопани, като предоставя на кандидатите по подмярка 6.1. „Стартова помощ за млади земеделски стопани“ от ПРСР 2014-2020 г., консултантски пакет (КП) А2Б. По данни на „ДФ Земеделие“ по подмярка 6.1 "Стартова помощ за млади земеделски стопани" от ПРСР 2014-2020 са подпомогнати 1391 души. По подмярка 2.1 "Помощ за осигуряване на консултантски услуги" от ПРСР 2014-2020 - 1963 души са получили консултации за подмярка 6.1 „Стартова помощ за млади земеделски стопани“

12.6. ИЗВОДИ

1. Делът на младите стопанства независимо от производствената им специализация бележи нарастване, за разлика от намалението на техния абсолютен брой;
2. Измененията във възрастовата структура на земеделските стопани са резултат от различните темпове на намаление на броя им в отделните възрастови групи и от нееднакъв предприемачески интерес към различните сектори;
3. Налице е промяна в реалните предпочитания на младите стопани и изместването на традиционния интерес към зърнопроизводството и другите полски култури от засилен интерес към т.нар. уязвими растениевъдни сектори (трайни насаждения и зеленчукопроизводство);
4. Аграрните предприемачи се ориентират към култури като орехи, бадеми и лешници, осигуряващи високи доходи на декар;
5. Насърчителните мерки за навлизане на млади фермери са имали най-благоприятен ефект при отглеждането на плодове и зеленчуци на открито, на зърнените, маслодайните и протеинови култури, отглеждането на говедата с месодайно направление и дребния рогат добитък (овце, кози);
6. Налице е намаление на броя на младите фермери в секторите: оранжерийно производство на зеленчуци, лозята, млечното говедовъдство, комбинираното млечно със месодайно направление, свинете и птиците;

7. Засилен е интересът към отглеждането на етерично-маслените култури и медицинските култури (маслодайна роза, лавандула, мента, маточина); към закупуване на нови кошери и отглеждане на пчелни семейства;
8. Действащите схеми за подпомагане (Национална програма по пчеларство 2014-2016 и 2017-2019) в голяма степен обясняват засиления интерес към пчеларството - близо два пъти се е увеличил делът на младите пчелари през 2016 г. спрямо 2011 г.;
9. Отслабва интересът от страна на младите фермери към отглеждането на дини и пъпеши;
10. Определените и регламентирани финансови параметри в схемите за насърчаване отглеждането на отделните култури и животни, сами по себе си, не са достатъчно условие за изпълнението на заложените в тях цели;
11. През двата програмни периода са действали схемите за обвързано подпомагане (различни видове плодове, зеленчуци, протеинови и специализирани култури, едър и дребен рогат добитък), ефектът от които върху младите стопани е различен при отделните сектори;
12. За отделните райони на планиране са характерни сходни тенденции в изменението на работната сила в земеделието като наблюдаваните различия между тях се отнасят до силата и степента на протичащите негативни процеси при формирането на работния потенциал;
13. Най-силно е намалението на земеделската работна сила в Северните райони, което е резултат от по-високите темпове на развитие на отрицателните демографски изменения в тях и ниското равнище на икономическото, социално, културно и др. развитие;
14. В районите на Южна България намалението на работната сила е по-малко, което се дължи на задържащото се население в селата около столицата, Пловдив и Южното Черноморие;
15. Семейните ферми от граничните и пограничните села на Северозападния и Югоизточния район в по-голяма степен в сравнение с останалите райони са застрашени от заличаване, без да има кой да продължи тяхното функциониране след като заетата понастоящем семейна ръка по естествени социално-демографски причини прекрати дейността си;
16. При адекватни финансови мерки за насърчаване на междупоколенческата приемственост в отрасъла, може да се очаква съхранението поне на 1/5 от сегашните земеделски стопанства;
17. В районите на планиране има абсолютен спад на мениджърите във всички възрастови групи, но поради различията в естествено протичащите демографски процеси между отделните райони, относително по-благоприятна е възрастовата

- структура в Северните райони (този феномен може да се нарече изкуствено подмладяване на работната сила);
18. С първостепенно значение за ограничения достъп до плодородна земя са слабите финансови ресурси на младите стопани и липсата на достатъчно земеделска земя в най-плодородните райони;
 19. Концентрацията на земеделска земя в ръцете на малко на брой, но едри стопанства затруднява достъпа до земя в т. ч и за младите фермери;
 20. Постоянното повишаване на цената и рентата на земеделската земя води до труден достъп на младите стопани, които не са платежоспособни и конкурентни на пазара на земя;
 21. Банковите институции не отпускат кредити при облекчени условия за инвестиране в земеделска земя, предназначени специално за млади фермери, което затруднява достъпа им до земя;
 22. С по-слаба степен на въздействие, но също така с негативно влияние върху достъпа до поземлените ресурси е съществуващата разпокъсаност на земеделската земя на много на брой дребни парцели;
 23. Ограниченият достъп до земята е неоспорим факт почти за цялата страна, но с особена сила това важи за най-плодородните земи. Възможностите за достъп до земеделските земи в планинските и погранични райони определено са с по-големи шансове;
 24. Временният достъп до земеделска земя от фонда на т.нар. „бели петна“ има положителна роля преди всичко за осигуряването с по-ниско продуктивни земи;
 25. Най-плодородните и най-търсените земеделски земи в по-слаба степен могат да бъдат включени в т.нар. „бели петна“, което не допринася съществено за увеличаването на достъпа до тези земи;
 26. Сравнително по-евтино е наемането на земеделска земя, което също е свързано с ползването на кредити, но задълженията се покриват по-лесно с получените субсидии по СЕПП;
 27. Най-сигурният и основен начин за осигуряване на младите стопани със земя, освен чрез унаследяване, е сключването на договори за нейното наемане или арендуване;
 28. Общият размер на земята в младите стопанства расте, но този ръст средно на едно такова стопанство е по-малък в сравнение с другите стопанства;
 29. През периода на прилагане на М.122 се отчита висок интерес от земеделски производители между 18- 40 г., които стартират своята земеделска дейност;
 30. Преобладаваща част от одобрените проекти, по които има извършено плащане на финансова помощ са за развитие на секторите в растениевъдството;

31. През вторият програмен период 2014-2020 г. най-силно мотивирани да се възползват от предимствата на подмярка 6.1 са младите стопани в отглеждането на плодове и зеленчуци;
32. В групата на животновъдните стопанства, младите фермери, които кандидатстват по подмярка 6.1 се насочват предимно към пчеларството;
33. Младите стопани на говедовъдните стопанства и тези, специализирани в отглеждането на дребен рогат добитък в малка степен са заинтересовани от финансовите възможности на подмярка 6.1.;
34. Безвъзмездната помощ за младите стопанства по М.112 и М.6.1 не е диференцирана в зависимост от генезиса на стопанството и неговото местонахождение;
35. Някои млади фермери, насочени към М.112 и М.6.1 са с предварителна нагласа да не продължат дейността в земеделието след изтичането на определения срок;
36. Младите хора не се чувстват сигурни в много отношения: постоянно изменящи се изисквания за допустимост при кандидатстването; информационен дефицит относно условията за пазарна реализация на продукцията; неспазване на графика за прием на необходимите документи при кандидатстването; изготвянето на бизнес-планове от частни консултантски фирми често пъти е некоректно като не се изготвят обективни стойностни анализи и те изкуствено се нагаждат към условията за кандидатстване;
37. Младите фермери в по-голяма степен в сравнение с останалите стопани са склонни към коопериране за съвкупна реализация на продукцията, но действащият закон за браншовите организации не им помага;
38. Основно младите фермери ползват краткосрочни заеми за покриване на нуждите от текущи разходи;
39. Изплатените средства по МЗС са крайно недостатъчни за закупуване на дълготрайни материални активи, с които младите фермери да стартират земеделска дейност или да разширят съществуващо вече стопанство;
40. Очертаните финансови параметри за допълнително подпомагане на млади фермери не могат да доведат до сериозен прелом в навлизането на млади лица, амбицирани да създават модерно, конкурентно земеделско стопанство;
41. Налице е недостатъчен собствен капитал;
42. Налице е ниска кредитоспособност;
43. Липса на преференциални условия за младите стопани при теглене на кредит за покриване на нуждите с цел земеделски инвестиции;
44. Липса на достатъчно финансови ресурси за кандидатстване по мерките в ПРСР за инвестиционна подкрепа;
45. Обхватът на младите фермери, включени в обучителните курсове, и консултантските услуги, предоставяни от НССЗ, е недостатъчен;

46. Налице е висока степен на осъзнаване на необходимостта от получаване на консултантски услуги. Младите стопани в най-голяма степен се нуждаят от консултации, свързани с изготвянето на проекти по ПРСР и с изпълнението на одобрени вече проекти;
47. Сравнително по-висока активност на младите стопани в сравнение с останалите фермери, към внедряването и използването на цифровизацията в земеделието;
48. Въпреки осезаемото нарастване на интернет мрежата в селата през последните години все още има значителна част от селските домакинства (около 40%) лишени от възможността за интернет достъп;
49. В многостранната тематика на обучителните курсове на НССЗ все още липсват такива, свързани с приложението на дигиталните технологии в отрасъла;
50. НССЗ като център за трансфер на знания в областта на земеделието с широкомащабната си дейност може само частично да помогне за посрещане на потребностите от висококвалифицирани мениджърски кадри;
51. Фундаменталната професионална подготовка по специалности в областта на земеделието в средните и висши учебни заведения и последващата реализация на подготвените кадри би следвало да са водещи при осигуряването на необходимия квалифициран персонал в земеделието.

12.7. SWOT АНАЛИЗ

ЦЕЛ 7

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<ol style="list-style-type: none">1. По-висока производителност на труда на младите фермери в сравнение с тази в останалите стопанства.2. Силна връзка на потомствените млади фермери с родното място, със земеделската земя и фамилните традиции.3. По-висока насоченост на младите стопани, в сравнение с останалите фермери към внедряването и използването на цифровизацията в земеделието.4. Висока степен на осъзната необходимост от повишаване на квалификацията и получаване на консултантски услуги.	<ol style="list-style-type: none">1. Рязкото намаляване на заетите в селското стопанство в България потиска добавената стойност и ръста на производство.2. Ниската производителност и оценката за качеството на работната сила и вида на предлаганата работа водят до по-ниско заплащане на труда в земеделието.3. Ниско професионално-квалификационно равнище на мениджърите на земеделските стопанства, в т.ч и на младите.4. Недостатъчен собствен капитал на младите фермери.

<p>5. Младите фермери успяват да наемат значителна част от земеделска земя, свидетелстващо за тяхната активност и адаптивност.</p>	<p>5. Ниска кредитоспособност в стопанствата на млади фермери.</p> <p>6. Няма добра и даваща съвременни и компетентни знания система за практическа квалификация.</p> <p>7. Селското стопанство продължава да е с най-ниска степен на механизация и неприемливи технологични, ергономични и др. условия на труд за младите хора.</p> <p>8. Младите хора срещат допълнителни трудности, свързани с информационен дефицит относно условията за пазарна реализация на продукцията.</p>
<p style="text-align: center;">ВЪЗМОЖНОСТИ</p> <p>1. Ръстът на доходите на ЗП дава възможност за увеличение на заплащането на труда, което ще реши част от проблема с техния недостиг.</p> <p>2. Модернизацията и внедряването на нови технологии и техника за подобряване. условията на труд са пътят за преодоляване на преобладаваща част от проблемите.</p> <p>3. Насочване на целево подпомагане за модернизация в животновъдството, където ситуацията с намирането на работници е най-критична.</p> <p>4. Ускоряване на модернизацията ще увеличи производителността, производството и възможностите за заплащане ще се подобрят.</p> <p>5. Перспективата за добра доходност от земеделие и развитие е надежден мотив за задържане на младите хора в земеделието.</p> <p>6. Тенденции към увеличаване плащания по Схемата за млади земеделски стопани в бъдеще.</p>	<p style="text-align: center;">ЗАПЛАХИ</p> <p>1. Спецификата на селскостопанската работа, демографската криза в селата и психологията по отношение на труда затрудняват сектора при намиране на работна ръка.</p> <p>2. Ниска привлекателност на качеството на живот в селата за младите хора. Голям процент от селските домакинства са без интернет достъп.</p> <p>3. Изпреварване доходите на заетите в другите икономически сектори, в сравнение със земеделието не стимулира завръщането на хората на село и ангажираността с това производство.</p> <p>4. Липсата на средства за инвестиране в стопанствата от млечното животновъдство може да откаже младите фермери да се занимават с това производство.</p>

**13.ЦЕЛ 9 ПОДОБРЯВАНЕ НА РЕАКЦИЯТА НА СЕЛСКОТО
СТОПАНСТВО В ЕС В ОТГОВОР НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ
ИЗИСКВАНИЯ ПО ОТНОШЕНИЕ НА ХРАНИТЕ И ЗДРАВЕТО,
ВКЛЮЧИТЕЛНО ЗА БЕЗВРЕДНА, ПИТАТЕЛНА И УСТОЙЧИВА
ХРАНА, КАКТО И ЗА ХУМАННО ОТНОШЕНИЕ КЪМ
ЖИВОТНИТЕ**

13.1. НАСТОЯЩО СЪСТОЯНИЕ И УПОТРЕБА НА ПЕСТИЦИДИ

13.1.1. Използване на пестициди в земеделието

Употребата на пестициди играе важна роля в селскостопанското производство в Европа, като поддържа растенията здрави и предотвратява тяхното унищожаване от болести и нашествия на вредители. Въпреки това, прекомерната или нецеленасочена употреба може да доведе до редица рискове за здравето на хората и на екосистемите, от една страна чрез попадане на остатъчните количества в почвата и водите, а от друга в храните и във фуражите за селскостопанските животни. От 1996 г. употребата на пестициди в Европа се увеличава постоянно. Въпреки многото дебати относно устойчивостта на селското стопанство и въпреки навлизането на пазара на пестициди, които могат да се използват при ниски дози, средната употреба през последните години не намалява. В настоящия анализ се прави оценка на използването на пестициди в България за периода 2012-2017 г. за следните препарати: фунгициди, инсектициди и хербициди. Данните са взети от официалната статистика на Евростат и представляват закупените количества (кг), не употребените. За сравнение се представят данни средно за ЕС-28, както и Франция, Полша и Гърция.

Общото количество на продадените количества пестициди през 2017 г. в ЕС-28 е 320 млн.тона, като делът на пестицидите продадени в България са едва 1% от общите за Съюза, за сравнение с Франция (20%) и Испания (19%), което може да се обясни и с високия дял на използвана земеделска площ (ИЗП), съответно 18% и 14% за посочените страни. През 2012 г. България е била сред страните с най-малък дял на продадени количества от общия – 0,44%. Страната е увеличила общо продадените количества за 2017 г. спрямо 2012 г. с 1,5 пъти, след Финландия, която е увеличила закупените количества близо с 2 пъти. По подробно, промяната в закупените количества хербициди, иснектициди и фунгициди може да се види в Таблица 13.1.

Таблица 13.1. Промяна в продажбата на ПРЗ 2012-2017 година

	Продажба на хербициди (кг)	Продажба на инсектициди (кг)	Продажба на фунгициди (кг)
ЕС-28	-6%	80%	8%
България	120%	350%	171%
Гърция	-22%	-2%	-16%
Франция	9%	62%	9%
Полша	8%	41%	13%

Източник: Евростат.

Прави впечатление, че най-голям е делът на нарастване на инсектицидите, не само за България (350%), която е на второ място по темп на нарастване. На първо място в ЕС-28 е Германия, която е увеличила близо 14 пъти използването на инсектициди спрямо 2012 г., а за същия период ИЗП се е увеличила едва с 0,12%.

Като цяло се наблюдава обща тенденция за увеличаване на закупените количества инсектициди в ЕС-28, в по-малка степен нарастване на фунгицидите и преобладаващо намаляване на количествата използвани пестициди. Според скорошни изследвания, употребата на инсектициди може да се увеличи още по-драстично с промяна в климата и покачването на температурите през следващите десетилетия. Въпреки драстичното нарастване в продадените количества инсектициди за България, те все пак се запазват като малък дял от общия.

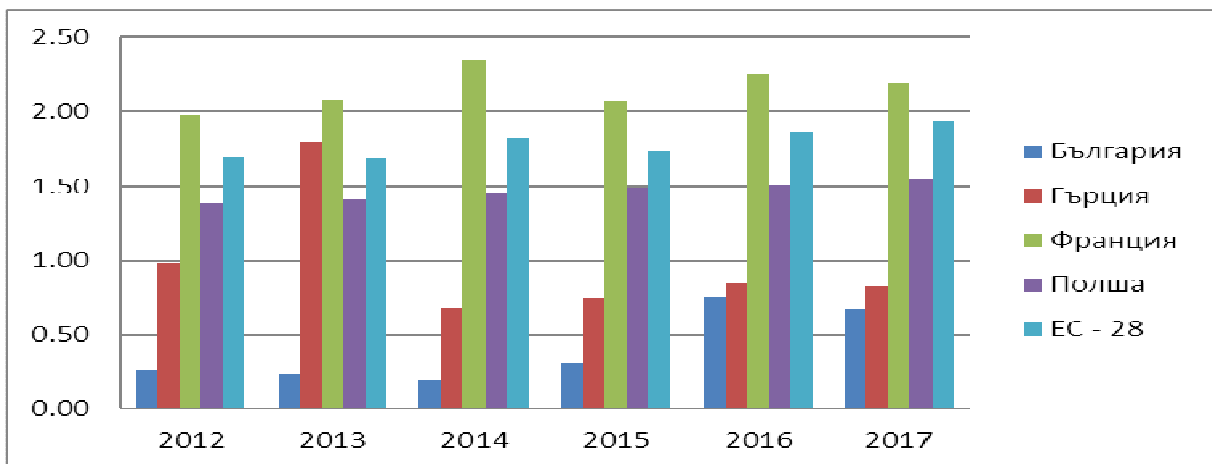
13.1.2. Пестициден отпечатък

Данните за продадените количества и тяхната промяна за периода 2012-2017г. не показват в дълбочина техния отпечатък на единица земеделска площ. За тази цел е направен кратък анализ на пестицидните отпечатъци за 2017 г. на четири страни членки, както и общо за ЕС-28.

През 2012 г. България използва 0,26 кг/ха пестициди, което я поставя на първо място по най-малко закупено количество в ЕС-28. През 2017 г. България продължава да е сред страните с най-нисък пестициден отпечатък и се нарежда на четвърто място с 0,67 кг/ха (фигура 13.1.), докато страните с най-висок отпечатък са всъщност и с най-нисък дял на ИЗП – Малта (9,2 кг/ха) и Кипър (8,8 кг/ха).

На фигура 13.1. се забелязва, че средния пестициден отпечатък за Съюза леко се увеличава за периода 2012-2017.

Фигура 13.1. Общ пестициден отпечатък за България и избрани страни

Източник: Евростат.

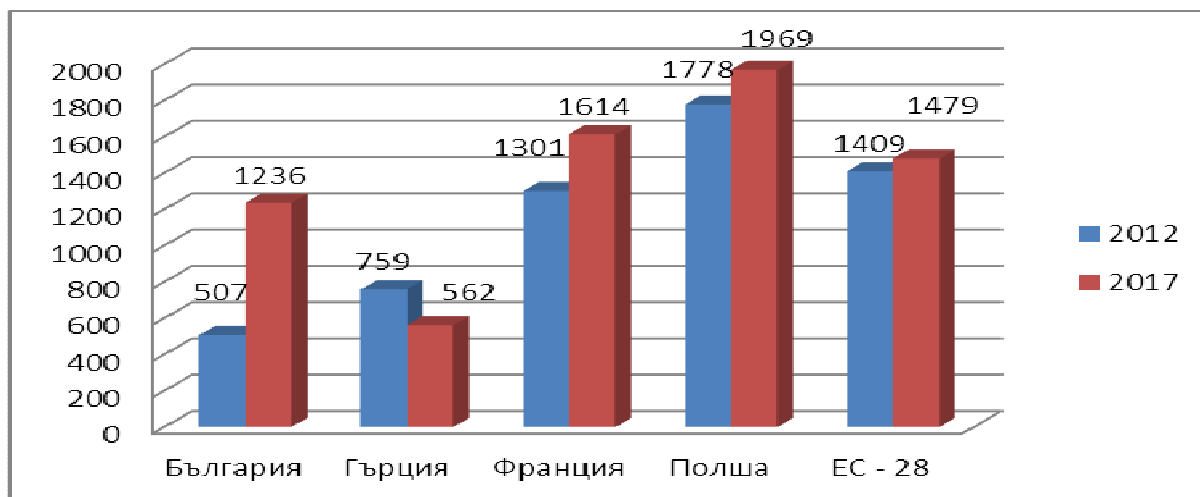
Нивата на пестициден отпечатък за Полша се запазват, за Франция варират на нива около или над средното за ЕС-28, докато в Гърция намаляват. Нарастването на продадените количества пестициди в България и малкият ѝ пестициден отпечатък, сравнен на ниво ЕС-28 и между различните страни членки, дава основание да се твърди, че българското земеделие по-скоро „наваксва“ в използването на препарати за растителна защита. По данни на МЗХ за периода 2013-2016 година, делът на площите в България, върху които са внесени хербициди са намалели с 5%, докато тези, с

използвани фунгициди са се увеличили с 13% и най-много е увеличението при използваните инсектициди – 18%. За същия период, продадените количества хербициди са се увеличили близо 3 пъти, този на фунгициди също, а за инсектициди над 6 пъти.

Друг начин за представяне на пестициден отпечатък е според брутната продукция. Средно за съюза за периода 2012-2017г. не се наблюдава значително увеличение на закупените пестициди съотнесени към БП, като промяната е едва 5% нарастване (фигура 2). По-значително е нарастването на отпечатъка в България за всички пестициди и намаляването им за Гърция. Брутната продукция в последната се увеличава с 14% през 2017 г. в сравнение с 2012 г., докато темпа на растеж в България е едва 4%. Особено впечатление прави драстичното нарастване на инсектицидния отпечатък, измерен като килограми закупени количества съотнесени към брутната продукция – нарастването за България е с 334 %, Франция – 81% и средно за съюза 77%, което е видно и от предходните данни за нарастване на продажбите като дял от общите.

Фигура 13.2. Пестициден отпечатък измерен като кг/БП

Източник: МЗХГ.

Като цяло продажбите на пестициди се влияят от множество фактори, включително метеорологични условия, видовете култури, рентабилност на стопанствата, запаси от дистрибутори и селскостопански политики. Други значими фактори не са взети под внимание, като например действителните модели на приложение и опасностите (токсични свойства) на активните съставки и добавки (адюванти), присъстващи в пестицидния продукт. Правилната оценка на рисковете за околната среда и човешкото здраве би изисквала информация за употребата и токсичността на групите за продажба на пестициди, както и за отделните пестициди във всяка група. Понастоящем такава информация не е налична на европейско равнище.

Друг проблем, който се забелязва и има отношение от една страна към здравето на хората, а от друга към опазването на околната среда и екосистемните услуги е влиянието на пестицидите върху пчелните популации. Липсата на надеждна система за

оповестяване на пчеларите за пръсканията води до нежелани последици, както по отношение на наличие на пестициди като остатъчни вещества в крайните продукти от пчеларството, така и върху здравето на пчелните семейства. Най-голям е процентът на унищожение при пчелните семейства в следствие на отравяне, което включва най-вече влиянието на пестицидите, като за последните три години този процент варира между 31-45%.

В заключение, макар и под средните европейски равнища, нивото на използвани пестициди в земеделието расте. В дългосрочен план, това може да даде отражение, както върху замърсяването на околната среда, така и върху здравето на потребителите, заради консумацията на хранителни продукти с наличие на остатъчни количества от пестициди.

13.1.3. Анализ на остатъчните количества от пестициди и системата за контрол

Храните в Европейския съюз (ЕС) предназначени за консумация от хора или животни са обект на наблюдение относно максималното ниво на остатъчни вещества от пестициди в своя състав (максимално допустима граница на остатъчни вещества - МДГОВ) с цел опазване здравето на хората и животните. Законодателството на ЕС регулира ограниченията, които се прилагат за различните хранителни продукти и определя максималната граница на отпадъчен продукт в следствие употребата на активни вещества в състава на продуктите за растителна защита. За контролирането и отчитането на остатъчните вещества, Европейската агенция за безопасност на храните (EFSA) поддържа онлайн платформа за всички култури и пестициди с максималните нива на остатъчни вещества в тях, като представя доклади относно дейностите по официален контрол, извършвани от държавите-членки на ЕС. Контролът на продукти за растителна защита и торове се осъществява от Българската агенция по безопасност на храните. Основната цел е да се гарантира предлагане на пазара, съхраняване, преупаковане и употреба в земеделието само на разрешени, годни за употреба, ефикасни, максимално безопасни за здравето на хората и животните и щадящи околната среда продукти.

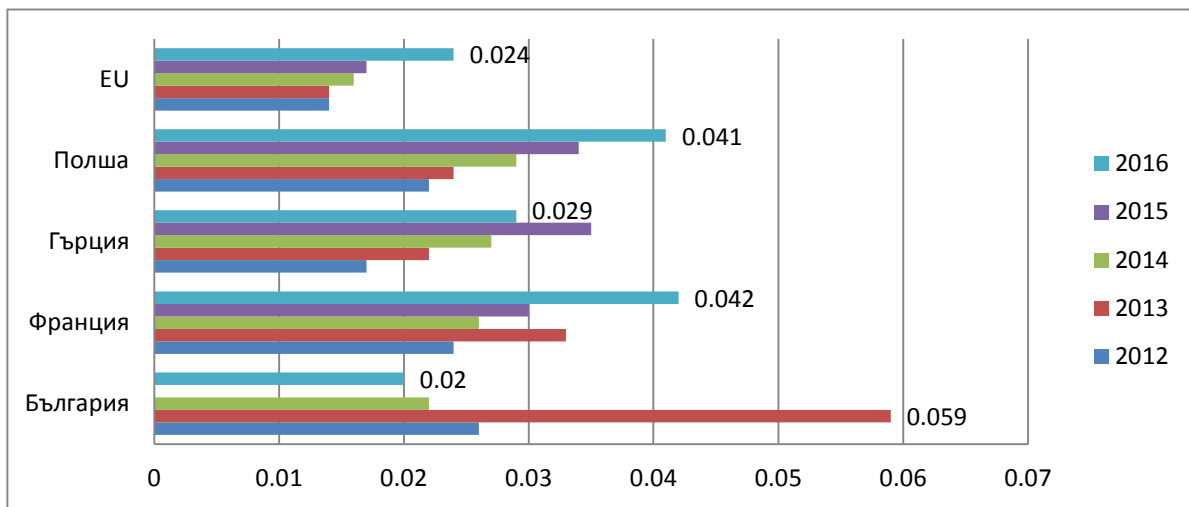
За България, процентът на пробите с остатъчни количества под или равни на МДГОВ от общо взетите проби се е увеличил през 2016г. (50,42%) в сравнение с предходните години. Процентът на пробите с остатъчни количества над МДГОВ се е увеличил през 2016 г. близо два пъти (от 2% през 2012 г. на 5% през 2016 г.), като следва да се отбележи обаче, че броят на общо взетите проби за същия период също е нараснал с 60%. Също така е важно да се отрази, че от установените проби с превишение, произходът на храните с несъответствия основно е от трети страни – 91% през 2012 г. и 97% през 2016 г. Основните причини за несъответствие и надвишаване на нивата се дължи на неспазване на добрите земеделски практики, установени в ЕС и основно на

наличието на неодобриени пестициди в ЕС, което се обяснява с факта, че преобладаващите несъответствия са именно с произход от трети страни. Също така, други причини за установяване на несъответствие се дължат на превишаване нормата на прилагане, броя на прилаганията, интервалите на третиране и неспазване на карантинния период.

На фигура 13.3. са представени пробите с установени количества над максимално допустимите граници за период от пет години (2012-2016 г.) за храни произведени в съответните страни членки, включително и в България, както и средно за Съюза.

Фигура 13.3. Процент на пробите с установени количества над максимално допустимите за храни, произведени в страните-членки

Източник: Европейската агенция за контрол.

Прави впечатление, че средно за ЕС-28 процентът на пробите превишаващи МДГОВ се увеличава, което е особено валидно за Полша, Франция и Гърция. Следва да се отбележи обаче, че броят на взетите проби е изключително важен за правилното тълкуване на резултатите. Хетерогенността на националните програми за контрол трябва да се има предвид при анализа на резултатите. Така например, през 2013 година, когато се отчита много висок процент на превишение за България, е важно да се отчете, че за същата година, България е сред страните в ЕС-28 с най-голям процент на пробите взети върху внос на храни от трети страни (92,8%), докато общият брой на пробите за произведени в страната храни е 253, което е едва 6.2% от общо взетите проби. За сравнение в Гърция те са 3105, което е близо 87% от общо взетите проби. Следователно, броят на пробите взети за храни с произход България е много малък, в сравнение с този в други страни, което вероятно изкривява сравнението между страните.

Прилагането на настоящата методика за контрол на МДГОВ според действащия регламент е за всяка двойка стоки без да се отчита възможен кумулативен ефект на активните вещества. Начините на действие на различните активни вещества не са

идентични. Към 2019 г. Европейският орган по безопасност на храните подготвя две пилотни оценки/проучвания, относно рисковете за хората, причинени от наличието на остатъци от множество пестициди в храните, като целта е да се извърши именно кумулативна оценка на риска от пестициди. Оценката ще е готова през юни 2019 г.

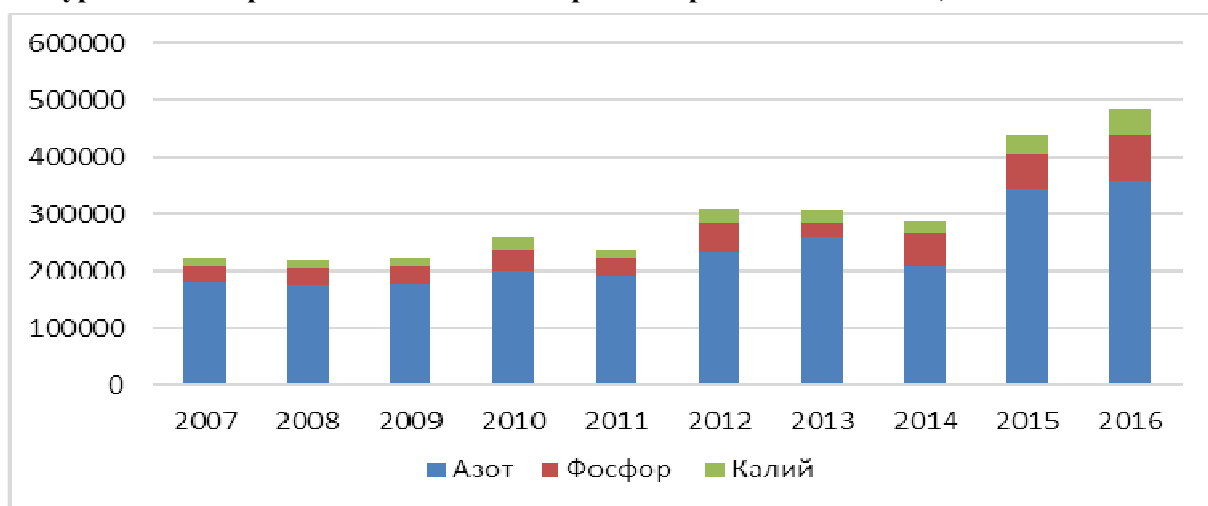
13.2. АНАЛИЗ НА УПОТРЕБАТА НА МИНЕРАЛНИ ТОРОВЕ

Анализът цели да представи степента на използване на минерални торове в България, като на тази база се прогнозира евентуалния риск от замърсяване на почвата и най-вече замърсяването на суровините и фуражите. За целите на анализа са избрани три референтни страни-членки, с които да се направи сравнение в употребените количества фосфор и азот - Франция, Полша и Гърция.

Според данни на Евростат за периода 2008 – 2017 година в ЕС-28 са употребени общо 108 млн. тона азотни торове, като употребата е нараснала средно за съюза с 6%. За същия период България увеличава употребата близо 2 пъти. Употребата на фосфорни торове общо за ЕС-28 намалява с 2% за периода 2008-2017 г., като най-значимо това се случва във Франция (33%) и Полша (22%). За същия период употребата в България е нараснала с 170%, като дялът ѝ от общото употребено количество за Съюза нараства от 2% на 6%.

Според данни на Изпълнителната агенция по околна среда, общото количество минерални торове, употребено в България за периода 2007-2016 г. нараства с 120%, като най-драстична е разликата в калиевите торове, които нарастват 3,4 пъти за периода, следвани от фосфора – 2,8 пъти. Въпреки това, най-голям е дялът на азотните торове, който през 2016 представлява 74% от общо употребените торове.

Фигура 13.4. Употребени количества минерални торове в земеделието, тонове

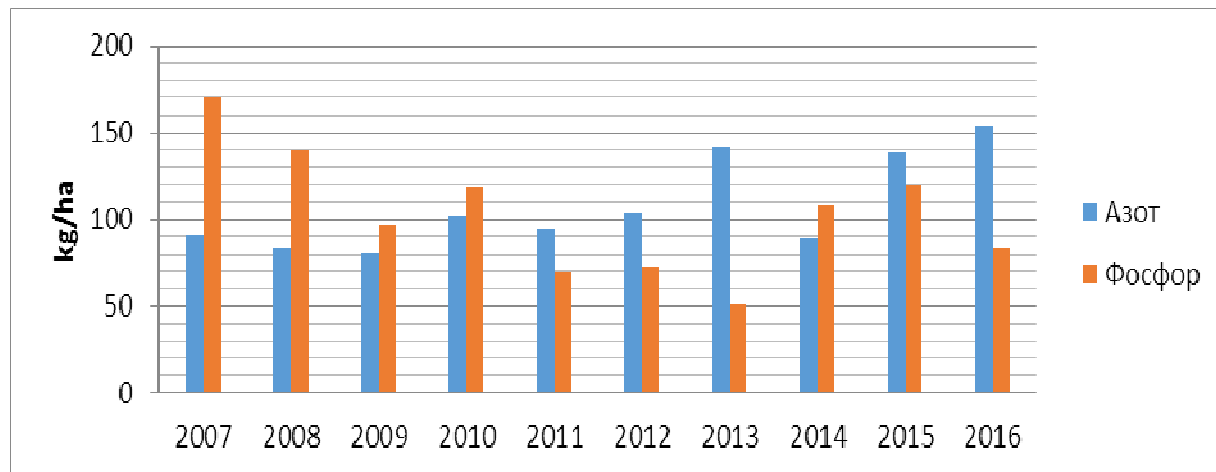
Източник: ИАОС.

13.2.1. Азотен и фосфорен отпечатък

Макар да се наблюдава увеличение в употребените количества минерални торове, фосфорния отпечатък, измерен като кг/ха наторена площ се е понижил с 50% за периода 2007-2016г. (фигура 13.5.). Това се дължи на голямото увеличение на наторени площи (5,6 пъти) и на по-малкия темп на увеличение на употребените тонове (2,8 пъти). Азотният отпечатък от друга страна е нараснал с 1,7 пъти – от 90 кг/ха през 2007 г. на 154 кг/ха през 2016 г. (фигура 13.5.).

Фигура 13.5. Азотен и фосфорен отпечатък

Източник: ИАОС.

България все още е с малък азотен отпечатък, което не представлява риск за замърсяване на околната среда и здравето на хората. При равнище от 158 кг N/ха ИЗП за 2016 г. в България не се превишава нормата на торене от 170 кг/ха.

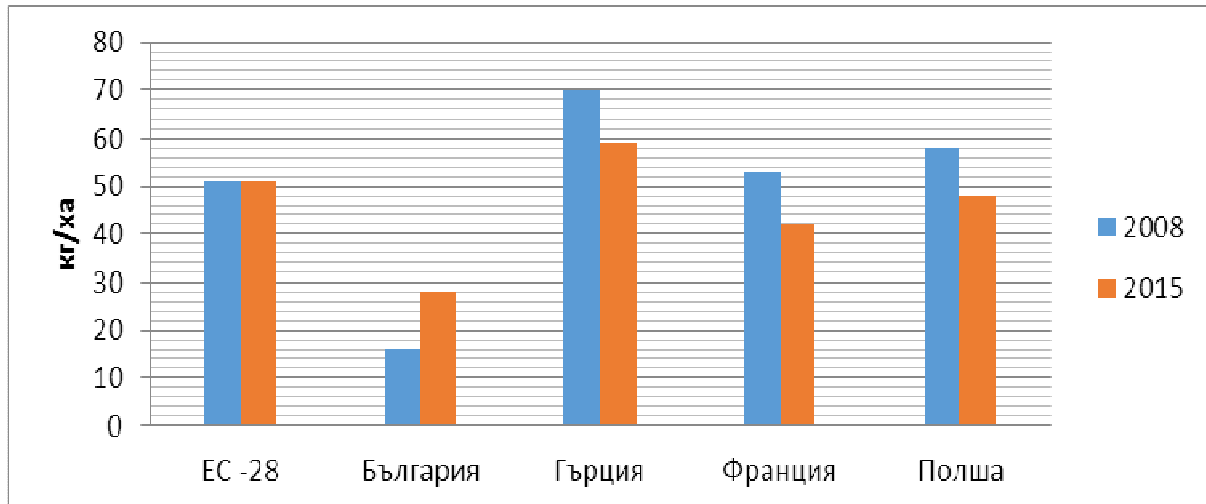
13.2.2. Азотен и фосфорен баланс

Макар че към момента България не превишава нормата на торене с азотни торове, данните за азотният баланс показват, че съществува екологичен риск от замърсяване на водите с нитрати. Азотният баланс се измерва с цел да се отчете разликата между внесения и извлечения от почвата азот.

При вкарването на по-големи от необходимите количества торове, резултатът е излишък на азотен тор. На ниво ЕС-28 се наблюдава трайна тенденция в намаляването на този излишък, като той нараства съответно в страни като Австрия, Румъния, Кипър, Унгария и Словакия. Излишъкът от азот в почвата в България нараства с 75% през 2014 г. в сравнение с 2005 г., или от 19 на 28 кг/ха годишно. Въпреки това, България все още е сред страните с най-нисък излишък на азот, който е значително под средното за ЕС-28, 51 кг/ха годишно към 2015 г. Гърция (59 кг/ха), Франция (42 кг/ха) и Полша (48 кг/ха) се доближават или надхвърлят средния за ЕС-28, но при тях се забелязва отрицателна тенденция към намаляване на излишъка на азот (фигура 13.6.).

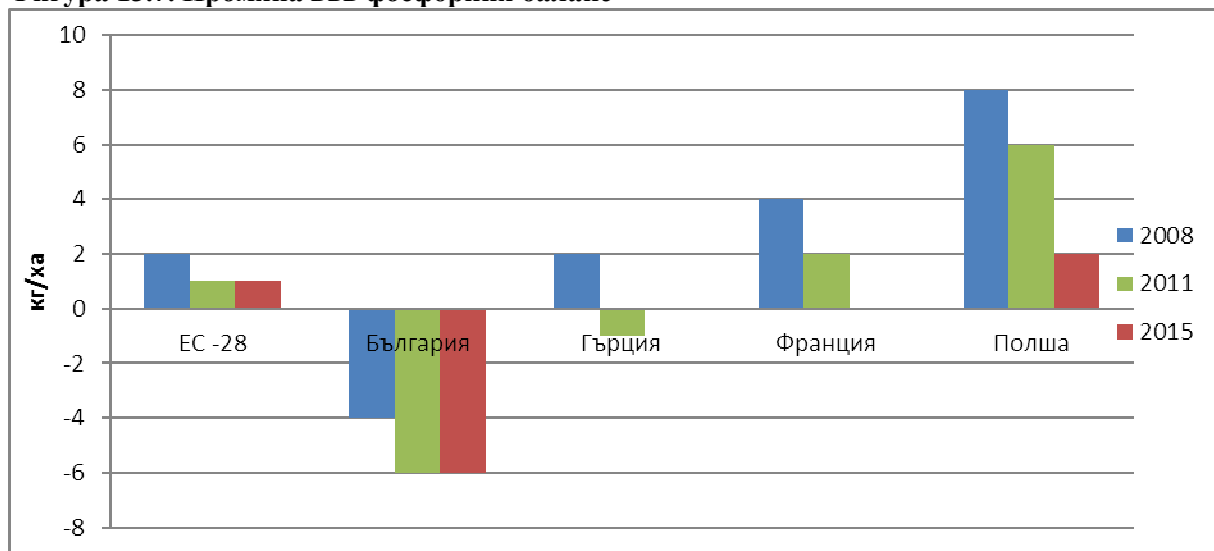
Фигура 13.6. Промяна в азотния баланс

Източник: ИАОС.

Фосфорният баланс следва отрицателни стойности за България (Фигура 13.7.), което показва сериозен недостиг. Брутният баланс на фосфора в България е намалял два пъти, от -3 на -6 кг/ха годишно, което означава че се увеличава дефицита на фосфор в почвата. В ЕС-28 само Естония има по-голям дефицит от България (-7 кг/ха годишно). За сравнение, фосфорният баланс в Гърция, както и за Франция през 2015 година е „0“, което означава, че количеството на внесен е равен на количеството извлечен от растенията тор.

Фигура 13.7. Промяна във фосфорния баланс

Източник: Евростат.

В България дефицитът на фосфор оказва въздействие най-вече върху деградация на почвата поради недостиг на хранителни вещества, но не представлява риск за здравето на хората и замърсяването на храните. Небалансираното торене обаче може да окаже негативно въздействие върху качеството на почвите и продукцията.

13.3. АНАЛИЗ НА НАСТОЯЩЕТО СЪСТОЯНИЕ НА ХУМАННО ОТНОШЕНИЕ КЪМ ЖИВОТНИТЕ И УПОТРЕБА НА ВЕТЕРИНАРНИ МЕДИЦИНСКИ ПРЕПАРАТИ

13.3.1. Мерки за доброволни ангажименти

Негативната тенденция от последното десетилетие към намаляване на броя на отглежданите животни показва острата нужда от разкриване на потребностите и предизвикателствата при прилагането на мерки за подпомагане на животновъдството в България. В това число, мерките насочени към хуманно отношение към животните. Необходимостта да се отговори на европейските стандарти и регламенти за хуманно отношение към животните се изпълнява в България в две направления. Мярка 14 „Хуманно отношение към животните“, ПРСР 2014-2020, цели подпомагане на животновъдните стопанства за прилагане на доброволни мерки извън минималните стандарти за хуманно отношение, обхващаща едри и дребни преживни животни. Хуманното отношение към свинете и птиците пък е обхваната от Държавната помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти. За да попаднат в обхвата на подкрепата, стопанствата са длъжни да надхвърлят съответните задължителни стандарти съгласно глава 1 на дял 4ти от Регламент (ЕС) 1306/2013, както и да са регистрирани по чл. 137 от ЗВД.

13.3.2. Оценка на прилагането на „Мярка 14“ за хуманно отношение към животните

Според данни, представени от БАБХ, към 2014 година непосредствено преди старта на ПРСР 2014-2020 г., регистрираните ферми, които имат право да кандидатстват за подкрепа и в които се отглеждат ЕПЖ наброяват 3151 бр. с приблизително 300 хиляди отглеждани животни, и 2129 бр. с ДПЖ с над 249 000 овце и 25 000 кози, всички попадащи в обхвата за подпомагане на мярката. Процентно обаче, тези животни представляват едва 50% (ЕПЖ) и 27% (ДПЖ) от общия брой животни.

През 2017 г. по мярката е осъществен първият прием на заявления за финансова помощ, с бюджет в размер на 111 205 831 лева. В рамките на осъществения през 2017 г. прием са постъпили 392 заявления за подпомагане за ЕПЖ и 260 заявления за финансова помощ от земеделски стопани, поели доброволни ангажименти за спазване на изискванията за хуманно отношение към овце и кози. През 2017 година около 10% от едрите преживни животни са обхванати от мярка 14.1 като са изплатени 3 221 636 лв. По мярка 14.2 са подпомогнати около 6% от дребните преживни животни и са изплатени 895 533. Подкрепата за хуманно отношение е допълнителна помощ за животновъдството, но обхваща много малка част от преживното животновъдство.

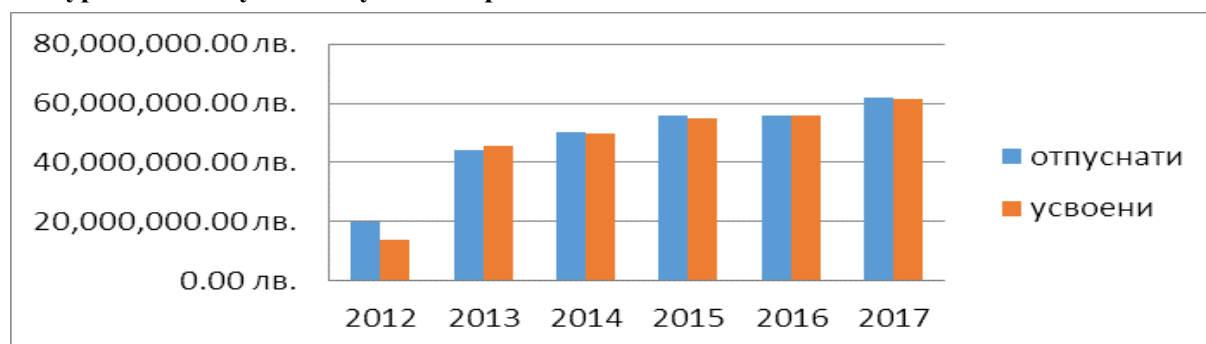

13.3.3. Оценка на прилагането на Държавната помощ за реализирането на доброволно поети ангажименти за хуманно отношение

Помощта покрива направени разходи или пропуснати приходи, свързани с ангажиментите за хуманно отношение към птиците и свинете. Средствата се предоставят годишно за покриване на допълнителните разходи или пропуснатите ползи, като ангажимента се поема за най-малко 5 години.

Програмата за държавна помощ стартира през 2012 година, като за целия период на действие (до 2018 година включително) общо са усвоени 83 446 623 млн. лв. за свине и 89 324 607 млн.лв. за птици. Отпусканите средства плавно нарастват след 2014 година. Общо за двата сектора се забелязва, че степента на усвояване на предвидения бюджет е почти 100% за всички години, с изключение на първата – 2012 година.

Фигура 13.8. Отпуснати и усвоени средства общо за свине и птици

Източник: Държавен фонд земеделие.

През 2016 и 2017 година, усвоените средства за подпомагане на птици надхвърлят предвидения бюджет, за сметка на средствата при свинете. За 2018 година общо средствата се увеличават с близо 3 млн. лв. от 61 млн. лв. на 64 млн. лв. Предвижданията за продължаването на програмата, по проект на МЗХГ, е за следващия период от 2018-2022 г. средствата за подпомагане на свинете и птиците да се увеличат, като общият бюджет ще възлиза приблизително на 350 млн.лв. (около 70 млн.лв на година).

Увеличението на бюджета за птиците и свинете е съпроводено и от някои промени, свързани с допустимите мерки за прилагане. Така например, за птиците, в периода 2012-2017 г. основно се прилагат мерки касаещи използването на фуражи, които съдържат не повече от 2,5 мг/кг деоксиниваленол; оптимално хранене чрез растителни протеинови заместители, вместо животински и рибно брашно; и използване на вода с качества на питейната, което задължава прилагащите мярката да не използват вода от публичната мрежа, а да извършват сондажи. В проектния вариант на държавната помощ се предвиждат допълнителни мерки, които покриват и намаляване нивото на CO₂ до 30% от минималното. Мярката за използване на водата се променя, но основно по отношение на изискването за съдържание на нитрати - не повече от 50 мг/л и нитрити не повече от 0,5 мг/л, което може да се постигне чрез дезинфекция и

пречистване на водата. Предвижда се и подобряване на условията за хуманно отношение към птиците по време на транспорт (само за доставки до кланицата), като целта е създаване на допълнителен комфорт и надвишаване на заложените в законодателството параметри за плътност при транспортиране на птиците в контейнери. Друга нова мярка предвижда използване на постеля от материали и продукти от нехимичен характер и въведено изискване за намаляване емисиите на амоняк с 30%.

За свинете респективно, към проекта не са включени нови мерки, а се запазват прилаганите до момента - за свободна подова площ над 10% от минималната; използването на изкуствена светлина до 11 часа; и за използване на фуражи, които съдържат не повече от 2,5 мг/кг деоксиниваленол.

За период от 5 години (2013-2018 г.) броят на подпомогнатите животни и по двете направления се увеличава - с 31% за птици (увеличението идва основно от броя на подпомогнатите бройлери и пуйки, който се увеличава с съответно с 55% и 76%), и с 40% при свинете. Наблюдава се висок процент на обхванатите свине и птици от Държавната помощ, което допринася за възходящите тенденции при спазването на хуманното отношение към животните.

13.3.4. Контрол по изпълнението на задълженията за хуманно отношение на животните

БАБХ извършва ежегодни проверки за съответствие на животновъдните обекти с изискванията на хуманното отношение към животните на базата на одобрен годишен план. Анализът обхваща несъответствия във фермите за селскостопански животни, както и по време на транспорт.

Извършени проверките в животновъдни обекти за селскостопански животни показват положителна тенденции. През 2013 г. при 87% от проверените обекти се установява съответствие с изискванията за хуманно отношение към животните според българското и европейско законодателство. Установените несъответствия свързани със спазването на изискванията за хуманно отношение на животните се дължат основно на необучен персонал за спазване на изискванията, ограничаване свободата на движение при телетата, както и осигуряване на подходяща количество храна и вода. Основните несъответствия във връзка с хуманното отношение към животните в животновъдните обектите тип „заден двор“ е начина на водене на документацията, записите за извършено лечение на животните, както и на процедурите за отглеждане. През 2016 г. и 2017 г. се забелязва положителна тенденция за намаляване на броя на обектите от този тип, което води до подобряване на хуманното отношение към животните. През последните години има подобряване и в условията за отглеждане на животните по отношение на сградния фонд и механично оборудване, но голяма част от преживните животни продължават да се отглеждат в амортизирани обори и лоши условия. Също така, заради стимулите за отглеждане на животни, без това да се свързва с

производството и други резултати, на много места условията на хранене, настаняване и обгрижване на животните е неприемливо.

По отношение на транспортирането се забелязва, че установените нарушения при извършване на плановите проверки са незначителни. В същото време обаче, изискванията за контрол на отглеждането и транспортирането на животните не са съобразени с положението в преживното животновъдство и стопанства и предопределя риска от неспазване на изискванията.

13.3.5. Анализ на контрола и продажбите на ветеринарни антимикробни препарати в животновъдството

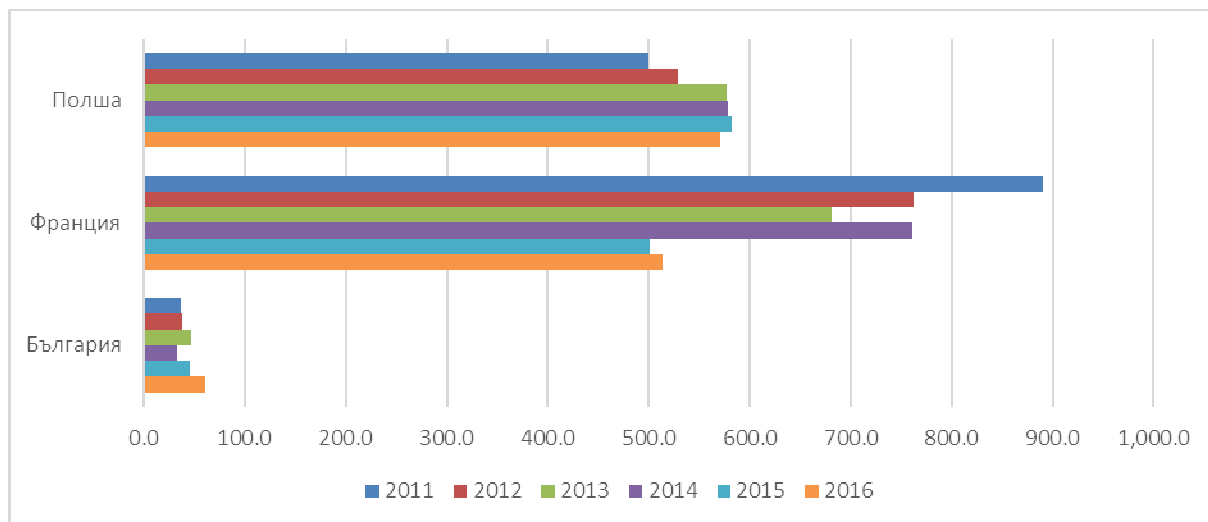
Събирането на данни за продажбите на антимикробни ветеринарномедицински продукти се основава на националния закон за ветеринарните дейности. По искане на изпълнителния директор на БАБХ, притежателят на разрешение за пускане на пазара на препарати предоставя данни за обема на продажбите им. Търговците на едро, аптеките и земеделските стопани са длъжни да водят записи за всички продажби и покупки и да предоставят тези записи на Българската агенция по безопасност на храните при поискване. Разпространението на антимикробни препарати, включително медикаментозни премикси, съдържащи фармацевтично активни вещества като антимикробни агенти, се разпространяват чрез търговци на едро до ветеринарни лекари, ферми и фармацевти. Антимикробните ветеринарномедицински продукти са достъпни само за собствениците на животни чрез доставка от аптека или търговец на едро, по ветеринарна рецепта или директно от ветеринарния лекар. Премиксите се разпространяват чрез търговци на едро директно във фуражни заводи. Източници на данни за продажбите се събират от всички производители, вносители и търговци на едро, които също са притежатели за разрешение за употреба или официални представители в България. Данните включват продажбите на ветеринарни лекари, ферми и аптеки. През 2017 година България започва внедряването на Национална система за събиране на данни за продажбите на антимикробни препарати, като новата система изисква ветеринарите да докладват всяка предписана рецепта за медицински продукти, както и да събира данни за търговците на едро и дребно. Новата система ще позволява събирането на данни по места където препаратите директно се използват (регистрирани ветеринари и животновъди). БАБХ е създавала експертен съвет за антимикробна резистентност, като една от целите е създаването и следването на добри практики по отношение на превенцията и контрола на болестите с цел подобряване на здравето на животните и тяхното благосъстояние.

Данните за продажбите на антимикробни средства за употреба при животни представляват основно средство за установяване на тенденциите като цяло, и по-специално на въздействието на мерките за насърчаване на тяхната намалена и по-разумна употреба. На фигура 13.9. са представени данни от официалната статистика,

събирана от Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикиробни средства за периода 2011-2016 г. Продажбите за двете референтни страни Франция и Гърция (в тонове активна съставка) съответно са намалели с 42% и леко са се увеличили с 14%. Данните за България показват, че за същия период продажбите са се увеличили с 65%.

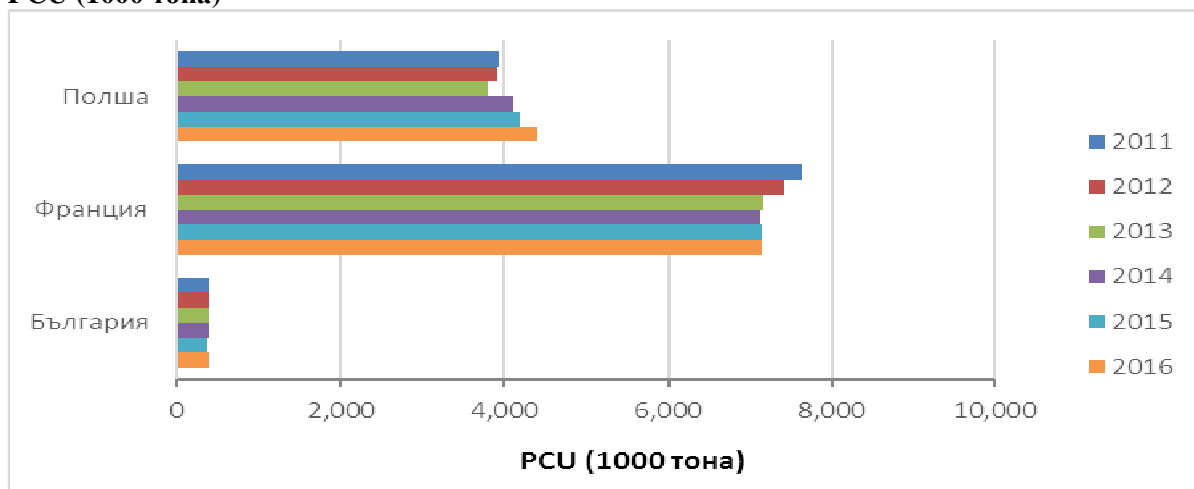
Фигура 13.9. Продажби на антимикиробни препарати

Източник: Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикиробни средства.

Друг показател, който Европейската система за надзор използва с цел проследяване на продадените количества антимикиробни препарати е *population correction unit* (PCU на 1000 тона) - единица за коригиране на популацията (фигура 13.10.). Това е техническа мерна единица, използвана за да се изчислят продажбите на антимикиробни препарати по категории животни на 1000 тона живо тегло.

Фигура 13.10. Продажби на ВАП измерени чрез единица за коригиране на популацията PCU (1000 тона)

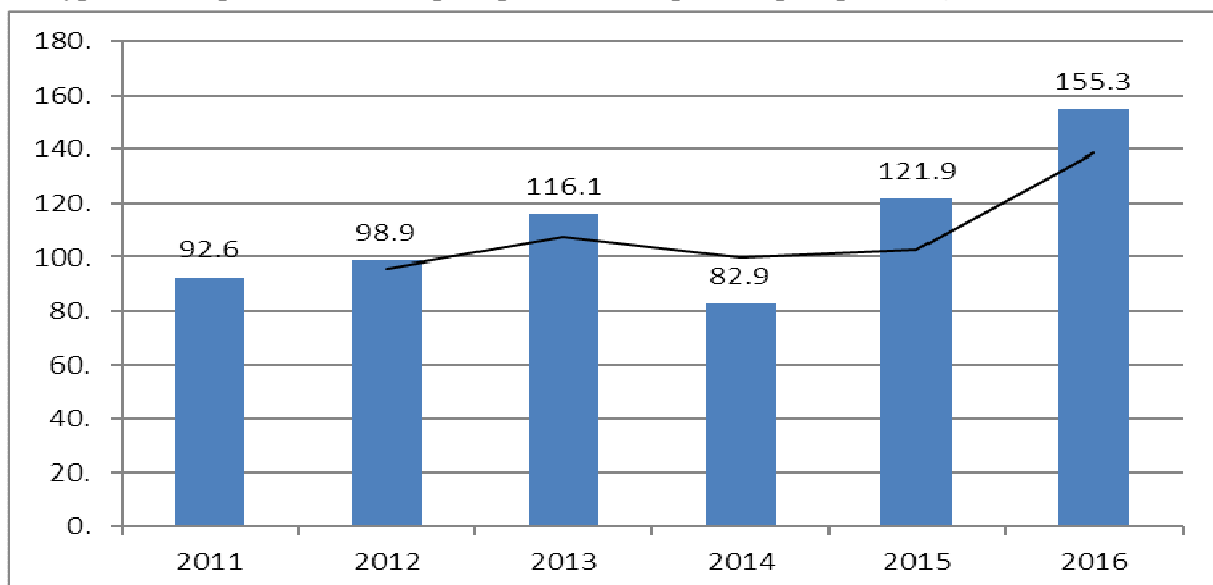
Източник: Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикиробни средства.

Макар продажбите за България да нарастват с 65%, в същото време показателя за PCU (на 1000 тона) се запазва в сравнение с 2011 година.

Европейската система за надзор представя и данни за продадените количества препарати чрез използването на показателя PCU като милиграм на килограм живо тегло (мг/PCU). Това е основният показател за проследяване на консумацията на ветеринарни антимикробни средства. За да се нормализират данните за продажбите за животинската популация, която може да бъде подложена на лечение с антимикробни агенти, се използва именно единица за коригиране на популацията (PCU), като заместител на размера на животинската популация, изложена на риск от лечението. Тази единица е чисто техническа и се използва само за измерване и оценка на продажбите, коригирани спрямо животинската популация в отделните страни (1 PCU = 1 кг от различни категории животни). Използваните източници на данни и методологията за изчисляване са подробно описани в ежегодните доклади на Европейската система за надзор (ESVAC, 2011-2016). По този показател, в сравнение с 2011 година се наблюдава увеличение в продажбите на ветеринарни антимикробни средства с 68% (фигура 13.11.), което нарежда страната на шесто място по продажба. Според доклада на Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикробни средства (ESVAC, 2016) това увеличение се дължи отчасти на липсата на докладвани количества продажби в преходните години за водноразтворими препарати и премикси.

Фигура 13.11. Продажби на ветеринарни антимикробни препарати (мг/PCU)

Източник: Европейска система за надзор на употребата на ветеринарни антимикробни средства.

Един от рисковете, свързани с употребата на ветеринарни антимикробни средства в животновъдството е възможността за остатъчни количества в храните и суровините от животински произход. Данните от ежегодния контрол, който се извършва от БАБХ показва, че риска за човешкото здраве от консумацията на несъответстващи храни е незначителен. Делът на идентифицираните количества антибиотици в храни и суровини от животински произход за периода 2007-2017 г. от общо взетите проби е незначителен.

13.4. ПРОДОВОЛСТВЕНА СИГУРНОСТ

13.4.1. Качество на храненето

Според данни на Глобалния индекс на хранителната сигурност през 2018 година България се намира под средното ниво за Европа (78,6 точки) по отношение на индикатора „качество и безопасност на храните“ с 63,4 точки, което е малко над средното за всички страни, включени в изследването – 58 точки. Тенденцията по този индикатор от 2012г. насам е плавно и постоянно нарастване (близо 6%). За сравнение, този показател за Франция е 86,5, Гърция – 83,7 и Полша – 74,1. Тази категория измерва и оценява разнообразието и хранителните качества на диетата, както и безопасността на храната. Качеството и безопасността на храните се измерват по пет показатели: 1) диетична диверсификация; 2) ангажимент на правителството за завишаване на хранителни стандарти, 3) наличност на микроелементи; 4) качество на протеините; 5) безопасност на храните. Забелязва се, че и по петте показатели България значително изостава, като най-значително това е при качество на протеините и наличието на микроелементи, като за последния България попада под категорията „умерено“ състояние. Въпреки това, положителни тенденции се забелязват при потребителското поведение, което все повече се променя през последните години и се насочва към консумирането на все по-здравословни храни. Потребителите освен за безопасността стават все по-чувствителни към здравословната храна, което трябва да се насърчава. Въведените държавни стандарти за определени храни повишават доверието, но се изискват гаранции за контрола за тяхното спазване

Според европейската здравна анкета, проведена в страната през 2008г. (етап 1) и 2014 г. (етап 2), 11,5% от българските граждани попадат в категорията „затлъстяване“ през 2008 г. През 2014г. този процент се увеличава на 15%, като най-голямо е затлъстяването при възрастовите групи 45-64 години (19,7%) и 65+ (18,6). При младежите под 25 годишна възраст този процент е около 4,6%. За измерването на затлъстяването се използва индекса на телесна маса равна или по-голяма от 30 кг/м². Показателят се изчислява като отношение на теглото в килограми и квадрата на ръста в метри.

Друга категория заслужава още по-голямо внимание, поради рисковия си характер, а именно „наднормено тегло“, което се определя в граници от 25-29,99 кг/м². По този показател не наблюдаваме промяна към 2014 г. спрямо 2008г., като той обаче показва, че около 39,2% от населението попада именно в тази категория, като отново най-голям процент от попадащите в тази категория са хора над 45 годишна възраст. За сравнение, България се намира над средното ниво по индикатора „наднормено тегло“ за ЕС-28, като се нарежда на трето място след Румъния и Гърция.

Според данни на Евростат, през 2014 г. 60% от населението България е получавало по под „1“ порция на ден свежи плодове и зеленчуци, 37% са получавали 1-

4 порции и едва 4% са получавали повече от 5 порции. Според европейската здравна анкета, проведена през 2008 и 2014 година, намалява процентът на потребителите, които консумират „веднъж или повече от веднъж на ден“ свежи плодове и зеленчуци. Така например, през 2008 година, 45% от потребителите са попадали в тази категория по отношение на консумацията на плодове и 59% на зеленчуци. През 2014 година, този процент спада съответно на 35,4% за плодове и 38,4% за зеленчуци.

Според данни на ФАО относно консумацията на протеини, през 2000 година средно на ден българинът е получавал по 92 гр/ден, докато във Франция тази стойност е била 169 гр/ден. За 13 години дажбата в България е нараснала едва с 2%.

Нивото на консумация на протеини и свежи плодове и зеленчуци от българските потребители е значително под средното за Европа. В съчетание с големия процент от българските потребители, попадащи в категорията „наднормено тегло“, внимание следва да се обърне именно върху повишаване на осведомеността относно консумацията на по-здравословна и питателна храна в ежедневието.

Друго предизвикателство по отношение на здравословното хранене на българина е консумацията на млечни продукти със съдържание на растителни мазнини и палмово масло. По данни на МЗХГ, за периода 2007-2018 година, млечните продукти със съдържание на растителни мазнини нарастват значително, като през 2014 година нарастването е близо три пъти. От 2014 година се наблюдава намаление на количеството такива продукти, като най-драстично е намалението през 2018 г. спрямо предходните три години. Намалението в произведените количества от една страна се дължи на промяната в нормативната уредба, която цели да ограничи използването на растителни мазнини, като задължават производителите да разграничат производствените си обекти така, че да отделят тези за производство на млечни продукти с имитиращи продукти, различни от млечните. Една от целите на ниво ЕС е максимално да се ограничи използването на трансмазнините в храните - до 2 гр. промишлено произведени трансмазнини на 100 гр. от мазнините в храните, предназначени за крайния потребител.

13.4.2. Загуба и разхищение на храна

Осежаем проблем е разхищението на храната във всички фази – от производители, преработватели, търговци на дребно, доставчици и крайни консуматори. Все още няма наличие на статистически данни относно загубата на храна за България, но се предполага, че всеки българин изхвърля по 100 кг храна годишно. Секторите, допринасящи в най-голяма степен за хранителните отпадъци са домакинствата с 53% и преработвателната промишленост с 19%, първичното производство с 10%, а заведенията за обществено хранене и магазините изхвърлят съответно 12% и 5% от целия неупотребен ресурс. Според проучване на Европейската комисия, в България годишно се произвежда 670 000 тона храна в излишък, една трета повече от

необходимата за изхранване на населението. На ниво производство и търговия най-доброто приложение на годните за консумация излишъци е да бъдат дарени на организации, които се занимават с хранително банкиране. Механизмът им на действие се базира най-вече на преразпределянето на храна –дарения, които пренасочват към нуждаещите се посредством мрежа от благотворителни и неправителствени организации. По този начин спасяват храната от разхищение и така пестят ресурсите на държавата, но най-вече помагат на социално слаби потребителски групи.

В България функционира Българската хранителна банка, която е единствената организация в страната, която оползотворява храни с къс срок на годност, като ги преразпределя на нуждаещите се хора, отчита положителна тенденция в нагласите на бизнеса да дарява и ръст от 40% на количеството спасени от разхищение продукти. Същевременно Банката спестява на хранителния бизнес ресурсите, необходими за унищожаването на ненужната храна. От това печелят и над 30 000 българи, на които Банката помага да се изхранват всяка година. През 2016 г. 233 тона храни са преминали през мрежата на Българската хранителна банка, за да достигнат до 22 513 българи. За съжаление количествата, които БХБ спасява, са под 1% от цялата годна за консумация храна, която се разхищава. Също така, от 2017 г. са в сила промени в Закона за данъка върху добавената стойност (ЗДДС). Бизнесите, които се занимават с храна, могат да дарят продукти, ненадвишаващи 0.5% от годишния им оборот, освободени от ДДС. Промените целят храната, чийто срок на годност приближава, да бъде оползотворявана вместо унищожавана, но на практика законът съдържа много условности и все още не предлага достатъчен стимул за бизнеса. Дори, в резултат на този нов регламент, даренията на храна са намалели с 30% през последната година. За да могат потребителите да не купуват прекомерни количества храна, а само колкото са им необходими, храните трябва да се предлагат в опаковки с различни размери, направени така, че да защитават храната най-добре. Храни с близки до изтичане срокове на годност и повредени продукти трябва да се предлагат на намалени цени, за да бъдат достъпни за нуждаещите се хора. Необходимо е да се помисли за промяна на правилата за обществени поръчки, така че да позволяват договорите да се сключват с компании, които използват местни продукти и раздават остатъците от храната на бедни хора или хранителни банки безплатно, вместо да ги изхвърлят. Необходимо е и преосмисляне на мерките на национално ниво за разпределянето на храни на граждани в неравностойно положение.

13.4.3. Контрол на качеството

Повечето производители и преработващи предприятия прилагат системи за добри производствени практики (GMP), за добри хигиенни практики (GHP) и системи за анализ на риска и критичните контролни точки (НАССР), като практиката доказва недостатъчен самоконтрол. Производителите и преработвателите на храни трябва да

разполагат със собствени програми за контрол, внедрени на всички етапи на агро-преработвателната верига (суровини – преработка – съхранение – дистрибуция – потребление), с оглед гарантиране качеството на храните. Препоръчителен е допълнителен контрол от отговорните държавни органи. От друга страна, положителна тенденция представлява нарастването на броя на земеделските стопанства и фирми от хранителната промишленост, ориентиращи фирмените си стратегии към повишаване на качеството на произведената продукция чрез въвеждане на иновации.

Друг положителен момент, свързан с осъществяването на контрол относно качеството на храните е увеличаване на потребителската активност. Според годишният отчет на европейския портал „RASFF“ (Европейска система за сигнали относно безопасността на храните) за 2017 г. активността на потребителите се увеличава, като броят на подадените сигнали от България нараства и от 26 бр. през 2009 г. достига до 109 през 2017 г. С най-висок дял са сигналите, отнасящи се до продуктовете категории плодове и зеленчуци – 84, 14 - ядки и семена, 3- за месо и месни продукти. По отношение на разпределението по рискови категории, най-много са сигналите за наличие на пестициди над допустимите норми – 77, 15- за наличие на микотоксини, 10 – хранителни добавки и оцветители, 3- патогенни микроорганизми, 1- генетично модифицирани организми и др. Чрез разработения от ЕК „потребителски портал“ потребителите имат достъп до всички нотификации за храни и фуражи и материали и предмети в контакт с храни, които носят риск за здравето на хората и животните, групирани поотделно за всяка държава-членка.

Българската агенция по безопасността на храните (БАБХ) съвместно с Министерство на икономиката и Националния център за опазване на общественото здраве и анализи проведоха три проучвания върху 11 групи храни (53 двойки аналогични продукти) за наличие на „двоен стандарт“ при предлагането им на българския и европейския пазар. Представеният от БАБХ обобщен анализ на извършените сравнения на информацията от етикетите и резултатите от сензорните и физикохимичните изпитвания на продуктите показва, че има налични доказателства за разминаване в състава и качеството на някои продукти, предлагани на българския и европейския пазар. При проведеното външно сравняване и анализ на етикетите се установява, че при 40 от изследваните продукти информацията от етикетите е идентична, а при 13 са констатирани различия в представената информация по отношение на състав и/или хранителна стойност и външен вид. По органолептични показатели– от 28 двойки, 5 - показват различия; при физикохимичните изпитвания – от 22 двойки, 1- показва различие; при анализа на съдържанието на какао в шоколадови храни – от 2 двойки, 1 показва различие и при немлечни мазнини – при 1 двойка, не се констатирани отклонения.

Основните констатирани различия в продуктите аналози от българския и европейски пазар се отнасят до вида и качеството на опаковките на продуктите,

описанието на съставките на продукта и в хранителната информация., вкл. енергийната стойност. В някои млечни продукти (сирене тип „моцарела“) се установява разлика в цвета и вкуса, разлика в обявеното тегло на етикета. Съществени различия са установени при адаптирано мляко на прах за малки деца – в описанието на съставките, в количеството на някои микроелементи и в енергийната стойност. Анализът на млечен шоколад показва значими различия в енергийната стойност, описанието на съставките (в българския аналог не е вложено масло, съгласно обявените съставки на етикета), маслеността (в българския аналог маслеността е 27,53%, а на европейския – 32,20%) и съдържанието на какао (в българския аналог съдържанието на какао е 32,70%, а в европейския – 37,63%). В безалкохолна напитка с вкус на портокал има разлики в състава, степента на газираност и енергийната стойност при двата продукта.

По инициатива на Комисия за защита на потребителите започна нов проект за подпомагане на приемане на постановките за двойния стандарт при храните в ЕС. Изследването „чети етикета“, обхваща 5 групи храни - макаронени изделия, млечни продукти и сладкиши; зеленчуци и ориз; зехтин и подправки, консерви; и за първи път - вино, бира и спиртни напитки. То ще бъде с продължителност 18 месеца.

През април 2019 г. Европейският парламент прие новия търговски механизъм за потребителите, който обявява предлагането на храни от една и съща марка, но с различни съставки и качество, за нелоялна търговска практика. Промените забраняват разпространението на храни и напитки от едни и същи марки с различен състав в рамките на ЕС и позволят налагането на санкции за нарушителите (не по-малко от 4% от годишния оборот на производителя

13.4.4. Анализ и диференциране на контрола при късите вериги

Късите вериги на доставка на храни представляват традиционни и/или алтернативни начини за производство, разпространение, търговия на дребно на хранителни и други земеделски продукти като пазари на земеделски производители, продажба от самото стопанство, интернет поръчки, потребителски кооперативи и др. Чрез тях производителите и потребителите могат да представят и споделят продукти или информация относно продуктите директно без посредници. Късите вериги на доставки се считат за най-подходящи за реализация на органични/биологични и местни специфични продукти на дребни и средни земеделски производители, които имат ограничени възможности за участие в конвенционалните търговски вериги, но могат да бъдат много ефективни при директните продажби. Възможните начини за предлагане на продукти могат да бъдат:

- чрез създаване на дълготрайно партньорство между определен брой производители и конкретни потребители, които от своя страна биха могли да бъдат обединени/сдружени или не, но всички консумират точно определен продукти, поради

начина и местоположението на тяхното отглеждане, конкретните качества и характеристики;

- пряко достигане до фермата, от където купувачите директно избират продукцията;

- организиране на пазари/базари, локални магазини, традиционни фестивали на местната продукция и директна продажба на потребители,

- чрез предоставяне на продукцията на местни училища, административни центрове болници и други по-големи административни центрове.

Съществуващите пазари на открито продават главно продукция, закупена от тържища, която е с различен произход и не осигуряват възможност за пряка връзка между производителя и потребителя. Пазарът на местни храни в България не е достатъчно развит, въпреки значителния интерес на българските потребители към произхода на храните и здравословното хранене и все по-активното търсене на местни продукти и продукти със сертифициран произход и качество. Наредба № 26 от 14 Октомври 2010 г. за специфичните изисквания за директно доставки на малки количества суровини и храни от животински произход дава възможност на производителите да осъществяват търговия на дребно с хранителни продукти от животински произход, като контролът се осъществява от Българска агенция по безопасност на храните, посредством прилагане на национални правила. Програмата за развитие на селските райони 2014-2020 г. предоставя възможност за създаване на къси вериги за доставка на храни, като помощта се предоставя по Приоритет 3: Насърчаване организацията на хранителната верига и управление на риска в земеделието.

13.5. АНАЛИЗ НА БИОЛОГИЧНОТО ЗЕМЕДЕЛИЕ

13.5.1. Развитие на биологичното земеделие у нас след влизането на България в ЕС

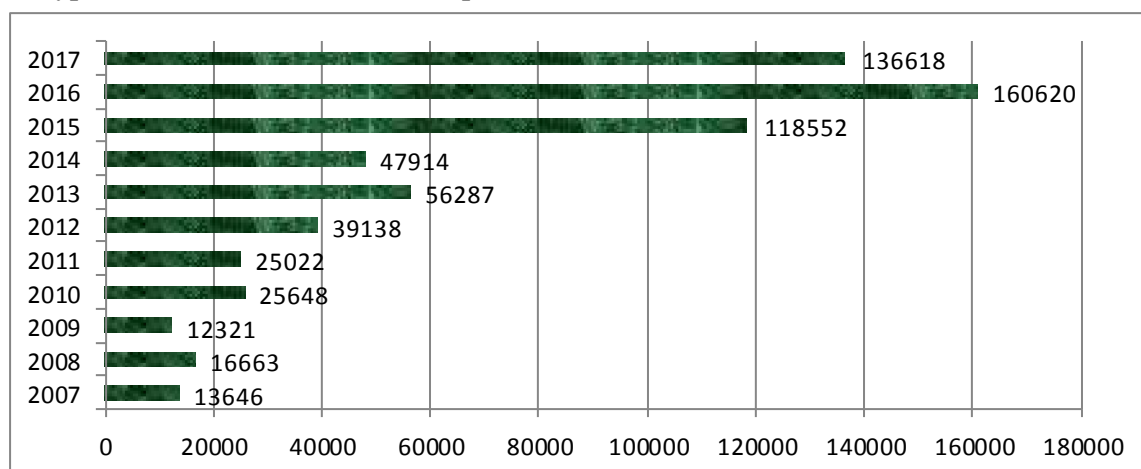
Биоземеделието един от секторите, които най-добре отговарят на целите на Общата селскостопанска политика и Програмата за развитие на селските райони – икономическа ефективност, опазване на околната среда и социална отговорност. В последните няколко години биологичното земеделие е един от секторите, който в условията на криза се развива с бързи темпове, като непрекъснато нарастват площите и броя на операторите, включени в система на контрол. Причините са свързани с много добрите предпоставки за развитие на биологичното земеделие у нас - запазени от екологична гледна точка райони; осведомеността и желанието на потребителите да се хранят здравословно; осъзнатите ползи за околната среда и селските райони; подпомагане на биологичните производители по Програмата за развитие на селските райони (ПРСР) и с усилията на МЗХ в партньорство с бизнеса и неправителствените

организации в сектора за популяризиране на ползите за производителите и потребителите на този вид продукти и храни.

Според данни на Евростат през 2017 г. България е имала площ от 136 618 ха, заети с биологично земеделие (БЗ), докато през 2007 г. - 13 646 ха. През 2017 г. площите с БЗ в България са се увеличили 10 пъти в сравнение с 2007 г. - или с 12 000 хектара средногодишно. За сравнение през 2017 г. ЕС-28 има 12 560 189 ха обща площ с БЗ, спрямо 7 268 143 ха през 2007 г., за Румъния данните показват, че за периода 2007-2017 г. площите с БЗ са се увеличили 1,97 пъти - т.е. темповете на нарастване на площите с БЗ у нас са многократно по-високи в сравнение със средните темпове на нарастване за ЕС-28, както и с темповете на нарастване на площите в нашата съседка Румъния.

Фигура 13.12. Площи в БЗ в България, ха

Източник: Евростат.

Докато площите в БЗ в ЕС и Румъния са се удвоили за периода 2007-2017 г., то за България те са се удесеторили. Това показва, че БЗ е макар и сравнително нов, но привлекателен сектор от българското селско стопанство, който има добри перспективи за развитието си в бъдеще и че през последните години биологичният сектор се развива с бързи темпове, по-високи в сравнение със средните темпове за ЕС-28.

Въпреки че площта заета с БЗ е нараснала многократно за периода 2007-2017 г., тя представлява само 2,72% от общата използвана земеделска площ в България през 2017 г. (за страните от ЕС този показател е средно 7,03%). Въпреки че по този показател страната ни е на 25 място сред страните в ЕС, подобно на нас са страни като Ирландия (1,66% или 74 хил. ха), Румъния (1,93% или 258 хил. ха) и Великобритания (2,87% или 497 хил. ха), а Холандия (3,14% или 56 хил. ха) Унгария (3,73% или 199,6 хил.ха) и Полша (3,41% или 495 хил.ха) са с минимална преднина.

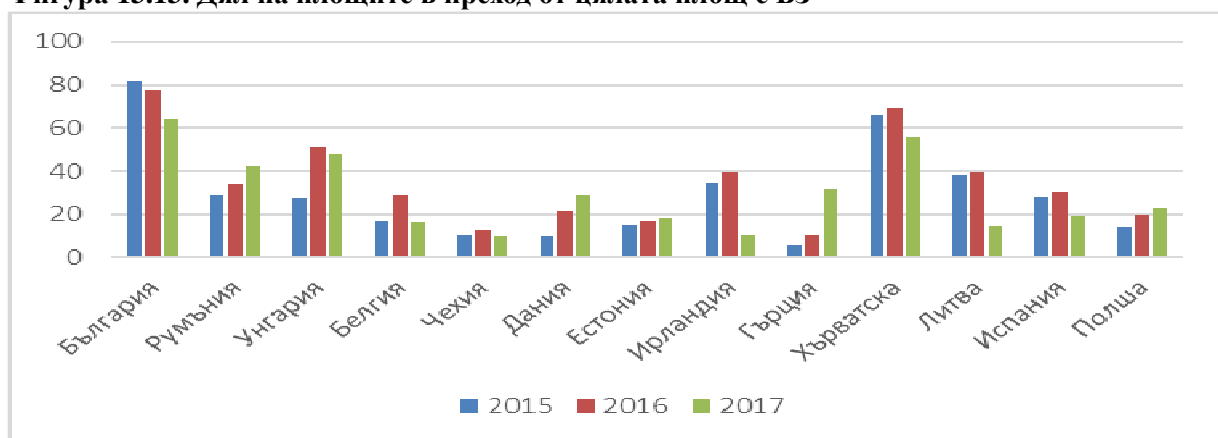
На последно място е Малта с едва 0,35% или 41 ха. Първенството се държи от Австрия с дял от 23,37% или 621 хил. ха, следвана от Естония – 19,6% или 196 хил. ха, Швеция – 19,16% или 577 хил. ха, Италия – 14,86% или 1 909 хил. ха, Чехия – 14,09% или 496 хил. ха, Латвия – 13,92% или 269 хил. ха и др.

В около половината от страните от ЕС-28 площите в преход към БЗ през последните десетина години са между 10 и 30% от всички площи с БЗ. В България те са между 70 и 82% за периода 2013-2015 г. (най-висок процент в ЕС-28), следвани сме от Хърватска, Малта, Литва, Румъния, Испания и Полша. Тази тенденция продължава и през следващите 2016 и 2017 години – България все още е на челна позиция по дял на площи в преход към БЗ, следвани сме от Хърватска, Унгария, Румъния, което е видно от фигурите по-долу.

Големият дял на площите в преход към БЗ е показател за потенциала за растеж на сектора през следващите няколко години и вид гаранция за значително увеличение на биологичните продукти с български произход на родния и международните пазари.

Фигура 13.13. Дял на площите в преход от цялата площ с БЗ

Източник: Евростат и собствени изчисления.

Този дял показва и непрекъснато нарастващия интерес на селскостопанските производители към БЗ и навлизането на нови такива в селскостопанския отрасъл. След 2015 г. у нас се наблюдава леко намаляване на този показател, което е резултат най-вече на някои пропуски в политиката спрямо БЗ – например имаше т.нар. нулева година, когато не се изплащаха субсидии за БЗ; през 2017 г. се изчерпаха средствата, отпуснати по мерките за БЗ и по този начин желаещите да стартират такова загубиха стимул.

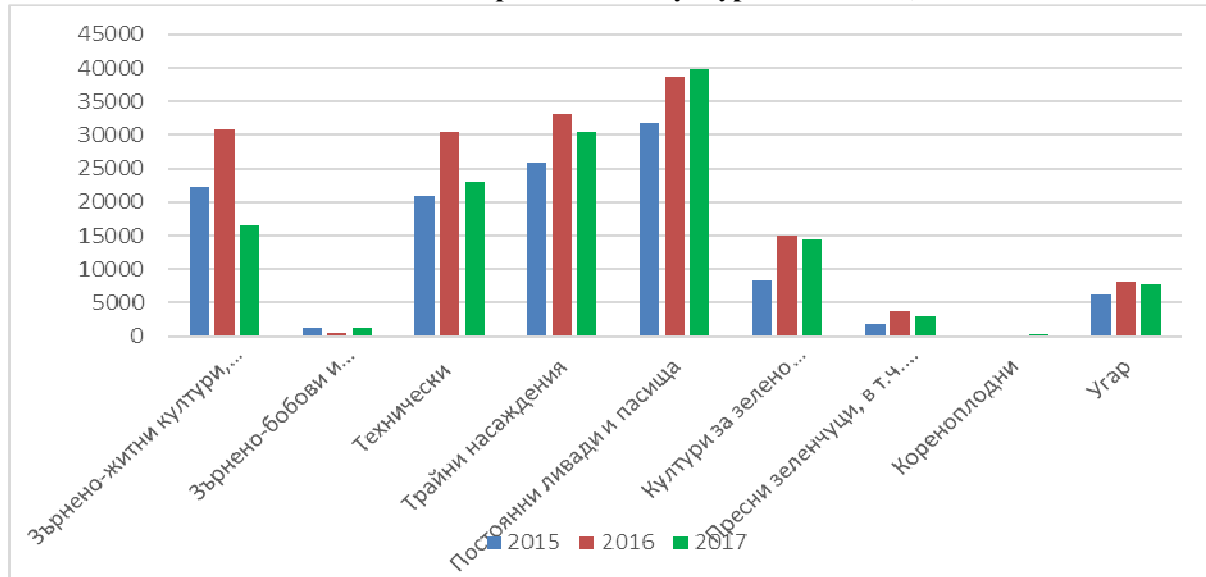
13.5.2. Видове култури в системата на контрол на БЗ и продукцията от тях.

Друг важен аспект на БЗ е видът на производството - по видове култури и животни. Изборът на вида производство зависи от различни фактори - технически аспекти, свързани с биологичното производство, структурата на потребителското търсене, субсидиите. Следващите графики дават представа за основните видове култури в БЗ у нас.

През последните години намалява дялът на зърнено-житните култури спрямо общата площ в система на контрол от 19% до около 13%; увеличава се дялът на трайните насаждения, постоянно затревените площи и фуражни култури от обработваеми земи; увеличават се животните и пчелните семейства; ежегодно намаляват площите с диворастящи култури.

Фиг. 13.14. Площи в система на контрол (видове култури) 2015-2017, ха

Източник: Евростат.

Най-значим е дялът на площите, заети с постоянни ливади и пасища, трайни насаждения и технически култури (етеричномаслени култури, медицински растения и подправки).

Дялът на трайните насаждения е висок в биологичния сектор (22%), тъй като търсенето на биологично произведени плодове е високо.

От площите, заети с технически култури, най-голям дял имат тези с ароматни и медицински растения и подправки – от 55 до 73% за последните три години, което показва, че те са привлекателни за биопроизводителите – поради търсенето им и пазара в чужбина най-вече. Постоянните пасища представляват 29,22% от биологичната земеделска площ; зърнените култури – 12,5%. Постоянните пасища са едни от предпочитаните в БЗ през последните години, защото са допустими за агроекологични плащания, като са по-лесни и по-малко рискови за преобразуване в биологичния сектор, отколкото другите видове култури (например трайни, технически и полски култури). Това до известна степен е предпоставка за конюнктурно развитие на БЗ – много стопани заявяват ливади и пасища, без да отглеждат животни, като по този начин усвояват голяма част от субсидиите за БЗ по мярка 11.

Същата е ситуацията и с някои други култури – например орехите: през 2009 г. е имало само 835 ха с орехи, 2011 г. – 3034 ха, 2015 г. – 15366 ха, 2016 г. – 18484 ха; 2017 г. – 17985 ха. Това са култури, които не изискват високи разходи за отглеждане, поради което са привлекателни за биопроизводителите. Недостатък е, че не се изисква и не се отчита продукцията от всички заявени хектари, което идва да покаже, че част от стопаните не реализират продукцията, а основният им мотив е да усвоят субсидиите. По този начин се изкривява самата идея за БЗ, поради което е необходимо да се преосмисли политиката и да се намери по-ефективен начин за стимулиране на БЗ. Приетите изисквания по Мярка 11 позволяват на бенефициентите да получават

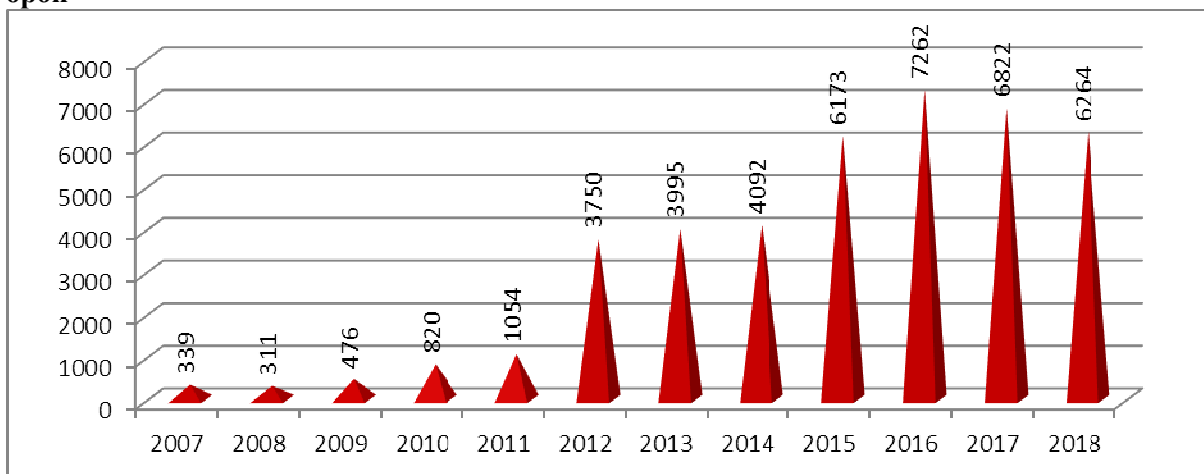
компенсаторно плащане, без да се стремят към получаване на добиви. Има данни от Одитния доклад от Сметната палата за 2015-2017 г., според които бенефициенти по мярка 11 не декларират доходи от продукцията (например бенефициент, обработващ 10 ха лешници, със сертификат за биопродукция за 500 кг лешници за 2017 г., декларира, че няма приходи от реализирана продукцията; друг производител на биодомати, със сертификат за 7 тона за 2017 г. също декларира отсъствие на приходи от биоземеделие).

Добивите в БЗ са в пъти по-малки от добивите в конвенционалното такова. Например през 2017 г от 16602 ха зърнени култури са добити 16152 тона зърно, или добивът от хектар е 973 кг/ха или под 100 кг от декар. Подобна е ситуацията и с други култури. Няма стимули за стремеж към повишаване на добивите. Стимулира се увеличаването на биологичните площи и производители, но няма достатъчен резултат върху биологичното производство.

13.5.3. Оператори в БЗ

Динамиката в общата площ на биологично земеделие следва да се разглежда заедно с развитието на броя на стопанствата, които са активни в този сектор, което дава представа за интереса на земеделските производители и други видове оператори към този сектор. Следващата графика показва промяната на броя на биологичните стопанства за изследваните години. Производителите имат водеща роля в общия брой оператори в БЗ. При анализа на броя на биологичните стопанства в сравнение с общия брой стопанства в българското земеделие се наблюдава разнопосочна тенденция. Наличните данни показват, че броят на биологичните ферми се увеличава, докато има консолидация на конвенционалните земеделски стопанства в страната. Например броят на всички стопанства през 2007 г. е бил 493 140, а през 2013 г – 254 140, докато броят на биологичните производители през 2007 г. е бил 240, а през 2013 г. – 3 854 (1,5% от всички стопанства).

Фиг. 13.15. Сертифицирани оператори (производители, преработватели, търговци и др.), брой

Източник: Евростат и МЗХГ.

Същата тенденция се наблюдава и за ЕС-28. Тъй като биологичните стопанства представляват по-малко от 5% от всички стопанства, не се правят проучвания по критерии биологични/конвенционални стопанства за структурата на стопанствата (farm structure survey FSS). В икономически аспект, средният клас стопанства в биологичния сектор успяват да получат най-висока възвращаемост на единица площ и да имат най-балансиран икономически резултат по отношение на приходи, производствени и постоянни разходи. При малките стопанства икономическите резултати са сходни, като предимството им се корени в използването на безплатен фамилен и събствен сруд. Големите стопанства имат най-високи приходи на единица площ, но по-високи постоянни разходи и разходи по другите фактори на производство, което застрашава тяхната рентабилност.

Въз основа на наличните данни може да се заключи, че има нарастваща тенденция в броя на производителите в сектора на биологичното производство като цяло. За периода 2007-2017 г. броят на операторите в БЗ в България е нараснал повече от 20 пъти, а на производителите – 27 пъти. Производителите са склонни да останат в биологичното земеделие, вместо да напускат този тип производство. Обяснението е, че земеделските стопани извършват значителна инвестиция през годините на преходния период, предвидени в Регламента за биологичното земеделие, през които въпреки високите разходи, свързани с биологичното земеделие, произведените продукти се продават като конвенционални и възвращаемост може да се очаква едва след като производителите бъдат сертифицирани като биологични.

Биопроизводителите у нас са се увеличили и благодарение на приоритетното подпомагане по инвестиционните подмерки 4.1. „Инвестиции в земеделски стопанства“ и 4.2. „Инвестиции в преработка/маркетинг на селскостопански продукти“. По тези подмерки се дадоха допълнителни точки за биопроизводители, в това число и на току-що поели ангажименти в БЗ, което привлече нови оператори към БЗ. Компенсаторното подпомагане на площ, в комбинация с осигуреното приоритетно подпомагане по инвестиционните мерки и по-високият интензитет на финансовата помощ са стимул за земеделски стопанства да преминават към биопроизводство, като в резултат на това както площите в системата за контрол, така и броят на биопроизводителите нарастват многократно в периода 2007 – 2017 г.

13.5.4. Биологично животновъдство – брой животни и продукция от тях.

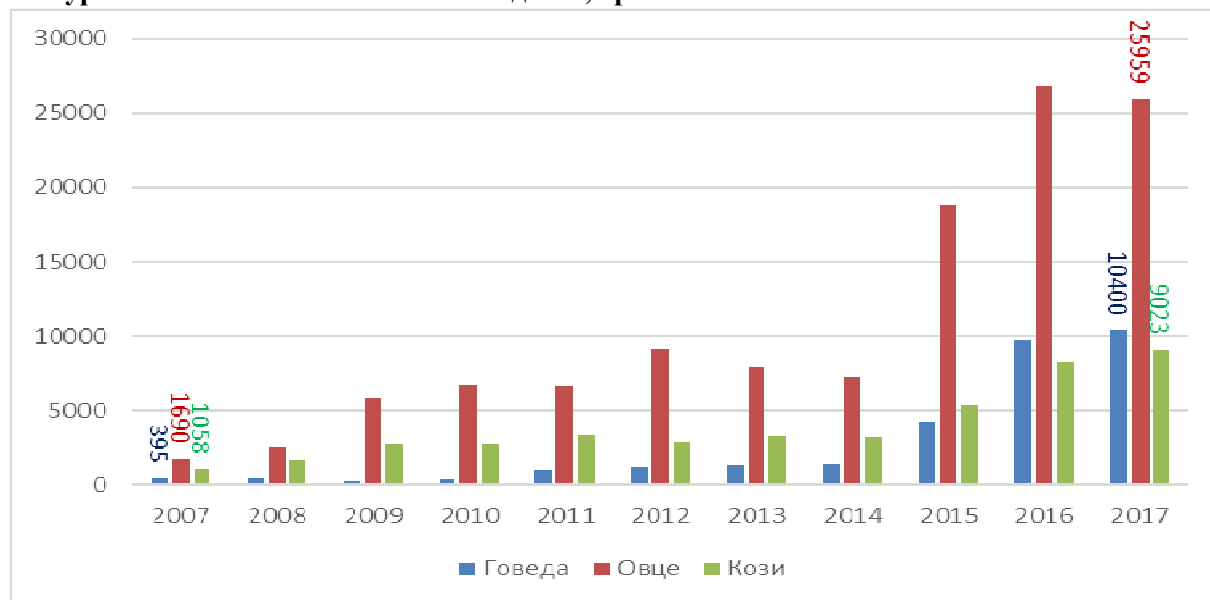
Секторът на биологичното животновъдство у нас се развива с бавни, но стабилни темпове. Както е показано на графиките по-долу, за България овцете, едрият рогат добитък, козите и пчелните семейства са с най-голяма тежест в биологичното животновъдство.

Броят на овцете се е увеличил съответно от 1 690 през 2007 г. на 25 959 през 2017 г. или 15,4 пъти; на говедата от 395 на 10 400 или 26,3 пъти, като млечните крави са 1/3

от тях; на козите от 1 058 на 9 023 или 8,5 пъти; на пчелните семейства от 35 747 на 250 434 или 7 пъти.

Фигура 13.16. Биологично животновъдство, брой основни животни

Източник: Евростат.

* Животни в период на преход и животни, преминали периода на преход

През последните две години се отглеждат, макар и малко на брой свине, коне и птици. В същото време производството на фуражи се е увеличило 128 пъти (от 153 тона през 2011 г. на 19604 тона през 2017 г.). Наблюдава се дисбаланс между производството на фуражни култури и отглежданите животни. Успоредно с нарастване на броя животни, отглеждани биологично, расте и биологично произведената животинска продукция. Предпоставка за увеличението в производството на мед е добрият прием на биологичния пчелен мед на европейския и световен пазар. По-голямата част от него се изнася на световния пазар. Необходимо е да се отбележи обаче, че произведената от биологичното животновъдство продукция не расте убедително, а напротив – варира през годините.

Това е показател за проблеми, които са както в производството, така и в пазара. В БЗ има много малко преработватели. Например такива за производство на млечни продукти през 2017 г. са само 12, за преработка и съхранение на месо и месни продукти – 1; за преработка и съхранение на зеленчуци и плодове – 74; за преработка на продукти от брашно – 5; за производство на растително олио и животински мазнини – 23. Липсват или са недостатъчно мощностите за преработка на продуктите, добивани от животновъдството (аналогичен е случаят и с растениевъдната първична продукция). Липсва целенасочена подкрепа за преработката на първичната биологична продукция. Ето защо добавената стойност от този вид продукция или не се реализира, или се

изнася извън страната. Трудна е и логистиката и връзките между производителите и преработвателите, транспортните разстояния също са пречка. В това отношение е нужно да се направят усилия от всички по веригата, включително и от държавата, за да не се изнася първичната продукция от БЗ или да се реализира като конвенционална.

Фигура 13.17. Сертифицирани биологични продукти, тона

Източник: Евростат.

Данните недвусмислено показват, че има потенциал за нарастване на животновъдния сектор в БЗ у нас. Тласък бе даден и с Мярка 11, с която за първи път бе предвидена помощ за биоживотновъдството у нас. Въпреки това, делът на сертифицираните животновъдни ферми продължава все още да бъде много малък, което поражда дисбаланс в производството и изкривява принципите на БЗ, в което животните са основен елемент в кръговрата на хранителните вещества на ниво ферма.

Поради недостатъчните данни за някои аспекти на биологичното производство и на биологичната хранителна верига (по-специално продажбите и търговията), не може да се даде пълна картина на пазарния сегмент в сектора в този момент. Националните и международни пазарни възможности за българските биологични продукти все още не са напълно определени. Пазарът на био-продукти в България изпреварва значително производството. Почти всички вериги супермаркети предлагат био-продукти. Увеличава се броят на специализираните магазини за биохрана. Същевременно търсенето на биопродуктите на вътрешния пазар не е голямо, но расте. Национална статистика не се води (анкетата, проведена от Биоселена и маркетинговото проучването на Витоша Рисърч, 2009г. са единствените по мащабни проучвания, правени в България). Общият оборот на биопродукти в България за 2008 г. е за около 4 мил. евро годишно и е едва 1 % от пазара на хранителни стоки. За да се увеличи делът на биологично произведените продукти от всички продадени в България хранителни продукти, трябва да се промени политиката на държавата към по-активно подпомагане на БЗ у нас.

Българските биологични продукти притежават голям потенциал за износ на европейския пазар. В България по различни данни между 80% и 95% от биологично

произведените у нас храни се изнасят, предимно на европейския пазар. Износът е насочен най-вече към Германия, Холандия, Франция и Италия. Има износ и за САЩ, Сингапур и Арабския свят, Япония, Корея и Канада. България е един от най-големите износители на диви сушени горски плодове и билки. Изнасят се също замразени плодове – ягоди, малини и боровинки, както и биологичен мед, етерични масла от роза, лавандула и мента – не само в Европа, но и в САЩ и Япония.

Развитието на потенциала на родното БЗ ще зависи предимно от степента, в която покрива международните и европейски (национални) маркетингови стандарти за безопасност и качество на биологичните земеделски продукти, както и от степента на неговото подпомагане. Българският потребител е склонен да купува биопродукти по редица причини. Но ако в близко бъдеще не се промени жизнения му стандарт, цената би се оказала сериозна пречка за разширяване на пазарния дял на биологичните продукти у нас. Ниската популателна способност възпрепятства разширяване на пазарния дял на биологичните продукти у нас. Липсва също така и мащабна информация за биопродуктите в обществото, както и активна промоция и реклама за тях.

Данни от различни източници все пак показват, че България е водеща в света по износ на биологична маслодайна роза и лавандула, четвърти сме по износ на билки в света и първи в Европа. Световният пазар на биологични продукти нараства с 4-10% годишно. Минимум 10-12% е ежегодният ръст на потреблението според световната статистика. Тези данни са показател, че в бъдеще ще се търсят все по-вече биологични продукти на световния пазар.

13.5.5. Подпомагане на БЗ

БЗ се подпомага по Втори стълб на Общата селскостопанска политика (ОСП), който обхваща мерките за развитието на селските райони. Тъй като нямаше конкретна мярка за биологично земеделие в програмния период за развитие на селските райони за периода 2007-2013 г., то бе подпомогнато чрез мярката „Агроекологични плащания”, която мярка допринесе за развитието на селските райони и за предоставянето на екологични услуги. За периода 2014-2020 г. Регламентът за подпомагане на развитието на селските райони чрез Европейския земеделски фонд за развитие на селските райони (ЕЗФРСР) въведе специална мярка за биологично земеделие, която освен за биологичното растениевъдство предвижда подкрепа и за биологично животновъдство (в България - мярка 11). Общият бюджет на мярката е 151 593 439 евро или 5% от общия бюджет на ПРСР 2014-2020 (за сравнение в Румъния тази цифра е 2% от общия бюджет на ПРСР, в Хърватия – 5%). Ставките за субсидиите по мярка 11 са регламентирани в Наредба 4 от 24.02.2015 г. за прилагане на мярка 11 „Биологично земеделие” от ПРСР 2014-2020 г. Както за повечето други мерки, подпомагането по мярка 11 е във вид на компенсаторни плащания за земеделски стопани, които доброволно извършват

агроекологични практики, като 75% от средствата се осигуряват от ЕЗФРСР и 25% от националния бюджет. От друга страна площите в БЗ по подразбиране са одобрени за т.нар. зелени плащания. Производителите, занимаващи се с БЗ могат да се възползват и от подпомагане по други мерки – мярка 4.1. „Инвестиции в земеделски стопанства” и др. Целта на плащанията за преобразуване или поддържане на площи в биологично земеделие и отглеждане на животни по биологичен начин е да се насърчат земеделските производители да участват в такива производствени схеми, с които да се отговори на нарастващото търсене на обществото за чисти и вкусни продукти, както и за прилагане на щадящи околната среда селскостопански практики. Осигурените компенсаторни плащания в БЗ са от голяма помощ за производителите.

13.6. ИЗВОДИ

1. През последните години биологичният сектор се развива с бързи темпове, по-високи в сравнение със средните темпове за ЕС-28;
2. Стимулиране на биологичните площи и производители, но няма достатъчен резултат върху биологичното производство;
3. Големият дял на площите в преход разкрива водещия мотив за получаване на субсидии вместо стремеж за биологично производство;
4. Големият дял на площите в преход за някои култури може да се отчете и като конюнктурен избор, което подкопава доверието в сектора;
5. Проблем, свързан с еднакъв размер на компенсаторните плащания за различни, попадащи в една и съща група, култури;
6. Производството на фуражни култури превишава многократно отглежданите животни;
7. Съществува голяма зависимост на производителите на биологични продукти от плащанията по линия на ПРСР;
8. Недостатъчно развит преработвателен сектор за биопродукти, липса на целенасочена подкрепа за преработката на първичната биологична продукция;
9. Ниската покупателна способност възпрепятства разширяване на пазарния дял на биологичните продукти у нас;
10. Не се прави оценка на ефектите от съседството на био с конвенционални площи;
11. Случаи на конвенционално паралелно производство, противоречащо на основния принцип за конвертиране на цялото стопанство в биологично;
12. Липса на добре развити връзки и логистика между производители, преработватели и търговци;
13. Нормативната база за БЗ е уредена по различен начин в отделни страни на ЕС. Системата в България трябва да е по-гъвкава, а не по-рестриктивна;

14. Биологичното производство принципно е насочено към подкрепа на малки и средни производители, които предлагат нишов продукт и по икономически параметри там обикновено е най-рентабилно;
15. Макар и под средните европейски равнища, нивото на използвани пестициди в земеделието расте;
16. Дефицит във фосфорния баланс в почвите. Небалансираното торене оказва негативно въздействие върху качеството на почвите и продукцията;
17. Увеличението на използваните азотни торове на единица площ, създава риск от замърсяване на водите с нитрати;
18. Липсата на надеждна система за оповестяване на пчеларите за пръсканията води до нежелани последици;
19. Подкрепата за хуманно отношение е допълнителна помощ за животновъдството, но обхваща много малка част от преживното животновъдство;
20. Висок процент на обхванатите свине и птици от Държавната помощ за хуманно отношение, допринасящо за възходящите тенденции;
21. Възможности за свързване хуманното отношение към животните с получаване на качествена храна;
22. Положителна тенденция за спазване изискванията за хуманно отношение и за съответствие на животновъдните обекти;
23. Висок е делът на стопанствата, където животните се отглеждат в амортизирани обори и лоши условия;
24. Заради стимулите за отглеждане на животни, без това да се свързва с производство и конкретни резултати, на много места условията на отглеждане на животните е неприемливо;
25. Изискванията за контрол на отглеждането и транспортиране на животните не са съобразени с положението в преживното животновъдство и стопанства и предопределя риска от неспазване;
26. Растат количествата на продадените и вероятно използвани ветеринарни антимикробни средства на животинска единица и превишението е два пъти над средното за ЕС;
27. Потребителите имат недоверие към голяма част от храните, заради неправилно етикиране, използването на нездравословни съставки, основно при млечните и месни продукти;
28. Потребителите, освен за безопасността, стават все по чувствителни към здравословната храна, което трябва да се насърчава;
29. Въведените държавни стандарти за определени храни повишават доверието, но се изискват гаранции за контрола за тяхното спазване;

30. Осъзнаване все повече, че консумацията на качествена храна е най-вече здраве;
31. Идентифициране на остатъчни количества от пестициди над максимално допустимите граници е основно във вноса от трети страни;
32. Делът на пробите с идентифицирани остатъчни количества от антибиотици в храни от животински произход все още е малък;
33. Схемите за качество, географско наименование и произход постепенно губят своето значение и замисъл;
34. България е над средното ниво по наднормено тегло, като положението се влошава сред младото поколение;
35. Нивото на консумация на протеини и свежи плодове и зеленчуци от българските потребители е значително под средното за Европа;
36. Осезаем проблем за разхищението на храната във всички фази - от производители, преработватели, търговци на дребно, доставчици и крайни консуматори.

13.7. SWOT АНАЛИЗ

ЦЕЛ 9

СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<p>1. През последните години биологичният сектор се развива с бързи темпове, по-високи в сравнение със средните темпове за ЕС-28.</p> <p>2. Висок процент на обхванатите свине и птици от Държавната помощ за хуманно отношение, допринасящо за възходящите тенденции.</p> <p>3. Положителна тенденция за спазване изискванията за хуманно отношение и за съответствие на животновъдните обекти.</p> <p>4. Осъзнаване все повече, че консумацията на качествена храна е най-вече здраве.</p>	<p>1. Големият дял на площите в преход разкрива водещия мотив за получаване на субсидии вместо стремеж за биологично производство.</p> <p>2. Големият дял на площите в преход за някои култури може да се отчете и като конюнктурен избор, което подкопава доверието в сектора.</p> <p>3. Проблем, свързан с еднакъв размер на компенсаторните плащания за различни, попадащи в една и съща група, култури.</p> <p>4. Съществува голяма зависимост на производителите на биологични продукти от плащанията по линия на ПРСР.</p> <p>5. Липса на добре развити връзки и логистика между производители, преработватели и търговци в биологично производство.</p> <p>6. Висок е делът на стопанствата, където</p>

	<p>животните се отглеждат в амортизирани обори и лоши условия.</p> <p>7. Потребителите имат недоверие към голяма част от храните, заради неправилно етиктиране, използването на нездравословни съставки, основно при млечните и месни продукти.</p>
<p style="text-align: center;">ВЪЗМОЖНОСТИ</p> <p>1. Ново отношение към мултинационалната роля на земеделието не само като източник на храна, но и на обществени блага.</p> <p>2. Възможности за свързване хуманното отношение към животните с получаване на качествена храна.</p> <p>3. Потенциал за засилване ролята на научните изследвания, иновациите и технологичните решения в разработването, производството и пазарната реализация на хранителни продукти с висока добавена стойност.</p> <p>4. Търсенето на продукти от късите вериги е съществено и трябва да бъде разширен, а не ограничаван достъпът на потребителите до тях.</p>	<p style="text-align: center;">ЗАПЛАХИ</p> <p>1. Расте делът на вносните храни и постепенно се губят автентични и традиционни местни продукти и вкусове.</p> <p>2. Дефицит във фосфорния баланс в почвите. Небалансираното торене оказва негативно въздействие върху качеството на почвите и продукцията.</p> <p>3. Увеличението на използваните азотни торове на единица площ, създава риск от замърсяване на водите с нитрати.</p> <p>4. Растат количествата на продадените и вероятно използвани ветеринарни антимикуробни средства на животинска единица и превишението е два пъти над средното за ЕС.</p> <p>5. България е над средното ниво по наднормено тегло, като положението се влошава сред младото поколение.</p>

**14.ОБЩА ЦЕЛ МОДЕРНИЗИРАНЕ НА СЕКТОРА ЧРЕЗ
СТИМУЛИРАНЕ И СПОДЕЛЯНЕ НА ЗНАНИЯТА,
ИНОВАЦИИТЕ И ЦИФРОВИЗАЦИЯТА В СЕЛСКОТО
СТОПАНСТВО И СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ И НАСЪРЧАВАНЕ НА
ИЗПОЛЗВАНЕТО ИМ В ПО-ГОЛЯМА СТЕПЕН**

14.1. ОБХВАТ И ИЗПОЛЗВАНА ИНФОРМАЦИЯ

Системата за знания и иновации в селското стопанство (СЗИСС) на страната се състои от разнообразни и многочислени организации, които участват в процеса на генериране, споделяне, разпространение и внедряване на знания и иновации в отрасъла. Освен различните по тип фермери и земеделски стопанства, в тази сложна система са включени научни институти, университети и училища, служба за съвети в земеделието, частни консултанти, специализирани фирми за консултации, обучения и иновации, професионални организации на земеделски производители, неправителствени организации, доставчици на техника, химикали и иновации, хранителни вериги, преработватели и износители на селскостопанска продукция, държавни агенции, органи на местната власт, неправителствени организации и групи по интереси, медии от различен вид, международни организации, частни лица и т.н.

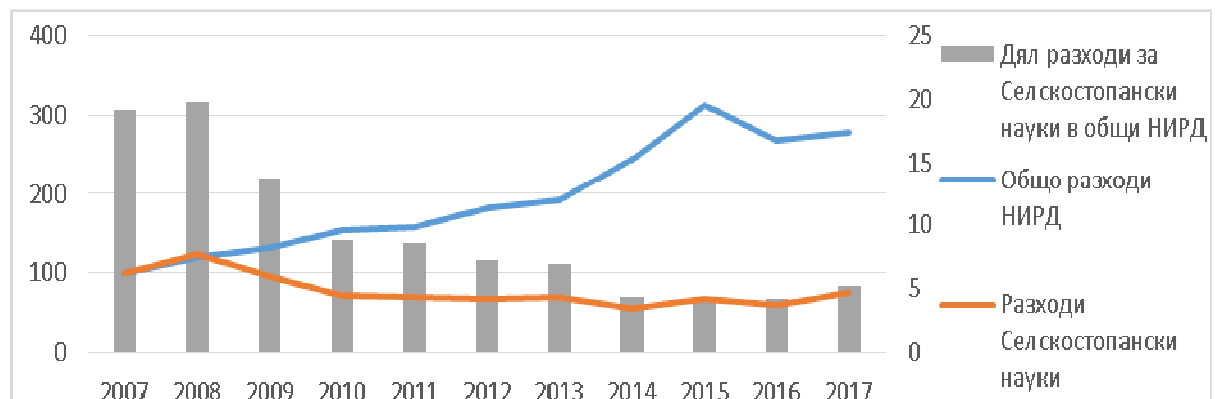
Подобно на голяма част от останалите членки на ЕС в страната няма достатъчно официална (статистическа, отчетна и др.) информация за състоянието и развитието на тази комплексна система, за отделните ѝ елементи и за сложните взаимоотношения между участниците в нея. В разработката се ползва цялата налична информация, свързана с развитието на системата за знания и иновации в селското стопанство след присъединяване на страната към ЕС - от НСИ и Евростат, от доклади на МЗХ, МОН, ССА, НССЗ, ЕС и други национални и международни организации, разработки на научни институти и други организации. През март 2019 г. е направена и експертна оценка за състоянието и развитието на СЗИСС с участието на 32 ръководители и експерти от научни институти, университети, НССЗ и професионални организации на земеделските производители.

14.2. РАЗВИТИЕ НА НАУЧНОИЗСЛЕДОВАТЕЛСКАТА И РАЗВОЙНА ДЕЙНОСТ

През последните години разходите за НИРД в селскостопански науки значително намаляват както абсолютно, така и като относителен дял в общите разходи за НИРД в страната (Фигура 14.1.). Докато общият размер на разходите за НИРД нарастват почти три пъти след 2007 г., разходите за НИРД в селскостопански науки спадат с 45% до 2014 г., след което бележат ръст достигайки три четвърти от първоначалното ниво през 2017 г. Заедно с това значително спада и дялът на разходите за селскостопански науки в общите разходи за НИРД на страната – от близо една пета през 2008 г., до малко над 5% в края на периода. Тези данни показват намаляващата значимост на аграрния сектор за знания и иновации в цялостната система за знания и иновации на страната.

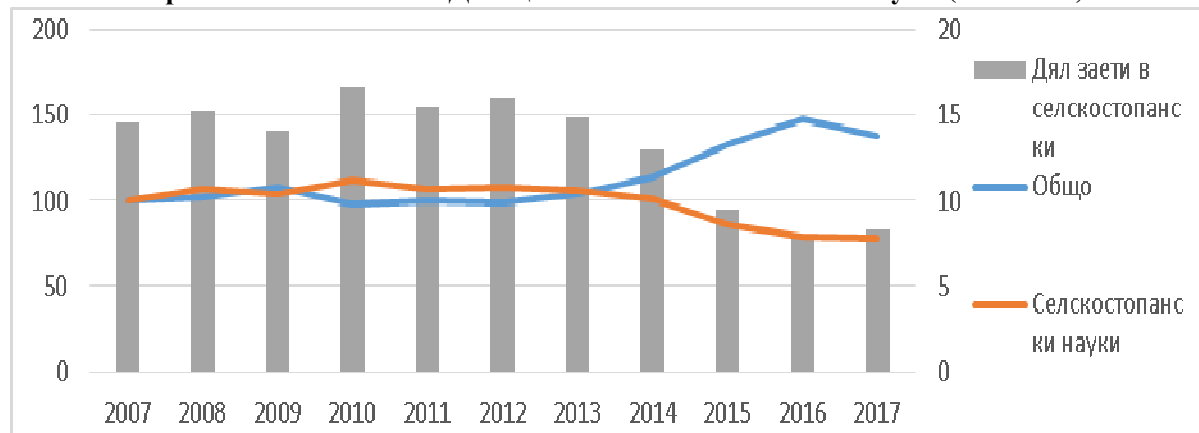
Фиг. 14.1. Разходи за НИРД общо и за селскостопански науки (2007=100)

Източник: НСИ.

След 2007 г. персоналът зает в НИРД, област „Селскостопански науки“, първоначално нараства, след което постепенно намалява до 78% от изходното ниво през 2017 г. (Фигура 14.2.). Това показва влошаване на кадровата осигуреност на НИРД в аграрната сфера през последните години. Успоредно с това се променя и дялът на заетите със селскостопански науки в общия брой заети с НИРД. До 2012 г. този дял нараства от 14,6% до 16%, след което намалява наполовина през последните две години.

Фиг. 14.2. Брой на заетите с НИРД общо и със селскостопански науки (2007=100)

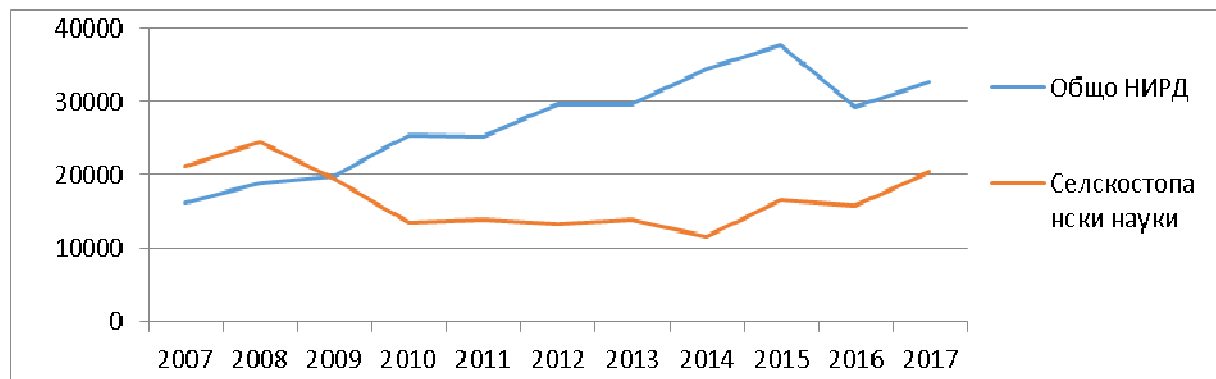

Източник: НСИ.

Заедно с влошаване на кадровата осигуреност на НИРД в селскостопански науки, се влошава и материалната, и финансовата осигуреност на заетите в НИРД в селскостопански науки. След присъединяване на страната към ЕС разходите за НИРД на един зает в селскостопански науки спадат с повече от 45% до 2014 г. (Фигура 14.3.). След това техният размер постепенно нараства, достигайки 96% от равнището през началото на периода. През същия период се наблюдава положителна тенденция за нарастване на средните разходи за НИРД на един зает с НИРД в страната. Докато в първите две години разходите за НИРД на един зает в селскостопански НИРД значително превишават средните за страната през 2017 г. те съставляват едва 63,3% от средния размер.

Фиг. 14.3. Разходи на един зает в НИРД в страната и в селскостопански науки (лв.)

Източник: НСИ.

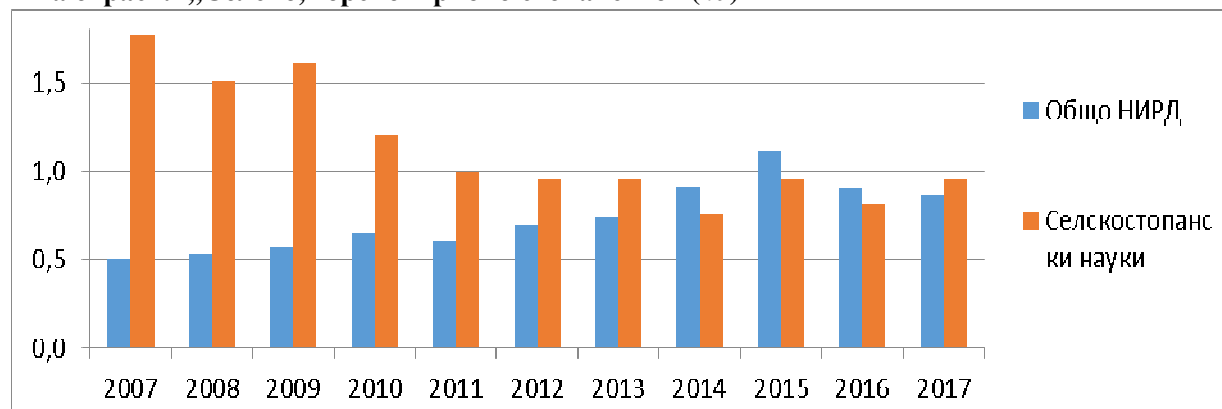
Тези процеси в развитието на аграрните НИРД в страната са подобни с други страни на ЕС като Испания, Хърватия, Словакия и Литва, в които се отбелязва намаляване на разходите за НИРД в селското стопанство през последните години (Eurostat). В същото време в някои от страните на Съюза като Естония, Унгария, Словения и др. се наблюдава значително нарастване на общите разходи за НИРД в сектора. В много страни на ЕС се наблюдава тенденция за намаляване на относителния дял на разходите за аграрна НИРД в общите за страната. Заедно с това обаче, България е сред страните на ЕС (наред с Хърватия, Румъния, Унгария и др.), в които делът на разходите за аграрна НИРД в общите за страната продължава да е най-висок.

В много от страните-членки на ЕС се наблюдава подобна на България тенденция на по-голямо или по-незначително намаляване на финансовата осигуреност на заетите с аграрна НИРД. Въпреки това обаче разходите за НИРД на един зает в НИРД - сектор селскостопански науки в нашата страна е сред най-ниските в ЕС, подобно на Словения. Въпреки чувствителния спад на разходите на един зает в аграрна НИРД в Словакия през периода, този размер е 2,7 пъти по-висок от този в България (Eurostat).

В периода след присъединяване на страната към ЕС се осъществява значително намаляване на разходите за НИРД в сектор селскостопански науки в брутната добавена стойност на сектор „Селско, горско и рибно стопанство“ (Фигура 14.4.). През 2014 г. този показател е 2,3 пъти по нисък от равнището през 2007 г. През последните три години се подобрява „наукоемкостта“ на отрасъла, но нивата са далеч под тези за периода до 2012 г. Обратна е тенденцията в динамиката на показателя дял на общите разходи за НИРД в брутната добавена стойност на страната. Наблюдава се позитивно увеличаване на научната осигуреност като през 2015 г. този дял се удвоява в сравнение с нивото през 2007 г. Докато в началото на периода научната осигуреност на икономиката като цяло е била 3,5 пъти по-ниска от този в аграрния сектор, през периода 2014 г.-2016 г. тя вече я превъзхожда. При тези темпове на прогрес на вложенията в НИРД очевидно трудно ще се постигне както целта на ЕС за размер на инвестициите в НИРД в размер на 3% от БВП през 2020 г., така и националната цел от 1,5%.

Фиг. 14.4. Дял на разходите за НИРД общо и в селскостопански науки в БДС на страната и на отрасъл „Селско, горско и рибно стопанство“ (%)

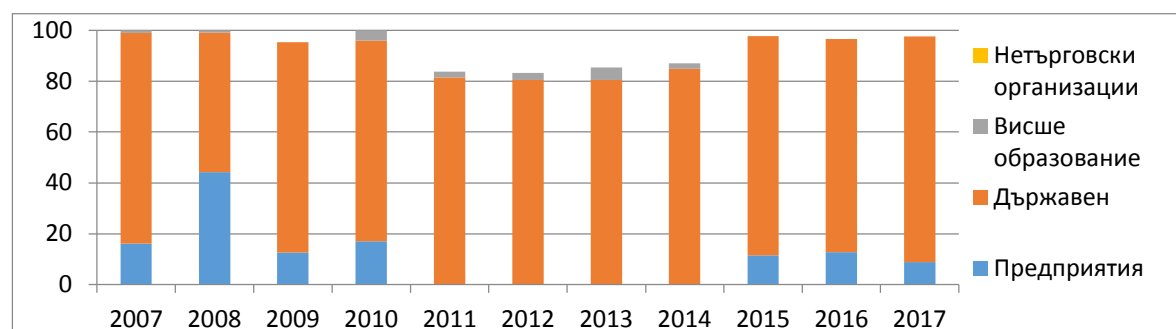
Източник: НСИ.

Наукоосигуреността на българското селско стопанство е сред най-ниските в ЕС наред с Румъния (Eurostat). В много от страните (Естония, Испания, Литва, Унгария, Португалия) дялът на разходите за аграрни НИРД в БДС на отрасъла спада, но надвишава значително този на България. В друга група страни (Хърватия, Словения) равнището на този показател е стабилно и по-високо от българското.

В България дялът на заетите с НИРД в „свкупния работник“ на отрасъла прогресивно расте през периода 2009-2015 г. и се колебае незначително след това. Осигуреността на отрасъла с работници в НИРД относително расте поради по-голямото намаляване на броя на заетите в отрасъла и отработеното време, в сравнение с намаляване на персонала и изследователите в аграрната НИРД.

Най-значим сектор на селскостопанската НИРД в България е държавният, в който се влагат голямата част от общите разходи за НИРД в отрасъла (Фигура 14.5.). С изключение на 2008 г. през целия период след присъединяване на страната към ЕС в този сектор се усвояват над 80% от общите разходи за аграрни НИРД. Този сектор обхваща най-вече обществени научноизследователски и развойни организации, финансиращи своята дейност от държавния бюджет по приоритети, определени от държавата.

Фиг. 14.5. Разходи за селскостопански НИРД в основните сектори на НИРД (%)

Източник: НСИ.

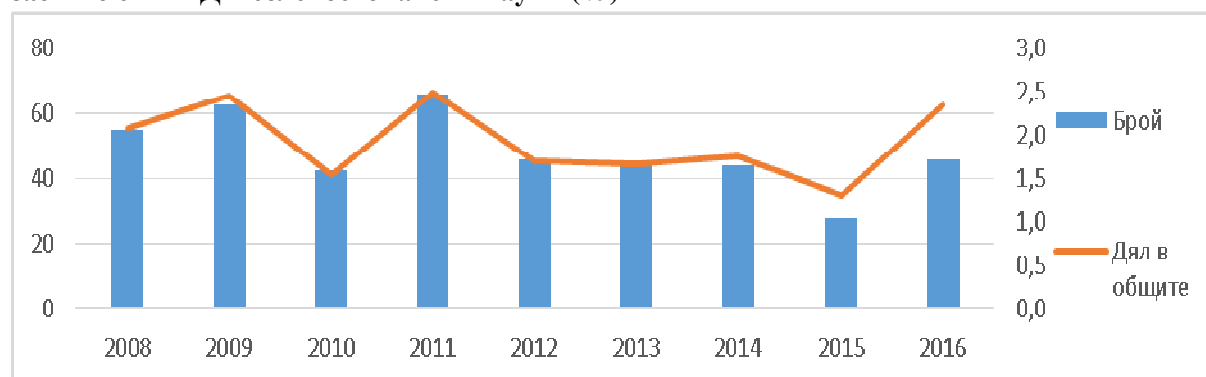

Втори по значимост е секторът предприятия, който се състои предимно от частни фирми и организации, управляващи своите инвестиции и дейност в полза на собствениците и съгласно правилата на пазарната конкуренция. Делът на този сектор в общите разходи за аграрна НИРД значително се колебае през периода, като в първите четири години е по-висок (13-44%), а в последните три години по-нисък (9-13%). Трети по обем на разходите за аграрна НИРД е сектор висше образование, в който се усвояват доста различен дял от общите разходи, вариращ от 0,8% до близо 5% през отделните години. В сектора нетърговски организации са отчетени разходи за аграрна НИРД само за 2008 г. и те съставляват нищожна част (0.01%) от общите разходи в страната.

Равнището на разходите в основните сектори на аграрната НИРД в нашата страна е с различна динамика след 2007 г. (Фигура 6). Докато в сектор висше образование се наблюдава ръст на разходите за аграрна НИРД, то в държавния и частен сектор се отбелязва спад. При това намаляването на разходите в частния сектор е значително по-голямо, в сравнение с това в държавния сектор. От 2010 г. досега динамиката на разходите в държавната НИРД съвпада с динамиката на общите разходи за аграрни НИРД в страната, което потвърждава водещата роля на този сектор на НИРД в отрасъла.

В частния сектор работят незначителна част от общо заетите с аграрни НИРД в страната (Фигура 14.6.). Броят на този персонал е малък, а неговата численост и дял в общия персонал и изследователи, ангажирани с аграрна НИРД варира значително през отделните години (от 28 до 66 човека, и между 1,3% и 2,5%). Разходите на един зает с аграрна НИРД в частния сектор варират значително през отделните години като тяхното равнище надвишава средното за страната от 5 до 21 пъти (НСИ). Това е израз на значителното изоставане на държавния и университетски сектор във финансирането, заплащането на труда и модернизирването на НИРД в отрасъла, в сравнение с бизнеса.

Фиг. 14.6. Брой заети със селскостопански НИРД в сектор предприятия и дял в общо заетите с НИРД в селскостопански науки (%)

Източник: НСИ.

Динамиката на размера на бюджетните разходи за аграрна НИРД е подобна на тази на общите разходи за аграрни НИРД, но намаляването на равнището от 2008 г. е сравнително по-малко. Това показва, че ролята на бюджетното финансиране на аграрна

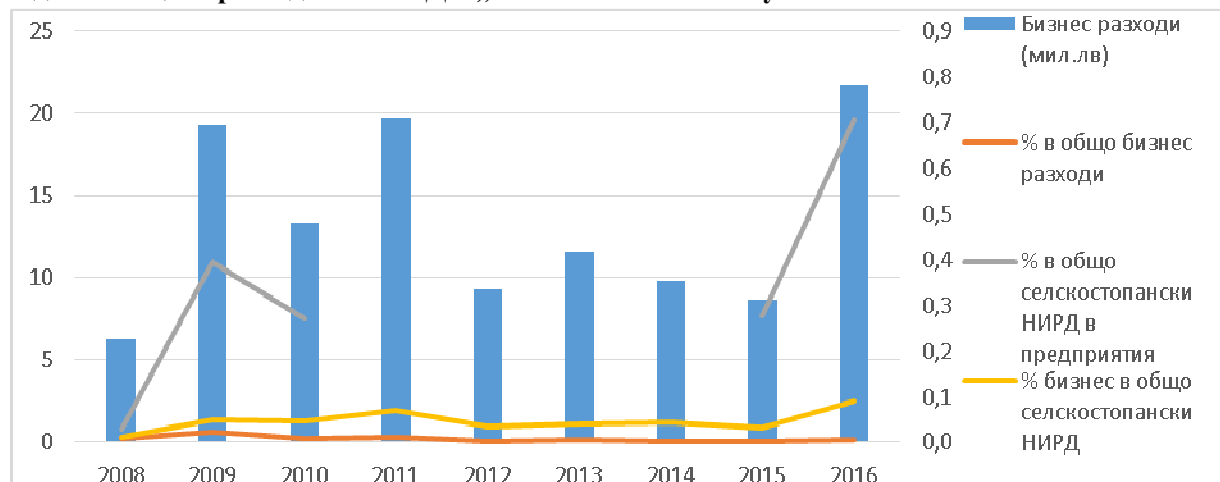

НИРД относително се повишава през периода. Заедно с това обаче, се намалява дялът на бюджетните разходи за НИРД за „Развитие на селското и горско стопанство и риболова“ в общите бюджетни разходи за развитие на НИРД в страната. Делът на аграрното финансиране на НИРД от държавния бюджет е доста променлив като първоначално рязко спада, след което малко се повишава, показващо намалената обществена значимост на аграрните НИРД и неустойчивото им бюджетно финансиране.

Бюджетното финансиране на аграрната НИРД в страната основно се осъществява чрез директно институционално субсидиране на ССА и БАН, проектно чрез разнообразни национални, двустранни и др. научни програми на ФНИ към МОН и проекти за иновации в малки и средни предприятия на Национален иновационен фонд към Министерство на икономиката и др. Прилаганите програми на финансиращите организации целят достигане на стратегическите приоритети на страната (конкурентоспособност, устойчиво развитие и т.н.), и са в съответствие с тези на ЕС.

Равнището на бизнес разходите (на предприятията) за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ в нашата страна се колебае чувствително през годините. Делът на частния сектор във финансирането на аграрната НИРД е незначителен, като тя съставлява нищожна част (0,05-0,31%) от общите бизнес вложения за НИРД в страната. Това показва, че стимулите за бизнес инвестиции в НИРД в отрасъла са все още малки като цяло, а също така и в сравнение с другите отрасли на икономиката. Това се потвърждава и от факта, че разходите на предприятията за аграрна НИРД все още представляват сравнително малък дял от общите разходи за аграрна НИРД в страната – от 0,35% до 2,5%. Това демонстрира освен липсата на достатъчни стимули (печалба), така и на (кадрови, технически, финансов) капацитет за частни НИРД в отрасъла.

Фиг. 14.7. Разходи за НИРД в сектор предприятия в „Селско, горско и рибно стопанство“ и дял в общите разходи за НИРД в „Селскостопански науки“

Източник: НСИ.

За осъществяваните в сектор предприятия аграрна НИРД частните (бизнес) инвестиции в аграрна НИРД заемат немалка част от общите разходи за НИРД на предприятията (7,5%-20%). Това доказва, че при достатъчни стимули и изгоди частният сектор активно се включва във финансирането и осъществяването на НИРД в отрасъла.

България, заедно с Литва и Словения е сред страните от ЕС с най-нисък дял на бизнес разходите за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ в общите разходи за НИРД в сектор „Селско стопанство“ (Eurostat). В някои страни (Румъния, Унгария), частното финансиране на НИРД представлява значителен дял от НИРД в отрасъла. В ЕС се наблюдават няколко тенденции в размера на бизнес разходите за НИРД в селското стопанство. В първата група са страните, в които тези разходи бележат постоянен (Франция, Чехия и Полша) и значителен (Италия и Холандия) ръст. В друга група страни (Румъния и Словакия), в размера на бизнес разходите за аграрна НИРД, се отбелязва чувствителен спад. В трета група страни равнището на частните разходи за НИРД са сравнително стабилни (Испания, Германия). И най-накрая е България и Унгария където тези разходи варират значително нагоре и надолу през отделните години.

14.3. СИСТЕМА ЗА АГРАРНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Системата за аграрни изследвания в страната включва научни институти на ССА и БАН, аграрни и други университети, частни организации и др. В страната не съществува официална информация за състоянието и развитието на всички компоненти на тази сложна система, връзките между тях и прилаганите специфични форми за организация и коопериране в НИРД.

ССА е основен елемент от СЗИСС. Селското стопанство е единственият отрасъл на икономиката, за който е изградена и обществено финансирана цяла Академия за научно обслужване, обучение и консултации. Анализът на развитието на кадровия състав на ССА, организацията и финансирането на дейността ѝ, научните и научно-приложните ѝ резултати, връзките ѝ с останалите участници в СЗИСС, основните предизвикателства пред развитието ѝ и т.н. дава добра представа за състоянието и тенденциите в развитието на публичния сектор на аграрната НИРД в страната.

ССА е национална автономна бюджетна организация за научни изследвания, за научно-приложна, иновативна и образователна дейност в областта на земеделието и храните. В състава ѝ влизат 29 научни институти и центрове и 13 опитни станции, в основните направления на аграрните научни изследвания, разположени във всички райони на страната. Научните институти и центрове са специализирани или комплексни и осъществяват някои от звената на ССА (ДЗИ, ИПК и др.), управляват значителни поземлени и др. ресурси, като материално-техническата база на болшинството от звената е морално и физически остаряла. Средният брой на научните работници в институтите е малко под 20, а на опитните станции 2,5 (ССА). Основната

част от финансирането на НИРД е на проектен принцип със ССА и други национални и международни организации, от продажба на продукти и услуги и др. Финансирането от ССА представлява различен дял от общата издръжка на отделните научни звена – от 20% при ИДР до 94% при АБИ (ССА).

В годините след присъединяване към ЕС средногодишните щатни бройки в ССА са намалели с 45% до 1890, а на учените с близо 24% до 531. Заедно с това се подобрява структурата на заетите с НИРД като дялът на учените нараства на малко над 28% от общия в края на периода. Тава показва, че наред с намаляването на кадровата осигуреност на ССА и аграрните НИРД в страната, се осъществява прогресивна промяна чрез относително повишаване дела на активния и висококвалифициран състав. През целия период хабилираният състав на ССА (професори и доценти) съставлява малко над половината от всички учени, а докторите и докторите на науката са над 70% и нарастват последните години до почти 80%. Това показва, че квалификационната структура на кадровия състав е много добра и адекватна за посрещане на съвременните предизвикателства на науката и практиката. Наблюдават се неблагоприятни тенденции в развитието на възрастовата структура на научните работници в ССА. Независимо че средната възраст се увеличава незначително (от 48,4 г. през 2007 г. на 49 г. през 2017 г.) дялът на младите учени относително намалява (до 12,1%), за сметка на увеличаване на тези над 60 г. възраст (до 22%). Ако тази тенденция се запази, ССА ще има сериозни проблеми в близко бъдеще при осигуряване на необходимия квалифициран състав за изпълнение на своята мисия и научноизследователска програма.

Бюджетната „институционална“ подкрепа на ССА е основна за НИРД на научноизследователските институти и центрове. Тя се разпределя предимно на „проектен“ принцип, като основните приоритети са: Устойчиво развитие на конкурентоспособно земеделие, основано на знанието; Опазване на природните и генетични ресурси за смекчаване на влиянието на климатичните промени; Безопасни, качествени и здравословни земеделски суровини и храни; Подобряване качеството на живот в селските райони чрез конкурентноспособно земеделие и увеличение на доходите. В ССА се разработват проекти по 8 научни програми: (1) Събиране, проучване, съхранение и управление на растителните генетични ресурси. Подобряване на сортовия състав на основните земеделски култури и производство на качествени предбазови и базови семена и посадъчен материал; (2) Комплексна екологическа и икономическа оценка на почвените ресурси и нови технологии за увеличаване продуктивността на почвата; (3) Проблеми, свързани с устойчивостта и толерантността на земеделските култури към воден дефицит и екстремни температурни въздействия на средата. Оптимизиране на техниките и технологиите за напояване в условията на воден дефицит; (4) Технологии за биологично производство на растителна и животинска продукция. Разработване на интегрирани системи за растителна защита като основа за производство на безопасни храни и опазване на екосистемите; (5) Нови икономически и

енергийно ефективни технологии за конкурентно производство на растителна и животинска продукция, отговаряща на изискванията на ЕС; (6) Системи за съхранение на националния генофонд и създаване на високопродуктивни породи и линии селскостопански животни за производство на животинска продукция, отговаряща на стандартите на ЕС. Нови фуражни източници и добавки при хранене на животните; (7) Нови методи и технологии за производство и съхранение на безопасни храни, напитки и биопродукти. Удължаване периода за снабдяване на вътрешния пазар със свежи плодове и зеленчуци; (8) Оценка на агроекологичния потенциал на земеделските райони и диверсификация на земеделското производство. Развитие на организационно-стопанските единици и тяхното усъвършенстване. Социално-икономически проблеми на развитието на селските райони.

Наблюдава се значително намаляване на общите разходи и на бюджетните субсидии за научноизследователски институти и центрове. Равнището на разходите през 2015 г. е с близо 36% по-ниско от нивото през 2007 г. като след това е отбелязан чувствителен ръст под нивата в началото на периода. Спадът в бюджетните разходи е сравнително по-малък от общото снижаване на разходите, което демонстрира нарастващото значение на бюджетното финансиране на дейността през периода.

Въпреки намаляването на общия брой на учените, финансовата и материална осигуреност на един учен намалява след 2007 г. с 20% (2015 г.), след което се повишава в края на периода с близо 10% над изходното ниво. През периода размерът на бюджетните разходи на един учен се колебае значително в нива над изходното ниво, като през 2017 г. техният размер е с една четвърт по-висок от 2007 г. Това потвърждава решаващата роля на бюджетното финансиране за поддържане и повишаване на осигуреността на научните работници със заплати, осигуровки, материални ресурси и т.н. Това е съпроводено с по-силно ориентиране на цялостната НИРД към стратегическите държавни приоритети (финансиращата организация), а не към непосредствените нужди на пазара и крайните ползватели на знания и иновации.

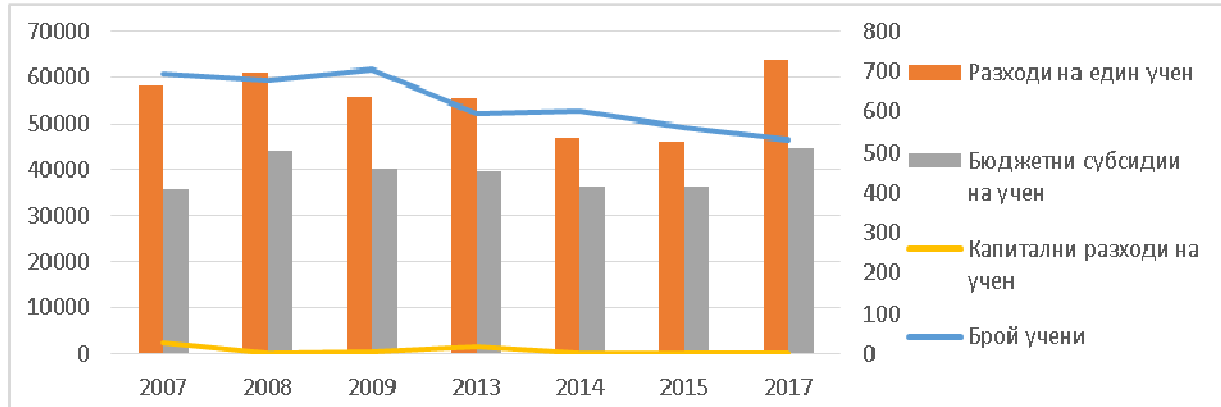
Капиталните разходи за НИРД са незначителни по размер, осъществявани само в отделни години и с понижаващ се размер на един учен. Техният максимален дял в общите разходи е малко над 4% през първите години на периода, а през последните години е нищожен или нула. Това възпрепятства модернизирването на материално-техническата база и осигуреността на учените и понижава ефективността на НИРД.

Собствените приходи съставляват 21-38% от общите разходи за научноизследователски институти и центрове през отделните години, като техният размер силно варира и намалява през периода. Продажбата на услуги, стоки и продукция е основният източник на приходи от НИРД. През 2017 г. собствените приходи от страната финансират 30% от всички разходи за НИРД на Академията. Общият размер на приходите от собствена дейност и размерът на приходите на един учен спадат значително до 2015 г. (съответно с три четвърти и 57%) и достигат до 86%

от изходното ниво през 2017 г. Това е показател, че значимостта на пазарната ориентация и финансиране в управлението на дейността и на директните връзки с потребителите на знания и иновации относително намалява през периода.

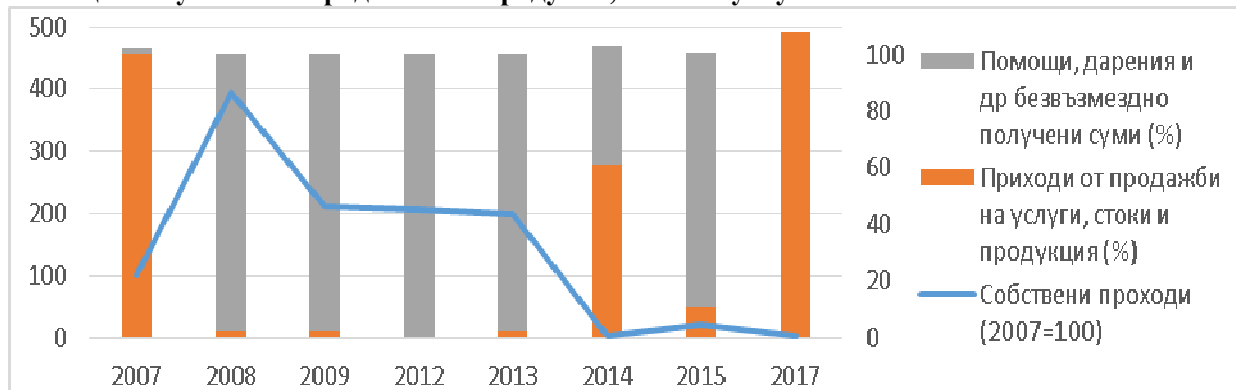
Фиг. 14.8. Брой финансова осигуреност на учените в ССА (бр., лв.)

Източник: Годишни отчети на ССА.

В ССА постъпват и средства от международни програми и споразумения, дарения и помощи от чужбина, приходи от продажби на продукти, стоки и услуги в чужбина и т.н. През отделни години тяхното равнище варира в големи граници и спада през последните години, като те съставляват различен дял от общите собствени приходи на ССА – от 0,2% до 18% (Фигура 14.9.). Размерът на този източник на финансиране почти изцяло се формира от помощи, дарения и др. безвъзмездно получени суми и продажби на услуги, стоки и продукция, които имат различна значимост в отделните години.

Фиг. 14.9. Собствените приходи от международни програми и споразумения, дарения и помощи от чужбина и продажби на продукти, стоки и услуги

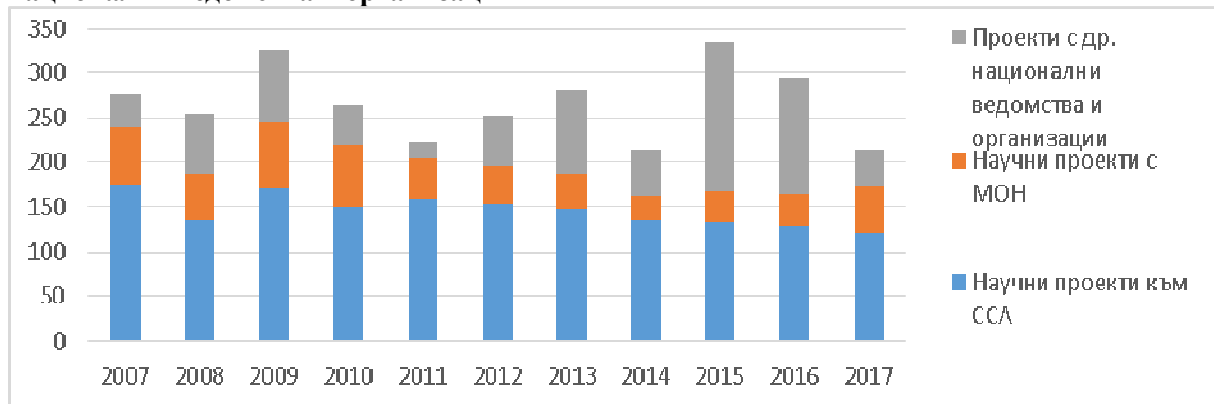
Източник: Годишни отчети на ССА.

Научните звена и колективи работят по голям на брой научноизследователски проекти, финансирани от ССА, МОН и други национални ведомства и организации (Фигура 14.10.). Общият брой на националните разработки варира през различните години, като делът на проектите към ССА преобладава. Колективите на ССА работят и по значителен брой международни проекти, които в различните години представляват от 34,5% до 46,4% от общия брой. Голяма част от тези проекти са многостранни (27,2-

35%), което показва активното включване в международното коопериране за съвместно генериране, трансфер и разпространяване на знания и иновации.

Фиг. 14.10. Брой на текущите и завършени научни проекти с възложител ССА и други национални ведомства и организации

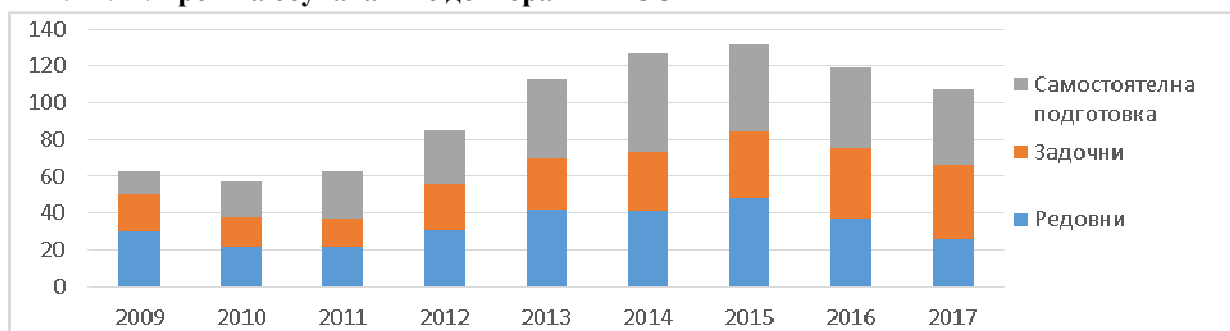

Източник: Годишни отчети на ССА.

Броят на разработваните проекти към ССА и МОН намалява през периода, докато този на проектите, договаряни с други национални ведомства и организации варира в големи граници. Това е съпроводено с увеличаване на националните проекти, разработвани от един учен от 0,4 на 0,6. Броят на разработваните международни проекти през целия период е по-висок в сравнение с 2007 г. и сравнително стабилен, заедно с увеличаване на броя на разработките (производителността) на един учен – от 0,2 на 0,3.

ССА обучава докторанти в областта на селскостопанските науки, за нуждите на Академията и други държавни и частни организации. През целия период се наблюдава тенденция за повишаване на броя на успешно защитените дисертации. До 2015 г. се увеличава общият брой на обучаваните докторанти, който намалява в последните две години (Фигура 14.11.). Заедно с това се намалява и относителният дял на редовните докторанти и се увеличава този на задочните и на самостоятелна подготовка. Това показва, че ролята на ССА при подготовка на висококвалифицирани специалисти, за нуждите на научни и други организации в страната, се повишава.

Фиг. 14.11. Брой на обучаваните докторанти в ССА

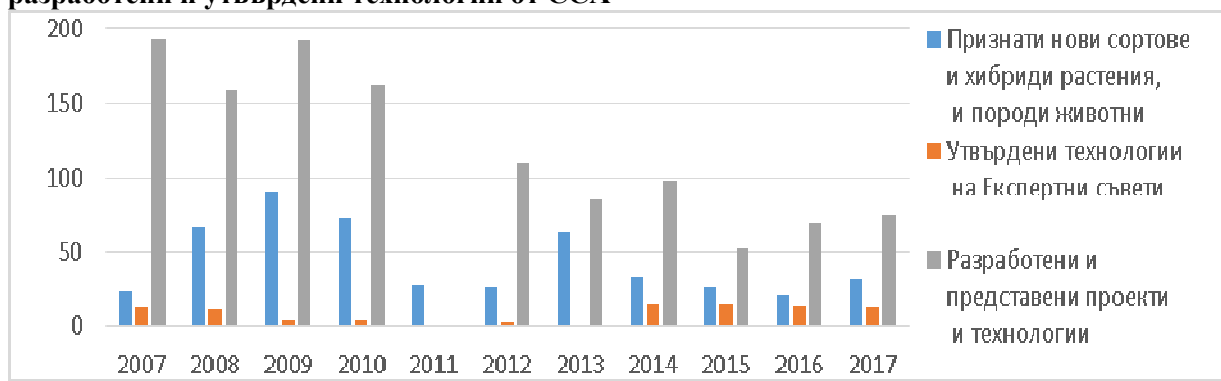

Източник: Годишни отчети на ССА.

В резултат на НИРД на ССА се създават голям на брой нови научни продукти, които след утвърждаване (сертифициране и др.) от съответните институции се предоставят за внедряване в практиката чрез директен трансфер, договори и лицензионни споразумения с частния сектор и др. Броят на признатите нови сортове и хибриди растения, както и породи животни, утвърдени технологии и разработени и представени проекти и технологии е значителен през периода (Фигура 14.12.). ССА поддържа 350 сертификата на защитени продукти, включително най-голям брой (около 85%) от всички издадени и поддържани сертификати за сортове растения и породи животни (151 зърнено-житни, 7 зърнено-бобови, 39 маслодайни и технически култури, 30 фуражни, 48 зеленчуци, 22 тютюн, 22 лозя, 2 овощни, 14 породи животни, 15 цветя).

Фиг. 14.12. Брой на признатите нови сортове и хибриди растения, породи животни и разработени и утвърдени технологии от ССА

Източник: Годишни отчети на ССА.

Регистрирането на правата и предоставянето на лицензи създава икономически стимул за повишаване на ефективността и комерсиализацията на интелектуалните аграрни продукти. В страната не съществува официална информация и надеждни методи за установяване на степента на внедряване на разработените нови сортове и хибриди растения, породи животни и технологии поради липса на ефективна нормативна регламентация или желание за санкциониране на правата върху интелектуалните продукти, масово пиратско ползване на сортове, невъзможност на ефективен контрол и недостатъчни стимули и санкции и др. Например от общия брой сертификати на ССА само 19,7% са сключените лицензионни договори. Това забавя комерсиализирането на интелектуалната аграрна собственост и пазарното управление на НИРД в страната.

ССА и нейните звена използват разнообразни форми за разпространяване и споделяне на знания, научно обслужване и подпомагане на иновациите в селското стопанство. Броят на различните по вид публикации през периода е огромен и доказателство за високата продуктивност на научните работници. Наблюдава се тенденция за увеличаване на броя на публикациите в престижни списания с импакт фактор и в чуждестранни списания. Това е показател за издигане на международното признание на ССА и за нарастващия принос към глобалното споделяне на знания.

Подобрява се участието на ССА в обучението на фермери и специалисти от различен вид като през периода 2011-2015 г. в ССА са обучени 2203 земеделски производители и специалисти, в т.ч. 46% по Мярка 111 по специалностите животновъдство, растениевъдство, екология, трайни насаждения и др. (ССА). Само през 2017 г. в курсовете на ССА са обучени 265 земеделски производители по професионални направления „Фермер”, „Агроеколог”, „Животновъд” и „Техник-растениевъд”, и над 100 човека по Наредба 2 от 23.07.2017 г. за специфичните изисквания за производство, събиране, транспортиране и преработка на сурово мляко, предлагането на пазара на млечни продукти и официалният им контрол и за целите на самоконтрола. Научните звена и експерти участват в много съвместни инициативи за обучение и разпространяване на знанията с други организации като НССЗ, университети и др.

Други ефективни форми за популяризиране на научните постижения на ССА са участия в изложби и панаири у нас и чужбина, участия в национални, регионални и местни радиопредавания и телевизионни предавания, както и публикации в пресата. Използването на съвременни медии като радио и телевизия има тенденции да нараства, и дава възможност за достигане до много потребители с ниски разходи.

През последните десетилетия са предприети различни „реформи“ на системата за аграрни изследвания, и в частност на ССА. Въпреки успехите в това отношение през последните години обаче, все още не е изградена ефективна структура за организация на НИРД, както и системи за обществено финансиране на дейността, координиране и оценка на научноизследователската дейност, оценка и стимулиране на научните работници и колективи и защита на интелектуалната аграрна собственост. Някои от научните институти и центрове нямат или са на границата на „критичната“ маса от кадрови, финансови и материални ресурси, необходими за ефективно провеждане на съвременни изследвания – ИРЕК (6), ИРА (7), ИДР (9), ИРР (9) и др. Организационното обособяване на опитните станции от друга страна, не позволява ефективното интегриране на техните „значителни“ ресурси в координираната от научните институти и центрове НИРД. Всичко това не позволява да се реализира напълно големият потенциал на ССА за подобряване на научното и технологично ниво на аграрния сектор в страната.

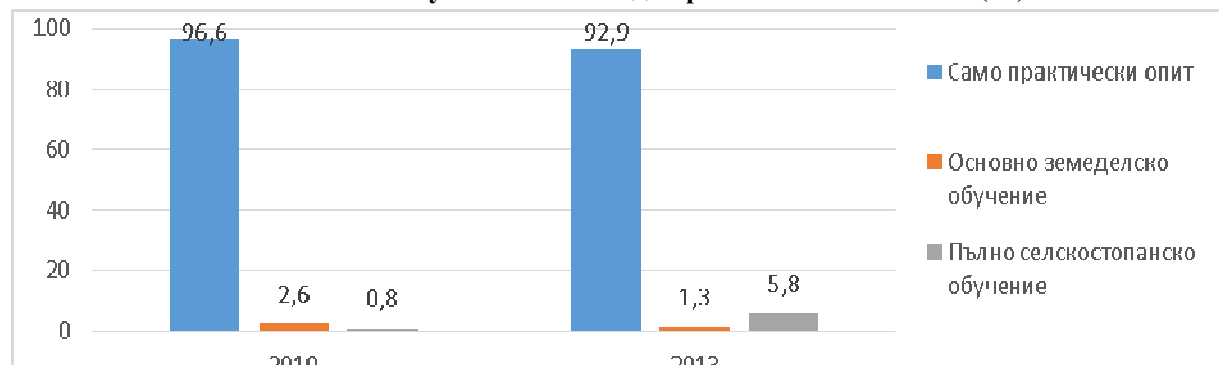
14.4. СИСТЕМА ЗА ОБУЧЕНИЕ И СЪВЕТИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО И СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО

Системата за обучение и съвети в селското стопанство включва разнообразни участници – НССЗ, ССА, професионални училища и университети, ферми и организации на земеделските производители, неправителствени организации, доставчици на материали и техника, преработватели и търговци, частни фирми за консултации и обучение, държавни и международни институции и т.н.

Данните за селскостопанско обучение на мениджърите на земеделски стопанства показват, че през първите години след присъединяване към ЕС, само малка част от тях имат основно или пълно селскостопанско обучение, като болшинството са само с практически опит (Фигура 14.13.). През 2010 г. едва 1,3% от мениджърите на фермите са преминали през някаква форма на обучение през последните 12 месеца, като по този показател България е след най-изоставащите в ЕС, наред с Румъния, Гърция и Кипър.

Фиг. 14.13. Селскостопанско обучение на мениджърите на стопанствата (%)

Източник: Eurostat.

В резултат на предприетите мерки за обществена подкрепа през периода 2010 г.-2013 г. дялът на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри нараства от 0,83% до 5,8%, а на тези с основно земеделско обучение и само практически опит слабо намалява. В края на Първия програмен период за прилагане на ОСП почти 93% от всички мениджъри на стопанства са единствено с практически опит и без никакво земеделско обучение. Малкият дял от преминали основно или пълно земеделско обучение мениджъри на стопанства (7,12%) налагат значителна обществена интервенция за обучение и консултиране на производителите. С изключение на Румъния, Гърция и Кипър всички страни на ЕС значително ни превъзхождат по обученост на мениджърите.

След 2007 г. програмите за аграрно и селско развитие са основен инструмент за обществено подпомагане на обучението и консултирането на земеделските производители за успешно адаптиране към постоянно променящата се икономическа, пазарна, институционална и природна среда. Общият размер на изразходваните публични средства по ПРСР 2007-2013 г. по Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания”, Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори” и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния“ възлиза на 15 236 905 Евро (МЗХ, 2018). Той представлява 1,65% от общия размер на изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,5% от бюджета на програмата като цяло. България е в групата на страните от ЕС (с Гърция, Полша и Румъния), в които тези три мерки заемат най-малък дял в общите разходи на Ос 1 и на ПРСР 2007-2013 г. Развитите страни (Австрия, Холандия, Франция) придават по-голяма значимост на

консултациите и обучението на фермерите и отделят много по-голям дял от бюджета по Ос 1 и ПРСР за тези дейности, като мнозинството прилагат и повече мерки, свързани с тях.

Мярка 111 представлява 0,99% от изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,3% от бюджета на ПЗСР. За целия период на прилагане (2008-2015 г.) по мярката са сключени 91 договора с различни обучаващи организации за финансова помощ на обща стойност 30 685 570 лева. Обучението се предоставя от ССА, НССЗ, университети, частни и професионални организации и др. С цел повишаване на ефективността на ПРСР професионалното обучение е въведено като задължително условие за участие на фермерите без аграрно образование в някои от мерките за обществено подпомагане – „Създаване на стопанства на млади фермери“ и „Агроекологични плащания“.

Таблица 14.1. Изпълнение на мярка 111 от ПРСР 2007-2013 г.

Направление	Общо обучени участници	Брой дни на обучение	Платени публични средства, хил. евро	Продължителност на обучението на 1 обучаем, дни	% в общо обучени	% в общо дни	% в общо разходи
Административни, управленски и маркетингови умения	5892	32020	1347	5,4	14.71	15.70	14.70
ИКТ в земеделието	233	1921	53	8,2	0.58	0.94	0.58
Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики	14898	85500	3407	5,7	37.19	41.93	37.19
Нови стандарти	170	2247	39	13,2	0.42	1.10	0.43
Качество на продукцията	100	2163	23	21,6	0.25	1.06	0.25
Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда	17157	75874	3923	4,4	42.83	37.21	42.82
Други	1612	4184	369	2,6	4.02	2.05	4.03
ОБЩО	40062	203909	9161	5,1	100	100	100

Източник: Последваща оценка на ПРСР 2007-2013 г., МЗХ, 2018.

В хода на прилагане на мярката, първоначалният бюджет се редуцира четирикратно, което се дължи на повишен начален интерес и нереално планиране, липса на капацитет на предоставящите обучение, недостатъчно популяризиране на дейността и нежелание на земеделските производители за обучение далеч от стопанството. В изпълнение на Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания“ са обучени общо 40 062 фермера, при средна продължителност на обучението 5,1 дена (Таблица 14.1.). Това представлява близо 16% от общия брой на стопанствата в страната и малко над 52% от броя на

регистрираните земеделски производители през 2013 г. Това е значителен успех като се има предвид многочисления брой на земеделските производители и тяхното квалификационно ниво. Публичните разходи на един обучаван са 228,7 евро, а на един ден обучение 44,9 евро, което доказва високата ефективност на тази обществена интервенция.

Преизпълнението на планираните индикатори е високо – с 158% за показателя брой на участниците и с 54% за брой на обучителните дни. Участието на фермерите в провежданите обучения по тази мярка е високо, предвид на възможността за получаване на нови знания, подобряване на квалификацията, трансфер на знания и опит, а така също и задължителните изкисвания за участие в другите мерки на програмата. Положителен резултат в изпълняването на дейностите по мярката е постигането на високо участие на млади хора до 40 години и на жени. Обучените лица на възраст между 18 и 40 г. са 60% от всички обучени (МЗХ). Над 70% от управители на стопанства до 40 години са преминали обучение. Включените в обученията жени са 35% от всички обучени, което показва, че една четвърт от жените управители са преминали обучение през периода.

Най-голям брой участници има в проведените обучения и информационни събития в тематичната област „Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда”. Втора по популярност тематика е „Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики“, следвана от „Административни, управленски и маркетингови умения“. Средно за страните на ЕС тези три тематични области също доминират, заедно с „Други“, но вземат различен относителен дял (ENRD). В по-развитите страни (Австрия, Франция, Полша) и в ЕС като цяло обучението, свързано с „Качеството на продукцията“ заема значителен дял. В някои страни на Източна Европа (Румъния, Унгария) мнозинството от участниците в обученията са предпочели „Административни, управленски и маркетингови умения“. По брой на обучителни дни България е 2,4 пъти над средното ниво за ЕС, значително над това в развитите страни като Австрия, Холандия и Полша и много под продължителността в Унгария и Румъния. Публичните разходи на един участник и на един ден обучение в нашата страна са значително по-ниски от средните за ЕС и тези в някои от сравняваните страни. Това е показател за по-висока (икономическа) ефективност на организация на обучението, в сравнение с другите европейски страни.

Поддържането на специализирана служба за съвети (НССЗ) и на консултантните услуги за земеделските производители е друг основен приоритет на държавата в годините след присъединяване към ЕС. В ПРСР 2007-2013 г. са включени две мерки в това отношение - Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори" и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния”.

Мярка 114 е сред мерките, към които е проявен слаб интерес от страна на потенциалните кандидати. Сключени са само 96 договора за подпомагане, с общ размер на публичните средства 191 326 лева, като се използват едва 36,9% от планираните разходи (МЗХ). Изразходваните средства по тази мярка представляват едва 0.004% от общите разходи по Ос 1 на програмата. По Мярка 143 са изразходвани 0,65% от всички разходи по Ос 1 и 0,2% от общите разходи за ПРСР. По тази мярка НССЗ е единствен бенефициент, като ефективно предоставя пълен комплект от съветнически услуги на лицата, допустими за кандидатстване по мерки 141 („Подпомагане на полупазарни стопанства в процес на реструктуриране“), 112 („Създаване на стопанства на млади фермери“), 142 („Създаване на организации на производители“) и 214 („Агроекологични плащания“).

ПРСР за 2014-2020 г. също дава приоритет на „Трансфер на знания и действия за осведомяване“ (Мярка 1), „Консултантски услуги, управление на стопанството и услуги по заместване на стопанството“ (Мярка 2) и „Сътрудничество“ (Мярка 16), които съответно представляват 0,87%, 0,15% и 1,12% от общия бюджет на публичните средства. В сравнение със средното ниво за ЕС и болшинството от страните, относителният дял на разходите за коопериране, трансфер на знания и консултантски услуги е значително по-малък - подобно на Германия и превъзхожда само този в Хърватско, Латвия, Румъния и Кипър (ENRD).

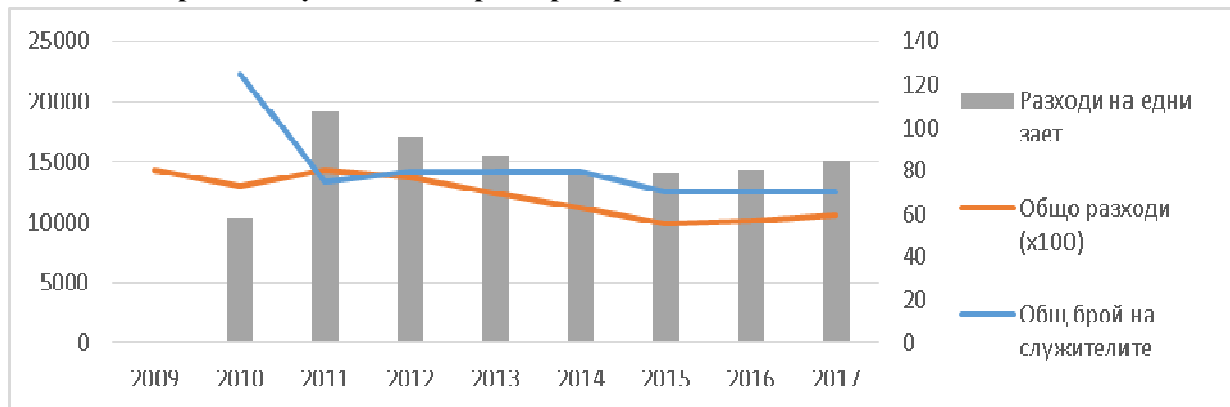
Националната служба за съвети в земеделието (НССЗ) е основен участник в системата за обучение и съвети в страната. В НССЗ работят експерти, организирани в 3 отдела на централно ниво („Обучение, информационни дейности и анализи“, „Консултантски услуги по национални и европейски програми“ и „Аналитична лаборатория“) и 27 офиса във всеки от районите на страната. НССЗ предлага разнообразни консултации, съгласно програмата си, включително и комплексен „пакет от консултантски услуги“ (от създаването на стопанството до неговото пълно обслужване в агрономически, животновъден и аграрикономически аспект), организира и провежда обучения за земеделските стопани, разпространява полезна информация и добри практики и подпомага кандидатстването за проекти по ПРСР. НССЗ подпомага трансфера на научните и практическите достижения в областта на земеделието и по този начин подпомага връзката „научни изследвания – земеделски бизнес“. Всички консултации, предоставяни от НССЗ, са безплатни за земеделските производители, което спомага за ефективното споделяне на знания и иновации в отрасъла. Целевите групи, към които са насочени дейностите през последните години са предимно малки и средни стопанства, стартиращи и млади фермери, нови производства (биологично производство, екологични и т.н.), организации на производители и т.н.

Финансирането на дейността на НССЗ се осъществява от бюджетни субсидии и проекти, финансирани от различни национални, европейски и др. организации. След пика на общите разходи на НССЗ през 2011 г. техният размер се намалява до 2015 г. и

има незначителен ръст в последните 2 години (Фигура 14.14.). Постоянно се намалява и броят на служителите на НССЗ, като в последните три години той е с 44% по малък в сравнение с 2010 г. Осигуреността с финансови и материални ресурси на един зает следва динамиката на общите разходи. В сравнение с 2009 г. разходите на един зает са значително по-високи през всички години, като тяхното ниво постоянно спада до 2014 г. и незначително се подобрява в последните години. Намаляването на обществената подкрепа за дейността на НССЗ свидетелства за намалените финансови възможности на държавата, „понижените“ потребности от съвети, новите обществени приоритети, а така също насочване на бюджетните субсидии в други организации и дейности.

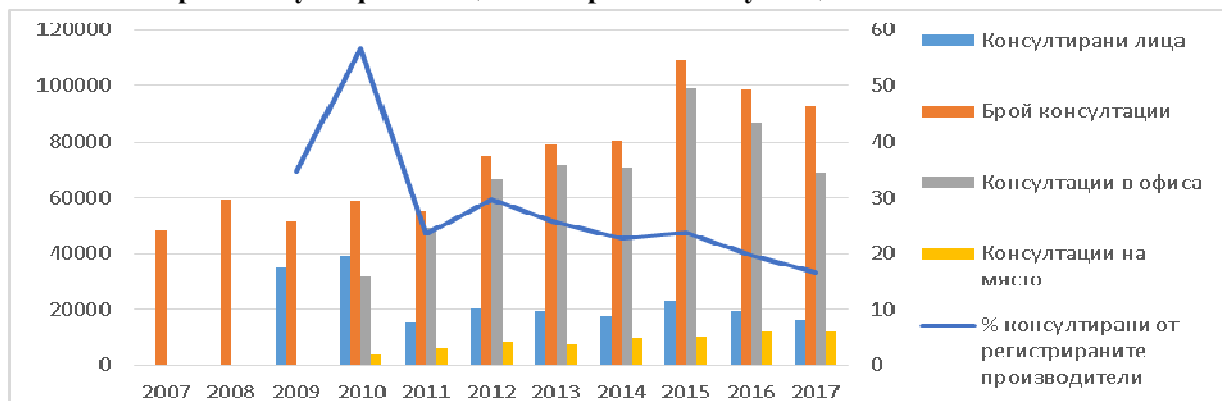
Фиг. 14.14. Брой на служителите и размер на разходите на НССЗ

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

След присъединяване на страната към ЕС броят на предоставените консултации от НССЗ почти се удвоява, достигайки близо 93 000 (Фигура 14.15.). Болшинството от консултациите (90%) се извършват в офисите на НССЗ, но има тенденция за слабо увеличаване на дела на консултациите давани „на място“ във фермата. Последните дават възможност за конкретни съвети, в зависимост от специфичните условия на стопанството.

Фиг. 14.15. Брой консултирани лица и извършени консултации от НССЗ

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

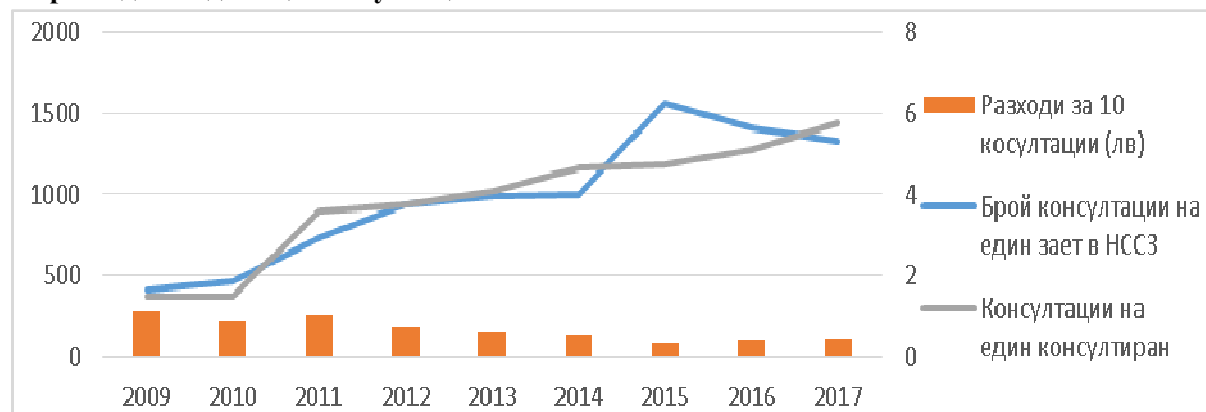
В сравнение с 2009-2010 г. броят на консултираните лица значително намалява до 16 000 и се променя значително през отделните години. Това е резултат както от подобряващото се квалификационно ниво на земеделските стопани, така и от

развитието на алтернативни форми за предоставяне на услуги. С цел разширяване и улесняване достъпа на земеделските стопани до консултантските услуги и намаляване на разходите НССЗ прилага нова форма на „изнесени приемни“ (консултантски дни) в различни населени места, обикновено отдалечени от областните центрове. Броят на изнесените приемни се увеличава на 1104, а средният брой на присъстващите лица се понижава на 3,7, поради намаления брой участници и нарасналия брой приемни. Това е показател за подобряване на консултантското обслужване във всички райони и населени места.

В сравнение с 2009 г. броят на консултациите на едно консултирано лице нараства почти 4 пъти до 5,8 през 2017 г. (Фигура 14.16.). Това е резултат както на постоянно нарастване на консултантските нужди на фермерите, така и на по-продължителното, по-доброто и разностранно обслужване от страна на НССЗ. В резултат на повишения опит, квалификация и продуктивност на заетите в НССЗ, разходите за единица консултация се снижават значително през периода. Това свидетелства за постоянното подобряване на организацията и на ефективността на консултантския труд и дейността на НССЗ.

Фиг. 14.16. Брой консултации на един зает в НССЗ, консултации на един консултиран и на разходи за единица консултация

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ.

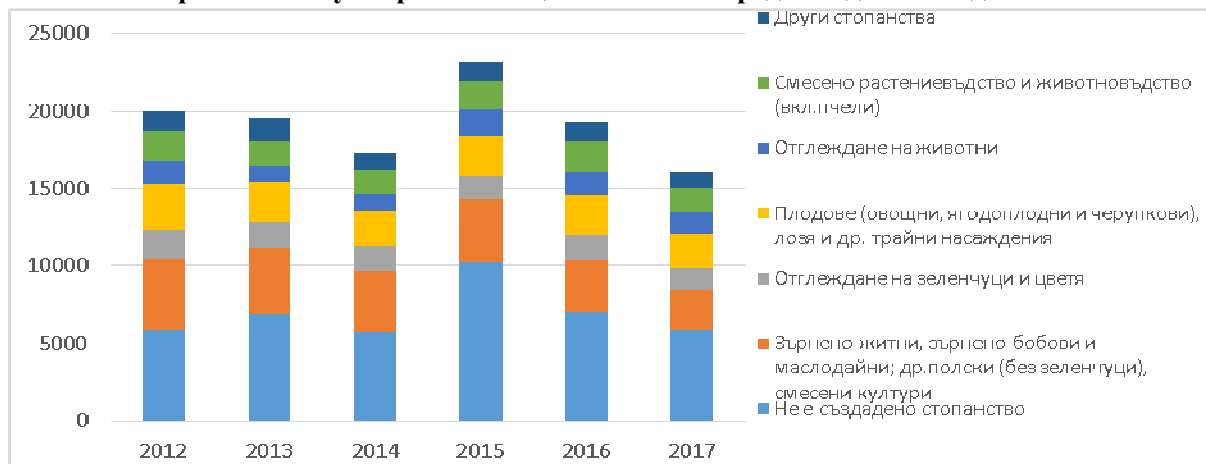
Анализът на различните консултирани лица според вида на извършваната от тях земеделска дейност показва, че тези, които още не са създали стопанство и не обработват земя и не отглеждат животни заемат преобладаващ дял (Фигура 17). След 2012 г. се увеличава броят и относителният дял на потенциалните земеделски производители, които през 2015 г. представляват 44% от всички консултирани лица. Това потвърждава важната роля на НССЗ в консултирането на новите предприемачи в селското стопанство.

Отглеждащи зърнено-житни, зърнено-бобови и маслодайни, други полски култури (без зеленчуци) и смесени култури са най-голямата група фермери, към която са насочени консултациите на НССЗ. През анализирания период техният брой и относителният дял намалява значително, като те съставляват 16% от всички

консултирани през 2017 г. Втора по многочисленост след консултираните е групата на фермерите, специализирани в производство на плодове (вкл. овощни, ягодоплодни и черупкови насаждения), лозя и др. трайни насаждения. Техният дял незначително спада до 2015 г., след което отново нараства до 14% от всички консултирани лица. Консултираните фермери, занимаващи се със смесено растениевъдство и животновъдство (вкл. пчели), са третата по големина група, към която са насочени консултациите на НССЗ и техният относителен дял е сравнително постоянен през периода (9%). Относителният дял на консултираните фермери, специализирани в отглеждането на зеленчуци, цветя и животни е сравнително малък и постоянен.

Фиг. 14.17. Брой на консултираните лица от НССЗ според земеделската дейност

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.

Най-голямата част от всички консултирани стопанства са малки по размер (Стандартен производствен обем до 8 000 евро) – над 90% през последните няколко години. Икономическият размер на болшинството от тези стопанства е много малък (до 2 000 евро) и те по същество са „полупазарни“ производители. Големите по размер стопанства имат собствени специалисти (агроном и др.) и/или възможности да наемат външни частни консултанти и ползват в малка степен услугите на НССЗ. Броят на консултираните големи стопанства (над 25 000 евро) е малък, но техният относителен дял нараства през периода до 1,8%. Това доказва, че НССЗ има капацитет и успява да обслужва нуждите на всички видове земеделски производители.

Различните по размер класове стопанства в страната получават в различна степен консултантски услуги от НССЗ. През 2016 г. най-голям е дялът на консултираните фермери в общия брой на малките пазарно ориентирани стопанства в страната с размер на Стандартен производствен обем от 4 000 до 8 000 евро (малко над 12% от всички тях. Те са следвани от дребните полупазарни стопанства (до 2 000 евро) и тези с размер от 2 000 до 4 000 евро, при които съответно малко под 12% и малко над 8% от всички тях получават консултации от НССЗ.

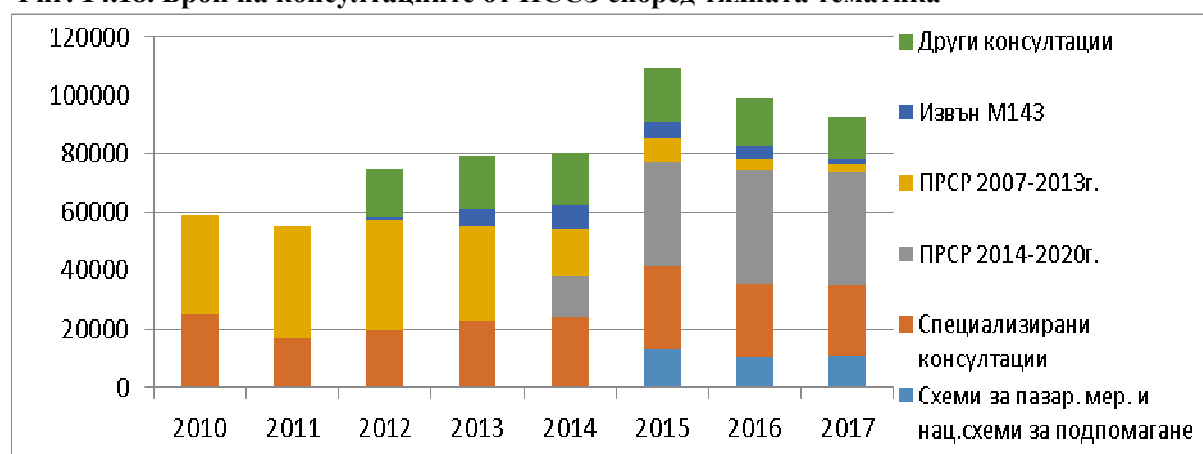
Тези изводи се потвърждават и от анализа на броя на консултираните лица според размера на стопанисваната земя. Основна част от консултираните стопанства

управляват до 5 дка земеделска земя, следвани от групата на фермите с размер от 10 до 50 дка. Тези групи съставляват предимно дребни производители на растениевъдна и животновъдна продукция. В същото време дялът на големите ферми с над 500 дка е незначителен през периода – между 0,7% и 1%. През 2013 г. и 2016 г. значителен и нарастващ дял от всички малки стопанства в страната (с размер до 1 ха ИЗП) са получавали консултации от НССЗ – съответно 6,6% и 9,8%. През тези години значителен и нарастващ брой фермери от стопанства с малки и средни размери (от 1 до 50 ха ИСП) са консултирани от НССЗ – съответно 7,8% и 9,2%. В същия период, само около 1,5% от всички големи стопанства в страната (с размер над 50 ха) са получавали консултации от НССЗ.

Консултациите, свързани с възможностите за подпомагане на стопанствата с мерките от ПРСР заемат преобладаваща част, следвани от специализираните консултации, други консултации и консултации (Фигура 14.18.) свързани с директните плащания.

Фиг. 14.18. Брой на консултациите от НССЗ според тяхната тематика

Източник: Годишни отчети за дейността на НССЗ, Аграрни доклади.

НССЗ използва и други ефективни форми за разпространяване на знания и иновации в отрасъла. За периода 2007 - 2017 г. в НССЗ са преминали обучение по различни дългосрочни и краткосрочни курсове 2 979 фермери и други лица. Проведените обучения са финансирани с европейски и национални средства по Оперативна програма „Развитие на човешки ресурси”, по мярка 111 “Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания” от ПРСР или без външно финансиране, като те са безплатни за земеделските стопани. През 2014 г. НССЗ приключва обученията по мярка 111 "Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания", а по мярка 1 „Трансфер на знания и действия за осведомяване” от ПРСР 2014–2020 г не са провеждани курсове. През 2017 г. са проведени само две обучения на тема „Агроекология“ и „Основни проблеми на опазване на околната среда в земеделието“, на общо 41 фермери и 5 експерта (НССЗ).

НССЗ изготвя и разпространява стотици информационни материали (образователни листовки, календари на земеделския стопанин, диплянки, брошури и др.), чийто брой постоянно намалява (от 731 през 2009 г. до 143 през 2017 г.). Заедно с това нараства ползването на ефективни модерни форми на комуникация като интернет и медии. Интернет страницата на НССЗ, която съдържа богата актуална информация за дейността, библиотека с полезни съвети в различни области и др. отбелязва постоянно нарастване на посещенията (включително и от чужбина). Експертите на НССЗ правят и многочислени медийни изяви достигайки до многобройна публика чрез публикуване на статии, даване на интервюта в националната и местна преса, участия в национални, регионални и местни радио и телевизионни предавания, интернет издания и т.н.). Експертите на НССЗ постоянно участват във форуми, организирани от други организации в системата за споделяне на знания в страната и чужбина, като те са активни в участието в проекти с други европейски държави, за подобряване на капацитета, координацията и сътрудничеството, обмяната на знания, опит и иновации.

За подобряване на дейността по обслужване на земеделските производители към всеки териториален офис на службата функционира и неформален консултативен съвет. Тази форма дава възможност за ефективно обсъждане с фермери, браншови организации, научни институти и представители на местни държавни структури насоките за усъвършенстване на дейността на съответното звено.

Аграрните и други университети, звената на ССА, организациите на производителите, различни неправителствени организации и др. също осъществяват обучения и предоставят многообразни консултации на земеделските производители. Освен това, с подобна основна или съпътстваща (като част от маркетингова и производствена стратегия) дейност са ангажирани и многочислени организации и лица от частния сектор – снабдители на семена, химикали, техника и технологии, преработватели на земеделска продукция, специализирани фирми за обучение, консултации и иновации, както и самите фермери помежду си. Фермерите получават тези услуги срещу заплащане, безплатно в „пакет“ с основната търговска дейност на снабдители и/или купувачи, или я споделят и/или търгуват помежду си.

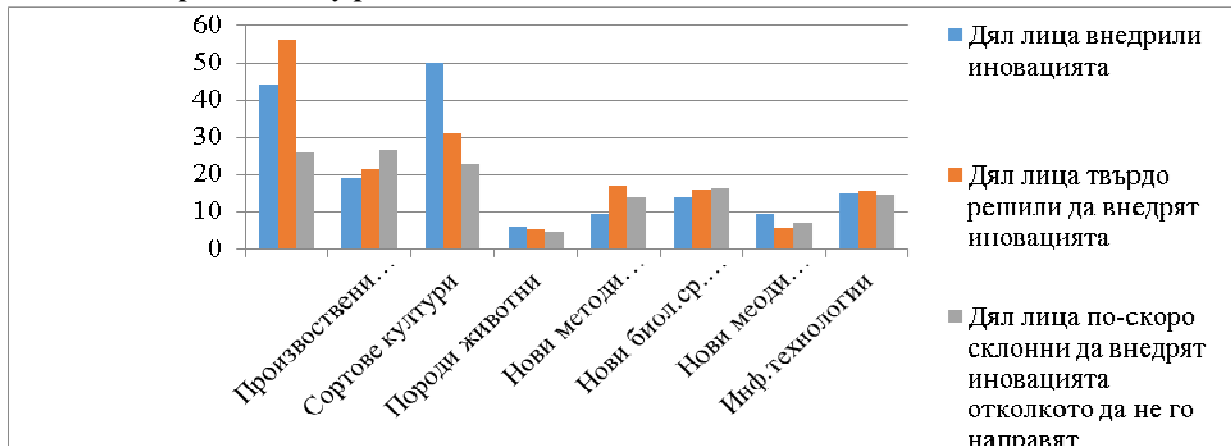
14.5. СИСТЕМА ЗА ВНЕДРЯВАНЕ НА АГРАРНИ ИНОВАЦИИ

Земеделските производители и техните партньори в СЗИСС са основни участници в системата за внедряване на аграрни иновации. Според проучване от 2014 г., за почти всички видове иновации се наблюдава засилен интерес към внедряване от производителите (Фигура 14.19.). Най-силно тази тенденция се наблюдава по отношение прилагането на нови машини, техника и оборудване, при които делът на лицата иноватори е повече от половината (56,5%). Подобна тенденция съществува по отношение на внедряването на новите производствени технологии, при които общият дял на тези, които твърдо са решили и по-скоро имат положително отношение към това

нововъведение е 47,8%. Изключение се наблюдава при формираните нагласи да се отглеждат нови сортове култури, където делът на потенциалните иноватори намалява (31,2%), и в областта на прилагане на нови методи за лечение на животните (5,7%).

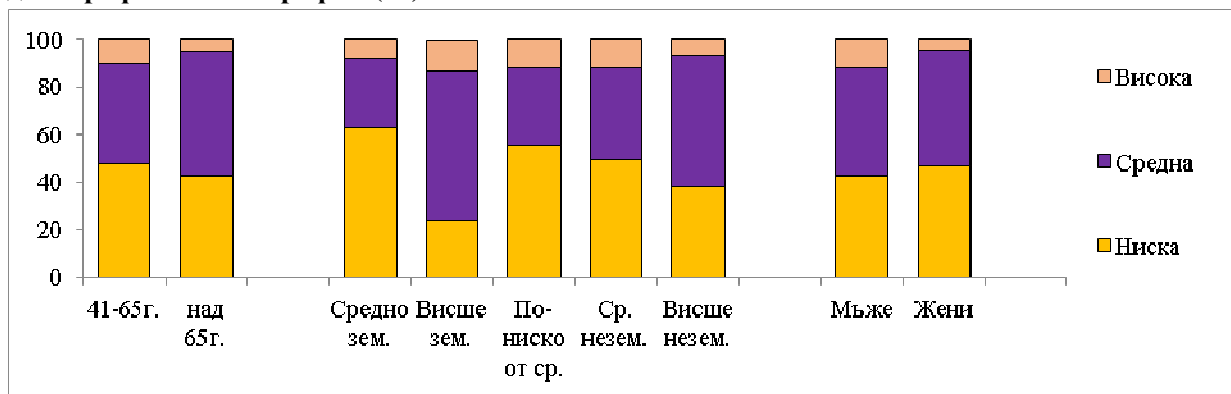
Фиг. 14.19. Връзка между реалната и потенциална иновативна активност

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Образователната степен има най-значително влияние върху потенциалната ориентираност към иновациите в земеделието. От всички лица с висше земеделско образование 13,3% са с висока степен на иновационна активност и 63,3% със средна активност (Фигура 14.20.). С по-висока иновационна активност са по-младите земеделски стопани и мъжете.

Фиг. 20 Иновационна активност на земеделските производители според социално-демографският им профил (%)

Източник: Николов Д. и др., 2015.

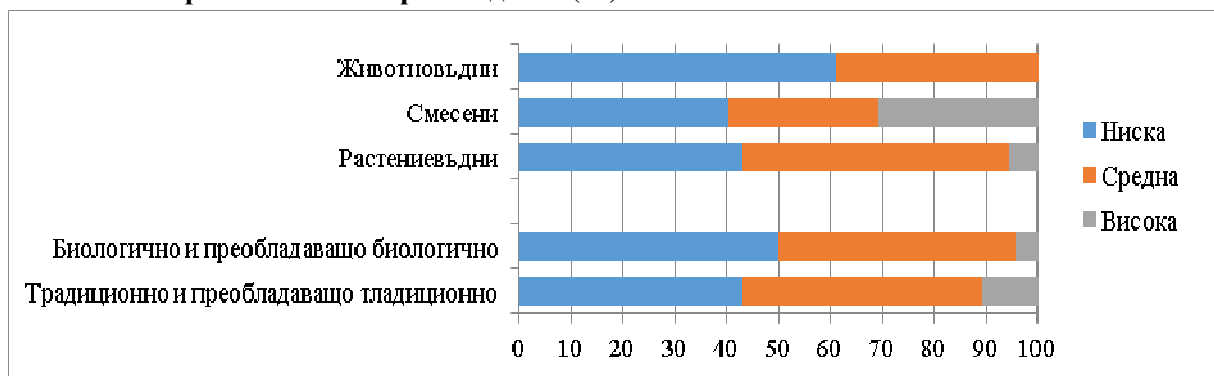
Търговските дружества проявяват най-голяма заинтересованост към внедряването на иновации. С най-висока степен на иновационна активност са производителите, които съчетават основната дейност със свързани дейности.

В зависимост от производствената им специализация с най-висока е ориентацията към нововъведенията на земеделските стопанства от смесен тип, при които делът на тези с висока степен на иновационна активност достига 30,6%. (Фигура 14.21.). При фермите, прилагачи биологични или предимно биологични производствени методи, иновационната активност е ниска, една от причините за което

е, че преди сертифициране, те са отговорили на изискванията и развили иновационно отношение.

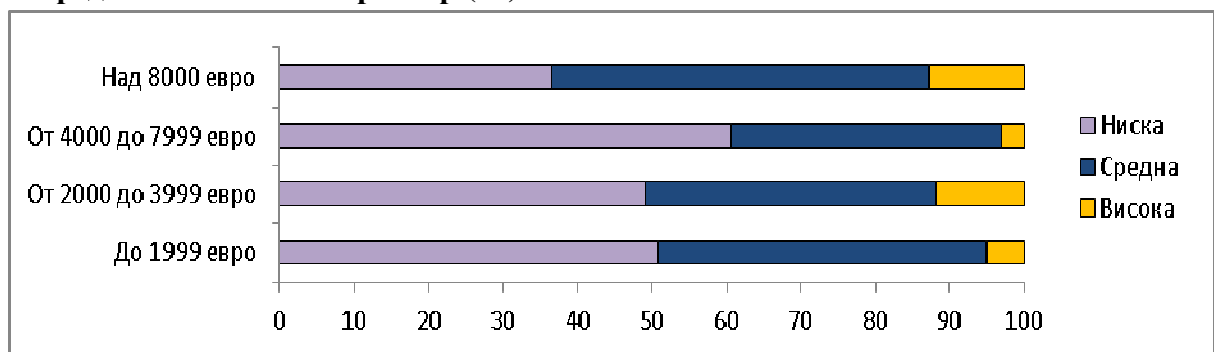
Фиг. 14.21. Равнище на иновационна активност на земеделските производители според начина и направлението на производство (%)

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Умерени различия по отношение на равнището на активност към иновациите в земеделието се наблюдават и според икономическия тип на стопанствата, като в най-голяма степен необходимост от въвеждането на иновации в производствената дейност е осъзната при малките и едрите ферми (Фигура 14.22.).

Фиг. 14.22. Равнище на иновационна активност на земеделските производители според икономическия размер (%)

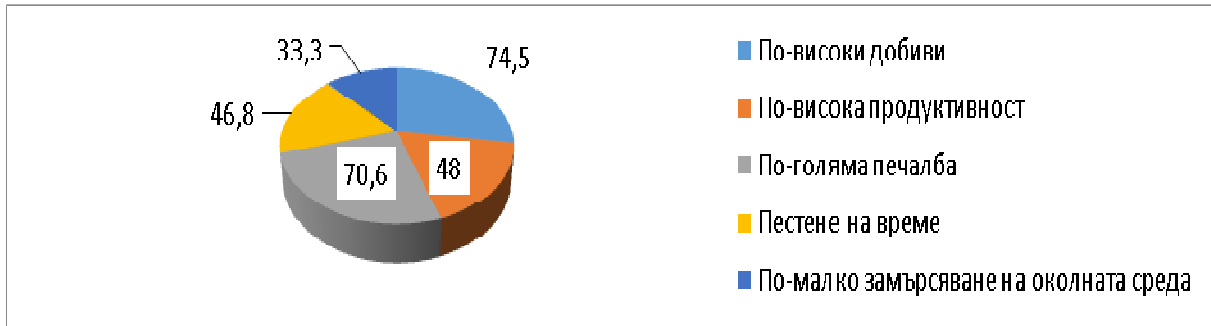

Източник: Николов Д. и др., 2015.

Факторите, които най-силно мотивират фермерите да въведат иновационно решение в своята практика са получаването на по-високи добиви и реализирането на по-голяма печалба, следвани от по-висока продуктивност в животновъдството и очакваната икономия на време (Фигура 14.23.). Основен фактор демотивиращ иновациите на основна част от производителите е „Липса на необходимите финансови средства“ (50,9%), следван от „Липса на достатъчно пазари и необходимата информация за иновациите в земеделието“ (26,9%), „Психологичен“ (нежелание за поемане на риск при внедряване на иновации в земеделието и привързаност към старите методи и средства на производство) (14,3%) и „Липса на необходимата квалификация, умения и др.“ (7,9%).

Фиг. 14.23. Относителен дял на лицата посочили изброените фактори като иновационни мотиви (%)

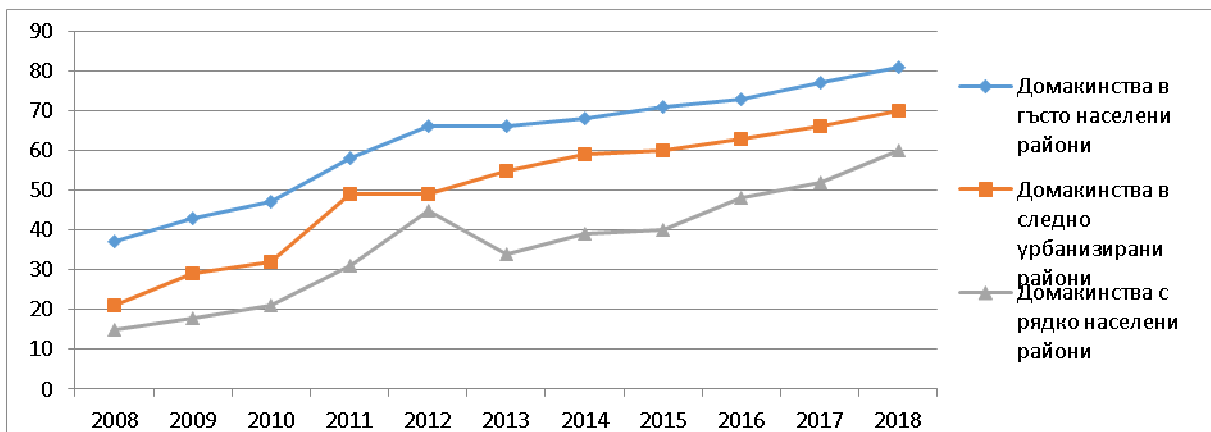

Източник: Николов Д. и др., 2015.

14.6. ДИГИТАЛИЗАЦИЯ НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И РАЙОНИ

За последните 10 години има значително подобряване на достъпа на българските домакинства до интернет като цяло и в районите с различна степен на гъстота на населението (Фигура 14.24.). Може да се предполага, че общите тенденции за страната важат и за селските домакинства и за домакинствата на земеделските производители, което означава, че използването на интернет прогресивно нараства и в аграрната сфера.

Фиг. 14.24. Достъп на домакинствата до интернет в различни райони (%)

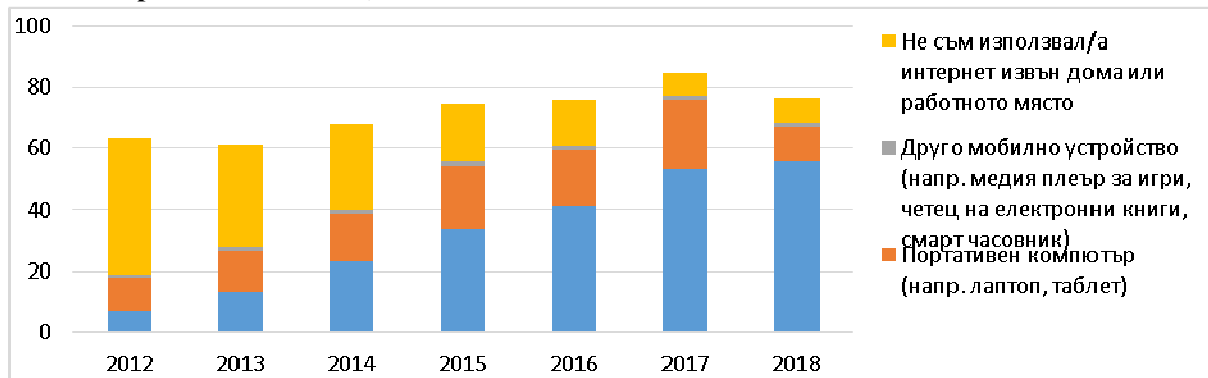
Източник: Eurostat.

Въпреки значителния прогрес, все още съществуват големи различия в достъпа до интернет на домакинствата в гъсто населените райони (най-малко 500 жители/km²), средно урбанизираните (между 100 и 499 жители/km²) и слабо населените (по-малко от 100 жители/km²) райони на страната – съответно 81%, 70% и 60% от всички тях. Може да се предполага, че и земеделските производители, живеещи в съответните райони ползват в приблизително същата степен интернет. България значително изостава в дигитализацията като цяло и в селските райони, в сравнение със средното за ЕС ниво и с другите страни, като страната е в групата на изоставащите, заедно с Гърция, Литва и Латвия и заема последно място по достъп до интернет във всички категории райони.

Заедно с това обаче, 68,5% от лицата на възраст от 16 до 74 години в страната, използват различни мобилни устройства за достъп до интернет извън дома или работното място - мобилен телефон или смартфон, портативен компютър или друго мобилно устройство (Фигура 14.25.). През 2018 г. само 7,8% от лицата не са ползвали подобни устройства за достъп до интернет през последните 12 месеца. Това предполага, че и много фермери и членовете на техните домакинства имат подобен достъп.

Фиг. 14.25. Използване на мобилни устройства от лицата за достъп до интернет (извън дома или работното място), %

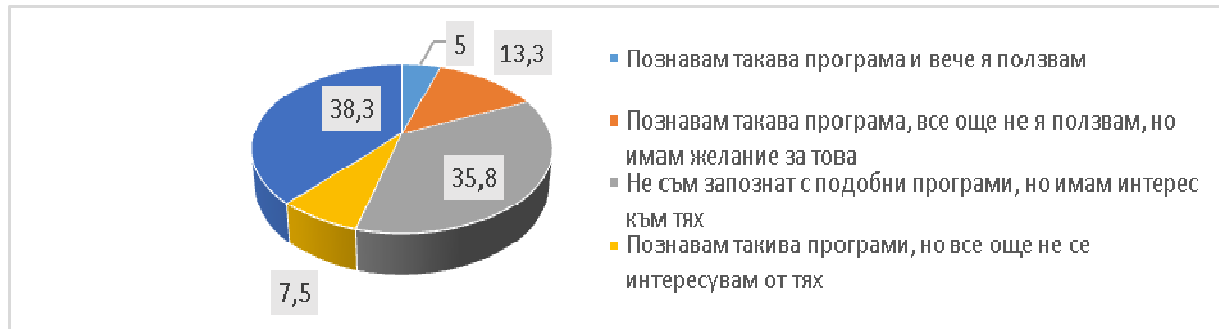
Източник: НСИ.

Последните десет години се увеличи значително броят на лицата, използващи интернет с цел взаимодействие с обществени институции, или за поръчка/покупка на стоки и услуги. През 2018 г. малко над една пета от населението са използвали интернет за взаимодействия с обществени и частни организации през последните дванадесет месеца. В сравнение със другите страни на ЕС обаче, развитието и използването на електронно правителство и търговия е много по-малко, като България е на последно място (заедно с Румъния) в това отношение. Може да се предполага, че прилагането на дигитални отношения с обществените институции и комерсиални организации в селските райони и сред земеделските производители има подобен тренд.

Проучване на фермите в планинските райони на страната през 2017 г. установява, че едва 5% от производителите реално ползват компютърни програми в управлението на земеделското стопанство (Фигура 14.26.). Над половината от изследваните лица обаче (54.1%) са изразили по един или друг начин позитивни нагласи към подобни програми. Все още обаче е значителен делът на фермерите (38.3%), при които липсва интерес от придобиване на знания за тези програми, както и към тяхното приложение. Може да се предполага, че не съществуват съществени различия в намеренията и степента на ползване на компютърни програми в управлението на фермите в другите райони.

Фиг. 14.26. Отношение на фермерите в планинските райони на страната към компютърни програми в управлението на земеделското стопанство (%)

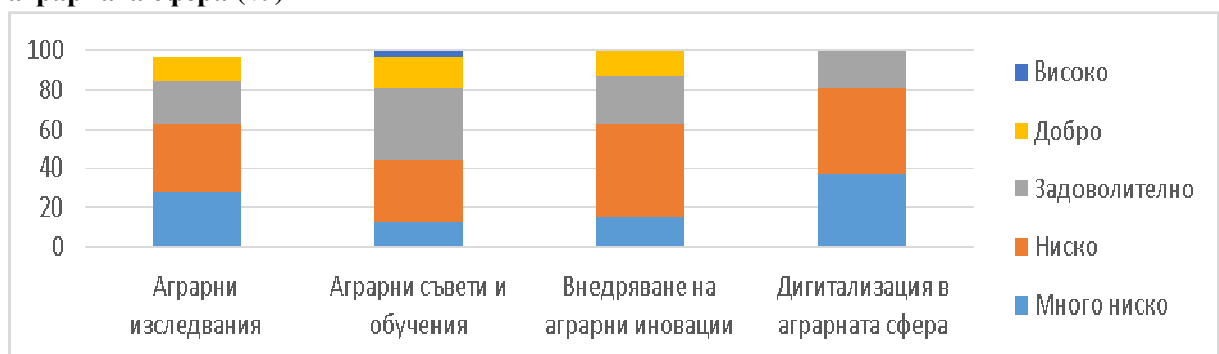

Източник: Николов Д. и др., 2018.

14.7. ЕКСПЕРТНА ОЦЕНКА НА СЪСТОЯНИЕТО И ФАКТОРИТЕ НА СЗИСС

Болшинството от експертите смятат, че равнището на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера (81,2%), за аграрни изследвания и за внедряване на аграрните иновации (по 62,5%) и за аграрни съвети и обучения (43,7%) е ниско или много ниско (Фигура 14.27.). Особено голям е консенсусът сред експертите по отношение на ниския размер на обществените инвестиции за дигитализация в аграрната сфера, които значително изостават от съвременните потребности на обществото и отрасъла. Сравнително не малка част от експертите оценяват разходите за различните компоненти на СЗИСС като задоволителни, като по отношение на обществените разходи и вложения за аграрни съвети и обучения техният дял е по-значителен. В същото време нито един от експертите не смята, че равнището на разходите и вложения е високо в аграрните изследвания, внедряването на аграрни иновации и дигитализация в аграрната сфера, а само незначителна част смятат, че те са високи в аграрните съвети и обучения.

Фиг. 14.27. Равнище на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания, аграрни съвети и обучения, внедряване на аграрни иновации и дигитализация в аграрната сфера (%)

Източник: Експертна оценка.

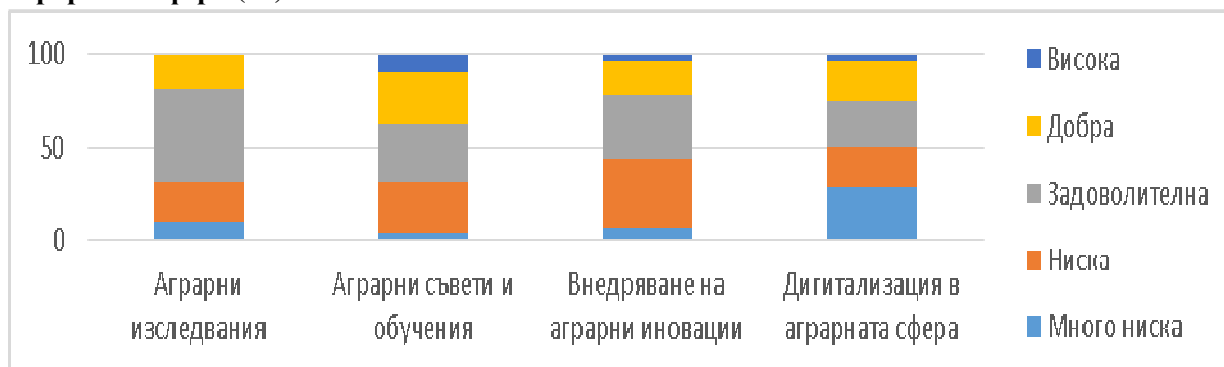
Всеки втори експерт оценява ефективността на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания в страната като задоволителна, а близо 19% от тях и като добра (Фигура 14.28.). Заедно с това обаче, 31% от експертите отбелязват, че това равнище е ниско или много ниско. Това показва, че със сравнително ниски обществени инвестиции за аграрни изследвания се постигат не лоши резултати.

По отношение на ефективността на обществените средства за аграрните съвети и обучения най-голямата част от експертите са на мнение, че тя е добра или висока (37,5%). Това доказва, че сравнително по-високото ниво на обществена подкрепа в тази област дава и сравнително по-висока резултатност. В същото време обаче, за не малка част от експертите ефективността на обществените разходи и вложения аграрни съвети и обучения е задоволителна (31,2%) или ниска (28,1%).

Според мнозинството от експертите (43,7%) ефективността на обществените инвестиции за внедряване на аграрни иновации е ниска или много ниска, а значителна част оценяват резултатността от този тип обществена подкрепа като задоволителна (34,4%). За близо 22% от експертите обществените разходи и вложения за внедряване на аграрни иновации са с добра или висока ефективност. Това показва, че инвестициите в тази област са с висока резултатност и следва да се увеличават, тъй като съществува голям потенциал за подобряване на ефективността чрез допълнителни вложения.

Половината от експертите оценяват ефективността на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера като ниска или много ниска. Всеки четвърти участник е на мнение, че възвръщането на средствата в тази област е задоволително, а останалата четвърт, че е добро или високо. Последното доказва, че въпреки изключително ниския размер на обществените инвестиции в това направление, тяхната социална ефективност е сравнително висока. Инвестициите в тази сфера следва да се увеличават за да се реализира високия потенциал за подобряване на ефективността.

Фиг. 14.28. Ефективност на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания, аграрни съвети и обучения, внедряване на аграрни иновации и дигитализация в аграрната сфера (%)

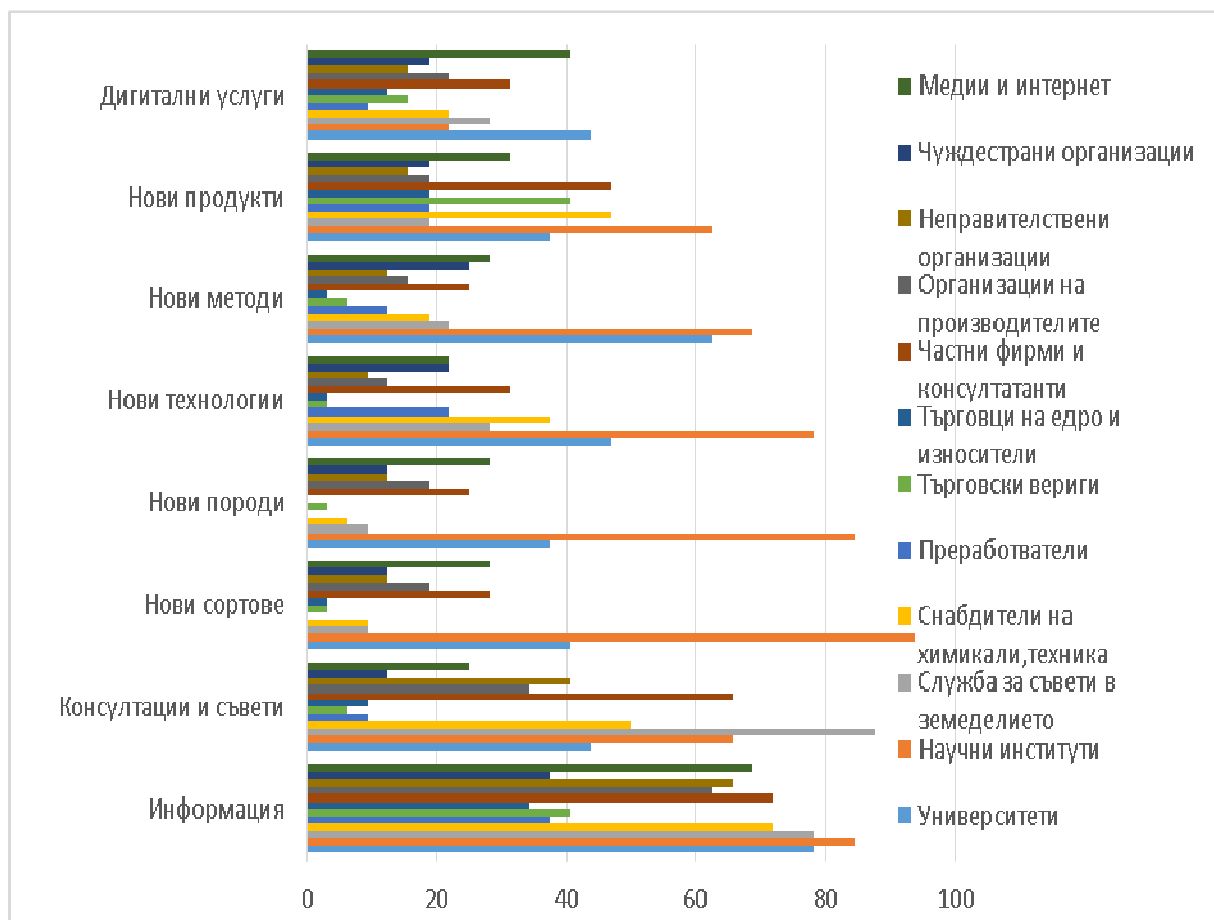

Източник: Експертна оценка.

Експертите са единодушни, че най-важните „доставчици“ на нова информация за земеделските производители са научните институти (84,4%), университетите и НССЗ (по 78,1%), частните фирми и консултанти (71,9%), медиите и интернет (68,8%), неправителствените организации (65,6%) и организациите на производителите (62,5%) (Фигура 14.29.). Немалка част от експертите смятат, че важни снабдители с нова информация за фермерите са търговските вериги (40,6%), преработвателите (37,5%), чуждестранните организации (37,5%) и търговците на едро и износителите (34,4%).

Фиг. 14.29. Най-важните организации, които предоставят на земеделските стопанства информация, консултации, иновации и дигитални услуги (%)

Източник: Експертна оценка.

Експертите са единодушни, че НССЗ е най-значимият доставчик на консултации и съвети за българските ферми (87,5%). Другите важни организации за предоставяне на консултации и съвети на производителите в отрасъла са научните институти и частните фирми и консултанти (по 65,63%). Всеки втори експерт смята, че снабдителите на химикали, техника и др. са сред най-активните в снабдяването с необходимите консултации и съвети на своите реални и потенциални клиенти. Немалка част от експертите поставят университетите (43,8%), неправителствените организации (40,6%), организациите на производителите (34,4%), медиите и интернет (25%) сред най-важните организации, предоставящи консултации и съвети в страната. Значимостта на

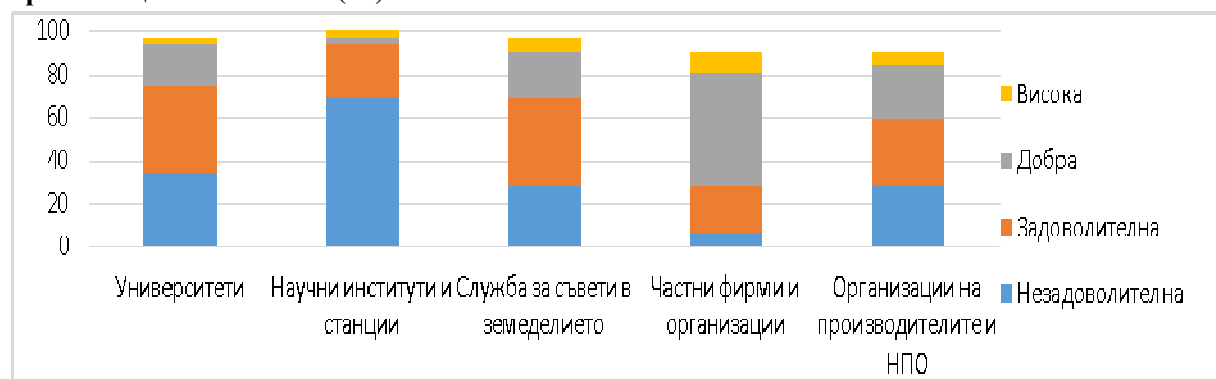
останалите типове организации е по-малко по отношение на снабдяването с консултации и съвети.

Най-важни за представяне на земеделските производители на нови продукти са научните институти (62,5%), частните фирми и консултанти (46,9%), снабдителите на химикали, техника и др. (46,9%), търговските вериги (46,9%) и университетите (37,5%). Немалка част посочват медиите и интернет (31,3%), НССЗ, преработвателите, търговците на едро и износителите, организациите на производителите и чуждестранните организации (всички по 18,8%) като важни за продуктите иновации.

По отношение на дигиталните услуги и иновации университетите (43,8%) и медиите и интернет (40,6%) са посочени от мнозинството от експертите като най-важни за фермерите организации. Сред най-значимите доставчици на дигитална информация и услуги, според немалка част от експертите, са и частните фирми и консултанти (31,2%), НССЗ (28,1%), научните институти, снабдителите на химикали, техника и др. и организациите на производителите (всички по 21,9%).

С най-висока финансова обезпеченост за аграрни изследвания и консултации са частните фирми и организации, при които според близо 63% от експертите тя е добра или висока (Фигура 14.30.). Финансовата обезпеченост за аграрни изследвания и консултации на научните институти и станции е оценена от близо 69% от експертите като незадоволителна. Това показва, че насоченият към печалба частен сектор инвестира в по-голяма степен финансови средства в тези дейности, в сравнение с обществените научни институти, които доминират. Следователно следва да се повишава финансовата подкрепа на държавните научни институти за да се намали съществуващия дисбаланс.

Фиг. 14.30. Финансова обезпеченост на аграрните изследвания и консултации в основните организации на СЗИСС (%)

Източник: Експертна оценка.

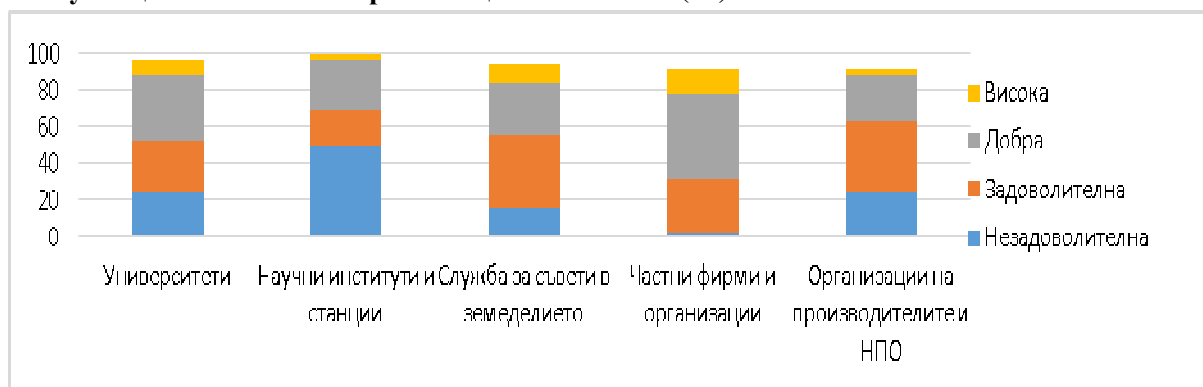
Голямата част от експертите смятат, че осигуреността с финансови средства на изследванията и консултациите в университетите и НССЗ е на задоволително ниво (40,6%). Немалка част са на мнение, че тези дейности на НССЗ и университетите са с добра или висока финансова обезпеченост – съответно 28,1% и близо 22%. Финансовата обезпеченост за аграрни изследвания и консултации на ненасочените към

печалба организации на производителите и неправителствени организации е оценена като задоволителна (31,2%) или незадоволителна (28,1%) от повечето експерти.

Съществува значителна диференциация в обезпечеността със съвременно оборудване за аграрни изследвания и консултации в различните типове организации (Фигура 14.31.). В частните фирми и организации тя е добра или висока (59,4%), в научните институти и станции всеки втори експерт я оценява като незадоволителна и само 31% като добра или висока. Това доказва необходимостта от значително модернизиране на оборудването на обществените научни институти, които доминират в сектора.

Фиг. 14.31. Обезпеченост със съременно оборудване за аграрни изследвания и консултации в основните организации на СЗИСС (%)

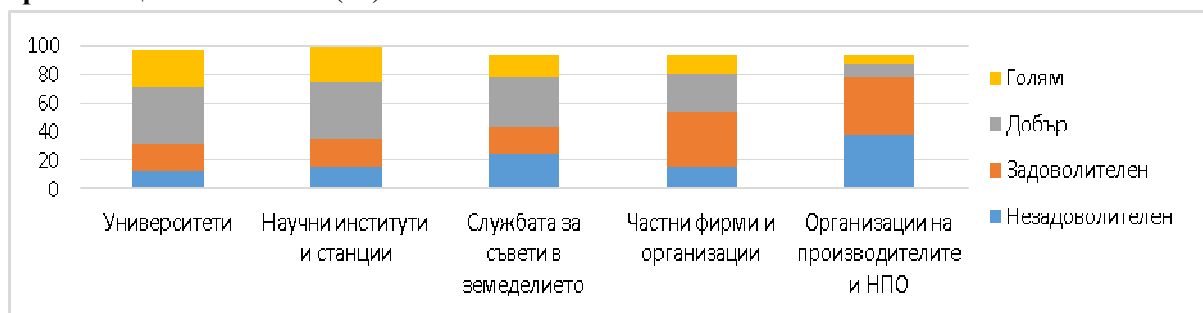
Източник: Експертна оценка.

Болшинството от експертите смятат, че осигуреността със съременно оборудване на НССЗ е задоволителна (40,6%) като не са малко и тези, които я оценяват като добра или висока (37,5%). Материалната обезпеченост на този тип дейности на организациите на производителите и неправителствените организации е определена от мнозинството като задоволителна (37,5%), а всеки четвърти смята, че тя е незадоволителна или добра. Това свидетелства за различните материални възможности на организациите нецелящи печалба и необходимост от обществени мерки за подпомагане на изоставащите от тях.

Въпреки неадекватното и разнородното обезпечаване с финансови, кадрови и материални ресурси обществената система за аграрни изследвания и консултации демонстрира висок потенциал за модерни аграрни изследвания и консултации. Според болшинството от експертите този потенциал на университетите, научните институти и станции, както и на НССЗ е добър или голям – съответно 65,6%, 65,6% и 50% (Фигура 14.32.). Това показва, че обществените организации в аграрните изследвания и консултации ще доминират и в бъдеще и следва да получават нарастваща обществена подкрепа.

Фиг. 14.32. Потенциал за модерни аграрни изследвания и консултации в основните организации на СЗИСС (%)

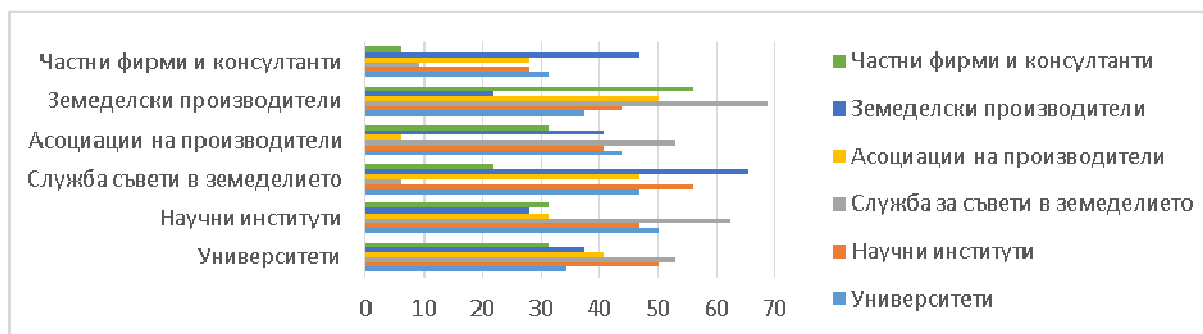

Източник: Експертна оценка.

Потенциалът за модерни аграрни изследвания и консултации в частния сектор е определен като задоволителен – съответно от 37,5% от експертите за частни фирми и организации и от 40,6% за организации на производителите и неправителствените организации. Близко 41% от експертите смятат, че потенциалът на насочените към печалба частни фирми и организации за модерни аграрни изследвания и консултации е добър или голям. Това показва, че при ефективна обществена подкрепа и регламентация ролята на частния сектор ще се разширява в бъдеще и следва да бъде приоритет.

Болшинството от експертите оценяват като високо ефективни връзките между университетите и научните институти, научните институти и НССЗ, НССЗ и земеделските производители, НССЗ и асоциациите на производителите, асоциациите на производителите и земеделските производители, частните фирми и консултанти и земеделските производители (Фигура 14.33.).

Фиг. 14.33. Ефективност на връзките между организациите в СЗИСС (%)

Източник: Експертна оценка.

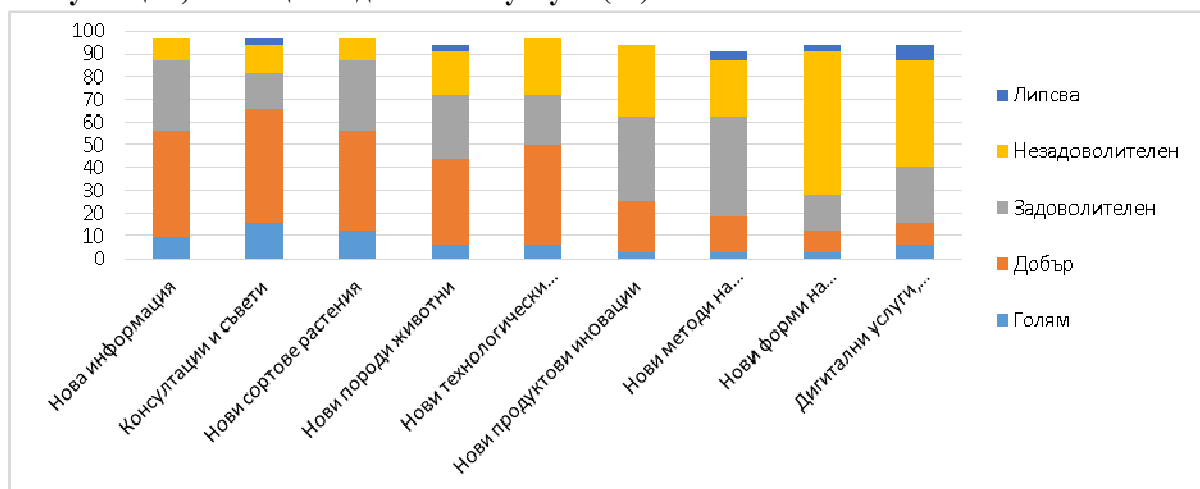
В същото време някои важни за развитието на СЗИСС връзки не са определени като ефективни от експертите – между отделните университети, на университетите с земеделските производители и частните фирми и консултанти, на научните институти със земеделските производители и частните фирми и консултанти, на НССЗ с частните фирми и консултанти, на асоциациите на производителите помежду им и с частните фирми и консултанти, между частните фирми и консултанти и между самите земеделски производители. Също така само 46,9% от експертите са убедени, че

връзките между самите научни институти са високо ефективни, което не е добър показател за степента на интеграция и координация на дейността на различните научни институти в страната.

Според голяма част от експертите земеделските производители в страната имат добър или голям достъп до нова информация (56,3%), консултации и съвети (65,6%), нови сортове растения (56,3%), нови породи животни (43,8%) и нови технологически иновации (50%) (Фигура 34). Следователно в тези области съществуващата в страната СЗИСС работи сравнително добре и обслужва ефективно фермерите.

Фиг. 14.34. Степен на достъп на земеделските производители до информация, консултации, иновации и дигитални услуги (%)

Източник: Експертна оценка.

Мнозинството от експертите оценяват достъпа на производителите до нови продуктови иновации и нови методи на производство като задоволителен (съответно 37,5% и 43,8%) или незадоволителен (31,3% и 25%). Най-неблагоприятно е положението с достъпа на фермерите до нови форми на организация и маркетинг, който е оценен от значителна част като незадоволителен (62,5%). Следователно следва да се предприемат обществени мерки за подкрепа и стимулиране на участниците в СЗИСС за да се подобри предлагането и развитието на пазара на разнородните типове иновации в страната.

Неблагоприятна е и ситуацията с реалния достъп на земеделските производители до дигитални услуги, интернет, софтуер и др. Малко над 53% от експертите смятат, че този достъп е незадоволителен или изобщо липсва, като всеки четвърти го оценява като задоволителен. В тази област следва да се предприемат кардинални мерки на обществена подкрепа (инвестиции, обучение, стимулиране, партньорство с частния сектор) за да се преодолее изоставането в дигитализацията на отрасъла и селските райони.

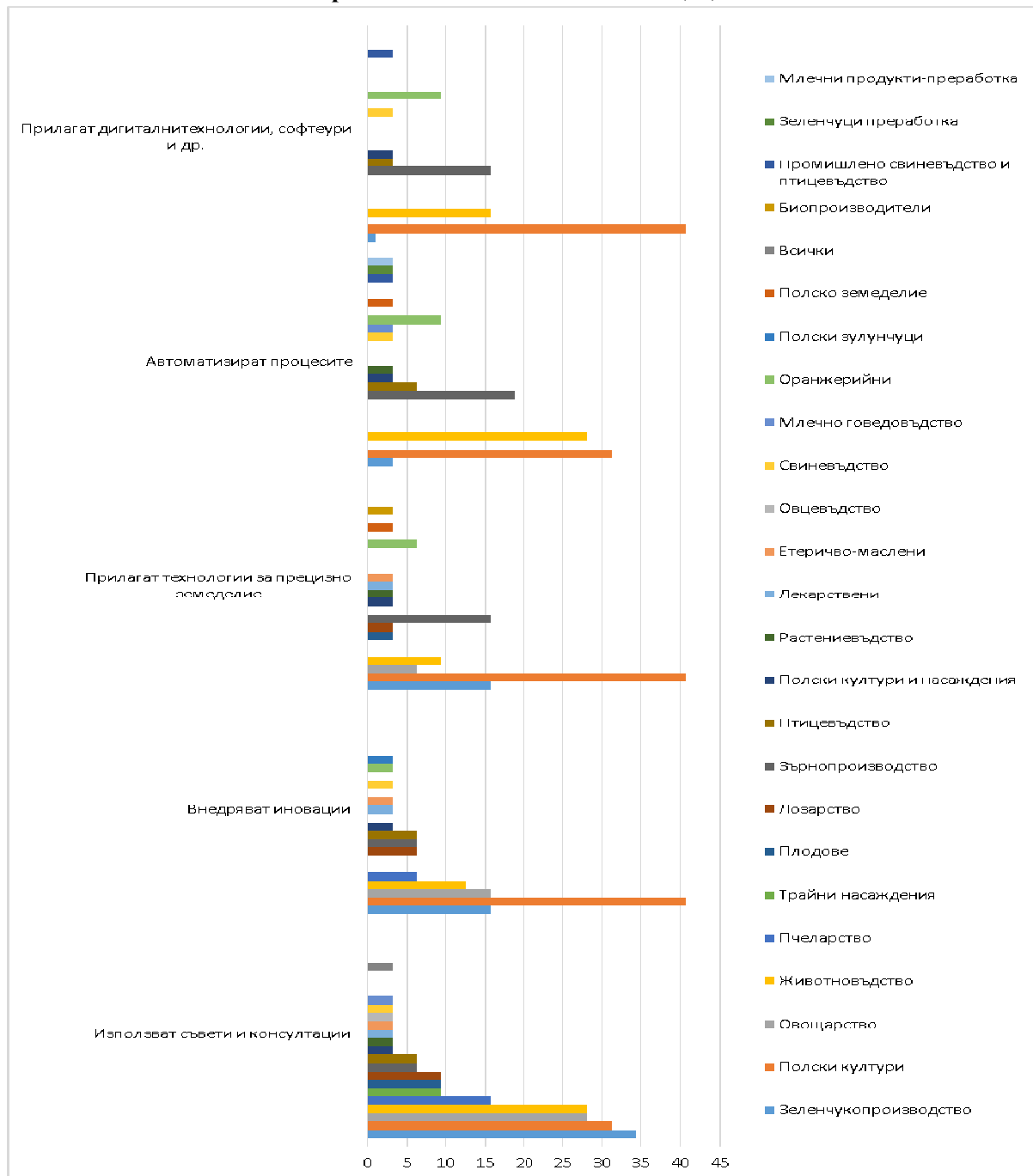
Съществува значителна диференциация в степента на използване на съвети и консултации и във внедряването на иновации от различен вид в отделните подотрасли

на селското стопанство, в земеделските стопанства от различен юридически тип и размери, и в различните райони на страната.

В най-голяма степен се използват съвети и консултации в зеленчукопроизводството (34,4%), полските култури (31,3%), овощарството (28,1%) и в животновъдството (28,1%) (Фигура 14.35.). Само малка част от експертите смятат, че в останалите подотрасли се ползват в значителна степен съветите и консултациите, предоставяни от различните обществени и частни организации.

Фиг. 14.35. Степен на използване на съвети и консултации и внедряване на различен тип иновации в отделните подотрасли на селското стопанство (%)

Източник: Експертна оценка.

По отношение на внедряването на иновации, най-голямата част от експертите смятат, че това се прави в сектор полски култури (40,7%) и сравнително по-малка част в зеленчукопроизводството и овощарството (по 15,7%). Според експертите в останалите подотрасли на селското стопанство не се внедряват иновации в голяма степен. Това налага предприемане на специфични обществени мерки и стимули за ускоряване на внедряването на иновации в изоставащите производства, за да може да се реализира големия потенциал за издигане на технологическото равнище на селското стопанство.

Сравнително голям дял от експертите смятат, че в най-голяма степен се прилагат технологии за прецизно земеделие в полските култури (40,7%) и по-малка част от тях в зеленчукопроизводството и зърнопроизводството (по 15,7%). В същото време мнозинството от експертите не смятат, че се прилагат технологии за прецизно земеделие в голяма степен в останалите подотрасли и производства. Сравнително голяма част от експертите оценяват, че в най-голяма степен се автоматизират процесите при полските култури (31,3%), животновъдството (28,1%) и зърнопроизводството (18,8%). В останалите подотрасли и производства не се автоматизират процесите в голяма степен на настоящия етап от развитието. Следователно следва да се предприемат специални мерки на обществена подкрепа и стимулиране на всички участници за разширяване на прилагането на технологии за прецизно земеделие и автоматизация на процесите във всички производства за да се реализира големият потенциал, съществуващ в това отношение за издигане на качеството на производство и труд, производителност и т.н.

По отношение на степента на прилагане на дигитални технологии, софтуери и др. най-голям брой от експертите смятат, че това се прави при полски култури (40,6%) и по-малка част от тях при зърнопроизводството и животновъдството (по 15,6%). Другите подсектори изостават значително в степента на прилагане на дигитални технологии, софтуери и др. Това налага прилагане на специфични мерки за разширяване на дигитализацията в производството и управлението на изоставащите подотрасли.

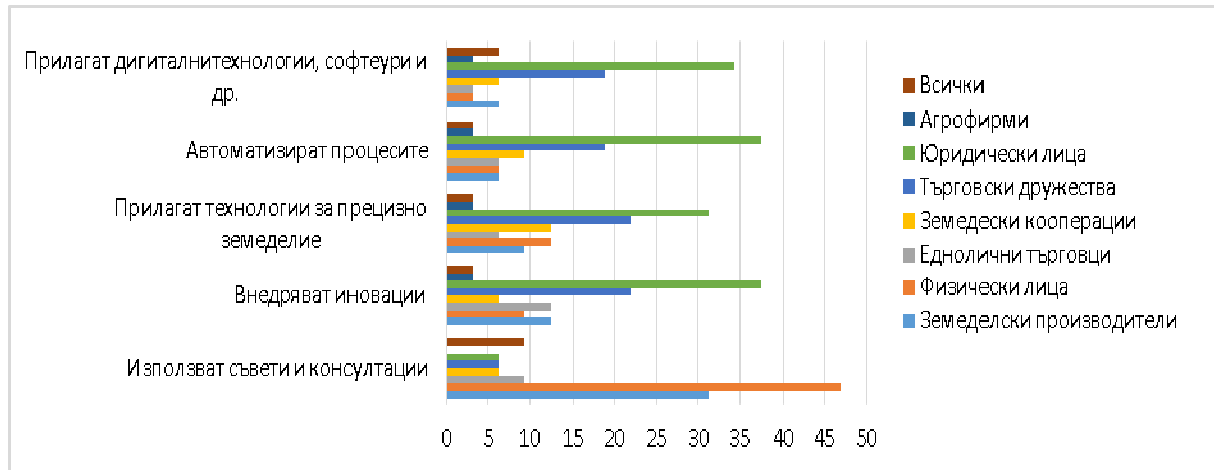
Според болшинството от експертите в най-голяма степен използват съвети и консултации физическите лица (48,9%) (Фигура 14.36). Малко над 31% от експертите са посочили, че в значителна степен се ползват съвети и консултации от земеделските производители. Другите юридически типове стопанства в малка степен използват предоставените от различни обществени и частни организации съвети и консултации.

Болшинството от експертите са определили като най-големи внедрители на иновации юридическите лица от различен тип (37,5%), следвани от търговските дружества от различен тип – ООД, АД, ЕООД (21,9%). По отношение на другите юридически типове земеделски стопанства само малка част от експертите ги определят като големи внедрители на иновации. Следователно следва да се предприемат

ефективни мерки за обществена подкрепа на внедряването на иновации от останалите типове производители за да се издигне общото технологическо ниво и повиши ефективността на отрасъла.

Фиг. 14.36. Степен на използване на съвети, консултации и внедряване на различен тип иновации в земеделските стопанства от различен юридически тип (%)

Източник: Експертна оценка.

По отношение на прилагането на технологии за прецизно земеделие, автоматизирането на процесите и прилагането на дигитални технологии, софтуери и др. най-много експерти са на мнение, че това се прави предимно от юридическите лица (31,3%) и търговските дружества (21,9%), докато останалите категории стопанства не са активни в тези важни направления. Това налага въвеждането на специфични обществени мерки за стимулиране и подпомагане на тези иновации от всички типове стопанства.

Според болшинството от експертите най-големият внедрител на иновации е Североизточен район (37,5%), който е лидер и в прилагането на технологии за прецизно земеделие (50%), автоматизирането на процесите (37,5%) и прилагането на дигитални технологии, софтуери и др. (34,4%). Сравнително по-малка част от експертите посочват и Южен централен, и Югоизточен район като интензивни внедрители на иновации (съответно 15,6% и 12,5%), прилагането на технологии за прецизно земеделие (15,6% и 12,5%) и автоматизирането на процесите (по 15,6). Степента на внедряване на иновации като цяло и прилагането на модерни технологии за прецизно земеделие, автоматизиране на процесите, дигитализация и т.н. в останалите райони е малка. Това налага въвеждане на специфични мерки за обществена подкрепа и партньорство, за интензифициране на внедряването на иновации като цяло и в най-новите направления. По този начин ще може да се преодолее големия дисбаланс в развитието на отделните райони на страната.

Експертите в голяма степен са единодушни, че най-значимите фактори (с голямо или много голямо значение) за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони на страната на настоящия

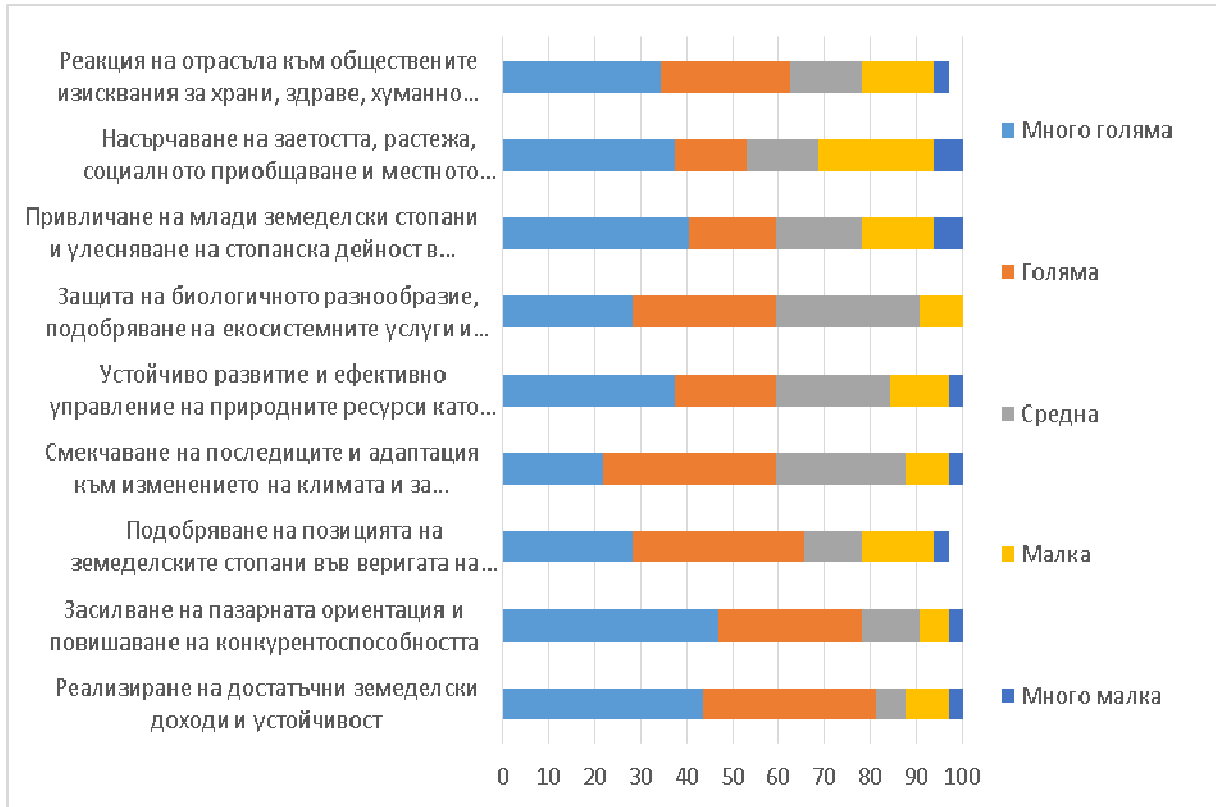
етап са: пазарното (потребителско) търсене, цени, конкуренция и субсидиите за нови инвестиции (по 84,4%), а така също дейността на НССЗ (81,3%). Следователно следва да се разширява подкрепата за развитието на пазара и обществената подкрепа (субсидии) за консултации и обучение и частни инвестиции.

Три четвърти от експертите смятат, че важни фактори за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони са ръстът на обществените разходи за образование, дейността на университетите, дейността на научните институти и станции, положителният опит на други производители и личната удовлетвореност на фермерите. Голяма част също оценяват, че конкретните потребности (нужди) на стопанствата (71,9%) и печалбата, и изгодите в настоящия момент, субсидиите за продукти и използвана земя, нормативната уредба, стандартите и регулациите, политиките на ЕС и политиките на държавата (всички по 68,8%) са определящи за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони. Мнозинството от експертите дават висок ранг на наличните ресурси и капацитет на стопанствата и собствените инициативи на фермерите (по 65,6%), а така също на обществената финансова подкрепа за иновации и ръстът на обществените разходи за аграрна наука (по 62,5%), на печалбата и изгодите в дългосрочен план, и на ръста на обществените разходи за аграрни съвети (по 59,4%), положителния опит в други страни (56,3%) и ефективния достъп на стопанствата и в района, инициативите и натиск на търговските вериги, инициативите и натиска на търговци на едро и износители, и безплатното обучение и консултации (по 53,1%) за подобряване на ситуацията в това отношение. Тези фактори за подобряване на съществуващото състояние следва да се имат предвид при усъвършенстване на обществената подкрепа през следващия програмен период.

Болшинството от експертите смятат, че успешното реализиране на общата цел в голяма или много голяма степен допринася за реализирането на всички специфични цели на ОСП на ЕС (Фигура 14.37.). Според най-много експерти подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализацията в селското стопанство и селските райони в най-голяма степен допринася за специфичните цели за реализиране на достатъчни земеделски доходи и устойчивост (81,3%) и засилване на пазарната ориентация и повишаване на конкурентоспособността (78,1%). От друга страна, сравнително по-малко мнозинство оценяват, че подобряването на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони допринася съществено за насърчаване на заетостта, растежа, социалното приобщаване и местното развитие в селските райони (53,1%). Всичко това доказва, че следва да се предприемат ефективни мерки през новия програмен период за реализиране на общата цел на ОСП на ЕС за да могат успешно да се реализират и специфичните цели на съюза.

Фиг. 14.37. Степен в която, разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони у нас допринася за реализиране на различните цели на ОСП на Европейския Съюз (%)

Източник: Експертна оценка.

14.8. ИЗВОДИ

1. СЗИСС на страната се състои от разнообразни и многочислени организации, за чиято дейност и комплексни взаимоотношения няма достатъчно официална или друга надеждна информация, което силно затруднява анализа и управлението ѝ.
2. Разходите за НИРД в селскостопански науки значително намаляват както абсолютно, така и като относителен дял в общите разходи за НИРД в страната, което показва намаляващата значимост и влошаващата се финансова и материална осигуреност на аграрния сектор за знания и иновации.
3. Влошава се кадровата осигуреност на НИРД в аграрната сфера поради значително намаляване на персонала, зает в НИРД - област селскостопански науки, а така също и техният относителен дял в общо заетите с НИРД в страната.
4. След присъединяване към ЕС разходите за НИРД на един зает в селскостопански науки спадат значително, като в последните години техният размер почти достига равнището през 2007 г. Същевременно средните разходи за НИРД на един зает в страната постоянно нарастват, и докато първоначално разходите за НИРД на един зает в селскостопански науки са значително над средните, сега те

съставляват 63% от тях. Разходите на един зает в НИРД - селскостопански науки у нас са сред най-ниските в ЕС.

5. След присъединяване към ЕС се осъществява значително намаляване на разходите за НИРД в сектор селскостопански науки в БДС на сектор „Селско, горско и рибно стопанство“. Тази тенденция е обратна на динамиката на показателя дял на общите разходи за НИРД в БДС на страната, като в началото на периода научната осигуреност на икономиката като цяло е 3,5 пъти по-ниска от аграрния сектор, през последните години тя я превъзхожда или изравнява. Тези темпове на прогрес на вложенията в НИРД не позволяват постигане на определения от ЕС и правителството процент на инвестиции в НИРД в БВП през 2020 г. Наукоосигуреността на българското селско стопанство, измерена чрез разходите за НИРД в БДС е сред най-ниските в ЕС.
6. Делът на заетите в аграрни НИРД от общия брой на заети със селскостопанско производство прогресивно расте до 2015 г. (поради по-голямото намаляване на броя на заетите в отрасъла, в сравнение с намаляване на персонала в аграрните НИРД) и се колебае незначително след това. Повечето страни на ЕС значително ни превъзхождат по отношение на броя заети с аграрни НИРД, „обслужващи“ заетите в селското стопанство.
7. Най-значим сектор на селскостопанските НИРД е държавният, в който се влагат над 80% част от общите разходи за НИРД в отрасъла, и който обхваща обществени научноизследователски и развойни организации, финансиращи своята дейност от държавния бюджет по приоритети, определени от държавата.
8. Разпределението на разходите и организирането на НИРД в основните сектори за аграрни НИРД се различава от другите страни на ЕС, в повечето от които държавният сектор доминира, но с значително по-нисък дял за сметка на сектор висше образование и силно развит частен (бизнес) сектор. Това е показател за небалансираното развитие на основните сектори на аграрните НИРД в посока различна от общите тенденции в ЕС.
9. Равнището на разходите в основните сектори на аграрните НИРД е с различна динамика - докато в сектор висше образование се наблюдава ръст на разходите за аграрни НИРД, то в държавния и частния сектор се отбелязва спад, при това намаляването на разходите в частния сектор е значително по-голямо от това в държавния сектор. Динамиката на разходите в държавните НИРД съвпада с динамиката на общите разходи за аграрни НИРД, което потвърждава водещата роля на този сектор.
10. В частния сектор работят незначителна част от общо заетите с аграрни НИРД, като броят на този персонал е малък, а неговата численост и дял в общия персонал, ангажирани с аграрни НИРД варира между 1,3% и 2,5% през отделните години.

11. Осигуреността с финансови и материални ресурси на заетите с аграрни НИРД в частния сектор (предприятия) е многократно по-висока от обществения сектор, като разходите на един зает с аграрни НИРД в частния сектор варират значително през отделните години, а тяхното равнище надвишава средното от 5 до 21 пъти. Това е израз на значително изоставане на държавния и университетски сектор във финансирането, заплащането на труда и модернизиранието на НИРД в отрасъла.
12. Делът на бюджетните разходи за НИРД за „Развитие на селското и горско стопанство и риболов“ в общите бюджетни разходи за развитие на НИРД намалява, а делът на аграрното финансиране на НИРД от държавния бюджет е доста променлив през отделните години. Това дава представа за намалената обществена значимост на аграрните НИРД и за неустойчивото им финансиране от националния бюджет.
13. Равнището на бизнес разходите (на предприятията) за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ се колебае чувствително през годините, като делът на частния сектор във финансирането на аграрните НИРД е незначителен и те съставляват нищожна част от общите бизнес вложения за НИРД. Това показва, че стимулите за бизнес инвестиции в НИРД в аграрната сфера са все още малки като цяло, в сравнение с другите отрасли и свидетелства за липсата на (кадрови, технически, финансов и т.н.) капацитет за частни НИРД. България е сред страните от ЕС с най-нисък дял на бизнес разходите за НИРД в „Селско, горско и рибно стопанство“ в общите разходи за НИРД в сектор „Селско стопанство“ и, в които тези разходи варират значително в двете посоки през годините.
14. През отделни години частните (бизнес) инвестиции в аграрни НИРД заемат немалка част от общите разходи за НИРД на предприятията (от 7,5% до 20%), което доказва, че при достатъчни стимули и изгоди частният сектор активно се включва във финансирането и осъществяването на НИРД в отрасъла.
15. Селското стопанство е единственият отрасъл на икономиката, за който е изградена и обществено финансирана специална структура за научно обслужване (ССА) в състава, на която влизат 29 научни институти и центрове и 13 опитни станции във всички основни направления на селскостопанската наука за обслужване на аграрното производство, отделни негови подотрасли и райони на страната.
16. Някои от звената на ССА управляват значителни поземлени и др. ресурси, но материално-техническата база на болшинството от звената е морално и физически остаряла, а част от институтите и центровете нямат или са на границата на „критичната“ маса от кадрови, финансови и материални ресурси, необходими за ефективно провеждане на съвременни изследвания.

17. Броят на заетите в ССА изследователи и експерти постоянно намалява поради недостатъчно бюджетно финансиране, нормативни ограничения, реструктуриране и съкращения, липса на приемливо заплащане и условия на труд, недостатъчно квалифицирани кандидати в някои области и т.н.
18. Наблюдават се неблагоприятни тенденции в развитието на възрастовата структура на научните работници в ССА, като делът на младите учени относително намалява, за сметка на увеличаване на тези над 60 г. възраст
19. Бюджетната „институционална“ подкрепа на ССА е основна за НИРД на научноизследователски институти и центрове, като тя се разпределя предимно на „проектен“ принцип, в съответствие с държавните и европейски приоритети.
20. След присъединяването към ЕС се наблюдава значително намаляване на общите разходи и на бюджетните субсидии за научноизследователски институти и центрове на ССА, като спадът в бюджетните разходи е сравнително по-малък от общото снижаване на разходите, демонстрираща нарастващото значение на бюджетното финансиране.
21. Финансовата и материална осигуреност на един учен в ССА не е задоволителна и устойчива, като през 2015 г. е с една пета по-ниска в сравнение с 2007 г., а в последните години се повишава с близо 10% над това ниво.
22. Капиталните разходи за НИРД в ССА са незначителни по размер, осъществявани само в отделни години, и с понижаващ се размер на един учен, което възпрепятства модернизирването на материално-техническата база и осигуреността на учените и понижава ефективността на НИРД.
23. Собствените приходи съставляват 21-38% от общите разходи за научноизследователски институти и центрове, като техният размер силно варира и намалява след 2007 г. Продажбата на услуги, стоки и продукцията е основният източник на приходи и дава представа за степента на пазарна ориентация и комерсиализация на дейността, и практическо разпространяване на научноизследователските резултати.
24. Размерът на постъпващите в ССА средства от международни програми и споразумения, дарения и помощи от чужбина, приходи от продажби на продукти, стоки и услуги в чужбина и т.н. варира в големи граници (0,2%-18%) и спада, като размерът, динамиката и делът на международните програми и пазари за интелектуална собственост дава представа за степента на включване в международното разделение и коопериране на труда за генериране, трансфер и разпространение на знания и иновации.
25. Научните звена и колективи на ССА работят по голям на брой научноизследователски проекти, финансирани от ССА, МОН и други национални ведомства и организации, като делът на проектите към ССА преобладава, а броят на разработките за други национални ведомства варира

през различните години. В отделни години проектите, финансирани от външни организации са повече, което демонстрира по-висока активност в подготовката и печеленето на проекти на конкурентна основа и висока резултатност на участието в „националния пазар“ на научни проекти.

26. ССА поддържа 350 сертификата на защитени продукти, включително най-голям брой от всички издадени и поддържани сертификати за сортове растения и породи животни. Броят на признатите нови сортове и хибриди растения и породи животни, утвърдени технологии и разработени и представени проекти и технологии през отделните години е значителен.
27. В страната не съществува официална информация и надеждни методи за установяване на степента на внедряване на разработените нови сортове и хибриди растения, породи животни и технологии, поради липса на ефективна нормативна регламентация или желание за санкциониране на правата върху интелектуалните продукти, масово пиратско ползване на сортове, невъзможност на ефективен контрол и недостатъчни стимули и санкции и др., което забавя комерсиализирането на интелектуалната аграрна собственост и пазарното управление на НИРД.
28. След присъединяването към ЕС се подобрява участието на ССА в обучението на фермери и специалисти от различен вид, като в ССА са обучени 2203 земеделски производители и специалисти, в т.ч. 46% по Мярка 111 по специалностите животновъдство, растениевъдство, екология, трайни насаждения и др. Експерти от ССА участват и в много съвместни инициативи за обучение и разпространяване на знания, с други организации като НССЗ, университети, частни и професионални организации.
29. ССА прилага и други ефективни форми за популяризиране на научните постижения и разпространяване на знанията като участия в изложби и панаири у нас и чужбина, участия в национални, регионални и местни радио и телевизионни предавания, публикации в пресата. Използването на съвременни медии, като радио и телевизия, нараства, като дава възможност за достигане до много потребители с ниски разходи.
30. Експерти на ССА вземат активно участие в разработването на много нормативни документи, становища за фермери, кооперации и ведомства, рекламни материали, и в изнасянето на лекции и доклади. Нарастването на този тип дейност показва, че разнообразната експертиза на ССА е широко търсена от многообразни агенти, вземащи управленчески решения на различни нива и всички заинтересовани страни.
31. Въпреки успехите на „реформите“ на системата за аграрни изследвания и на ССА, в страната не е изградена ефективна структура за организация на НИРД и системи за обществено финансиране на дейността, координиране и оценка на

научноизследователската дейност, оценка и стимулиране на научните работници и колективи и защита на интелектуалната аграрна собственост, което не позволява да се реализира големия потенциал за подобряване на научно-технологичното ниво на сектора.

32. В резултат на предприетите мерки делът на преминалите пълно селскостопанско обучение мениджъри нараства след присъединяването на страната към ЕС до 5,8% през 2013 г., но въпреки това почти 93% от всички мениджъри на земеделски стопанства са единствено с практически опит и без никакво земеделско обучение. По обученост на мениджърите на фермите България е след най-изоставащите страни в ЕС.
33. Изразходваните публични средства по ПРСР 2007-2013 г. по Мярка 111 „Професионално обучение, информационни дейности и разпространение на научни знания”, Мярка 114 „Използване на консултантски услуги от фермери и собственици на гори” и Мярка 143 „Предоставяне на съвети и консултиране в земеделието в България и Румъния“ представляват 1,65% от общия размер на изразходваните публични средства от Ос 1 и 0,5% от бюджета на програмата като цяло, като България е в групата на страните от ЕС, в които тези три мерки заемат най-малък дял.
34. Мярка 111 представлява 0,99% от изразходваните публични средства от Ос 1 и за целия период на прилагане по мярката са сключени 91 договора с разнообразни обществени и частни обучаващи организации. С цел повишаване на ефективността на ПРСР професионалното обучение е въведено като задължително условие за участие на фермерите без аграрно образование в други мерки за обществено подпомагане – „Създаване на стопанства на млади фермери“ и „Агроекологични плащания“.
35. В изпълняването на дейностите по Мярка 111 е постигнато високо участие на млади хора до 40 години и на жени. Обучените лица на възраст между 18 и 40 г. са 60% от всички обучени или над 70% от управителите на стопанства в тази възраст. Включените в обученията жени са 35% от всички обучени, което показва, че една четвърт от жените управители са преминали обучение.
36. Преизпълнението на планираните индикатори по Мярка 111 е високо – с 158% за показателя брой на участниците и с 54% за брой на обучителните дни. По брой на обучителни дни България е 2,4 пъти над средното ниво за ЕС, като публичните разходи на един участник и на един ден обучение са значително по-ниски от средните за ЕС.
37. Най-голям брой участници има в проведените обучения и информационни събития в тематичната област „Устойчиво управление на природните ресурси и опазване на околната среда”, втора по популярност е „Технически познания и умения – нови технологични процеси и машини, иновативни практики“, а трета

„Административни, управленски и маркетингови умения“. Средно за страните на ЕС тези три тематични области също доминират, заедно с „Други“, но вземат различен относителен дял.

38. ПРСР за 2014-2020 г. също дава приоритет на „Трансфер на знания и действия за осведомяване“, „Консултантски услуги, управление на стопанството и услуги по заместване на стопанството“ и „Сътрудничество“, които представляват съответно 0,87%, 0,15% и 1,12% от общия бюджет на публичните средства. В сравнение със средното ниво за ЕС и болшинството от страните, относителният дял на разходите за коопериране, трансфер на знания и консултантски услуги у нас е значително по-малък.
39. Поддържането на специализирана НССЗ е основен приоритет на държавата в годините след присъединяване към ЕС. В НССЗ работят експерти, организирани в 3 отдела на централно ниво и 27 офиса във всеки от районите на страната, които предоставят разнообразни консултации, провеждат обучения, разпространяват полезна информация и добри практики и подпомагат кандидатстването за проекти по ПРСР.
40. Всички консултации, предоставяни от НССЗ, са безплатни за земеделските производители, което спомага за ефективното споделяне на знания и иновации в отрасъла, като целевите групи, към които са насочени дейностите са предимно малки и средни стопанства, стартиращи и млади фермери, нови производства (биологично производство, екологични и т.н.), организации на производители и т.н.
41. Финансирането на дейността на НССЗ се осъществява от бюджетни субсидии и проекти, финансирани от различни национални, европейски и др. организации, като след пика на общите разходи през 2011 г. техният размер намалява до 2015 г. и има незначителен ръст в последните години.
42. Постоянно се намалява и броят на служителите на НССЗ, като в последните три години той е с 44% по малък в сравнение с 2010 г. В сравнение с 2009 г. разходите на един зает са значително по-високи през всички години досега, като тяхното ниво постоянно спада до 2014 г. и незначително се подобрява в последните години.
43. Тенденцията за понижаване на общественото финансиране на дейността на НССЗ свидетелства за намалените финансови възможности на държавата, „понижените“ потребности от съвети, новите обществени приоритети, а така също насочване на бюджетните субсидии в други организации и дейности.
44. След присъединяването към ЕС броят на предоставените консултации от НССЗ почти се удвоява, като през 2017 г. са консултирани около 17% от всички регистрирани земеделски производители и почти всеки десети фермер в страната.

45. Болшинството от консултациите се извършват в офисите на НССЗ, но има тенденция за слабо увеличаване на дела на консултациите давани „на място“, което дава възможност за конкретни съвети, в зависимост от специфичните условия на фермата.
46. С цел разширяване и улесняване достъпа на земеделските стопани до консултантските услуги и намаляване на разходите им, НССЗ нарастващо прилага нова форма на „изнесени приемни“ в населени места, отдалечени от областните центрове.
47. В резултат на повишения опит, квалификация и продуктивност на заетите в НССЗ, разходите за единица консултация се снижават значително, което свидетелства за повишаване на ефективността на консултантския труд и дейността на НССЗ.
48. Консултирани от НССЗ „нови“ предприемачи в селското стопанство заемат преобладаващ дял, като след 2012 г. се увеличава броят и относителният дял на потенциалните земеделски производители до 44% от всички консултирани лица.
49. Отглеждащи зърнено-житни, зърнено-бобови и маслодайни, други полски култури (без зеленчуци) и смесени култури са най-голямата група фермери, към която са насочени консултациите на НССЗ, като техният брой и относителният дял намалява значително до 16% от всички консултирани.
50. Втора по многочисленост след консултираните от НССЗ е групата на фермерите, специализирани в производство на плодове, лозя и др. трайни насаждения, като техният дял незначително спада до 2015 г. след което отново нараства до 14%.
51. Консултираните фермери, занимаващи се със смесено растениевъдство и животновъдство (вкл.пчели), са третата по големина група, към която са насочени консултациите на НССЗ и техният относителен дял е постоянен през периода (9%).
52. Относителният дял на консултираните от НССЗ фермери, специализирани в отглеждането на зеленчуци и цветя и животни е сравнително малък и постоянен.
53. Най-голямата част от всички консултирани от НССЗ стопанства са малки по размер – над 90% през последните години, като болшинството от тези стопанства са с икономически размер до 2000 евро и по същество „полупазарни“ производители.
54. Броят на консултираните от НССЗ големи стопанства е малък, но техният относителен дял нараства през периода до 1,8%, което доказва, че НССЗ има капацитет и успява да обслужва специфичните нужди на всички видове земеделски производители.
55. Значителен и нарастващ дял от всички малки стопанства в страната (с размер до 1 ха ИЗП), и от тези с малки и средни размери (от 1 до 50 ха ИСП) са

консултирани от НССЗ (съответно 9,8% и 9,2% през 2016 г.), докато само 1,5% от всички големи стопанства (с размер над 50 ха) са получавали консултации.

56. Наред с развитието на потребностите на земеделските производители се развива прогресивно и тематиката на предоставените от НССЗ консултации, като консултациите, свързани с възможностите за подпомагане на стопанствата с мерките от ПРСР заемат преобладаваща част, следвани от специализираните консултации, други консултации и консултации, свързани с директните плащания.
57. В първата тематична група най-много консултации от НССЗ са предоставени за мерки „Стартова помощ за развитието на малки стопанства”, „Стартова помощ за млади земеделски стопани“, „Инвестиции в земеделски стопанства по Тематична подпрограма за развитие на малки стопанства“ и „Биологично земеделие“.
58. В последните години се обръща специално внимание и на консултациите на НССЗ, свързани с Национален план за действие по изменение на климата за 2013-2020 г. и плановете за управление на речните басейни.
59. В обема на специализираните консултации на НССЗ преобладават тези в областта на растениевъдството и аграрната икономика, чийто дял варира през отделните години, което е свързано с динамично променящата се нормативна, пазарна и природна среда. Консултациите в областта на животновъдството са трети по значимост, като техният брой и относителен дял намалява.
60. НССЗ ежегодно провежда стотици мероприятия от различен вид свързани с трансфер и разпространение на знания и иновации – информационни срещи, семинари, демонстрации, консултантски дни и др., като информационните срещи заемат основен и разширяващ се дял.
61. Последните години НССЗ прилага комбинирано организиране на семинари с демонстрации, която форма е по-ефективна за разпространяване на знания и положителен опит, в сравнение с разделното провеждане.
62. Значителна част от мероприятията на НССЗ са организирани съвместно с водещи научни институти на ССА, аграрни и други университети, научно-приложни и други организации, както и индивидуални експерти или екипи.
63. Броят на проведените мероприятия от НССЗ, общият брой на участниците в тях и средният брой участници на едно мероприятие варират и с тенденция за намаляване.
64. Намаленият брой на участници в отделно мероприятие на НССЗ дава възможност за подобряване на комуникацията и обмена на знания и опит, по-висока адаптация към специфичните потребности на участниците и повишаване на ефективността.

65. В териториалните офиси на НССЗ функционира неформален консултативен съвет, което дава възможност за ефективно обсъждане на насоките за усъвършенстване дейността с фермери, браншови организации, научни институти и местната власт.
66. Аграрните и други университети, звената на ССА, организациите на производителите, различни неправителствени организации и др. също осъществяват обучения и предоставят многообразни консултации на земеделските производители.
67. За почти всички видове иновации се наблюдава засилен интерес към внедряване от производителите, като най-силно тази тенденция се наблюдава по отношение прилагането на нови машини, техника и оборудване и внедряване на новите производствени технологии. Изключение от тази тенденция е при нови сортове култури и нови методи за лечение на животните, където делът на иноваторите се понижава.
68. Образователната степен има най-значително влияние върху потенциалната ориентираност към иновациите в земеделието.
69. Със сравнително по-висока иновационна активност са по-младите земеделски стопани и мъжете.
70. В зависимост от производствената им специализация с най-висока е ориентацията към нововъведенията на земеделските стопанства от смесен тип.
71. При фермите, прилагачи биологични или предимно биологични методи на производство, иновационната активност е ниска, една от причините, за което е обстоятелството, че преди получаване на сертификат те вече са отговорили на всички изисквания и в определена степен са развити в иновационно отношение.
72. В най-голяма степен необходимостта от въвеждането на иновации в производствената дейност е осъзната при малките и едрите ферми.
73. Факторите, които най-силно мотивират фермерите да въведат иновационно решение са получаването на по-високи добиви и на по-голяма печалба, следвани от по-висока продуктивност в животновъдството и очаквана икономия на време
74. Факторите, демотивиращи иновациите на земеделските производители са „Липса на необходимите финансови средства“, „Липса на достатъчно пазари и необходимата информация за иновациите в земеделието“, „Психологичен“ (нежелание за поемане на риск при внедряване на иновации в земеделието, привързаност към старите методи и средства на производство и др.) и „Липса на необходимата квалификация, умения и др.“
75. За последните 10 години има значително подобряване на достъпа на българските домакинства до интернет като цяло и в районите с различна степен на гъстота на населението. Може да се предполага, че общите тенденции за страната важат и за селските домакинства и за домакинствата на земеделските производители.

76. Съществуват големи различия в достъпа до интернет на домакинствата в гъсто населените райони и средно урбанизираните и слабо населени райони на страната, като може да се предполага, че и земеделските производители, живеещи в съответните райони се възползват в приблизително същата степен. Страната е сред изоставащите в ЕС и заема последно място по достъп до интернет във всички категории райони.
77. Едва 5% от производителите в планинските райони реално ползват компютърни програми в управлението на земеделското стопанство, като над половината изразяват позитивни нагласи към подобни програми. При малко над 38% от фермерите, липсва интерес от придобиването на знания за подобни програми и към тяхното приложение.
78. Болшинството от експертите смятат, че равнището на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера, за аграрни изследвания и за внедряване на аграрните иновации и за аграрни съвети и обучения е ниско или много ниско.
79. Всеки втори експерт оценява ефективността на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания в страната като задоволителна, а близо 19% от тях и като добра, което показва, че със сравнително ниски обществени инвестиции за аграрни изследвания се постигат не лоши резултати.
80. Голямата част от експертите са на мнение, че ефективността на обществените средства за аграрните съвети и обучения е добра или висока, което доказва, че по-високото ниво на обществена подкрепа в тази област дава и по-висока резултатност.
81. Немалка част от експертите (31%) оценяват, че ефективността на обществените разходи и вложения за аграрни изследвания е ниска или много ниска, а в аграрни съвети и обучения е задоволителна (31,2%) или ниска (28,1%). Това показва, че следва да продължи работата по издигане на ефективността на обществените инвестиции.
82. Половината от експертите оценяват ефективността на обществените разходи и вложения за дигитализация в аграрната сфера като ниска или много ниска. Всеки четвърти обаче е на мнение, че възвръщането на средствата в тази област е задоволително, а останалата четвърт, че е добро или високо. Въпреки изключително ниския размер на обществените инвестиции в това направление, тяхната социална ефективност е сравнително висока и инвестициите в тази сфера следва да се разширяват за да се реализира съществуващия висок потенциал за подобряване на ефективността.
83. Според експертите най-важните „доставчици“ на нова информация за земеделските производители в страната са научните институти, университетите

- и НССЗ, частните фирми и консултантите, медиите и интернет, неправителствените организации и организациите на производителите.
84. Експертите са единодушни, че НССЗ е най-значимият доставчик на консултации и съвети за българските ферми, а като други важни организации са посочени научните институти и частните фирми и консултантите.
 85. Според болшинството от експертите научните институти са най-важните организации, които предоставят на земеделските стопанства нови продукти и технологии, както и нови сортове растения и породи животни.
 86. Болшинството от експертите смятат, че най-важните организации за предоставяне на земеделските производители на нови методи на производство и управление са научните институти и университетите.
 87. Според мнозинството от експертите университетите, медиите и интернет са най-важните организации за предоставяне на фермерите на дигитални услуги и иновации.
 88. Съществуват значителни диференциации във финансовата обезпеченост на аграрните изследвания и консултации в отделните снабдители – при частните фирми и организации тя е оценена като добра или висока, в научните институти и станции незадоволителна, в университетите и НССЗ задоволителна, в организациите на производителите и неправителствени организации задоволителна или незадоволителна.
 89. Въпреки неадекватното и разнородното обезпечаване с финансови, кадрови и материални ресурси, обществената система за аграрни изследвания и консултации демонстрира висок потенциал за модерни аграрни изследвания и консултации като според болшинството от експертите този потенциал на университетите, научните институти и станции и НССЗ е добър или голям.
 90. Потенциалът за модерни аграрни изследвания и консултации в частния сектор (частни фирми и организации, организации на производителите и неправителствени организации) е определен като задоволителен от болшинството от експертите. Немалка част от експертите обаче смятат, че този потенциал на насочените към печалба частни фирми и организации е добър или голям, което показва, че при ефективна обществена подкрепа и регламентация ролята на частния сектор ще се разширява в бъдеще.
 91. Експертите оценяват като ефективни връзките между университетите и научните институти, научните институти и НССЗ, НССЗ и земеделските производители, НССЗ и асоциациите на производителите, асоциациите на производителите и земеделските производители, частните фирми и консултантите и земеделските производители.
 92. Някои важни за СЗИСС връзки не са определени като ефективни от експертите – между отделните университети, на университетите със земеделските

производители и частните фирми и консултанти, на научните институти със земеделските производители и частните фирми и консултанти, на НССЗ с частните фирми и консултанти, на асоциациите на производителите помежду им и с частните фирми и консултанти, между частните фирми и консултантите и между самите земеделски производители.

93. Според голяма част от експертите земеделските производители в страната имат добър или голям достъп до нова информация, консултации и съвети, нови сортове растения, нови породи животни и нови технологически иновации, което показва, че в тези области СЗИСС работи сравнително добре и обслужва ефективно фермерите.
94. Експертите оценяват достъпа на производителите до нови продуктови иновации и нови методи на производство като задоволителен или незадоволителен.
95. Най-неблагоприятно е положението с достъпа на фермерите до нови форми на организация и маркетинг, което е оценено от експертите като незадоволително.
96. Неблагоприятна е и ситуацията с достъпа на земеделските производители до дигитални услуги, интернет, софтуер и др. като 53% от експертите смятат, че този достъп е незадоволителен или изобщо липсва, а всеки четвърти го оценява като задоволителен.
97. С най-добра степен на внедряване в страната са новите сортове растения, което е оценено като добро от значителна част от експертите.
98. Експертите оценяват като задоволителна степента на внедряване на нови породи животни, нови технологически иновации, нови продуктови иновации, нови методи на производство, компютри, интернет, софтуер и др., и автоматизация на процесите.
99. Значителната част от експертите са на мнение, че е незадоволителна степента на внедряване на цели класове иновации като нови методи на производство, нови форми на организация и маркетинг, технологии на прецизно земеделие и автоматизация на процесите. Следователно съществува голям нереализиран потенциал за организационно, технологично и продуктово обновяване на отрасъла.
100. По отношение на внедряването на иновации, най-голямата част от експертите смятат, че това се прави в сектор полски култури и сравнително по-малка част в зеленчукопроизводството и овощарството. В останалите подотрасли на селското стопанство не се внедряват иновации в голяма степен, което показва че съществува голям потенциал за издигане на технологическото равнище на селското стопанство.
101. Сравнително голям дял от експертите смятат, че в най-голяма степен се прилагат технологии за прецизно земеделие в полските култури и по-малка част от тях в

зеленчукопроизводството и зърнопроизводството, докато в останалите подотрасли и производства те не се прилагат в голяма степен.

102. По отношение на степента на прилагане на дигитални технологии, софтуери и др. най-голям брой от експертите смятат, че това се прави в полски култури и по-малка част от тях в зърнопроизводството и животновъдството, докато другите подсектори изостават значително в степента на прилагане на дигитални технологии, софтуер и др.
103. Според болшинството от експертите в най-голяма степен съвети и консултации използват физическите лица и земеделските производители, докато другите юридически типове стопанства използват в малка степен съвети и консултации.
104. Болшинството от експертите определят като най-големи внедрители на иновации юридическите лица от различен тип, следвани от търговските дружества от различен тип – ООД, АД, ЕООД, докато другите типове не са големи внедрители на иновации.
105. По отношение на прилагането на технологии за прецизно земеделие, автоматизирането на процесите и прилагането на дигитални технологии, софтуери и др. експертите са на мнение, че това се прави предимно от юридическите лица и търговските дружества, докато останалите категории стопанства не са активни в тези направления.
106. Значителната част от експертите смятат, че в най-голяма степен използват съвети и консултации малките стопанства, докато останалите категории производители в по-малка степен ползват „външни“ съвети и консултации.
107. Според болшинството от експертите най-големият внедрител на иновации е Североизточен район, който е лидер в прилагането на технологии за прецизно земеделие, автоматизирането на процесите и прилагането на дигитални технологии, софтуер и др. Сравнително по-малка част посочват и Южен централен и Югоизточен район като интензивни внедрители на иновации, прилагането на технологии за прецизно земеделие и автоматизирането на процесите. Степента на внедряване на иновации като цяло и в новите направления в останалите райони е малка.
108. Експертите са единодушни, че най-значимите фактори за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони на страната са: пазарното (потребителско) търсене, цени и конкуренция, субсидиите за нови инвестиции, а така също дейността на НССЗ.
109. Три четвърти от експертите смятат, че важни фактори за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони са ръстът на обществените разходи за образование, дейността на университетите, дейността на научните институти и станции, положителният опит на други производители и личната удовлетвореност на фермерите.

110. Голяма част от експертите оценяват, че конкретните потребности (нужди) на стопанствата и печалбата и изгодите в настоящия момент, субсидиите за продукти и използваната земя, нормативната уредба, стандартите и регулациите, политиките на ЕС и политиките на държавата са определящи за подобряване на разпространението на знания, иновации и дигитализация в селското стопанство и селските райони.
111. Експертите дават висок ранг на наличните ресурси и капацитет на стопанствата и собствените инициативи на фермерите, на обществената финансова подкрепа за иновации и на ръста на обществените разходи за аграрна наука, на печалбата и изгодите в дългосрочен план, на ръста на обществените разходи за аграрни съвети, положителния опит в други страни и ефективния достъп на стопанствата и в района, инициативите и натиска на търговските вериги, инициативите и натиска на търговци на едро и износители, както и на безплатното обучение и консултации.
112. Болшинството от експертите смятат, че успешното реализиране на общата цел на ОСП на ЕС в голяма или много голяма степен, допринася за реализирането на всички специфични цели на ОСП на ЕС.

14.9. SWOT АНАЛИЗ

Хоризонтална Цел	
СИЛНИ СТРАНИ	СЛАБИ СТРАНИ
<ol style="list-style-type: none">1. Селското стопанство е единственият отрасъл, за който са изградени и обществено финансирани специални структури за научно обслужване - Селскостопанска академия (ССА) и Национална служба за съвети в земеделието (НССЗ).2. След присъединяването на страната към ЕС броят на предоставените консултации от НССЗ почти се удвоява, като през 2017 г. са консултирани около 17% от всички регистрирани земеделски производители.3. Наличие на безплатна и достъпна помощ за земеделските производители чрез НССЗ.4. Възможност за участие на земеделските	<ol style="list-style-type: none">1. За системата за знания и иновации в селското стопанство (СЗИСС) на страната няма достатъчно официална или друга надеждна информация.2. Влошена кадрова осигуреност на НИРД в аграрната сфера поради намален персонал, зает в НИРД - област селскостопански науки.3. Материално-техническото оборудване, с малки изключения, изостава от световните стандарти.4. Делът на бюджетните разходи за НИРД за „Развитие на селско, горско стопанство и риболов“ в общите бюджетни разходи намалява, а делът на аграрното финансиране на НИРД от държавния

<p>стопани в стотици мероприятия от различен вид, свързани с трансфер и разпространение на знания и иновации, организирани от НССЗ.</p> <p>5. Значителна част от мероприятията на НССЗ са организирани съвместно с водещи научни институти и университети, както и с други организации и индивидуални експерти или екипи.</p>	<p>бюджет е променлив.</p> <p>5. Остаряла материално-техническа база и намален, на границата на „критичната“ маса, кадрови, финансови и материални ресурси в някои от звената на ССА.</p> <p>6. Капиталните разходи за НИРД в ССА са незначителни по размер, само в отделни години и с понижаващ се размер на един учен, което понижава ефективността на НИРД.</p> <p>7. В страната не съществува официална информация и надеждни методи за установяване на степента на внедряване на разработените нови сортове и хибриди растения, породи животни и технологии.</p> <p>8. Законови пречки пред реализиране на публично-частно партньорство между научните центрове и агробизнеса.</p> <p>9. Липса на необходимите финансови средства и нежелание за поемане на риск и недостатъчна квалификация у фермерите затруднява навлизането на иновациите.</p> <p>10. Едва 5% от производителите в планинските райони на страната реално ползват компютърни програми в управлението на земеделското стопанство.</p>
<p style="text-align: center;">ВЪЗМОЖНОСТИ</p> <p>1. Ролята на бюджетното финансиране на аграрни НИРД относително се повишава през периода, за разлика от повечето страни на ЕС.</p> <p>2. През отделни години частните бизнес инвестиции в аграрни НИРД заемат немалка част от общите разходи за НИРД на предприятията (от 7,5% до 20%), което показва, че при достатъчни стимули и изгоди частният сектор активно се включва.</p> <p>3. В ССА се осъществява прогресивна</p>	<p style="text-align: center;">ЗАПЛАХИ</p> <p>1. Разходите за научноизследователска и развойна дейност (НИРД) в селскостопански науки значително намаляват, както абсолютно, така и като относителен дял.</p> <p>2. Значително намаляване на разходите за НИРД в сектор селскостопански науки в брутната добавена стойност на сектор „Селско, горско и рибно стопанство“, тенденция обратна на тази в ЕС.</p> <p>3. Неблагоприятни тенденции в развитието на възрастовата структура на научните</p>

<p>промяна на структурата на заетите с НИРД като относителният дял на учените, докторите и докторите на науката нараства.</p> <p>4. Болшинството от консултациите се извършват в офисите на НССЗ, но има тенденция за увеличаване на дела на консултациите, давани „на място“ във фермата.</p>	<p>работници в ССА, като дялът на младите учени относително намалява, за сметка на увеличаване на тези над 60 г. възраст.</p> <p>4. По обученост на мениджърите на фермите България е сред най-изоставащите страни в ЕС.</p>
--	--

ПРИЛОЖЕНИЕ – ИНДИКАТОРИ ЗА КОНТЕКСТ

Indicator №		Indicator name	Units	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
PME F	CME F	Population													
C.01	C.01	Population numbers	Number of persons	7 572 673	7 518 002	7 467 119	7 421 760	7 369 433	7 327 224	7 284 551	7 245 671	7 202 198	7 153 784	7 101 859	7 050 034
C.02	C.04	Population density	Population/km ²	68,0	67,5	67,1	67,5	67,5	67,1	66,7	66,3	66,1	64,8	64,1	
C.03	C.02	Age structure of the population													
		Less than 15 years	Number of persons	1 002 459	986 900	977 900	976 188	975 133	979 950	989 988	996 144	998 190	998 200	1 001 019	1 004 370
		From 15 to 64 years	Number of persons	5 235 388	5 193 519	5 147 164	5 097 115	5 033 849	4 966 189	4 899 091	4 831 860	4 763 671	4 693 791	4 628 724	4 563 750
		65 years or over	Number of persons	1 334 826	1 337 583	1 342 055	1 348 457	1 360 451	1 381 075	1 395 470	1 417 667	1 440 329	1 461 783	1 472 116	1 481 908
		Total area													
C.04	C.03	Total area	km ²	111 001,9	111 001,9	111 001,9	111 001,9	110 899,7	110 899,7	110 899,7	111 002,0	110 370,0			
C.05	C.31	Land cover	% of total area				108 991,5	108 932,0	108 932,0	108 932,0	108 992,0	108 396,0			
		Inland water	% of total area	2,2%	1,8%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%	2,2%
		Other area	% of total area	18,0%	17,2%	18,0%	17,8%	18,0%	18,0%	18,0%	18,9%	18,5%	18,5%	18,5%	
		Wooded areas	% of total area	33,7%	35,0%	34,4%	34,5%	34,7%	34,7%	34,7%	34,7%	34,6%	34,9%	35,1%	
		of which: Forest area	% of total area	32,4%	33,7%	32,8%	32,8%	33,3%	33,3%	33,3%	33,8%	34,4%	34,7%	35,1%	
		- Grassland	% of total area	16,6%	16,5%	15,5%	15,3%	15,1%	14,8%	12,4%	12,3%	12,3%	12,5%	12,5%	
		- Other	% of total area	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,2%	0,1%	0,1%	0,1%	
		Lalour market													
C.06	C.05	Employment rate - Rural areas													
		From 15 to 64 years	Percentage	57,4	59,0	58,1	55,1	53,8	50,1	50,9	51,4	53,1	53,1	57,9	58,8
		From 15 to 74 years	Percentage	48,4	50,0	49,1	47,1	45,9	42,1	42,1	42,1	43,9	44,1	47,9	48,1
C.07	C.07	Unemployment rate													
		From 15 to 64 years	Percentage	6,9	5,7	6,9	10,1	11,4	12,4	13,0	11,5	9,1	7,1	6,1	5,1
		From 15 to 74 years	Percentage	6,9	5,0	6,8	10,1	11,1	12,1	13,0	11,4	9,1	7,0	6,1	5,1
		Rural areas													
		From 15 to 64 years	Percentage	9,1	7,0	8,1	12,4	13,9	17,1	18,1	17,0	14,9	12,1	10,1	9,1

		From 15 to 74 years	9.1	7.4	8.4	12.4	13.1	17.1	18.4	17.4	14.1	12.0	10.1	9.1
C.08	Employment													
C.08	By economic activity													
	agriculture, forestry, food industry, tourism	1 002.1	1 019.1	1 022.4	997.4	968.1	915.1	911.1	925.4	909.4	891.1	930.4	624.1	
	agriculture, forestry, food industry, tourism	26.4	26.1	27.1	27.1	27.1	26.4	26.4	26.4	26.4	25.1	26.4	17.1	
C.08	By sector													
	Primary	723.4	736.4	736.1	710.1	689.1	648.1	656.1	666.4	649.4	625.4	664.4	624.4	
	Secondary	1086.1	1149.4	1045.4	945.1	911.1	886.1	859.4	859.4	877.4	875.1	883.4	897.4	
	Tertiary	1916.1	1928.1	1967.4	1948.1	1923.1	1901.4	1905.4	1908.1	1919.1	1962.1	1976.1	2000.1	
	Primary	19.4	19.1	19.1	19.1	19.4	18.4	19.1	19.4	18.4	18.4	18.4	17.1	
	Secondary	29.1	30.1	27.4	26.1	25.1	25.1	25.1	25.4	25.4	25.1	25.1	25.1	
	Tertiary	51.4	50.4	52.4	54.1	54.1	55.1	55.1	55.4	55.1	56.1	56.1	56.1	
	Economy													
C.09	GDP per capita	4 200	4 900	4 900	5 100	5 600	5 700	5 800	5 900	6 300	6 800	7 300		
	GDP (PPP) per capita	10 400	11 100	10 600	11 200	11 800	12 200	12 200	12 900	13 700	14 200	14 800		
C.10	Poverty rate	60.1	44.1	46.1	49.1	49.1	49.1	48.4	40.1	41.1	40.4	38.4		
C.11	Gross value added													
	Total	27 535.4	31 288.1	32 395.1	33 246.4	36 110.1	36 296.1	36 031.1	37 187.1	39 140.1	41 526.1	44 807.1	47 813.1	
	Agriculture, forestry and fishing	1 507.4	2 186.1	1 581.4	1 589.1	1 897.1	1 912.4	1 930.1	1 952.4	1 873.4	1 951.1	2 103.1	2 012.1	
	Industry (except construction)	6 315.1	6 472.4	6 767.1	6 723.1	8 277.1	8 370.4	8 072.1	8 494.1	9 209.1	10 130.4	10 899.1	11 065.1	
	Construction	2 167.1	2 798.1	3 078.1	2 379.1	2 299.1	2 116.1	1 754.1	1 647.1	1 698.1	1 625.4	1 843.1	2 043.1	
	Services	17 545.4	19 831.4	20 967.1	22 553.1	23 636.1	23 897.1	24 274.1	25 093.1	26 358.1	27 818.1	29 960.1	32 691.1	
	Total	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	100.4	
C.11	Agriculture, forestry and fishing	5.1	7.4	4.1	4.1	5.1	5.1	5.1	5.1	4.1	4.1	4.1	4.1	

Институт по аграрна икономика - София

		Industry (except construction)	Percentage	22,9	20,7	20,9	20,7	22,9	23,1	22,8	23,1	24,4	24,1	23,1	
		Construction	Percentage	7,9	8,9	9,2	7,2	6,4	5,8	4,9	4,4	4,1	3,9	4,1	4,4
		Services	Percentage	63,7	63,4	64,7	67,8	65,2	65,8	67,2	67,5	67,1	67,0	66,9	68,4
C.11	C.10	By type of region													
		Total	Mill. euro	27 535,0	31 288,2	32 395,8	33 246,0	36 110,7	36 296,3	36 031,0	37 187,7	39 140,1	41 526,2	44 807,4	47 813,1
		Predominantly urban regions	Mill. euro	10 113,5	11 748,7	12 444,5	13 262,4	14 308,3	14 147,2	14 172,5	14 507,8	15 546,6	16 597,4		
		Intermediate regions	Mill. euro	14 790,0	16 582,2	16 867,2	17 010,2	18 400,5	18 692,3	18 709,3	19 233,4	20 007,9	21 244,7		
		Predominantly rural regions	Mill. euro	2 631,4	2 957,3	3 084,0	2 973,3	3 401,3	3 456,9	3 303,1	3 384,1	3 583,5	3 684,3		
		Total	Percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0		
		Predominantly urban regions	Percentage	36,7	37,2	38,4	39,9	39,0	39,0	39,1	39,1	39,1	40,0		
		Intermediate regions	Percentage	53,7	53,0	52,1	51,2	51,0	51,3	51,7	51,8	51,1	51,2		
		Predominantly rural regions	Percentage	9,0	9,2	9,2	8,9	9,2	9,2	9,2	9,1	9,1	8,9		
C.11	C.10	In agriculture	Mill. euro	1 227,1	1 885,7	1 296,0	1 355,6	1 609,3	1 662,2	1 694,3	1 731,6	1 620,7	1 776,5	1 922,6	1 740,8
C.11	R.03_ PI	For primary producers													
		Primary	Mill. euro	1 507,9	2 186,2	1 581,0	1 589,9	1 897,4	1 912,0	1 930,3	1 952,4	1 873,4	1 951,5	2 103,1	2 012,9
		Secondary	Mill. euro	8 482,0	9 270,2	9 846,2	9 102,4	10 576,3	10 486,3	9 826,3	10 141,5	10 908,0	11 756,2	12 743,0	13 109,0
		Tertiary	Mill. euro	17 545,0	19 831,0	20 967,9	22 553,7	23 636,2	23 897,1	24 274,0	25 093,9	26 358,1	27 818,9	29 960,5	32 691,2
		Farm and farmers													
C.12	C.17	Agricultural holdings (farms)													
		Farms	Number	493 130			370 490			254 410			202 720		
		Utilised agricultural area	Hectare	3 050 740			4 475 530			4 650 940			4 468 500		
		Economic size of the holdings - SO classes	mill. Euro	2314,4			2536,7			3335,7			3842,9		
		labour force	AWU	494 450			406 520			320 230			248 020		
		labour force	Persons	949 180			738 900			557 670					
		Average size	ha/farm	6,180			12,080			18,28			22,04		

	Arable land	Tousant ha	3 057,1	3 060,4	3 122,4	3 162,1	3 227,1	3 294,1	3 462,1	3 469,4	3 493,1	3 481,0	3 473,8
	Permanent crops	Tousant ha	188,0	183,3	164,3	163,4	159,3	159,3	135,3	126,4	133,3	141,0	148,0
	Grassland	Tousant ha	1 842,0	1 828,9	1 718,1	1 702,0	1 678,3	1 647,0	1 381,0	1 364,0	1 368,7	1 384,0	1 392,35
	Other	Tousant ha	27,3	27,9	23,9	23,3	22,3	22,3	16,3	17,0	15,0	15,3	15,3
	Utilised Agricultural Area (UAA)	Percentage	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	Arable land	Percentage	59,3	60,0	62,0	62,4	63,3	64,3	69,3	69,3	69,3	69,3	69,3
	Permanent crops	Percentage	3,1	3,0	3,3	3,3	3,3	3,3	2,3	2,3	2,3	2,3	2,3
	Grassland	Percentage	36,0	35,9	34,3	33,3	33,0	32,3	27,3	27,4	27,3	27,0	27,3
	Other	Percentage	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
C.18	Irrigable land	Tousant ha	174,0			156,0			124,0			150,0	
		Percentage	3,4			3,3			2,3			3,0	
C.22	Livestock numbers	live stock unit - LSU	1 245 980			1 149 470			1 024 910			1 094 240	
C.23	Livestock density	LSU/ha of UAA	0,4			0,3			0,3			0,3	
	Grazing LSU/ha of fodder area	LSU/ha	3,3			0,3			0,3			0,3	
	Agricultural and farm income												
C.24	Agricultural factor income	Agricultural factor income per annual work unit (AWU)	2755,9	4816,4	3513,9	3955,0	4784,3	5674,4	6846,3	7337,4	6861,4	8353,3	9172,0
	Index of AFI/AWU, 2010 = 100 (Indicator A)	%	79,3	128,3	89,3	100,0	114,3	133,3	162,3	173,4	159,3	190,3	226,3
C.25	Agricultural entrepreneurial income	Agricultural entrepreneurial income per 1 AWU	2183,0	4030,1	2574,0	2820,9	3357,3	3639,3	4525,4	4564,3	3469,3	4601,3	6030,4
	Index of AEI/AWU, 2010 = 100 (Indicator B)	%	85,3	147,4	91,3	100,0	115,3	126,3	162,3	166,3	126,0	166,3	215,0
C.26	Farm net value added	Euro per AWU											
	by type of farming												

Институт по аграрна икономика - София

		(1) Fieldcrops		7592,0	8461,8	7421,9	13762,9	14527,7	15499,0	15463,3	13878,0	14996,3	13963,0	19971,8	
		(2) Horticulture		2518,5	3312,7	2932,8	2538,3	2139,9	2346,3	2496,3	4188,0	3409,3	3995,0	4112,0	
		(3) Wine		2369,0	3409,7	1627,1	2486,3	6176,8	4060,8	4442,3	1683,0	7050,9	7034,8	8597,0	
		(4) Other permanent crops		2179,9	3758,8	2216,0	2805,8	2419,4	2856,8	3782,0	4283,9	4127,9	4186,3	5844,5	
		(5) Milk		2261,0	3009,2	2570,9	2991,9	3261,4	3320,8	4274,8	7486,7	5862,3	4017,0	8166,2	
		(6) Other grazing livestock		1812,1	2074,7	2174,1	2715,3	2974,3	3481,4	3466,3	6752,9	4456,3	4002,0	7010,9	
		(7) Granivores		4809,0	2333,0	3413,2	5091,4	6267,2	5082,0	8614,3	13852,3	12725,0	13788,0	21071,9	
		(8) Mixed		1484,0	2441,8	3891,7	3378,7	4202,0	4712,2	3122,4	3859,0	4617,9	4418,3	7802,0	
		by farm size	Euro per AWU												
		(1) 2 000 - < 8 000 EUR		1696,5	1609,0	2365,0	2138,3	2083,3	2191,7	1764,3	3711,8	2761,7	2433,3	4154,0	
		(2) 8 000 - < 25 000 EUR		2695,9	3100,0	3080,2	3932,1	4329,9	4552,0	5602,9	5005,0	7109,3	6165,3	7552,0	
		(3) 25 000 - < 50 000 EUR		3968,3	4299,3	4235,7	5363,9	6270,0	6651,2	7661,3	9647,0	10422,3	9582,3	10550,3	
		(4) 50 000 - < 100 000 EUR		6070,9	6737,3	4703,3	7131,0	8293,0	8422,3	8242,0	11378,9	11630,0	9740,3	12549,3	
		(5) 100 000 - < 500 000 EUR		7076,0	11864,0	7222,0	14883,2	16479,2	15497,0	14328,9	13584,8	13544,0	14417,0	19179,2	
		(6) >= 500 000 EUR		8224,0	13325,3	8482,0	15066,2	17802,3	20250,2	21028,3	22994,0	21376,3	21151,3	26843,0	
C.27	C.28	Grossfixed capital formation in agriculture													
		Grossfixed capital formation in agriculture	Million euro	165,2	210,0	158,2	152,8	173,2	174,7	174,3	207,3	197,2	146,3	159,4	
		Grossfixed capital formation in agriculture/GVA	%	13,5	11,2	12,2	11,3	10,8	10,3	10,3	12,0	12,2	8,2	8,2	
		Agricultural productivity													
C.28	C.27	Total factor productivity in agriculture													
C.29		Labour productivity													
	C.14	in agriculture													
		GVA (current prices)/AWU	Euro per AWU	2523,5	3014,9	3159,9	3470,0	3498,3	4096,0	4754,9	5272,8	5658,4	6219,9	6957,9	7658,8
		GVA (constant prices - 2005 = 100)/AWU	Euro per AWU	2252,0	2412,3	2621,3	3170,0	3256,3	3186,3	3500,3	3898,3	4317,3	4529,8	3116,0	1762,2
		GVA (constant prices - 2010 = 100)/AWU	Euro per AWU	2328,7	2493,8	2709,7	3277,3	3366,3	3294,3	3618,8	4029,9	4463,4	4682,9	5127,4	5752,0
	C.15	in forestry													
		GVA/AWU	Euro per AWU	6932,7	7648,9	7665,4	10087,3	11983,8	14406,3	13346,3	14191,9	15658,3	17835,3		
	C.16	in the food industry													

		Euro/person	5396,0	6155,4	7144,0	7492,0	8461,0	9211,0	10536,0	11113,0	11065,0	10938,0	10554,0
	Value added, gross per person employed												
	Agricultural trade												
C.30	Agri-food trade Extra EU-28												
	Total agri-food trade value	Mill. euro	789,0	1225,0	982,0	1106,0	1301,0	1313,0	1846,0	1723,0	1884,0	1915,0	1830,0
	Agricultural trade balance	Mill. euro	142,0	368,0	119,0	314,0	424,0	538,0	908,0	798,0	755,0	726,0	554,0
	Agricultural food and feed products	Mill. euro	59,0	293,0	6,0	128,0	176,0	234,0	594,0	472,0	398,0	419,0	225,0
	Food preparation and beverages	Mill. euro	29,0	30,0	27,0	43,0	60,0	72,0	86,0	105,0	107,0	103,0	132,0
	Non-edible	Mill. euro	53,0	44,0	85,0	142,0	187,0	232,0	228,0	221,0	249,0	204,0	196,0
	Agri-food export	Mill. euro	466,0	797,0	550,0	710,0	862,0	926,0	1377,0	1261,0	1319,0	1321,0	1192,0
	Agricultural food and feed products	Mill. euro	293,0	596,0	328,0	400,0	479,0	473,0	895,0	762,0	798,0	831,0	673,0
	Food preparation and beverages	Mill. euro	59,0	69,0	70,0	93,0	114,0	134,0	151,0	179,0	201,0	207,0	228,0
	Non-edible	Mill. euro	113,0	130,0	152,0	217,0	268,0	318,0	330,0	319,0	320,0	281,0	291,0
	Agri-food import	Mill. euro	323,0	428,0	431,0	396,0	438,0	387,0	468,0	462,0	564,0	594,0	638,0
	Agricultural food and feed products	Mill. euro	233,0	303,0	322,0	272,0	302,0	239,0	301,0	290,0	400,0	412,0	447,0
	Food preparation and beverages	Mill. euro	29,0	39,0	42,0	49,0	54,0	62,0	65,0	74,0	93,0	104,0	95,0
	Non-edible	Mill. euro	59,0	86,0	66,0	74,0	81,0	86,0	102,0	97,0	70,0	77,0	94,0
	Farming practices												
C.32	Agricultural area under organic farming												
	Fully converted to organic farming	ha	8 387	4 230	4 950	12 690	8 900	11 970	15 160	15 170	21 530	36 130	48 450
	Fully converted to organic farming	%	0,10	0,08	0,10	0,20	0,10	0,20	0,30	0,30	0,40	0,70	0,90
	Under conversion to organic farming	ha	5 260	12 420	7 360	12 950	16 120	27 160	41 120	32 740	97 010	124 480	88 160
	Under conversion to organic farming	%	0,10	0,20	0,10	0,20	0,30	0,50	0,80	0,60	1,90	2,40	1,70
	Total fully converted and under conversion to organic farming	ha	13 647	16 660	12 320	25 640	25 020	39 130	56 280	47 910	118 550	160 620	136 610
	Total fully converted and under conversion to organic farming	%	0,20	0,30	0,20	0,50	0,40	0,70	1,10	0,90	2,30	3,20	2,70
C.33	Farming intensity	Percentage of total	81,0	83,0	76,0	81,0	70,0	61,0	65,0	48,0	54,0	52,0	
	UAA - Low input farms												

Институт по аграрна икономика - София

		UAA - Medium input farms	Percentage of total	11,2	11,2	18,8	13,3	24,7	34,1	29,3	46,4	39,7	41,3		
		UAA - High input farms	Percentage of total	7,0	5,0	4,4	4,7	5,3	4,0	4,3	5,0	6,2	6,2		
C.34	R.09_	Value of production under EU quality schemes													
		Health													
C.47		Antimicrobials sales in food producing animals	Total tons					37,0	45,0	46,7	32,7	46,8	61,3		
C.48		Risk and impacts of pesticides - Consumption	Kilogram					474 393	380 174	186 147	619 022	1 048 879	1 287 452		
		Modernisation													
I.1		Share of CAP budget for knowledge sharing and innovation													
		Fairness													
I.24		Distribution of CAP support	% for the share		0,3	0,3	0,0	0,0	0,3	0,3	0,3				
			EUR/beneficiari		2119,9	2617,1	3443,1	3217,90	4320,0	5711,4	6391,9	6506,97	10470,0	11503,9	